

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

**"ΤΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ (1550-
1821): ΜΙΑ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΜΟΡΦΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ"**

ΓΕΩΡΓΙΑ ΕΥΘΥΜΙΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2018

Μέλη Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής:

Επιβλέπων

Καψάλης Δ. Γεώργιος, Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πρύτανης Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Μέλη

Νάκας Αθανάσιος, ομότιμος Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Αθηνών

Ντίνας Δ. Κωνσταντίνος, Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

Μέλη Επταμελούς Εξεταστικής Επιτροπής:

Καψάλης Δ. Γεώργιος, Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πρύτανης Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Νάκας Αθανάσιος, ομότιμος Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αθηνών

Ντίνας Δ. Κωνσταντίνος, Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

Κωνσταντίνου Χαράλαμπος, Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Λεκάκου Μαρία, επίκουρη Καθηγήτρια Φιλολογικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Σπανάκη Μαριάννα, επίκουρη Καθηγήτρια Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Τσιτσανούδη-Μαλλίδη Νικολέττα, επίκουρη Καθηγήτρια Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΑΡΚΤΙΚΟΛΕΞΑ - ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

αι.	= αιώνας
αρ.	= αριθμός
βλ.	= βλέπε
εισαγ.	= εισαγωγή
εκδ.	= εκδόσεις
επιμ.	= επιμέλεια
κ.ε.	= και εξής
κ.ο.κ.	= και ούτω καθεξής
μτφρ.	= μετάφραση
ό.π.	= όπως παραπάνω
σημ.	= σημείωση
τεύχ.	= τεύχος
τόμ.	= τόμος
χφ.	= χειρόγραφο
χφφ	= χειρόγραφα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	3
ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1550-1821.....	3
1.1. Εισαγωγή	3
1.2. Κατηγοριοποίηση των Γραμματικών της περιόδου 1550-1821	4
1.3. Τα βιβλία Γραμματικής που μελετήθηκαν-οι λόγοι επιλογής τους.....	6
1.4. Στόχοι της έρευνας	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	14
Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ	14
2.1. Ο ορισμός της γραμματικής και η ιστορική εξέλιξη του όρου.....	14
2.2. Είδη γραμματικής.....	21
2.2.1. Ρυθμιστική ή κανονιστική γραμματική.....	22
2.2.2. Περιγραφική γραμματική.....	24
2.2.3. Ερμηνευτική γραμματική	25
2.3. Επίπεδα γραμματικής	26
2.4. Οι σημαντικότεροι μαθησιακοί στόχοι της γραμματικής.....	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	31
ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ	
ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ	31
3.1. Εισαγωγή	31
3.2. Οι συνθήκες κατά τα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας.....	31
3.3. Η ζωή των υπόδουλων Ελλήνων	32
3.4. Η Φιλική Εταιρεία – Εξεγέρσεις κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας	33
3.5. Η ζωή στις Βενετοκρατούμενες περιοχές.....	34
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ.....	35
ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ	
.....	35
4.1. Η κατάσταση της παιδείας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας.....	35

4.2. Οι βαθμίδες της εκπαίδευσης	37
4.3. Στόχοι της εκπαίδευσης και αντικείμενο διδασκαλίας.....	38
4.4. Γλώσσα βιβλίων και διδασκαλίας	40
4.5. Εκδόσεις βιβλίων - εγχειριδίων γραμματικής κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας	41
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ	45
ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ	45
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ.....	53
Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΟΦΙΑΝΟΥ	53
6.1. Η βιο-εργογραφία του Νικόλαου Σοφιανού	54
6.2. Γραμματική τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης.....	57
6.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά έκδοσης	57
6.2.2. Περιεχόμενα του βιβλίου και παρατηρήσεις.....	59
6.2.3. Συμπεράσματα.....	66
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ	71
Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΦΑΝΗ ΚΡΙΤΟΠΟΥΛΟΥ	71
7.1. Η βιογραφία του Μητροφάνη Κριτόπουλου (1589-1639)	72
7.2. «Μητροφάνους Κριτοπούλου, Ἀνέκδοτος γραμματικὴ τῆς ἀπλῆς Ἑλληνικῆς»	73
7.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου	73
7.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ὕλης.....	75
7.3. Συμπεράσματα.....	80
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ	82
Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ	82
8.1. Η βιογραφία του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου (1641-1709)	82
8.2. Εργογραφία του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου	85
8.3. «Γραμματικὴ περὶ συντάξεως»	86
8.3.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου	86

8.3.2. Η διάταξη και η παρουσίαση της ύλης.....	87
8.4. Συμπεράσματα.....	98
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ.....	100
Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΑ ΜΑΚΡΗ.....	100
9.1. Η βιογραφία του Βησσαρίωνα Μακρή (1635-1699).....	101
9.2. «Σταχυολογία τεχνολογική κατ' έρωταπόκρισιν τῆς γραμματικῆς τέχνης»	102
9.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου	102
9.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης.....	103
9.3. Συμπεράσματα.....	117
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ	120
Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΥΓΔΟΥΡΗ	120
10.1. Η Βιογραφία του Γεώργιου Σουγδουρή (1645-1725)	121
10.2. Εργογραφία του Γεώργιου Σουγδουρή	123
10.3. «Έπιτομή Γραμματικῆς».....	124
10.3.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου	124
10.3.2. Περιεχόμενα του βιβλίου και παρατηρήσεις.....	124
10.4. Συμπεράσματα.....	131
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ.....	133
Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΚΑΤΗΦΟΡΟΥ	133
11.1. Η βιογραφία του Αντώνιου Κατήφορου (1685-1763):	134
11.2. Εργογραφία του Αντώνιου Κατήφορου	135
11.3. «Γραμματική έλληνική ακριβεστάτη»	136
11.3.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου	136
11.3.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης	138
11.4. Συμπεράσματα.....	151
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ.....	153
Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΝΕΛΛΟΥ ΣΠΑΝΟΥ	153

12.1. Η βιογραφία του Κανέλλου Σπανού (1700 περ.-1756)	154
12.2. «Γραμματική τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης».....	154
12.2.1 Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου	154
12.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης	155
12.3. Συμπεράσματα.....	163
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ	164
Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΝΑΝΙΑ ΑΝΤΙΠΑΡΙΟΥ	164
13.1. Η βιογραφία του Ανανία Αντιπάρου (αρχές 18ου αι.).....	166
13.2. «Σπλάχνον Γραμματικής ἢ περὶ Μορίων»	167
13.2.1 Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου	167
13.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης	168
13.3. Συμπεράσματα.....	201
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	203
Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΡΑΪΩΑΝΝΗ	203
14.1. Η βιογραφία του Κωνσταντίνου Καραϊωάννη (αρχές 18 ^{ου} αι.).....	204
14.2. «Θησαυρός Γραμματικῆς».....	205
14.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου	205
14.2.2. Περιεχόμενα του βιβλίου και παρατηρήσεις.....	207
14.3. Συμπεράσματα.....	225
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΠΕΜΠΤΟ	228
Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΤΑΡΤΖΗ	228
15.1. Βιο-εργογραφία και γλωσσικές απόψεις του Δημήτριου Καταρτζή ή Φωτιάδη (περ. 1730-1807):.....	229
15.2. «Γραμματική τῆς ρωμαϊκῆς γλώσσας»	232
15.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου	232
15.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης.....	234
15.3. Συμπεράσματα.....	243
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΚΤΟ.....	247

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ ΚΟΡΑΗ	247
16.1. Η βιογραφία του Αδαμάντιου Κοραή (1748-1833).....	248
16.2. «Γραμματική τῆς κοινῆς ἑλληνικῆς γλώσσης»	253
16.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου	253
16.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης.....	254
16.3. Συμπεράσματα.....	262
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΒΔΟΜΟ	265
Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΒΕΝΙΕΡΗ.....	265
17.1. Η βιογραφία του Δημήτριου Βενιέρη.....	266
17.2. «Ἐπιτομή Γραμματικῆς ἐξηγηθεῖσα εἰς τὴν ἀπλὴν ρωμαϊκὴν διάλεκτον μὲ τὴν μετάφρασιν εἰς τὸ ἰταλικόν καὶ μετὰ τῆς προσθήκης οἰκιακοῦ τινος λεξικοῦ καὶ τινων πρὸς οἰκείους διαλόγων».....	266
17.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου	266
17.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης	267
17.3. Συμπεράσματα.....	278
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΟΓΔΩΟ.....	280
Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥΥ ΚΟΜΜΗΤΑ.....	280
18.1. Η βιο-εργογραφία- και οι γλωσσικές απόψεις του Στέφανου Κομμητά (1762– 1830)	282
18.2. «Παιδαγωγός ή Πρακτική Γραμματική».....	287
18.2.1.Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου	287
18.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης.....	287
18.3. Συμπεράσματα.....	304
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΝΑΤΟ.....	307
Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΔΟΥΚΑ	307
19.1. Η βιογραφία και οι γλωσσικές απόψεις του Νεόφυτου Δούκα (1760- 1845):	308
19.2. «Γραμματική Τερψιθέα»	311
19.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου	311

19.2.2. Περιεχόμενα του βιβλίου και παρατηρήσεις.....	314
19.3. Συμπεράσματα.....	327
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ	329
Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ	329
20.1. Η Βιο-εργογραφία του Αθανάσιου Χριστόπουλου (1772-1847)	330
20.2. «Γραμματική τῆς Αἰολοδωρικῆς, ἥτοι τῆς ὁμιλουμένης τωρινῆς τῶν Ἑλλήνων γλῶσσας»	333
20.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου	333
20.2.2. Παρουσίαση της Γραμματικής και παρατηρήσεις	334
20.2.3. Κριτική της γλωσσικής θεωρίας του Χριστόπουλου	337
20.2.4. Διάταξη και παρουσίαση της καθ'αυτὸ ὕλης.....	338
20.3. Συμπεράσματα.....	348
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΠΡΩΤΟ	350
Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΔΑΡΒΑΡΙ.....	350
21.1. Η βιογραφία του Δημήτριου Δάρβαρι (1757–1823):	351
21.2. «Γραμματική Ἀπλοελληνική»	353
21.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου	353
21.2.2. Περιεχόμενα του βιβλίου και παρατηρήσεις.....	355
21.3. Συμπεράσματα.....	371
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	374
Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΣΕΡΓΙΟΥ ΜΑΚΡΑΙΟΥ	374
22.1. Η βιογραφία του Σέργιου Μακραίου (1734/40-1819)	375
22.2. «Σταχυολογία γραμματική κατὰ πάροδον διατριβῆς».....	378
22.2.1. Θεωρητικό πλαίσιο της Γραμματικής του Σέργιου Μακραίου	378
22.2.2. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου	378
22.2.3. Διάταξη και η παρουσίαση της ὕλης.....	379
22.3. Συμπεράσματα.....	394
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΤΡΙΤΟ	396

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Π. ΕΥΘΥΜΙΟΥ	396
23.1. Η βιο-εργογραφία του Βασλείου Π. Ευθυμίου	397
23.2. «Φέραυγης Γραμματική Πρακτική τῆς Παλαιᾶς Ἑλληνικῆς Γλώσσης»	398
23.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου	398
23.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης	398
23.2.3. Ανάλυση της καθαυτο ύλης	403
23.3. Συμπεράσματα.....	419
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	421
Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΖΑΧΑΡΙΑΔΗ	421
24.1. Η βιογραφία του Γεώργιου Ζαχαριάδη	421
24.2. «Γραμματική Ἑλληνική»	423
24.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου	423
24.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης	424
24.3. Συμπεράσματα.....	442
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΠΕΜΠΤΟ	444
Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΥ Η ΣΗΛΑΜΠΑΝΗ	444
25.1. Η βιογραφία του Γεώργιου Σταματέλου ή Σηλαμπάνη.....	445
25.2. «Γραμματική κατ' ἐπιτομήν περὶ τοῦ τεχνολογικοῦ καὶ ὀρθογραφικοῦ μέρους».....	445
25.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου	445
25.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης	446
25.3. Συμπεράσματα.....	452
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΕΚΤΟ	453
Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΒΑΜΒΑ.....	453
26.1. Η βιο-εργογραφία και οι γλωσσικές απόψεις του Νεόφυτου Βάμβα.....	454
26.2. «Γραμματική τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης συνταχθεῖσα εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς ἐν Χίῳ Δημοσίου Σχολῆς ὑπὸ Νεόφυτου Βάμβα»	460

26.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου	460
26.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης.....	461
26.3. Συμπεράσματα.....	471
 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	 474
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	 484
ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ	512

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί η διαχρονική θεώρηση των εγχειριδίων γραμματικής της ελληνικής γλώσσας που συντάχθηκαν κατά την περίοδο από το 1550 έως το 1821. Στα πρώτα κεφάλαια θα γίνει μία θεωρητική αναφορά στην έννοια της γραμματικής και ιστορική επισκόπηση αναφορικά με την προέλευση, την εμφάνιση, την εξέλιξη και τη χρήση του όρου. Θα αναφερθούν τα είδη γραμματικής και τα επίπεδα της γλωσσικής ανάλυσης με βάση αφενός την παραδοσιακή γραμματική και αφετέρου τη νεότερη γλωσσολογία. Θα ακολουθήσει αναφορά στις ιστορικοκοινωνικές και εκπαιδευτικές συνθήκες, στις πνευματικές και γλωσσικές εξελίξεις που κυριαρχούσαν στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο που εξετάζουμε. Επιπλέον, θα γίνει μία σύντομη αναφορά στην εκδοτική δραστηριότητα των βιβλίων γραμματικής στην Ελλάδα και στην Ευρώπη κατά την προεπαναστατική περίοδο. Η κύρια έρευνα περιλαμβάνει την κατηγοριοποίηση των σημαντικότερων Γραμματικών της περιόδου 1550-1821 καθώς και τη διαχρονική θεώρηση και ανάλυσή τους αναφορικά με τη μορφή και το περιεχόμενο. Τέλος, θα παρουσιαστούν τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την παραπάνω μελέτη.

Η ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας δεν θα ήταν εφικτή χωρίς την ανεκτίμητη βοήθεια και συμπαράσταση του εισηγητή του θέματος και επιβλέποντα καθηγητή, κ. Γεωργίου Δ. Καψάλη, καθηγητή του Π.Τ.Δ.Ε. και Πρύτανη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Θα ήθελα να τον ευχαριστήσω θερμά για την πολύτιμη επιστημονική καθοδήγηση, τον διακριτικό έλεγχο και τη στοργική αυστηρότητα με την οποία επόπτευε την εργασία μου, καθόλη τη διάρκεια της συγγραφής της. Με τις καίριες μεθοδολογικές του υποδείξεις φρόντιζε συχνά να στρέφει την προσοχή μου σε ανεξερευνήτες πτυχές του θέματος, διευρύνοντας το επιστημονικό πεδίο των ενδιαφερόντων μου, φροντίζοντας ταυτόχρονα να μην παρεκκλίνω από τη βασική μου στόχευση. Φυσικά, η ευθύνη για τυχόν λάθη ή παραλείψεις στο τελικό κείμενο βαρύνει αποκλειστικά εμένα.

Θα ήθελα επίσης να εκφράσω τις ευχαριστίες μου και στα άλλα δύο μέλη της τριμελούς επιτροπής, τον κ. Αθανάσιο Νάκα, ομότιμο Καθηγητή του Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών και τον κ. Κωνσταντίνο Ντίνα, Καθηγητή του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας για τις πολύτιμες υποδείξεις και παρατηρήσεις τους, οι οποίες ανέδειξαν νέες οπτικές στην εργασία μου.

Επιπλέον, οφείλω να ευχαριστήσω τους πανεπιστημιακούς δασκάλους, των οποίων η συμμετοχή στην Επταμελή Επιτροπή αποτελεί ιδιαίτερη τιμή για μένα και οι γνώμες τους για το έργο μου θα είναι πάντοτε πολύτιμες: τον κο Κωνσταντίνου Χαράλαμπο, Καθηγητή του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευση του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, την κα Λεκάκου Μαρία, επίκουρη Καθηγήτρια του Φιλολογικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, την κα Σπανάκη Μαριάννα, επίκουρη Καθηγήτρια του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και την κα Τσιτσανούδη-Μαλλίδη Νικολέττα, επίκουρη Καθηγήτρια Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Θα ήθελα ακόμη να ευχαριστήσω τον πρώην γενικό πρόξενο της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη, τον κο Βασίλη Μπορνόβα και το προσωπικό του Σισμανόγλειου Μεγάρου για το πολύτιμο υλικό που μου διέθεσαν καθώς και την κα Βιβή Μπουκουβάλα, τη γραμματέα της πρυτανείας για την άψογη συνεργασία.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για τη στήριξη και την υπομονή τους καθόλη τη διάρκεια εκπόνησης της διατριβής μου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1550-1821

1.1. Εισαγωγή

Στο διάστημα ανάμεσα στο 1550, οπότε και εμφανίζεται η πρώτη γραμματική περιγραφή της νεότερης ελληνικής γλώσσας, έως το 1821, γράφονται αρκετές Γραμματικές¹ της ελληνικής γλώσσας. Ενδεικτικά αναφέρεται η «Γραμματική της κοινής των Ελλήνων γλώσσης» που συντάχθηκε από τον Ν. Σοφιανό πριν από το 1550 και αποτελεί την πρώτη Γραμματική της ομιλούμενης ελληνικής, τυπώθηκε όμως μόλις το 1870 από τον Γάλλο νεοελληνιστή Ε. Legrand. Σύμφωνα με τον Παπαναστασίου, είχαν εκδοθεί νωρίτερα η Γραμματική του G. Germano το έτος 1622 και η «Grammatica linguae Graecae vulgaris» του S. Portius το 1638. Ακολουθούν η «Grammatica linguae Graecae vulgaris» του Ν. Ρωμανού, η οποία όμως εκδίδεται μόλις το 1908, οι Γραμματικές του Ρ. Mercado το έτος 1732, του J. Tribbechovii το 1705 και άλλες που είχαν συνταχθεί από ξένους μελετητές. Η πρώτη Γραμματική που εκδίδεται από Έλληνα είναι η «Αιολοδωρική Γραμματική, ήτοι γραμματική τῆς ὁμιλουμένης τωρινῆς τῶν Ἑλλήνων γλῶσσας» του Α. Χριστόπουλου (1805)². Γνωστές είναι, επίσης, οι γραμματικές του Κανέλλου Σπανού (1749) (εκδ. Ι. Βασιλικός 1908), του Δημήτριου Καταρτζή (1788) (εκδ. Κ.Θ. Δημαράς 1970), του Δ. Βενιέρη (1799) κ.ά.

Ταυτόχρονα, κατά το διάστημα αυτό, συντάσσονται κυρίως από εκπροσώπους του αρχαϊσμού και πολλά εγχειρίδια γραμματικής, τα οποία αποτελούν περιγραφές της αρχαίας ελληνικής γλώσσας συχνά σε έναν απλούστερο λόγο. Φυσικά, η σύνταξη εγχειριδίων γραμματικής συνεχίζεται σε ολόκληρο τον 19ο αιώνα και μάλιστα

-
1. Στην παρουσία εργασία το αρχικό γράμμα της λέξης γραμματική γράφεται με κεφαλαίο χαρακτήρα όταν αναφέρεται σε βιβλίο γραμματικής.
 2. Γ. Παπαναστασίου, «Γραμματικές της νέας ελληνικής», Κέντρο Ελληνικής γλώσσας 2001, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο, στην ιστοσελίδα: http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_d8/index.html Τελευταία πρόσβαση: Αύγουστος 2012. Σύμφωνα με τις Μανωλέσσου και Θεοφανοπούλου-Κοντού, η πρώτη τυπωμένη νεοελληνική Γραμματική γραμμένη από Έλληνα είναι εκείνη του Δ. Βενιέρη, το έτος 1799. Βλ. Ι. Μανωλέσσου – Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού, «Γραμματικές της Νεότερης Ελληνικής: από το Νικόλαο Σοφιανό (περ. 1550) έως το Δημήτρη Βενιέρη (1799)», *Γλωσσικό ζήτημα-Σύγχρονες Προσεγγίσεις*, (επιστ. επιμ.) Γ. Μπαμπινιώτης, εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2011, σ. 120.

αυξάνεται ύστερα από την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους³.

Σύμφωνα με τη Μανωλέσσου, ο πρώτος διδάξας και βασικότερος μελετητής των έργων που αφορούν τη νέα ελληνική είναι ο E. Legrand, ο οποίος προχώρησε στην πρώτη σύγχρονη έκδοση της παλαιότερης Γραμματικής της νέας ελληνικής, που είναι η Γραμματική του Σοφιανού. Στην εισαγωγή του, ο Legrand δίνει και έναν κατάλογο των Γραμματικών της νεότερης ελληνικής, από τον 16^ο μέχρι το τέλος του 18^{ου} αι., καθώς και μια σύντομη περιγραφή τους⁴. Ουσιαστικά, η επισκόπηση αυτή δεν έχει ξεπεραστεί, αφού δεν υπάρχει κάποια άλλη συγκεντρωτική μελέτη, περιγραφή και αξιοποίηση των Γραμματικών αυτών από φιλολογική ή γλωσσολογική σκοπιά, ούτε κάποια νεότερη έρευνα για τον εντοπισμό άλλων παρόμοιων έργων⁵.

1.2. Κατηγοριοποίηση των Γραμματικών της περιόδου 1550-1821

Οι Γραμματικές αυτής της περιόδου χωρίζονται σε δύο βασικές κατηγορίες: Πρόκειται για εκείνες που αποτελούν περιγραφή της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και για εκείνες που αφορούν τη γλώσσα της εποχής τους, δηλαδή τη νέα ελληνική. Οι πρώτες συγγράφονται κυρίως από Έλληνες εκπροσώπους του αρχαϊσμού, δασκάλους σε γνωστές ή μη Σχολές, κληρικούς, λογίους κ.λπ. Υπάρχουν ωστόσο και κάποιες αρχαιοελληνικές Γραμματικές γραμμένες από ξένους λογίους με σημαντικότερες αυτές των Γερμανών Ph. Buttmann (1792), Got. Hermann (1801) και Aug. Matthia (1807)⁶. Οι περισσότερες από αυτές τις Γραμματικές εκδόθηκαν σε πόλεις της Ευρώπης, ενώ αρκετές αποτέλεσαν διδακτικό εγχειρίδιο συχνά στις Σχολές, στις οποίες δίδασκαν οι συντάκτες τους, ειδικά αν οι τελευταίοι υπήρξαν φημισμένοι

-
3. Βιβλιογραφία της αρχαίας και της μεσαιωνικής γλώσσας, καθώς και μία βιβλιογραφία των Γραμματικών της Ελληνικής από τις προεπαναστατικές και συγκεκριμένα του Σοφιανού ως το 1933 βρίσκουμε στο: *Απαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, τόμ. 3, Νεοελληνική Γραμματική Ιστορική Εισαγωγή (1938) Ανατύπωση με διορθώσεις*, εκδ. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 21, 44, 616-618.
 4. É. Legrand, *Nicolas Sophianos. Grammaire de la langue grecque vulgaire. Collection de Monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique*, 2, NS, Αθήνα 1874, σσ. 175-98.
 5. Ι. Μανωλέσσου, «Μεσαιωνική Γραμματική και Μεσαιωνικές Γραμματικές», στο Γ. Μαυρομάτης-Νίκος Αγιώτης (επιμ.), *Πρώιμη Νεοελληνική Δημόδης Γραμματεία: Γλώσσα, Παράδοση και Ποιητική, Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi VI*, εκδ. Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 2012, σ 294.
 6. Ολ. Κατσιαρδή-Hering, «Χριστόφορος Φιλητάς-Σκέψεις για τη διδασκαλία της γλώσσας», διαθέσιμο στο διαδίκτυο στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/mnimon/article/viewFile/8072/7968.pdf>, σσ. 29-30, τελευταία πρόσβαση Μάρτιος 2018. Βλ και Β. Πάτσιου, «Ο Κοραΐς για το θέμα των μεταφράσεων», διαθέσιμο στο διαδίκτυο στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eranistis/article/viewFile/1580/1571.pdf>, σ. 219. Τελευταία πρόσβαση Μάρτιος 2018.

δάσκαλοι. Εξάλλου, στο πρόγραμμα των περισσότερων Σχολών της προεπαναστατικής περιόδου, η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής ήταν απαραίτητη για τη μετέπειτα διδασκαλία και κατανόηση της φιλοσοφίας.

Οι Γραμματικές που αναφέρονται στη νέα ελληνική γλώσσα διακρίνονται, με τη σειρά τους, επίσης σε δύο κατηγορίες, αυτές που είναι γραμμένες από Έλληνες, καθώς και εκείνες που είναι γραμμένες από ξένους μελετητές. Οι Γραμματικές αυτές παρουσιάζουν κάποιες σημαντικές διαφοροποιήσεις.

Όπως επισημαίνει η Μανωλέσσου, όσες έχουν γραφτεί από Έλληνες και αποτελούν στην ουσία την ελληνική παράδοση των Γραμματικών είναι έργα ανεξάρτητα και ανεπηρέαστα το ένα από το άλλο. Ο λόγος για τον οποίο οι Γραμματικές αυτές δεν επηρεάζονται η μία από την άλλη είναι ότι όλες τους παρέμειναν ανέκδοτες και έγιναν γνωστές στην εποχή μας. Η πρώτη τυπωμένη νεοελληνική Γραμματική γραμμένη από Έλληνα είναι η Γραμματική του Δημητρίου Βενιέρη, η οποία γράφτηκε μόλις το 1799, έναν χρόνο πριν από το τέλος του 18^{ου} αιώνα. Αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, ότι δεν έχουν καμιά ομοιότητα μεταξύ τους. Απλώς, οι ομοιότητες περιορίζονται σε κάποιες κατηγοριοποιήσεις ή παρόμοια παραδείγματα που χρησιμοποιούν, καθώς αρκετές είναι επηρεασμένες και ακολουθούν τα ίδια αρχαιοελληνικά πρότυπα, όπως οι παλιότερες Γραμματικές του Λάσκαρη, του Διονυσίου Θρακός κ.λπ⁷.

Αντίθετα, οι Γραμματικές που έχουν γραφτεί από ξένους, εκδόθηκαν αμέσως και κυκλοφόρησαν άλλοτε με μεγαλύτερη και άλλοτε με μικρότερη επιτυχία. Επιπλέον, οι περισσότερες από τις «ξένες» Γραμματικές αποτελούν η μία αντιγραφή της άλλης, καθώς «πηγάζουν» από την παλιότερη απ' αυτές, που είναι η ιταλική Γραμματική και το λεξικό του Girolano Germano (1622). Για την ακρίβεια, οι περισσότερες αντιγράφουν ρητά ή σιωπηρά την πιο διαδεδομένη, τη Γραμματική του Portius, η οποία, όμως, επίσης βασίζεται στη Γραμματική του Germano⁸.

«Οι διαφορές αυτές μεταξύ ελληνόγλωσσων και ξενόγλωσσων Γραμματικών έχουν την αφετηρία τους σε λόγους όχι γλωσσικούς, αλλά κοινωνικο-ιστορικούς και κυρίως θρησκευτικούς: άμεσα ή έμμεσα, ρητά ή σιωπηρά, οι ξενόγλωσσες γραμματικές έχουν ως στόχο τον προσηλυτισμό στον καθολικισμό (γαλλικές, ιταλικές

7. Ι. Μανωλέσσου, *ό.π.*, σ. 297.

8. Ι. Μανωλέσσου - Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού, «Γραμματικές της Νεότερης Ελληνικής: από το Νικόλαο Σοφιανό (περ. 1550) έως το Δημήτρη Βενιέρη (1799)», *Γλωσσικό ζήτημα-Σύγχρονες Προσεγγίσεις*, (επιστ. επιμ.) Γ. Μπαμπινιώτης, εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2011, σ. 112.

και ισπανικές) ή στον προτεσταντισμό (γερμανικές). Κατά συνέπεια, έχουν επαρκή χρηματοδότηση από εκκλησιαστικούς κύκλους και μεγάλες δυνατότητες διακίνησης. Αντίθετα, οι νεοελληνικές Γραμματικές περιγράφουν μια μορφή γλώσσας που αντιτίθεται στα αρχαϊστικά πρότυπα που προβάλλουν η Ορθόδοξη Εκκλησία και το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Ως εκ τούτου δεν χαίρουν καμίας εκτίμησης ή ενίσχυσης από τον μοναδικό ελληνικό επίσημο φορέα κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας, ενώ αντίθετα είναι πολύ πιθανόν να αντιμετωπιστούν ως όργανα θρησκευτικής προπαγάνδας»⁹.

1.3. Τα βιβλία Γραμματικής που μελετήθηκαν-οι λόγοι επιλογής τους

Στη συγκεκριμένη έρευνα επιλέχθηκαν και εξετάζονται οι σημαντικότερες και οι πιο γνωστές Γραμματικές που έχουν συνταχθεί από Έλληνες, είτε αυτές είναι αρχαιοελληνικές είτε νεοελληνικές, αρχίζοντας από την πρώτη Γραμματική της νέας ελληνικής, που είναι η Γραμματική του Σοφιανού και φτάνοντας ως τις Γραμματικές που έχουν συνταχθεί μέχρι την έναρξη της επανάστασης, το έτος 1821.

Η συγκεκριμένη επιλογή που αφορά τους συγγραφείς, δεν ήταν τυχαία. Αντίθετα, επιλέχθηκαν σκοπίμως, οι Γραμματικές που έχουν συνταχθεί από Έλληνες, γιατί η ιδιότητα των συγγραφέων ως φυσικών ομιλητών θεωρήθηκε ότι προσδίδει στις γλωσσικές πληροφορίες που παρέχουν πιθανότατα μεγαλύτερη αξιοπιστία σε σχέση με τις συνταγμένες Γραμματικές από «ξένους» μελετητές. Στις δεύτερες, η προέλευση των πληροφοριών δεν είναι συνήθως πρωτογενής, αλλά έμμεση, δηλαδή γνώση αντλημένη από προγενέστερες Γραμματικές ή από ανάγνωση λογοτεχνικών έργων¹⁰. Σαφέστατα, λοιπόν, οι γλωσσικές τους πληροφορίες έχουν μικρότερη αξία. Επιπλέον, θεωρήθηκε ότι δεν θα υπήρχε μεγάλη ποικιλία και αξιοπιστία πληροφοριών για την ελληνική γλώσσα, καθώς, όπως προαναφέρθηκε, οι συνταγμένες από ξένους μελετητές Γραμματικές ακολουθούν ή αντιγράφουν τον Portius, και κατ' επέκταση τον Germano, πάνω στον οποίο στηρίζεται ο Portius, άρα η μία αποτελεί αντιγραφή της άλλης. «Εξάλλου ορισμένοι ξένοι συγγραφείς αναφέρουν ρητά στην εισαγωγή τους ότι έχουν στηριχθεί στον Portius, ενώ για άλλους η διαπίστωση προκύπτει από τη χτυπητή ομοιότητα κατηγοριοποιήσεων, ορισμών και παραδειγμάτων. Φυσικά, υπάρχουν και κάποιες διαφοροποιήσεις,

9. Ι. Μανωλέσσου - Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού, *ό.π.*, σ. 112.

10. Με εξαίρεση όσους μιλούν την ελληνική ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα, των οποίων τα γλωσσικά δεδομένα είναι πρωτογενή.

κυρίως ως προς τον τρόπο κατάταξης και παρουσίασης του υλικού, και γενικά δεν είναι αυτονόητο ότι τα έργα αυτά πρέπει να απορριφθούν ως πηγές, καθώς ενίοτε συμπληρώνουν ή αναιρούν τα λεγόμενα των προκατόχων τους. Γεγονός, όμως, παραμένει ότι οι Γραμματικές αυτές δύσκολα μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως ενδείξεις για το πόσο διαδεδομένο ή αποδεκτό είναι ένα γλωσσικό φαινόμενο του οποίου η εμφάνιση σε πολλές εξ αυτών μπορεί απλώς να οφείλεται σε αντιγραφή του Germano»¹¹.

Η επιλογή του έτους 1821, ως χρονικού ορίου για τη μελέτη των πονημάτων, δεν υπακούει αναγκαστικά σε συγκεκριμένους λόγους σκοπιμότητας. Απλώς, πρόκειται για ένα χρονολογικό ορόσημο που αποτελεί τομή για την ιστορία του τόπου και μετάβαση σε μια νέα εποχή με νέα δεδομένα. Εξάλλου, η επέκταση σε μεγαλύτερη χρονική περίοδο αυτομάτως ισοδυναμεί και με ανάλυση πολλαπλάσιων εγχειριδίων Γραμματικής, κάτι το οποίο θα υπερέβαινε τα όρια μιας διδακτορικής διατριβής.

1.4. Στόχοι της έρευνας

Στόχος της έρευνας είναι η διαχρονική θεώρηση των ελληνικών Γραμματικών της περιόδου 1550-1821, αναφορικά με τη μορφή και το περιεχόμενό τους. Της παραπάνω εξέτασης θα προηγηθεί μια θεωρητική αναφορά στην έννοια της γραμματικής, όπως αυτή ορίζεται εκτενώς από τη βιβλιογραφία και μια σύντομη ιστορική επισκόπηση που θα αναφέρεται στην εμφάνιση, την προέλευση και την εξέλιξη του όρου, καθώς και στη χρήση του. Θα γίνει, επίσης, αναφορά στα είδη της γραμματικής και τα επίπεδά της γλωσσικής ανάλυσης με βάση την παραδοσιακή γραμματική και με βάση τη νεότερη γλωσσολογία.

Πρέπει να επισημανθεί ότι εδώ ο όρος «γραμματική» δεν έχει απαραίτητα την έννοια του σχολικού εγχειριδίου, καθώς, όπως θα δούμε και παρακάτω σε μια σύντομη επισκόπηση του γλωσσικού και εκπαιδευτικού πλαισίου της εποχής που εξετάζουμε, ορισμένα μόνο από τα πονήματα, στα οποία θα αναφερθούμε, χρησιμοποιήθηκαν στην εκπαίδευση. Συγκεκριμένα, μόνο Γραμματικές της αρχαίας ελληνικής χρησιμοποιήθηκαν ως διδακτικά εγχειρίδια, αφού αυτές συμπεριλαμβάνονταν στο διδακτικό πρόγραμμα των Σχολών, ενώ αντίθετα οι Γραμματικές της νέας ελληνικής, όπως προαναφέρθηκε, παρέμεναν ανέκδοτες ως το

11. Ι. Μανωλέσσου, *ό.π.*, σ. 297.

τέλος του 18ου αιώνα. Εξάλλου, είναι γνωστό ότι παλιότερα στα σχολεία γινόταν χρήση δύο πολύ διαδεδομένων αρχαιοελληνικών Γραμματικών με πολλές επανεκδόσεις, που είναι η Γραμματική του Κωνσταντίνου Λάσκαρη και η Γραμματική του Θεόδωρου Γαζή¹², οι οποίες όμως εντάσσονται εκτός των χρονικών ορίων που εξετάζουμε.

Ύστερα από την ανάλυση του όρου της γραμματικής, θα ακολουθήσει ανάλυση των ιστορικοκοινωνικών και εκπαιδευτικών συνθηκών, των πνευματικών εξελίξεων και ιδιαίτερα του γλωσσικού πλαισίου και γλωσσικού ζητήματος που κυριαρχούσαν στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο που εξετάζουμε. Επιπλέον, θα γίνει μια σύντομη αναφορά στην εκδοτική δραστηριότητα ελληνικών βιβλίων και ειδικότερα βιβλίων Γραμματικής κυρίως στην Ευρώπη. Απώτερος στόχος είναι η ανάδειξη της επιρροής που άσκησαν όλοι οι παραπάνω παράγοντες στη συγγραφή των βιβλίων Γραμματικής, αλλά και στην έκδοσή τους.

Η καθαυτό έρευνα περιλαμβάνει τη διαχρονική θεώρηση και ανάλυση των σημαντικότερων Γραμματικών αυτής της περιόδου. Θα δοθούν πληροφορίες για τη βιο-εργογραφία του κάθε συγγραφέα, αλλά και για την ιδιότητα, την ιδεολογία και τον στόχο του, στον βαθμό που αυτό είναι εφικτό. Θα εξεταστεί το υλικό που περιλαμβάνει ο κάθε συγγραφέας στο βιβλίο του, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο το κατανέμει, οι πληροφορίες που μπορούμε να αντλήσουμε από κάθε Γραμματική σχετικά με τη φωνολογία, τη μορφολογία και τη σύνταξη, τα επίπεδα ανάλυσης της γλώσσας που καλύπτονται καλύτερα και από ποιες Γραμματικές, αν ακολουθούνται συγκεκριμένα πρότυπα (π.χ. αρχαιοελληνικά) ή όχι, δηλαδή ποιες είναι οι θεωρητικές τους καταβολές, σε ποια γραμματική παράδοση εντάσσονται και ποια η συνεισφορά τους στην ιστορία της γραμματικής τέχνης, αν χρησιμοποιήθηκαν ως διδακτικά εγχειρίδια στην εκπαίδευση, οι καινοτομίες, οι ιδιαιτερότητες και ο στόχος του κάθε βιβλίου, η αντίχρεση ενδεχόμενων ιδεολογικών μηνυμάτων, τα οποία μεταδίδονται ρητά ή υπόρρητα και οι παράγοντες που συνετέλεσαν στη διαμόρφωση αυτής της ιδεολογίας.

Απώτερος στόχος της έρευνας αποτελεί η συμπλήρωση της υπάρχουσας γνώσης σχετικά με τις Γραμματικές της ελληνικής αυτής της περιόδου. Συγκεκριμένα, θα επιχειρηθεί η διευκρίνιση των παραγόντων (κοινωνικών,

12. Ε. Ζέλλιου-Μαστροκώστα, *Η παιδεία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, εκδ. Μαϊάνδρος, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 24.

πολιτικών, ιδεολογικών, εθνικών κ.λπ.) που οδήγησαν τους συντάκτες των Γραμματικών στην άμεση ή έμμεση, συνειδητή ή ασυνείδητη μετάδοση ιδεολογικών μηνυμάτων μέσω των βιβλίων που συνέτασσαν, καθώς και οι παιδαγωγικές τους συνέπειες. Η χρησιμότητα αυτού του είδους έρευνας γίνεται ακόμα μεγαλύτερη, εξαιτίας της ύπαρξης περιορισμένων ερευνών, που εμπίπτουν στο συγκεκριμένο πεδίο της γραμματικής και οι οποίες σχετίζονται με την ελληνική πραγματικότητα.

Τα εγχειρίδια που θα αναλυθούν είναι τα ακόλουθα:

1. Σοφριανός Ν., *Γραμματική της κοινής των Ελλήνων γλώσσης*, (1550), Θανάσης Χ. Παπαδόπουλος (επιμ.), εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1977.
2. Κριτόπουλος Μ., *Ανέκδοτος γραμματική τῆς ἀπλῆς Ἑλληνικῆς*, στο Κ.Ι. Δυοβουνιώτης (επιμ.), *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀθηνῆσι Πανεπιστημίου*, Αθήνα 1924, σσ. 97-123.
3. Μαυροκορδάτος ΑΛ., *Γραμματικὴ περὶ συντάξεως Ἀλέξανδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ' ἀπορρήτων*, Παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, Ἐνετίησιν 1745.
4. Μακρῆς Β., *Σταχυολογία τεχνολογικὴ κατ' ἐρωταπόκρισιν τῆς γραμματικῆς τέχνης*, Παρὰ Δημητρίῳ Θεοδοσίου τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, Ἐνετίησιν 1780.
5. Σουγδουρῆς Γ., *Ἐπιτομή Γραμματικῆς συντεθειῖσα εἰς χρῆσιν τῶν φιλομαθῶν*, Παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, Ἐνετίησιν 1795.
6. Κατήφορος Α., *Γραμματικὴ ἑλληνικὴ ἀκριβεστάτη. Περιέχουσα τῶν ὀχτῶ τοῦ λόγου μερῶν, τὸν Σχηματισμὸν, καὶ τὴν Σύνταξιν, ἔτι δὲ καὶ τὴν Ποιητικὴν μέθοδον*, Παρὰ Δημητρίῳ Θεοδοσίου τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, Ἐνετίησιν 1784.
7. Σπανός Κ., *Γραμματικὴ τῆς κοινῆς τῶν Ελλήνων γλώσσης*, Νῦν πρῶτον ἐκδιδόμενα ἐκ κωδίκων τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης, ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Ἰωάννου Βασιλικοῦ, Ἐν Τεργέστη 1908.

8. Αντιπάριος Α., *Σπλάγχχνον Γραμματικής: ή Περί Μορίων*, παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι, Ἐνετίησιν 1764.
9. Καραϊωάννης Κ., *Θησαυρός Γραμματικῆς συντεθείς μὲν ὡς οἶον τε εὐμεθόδως παρὰ τοῦ ἐπιστημονικωτάτου ἱατροφιλοσόφου Κωνσταντίνου Καραϊωάννου περιέχων ἀνελλειπῶς ἐκ πάντων τῶν γραμματικῶν τὸ κάλλιστον*, Τόμος Α', Ἐν τῇ βασιλικῇ τυπογραφίᾳ τῆς κατ' Οὐγκαρίαν Ἀκαδημίας, Ἐν Βουδα 1796 & Τόμος Β', Ἐν τῇ βασιλικῇ τυπογραφίᾳ τῆς κατ' Οὐγκαρίαν Ἀκαδημίας, Ἐν Βουδα 1797.
10. Καταρτζής Δ., *Γραμματικὴ τῆς ρωμαϊκῆς γλώσσας*, (1787), στο Κ.Θ. Δημαράς (επιμ.), «*Δημήτριος Καταρτζής Τα Ευρισκόμενα*», εκδ. Ερμής, Αθήνα 1970.
11. Κοραῖς Αδ., *Γραμματικὴ τῆς κοινῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*, στο Ν.Μ. Δαμάλας (επιμ.), *Ἀδαμάντιον Κοραῖ τῶν μετὰ θάνατον εὐρεθέντων*, τόμ. 6^{ος}, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῶν καταστημάτων Ἀνέστη Κωνσταντινίδου, ἐν Ἀθήναις 1888.
12. Βενιέρης Δ., *Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς ἐξηγηθεῖσα εἰς τὴν ἀπλὴν ρωμαϊκὴν διάλεκτον μὲ τὴν μετάφρασιν εἰς τὸ ἰταλικόν καὶ μετὰ τῆς προσθήκης οἰκιακοῦ τινος λεξικοῦ*, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Ἰωάννου Βαπτιστοῦ τοῦ Σπεραϊνδίου, ἐν Τριεστίνῳ, κατὰ το ΑΨΥΘ'.
13. Κομμητᾶς Σ., *Παιδαγωγός ἢ Πρακτικὴ Γραμματικὴ*, Παρὰ τῷ Φράντζ Ἀντωνίῳ Σχραίμβλ, Ἐν Βιέννῃ 1800.
14. Δούκας Ν., *Ἡ κατ' ἐπιτομὴν γραμματικὴ Τερψιθέα*, ἐκ τῆς τυπογραφίας Σχράεμβλ, Ἐν Βιέννῃ τῆς Αυστρίας 1812.
15. Χριστόπουλος Α., *Γραμματικὴ τῆς Αἰολοδορικῆς, ἥτοι τῆς ὁμιλουμένης τωρινῆς τῶν Ελλήνων γλώσσας*, Παρὰ Ἰωάννα Σχραίμβλ, Ἐν Βιέννῃ. 1805.

16. Δάρβαρις Δ., *Γραμματική Ἀπλοελληνική σχεδιαθεῖσα ὑπὸ Δημητρίου Νικολάου τοῦ Δαρβάρεως εἰς χρῆσιν τῶν ὁμογενῶν νέων καὶ ἐκδοθεῖσα φιλοτίμῳ δαπάνῃ τῶν κυρίων ἀνταδέλφων Δαρβάρεων, ἐν τῇ ἐλληνικῇ τυπογραφίᾳ Γεωργίου Βενδῶτη, ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας 1806.*
17. Μακραιὸς Σ., *Σταχυολογία γραμματικὴ κατὰ πάροδον διατριβῆς, Παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, Ἐνετίῃσιν 1810.*
18. Εὐθυμίου Β., *Φέρανγης Γραμματικὴ Πρακτικὴ τῆς παλαιᾶς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐκ τῆς τυπογραφίας τοῦ Ἰω. Βαρθολ. Τζβέκιου, πρώην Βενδῶτου, Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας 1811.*
19. Ζαχαριάδης Γ., *Γραμματικὴ Ἑλληνικὴ: Περιέχουσα τὸ Ἑτυμολογικὸν καὶ Συντακτικόν, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Ἰωάννη Σνύρερ, ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας 1816.*
20. Σταματέλος Γ., *Γραμματικὴ κατ' ἐπιτομὴν περὶ τοῦ τεχνολογικοῦ καὶ ὀρθογραφικοῦ μέρους, Παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, Ἐν Βενετίᾳ 1819.*
21. Βάμβας Ν., *Γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης συνταχθεῖσα εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς ἐν Χίῳ Δημοσίου Σχολῆς ὑπὸ Νεόφυτου Βάμβα, ἔκδοσις Δευτέρα ἐπιστασία Κωνσταντίνου διακόνου Τυπάλδου τοῦ Κεφαλλῆνος, ἐκ τῆς τυπογραφίας Μιχάλου Γλυκῦ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, Ἐν Βενετίᾳ 1825.*

Ἡ ταξινόμηση τῶν Γραμματικῶν ἐγίνε με βάση τὸν χρόνο συγγραφῆς καὶ ὄχι τὸν χρόνο ἐκδόσεώς τους. Ἀν δὲν υπήρχαν ἀκριβεῖς πληροφορίες γιὰ τὸν χρόνο συγγραφῆς, ἡ ταξινόμηση ἐγίνε κατὰ προσέγγιση με κριτήριον τὴ χρονολόγησιν τοῦ συγγραφέα, πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ διδασκαλίαν τοῦ κ.λπ. Ἡ παραπάνω ταξινόμηση θεωρήθηκε προτιμότερη, προκειμένου νὰ φανοῦν διαχρονικὰ τυχόν ἀλλαγές στὸν τρόπο πραγμάτευσης τῆς ὕλης καὶ ἀντιμετώπισης τῶν εἰδικῶν ἀπὸ τοὺς συντάκτες τους, ἀφοῦ τὰ εἰδικὰ καλύπτουν χρονικὰ σχεδὸν τρεῖς αἰῶνες. Σὲ

ορισμένα εγχειρίδια δεν έγινε χρήση της πρώτης έκδοσης αλλά των επόμενων, στην περίπτωση που η πρώτη έκδοση δεν είναι γνωστή ή διαθέσιμη.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η ανεύρεση των παραπάνω βιβλίων στηρίχτηκε στην ελληνική βιβλιογραφία¹³, σε βιβλιοθήκες καθώς και σε οποιοδήποτε άλλο βιβλίο, άρθρο ή διαδικτυακή πηγή, στα οποία μπορούσαν να αναζητηθούν πληροφορίες. Τα παραπάνω βιβλία γραμματικής θεωρήθηκαν τα σημαντικότερα με κριτήρια τη συχνότητα εμφάνισής τους στην ελληνική βιβλιογραφία της εξεταζόμενης περιόδου, τις επανεκδόσεις τους, τη «σπουδαιότητα», αναγνωρισιμότητα και φήμη του συντάκτη τους. Ελάχιστα παραλείφθηκαν και αυτό συνέβη, όταν πραγματικά η πρόσβαση σε αυτά κατέστη αδύνατη. Δεν μελετήθηκαν, επίσης, κάποια εγχειρίδια, τα οποία αποτελούν καθ' ομολογία του συγγραφέα τους ερμηνεία ή σύνοψη της Γραμματικής του Θεόδωρου Γαζή, με τη θεώρηση ότι αντανακλούν μια εικόνα Γραμματικής προγενέστερης εποχής, αφού η Γραμματική του Γαζή συντάχθηκε πριν από το χρονικό πλαίσιο που εξετάζουμε. Πρόκειται για τις Γραμματικές των: Αθανάσιου Πάριου, Νεόφυτου Κανσοκαλυβίτη, Ματθαίου Γανοχωρίτη, Δανιήλ Μοναχού, Δαμασκηνού Ιερομόναχου και Ευγένιου Βούλγαρη. Όπου υπήρχαν

13. Χρησιμοποιήθηκαν οι εξής βιβλιογραφίες:

Γ. Φουσάρας, *Βιβλιογραφία των Ελληνικών βιβλιογραφιών: 1791-1947*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1961.

Δ. Γκίνης - Β. Μέξας, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863: αναγραφή των κατά τη χρονική ταύτην περίοδον οπουδήποτε ελληνιστί εκδοθέντων βιβλίων και εντύπων εν γένει: μετά πίνακος των εφημερίδων και περιοδικών της περιόδου ταύτης*, εκδ. Γραφείου Δημοσιευμάτων Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1939-1957.

Φ. Ηλιού, *Προσθήκες στην ελληνική βιβλιογραφία*, εκδ. Διογένης, Αθήνα 1973.

Φ. Ηλιού, *Ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα: βιβλία φυλλάδια*, εκδ. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1997.

Γ. Λαδάς - Α. Χατζηδήμος, *Βιβλιογραφία των ετών 1791-1795*, Αθήνα 1970.

Γ. Λαδάς - Α. Χατζηδήμος, *Βιβλιογραφία των ετών 1796-1799*, Αθήνα 1973.

Γ. Λαδάς - Α. Χατζηδήμος, *Ελληνική βιβλιογραφία, συμβολή στο δέκατο όγδοο αιώνα II*, Αθήνα 1976.

Γ. Λαδάς - Α. Χατζηδήμος, *Προσθήκες, διορθώσεις και συμπληρώσεις την Ελληνική βιβλιογραφία του Emile Legrand για τους αιώνες XV, XVI και XVII*, Αθήνα 1976.

Γ. Λαδάς - Α. Χατζηδήμος, *Ελληνική βιβλιογραφία (1466-1800), Τόμος Δεύτερος, (Παράρτημα), Προσθήκαι-Συμπληρώσεις-Διορθώσεις Υπό Θωμά Ι. Παπαδόπουλου*, εκδ. Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1986.

E. Legrand, *Bibliographie hellénique des XVe et XVIe siècles: ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec (ou) par des Grecs aux XVe et XVIe siècles, Accompagnée de notices biographiques, tables chronologiques, notes, documents et index*, G. - P. Maisonneuve & Larose, Paris 1962.

Εμ. Μοσχονάς, Δ. Γκίνης, Β. Μέξας, *Αλφαβητική αναγραφή των τίτλων της βιβλιογραφίας Γκίνη-Μέξα: 1800-1863*, εκδ. Κέντρο Νοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 1968.

Θ. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία (1544-1863): προσθήκες- συμπληρώσεις*, εκδ. Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1992.

Κ.Θ. Πέτσιος, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός Ελληνική Βιβλιογραφία*, Γιάννινα 1993.

επανεκδόσεις, μελετήθηκε εκείνη η Γραμματική που εντάσσεται εντός του χρονικού πλαισίου που εξετάζουμε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ

2.1. Ο ορισμός της γραμματικής και η ιστορική εξέλιξη του όρου

Γραμματική, σύμφωνα με τη Fromkin, είναι η νοητική αναπαράσταση της γλωσσικής ικανότητας ενός ομιλητή. Αυτά που γνωρίζει ένας ομιλητής για μια γλώσσα, συμπεριλαμβανομένων της φωνολογίας, της μορφολογίας, της σύνταξης, της σημασιολογίας και του λεξικού. Είναι η γλωσσολογική περιγραφή της νοητικής γραμματικής ενός ομιλητή¹⁴. Σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη,¹⁵ ως γραμματική μπορεί να οριστεί γενικά η περιγραφή της δομής μιας γλώσσας. Είναι η ανάλυση των στοιχείων, τα οποία συνθέτουν τη δομή μιας γλώσσας, και η περιγραφή των σχέσεων και των λειτουργιών τους στη γλώσσα. Ο Μπαμπινιώτης προσθέτει ότι η έννοια της γραμματικής ποικίλει στις διάφορες γλωσσολογικές θεωρίες. Κάτι αντίστοιχο αναφέρεται και στο λεξικό γλωσσολογίας του Crystal, στο οποίο επισημαίνεται ότι ο όρος γραμματική καλύπτει ένα ευρύ φάσμα φαινομένων, ενώ διακρίνονται διάφορα είδη γραμματικής, τα οποία θα αναλυθούν και στην πορεία της έρευνας¹⁶.

Στο λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Μπαμπινιώτη στον ορισμό που δόθηκε παραπάνω προστίθενται μεταξύ άλλων τα εξής: Γραμματική είναι το επιστημονικό έργο στο οποίο περιγράφονται συστηματικά και τυποποιούνται τα δομικά χαρακτηριστικά μιας γλώσσας και οι κανόνες χρήσης της. Είναι συνεκδοχικά το βιβλίο που προορίζεται για διδασκαλία των συστατικών στοιχείων της (μορφολογικής κυρίως) δομής μιας γλώσσας¹⁷.

Ο Χαραλαμπίδης, κάνοντας λόγο για τον όρο γραμματική, (η περιγραφή της δομής μιας γλώσσας και ο τρόπος με τον οποίο οι γλωσσικές μονάδες, όπως οι λέξεις και οι φράσεις, συνδέονται μεταξύ τους για την παραγωγή προτάσεων) προσθέτει ότι ο όρος αυτός εξαρτάται από τον προσδιορισμό του γνωστικού της αντικειμένου

14. V. Fromkin, R. Rodman & N. Hyams, *Εισαγωγή στη μελέτη της γλώσσας*, (μτφρ.) Ε. Βάζου, Γ.Ι. Ξυδόπουλος, Φ. Παπαδοπούλου, Α. Τσαγγαλίδης, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2010, σ. 740-741.

15. Γ. Μπαμπινιώτης, *Εισαγωγή στη γενική Γλωσσολογία. Βασικά αρχαί και μέθοδοι της Συγχρόνου Γλωσσολογίας*, Αθήνα 1974, σ. 19.

16. Ντ. Κρύσταλ, *Λεξικό Γλωσσολογίας και Φωνητικής*, (μτφρ.) Γ. Ξυδόπουλος, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2003, σ. 91

17. Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων*, εκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 2005, σ. 437.

(γραμματική της γλωσσικής ικανότητας, γραμματική σώματος υλικού), τον θεωρητικό στόχο (γραμματική μιας μεμονωμένης γλώσσας, καθολική ή γενική γραμματική), το μεθοδολογικό υπόβαθρο (περιγραφική, ρυθμιστική), τον χρήστη (επιστημονική, σχολική), και τη θεωρητική αντίληψη για τη γλώσσα (παραδοσιακή, γενετική-μετασχηματιστική, δομική, λειτουργική, γραμματική των εξαρτημένων σχέσεων κ.ά.¹⁸).

Η Καραντζόλα αναφέρει για τον όρο γραμματική πως «συνίσταται στην κατάτμηση του γλωσσικού συνεχούς, στην αναγνώριση δηλαδή μονάδων και την προβολή τους σε μία παραδειγματική, «κάθετη» διάσταση, που σπάει τη γραμμικότητα του συνεχούς λόγου. Βέβαια, κάθε κατάτμηση δεν αποτελεί εξ' ορισμού και γραμματική. Για να αποτελέσει γραμματική, πρέπει να συνδυαστεί με τη μορφολογία. Δεν είναι, λοιπόν, τυχαίο πως οι αυτόχθονες παραδόσεις γραμματικής ανάλυσης, όπως η ελληνο-λατινική ή η αραβική, προέκυψαν από γλώσσες που διαθέτουν κλίση».

«Αυτό που ενδεχομένως είναι λιγότερο προφανές είναι ότι καμία από τις γνωστές αυτόχθονες γλωσσολογικές παραδόσεις δεν γεννήθηκε στη βάση του γλωσσικού ελέγχου, της γλωσσικής εκμάθησης. Η εκμάθηση των ξένων γλωσσών, που δημιουργούσε η ανάγκη επικοινωνίας για εμπορικές και πολιτικές ανταλλαγές, επιτυγχανόταν χάρη στην *εμβάπτιση*¹⁹».

«Ποια ανάγκη λοιπόν οδήγησε στη σύνταξη Γραμματικών; Την απάντηση στο ερώτημα αυτό μπορεί να μας βοηθήσουν να ανιχνεύσουμε ορισμένα από τα παλαιότερα δείγματα γραμματικής γνώσης που διαθέτουμε, όπως οι δίγλωσσες σουμερο-ακαδικές επιγραφές της 2ης π.Χ. χιλιετίας, στις οποίες *συστηματικά και ανεξαρτήτως συμφραζομένων* παρατίθενται ρηματικά παραδείγματα, του ακόλουθου τύπου²⁰:

gen-na : alik 'πήγαينه!' i-du : illak 'πηγαίνει'

ga-gen : lullik 'θα πάω' i-du-un : allak 'πηγαίνω'

he-du : lillik 'να πάει' i-du-un : Tallak 'πηγαίνει'

18. Χρ. Χαραλαμπίκης, *Γλώσσα και Εκπαίδευση. Θέματα διδασκαλίας της νεοελληνικής γλώσσας*, εκδ. Γεννάδειος Σχολή, Αθήνα 1994, σ. 63.

19. Ε. Καραντζόλα, «Γραμματική, Γλωσσικό μάθημα και προγράμματα σπουδών στην Ελλάδα», διαθέσιμο στο <http://www.komvos.edu.gr/periodiko/periodiko2nd/articles/print/karatzola/> τελευταία πρόσβαση Μάιος 2016.

20. S. Auroux, *La Revolution technologique de la grammatisation*, Mardaga, Liège 1994, p. 56.

«Το δίγλωσσο περιβάλλον δημιουργίας αυτής της γραμματικής γνώσης στην πραγματικότητα δεν ευθύνεται για τη γέννησή της. Αυτό που φαίνεται να έχει ιδιαίτερη σημασία είναι το γεγονός ότι την εποχή εμφάνισης αυτών των κλιτικών παραδειγμάτων, η σουμεριακή ήταν πρακτικά μια «νεκρή» γλώσσα, δηλαδή μια γλώσσα που δεν ομιλείτο και δεν ήταν πλέον κατανοητή²¹».

Συνεπώς, η γραμματική ανάλυση δεν δημιουργήθηκε από την ανάγκη να μάθουμε να μιλάμε κάποια γλώσσα, αλλά από την ανάγκη να κατανοήσουμε κείμενα που είχαν συνταχθεί σε μια γλώσσα «νεκρή» και η «Τέχνη Γραμματική» του Διονυσίου του Θρακός, η οποία επηρέασε για αιώνες την πορεία της γραμματικής σκέψης, όπως θα αναλυθεί παρακάτω, επιβεβαιώνει αυτή την υπόθεση²².

Η γραμματική ανάλυση ξεκινά από την ανάγκη κατανόησης παλιότερων κειμένων, αλλά εξελίσσεται και διαφοροποιείται. Ο Μήτσης, κάνοντας λόγο για τον όρο *γραμματική* και την εξέλιξή του, αναφέρει ότι μια γραμματική θεωρία δεν αποτελεί παρά ένα πρότυπο, ένα μοντέλο γραμματικής περιγραφής, το οποίο είναι δυνατό να διαφοροποιείται από εποχή σε εποχή και από Σχολή σε Σχολή, ανάλογα με τις θεωρητικές αντιλήψεις που έχουν διαμορφώσει για τη γλώσσα και τη συστηματική της υπόσταση οι εκάστοτε εισηγητές του²³.

Κάτι αντίστοιχο αναφέρει και ο Πετρούνιας, ο οποίος, κάνοντας λόγο για θέματα και προβλήματα ορολογίας των επιστημονικών όρων, επισημαίνει ότι η αλλαγή των επιστημονικών αντιλήψεων οδηγεί και στην αλλαγή του περιεχομένου των επιστημονικών όρων. Έτσι, λοιπόν, για τη γραμματική αναφέρει ότι δεν σημαίνει πλέον «απασχόληση με τα γράμματα», όπως όταν πρωτοδημιουργήθηκε ο όρος στην αρχαιότητα, αλλά έχει πάρει άλλη σημασία²⁴.

Πράγματι, ο όρος *γραμματική* δεν παρέμεινε αναλλοίωτος από τη στιγμή της εμφάνισής του έως σήμερα. Όπως επισημαίνουν πολλοί μελετητές, μεταξύ άλλων (Μπαμπινιώτης²⁵, Μήτσης²⁶, Λιαπής²⁷) ο όρος *γραμματική* πλάστηκε από τους

21. Ε. Καραντζόλα, *ό.π.*

22. Ε. Καραντζόλα, *ό.π.*

23. Ν. Μήτσης, *Η Διδασκαλία της Γλώσσας υπό το πρίσμα της επικοινωνιακής προσέγγισης. Εισαγωγή στη θεωρία και τις τεχνικές του επικοινωνιακού μοντέλου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2004, σ. 96.

24. Ε. Πετρούνιας, *Νεοελληνική Γραμματική και Συγκριτική Ανάλυση*, Μέρος Α': Θεωρία, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 30.

25. Γ. Μπαμπινιώτης, *Θεωρητική Γλωσσολογία. Εισαγωγή στη Σύγχρονη Γλωσσολογία*, Αθήνα 1998, σ. 124.

26. Ν. Μήτσης, *Η Διδασκαλία της Γραμματικής στην Πρωτοβάθμια και τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Η επίδραση της γλωσσικής επιστήμης στην εξέλιξή της*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1995, σ. 45.

Έλληνες ως επίθετο προσδιοριστικό της λέξης τέχνη. Η *τέχνη γραμματική*, λοιπόν, ή απλώς *γραμματική* σήμαινε αρχικά την ικανότητα γραφής και ανάγνωσης, «την τέχνη του γράφειν» και στη συνέχεια την περιγραφή της δομής της (γραπτής) γλώσσας, την ενασχόληση με τη γλώσσα²⁸. Μάλιστα, με αυτή τη σημασία απαντά ο όρος στον Κρατύλο του Πλάτωνα²⁹, το αρχαιότερο έργο που αναφέρεται σε προβλήματα σχετικά με τη γλώσσα. Η προέλευση του όρου ξεκίνησε από τα γράμματα (τη γραφή) και όχι από τους φθόγγους (την προφορά). Στην πρώτη, δηλαδή, προσπάθεια συστηματικής θεώρησης της γλώσσας λήφθηκε ως βάση ο γραπτός λόγος, τα κείμενα και όχι ο ζωντανός προφορικός λόγος. Και αυτή η προσήλωση στη γραπτή παράδοση είχε σοβαρές συνέπειες στην εξέλιξη της επιστήμης της γλώσσας. Επίσης, η γραμματική θεωρία υπήρξε αρχικά μέρος της αριστοτελικής φιλοσοφίας και της αριστοτελικής λογικής³⁰. Μπορούμε, λοιπόν, να πούμε ότι η φιλοσοφία υπήρξε το λίκνο της γλωσσολογίας και η αφετηρία του προβληματισμού γύρω από τη γλώσσα.

Αργότερα, με τους στωικούς οι γλωσσικές σπουδές αυτονομήθηκαν μέσα στο ευρύτερο πεδίο της φιλοσοφίας, γι' αυτό χαρακτηρίζονται από πολλούς ως ιδρυτές της γλωσσολογίας. Ξεχώρισαν το “λεκτό” από τη σκέψη και μελέτησαν τη φωνητική, τη γραμματική και την ετυμολογία ως ξεχωριστούς τομείς. Από τους στωικούς προσδιορίστηκαν διάφορες γραμματικές κατηγορίες και καθιερώθηκαν γνωστοί γραμματικοί όροι. Με αυτούς ξεκινά η γραμματική, όπως την εννοούμε σήμερα³¹.

Κατά την αλεξανδρινή εποχή, λόγω της διαφοροποίησης της ομιλούμενης γλώσσας, της αλεξανδρινής κοινής από εκείνη των κλασικών χρόνων και λόγω της ανάγκης για μελέτη των κειμένων των κλασικών συγγραφέων, επιχειρείται για πρώτη φορά η περιγραφή της γραμματικής δομής της αττικής κυρίως διαλέκτου. Έτσι, δημιουργείται μια νέα επιστήμη, η *γραμματική τέχνη*, η οποία υποτάσσεται στη φιλολογία και εξυπηρετεί φιλολογικούς σκοπούς. Το πρώτο γνωστό έργο που κωδικοποιεί τη νέα επιστήμη είναι η «Γραμματική Τέχνη» του Διονυσίου του Θρακός (γύρω στο 100 π.Χ.). Πρόκειται για την πρώτη Γραμματική στην ιστορία του δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού, η οποία επηρέασε επί αιώνες την πορεία της γραμματικής σκέψης και συμπεκνώνει, όπως η γραμματική του Panini, την εμπειρία

27. Β.Αν. Λιαπής, *Γλώσσα η Ελληνική. Από τη γλωσσική θεωρία στη διδακτική πράξη*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 25.

28. J. Lyons, *Εισαγωγή στη Θεωρητική Γλωσσολογία*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2002, σ. 34.

29. Κεφ. 431e

30. R.H. Robins, *Σύντομη ιστορία της γλωσσολογίας*, (μτφρ.) Αθηνά Μουδοπούλου, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1989, σ. 123.

31. Β.Αν. Λιαπής, *ό.π.*, σ. 26.

πολλών αιώνων σε είκοσι πέντε μόλις μικρές παραγράφους³². Ο Διονύσιος ορίζει τη γραμματική ως «ἐμπειρία τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγομένων». Ὅπως πολὺ εὐστοχα παρατηρεῖ ο Lallot, ἡ *Τέχνη γραμματική* εμφανίζεται ὡς ἡ τέχνη τοῦ ἀναγινώσκειν καὶ ἡ τέχνη τοῦ ομιλεῖν γιὰ τὴ γραπτὴ λέξη με τρόπο μάλιστα, ὄχι ἀπόλυτα ἐπαρκή³³. Ὁ στόχος τοῦ γραμματικοῦ εἶναι περισσότερο νὰ θέσει στὴ διάθεση τῶν ἀναγνωστῶν/-τριῶν ποὺ γνωρίζουν ἐλληνικὰ τὴν ἀπαραίτητη ορολογία γιὰ τὴ γραμματικὴ περιγραφή τῶν λέξεων ἐνός κειμένου³⁴. Ὑπάρχει ἐξάρτηση, λοιπόν, ἀπὸ τὸ γραπτὸ κείμενο καὶ ὁ ορισμὸς τοῦ Διονυσίου ἰσοδυναμεῖ με φιλολογικὴ ἀνάλυση κειμένων, κάτι τὸ ὁποῖο, ὁμῶς, ὁ ἴδιος δὲν ἐφάρμοσε. Ἀντίθετα, ἡ Γραμματικὴ τοῦ περιλαμβάνει μιὰ στοιχειώδη φωνολογικὴ καὶ μορφολογικὴ ἀνάλυση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς, κυρίως διαχρονικοῦ χαρακτήρα, ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ὡς τὴν αττικὴ τῶν κλασικῶν χρόνων. Ἡ μέθοδος τοῦ Διονυσίου στηρίζεται στὴν παρατήρηση καὶ ἡ περιγραφή τοῦ περιορίζεται στὶς φωνητικὲς ἀξίες τῶν γραμμάτων τοῦ ἐλληνικοῦ ἀλφαβήτου, στὶς δύο βασικὲς μονάδες περιγραφῆς, *τον λόγον* καὶ *τὴν λέξιν*, στὰ μέρη τοῦ λόγου (ὁ ὅρος χρησιμοποιήθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα) καὶ στὸν γραπτὸ λόγο, στὸν ὁποῖο δίνεται ἰδιαίτερη ἐμφαση.

Ἡ σύνταξη, ὡς αὐτοτελὲς τμήμα τῆς γραμματικῆς, ἀνάγεται, ἐπίσης, στους ἀλεξανδρινούς χρόνους. Ἡ λέξη ὡς γραμματικὸς ὅρος χρησιμοποιήθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Διονύσιο Θράκα, ἀποτέλεσε, ὁμῶς, ἀντικείμενο ἐμπεριστατωμένης μελέτης καὶ καθιερώθηκε ἀπὸ τὸν Ἀπολλώνιο τὸν Δύσκολο, ἀλεξανδρινὸ γραμματικὸ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., στὸ ἔργο τοῦ «Περὶ Συντάξεως»³⁵.

Ἡ Γραμματικὴ τοῦ Διονυσίου Θρακὸς μεταφράστηκε σὲ πολλὲς γλώσσες καὶ στους βυζαντινούς χρόνους ἐγίνε ἀντικείμενο ἀναρίθμητων σχολίων. Ἐπιπλέον, ἀποτέλεσε τὸ πρότυπο γραμματικῆς περιγραφῆς στὸν ευρωπαϊκὸ χώρο καὶ γιὰ αἰῶνες ἀργότερα οἱ Γραμματικὲς συντάσσονταν σύμφωνα με τὸ υπόδειγμα αὐτό, τὸ ὁποῖο κατέστη στὴ συνέχεια βάση τῆς λεγόμενης «παραδοσιακῆς γραμματικῆς»³⁶.

32. Χρ.Χαραλαμπάκης, «Γλωσσολογικὲς θεωρίες γιὰ τὴ γλῶσσα. Μικρὸ οδοιπορικὸ στὴν ἱστορία τῆς γλωσσολογικῆς σκέψης», στὸ: *Μία Πολυεπιστημονικὴ θεώρηση τῆς γλώσσας*, Πανεπιστημιακὲς ἐκδ. Κρήτης-ἐκδ. Πανεπιστημίου Πατρῶν, Ἡράκλειο 21998, σ. 107.

33. J. Lallot, *La Grammaire de Denys le Thrace*, CNRS, Paris 1989, p.18.

34. Ε. Καραντζόλα, ὁ.π.

35. Β.Αν. Λιαπῆς, ὁ.π., σ. 27.

36. Ν. Μήτσης, *Διδακτικὴ τοῦ Γλωσσικοῦ Μαθήματος: Ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ θεωρία στὴ Διδακτικὴ Πράξη*, ἐκδ. Gutenberg, Αθήνα 1996, σσ. 52-53.

Όλα τα παραπάνω είναι λογικά, γιατί οι Ρωμαίοι, ως μαθητές και μιμητές των Ελλήνων σε όλους τους κλάδους της γνώσης, ακολούθησαν αυτόν τον κανόνα και στη γραμματική περιγραφή της γλώσσας τους. Η γραμματική της λατινικής και μέσω αυτής ολόκληρη η γραμματική της Δύσης έχει ως κοινό γνώρισμα την άμεση ή έμμεση εξάρτηση από την ελληνική γραμματική και από τις αρχές και τους κανόνες που διέπουν την ελληνική γλώσσα. Αυτό σημαίνει ότι για πολλούς αιώνες οι γλώσσες περιγράφονται και αναλύονται με βάση τις κατηγορίες που χαρακτηρίζουν τη δομή της ελληνικής γλώσσας, φαινόμενο το οποίο ο Μπαμπινιώτης αποκαλεί «γραμματικό ελληνοκεντρισμό»³⁷.

Κατά τους πρώτους αιώνες του Μεσαίωνα (ως το 1100), οι βυζαντινοί λόγιοι έγραψαν εξηγήσεις και σημειώσεις πάνω στο έργο του Διονύσιου Θρακός και του Απολλωνίου Δύσκολου. Στα επόμενα χρόνια, οι σχολαστικοί φιλόσοφοι ξανασυνδέουν τις γλωσσικές σπουδές με τη φιλοσοφία και οι θεωρησιακοί γραμματικοί επιχειρούν να προσδώσουν καθολική ισχύ στους κανόνες που ίσχυαν για τη λατινική γραμματική. Τώρα γεννιέται και η ιδέα μιας καθολικής γραμματικής η ίδια για όλες τις γλώσσες. Οι επιφανειακές διαφορές μεταξύ τους δεν είναι παρά περιστασιακές παρεκκλίσεις³⁸.

Αργότερα, κατά την αναγέννηση, με την αναβίωση της κλασικής παιδείας και του ενδιαφέροντος για τους ένδοξους συγγραφείς του ελληνορωμαϊκού κόσμου, η μελέτη της γλώσσας θεωρείται βοηθός στην κατανόηση της λογοτεχνίας. Ωστόσο, τώρα για πρώτη φορά παρατηρείται ένα ενδιαφέρον για τις ζωντανές γλώσσες και κάποιοι γραμματικοί της εποχής τολμούν να γράψουν τις Γραμματικές των λαϊκών γλωσσών.

Τέλος, κατά τους μετα-αναγεννησιακούς αιώνες έχουμε τη διαμάχη μεταξύ εμπειριοκρατών και ορθολογιστών. Οι δεύτεροι προτείνουν την παραγωγή φιλοσοφικών Γραμματικών, ιδιαίτερα εκείνων που συνδέονται με τις γαλλικές σχολές του Port-Royal. Οι ορθολογιστές είναι εκείνοι που επαναφέρουν την ιδέα για μια καθολική γλώσσα για την επικοινωνία των ανθρώπων κάθε εθνικότητας και επιχειρούν να γράψουν μια καθολική Γραμματική που θα αναζητά τα «γλωσσικά καθολικά», δηλαδή εκείνα τα γλωσσικά στοιχεία που ενώνουν τις γλώσσες κάτω από επιφανειακές διαφορές.

37. Γ. Μπαμπινιώτης, *Νεωτέρα Γλωσσολογία*, Αθήνα 1975, σσ. 19-20.

38. Β.Αν. Λιαπής, *ό.π.*, σ. 29.

Κατά τον 19^ο αιώνα, η γλωσσολογία ως επιστήμη γνώρισε τόσο μεγάλη ανάπτυξη και εξέλιξη, ώστε από υπηρέτρια ή θεραπαινίδα της φιλολογίας, ancilla philologiae, που ήταν αρχικά, αναδείχτηκε σε επιστήμη-οδηγό όλων των άλλων ανθρωπιστικών επιστημών, στις οποίες μάλιστα δανείζει μέθοδο και ορολογία.³⁹ Έτσι, η μακρά γραμματική παράδοση, που είχε ξεκινήσει από την εποχή του Διονυσίου Θρακός, αρχίζει και παρακμάζει κατά τον 19^ο αι. μετά την εμφάνιση της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας. Ωστόσο, δεν εξαφανίστηκε ούτε μετά την εμφάνιση των λεγόμενων «επιστημονικών» Γραμματικών, αλλά παραμένει έως σήμερα στις Γραμματικές που προορίζονται για σχολική - διδακτική χρήση. Χαρακτηριστικά της γραμματικής αυτού του είδους, όπως επισημαίνει ο Μπαμπινιώτης, είναι:

- α) η έμφαση στον γραπτό λόγο αντί του προφορικού
- β) η περιγραφή μιας πρότυπης γλώσσας («νόρμας»)
- γ) η χρησιμοποίηση των δομικών σχημάτων και κατηγοριών (πτώσεων, εγκλίσεων κ.λπ.) της (αρχαίας) Ελληνικής και, δευτερευόντως, της λατινικής για τη γραμματική περιγραφή των σύγχρονων – διαφορετικής δομής και εξέλιξης - γλωσσών⁴⁰.

Σε αντίθεση με την παραπάνω εννοιοκρατική προσπέλαση της γλώσσας, που εμπεριέχει την άποψη ότι η δομή της κάθε ανθρώπινης γλώσσας εκφράζει υποχρεωτικά κάποιες έννοιες που πρέπει να αναζητηθούν και να περιγραφούν κατά τη γραμματική ανάλυση κάθε γλώσσας, έρχεται η ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία, η οποία εμφανίστηκε ως ιδιαίτερη επιστήμη τον 19^ο αιώνα. Η ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία στράφηκε στη μελέτη της επιφάνειας της γλώσσας, δηλαδή στη μορφή και όχι στο περιεχόμενό της. Έτσι, η γραμματική μεταβάλλεται από εννοιοκρατική σε μορφοκρατική, με μοναδικό αντικείμενο περιγραφής τη μελέτη της εξέλιξης των γλωσσικών τύπων, η οποία γίνεται βάσει επιστημονικών αρχών, πράγμα που συνιστά και την επιστημονικότητα της ιστορικοσυγκριτικής γραμματικής.

Η επιστημονικότητα της γραμματικής, λοιπόν, όπως αναφέρει ο Μήτσης⁴¹, συνδέεται με τη μελέτη της γλωσσικής μορφής δηλαδή με την επιφάνεια και όχι την ουσία του γλωσσικού φαινομένου, αντίληψη που αποτέλεσε το βασικό αξίωμα και

39 Θαν. Νάκας, «Ο Αχιλλέας Τζάρτζανος και το Νεοελληνικό Συντακτικό», *Γλωσσοφιλολογικά Β' (Μελετήματα για τη Γλώσσα και τη Λογοτεχνία)*, εκδ. Εκδόσεις Σμίλη, Αθήνα 1991, σ. 16

40. Γ. Μπαμπινιώτης, *Θεωρητική Γλωσσολογία. Εισαγωγή στη Σύγχρονη Γλωσσολογία*, Αθήνα 1998, σ. 125.

41. Ν. Μήτσης, *Η Διδασκαλία της Γραμματικής στην Πρωτοβάθμια και τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Η επίδραση της γλωσσικής επιστήμης στην εξέλιξή της*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1995, σ. 52.

του δορισμού και ιδιαίτερα του αμερικανικού δορισμού. Πράγματι, ο αμερικανικός δορισμός, από αντίδραση προς την παραδοσιακή γραμματική, απέβαλε συνειδητά από τη γραμματική περιγραφή κάθε στοιχείο εννοιολογικό – σημασιολογικό και στηρίχτηκε αποκλειστικά στη μορφή, δηλαδή στους τύπους, οι οποίοι, σύμφωνα με τους δομιστές, είναι τα μόνα στοιχεία που μπορούν να ερευνηθούν, να ελεγχθούν και να περιγραφούν επιστημονικά. Έτσι, με τον αμερικανικό δορισμό προωθείται στο έπακρο η επιστημονική αντίληψη περί γραμματικής η οποία ταυτίζεται με τη μελέτη των γλωσσικών τύπων και μόνο.

Η παραπάνω αντίληψη, την οποία εισηγήθηκαν οι ιστορικοσυγκριτικοί γλωσσολόγοι και μετέβαλαν σε δόγμα οι αμερικανικοί δομιστές, άρχισε να μεταβάλλεται με την εμφάνιση της γενετικής-μετασχηματιστικής θεωρίας της γλώσσας, η οποία αναθεώρησε τις παλαιότερες θέσεις και έδωσε νέα, ανανεωμένη αντίληψη στην «επιστημονικότητα» της γραμματικής προβάλλοντας και τη σπουδαιότητα της μορφής αλλά και την αξία της μελέτης των καθολικών δομών της γλώσσας. Έτσι, η γραμματική περιγραφή οδηγείται από την αντίθεση σε μια νέα σύνθεση που περιλαμβάνει την εννοιοκρατική/καθολική αλλά συγχρόνως και τη μορφοκρατική προσπέλαση της γλώσσας.

2.2. Είδη γραμματικής

Όπως επισημαίνει ο Μπαμπινιώτης, «η γλώσσα ως αντικείμενο σπουδής είναι γνωστό ότι υπόκειται σε πολλαπλές αναλυτικές προσεγγίσεις, λόγω του πολυμερούς και πολυεπίπεδου χαρακτήρα της δομής και της λειτουργίας της, που αντιστοιχούν στην εξαιρετικά λεπτή και σύνθετη υφή της επικοινωνίας του ανθρώπου». Η δημιουργική ικανότητα του ανθρώπου στην παραγωγή και την πρόσληψη άπειρων πληροφοριών που έχουν τη μορφή προφορικών και γραπτών κειμένων προκύπτει από το γεγονός ότι η ίδια η γλώσσα δύναται να αναλυθεί από πολλές οπτικές γωνίες. Συνεπώς, δεν είναι μόνο αναμενόμενο, αλλά και απόλυτα θεμιτό να υπάρχουν περισσότερα πρότυπα γραμματικής ανάλυσης, των οποίων η αξιολόγηση συναρτάται, όπως είναι φυσικό, με τους σκοπούς στους οποίους αποβλέπει και τον προβληματισμό από τον οποίο ξεκινάει κάθε γραμματική⁴². Εξάλλου, όπως προαναφέρθηκε, ο όρος

42. Γ. Μπαμπινιώτης, Από τη «Γραμματική των μερών τού λόγου» στη «Γραμματική των επικοινωνιακών λειτουργιών», Διαθέσιμο στο διαδίκτυο στην ιστοσελίδα: <http://www.babiniotis.gr/wmt/webpages/index.php?lid=1&pid=7&catid=M&apprec=7> Τελευταία πρόσβαση: Σεπτέμβριος 2012.

γραμματική διαφοροποιείται με το πέρασμα του χρόνου. Η εξέλιξη των γραμματικών θεωριών ακολουθεί τη γενικότερη πρόοδο της γλωσσολογίας, και το πρότυπο της γραμματικής περιγραφής που κάθε φορά προβάλλεται αντανακλά τις θεωρητικές θέσεις και αρχές της Σχολής ή εκείνης της τάσης, η οποία εισηγήθηκε την εφαρμογή του. Ο έμμεσος τρόπος προσέγγισης της εσωτερικής οργάνωσης του γλωσσικού φαινομένου έχει ως συνέπεια την ύπαρξη πολλών και ποικίλων «γραμματικών», δηλαδή διαφορετικών τρόπων ανάλυσης και περιγραφής των γλωσσών, αφού κάθε ερευνητής εργάζεται σύμφωνα με μια δική του υπόθεση πάνω στο σύστημα της γλώσσας⁴³.

Σύμφωνα με τον Πετρούνια⁴⁴, όταν ο κοινός άνθρωπος χρησιμοποιεί τον όρο «γραμματική», μπορεί να εννοεί τρία διαφορετικά πράγματα: 1) Ποιοι κανόνες ισχύουν σε μια γλώσσα. 2) Ποια είναι η «καλή» χρήση της γλώσσας. 3) Ένα βιβλίο ή μία μελέτη που επιγράφονται: «Γραμματική της γλώσσας X», ή «Μελέτη για το τάδε φαινόμενο της γλώσσας X». Η πρώτη άποψη οδηγεί στην ιδέα της περιγραφικής γραμματικής, η δεύτερη οδηγεί στην ιδέα της ρυθμιστικής γραμματικής. Η τρίτη περίπτωση είναι η ανάλυση που παρουσιάζει ένας επιστήμονας για τη γλώσσα, πώς δηλαδή αυτός ερμηνεύει τα γλωσσικά φαινόμενα. Αυτά, λοιπόν, είναι και τα είδη στα οποία μπορεί να διακριθεί ο όρος γραμματική. Η κατηγοριοποίηση της γραμματικής σε είδη, που διαμορφώθηκαν στην πράξη ανάλογα με τους στόχους που έθεσαν κατά καιρούς οι γραμματικοί, περιγράφοντας τις διάφορες γλώσσες, είναι, σύμφωνα και με τον Μπαμπινιώτη η διάκριση της γραμματικής σε ρυθμιστική ή κανονιστική, περιγραφική και ερμηνευτική⁴⁵.

2.2.1. Ρυθμιστική ή κανονιστική γραμματική

Στη γραμματική αυτού του είδους προέχει η έννοια του κανόνα, της νόρμας στην περιγραφή της δομής της γλώσσας, αυτά που πρέπει να λέγονται και όχι τόσο αυτά που λέγονται. Ο γραμματικός είναι αρμόδιος να καθορίσει ποια είναι η νόμιμη γλωσσική μορφή που πρέπει να επιβληθεί στη γλωσσική κοινότητα. Κύριο μέλημά του είναι, σύμφωνα με τους Fromkin et al.⁴⁶, να ρυθμίσει παρά να περιγράψει τους

43. Ν. Μήτσης, *Η Διδασκαλία της Γλώσσας υπό το πρίσμα της επικοινωνιακής προσέγγισης. Εισαγωγή στη θεωρία και τις τεχνικές του επικοινωνιακού μοντέλου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2004, σ. 96.

44. Ε. Πετρούνιας, *ό.π.*, σ. 137.

45. Γ. Μπαμπινιώτης, *Θεωρητική Γλωσσολογία. Εισαγωγή στη Σύγχρονη Γλωσσολογία*, Αθήνα 1998, σ. 129.

46. V. Fromkin, R. Rodman & N. Hyams, *ό.π.*, σ. 46.

κανόνες της γραμματικής. Στηριζόμενος, λοιπόν, όπως προαναφέρθηκε, όχι στο πώς μιλούν αλλά στο πώς πρέπει να μιλούν τα άτομα προβάλλει ένα πρότυπο, έναν ιδεατό τύπο γλώσσας που πρέπει να ακολουθούν όλα τα άτομα όταν μιλούν ή γράφουν τη συγκεκριμένη γλώσσα.

Για να οδηγηθεί, όμως, ο γραμματικός σε αυτό το πρότυπο γλώσσας βασίζεται κυρίως στη γραπτή μορφή της γλώσσας και όχι στην προφορική, στη μορφή εκείνη που θεωρεί δόκιμη γλώσσα σε αντιδιαστολή προς την α-δόκιμη χρήση της γλώσσας και στην επίσημη έναντι της ανεπίσημης καθημερινής γλώσσας⁴⁷. Στηρίζεται, επίσης, όχι τόσο σε ενδογλωσσικά, αλλά, κυρίως, σε εξωγλωσσικά κριτήρια, όπως π.χ. κοινωνικά, πολιτικά, αισθητικά, ιδεολογικά, κ.λπ. Η εφαρμογή τέτοιων κριτηρίων δεν οδηγεί σε περιγραφή αλλά σε ρύθμιση της γλώσσας κατά την εκάστοτε υποκειμενική εκτίμηση του γραμματικού. Κι αυτό είναι αναμενόμενο, αφού τα κριτήρια, στα οποία στηρίζεται η γραμματική δεν είναι αντικειμενικά αλλά προσωπικές αντιλήψεις και εκτιμήσεις του γραμματικού με τη μορφή κανόνων, στους οποίους οφείλει να συμμορφώνεται κάθε άτομο κατά τη χρήση της γλώσσας. Η πρότυπη γλώσσα αποτελεί μια σταθερή μορφή, έναν πάγιο κανόνα, με τον οποίο πρέπει όλοι να συμμορφώνονται και να μην τον παραβαίνουν στο ελάχιστο. Μια τέτοια στάση, όμως, σημαίνει πως αυτό το είδος της γραμματικής δεν δέχεται τη γλωσσική εξέλιξη και απορρίπτει κάθε νέο δομικό σχήμα ή τύπο, με το επιχείρημα ότι νοθεύουν τη γλώσσα ή αποτελούν ενδείξεις της παρακμής της γλώσσας.

Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα ρυθμιστικής-κανονιστικής γραμματικής αποτελεί η παραδοσιακή σχολική γραμματική, η οποία προβάλλει την πρότυπη γλωσσική μορφή στηριζόμενη σε υποκειμενικά κριτήρια, όπως είναι η γραπτή παράδοση της γλώσσας, η δόκιμη και η επίσημη χρήση της.

Η γλωσσολογία απορρίπτει σήμερα αυτή την παραδοσιακή μορφή γραμματικής για τους ακόλουθους βασικούς λόγους: δεν στηρίζεται σε μια ενιαία θεωρητική αρχή, δεν ταξινομεί τα μέρη του λόγου με ενιαία κριτήρια, ξεκινά από ορισμούς και λογικές κατηγορίες και όχι από τη συστηματική περιγραφή των γλωσσικών φαινομένων, θεωρεί σημαντικότερη τη γραπτή από την προφορική

47. Γ. Μπαμπινιώτης, *ό.π.*, σ.129.

γλώσσα, ξεκινά από μια σταθερή σύλληψη του τι είναι γλωσσικά ορθό και λαμβάνει ελάχιστα υπόψη της τις γλωσσικές αλλαγές⁴⁸.

2.2.2. Περιγραφική γραμματική

Πρόκειται για τη γραμματική της οποίας βασικός στόχος είναι η περιγραφή της δομής μιας γλώσσας, στηριζόμενη σχεδόν αποκλειστικά στον προφορικό λόγο των μελών της γλωσσικής κοινότητας⁴⁹. Βεβαίως, κάθε είδους γραμματική είναι κατ' αρχήν και έμμεσα τουλάχιστον περιγραφική, αφού ασχολείται με την περιγραφή της γλώσσας. Η διαφορά της περιγραφικής γραμματικής από τις άλλες έγκειται στο ότι η πρώτη επιμένει στην περιγραφή της δομής των γλωσσών χωρίς προβολή κανόνων και προτύπων, χωρίς ρύθμιση και ερμηνεία των γραμματικών φαινομένων. Σύμφωνα με τους οπαδούς της γραμματικής αυτής, η ίδια η περιγραφή των γλωσσικών φαινομένων, όταν γίνεται σωστά, αποτελεί και την ερμηνεία τους, την οποία δεν χρειάζεται να αναζητούμε εκτός της περιγραφής.

Η γραμματική αυτή, σε αντίθεση προς τη ρυθμιστική, ενδιαφέρεται για την πιστή απόδοση των σχημάτων που συνθέτουν τη δομή μιας γλώσσας, όπως εμφανίζονται συγχρονικώς στον προφορικό λόγο. Πρόκειται για γραμματική συγχρονικού τύπου, που καταγράφει κάθε ζωντανό γλωσσικό στοιχείο, καθετί που λέγεται από τα μέλη μιας γλωσσικής κοινότητας, δηλαδή και φράσεις που κρίνονται αποδεκτές (όπως θα έκανε η ρυθμιστική γραμματική) αλλά και εκφράσεις που θεωρούνται λανθασμένες, αρκεί να έχουν ειπωθεί από τους ιθαγενείς ομιλητές της γλώσσας. Και αυτό γίνεται, γιατί οι υποστηρικτές της θεωρούν ότι μόνο με αυτόν τον τρόπο είναι δυνατόν να προσεγγίσουν τη δομή της γλώσσας, να τη γνωρίσουν και να την περιγράψουν όπως πραγματικά είναι. Αντίθετα, η ρύθμιση για τους περιγραφικούς γραμματικούς θεωρείται ανεπίτρεπτη επέμβαση στη γλώσσα και παραβίαση του έργου του γραμματικού.

Ύστερα από αυτά, αντιλαμβάνεται κανείς ότι η περιγραφική γραμματική προσπαθεί να στηρίξει τη μελέτη της γλώσσας σε καθαρά ενδογλωσσικά κριτήρια, θεμελιώνοντας έτσι την επιστημονική μέθοδο περιγραφής των γλωσσικών φαινομένων.

48. W. Menzel, *Die Deutsche Schulgrammatik. Kritik und Ansätze zur Neukonzeption*, Schöningh, Paderborn, ³1972, pp. 65-66.

49. Γ. Μπαμπινιώτης, *ό.π.*, σσ. 130-131.

Αντιπροσωπευτικό είδος περιγραφικής γραμματικής αποτελεί ο δομισμός και ιδιαίτερα ο αμερικανικός δομισμός, του οποίου η τοποθέτηση υπέρ της καθαρά περιγραφικής γραμματικής σπουδής της γλώσσας είναι τόσο έντονη, ώστε να αποκαλείται «περιγραφική γλωσσολογία».

2.2.3. Ερμηνευτική γραμματική

Είναι η γραμματική που δεν περιγράφει απλώς, αλλά προσπαθεί να ερμηνεύσει τη δομή και τη λειτουργία των στοιχείων μιας γλώσσας⁵⁰. Για τη γραμματική αυτού του είδους, το θέμα δεν είναι μόνο να διαπιστώσουμε το πώς λειτουργούν τα διάφορα στοιχεία που συνθέτουν τη γλώσσα, αλλά κυρίως το γιατί. Δίνοντας μια απάντηση στο πώς, όπως κάνει η περιγραφική γραμματική, μένουμε στην επιφάνεια των φαινομένων και αποκαλύπτουμε μόνο τις εξωτερικές μορφές και σχέσεις, αφήνοντας χωρίς λύση πολλά θεμελιώδη προβλήματα. Προσπαθώντας, όμως, να απαντήσουμε στο γιατί, διεισδύουμε στο βάθος, στην ουσία των φαινομένων, κάτι που μας οδηγεί στο να δώσουμε ικανοποιητικές απαντήσεις σε πολλά ερωτήματα, που μπορεί να αρχίζουν από τα επιμέρους γλωσσικά στοιχεία και να φτάνουν μέχρι το γενικό πρόβλημα του «τι είναι και πώς κατακτάται η γλώσσα».

Μια τέτοια γραμματική φαίνεται να αποτελεί έναν ιδανικό τύπο γραμματικής, όπου όλα τα προβλήματα βρίσκουν τη λύση τους. Ωστόσο, και η ερμηνευτική γραμματική έχει προφανή μειονεκτήματα, γιατί, συνδεδεμένη με θεωρητικές αρχές και τοποθετήσεις, δεν μπορεί να είναι απαλλαγμένη από κάποια δόση υποκειμενισμού. Άλλωστε και αυτή η έννοια της «ερμηνείας» δεν έχει πάντοτε το ίδιο περιεχόμενο και μπορεί να διαφοροποιείται ανάλογα με τη γενικότερη τοποθέτηση ή τάση Σχολών και γραμματικών. Διαφορετική π.χ. είναι η έννοια της ερμηνείας στην ιστορικο-συγκριτική γραμματική και άλλη στη γενετική-μετασχηματιστική γραμματική, που θεωρούνται και οι δύο ερμηνευτικού τύπου Γραμματικές. Η μία αναζητεί την ερμηνεία σε διαχρονικό επίπεδο και η άλλη συγχρονικά. Ωστόσο, η ερμηνευτική γραμματική, παρά τα μειονεκτήματά της δεν παύει να αποτελεί τον τελειότερο τύπο γραμματικής με αντιπροσωπευτικότερο είδος τη γενετική-μετασχηματιστική γραμματική του Chomsky.

50. Γ. Μπαμπινιώτης, *ό.π.*, σ. 131.

2.3. Επίπεδα γραμματικής

Κάθε γραμματική «ασχολείται» με την κατηγοριοποίηση των στοιχείων του λόγου σε ομοιογενείς τομείς ώστε να είναι δυνατή η περιγραφή τους. Αυτοί οι τομείς ονομάζονται επίπεδα. Υπάρχει μεγάλη κύμανση στα επίπεδα που αναγνωρίζονται από τα διάφορα είδη γραμματικής και τις γλωσσολογικές Σχολές και μάλιστα σταδιακά με το πέρασμα του χρόνου τα επίπεδα γραμματικής και γλωσσικής ανάλυσης αυξάνονται, πράγμα που συμβαδίζει με μια πιο ενιαία θεώρηση της γραμματικής ύλης⁵¹.

Τα επίπεδα γραμματικής, στα οποία αναλύεται η γλώσσα από την παραδοσιακή γραμματική είναι τρία: φθογγολογικό, τυπικό ή τυπολογικό και ετυμολογικό.

Το *φθογγολογικό* υποδιαιρείται συνήθως σε τρία μέρη και σ' αυτό εξετάζονται:

Τα γράμματα και οι φθόγγοι, καθώς και η διαίρεσή τους σε κατηγορίες (φωνήεντα, σύμφωνα δίφθογγοι κ.λπ.).

Οι συλλαβές και ο συλλαβισμός, καθώς επίσης οι τόνοι, τα πνεύματα και η στίξη.

Τα φθογγικά πάθη (δηλαδή οι μεταβολές που υφίστανται οι φθόγγοι στην επαφή τους με άλλους φθόγγους).

Στο *τυπολογικό*, το πιο σημαντικό και εκτεταμένο επίπεδο, εξετάζονται:

- Τα μέρη του λόγου γενικά (ορισμοί, διαίρεση σε κλιτά και άκλιτα, γραμματικές κατηγορίες των κλιτών μερών του λόγου, όπως γένος, αριθμός, πτώση κ.λπ.)
- Κάθε μέρος του λόγου χωριστά κλιτά και άκλιτα. Εδώ, για κάθε συγκεκριμένο μέρος του λόγου, δίνεται πιο αναλυτικά ο ορισμός, απαριθμούνται τα είδη και όσον αφορά τα κλιτά μέρη, παρατίθενται πίνακες με παρατηρήσεις και εξαιρέσεις.

Στο *ετυμολογικό* εξετάζονται:

- Η παραγωγή λέξεων χωριστά για κάθε μέρος του λόγου, η οποία συνοδεύεται από την επισήμανση παραγωγικών καταλήξεων.

51. Γ. Μπαμπινιώτης, *Θεωρητική Γλωσσολογία. Εισαγωγή στη Σύγχρονη Γλωσσολογία*, Αθήνα 1998, σ. 133.

- Η σύνθεση λέξεων, που αναφέρεται αρχικά στο πρώτο συνθετικό για κάθε μέρος του λόγου χωριστά και στη συνέχεια στο δεύτερο συνθετικό⁵².

Διαπιστώνουμε, κατά συνέπεια, ότι η σύνταξη και το λεξιλόγιο τοποθετούνται εκτός των ορίων της γραμματικής, Επικρατεί μια περιορισμένη και «στενή» αντίληψη της γραμματικής που την περιορίζει στα όρια της λέξης απομακρύνοντας την πρόταση και δίνει έμφαση στον τύπο της λέξης και όχι στη σημασία της. Έτσι, η συντακτική και η σημασιολογική δομή της γλώσσας θεωρούνται αντικείμενο εξέτασης άλλων κλάδων, του συντακτικού και του λεξικού αντίστοιχα. Τελικά, η γραμματική περιγραφή περιορίζεται στην παραδειγματική της διάσταση, αποκλείοντας την ταυτόχρονη μελέτη των παραδειγματικών και συνταγματικών σχέσεων.

Η νεότερη γλωσσολογική ανάλυση και κυρίως ο δομισμός προχώρησε στον καθορισμό περισσότερων και ειδικότερων επιπέδων γραμματικής δομής της γλώσσας. Τα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης με βάση τη νεότερη γλωσσολογία είναι τα εξής:

- *Φωνητική*: εξετάζει τους φθόγγους, τα ελάχιστα ηχητικά στοιχεία που συνθέτουν την υλική υπόσταση της γλώσσας.
- *Φωνολογία*: εξετάζει τα φωνήματα, τα ελάχιστα ηχητικά στοιχεία με διαφοροποιητική αξία στο γλωσσικό σύστημα, που απαρτίζονται από έναν ή περισσότερους φθόγγους.
- *Μορφολογία*: εξετάζει τα μορφήματα, δηλαδή τις ελάχιστες γλωσσικές μονάδες που διαθέτουν κάποιου είδους σημασία.
- *Σύνταξη*: εξετάζει τους τρόπους ή τους κανόνες συνδυαστικότητας των λέξεων σε φράσεις ή προτάσεις.
- *Σημασιολογία*: εξετάζει την εννοιολογική πλευρά της γλώσσας, το νόημα των λέξεων και των προτάσεων.
- *Πραγματολογία*: εξετάζει το νόημα των κειμενικών προτάσεων, όπως αυτό επηρεάζεται από το γλωσσικό και εξωγλωσσικό περιβάλλον.

Όπως αναφέρει ο Μπαμπινιώτης, δεν υπάρχει απόλυτη συμφωνία για όλα τα παραπάνω επίπεδα. Έτσι, ενώ ο ίδιος προσθέτει ένα ακόμη επίπεδο, το μορφοφωνολογικό, το οποίο εξετάζει τις παθήσεις των φωνημάτων που αντιπροσωπεύουν τα μορφήματα, ταυτόχρονα επισημαίνει ότι το επίπεδο αυτό

52. Ν. Μήτσης, *Η Διδασκαλία της Γραμματικής στην Πρωτοβάθμια και τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Η επίδραση της γλωσσικής επιστήμης στην εξέλιξή της*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1995, σ. 59.

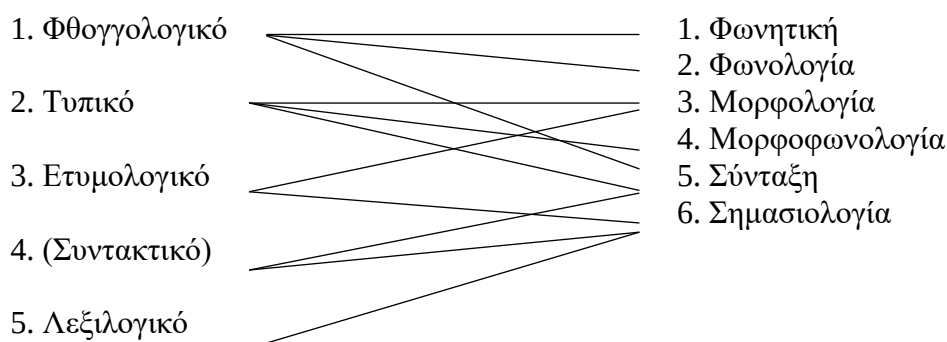
αμφισβητείται, ορισμένοι δεν το αποδέχονται ως ξεχωριστό επίπεδο, υπάγοντάς το είτε στη φωνολογία είτε κυρίως, στη μορφολογία⁵³.

Παρόμοια η Φιλιππάκη-Warburton⁵⁴ επισημαίνει ότι για πολλούς γλωσσολόγους η πραγματολογία δεν αποτελεί ξεχωριστό επίπεδο περιγραφής της γλώσσας αλλά υποδιαίρεση της σημασιολογίας. Οι γλωσσολόγοι αυτοί ισχυρίζονται ότι ο διαχωρισμός σε σημασιολογία και πραγματολογία είναι λανθασμένος και παραπλανητικός, επειδή, κατά την άποψή τους, δεν είναι δυνατό να γίνει σωστή μελέτη της σημασιολογίας, αγνοώντας τους πραγματολογικούς παράγοντες. Η ίδια η Φιλιππάκη επισημαίνει ότι δεν παίρνει θέση στη διαμάχη αυτή, δέχεται ότι αυστηρός διαχωρισμός σημασιολογίας και πραγματολογίας δεν είναι εφικτός σε όλες τις περιπτώσεις και ότι πολλές φορές η σημασιολογική περιγραφή επηρεάζεται ή και εξαρτάται από πραγματολογικές επιδράσεις, αφιερώνει ωστόσο ξεχωριστό κεφάλαιο στο βιβλίο της για την πραγματολογία περισσότερο για λόγους μεθοδολογικούς.

Τέλος, ο Πετρούνιανς εκτός από τα τέσσερα πρώτα βασικά επίπεδα (φωνητική, φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη), προσθέτει και ορισμένους συνδυαστικούς τομείς: μορφοφωνολογία, μορφοσύνταξη, φωνοσύνταξη⁵⁵.

Συγκρίνοντας τα επίπεδα της παραδοσιακής-σχολικής γραμματικής με τα αντίστοιχα της σύγχρονης γλωσσολογίας ο Μπαμπινιώτης⁵⁶ επισημαίνει την επικάλυψη που εμφανίζεται σ' αυτά δίνοντας το ακόλουθο σχήμα:

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ -ΣΧΟΛΙΚΗ.....ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ

53. Γ. Μπαμπινιώτης, *Θεωρητική Γλωσσολογία. Εισαγωγή στη Σύγχρονη Γλωσσολογία*, Αθήνα 1998, σ. 134.

54. Ε. Φιλιππάκη-Warburton, *Εισαγωγή στη Θεωρητική Γλωσσολογία*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1992, σ. 295.

55. Ε. Πετρούνιανς, *ό.π.*, σ. 154.

56. Γ. Μπαμπινιώτης, *Θεωρητική Γλωσσολογία. Εισαγωγή στη Σύγχρονη Γλωσσολογία*, Αθήνα 1998, σ. 135.

Συμπερασματικά μπορεί να αναφερθεί ότι σημειώθηκε σημαντική πρόοδος στο θέμα της διάκρισης της γραμματικής σε επίπεδα. Έτσι, από την τριμερή διάκριση επιπέδων που ισχύει στην παραδοσιακή γραμματική, όπου χωρίς εκπεφρασμένη και σαφή τουλάχιστον θεωρητική τοποθέτηση έχουμε μεγάλη επικάλυψη στην ανάλυση του γραμματικού υλικού, φτάνουμε στη σαφή διάκριση επιπέδων που γίνεται στη δομιστική γραμματική. Μειονέκτημα της δομιστικής διάκρισης είναι ότι έφτασε στο άλλο άκρο, στη «στεγανοποίηση» των επιπέδων της γραμματικής σε απόλυτες διακρίσεις που μόνο μεθοδολογικά μπορούν να δικαιολογηθούν. Βαθύτερη ανάλυση της γλώσσας, όπως αυτή που επιχειρήθηκε από τη γενετική-μετασχηματιστική θεωρία, έδειξε ότι πρέπει να υιοθετηθεί κάποια σύζευξη ορισμένων γραμματικών επιπέδων, της σύνταξης και της μορφολογίας ή ακόμη της σημασιολογίας και της σύνταξης.

2.4. Οι σημαντικότεροι μαθησιακοί στόχοι της γραμματικής

Τέλος, κρίνεται σκόπιμο στο πλαίσιο της ανάλυσης του όρου γραμματική να γίνει μια αναφορά και στους στόχους της, για τους οποίους έχουν κατά καιρούς αναφερθεί αρκετά. Οι σημαντικότεροι μαθησιακοί στόχοι, σύμφωνα με τον Χαραλαμπίκη,⁵⁷ είναι η βελτίωση της γλωσσικής χρήσης, η κατανόηση της δομής της γλώσσας, η βελτίωση της ικανότητας ανάλυσης και ερμηνείας κειμένων, ο διαλογισμός για τη γλώσσα και τη γλωσσική συμπεριφορά, η προετοιμασία για την εκμάθηση ξένων γλωσσών και η ανάπτυξη της λογικής, αναλυτικής σκέψης.

Αρκετοί από τους παραπάνω στόχους, όπως και η διδασκαλία της γραμματικής ως αυτοτελούς μαθήματος, αμφισβητούνται από πολλούς ερευνητές⁵⁸. Για παράδειγμα αμφισβητείται ότι ο παραδοσιακός τρόπος διδασκαλίας της γραμματικής συμβάλλει στη βελτίωση της γλωσσικής ικανότητας του μαθητή για διάφορους λόγους. Δεν είναι αυτονόητο ότι όποιος ξέρει καλά τη γραμματική μιας συγκεκριμένης γλώσσας γίνεται αυτόματα και καλός ομιλητής της και αντίστροφα. Εξάλλου, η χρήση της γλώσσας απαιτεί πολλές αυτόματες διαδικασίες που δεν

57. Χρ. Χαραλαμπίκης, *Γλώσσα και Εκπαίδευση. Θέματα διδασκαλίας της νεοελληνικής γλώσσας*, εκδ. Γεννάδειος Σχολή, Αθήνα 1994, σσ. 66-70.

58. W. Eichler, *Sprachdidaktik Deutsch. Ein kommunikationswissenschaftliches und linguistisches Konzept*, W. Fink Verlag, Munchen 21979, p. 220 κ.ε.

ελέγχονται συνειδητά, ώστε να παραμένει αρκετά περιορισμένη η επίδραση γνωστικά κατευθυνόμενης εφαρμογής κανόνων⁵⁹.

Ωστόσο, η Φιλιππάκη Warburton συμφωνεί με τους παραπάνω μαθησιακούς στόχους και τα οφέλη της γραμματικής που τέθηκαν από τον Χαραλαμπίδη, αναφέροντας σχετικά ότι η διδασκαλία της γραμματικής είναι απαραίτητη στη γενική παιδεία του νέου ανθρώπου, καθώς ο μαθητής αποκομίζει πρακτικά οφέλη από τη μελέτη της γλώσσας του. Συγκεκριμένα, συνειδητοποιεί τα στοιχεία του συστήματός της και έτσι αποκτά περισσότερη επίγνωση και ευαισθησία που θα του επιτρέψει να χειρίζεται πιο σωστά και πιο αποτελεσματικά τη γλώσσα του στον προφορικό και γραπτό λόγο. Επιπλέον, η γραμματική είναι απαραίτητη για τη γενικότερη διανοητική καλλιέργεια του μαθητή, αφού μέσα από αυτή οδηγείται σε μια βαθύτερη γνώση της ανθρώπινης φύσης γενικότερα, αλλά και ειδικότερα στην ιδιαιτερότητα της γλώσσας του, της κοινωνίας και της ιστορίας του⁶⁰.

59. W. Eichler, *ό.π.*, σ. 221.

60. Ε. Φιλιππάκη Warburton, «Γραμματική και σχολική παιδεία», σ. 6, διαθέσιμο στο διαδίκτυο στην ιστοσελίδα του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας: <http://www.komvos.edu.gr/periodiko/periodiko2nd/default.htm>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

3.1. Εισαγωγή

Πριν προβούμε στην ανάλυση των βιβλίων γραμματικής που προαναφέρθηκαν, θα γίνει μία σύντομη αναφορά στις ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν στον ελληνικό χώρο κατά την προεπαναστατική περίοδο, καθώς και μια αναφορά σε θέματα παιδείας, εκπαιδευτικού συστήματος, γλώσσας και εκδοτικής δραστηριότητας. Οι αναφορές αυτές κρίνονται σκόπιμες, καθώς δια φωτίζουν πολλά σημεία που αφορούν τα βιβλία γραμματικής αυτής της περιόδου. Εξάλλου, οι συγγραφείς αυτών των εγχειριδίων ζώντας (είτε στον ελλαδικό χώρο είτε έξω απ' αυτόν) κάτω από τη σκιά της τουρκοκρατίας, όπως είναι λογικό, δέχονται επίδραση από τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, αλλά και από τις τάσεις στην παιδεία, στη γλώσσα, στη συγγραφή των βιβλίων και γενικότερα στον πνευματικό τομέα. Οι παραπάνω παράγοντες καθορίζουν τις επιλογές τους, σχετικά με το υλικό που επιλέγουν για τα βιβλία τους, τη γλώσσα που θα χρησιμοποιήσουν, τον στόχο του κάθε εγχειριδίου κ.λπ. και επιπλέον επηρεάζουν τις εκδόσεις και την κυκλοφορία των Γραμματικών τους.

3.2. Οι συνθήκες κατά τα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε η κατάκτηση και των υπόλοιπων ελληνικών περιοχών. Στη θέση ενός λαού με μεγάλη εκπολιτιστική δύναμη έρχεται τώρα ένας άλλος λαός, που δεν ήταν διατεθειμένος να αφομοιώσει και να συνεχίσει τον πολιτισμό που βρήκε. Έτσι, ολόκληρη η Ελλάδα βυθίστηκε σε μεσαιωνική βαρβαρότητα και ακολούθησε μαρasmus οικονομικός, πολιτικός και πνευματικός. Η ζωή βέβαια συνεχίστηκε, με τις αντίστοιχες όμως συνέπειες στην καλλιέργεια των γραμμάτων και την πνευματική παραγωγή. Το πλήγμα ήταν βαρύ, ο Ελληνισμός, ωστόσο, δεν έσβησε, συνέχισε να ζει κάτω από την ισχυρή επίδραση του Βυζαντίου και να ελπίζει πάντα την απελευθέρωση και αναγέννηση του Έθνους.

3.3. Η ζωή των υπόδουλων Ελλήνων

Επικεφαλής των τουρκοκρατούμενων περιοχών είναι ο σουλτάνος, ο οποίος είναι ο απόλυτος θρησκευτικός, στρατιωτικός και πολιτικός κυρίαρχος. Έχει απεριόριστη δύναμη και επιβολή και έτσι εξηγείται η τυφλή αφοσίωση, υπακοή και πειθαρχία των αξιωματούχων και των άλλων υπαλλήλων του κράτους προς αυτόν⁶¹.

Ο σουλτάνος αναγνώρισε την Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία ως επίσημο θεσμό μέσα στο κράτος του και παραχώρησε ορισμένα προνόμια στον οικουμενικό πατριάρχη, που τον καθιστούσαν θρησκευτικό και πολιτικό αρχηγό των υπόδουλων Ελλήνων. Πρώτος πατριάρχης μετά την Άλωση αναδείχτηκε ο λόγιος Γεννάδιος Σχολάριος. Ο σουλτάνος παραχώρησε και μερικά προνόμια κοινοτικής αυτοδιοίκησης, για να μπορούν οι Τούρκοι να ασχολούνται απερίσπαστοι με τον πόλεμο και να εισπράττουν χωρίς κόπο τους φόρους. Αυτά τα θρησκευτικά και κοινοτικά προνόμια ήταν υποτυπώδη και ανεπαρκή, για να απαλλάξουν τους Έλληνες από τα δεινά. Η μεγάλη μάζα του λαού αποτελούνταν από βιοτέχνες και ιδίως από γεωργούς και βοσκούς που χωρίζονταν σε ελεύθερους, δουλοπάροικους και σκλάβους. Αυτοί ήταν οι χριστιανοί που καταπιέζονταν περισσότερο⁶². Συχνές ήταν οι καθαιρέσεις, φυλακίσεις ή σφαγές. Η εκπαίδευση υπολειτουργούσε, ενώ η ζωή, η τιμή και η περιουσία των Ελλήνων βρίσκονταν στη διάθεση των Τούρκων.

Με τον κεφαλικό φόρο και τους ποικίλους άλλους φόρους πλούτιζαν οι Τούρκοι άρχοντες, ενώ από την άλλη οι Έλληνες φυτοζωούσαν και εξαθλιώνονταν οικονομικά. Ο φοβερότερος φόρος ήταν ο "φόρος του αίματος", δηλαδή το παιδομάζωμα ενώ αρκετά συχνοί ήταν και οι βίαιοι εξισλαμισμοί. Οι παραπάνω δυσκολίες δεν κλόνισαν το εθνικό φρόνημα των Ελλήνων ούτε κατάφεραν να αμβλύνουν τη συνείδηση της φυλετικής τους οντότητας. Σε αυτό συνετέλεσαν και οι αγεφύρωτες διαφορές που υπήρχαν μεταξύ αυτών και των κατακτητών, όπως ο θρησκευτικός φανατισμός, τα ήθη και τα έθιμα, ο τρόπος ζωής, η γενική νοοτροπία. Επίσης, μια δυναμική τάξη Ελλήνων, οι Φαναριώτες, κατόρθωσαν να προωθηθούν σε ανώτατες εμπιστευτικές θέσεις της κρατικής μηχανής. Έγιναν διερμηνείς,

61. Α. Βακαλόπουλος, *Νέα ελληνική ιστορία (1204-1975)*, Θεσσαλονίκη 1979, σσ. 51-52.

62. Α. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 49.

διαχειριστές της εξωτερικής πολιτικής, ηγεμόνες των παραδουνάβιων ηγεμονιών και ωφέλησαν με ποικίλους τρόπους το υπόδουλο γένος.

Με τον καιρό, το υπόδουλο έθνος απέκτησε και τη στρατιωτική του δύναμη, τους κλέφτες και τους αρματολούς. Πρόκειται για ομάδες που πήραν τα βουνά και αγωνίζονταν να επιβιώσουν κάνοντας επιθέσεις εναντίον των Τούρκων, οι οποίοι τους αποκαλούσαν με περιφρόνηση «κλέφτες». Οι κλέφτες, ωστόσο, εκπροσωπούσαν για τον Ελληνισμό την αντιστασιακή δύναμη του έθνους. Οι Τούρκοι, από αντίδραση κατά των κλεφτών, οδηγήθηκαν στην υιοθέτηση του θεσμού των αρματολών. Όμως, μεταξύ των δύο ομάδων δεν προέκυψε εχθρότητα. Αυτό γίνεται αντιληπτό και από τη μεγάλη ευκολία με την οποία άλλαζαν στρατόπεδα, κίνηση που οδήγησε τελικά στην ταύτιση των δύο εννοιών. Κλέφτες και αρματολοί πρωτοστάτησαν σε όλες τις εξεγέρσεις του έθνους και αποτέλεσαν την κυριότερη δύναμη κατά την κήρυξη και διεξαγωγή της Επανάστασης του 1821.

3.4. Η Φιλική Εταιρεία – Εξεγέρσεις κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας

Την ανάγκη για οργάνωση και συστηματική προετοιμασία του αγώνα για την απελευθέρωση θα αναλάβει μεταξύ άλλων και η Φιλική Εταιρεία κατά το έτος 1814. Τα ιδρυτικά μέλη Σκουφάς, Τσακάλωφ, Ξάνθος πλαισιώθηκαν και από άλλα στελέχη, ενώ εκπρόσωποί της σκορπίστηκαν σε όλα τα κέντρα εντός και εκτός ελληνικού χώρου, για να μνησούν τους σημαντικότερους Έλληνες, λόγιους, ιερωμένους, εμπόρους, караβοκύρηδες, αρματολούς και κλέφτες ντόπιους και απόδημους. Υπολογίζεται ότι κατά την κήρυξη της επανάστασης η Εταιρεία αριθμούσε εξακόσιες χιλιάδες μέλη. Οι Φιλικοί οργάνωσαν και διεύθυναν την προετοιμασία της επανάστασης κυρίως σε ό, τι αφορά το ιδεολογικό της κομμάτι και επιπλέον όπλισαν μεγάλα στρατιωτικά τμήματα. Τον Οκτώβριο του 1820 διεξήχθη συνέδριο, στο οποίο αποφάσισαν να αρχίσει ο αγώνας από τη Μολδοβλαχία και στη συνέχεια να επεκταθεί στον Ελλαδικό χώρο. Εξάλλου, κατά τα τετρακόσια περίπου χρόνια σκλαβιάς, οι Έλληνες δεν έχασαν ποτέ την ελπίδα ότι θα επανακτήσουν την ελευθερία τους και γι' αυτό δεν άφηναν καμιά ευκαιρία ανεκμετάλλευτη, για επανάσταση κατά των Τούρκων. Υπολογίζεται ότι από το 1453 μέχρι το 1821 έγιναν τριάντα περίπου επαναστατικά κινήματα.

3.5. Η ζωή στις Βενετοκρατούμενες περιοχές

Σε αυτό το σημείο αξίζει να επισημανθεί ότι η κατάσταση στις περιοχές που βρίσκονταν υπό την ηγεμονία των Λατίνων, όπως η Κρήτη και τα Ιόνια νησιά, εμφανίζεται πολύ διαφορετική. Οι Βενετοί κατακτητές συμπεριφέρονταν πιο ανθρώπινα στους υπηκόους τους, δεν ήταν βάρβαροι και απέφυγαν να χαρακτηριστούν φωτοσβέστες. Έτσι, δόθηκε η ευκαιρία στους Βενετοκρατούμενους Έλληνες να καλλιεργήσουν τις τέχνες και τα γράμματα, να ιδρύσουν σχολεία, να μορφωθούν και να αναπτύξουν πνευματική και καλλιτεχνική δραστηριότητα, αφού πρώτα δέχτηκαν στους κόλπους τους λογίους φυγάδες από την Πόλη⁶³.

63. Α.Β. Γιαννικόπουλος, *Ιστορία της εκπαίδευσης από την ελληνιστική στη σύγχρονη εποχή*, Γιάννενα 1989, σ. 44.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

4.1. Η κατάσταση της παιδείας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας

Η παιδεία κατά την πρώτη περίοδο της Τουρκοκρατίας (15ος-16ος αιώνας) ακολούθησε τη γενική κατάσταση όλων των πραγμάτων. Εξαιτίας της δημογραφικής και οικονομικής ύφεσης, κυρίως τα πρώτα 150 χρόνια, η παιδεία έφτασε σε πολύ άσχημο σημείο και το επίπεδο της γνώσης είχε πέσει δραματικά. Οι λόγοι που συνετέλεσαν στην κάμψη αυτή ήταν η φυγή των λογίων στη Δύση, η δημογραφική φθορά και η οικονομική δυσπραγία⁶⁴. Φαίνεται, ωστόσο, ότι στην Κωνσταντινούπολη και σε ορισμένους άλλους τόπους λειτουργούσαν «κοινά σχολεία» με λίγους μαθητές, των οποίων οι δάσκαλοι πληρώνονταν από τους σχετικά εύπορους γονείς. Υπήρχαν, όμως, και ορισμένοι γονείς που μόνιμοι τους πρόσφεραν στα παιδιά τους τις απαραίτητες στοιχειώδεις γνώσεις. Στην ύπαιθρο οι Ελληνόπαιδες διδάσκονταν λίγη γραφή και ανάγνωση στα μοναστήρια, στα οποία από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα επρόκειτο να λειτουργήσουν συστηματικά σχολεία «ελληνικών γραμμάτων».⁶⁵

Ορόσημο στην ιστορία της παιδείας επί τουρκοκρατίας αποτελεί η ίδρυση από τον Πατριάρχη Γεννάδιο (Σχολάριο) της Πατριαρχικής Ακαδημίας το 1454, στην Κωνσταντινούπολη. Η παιδεία τονώνεται μετά τα μέσα του 16^{ου} αιώνα με την επίδραση κυρίως Ελλήνων λογίων που έχουν σπουδάσει στη Δύση και ξαναγυρίζοντας στην πατρίδα τους μεταδίδουν τα φώτα τους στους μικρούς μαθητές.⁶⁶ Τότε, τον 16^ο αιώνα, θα σημειωθεί μια ανάκαμψη του Ελληνισμού και θα ακολουθήσει μια στροφή προς τα γράμματα. Σπουδαίο ρόλο προς αυτήν την κατεύθυνση αποτελεί η σύνοδος του 1593 (που θα προτρέψει τους μητροπολίτες να ιδρύσουν σχολεία στις πόλεις τους), η κοινοτική οργάνωση των Ελλήνων και η επιστροφή πολλών λογίων από τη Δύση, που θα έχουν ως αποτέλεσμα να ιδρύονται

64. Β. Παπαβρόντος, «Η συμβολή της Εκκλησίας στην παιδεία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας», *Επιστημονικό Βήμα*, τεύχ. 13, Ινστιτούτο Παιδαγωγικών Ερευνών, Ιούνιος 2010, σ. 233. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.ipem-doe.gr/ep_bima/epistimoniko_bima_13/229e240.pdf
Τελευταία πρόσβαση Αύγουστος 2012.

65. *Νέα γενική ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 9, εκδ. Δ. Απέργη – Κ. Εμμανουήλ & ΣΙΑ Ο.Ε., Αθήνα 1972. σσ. 87-88.

66. Α. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σσ. 80-81.

«ανώτερες και κατώτερες Σχολές»⁶⁷. Βέβαια, ο αριθμός των σχολείων υπήρξε περιορισμένος και η ίδρυσή τους εξαρτώνταν από τις κατά τόπους επικρατούσες συνθήκες εκκλησιαστικές, κοινοτικές κ.ά., αλλά και από τον τόπο καταγωγής των λογίων, οι οποίοι προτιμούσαν να διδάσκουν τους συμπατριώτες τους.

Η κατάσταση άρχισε να μεταβάλλεται από τα μέσα του 17^{ου} και κυρίως από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα. Τότε, η πνευματική καλλιέργεια επιταχύνεται, επειδή η εκκλησία και οι εξέχοντες ομογενείς αμιλλώνται ποιος θα προσφέρει τα μέγιστα στην παιδεία και θα ανυψώσει την πνευματική στάθμη του Γένους. Μάλιστα, μετά τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή και του Αϊναλή Καβάκ, με τις οποίες το ελληνικό εμπορικό ναυτικό απολαμβάνει προστασίας και φέρνει πλούτο, περισσότεροι Έλληνες μεριμνούν για τη διάδοση των γραμμάτων και την προστασία των πεπαιδευμένων ομογενών. Γι' αυτό κάνουν δωρεές για την ίδρυση και συντήρηση των σχολείων και ευαγών ιδρυμάτων⁶⁸.

Καθοριστικός παράγοντας σε όλη αυτή την κίνηση υπήρξε και το πνευματικό κίνημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, που από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα πρότασσε το αίτημα για επιστημονική παιδεία, για απλή, λαϊκή γλώσσα, για ανεξιθρησκία και για απελευθέρωση εθνική, κοινωνική και πνευματική. Έχοντας οι Έλληνες ως βασικό αξίωμα ότι *με την παιδεία θα έρθει η ελευθερία*, επιδόθηκαν στην ενίσχυση της παιδείας, με σεβασμό στην αρχαία κληρονομιά, αλλά και με στροφή στη σύγχρονη επιστήμη⁶⁹.

Αποτέλεσμα όλης αυτής της προσπάθειας είναι να πληθαίνουν τα σχολεία και οι βιβλιοθήκες στις πόλεις, να πολλαπλασιάζονται οι επανεκδόσεις παλιών βιβλίων και να είναι πολυάριθμες οι εκδόσεις των νέων. Επιπλέον, ιδρύονται σχολεία σε κωμοπόλεις, αλλά και σε πολλά χωριά, ιδίως ορεινά, όπου ο ζυγός είναι ελαφρύτερος. Έτσι, δημιουργήθηκαν σημαντικές Σχολές στα Γιάννενα, τη Θεσσαλονίκη, το Άγιο

67. Ν.Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Ιστορική βιβλιοθήκη, (μτφρ.) Αικατερίνη Ασδραχά, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα ⁸1984, σ. 50.

68. Ε. Ζέλλιου-Μαστροκώστα, *Η παιδεία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, εκδ. Μαϊάνδρος, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 34 & 40.

69. Φ.Α. Φιλίππου: *Εθνικοί οραματισμοί και εκπαιδευτική πολιτική του Ιωάννη Καποδίστρια στα πλαίσια του Διαφωτισμού (1800-1827)*, Γιοχάνεσμπουργκ 2003, σ. 53. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<https://www.google.gr/search?q=https%3A%2F%2Fujdigispace.uj.ac.za%2Fbitstream%2Fhandle%2F10210%2F2583&ie=utf-8&oe=utf-8&aq=t&rls=org.mozilla:el:official&client=firefox-a>

Τελευταία πρόσβαση Αύγουστος 2012.

Όρος, τη Μοσχόπολη, την Πάτμο, το Μεσολόγγι, τη Σίφνο, την Αθήνα, τη Δημητσάνα, τις Κυδωνιές, τη Χίο και τη Σμύρνη, όπου δίδαξαν επιφανείς δάσκαλοι⁷⁰.

Τέλος, τον 18^ο αιώνα παρουσιάζονται και κάποιες αλλαγές στην παιδεία. Ενώ παλιότερα οι εκπαιδευτικοί ήταν κατά κανόνα κληρικοί, τώρα τα καθήκοντα περνούν ολοένα και περισσότερο στα χέρια των λαϊκών και επιπλέον λειτουργούν σχολεία και για την εκπαίδευση των κοριτσιών.

Ο εκπαιδευτικός οργανισμός, που σημειώθηκε κατά τον 18^ο αιώνα συνεχίστηκε εντονότερος και κατά τις δύο δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα και όταν ξέσπασε η ελληνική επανάσταση οι εγγράμματοι αριθμούνται σε χιλιάδες και οι λόγιοι και οι συγγραφείς σε εκατοντάδες. Η αναγέννηση της παιδείας, οφειλόμενη στη ροπή των Ελλήνων για μόρφωση και στη φιλοτιμία των προκρίτων και των ευπόρων, συντελέστηκε κατά τρόπο που προκαλεί θαυμασμό, γιατί πέρα από τις ξηρές γραμματικές γνώσεις ενέπνευσε στο γένος εμπιστοσύνη στις δικές του δυνάμεις και αγάπη για την ελευθερία. Η μόρφωση που έλαβαν οι Έλληνες στα «κοινά σχολεία» ή στις ανώτερες Σχολές, αποτέλεσε το θεμέλιο πάνω στο οποίο στηρίχτηκε η εθνική αναγέννηση⁷¹.

4.2. Οι βαθμίδες της εκπαίδευσης

Πληροφορίες για την ονομασία των σχολείων δίνει ο Μ. Γεδεών⁷². Τα σχολεία μπορούν να διαβαθμισθούν, ως προς το επίπεδό τους, σε τρεις κατηγορίες. Υπήρχαν τα σχολεία για τα κοινά γράμματα, που παρείχαν στοιχειώδη μόρφωση, τα «ελληνικά σχολεία», που εκπαίδευαν στη γνώση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και οι ανώτερες Σχολές, που εξοικείωναν τους σπουδαστές στη μελέτη της φιλοσοφίας και των επιστημών⁷³. Τα σχολεία μέσης εκπαίδευσης έφεραν και διάφορες άλλες ονομασίες, όπως μέσο σχολείο, γυμνάσιο (φιλολογικό), λύκειο, μουσείο, ελληνομουσείο, σχολή φροντιστήριου, ακαδημία⁷⁴.

70. Γ. Μεταλληνός, «Τουρκοκρατία – «Το γένος των ορθοδόξων» στην οθωμανική αυτοκρατορία», στο Μπέγζος, Μ. κ.ά., *Η Ορθοδοξία ως κληρονομιά: τόμ. Β, 'Η Ορθόδοξη Εκκλησία σε Ανατολή και Δύση*, εκδ. Ε.Α.Π., Πάτρα 2001, σ. 197.

71. *Νέα γενική ιστορία των Ελλήνων* τόμ. 9, εκδ. Δ. Απέργη – Κ. Εμμανουήλ & ΣΙΑ Ο.Ε., Αθήνα 1972, σ. 90.

72. Γράφει στα 1889: «Από του παρελθόντος αιώνα αι παρ' ημίν σχολαί εκαλούντο ως εκ των διδασκομένων μαθημάτων “σχολαί ιερών ή κοινών γραμμάτων” και “σχολαί των ελληνικών μαθημάτων”, ούτω δε και οι εν αυταίς διδασκάλοι. Κατά τα πρώτα δ' έτη της ημετέρας εκατονταετηρίδος, τα [...] της στοιχειώδους και προκαταρκτικής παιδείσεως εκαλούντο “κοινά σχολεία” [...] και [...] ο διδάσκαλος ωνομάζετο συνηθέστερον παιδαγωγός». Μ.Ι. Γεδεών, *Η πνευματική κίνησις του Γένους κατά το ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, Αθήνα 1976, σ. 227.

73. Αλ. Αγγέλου, *ό.π.*, σ. 306.

74. Τρ. Ευαγγελίδης, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τόμ. Α', Αθήναι 1936, σ. ΙΧΧΧΙ.

4.3. Στόχοι της εκπαίδευσης και αντικείμενο διδασκαλίας

Η προεπαναστατική εκπαίδευση εξαρτάται από τρεις κυρίως παράγοντες αναφορικά με τους στόχους, το πρόγραμμα, την εσωτερική οργάνωση, την ύλη, τα βιβλία κ.λπ. Πρώτος παράγοντας είναι η παράδοση, η εκπαίδευση αυτή τη χρονική περίοδο αναγεννάται σε έναν τόπο που διέθετε πλούσια παράδοση και, όπως είναι λογικό, στηρίζεται σε αυτήν. Ο δεύτερος είναι το προσωπικό στοιχείο: η εκπαίδευση δεν κατευθύνεται από μια ενιαία κεντρική διοίκηση αλλά εξαρτάται από πρόσωπα και, όπως είναι λογικό, παίρνει την έκφρασή της από τα πρόσωπα αυτά. Τέλος, ο τρίτος παράγοντας είναι η απουσία παιδαγωγικών αρχών ή η λειτουργία παιδαγωγικών αρχών μη σχετικών με την πραγματικότητα⁷⁵.

Στόχος της παιδείας, κατά την περίοδο αυτή και κυρίως από τον 17^ο αιώνα ως το 1821, ήταν η διάπλαση του ολοκληρωμένου, πνευματικά και ηθικά, ανθρώπου και η εθνική και θρησκευτική μόρφωση των Ελληνοπαίδων. Ο εθνικός και θρησκευτικός σκοπός «δεν εξεδηλούτο φανερά, ούτε ενεγράφετο πουθενά, ήτο όμως δι' όλους αυτονοούμενος»⁷⁶. Εξάλλου, όλη αυτή η δραστηριότητα αναπτύσσεται μέσα στους κόλπους της Εκκλησίας κατά κύριο λόγο. Αυτό συνέβαινε, γιατί η Εκκλησία διέθετε τα κύρια όργανα της παιδείας, δηλαδή τους κληρικούς και τις απαραίτητες δυνατότητες, προκειμένου να αναπτυχθούν τα σχετικά με την παιδεία. Αυτά ήταν τα χρήματα, τα βιβλία, τα τυπογραφεία, οι αίθουσες διδασκαλίας, οι ναοί, τα σχολικά κτήρια, η προστασία και η εποπτεία. Το αποτέλεσμα είναι το πνεύμα που διακατέχει την παιδεία να είναι εκκλησιαστικό και συντηρητικό και η κύρια προσπάθειά της είναι να υπηρετήσει τα θεολογικά γράμματα και να διαμορφώσει ηθικοπλαστικά τον άνθρωπο⁷⁷.

Ο στόχος που προαναφέρθηκε, όπως είναι φυσικό, επηρέαζε και τη διδασκαλία, αλλά και τα διδακτικά αντικείμενα. Αναλυτικότερα, τα «κοινά σχολεία» λειτουργούσαν χωρίς ενιαίο σύστημα ή κοινό πρόγραμμα μαθημάτων, γιατί δεν υπήρχε κεντρικός κρατικός φορέας. Σκοπός τους, κυρίως, ήταν να καταρτίσουν ψάλτες, ιερείς, μοναχούς και καλούς ανθρώπους⁷⁸. Τα κύρια διδασκόμενα μαθήματα είναι η ανάγνωση, η γραφή της μητρικής γλώσσας, η αριθμητική, η χριστιανική

75. Αλ. Αγγέλου, «Πνευματικός βίος και πολιτισμός 1669-1821: Η εκπαίδευση», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΑ', εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, σσ. 321-322.

76. Δ. Μωραΐτου, *Ιστορία της Παιδαγωγικής*, Αθήναι 1953, σ. 255.

77. Ν. Ζαχαρόπουλος, *Η Παιδεία στην Τουρκοκρατία*, εκδ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 41.

78. Ρ. Mackridge, *Γλώσσα και εθνική ταυτότητα στην Ελλάδα 1766-1976*, εκδ. Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2009, σ. 113.

κατήχηση και η εκκλησιαστική μουσική. Ως αναγνωστικά βιβλία, αρχικά, χρησιμοποιούνται τα θρησκευτικά βιβλία της εκκλησίας. Η φοίτηση διαρκεί από ένα έως πέντε χρόνια και πολλές φορές πολύ περισσότερο. Ωστόσο, τα αποτελέσματα της λειτουργίας τους, ιδιαίτερα τους πρώτους χρόνους, είναι πενιχρά⁷⁹.

Τα μαθήματα στη μέση εκπαίδευση χωρίζονταν σε δύο κύκλους: Στον πρώτο κύκλο «των πρωτοπείρων» διδάσκονταν τα «γραμματικά» (γραμματική και συντακτικό της αρχαίας ελληνικής γλώσσας) και στο δεύτερο «τα της κυκλοπαιδείας μαθήματα», δηλαδή αρχαία ελληνικά (έργα κλασικά και χριστιανικά), ρητορική και λογική⁸⁰. «Τα μεγαλύτερα παιδιά αποστήθιζαν τα οχτώ μέρη της *Γραμματικής του Λασκάρεως* και συνάμα ερμήνευαν τις *Γνώμες* του Χρυσολωρά⁸¹».

Για τη διδασκαλία των αρχαίων κειμένων χρησιμοποιούνταν δύο κλασικά εγχειρίδια Γραμματικής, αυτά του Θεόδωρου Γαζή και του Κωνσταντίνου Λάσκαρη. Οι δάσκαλοι της Πατριάδας Σχολής δίδασκαν με βάση τη Γραμματική του Γαζή και οι μαθητές ονομάζονταν «Γαζίται». Στις σχολές των Ιωαννίνων οι δάσκαλοι χρησιμοποιούσαν τη Γραμματική του Λάσκαρη και οι μαθητές αποκαλούνταν «Λασκαρίται».

Σχετικά με τη χρήση των Γραμματικών στα σχολεία ανάλογα είναι και όσα γράφει η Ζέλλιου-Μαστροκώστα, η οποία επισημαίνει ότι στα ανώτερα σχολεία μεταξύ άλλων διδάσκεται η Γραμματική του Μανουήλ Χρυσολωρά-το πρώτο τυπωθέν ελληνιστί βιβλίο στη Βενετία το 1471, γνωστό και ως *Ερωτήματα της ελληνικής γλώσσας*, η Γραμματική του Κωνσταντίνου Λασκάρεως και η Γραμματική του Θεόδωρου Γαζή, που διδασκόταν και νωρίτερα. Από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα διδάσκονται οι Γραμματικές των Βησσαρίωνα Μακρή και Γεωργίου Σουγδουρή⁸².

Στις ανώτερες Σχολές οι νέοι σπούδαζαν, εκτός από τους κλασικούς και εκκλησιαστικούς συγγραφείς, τις μαθηματικές και φυσικές επιστήμες, όπως είχαν διαμορφωθεί στις Ευρωπαϊκές χώρες, καθώς πολλοί καθηγητές των Σχολών αυτών είχαν προηγουμένως σπουδάσει σε πανεπιστήμια της Δύσης⁸³.

79. Σπ. Ευαγγελόπουλος, *Ελληνική Εκπαίδευση*, τόμ. Α', εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ. 78.

80. Αγ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Τα μαθηματάρια των ελληνικών σχολείων επί τουρκοκρατίας*, εκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1989, σ. 179 κ. εξής.

81. Ν. Ζαχαρόπουλος, *ό.π.*, σ. 49.

82. Ε. Ζέλλιου-Μαστροκώστα, *ό.π.*, σ. 24.

83. Σπ. Ευαγγελόπουλος, *ό.π.*, σ. 80.

4.4. Γλώσσα βιβλίων και διδασκαλίας

Στα κοινά και στα ανώτερα σχολεία χρησιμοποιούσαν την αρχαϊζουσα γλώσσα και μάλιστα αυτή θα δεσπόζει και για πολλά χρόνια μετά την απελευθέρωση. Φυσικά, πολλοί διδάσκαλοι του γένους, όπως ο Βηλαράς, ο Ψαλίδας, ο Καταρτζής κ.ά., εισηγούνταν τη γλώσσα του λαού. Οι προσπάθειές τους, ωστόσο, δεν καρποφόρησαν και δεν εισήχθη η ζωντανή γλώσσα του λαού στα σχολεία⁸⁴. Εξάλλου, όπως προαναφέρθηκε, στα σχολεία της τουρκοκρατίας, τόσο στον ελληνικό χώρο όσο και στις παροικίες του εξωτερικού δίδασκαν κυρίως ιερωμένοι. Αυτοί μπορούσαν να εξασφαλίσουν τη σπουδή και τη σταδιοδρομία στους πνευματικά ανήσυχους και ικανούς Έλληνες, χάρη στα προνόμια της εκκλησίας. Ωστόσο, οι ιερωμένοι, θρεμμένοι με τις παραδόσεις του γλωσσικού αρχαϊσμού έμειναν προσηλωμένοι στον «προγονόπληκτο σχολαστικισμό»⁸⁵. Ο Κοραής με τους οπαδούς του ακολούθησε τη μέση οδό, πεθαίνοντας, όμως, ο Κοραής, το έτος 1833, άναψαν πάλι οι γλωσσικοί καυγάδες και η γλώσσα οδηγήθηκε σταδιακά στον αρχαϊσμό.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η επίσημη γλώσσα του οθωμανικού κράτους μετά την κατάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας ήταν η ελληνική. Τα επίσημα έγγραφα της Πύλης, η διπλωματική αλληλογραφία, οι συνθήκες κ.λπ. είναι διατυπωμένα στη λαϊκή γλώσσα της εποχής κι όχι στη λόγια των Βυζαντινών. Αυτό επιβαλλόταν από την ανάγκη επικοινωνίας των νέων κυρίαρχων με τους Έλληνες. Η αρχαϊζουσα αποτελούσε γλώσσα της μειοψηφίας των λογίων, αφού η πλειοψηφία του απλού λαού δεν την κατανοούσε και μόνο η «λαλούμενη» ήταν κατανοητή και σε καθημερινή χρήση σε ολόκληρο τον ελληνικό χώρο. Γι' αυτό τα κάθε λογής έγγραφα της σουλτανικής εξουσίας συντάσσονταν σε αυτή τη λαϊκή γλώσσα⁸⁶.

Αλλά και η γλώσσα της εκκλησίας και της χριστιανικής θρησκείας ήταν αρχικά η κοινή ελληνική των χριστιανικών χρόνων, καθώς, όμως, ο χριστιανισμός συμφιλιώνεται με την αυτοκρατορία και επισημοποιείται ως θρησκεία του κράτους, εγκαταλείπει την ομιλούμενη γλώσσα και προσανατολίζεται στην αττικίζουσα γραπτή που χρησιμοποιούσαν οι λόγιοι της εποχής⁸⁷. Η στροφή αυτή έγινε για

84. Α.Β. Γιαννικόπουλος, *ό.π.*, σ. 64.

85. Κ. Σιμόπουλος, *Η γλώσσα και το εικοσιένα-λογιώτατοι, φαναριώτες, κοτζαμπάσηδες, τίτλοι, αξιώματα και προσαγορεύσεις*, εκδ. Στάχυ, Αθήνα 21998, σ. 39.

86. Σπ. Λάμπρου, «Η Ελληνική ως επίσημος γλώσσα των Σουλτάνων», *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. 5, εκδ. εκ του τυπογραφείου Β.Δ. Σακελλαρίου, Αθήνησι 1908, σ. 40

87. Ν. Σοφιανός, *Γραμματική της Κοινής των Ελλήνων γλώσσης*, (επιμ.-εισαγ.) Θ.Χ. Παπαδόπουλος, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1977, σσ. 36-37.

διάφορους λόγους: τον ευκολότερο προσηλυτισμό των μορφωμένων τάξεων, γιατί έτσι η εκκλησία κέρδιζε κύρος και αίγλη, γιατί καταπολεμούσε ευκολότερα τις αιρέσεις κ.ά.⁸⁸.

4.5. Εκδόσεις βιβλίων - εγχειριδίων γραμματικής κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας

Από τα τέλη του 15^{ου} αι. ως τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, οι Έλληνες της διασποράς κυκλοφόρησαν περισσότερους από επτά χιλιάδες τίτλους έντυπων βιβλίων, φυλλαδίων, μονόφυλλων, εφημερίδων και περιοδικών στις σημαντικότερες μεγαλουπόλεις, όπου ήταν εγκατεστημένοι Έλληνες, συνθέτοντας έτσι ένα γεωγραφικό πανόραμα από τη Βενετία, τη Ρώμη, τη Βιέννη, την Πέστη και το Παρίσι μέχρι το Βουκουρέστι και το Ιάσιο, και από τα «παράνομα» τυπογραφεία της Κωνσταντινούπολης, της Μοσχόπολης και του Αγίου Όρους μέχρι τη Μόσχα και την Πετρούπολη.

Τα βιβλία αυτά φέρουν τη σφραγίδα λογίων και ποιητών, της κοσμικής και θεολογικής γραμματείας, των οπαδών του ευρωπαϊκού διαφωτισμού, των πρωτεργατών της νεοελληνικής παιδείας, και όλων σχεδόν των πνευματικών ανθρώπων του γένους. Τα βιβλία αυτά, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, προορίζονταν για την εκμάθηση και διατήρηση της ελληνικής γλώσσας και παιδείας και για την αντίσταση της Ορθοδοξίας στην προσηλυτιστική πολιτική της Καθολικής εκκλησίας. Άλλοτε πάλι στόχευαν στον Διαφωτισμό του γένους σύμφωνα με τα νεωτερικά ευρωπαϊκά ρεύματα και στη στροφή προς την ελληνική αρχαιότητα και, τέλος, στόχευαν ακόμη στην προπαρασκευή για το μεγάλο ξεσηκωμό που οδήγησε στην επανάσταση⁸⁹.

Τα πρώτα ελληνικά κείμενα τυπώθηκαν στην Ιταλία από Γερμανούς και Ιταλούς τυπογράφους, ήταν κυρίως Γραμματικές με στόχο την ενίσχυση της εκμάθησης της αρχαίας ελληνικής γλώσσας στα πανεπιστήμια της Ιταλίας. Κύρια θέση σε αυτή την παραγωγή κατέχουν τα «Ερωτήματα» του βυζαντινού λόγιου

88. Μεσεβρινός, *Η προδομένη γλώσσα*, εκδ. Τα τετράδια του Ρήγα (Lund), αρ. 11, Λευκωσία 1973, σ. 119.

89. Κ.Σπ. Στάικος-Τ.Ε. Σκλαβενίτης (επιμ.), *Πεντακόσια χρόνια έντυπης παράδοσης του νέου ελληνισμού (1499-1999)*, εκδ. Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2000, σ. 9.

Εμμανουήλ Χρυσολωρά, μια Γραμματική με στόχο την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας από δυτικούς σπουδαστές.

Η καθαυτό εκδοτική δραστηριότητα, ωστόσο ξεκινά το 1476. Τότε εκδόθηκε το πρώτο έντυπο ελληνικό και χρονολογημένο βιβλίο από Έλληνα τυπογράφο. Επρόκειτο για ένα βιβλίο γραμματικής, την «*Επιτομή τῶν ὀκτῶ τοῦ λόγου μερῶν*» του Κωνσταντίνου Λάσκαρη⁹⁰ με εκδότη τον κρητικό Δημήτριο Δαμιλά σε συνεργασία με τον Ιταλό Dionigi Paravicino.

Προς το τέλος του 15^{ου} αι., ο Άλδος Μανούτιος άρχισε να τυπώνει στη Βενετία πολλά ελληνικά βιβλία, είτε Γραμματικές της ελληνικής είτε κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, φροντισμένα από Έλληνες λόγιους που είχαν φύγει από την Κωνσταντινούπολη. Ως το 1500 είχαν τυπωθεί τουλάχιστον ογδόντα ελληνικά βιβλία. Η εκδοτική δραστηριότητα εμπλουτίστηκε με θρησκευτικά και λειτουργικά κείμενα, αλλά και με ιστορικοφιλολογικά και λογοτεχνικά έργα. Στην εκδοτική αγορά του 16^{ου} αιώνα κυριαρχούν ιταλικοί εκδοτικοί οίκοι (Giuliani και Pinelli), αλλά αργότερα, στον ίδιο αιώνα ενεργοποιήθηκαν βενετικοί οίκοι, με Έλληνες ιδιοκτήτες καταγόμενους από την Ήπειρο. Τα τυπογραφεία του Νικολάου Γλυκή, του Νικολάου Σάρου και του Δημητρίου Θεοδοσίου⁹¹ ανέπτυξαν εξαιρετική εκδοτική δραστηριότητα.

Μετά το έτος 1750, με την εξάπλωση των ιδεών του Διαφωτισμού, η ελληνική εκδοτική παραγωγή θα εξαπλωθεί και σε καινούργια εκδοτικά κέντρα. Τότε μάλιστα και ξένοι εκδότες θα ασχοληθούν με την παραγωγή ελληνικών εκδόσεων σε πολλές πόλεις της Ευρώπης, όπως τη Βιέννη, τη Λειψία, την Οδησσό, τη Μόσχα κ.ά. Τα σημαντικότερα ελληνικά τυπογραφεία της Βιέννης είναι αυτά του Βεντότη και των Μαρκεδών Πούλιου που θα εκδώσουν παντός είδους βιβλία και θα φροντίσουν για τη διάδοση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

Φυσικά, τον καιρό της επανάστασης εμφανίζονται τυπογραφεία και σε περιοχές που σιγά-σιγά ελευθερώνονταν, όπως στην Πελοπόννησο, την Ύδρα, την Αίγινα και την Αθήνα. Όπως προαναφέρθηκε, εκδίδονται διάφορων ειδών βιβλία, εφόσον, μάλιστα, ένας από τους βασικούς στόχους της παιδείας εκείνη την περίοδο ήταν η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, είναι λογικό να εκδίδονται και αρκετά

90. Χ.Γ. Πατρινέλης, *Το ελληνικό βιβλίο κατά τη Τουρκοκρατία (1476-1820)*, εκδ. Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1989, σ. 10.

91. Χ.Α. Μαλτέζου (επιμ.), *Ηπειρώτες στη Βενετία (16ος-19ος αι.) Έκθεση αρχειακών τεκμηρίων*, εκδ. Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, Βενετία 2007, σ. 5.

βιβλία γραμματικής. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι το πρώτο ελληνικό χρονολογημένο βιβλίο από Έλληνα εκδότη ήταν μια Γραμματική.

Όσον αφορά τις ελληνικές εκδόσεις στα χρόνια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού χαρακτηριστικά είναι όσα αναφέρει ο Κ.Σπ. Στάικος, ο οποίος επισημαίνει ότι τον 18^ο αι. κυκλοφόρησαν τριάντα μία εκδόσεις Γραμματικής από διάφορους συγγραφείς και είκοσι εννέα επανεκδόσεις της Γραμματικής των Κ. Λάσκαρη και Θ. Γαζή, συνολικά δηλ. εξήντα εκδόσεις⁹².

Σχετικά με τα παραπάνω ο Κ.Θ. Δημαράς επισημαίνει ότι η γραμματική διδασκαλία στα χρόνια του Καταρτζή (περ. 1730-1807) είχε πάρει καταπληκτική έκταση. Αυτό που συγκρατούν οι ξένοι από τη νέα ελληνική λογιосύνη, είναι η ενασχόλησή της με την αρχαία γραμματική. Στα μάτια τους οι Έλληνες φιλόσοφοι ταυτίζουν την έννοια του βιβλίου με την έννοια της γραμματικής. Σύμφωνα με τον Δημαρά, ένας Ιταλός συγγραφέας που ζει στο Βουκουρέστι γύρω στα 1777, διηγείται ωραία πώς οι Έλληνες επισκέπτες του, όταν βλέπουν επάνω στο τραπέζι του κανένα μεγάλο καλοδεμένο βιβλίο, ρωτούν αν είναι Γραμματική. Μάλιστα ο Κ.Θ. Δημαράς αναφέρει ότι πρόχειροι υπολογισμοί, χωρίς εξαντλητική ζήτηση, ανεβάζουν τον αριθμό των Γραμματικών που δημοσιεύτηκαν στον 18^ο αιώνα, σε καμιά πενήντα και φυσικά αυξάνονται όσο προχωρούν τα χρόνια. Στη δεκαετία 1791-1800, είναι καμιά δεκαπενταριά. Με τους μετριότερους υπολογισμούς μπορούμε να θεωρούμε βέβαιο ότι στα εκατό αυτά χρόνια, 1701-1800, βγήκαν τουλάχιστον 25.000 αντίτυπα Γραμματικών και μάλιστα σε έναν πληθυσμό ολιγάνθρωπο, φτωχό, με παιδιά που συχνά αντέγραφαν τα σχολικά τους εγχειρίδια για να αποφεύγουν τη δαπάνη της αγοράς⁹³. Αυτή τη διόγκωση των γραμματικών ενδιαφερόντων βλέπει ο Κοραής είκοσι πέντε χρόνια αργότερα και καταδικάζει μονομιώς όλους τους γραμματικούς. Βεβαιώνει πως στην εποχή κατά την οποία γράφει (1805), «περισσότερον ἤθελ' ὠφελήσει το γένος σήμερον ὅστις καίει, παρ' ὅστις γράφει γραμματικάς». Βέβαια, ας μην ξεχνάμε ότι υπάρχει διαφορά μιας γενιάς, η οποία ίσως δικαιολογεί τη δυσφορία του Κοραή.

Συμπερασματικά, μπορεί να ειπωθεί ότι την περίοδο της Τουρκοκρατίας υπάρχει εκδοτική δραστηριότητα για ελληνικά βιβλία στις μεγαλoupόλεις της

92. Κ.Σπ. Στάικος, *Ελληνικές εκδόσεις στα χρόνια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, εκδ. Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, Αθήνα 1998, σ. 150.

93. Κ.Θ. Δημαράς (επιμ.), *Δημήτριος Καταρτζής: Δοκίμια*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1974, σσ. οε'-οστ'.

Ευρώπης από ελληνικούς κυρίως εκδοτικούς οίκους. Οι Έλληνες λόγιοι στο πλαίσιο της στόχευσης της πνευματικής ανάτασης του γένους μέσω της γνώσης της ελληνικής γλώσσας εκδίδουν αρκετά βιβλία γραμματικής. Μάλιστα, οι περισσότεροι από τους παραπάνω εκδοτικούς οίκους θα αναφερθούν στην πορεία της έρευνας, αφού αυτοί εξέδωσαν τα περισσότερα εγχειρίδια που μελετήθηκαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

«Γλωσσικό ζήτημα», σύμφωνα με τον Θαβώρη, έχει καθιερωθεί να ονομάζεται η διαμάχη ορισμένων λογίων, που ξέσπασε μετά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, για τη μορφή της ελληνικής γλώσσας, που πρέπει να χρησιμοποιούν οι Έλληνες, ως γραπτή κυρίως, κατά τη μεταξύ τους επικοινωνία⁹⁴.

Το ελληνικό γλωσσικό ζήτημα αποτέλεσε ένα πρόσφορο πεδίο από το οποίο αναδύθηκαν σοβαρές αντιπαραθέσεις ιδεών και συμπεριφορών σε κρίσιμες φάσεις της ανάπτυξης της ελληνικής κοινωνίας. Επηρέασε ιδιαίτερα τους συντάκτες βιβλίων γραμματικής και μάλιστα ορισμένοι από αυτούς υπήρξαν πρωτεργάτες του. Είναι τόσο παλιό όσο σχεδόν και η γλώσσα μας. Στην κλασική αρχαιότητα, αν και υπήρχαν διαφορές μεταξύ γραπτού και προφορικού λόγου, αυτές δεν αποτέλεσαν μείζον θέμα. Στα χρόνια του μέγα Αλέξανδρου, όμως, η αττική διάλεκτος, η οποία είχε επικρατήσει μεταξύ των άλλων ελληνικών διαλέκτων, διαδόθηκε στα πέρατα του κόσμου και έγινε κοινό όργανο επικοινωνίας σε πολυάριθμα και ετερόκλητα φύλα. Εξαιτίας αυτής της διάδοσης δέχθηκε την επίδραση διάφορων άλλων γλωσσών, καθώς και προσμίξεις, οι οποίες κατέστησαν αναπόφευκτη τη μεταβολή της σε φωνητικό, μορφολογικό, συντακτικό και λεξιλογικό επίπεδο. Έτσι προέκυψε η Κοινή.

Από τον πρώτο προχριστιανικό αιώνα και έπειτα παρουσιάστηκε μια έντονη αντίδραση κατά του νέου γλωσσικού κατασκευάσματος. Αυτή η αντίδραση κατά της Αλεξανδρινής γλώσσας ονομάστηκε Αττικισμός. Οι Αττικιστές δίνουν απόλυτη αξία στη γλώσσα των Αττικών και τη θεωρούν ως τύπο αντιπροσωπευτικό όχι μόνο ενός ιδανικού υπέρτατης γλωσσικής τελειότητας, αλλά και ολόκληρου του αρχαίου πολιτισμού. Για αυτούς, η μίμηση της γλωσσικής μορφής των Αττικών δίνει ανάλογη αξία και σε οποιοδήποτε πνευματικό περιεχόμενο εκφράζεται με αυτή⁹⁵. Αντίθετα, ο λαός και οι πρώτοι πατέρες της εκκλησίας ακολούθησαν τον δρόμο της Κοινής. Βέβαια, ορισμένοι από τους τελευταίους δεν άργησαν να στραφούν προς τον αρχαϊσμό, ιδιαίτερα, όταν συνειδητοποίησαν ότι χωρίς τα όπλα του Ελληνισμού, που ήταν η φιλοσοφία και η ρητορική, ήταν καταδικασμένοι να χάσουν τη μάχη της

94. Α. Θαβώρης, «Οι απαρχές του γλωσσικού ζητήματος: Αττικισμός-Γλωσσική διμορφία», *Γλωσσικό ζήτημα-Σύγχρονες Προσεγγίσεις*, (επιστ. επιμ.) Γ. Μπαμπινιώτης, εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2011, σ. 49.

95. Δ. Γληνός, *Έθνος και Γλώσσα*, εκδ. Αθηνά, Αθήνα 1971, σ. 50.

επιρροής στις μορφωμένες τάξεις και συνακόλουθα στις ευρύτερες λαϊκές μάζες. Δημιουργείται κατά συνέπεια, μία διγλωσσία, η οποία συνέχισε την πορεία της και στο Βυζάντιο. Οι μορφωμένοι έγραφαν τα βιβλία τους στην αρχαΐζουσα, εντελώς ακατάληπτη από τη συντριπτική πλειοψηφία του απαίδευτου λαού, ενώ ο «χύδην» λαός χρησιμοποιούσε την καθομιλουμένη.

Αργότερα, στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας και ιδιαίτερα κατά τους χρόνους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού έχουμε έντονες αντιπαραθέσεις. Η αιτία που έφερε στην επιφάνεια τις βαθιές διαφορές ήταν η επίμονη αναζήτηση ενός ενιαίου γλωσσικού οργάνου, με απώτερο στόχο τη συγκρότηση της εθνικής παιδείας, καθώς και η συστηματική καλλιέργεια και προβολή της ομιλούμενης γλώσσας από νέες κοινωνικές δυνάμεις, οι οποίες επιχειρούσαν να διαχειριστούν το θέμα της αγωγής, της εκπαίδευσης και της αυτογνωσίας του έθνους με νέους όρους και με νέα γλώσσα⁹⁶.

Έτσι, λοιπόν, ο λαός εμφανίζεται χωρισμένος στα δύο. Οι αρχαϊστές-αττικιστές ή αλλιώς «μακαρονιστές», όπως ονομάστηκαν από τους αντιπάλους τους, θεωρούν ως κατάλληλη γλώσσα για τη μεταφορά των ιδεών του Διαφωτισμού στην Ελλάδα την αρχαία ελληνική, της οποίας η χρήση θα ξαναζωντάνευε τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και θα οδηγούσε τους φιλέλληνες να βοηθήσουν με μεγαλύτερη προθυμία στην απελευθέρωση. Εξάλλου, είναι γνωστό ότι στην Ελλάδα εμφανίζονται κατά καιρούς διάφορες ιδεολογίες σχετικά με την εξέλιξη, την καθαρότητα, την καλή ή την κακή ποιότητα της γλώσσας κ.λπ. -που συνήθως σχετίζονται με αντίστοιχες αντιλήψεις σχετικές με την ιστορική παρουσία, την καθαρότητα κ.λπ. της φυλής ή του έθνους- ιδεολογίες που δεν ξεκινούν, ούτε διαδίδονται από τον λαό αλλά «άνωθεν»⁹⁷. Έτσι κι εκείνη την περίοδο, οι Έλληνες έπλαθαν τη γλώσσα με τέτοιο τρόπο ώστε να αντικατοπτρίζει την εικόνα που είχαν για την ταυτότητά τους και για τη σχέση τους με το παρελθόν. Ο καθαρισμός κυρίως δάνειων λέξεων από τη γλώσσα ελαχιστοποιούσε τα ίχνη των ξένων επιρροών στην ελληνική κουλτούρα. Επιπλέον, η επιμονή στην ιστορική ορθογραφία και τη «διόρθωση» πολλών φωνολογικών και μορφολογικών χαρακτηριστικών σύμφωνα με τους αρχαιοελληνικούς κανόνες,

96. Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, «Το γλωσσικό ζήτημα», 2001. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_d2/index.html Πρόσβαση Αύγουστος 2012.

97. Θαν. Νάκας, «Η ελληνική γλώσσα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα. Η πολύτιμη συμβολή του «Θησαυρού της Ελληνικής Γλώσσας», *Γλωσσοφιλογικά Α' (Μελετήματα για τη Γλώσσα και τη Λογοτεχνία)*, εκδ. Εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα 2004, σ. 311.

καθρεφτίζει την ιδέα των Ελλήνων για τη στενή τους σχέση με την αρχαία Ελλάδα και με τη λόγια γλωσσική και λογοτεχνική παράδοση του Βυζαντίου⁹⁸.

Πρόμαχοι του συντηρητισμού στο γλωσσικό υπήρξαν οι Παναγιώτης Κοδρικάς και Νεόφυτος Δούκας⁹⁹, καθώς και οι Ευγένιος Βούλγαρης, Λάμπρος Φωτιάδης, Στέφανος Κομμητάς κ.ά.¹⁰⁰

Από την άλλη μεριά, κατεξοχήν εκπρόσωποι των δυνάμεων που προωθούσαν την ομιλουμένη (δημοτική)¹⁰¹ ήταν ο Ρήγας, ο Δημήτριος Καταρτζής, ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, ο Αθανάσιος Χριστόπουλος, ο Ιωάννης Βηλαράς, ο οποίος είχε προτείνει, μάλιστα, και ένα σύστημα φωνητικής γραφής (*Ρομέηκη Γλώσσα*, 1814), ο Αθανάσιος Ψαλίδας, ο Ιώσηπος Μοισιόδακας κ.ά. «Αυτοί διαπιστώνουν πως υπάρχει διαμορφωμένη η γλώσσα του νέου έθνους, με τον κοινό της τύπο. Με προγραμματικές ιδέες ζητούν να καλλιεργηθεί, να πλουτιστεί και να καθιερωθεί στην παιδεία, στη λογοτεχνία και στην επιστήμη, σύμφωνα με ό,τι έκαμαν οι άλλοι πολιτισμένοι λαοί και οι αρχαίοι. Διακηρύσσουν πως η εθνική αναγέννηση δεν είναι δυνατό να πετύχει όσο δεν θεμελιώνεται στη ζωντανή γλώσσα»¹⁰².

Ανάμεσα στους αρχαϊστές και τους δημοτικιστές άρχισε μια σκληρή διαμάχη που κράτησε για πολλά χρόνια. Αν κανείς θεωρήσει δεδομένη κατά την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού την ύπαρξη δύο αντίθετων ιδεολογικών ρευμάτων, του παραδοσιακού και του συγχρονιστικού, θα μπορούσε να πει ότι η τάση για χρήση της αρχαϊστικής μορφής συνδέεται με το παραδοσιακό ιδεολογικό ρεύμα (προσανατολισμό) και η τάση για τη χρήση της δημοτικής με το συγχρονιστικό ρεύμα¹⁰³. «Κάτω απ' τη μάσκα της γλώσσας, σύμφωνα με τον Κορδάτο, κρύβονταν από τη μια μεριά οι νεοτεριστικές ιδέες και από την άλλη ο σχολαστικισμός, η αντίδραση, η συντηρητικότητα, η αμάθεια και η θρησκοληψία»¹⁰⁴.

98 P. Mackridge, *Γλώσσα και εθνική ταυτότητα στην Ελλάδα 1766-1976*, εκδ. Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2009, σ. 105.

99 I.M. Χατζηφώτης, *Το γλωσσικό μας Ζήτημα, Ιστορική αναδρομή και μερικές σκέψεις για την επίλυσή του*, εκδ. Μίνωας, Αθήνα 1972, σ. 23.

100. Σπ. Ευαγγελόπουλος, *Ελληνική Εκπαίδευση*, τόμ.Α', εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ. 83.

101. Σύμφωνα με τον P. Mackridge, ο όρος «δημοτική» (γλώσσα λαϊκή, του δήμου) πρωτοχρησιμοποιήθηκε το 1818 και ο όρος «καθαρεύουσα» (κάθαρση στη γλώσσα) το 1976. Βλ.: P. Mackridge, *Η νεοελληνική γλώσσα*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1989, σ. 48.

102. Μ. Τριανταφυλλίδης, *Άπαντα*, τόμ. 3, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 86.

103. Ν. Τερζή, «Το αίτημα του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού για την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση: μια κοινωνιολογική προσέγγιση», *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, τεύχ. 3, 1985, σ. 76 και εξής.

104. Γ. Κορδάτος, *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα 1973, σ. 51.

Αργότερα, γύρω στο 1805, ο Αδαμάντιος Κοραής, αντίθετος προς τους αρχαϊζοντες, αλλά και προς τις ακρότητες των δημοτικιστών, πρότεινε μια συμβιβαστική «μέση λύση». Γνωρίσματα-προϋποθέσεις της γλώσσας, που υποστήριζε, ήταν να στηριχτεί η γλώσσα στην κοινή προφορική μορφή της, να καθαριστεί από τα βάρβαρα στοιχεία, να διορθωθεί και να καλλωπιστεί με βάση το πρότυπο της αρχαίας γλώσσας. Έγινε, έτσι, ο εισηγητής της καθαρεύουσας, δηλαδή μιας διαλλακτικής, συμβιβαστικής τάσης και προσπάθειας, και συγκέντρωσε τις διαμαρτυρίες, τις επικρίσεις και τα πυρά και από τις δύο παρατάξεις¹⁰⁵.

Η λύση του Κοραή, ενώ από τη μια μεριά βοήθησε να εγκαταλειφθεί σιγά-σιγά η αρχαϊστική γλωσσική μορφή και η επιστροφή στο παρελθόν, από την άλλη, εμπόδισε την πρόοδο της δημοτικής και καθυστέρησε τη λογοτεχνική δημιουργία, η οποία με τα έργα του Χριστόπουλου, του Βηλαρά και του Σολωμού βάδιζε προς την επικράτηση¹⁰⁶. Στην παράταξη των κοραϊστών ή «τρακαριστών¹⁰⁷» ξεχωρίζουν οι Νεόφυτος Βάμβας, Κωνσταντίνος Κούμας, Κωνσταντίνος Οικονόμου, Θεόκλητος Φαρμακίδης, Κωνσταντίνος Βαρδαλάχος κ.ά.

Πάντως, η έκρηξη της επανάστασης συνετέλεσε στο να ατονήσουν οι αντιδικίες των λογίων του Διαφωτισμού για το γλωσσικό ζήτημα, καθώς ο αγώνας για απελευθέρωση προείχε. Το γλωσσικό ζήτημα παρέμεινε άλυτο και μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι τους νεότερους χρόνους, οδηγώντας συχνά τους διανοούμενους υποστηρικτές της μιας ή της άλλης άποψης σε φανατισμούς και ακραίες εκδηλώσεις (Ευαγγελικά, Ορεσטיακά, αθεϊκά του Βόλου, δίκη των τόνων κ.ά.). Ο γλωσσικός εμφύλιος και ο γλωσσικός διχασμός έληξαν πρώτα στη συνείδηση των περισσοτέρων Ελλήνων και εκ των υστέρων, με νομοθετική ρύθμιση και την καθιέρωση της δημοτικής το έτος 1976. Μέχρι τότε, για δεκαοχτώ περίπου αιώνες, η

105. Χρ. Λέφα, *Ιστορία της εκπαιδευσεως*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήναι, 1942, σσ. 386-387.

106. Χρ. Λέφα, *ό.π.*, σ. 398.

107. «Τρακαρισταί» αποκλήθηκαν οι οπαδοί του Κοραή από τον Νεόφυτο Δούκα. Ο όρος «τρακαριστής», όπως επισημαίνει ο Εμμ. Φραγκίσκος, σημαίνει κακοτεχνίτης, αφύσικος συγγραφέας και πρόκειται για νεολογισμό προερχόμενο από το ρήμα «τρακαρίζω», που έπλασε ο Νεόφυτος Δούκας στηριζόμενος σε κείμενα του Διονύσιου Αλικαρνασέως. Μ' αυτόν τον όρο ο Δούκας αποκαλεί ειρωνικά τους αντιπάλους του ως απάντηση στον χαρακτηρισμό του ως «Μακαρονιστή» από τον Κοραή και τους οπαδούς του.

Βλ. Εμμ. Φραγκίσκος, «Μέση οδός» και Διονύσιος Αλικαρνασσεύς. Σχόλιο σε μια αυτοκριτική του Κοραή για τη γλωσσική του Θεωρία», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στη μνήμη Κ. Θ. Δημαρά*, Αθήνα 1995, σ. 246.

Βλ. και Ν. Χαριλάου, *Νεόφυτος Δούκας, ένας μεγάλος δάσκαλος και λόγιος του 18^{ου}-19^{ου} αιώνα*, [διδασκαρική διατριβή], Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Τμήμα φιλολογίας, Ιωάννινα 1999, σ. 294.

γλωσσική επικοινωνία των Ελλήνων δοκιμάστηκε σκληρά και συχνά, ίσως ανώφελα, εξαιτίας του γλωσσικού διχασμού.

Μετά από αυτή την ιστορική αναδρομή, καθίσταται σαφές ότι η έκταση που πήρε το γλωσσικό ζήτημα, ήταν αδύνατο να μην επιφέρει συνέπειες στα εγχειρίδια και γενικότερα σε κάθε είδους βιβλία που γράφτηκαν την περίοδο που εξετάζουμε, πόσο μάλλον στα εγχειρίδια γραμματικής, που ασχολούνται κατεξοχήν με τη γλώσσα. Επιπλέον, ορισμένοι από τους συγγραφείς αυτών των εγχειριδίων υπήρξαν πρωτεργάτες του γλωσσικού ζητήματος, υπερασπίζοντας τη μια ή την άλλη άποψη.

Αναλυτικότερα, αναφέρουμε ενδεικτικά τον Νικόλαο Σοφιανό, ο οποίος είναι εκείνος, σύμφωνα με τον Μέγα, στον οποίο η ιστορία απένειμε τη μεγάλη τιμή για την πρωτοβουλία και σπουδή στη μόρφωση της δημοτικής γλώσσας¹⁰⁸. Επηρεασμένος από την αναγέννηση, είναι ο πρώτος που συνειδητοποίησε, στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, το πρόβλημα της διγλωσσίας και τόνισε την αξία της καλλιέργειας της γλώσσας του λαού και την ανάγκη να δημοσιευτούν κατάλληλα βιβλία για τη μόρφωση και την εκπαίδευσή του¹⁰⁹. Έτσι, όχι απλώς παίρνει θέση στο γλωσσικό ζήτημα, αλλά γράφει και την Γραμματική της Νεοελληνικής Γλώσσας, η οποία ωστόσο δεν εκδόθηκε τότε αλλά αργότερα, το 1870, από τον E. Legrand. Από τα γραπτά του φαίνεται ότι είχε συλλάβει ένα ευρύ γλωσσοεκπαιδευτικό πρόγραμμα, που αποσκοπούσε στη διαπαιδαγώγηση του σκλαβωμένου γένους και ξεκινούσε από τη σπουδή της λαϊκής γλώσσας και τη μετάφραση των κλασικών. Γι' αυτό εξάλλου ζήτησε να μεταφράσει τους αρχαίους Έλληνες κλασικούς στη νέα γλώσσα.

Ο Δημήτριος Καταρτζής υπήρξε ακόμη ένας πρωτεργάτης των δημοτικιστών. Φέρνει στην επιφάνεια την αναγκαιότητα ενός προσιτού σε όλους γλωσσικού οργάνου και, αφού επέλεξε ως όργάνό του την ομιλούμενη γλώσσα, προσπάθησε να την αποκρυσταλλώσει στη Γραμματική του, η οποία όμως έμεινε ανέκδοτη. Ο Δ. Καταρτζής αποτελεί ωστόσο, μια χαρακτηριστική περίπτωση λογίου που αναγκάστηκε αργότερα να υποχωρήσει σε πιο μετριοπαθείς θέσεις, αφού οι γλωσσικές του απόψεις προσέκρουσαν στην αντίθεση του συνόλου σχεδόν των λογίων¹¹⁰.

108. Ε.Α Μέγας, *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος, Μέρος Α' Αιώνες γλωσσικών αλλοιώσεων (350 π.Χ.-1750 μ.Χ.)*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1997, σ. 332.

109. Α. Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 31980, σσ. 12-13.

110. Μ. Vitti, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003, σσ. 147-148.

Ο Αθανάσιος Χριστόπουλος υπήρξε υποστηρικτής της λαϊκής γλώσσας. Κατατάσσεται από τους ερευνητές στους «προδρόμους», σε αυτούς, δηλαδή, που πρώτοι προσπάθησαν να διαμορφώσουν τη νέα ελληνική γλώσσα και μάλιστα τη δημοτική. Στη Γραμματική του με τίτλο *Αιολοδωρική Γραμματική, ήτοι γραμματική τῆς ὁμιλουμένης τωρινῆς τῶν Ἑλλήνων γλῶσσας*, υποστηρίζει ότι η νέα ελληνική, η απλή, δημόδης (κοινή) ομιλουμένη του 19^{ου} αιώνα αποτελεί άμεση συνέχεια των αρχαίων αιολικών και δωρικών κυρίως διαλέκτων. Έγραψε αυτή τη Γραμματική, για να συστηματοποιήσει την προφορική γλώσσα της εποχής του, την απλή, ζωντανή γλώσσα που χρησιμοποιούσαν οι «Σπουδαίοι», δηλαδή οι μορφωμένοι, οι οποίοι με τον τρόπο αυτό θα ήταν κατανοητοί από το πλήθος, τους απλούς και γενικά μη μορφωμένους, και έτσι θα διαδιδόταν ο πολιτισμός σε όλα τα στρώματα της κοινωνίας¹¹¹.

Ο Νεόφυτος Βάμβας από την άλλη υπήρξε οπαδός του Κοραή και της «μέσης οδού». Σύμφωνα με τον Δημαρά, μεταξύ Κοραή και Βάμβα υπάρχει μια δυνατή φιλία και ο πρώτος καθοδηγεί τον δεύτερο και τον στηρίζει στις πρώτες συγγραφικές του επιδόσεις, μεταξύ αυτών και σε μια Γραμματική. Το ξεκίνημα του Βάμβα μπορούσε να υπόσχεται ομαλή συνέχιση της πορείας του Διαφωτισμού στην Ελλάδα. Ωστόσο, με το πέρασμα των χρόνων, ο αγώνας για την επανάσταση και την ανεξαρτησία δένει με τις προσωπικές επιδιώξεις του Βάμβα, ο οποίος βαθμιαία ξεχωρίζει από τον Κοραή και ρέπει προς τον συντηρητισμό¹¹².

Ένας ακόμη από τους πρώτους που ασπάστηκαν τις ιδέες του Κοραή ήταν, σύμφωνα με τον Οικονομίδη,¹¹³ και ο Δημήτριος Δάρβαρις, ο οποίος έγραψε μια «Γραμματική απλοελληνική», που εκδόθηκε στη Βιέννη το 1806.

Αντίθετα, ορισμένοι από τους συγγραφείς των εγχειριδίων γραμματικής υπήρξαν λόγιοι, εκκλησιαστικοί ηγέτες, δάσκαλοι και πρωτεργάτες του συντηρητισμού. Δεν επιθυμούσαν τη χρήση της λαϊκής γλώσσας ούτε τη μετάφραση ξένων βιβλίων με επιστημονικό περιεχόμενο. Επέμεναν πως μόνο η σπουδή των κανόνων της γραμματικής και μάλιστα της περίφημης Γραμματικής του Λάσκαρη

111. Ε. Καλιτζοπούλου-Παπαγεωργίου, «Αιολοδωρική θεωρία», *Γλωσσικό ζήτημα - Σύγχρονες Προσεγγίσεις*, (επιστημ. επιμ.) Γ. Μπαμπινιώτης, εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη δημοκρατία, Αθήνα 2011, σ. 187.

112. Κ.Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Νεοελληνικά Μελετήματα, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1989, σ. 104.

113. Δ.Η. Οικονομίδης, *Περί του γλωσσικού ζητήματος*, εκδ. Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1903, σ. 33.

ήταν αρκετή. Χρειάζονταν λίγα «κολυβογράμματα» και προπάντων γραμματικές γνώσεις, για να καταλαβαίνουν οι μαθητές τα συναξάρια και τους βίους των αγίων και τίποτε άλλο¹¹⁴. Γίνεται αντιληπτό πως η φεουδαρχική τάξη δεν στάθηκε αντιδραστική μόνο στο ζήτημα της γλώσσας, αλλά και στο ζήτημα της παιδείας. Παιδεία και γλώσσα ήταν τότε ενωμένα και θεωρούνταν σαν ένα κοινό ζήτημα. Οι φεουδάρχες, που επεδίωκαν να κρατήσουν την εξουσία στα χέρια τους, δεν ήθελαν να μορφωθεί ο λαός, να ξυπνήσει. Γι' αυτό στάθηκαν εχθροί σε κάθε προοδευτική προσπάθεια του τότε αστισμού¹¹⁵.

Στη χορεία των αρχαϊστών εντάσσονται και αρκετοί συγγραφείς εγχειριδίων γραμματικής.

Ο πλέον ένθερμος και φανατικός ήταν ο πολυγραφότατος συγγραφέας και σχολάρχης της Αυθεντικής Ακαδημίας του Βουκουρεστίου Νεόφυτος Δούκας¹¹⁶. «Έχοντας ο ίδιος άρτια γνώση της αρχαίας ελληνικής, την οποία μιλούσε και έγραφε με μεγάλη ευχέρεια, απέρριπτε την κοινή γλώσσα, καθώς τη θεωρούσε ακατάλληλη να εκφράσει και να υπηρετήσει τις λεπτές και αφηρημένες έννοιες των θεωρητικών επιστημών, του πνευματικού στοχασμού και της φιλοσοφίας. Κατ' αυτόν, ο λαός είχε φτωχό λεξιλόγιο, γιατί φτώχη ήταν αντίστοιχα η εννοιολογική και ιδεολογική του περιουσία. [...] Υποστήριζε ότι ο λαός γνώριζε μόνο τις λέξεις των πραγμάτων με τα οποία ασχολείται και των καταστάσεων μέσα στις οποίες κινείται καθημερινά. Επιπλέον, πίστευε ότι με τη συστηματική σπουδή ήταν δυνατό οι νεότεροι να μιλήσουν και να γράψουν την αρχαία αττική διάλεκτο. Γι' αυτό συνιστούσε τον βαθμιαίο, αλλά συστηματικό εξαρχαϊσμό και μια ανακλητική και μιμητική στάση προς το αττικό ιδίωμα, πιστεύοντας ότι έτσι θα ήταν δυνατό οι νεότεροι να πλησιάσουν τα πολιτιστικά επιτεύγματα των αρχαίων»¹¹⁷. Φυσικά, όλες οι παραπάνω απόψεις διατυπώνονται και στο εγχειρίδιο γραμματικής που συνέταξε.

Στο ίδιο πνεύμα κινήθηκε και ο Θεσσαλός λόγιος Στέφανος Κομμητάς, προτείνοντας στα συγγράμματά του τη χρήση της αρχαίας γλώσσας και στον

114. Δ. Δαμασκηνός, *Το γλωσσικό ζήτημα κατά την περίοδο της πνευματικής αναγέννησης του νέου Ελληνισμού (1771-1821)*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 85.

115. Γ. Κορδάτος, *Δημοτικισμός και Λογιωτατισμός*, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα 1974, σ. 40.

116. Β. Σκουβαράς, *Κεφάλαια από την ιστορία των νεοελληνικών γραμμάτων*, Αθήνα 1978, σ. 37.

117. Δ. Μαλαφάντης, «Το γλωσσικό ζήτημα κατά το νεοελληνικό Διαφωτισμό», Ν. Ζούκης & Θ. Μητάκος (επιμ.), *Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος*, Αθήνα 7-9 Νοεμβρίου 2002. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.pee.gr/wp-content/uploads/praktika_synedrion_files/e_athena/sin_ath.htm Τελευταία πρόσβαση Αύγουστος 2012.

προφορικό και στον γραπτό λόγο. Στον πρόλογο της Γραμματικής του, καταδικάζει την «βάρβαρον, ακαλλιέργητον και ακανόνιστον» λαϊκή γλώσσα και τις «χυδαϊστικές» προσπάθειες ανανέωσης¹¹⁸.

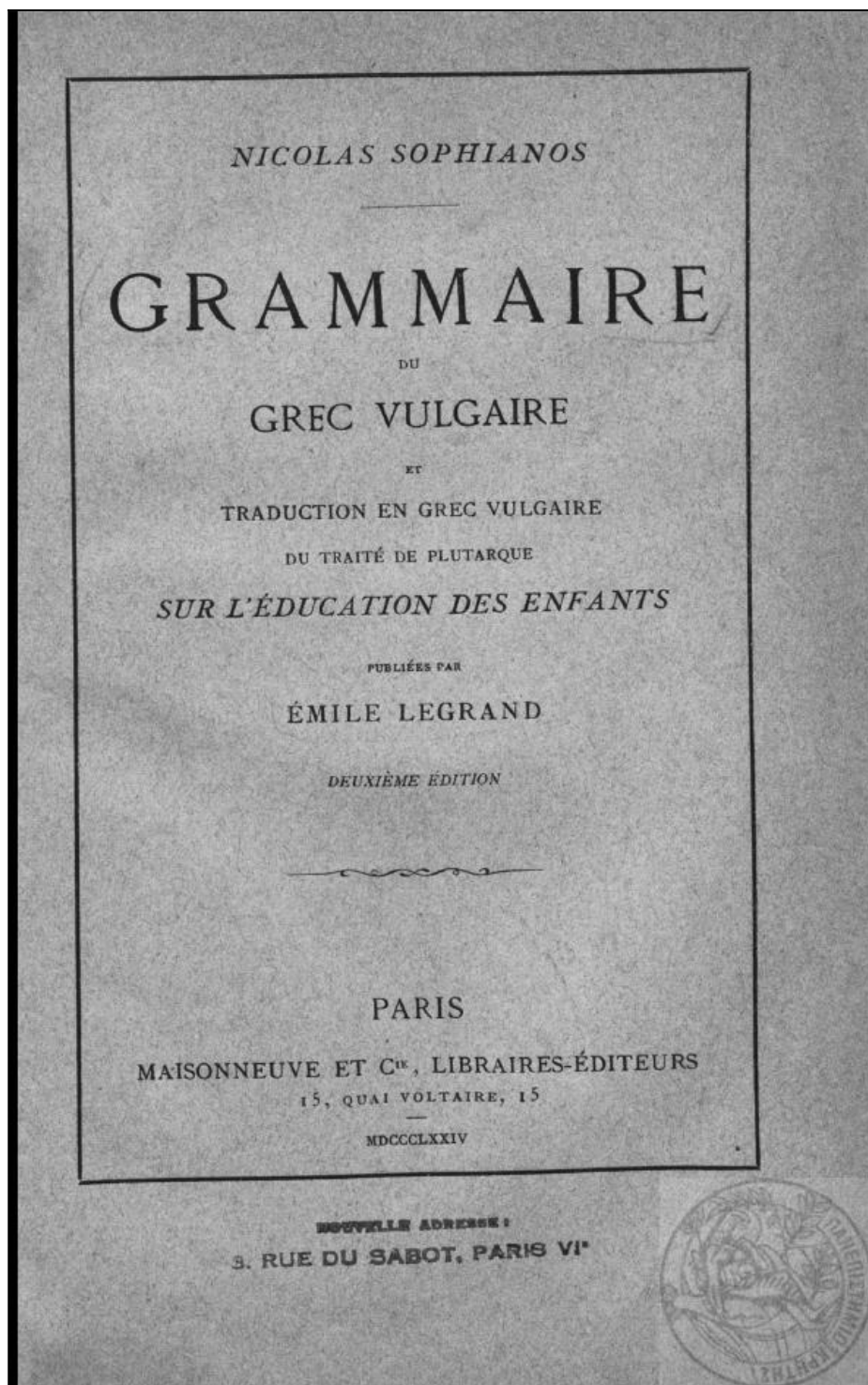
Διαπιστώνουμε, επομένως, ότι το γλωσσικό ζήτημα είχε την επιβάρυνση ενός ισχυρού κοινωνικού συμβολισμού, ο οποίος είχε κληρονομηθεί από τη μακρά παράδοση της αντίθεσης μεταξύ γραπτής αττικίζουσας και ομιλούμενης γλώσσας. Ο συμβολισμός αυτός δεν μπόρεσε να ξεπεραστεί, όπως συνέβη στην αντίστοιχη περίπτωση της λατινικής απέναντι στις άλλες εθνικές γλώσσες, δίχασε τους λογίους και παρέμεινε άλυτο θέμα για πολλούς αιώνες, ταλανίζοντας την κοινωνία και την παιδεία του ελληνικού κράτους.

Δυστυχώς, σε αυτόν τον διχασμό δεν συμμετείχαν μόνο οι παραπάνω συγγραφείς ούτε αυτοί υπήρξαν οι μόνοι, που δέχτηκαν επίδραση από τη γλωσσική διαμάχη. Αποτελούν, όμως, μία ένδειξη για αυτό που συνέβαινε στους κόλπους όσων ασχολούνται με τη συγγραφή των εγχειριδίων γραμματικής. Όπως θα καταστεί σαφές και από την ανάλυση που θα ακολουθήσει, υπάρχουν αρκετοί ακόμη συγγραφείς για τους οποίους θα γίνει λόγος. Ωστόσο, οι γλωσσικές απόψεις ορισμένων δεν είναι τόσο ρητά δηλωμένες από τους ίδιους ή γνωστές, ενώ δεν υπάρχουν επαρκείς πληροφορίες για κάποιους από αυτούς. Γι' αυτές τις περιπτώσεις στηρίζομαστε κυρίως στα συμπεράσματα που μπορούν να εξαχθούν από τη μελέτη και ανάλυση των εγχειριδίων τους.

118. Δ. Μαλαφάντης, *ό.π.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΟΦΙΑΝΟΥ

Εικόνα 1: Δείγμα της Γραμματικής του Νικόλαου Σοφιανού

6.1. Η βιο-εργογραφία του Νικόλαου Σοφιανού

Ο Σοφιανός καταγόταν από παλιά βυζαντινή αριστοκρατική οικογένεια που γράφτηκε στο LIBRO D' ORO το 1440¹¹⁹. Αργότερα, η οικογένεια Σοφιανού εγκαταστάθηκε στα Επτάνησα και ο Νικόλαος γεννήθηκε στην Κέρκυρα γύρω στο 1500. Έφηβος ακόμη βρίσκεται στη Ρώμη, στο Ελληνικό Κυρινάλειο Γυμνάσιο, όπου έκανε εξαιρετικές σπουδές και διακρίθηκε¹²⁰. Υπηρέτησε επίσης, ως βιβλιοθηκάριος των φιλελλήνων καρδινάλιων Τσερβίνι και Ριντόλφι και εργάστηκε ως αντιγραφέας ελληνικών χειρογράφων. Αρκετά ιδιόχειρά του αντίγραφα φυλάγονται στη βιβλιοθήκη του Παρισιού με χρονολογία περίπου 1534¹²¹.

Αργότερα, μετέβη στη Βενετία, όπου γνώρισε τον Ισπανό πρεσβευτή Μεντόθα, ο οποίος τον έστειλε στο Άγιο Όρος για να αντιγράψει ή να αγοράσει χειρόγραφα κλασικών συγγραφέων. Από την αποστολή του εκείνη ο Σοφιανός επέστρεψε φέρνοντας μαζί του τριακόσιους σχεδόν ελληνικούς κώδικες, μεταξύ άλλων κείμενα του Ισοκράτη.

Το 1544 ίδρυσε στη Βενετία τυπογραφείο, το τρίτο ελληνικό στη Βενετία, το οποίο όμως έκλεισε τον επόμενο χρόνο με γνωστές μόνο τρεις εκδόσεις. Από τη Βενετία ξαναγύρισε στη Ρώμη, όπου συνέχισε να αντιγράφει χειρόγραφα κι αυτό αποτελεί το βιοποριστικό του επάγγελμα.

Ο Σοφιανός δεν υπήρξε μόνο τυπογράφος αλλά και κωδικογράφος, έμπορος χειρογράφων, χαρτογράφος και έδειξε ενδιαφέρον για την έκδοση των έργων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας στην καθομιλουμένη, καθώς και των λειτουργικών και άλλων κειμένων γραμμένων στη δημώδη ελληνική¹²² και μάλιστα θεωρούνταν ένας από τους σοφούς της εποχής του¹²³.

119. Ν. Δημάγγελος, «Νικόλαος Σοφιανός ή πρώτη γραμματική της δημοτικής (κοινωνιολογική έρευνα)», *Τομές*, 1 (1976), εκδ. Μπάυρον, Αθήνα 1976, σ. 35

120. Δ. Πανδής, «Ο Νικόλαος Σοφιανός και η πρώτη γλωσσολογική αναγέννηση του Νέου Ελληνισμού», *Επιθεώρηση Τέχνης*, 111 (1964), σ. 133.

121. Κ. Σάθας, *Νεοελληνική Φιλολογία: Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453-1821)*, εκδ. Τυπογραφείο των τέκνων Ανδρέου Κορομηλά, Αθήνα 1868, σ. 141.

122. Π. Νούτσος, *Οι λόγιοι του Βυζαντίου στη δύση*, Ιωάννινα 2004, σσ. 100-101.

123. Θ. Βελιανίτης, «Τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία», *Μηνιαίος Εικονογραφημένος Εθνικός Κήρυξ*, (επιμ.) Π.Π. Τατάνης, Enosis Publishing Company, Νέα Υόρκη 1925. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://pc-3.lib.uoi.gr:8080/jspui/bitstream/123456789/HASHa8a7796d6190b53f1dfeba/1/doc.pdf> τελευταία πρόσβαση Ιούλιος 2016.

Το συγγραφικό του έργο είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον και πρωτότυπο. Το 1540 περίπου δημοσίευσε την «Περιγραφὴν τῆς Ἑλλάδος», μια σειρά χαρτῶν που απεικονίζουν ολόκληρη την ελληνική Ανατολή, από τα Επτάνησα ἔως τον Πόντο κι από τη Βλαχία ἔως την Κρήτη. Είναι ο πρώτος ἔντυπος χάρτης του ελληνικού χώρου σχεδιασμένος από Έλληνα. Ο Σοφιανός φρόντισε, πάλι στα αρχαία τοπωνύμια, να σημειώσει τα σύγχρονα νεοελληνικά, πράξη που δείχνει πιθανόν την πρόθεσή του να συσχετίσει τον αρχαίο με τον νεότερο ελληνισμό. Ο σκοπός του δεν ήταν απλώς γεωγραφικός ή αρχαιογνωστικός, αλλά ανάλογος με εκείνον που επεδίωκε ο Ρήγας αργότερα, δημοσιεύοντας τη μεγάλη Χάρτα τῆς Ἑλλάδος¹²⁴.

Ο Σοφιανός υπήρξε πρωτοπόρος και σε ἕναν ἄλλον τομέα. Επηρεασμένος από το ουμανιστικό κίνημα και από την τάση για εκλαΐκευση τῆς γνώσης, διατύπωσε απόψεις που συνιστούν ανανέωση και, σε μεγάλο βαθμό, ανατροπή τῆς παράδοσης. Ἐνας από τους κύριους ἄξονες του προγράμματός του είναι ἡ πίστη πως με τις μεταφράσεις των αρχαίων κειμένων μπορούσε να φωτιστεῖ το γένος των Ἑλλήνων. Ἐτσι, το 1544 δημοσιεύει τὴ γνωστὴ ψευδο-πλουτάρχειο πραγματεία «Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς» μεταφρασμένη από τον ἴδιο στη δημοτική, με τον τίτλο «Παιδαγωγός». «Εἶναι ἡ πρώτη μετάφραση ἔργου τῆς αρχαίας γραμματείας στη νεοελληνική. Ο σκοπός του και πάλι δεν ἦταν μόνο φιλολογικός. Ὅπως σημειώνει ο ἴδιος στον πρόλογο του ἔργου *«Βλέποντας ... ὅτι διὰ τὴν μακράν και πικροτάτην δουλосύνην το ημέτερον γένος ἐξέπεσε και οὐδέ καν αναθυμάται τὴν προκοπὴν οπού εἶχαν οἱ προγονοὶ μας»*, πείστηκε ὅτι, αν οἱ Ἕλληνες μπορούσαν *«να γρυκήσουν τα βιβλία οπού αφήκαν εκείνοι οἱ παλαιοὶ και ἐνάρετοι ἄνδρες, εύκολα ἤθελεν διορθωθῇ ἡ παιδευσία οπού πλεονάζει εἰς τους πολλούς»*. Επίσης, *«αν γένῃ τούτο, και ὅλοι ἢ οἱ περισσότεροι παῖσουσι τούτον τον δρόμον, εύκολα και από τὴν δουλосύνην και από τα ἄλλα πάθη ἤθελαν λυτρωθῇ»*. Δυόμισι αἰῶνες πριν από τον Κοραή, ο Σοφιανός εἶχε αντιληφθεῖ τὴν αναγεννητικὴ κι εθνεγερτικὴ δύναμη των κλασικῶν κειμένων¹²⁵».

«Πρώτος λοιπόν, ο Σοφιανός, ἀνέτρεψε τὴν παράδοση του λόγιου βυζαντινοῦ κόσμου, ὅπου επικρατοῦσε ἡ εντελῶς ἀντίθετη τάση: κείμενα γλωσσικά ἀπλούστερα ἢ λαϊκότερα να μεταφράζονται ἢ να παραφράζονται σε αρχαιότερη γλῶσσα. (π.χ.

124. [Academic Dictionaries and Encyclopedias](http://greek.greek.enacademic.com/234986/%CE%A3%CE%BF%CF%86%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CF%8C%CF%82) διαθέσιμο στο διαδίκτυο στη διεύθυνση: <http://greek.greek.enacademic.com/234986/%CE%A3%CE%BF%CF%86%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CF%8C%CF%82> τελευταία πρόσβαση Σεπτέμβριος 2014.

125. [Academic Dictionaries and Encyclopedias](http://greek.greek.enacademic.com/234986/%CE%A3%CE%BF%CF%86%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CF%8C%CF%82) διαθέσιμο στο διαδίκτυο στη διεύθυνση: <http://greek.greek.enacademic.com/234986/%CE%A3%CE%BF%CF%86%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CF%8C%CF%82> τελευταία πρόσβαση Σεπτέμβριος 2014.

Νόννος Πανοπολίτης, Συμεών Μεταφραστής)¹²⁶. Ο Σοφιανός συνεπώς, άνοιξε έναν νέο δρόμο, που μπορούσε να ανανεώσει και να εμπλουτίσει την παράδοση. Δυστυχώς, οι ιδέες του έμειναν άγνωστες στους μεταγενέστερους λογίους, οι οποίοι, όταν οι συνθήκες το επέτρεψαν, την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, άρχισαν την προσπάθεια από την αρχή¹²⁷».

Ένας ακόμη βασικός άξονας του προγράμματός του ήταν, σύμφωνα με τον Βαρμάζη, η πίστη του στη λαϊκή γλώσσα. «Την πίστη αυτή ο Σοφιανός την αντλεί και τη στηρίζει στη διαπίστωση ότι πολλά ευρωπαϊκά έθνη «εμεταγλώττισαν τα ελληνικά μαθήματα εις την γλώσσαν την εδικήν τους, και έχουν όλες τις επιστήμες μ' αυτήν την φιλοσοφίαν και προκόφτουν». Βασική άποψή του, που τον διαφοροποιεί από τη γραμμή της λόγιας παράδοσης, είναι ότι *«οι επιστήμες μαθαίνονται όχι μόνον με την ελληνικήν γλώσσαν (=αρχαία), αμή και με πάσαν άλλη γλώσσαν οπού ναν ανάμεσα στους ανθρώπους, καλά και αν ήτον η βαρβαρότερη του κόσμου»*. Η αντίληψη αυτή τον φέρνει αντιμέτωπο με το πρόβλημα της κοινής ελληνικής γλώσσας, με τη μελέτη και κωδικοποίηση της γραμματικής της. Αποτέλεσμα αυτής του της πίστης και της μελέτης υπήρξε η πρώτη Γραμματική «της κοινής των Ελλήνων γλώσσης¹²⁸». «Πρόκειται για την πρώτη Γραμματική της νεοελληνικής δημοτικής, την οποία ο Σοφιανός δεν θεωρεί ως γλώσσα ανάγκης ή ως ξεπερασμένη μορφή της αττικής διαλέκτου. Αντίθετα πιστεύει ότι η δημοτική έχει *«τέτοιαν ευταξίαν και καλλωπισμόν, οπού... άλλη (γλώσσα) να μηδέν είναι οπού καν να της σιμώνει»*. Φαίνεται ότι ο θάνατος δεν άφησε τον Σοφιανό να δημοσιεύσει το σπουδαίο αυτό έργο. Εκδόθηκε μόλις το 1870 από τον E. Legrand. Για τελευταία φορά μαρτυρείται ο Σοφιανός το 1552 στη Ρώμη, όπου επανεκδίδει την «Περιγραφή της Ελλάδος»¹²⁹.

«Ως κατακλείδα όλων των παραπάνω, να σημειωθεί πως ο Νικόλαος Σοφιανός είναι ο πρόδρομος μιας πορείας που ενώνει το παρόν με την παράδοση. Χωρίς να απομακρύνεται από τον κυρίαρχο ηθικοδιδασκτικό τόνο της παιδείας και της εκπαίδευσης, έστρεψε το ενδιαφέρον του στη γλωσσική πραγματικότητα της εποχής

126. Ο πρώτος μετάφρασε έμμετρα σε ομηρική γλώσσα το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον, ο δεύτερος, κατά τον Ψελλό διασκεύασε και καλλώπισε γλωσσικά τα Μαρτύρια και Συναξάρια. Στη λογοτεχνία όμως υπήρχε και η αντίστροφη τάση, να μεταφέρονται δηλαδή κείμενα από λόγια σε πιο δημώδη γλώσσα, π.χ. Στεφανίτης και Ιχνηλάτης, Διγενής Ακρίτας κ.ά.

127. Ν.Δ. Βαρμάζης *Η αρχαία ελληνική γλώσσα και γραμματεία ως πρόβλημα της νεοελληνικής εκπαίδευσης*, εκδ. αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 27.

128. Ν.Δ. Βαρμάζης, *ό.π.*, σ. 23

129. [Academic Dictionaries and Encyclopedias](http://greek.greek.enacademic.com/234986/%CE%A3%CE%BF%CF%86%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CF%8C%CF%82) διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://greek.greek.enacademic.com/234986/%CE%A3%CE%BF%CF%86%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CF%8C%CF%82> πρόσβαση Σεπτέμβριος 2014.

του και προσπάθησε να τη συνεχίσει και να τη συνδέσει με την κληρονομιά της αρχαιότητας. Η πορεία του λοιπόν ήταν από το παρόν προς το παρελθόν. Από την άποψη αυτή οι πρόδρομες προτάσεις του συνιστούν τις θεμελιακές αρχές του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού»¹³⁰.

6.2. Γραμματική τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης

6.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά έκδοσης

Η Γραμματική του Σοφιανού γράφτηκε στα μέσα περίπου του 16^{ου} αι. και πριν από το 1550. «Διασώθηκε σε δύο χειρόγραφα, τον κώδικα Ottobonianus gr. 173 (φφ. 1-50), ο οποίος ανήκε στον πολύ γνωστό για τις σχέσεις του με τους Έλληνες καρδινάλιο Sirleto, συνεργάτη του Cervini και διάδοχό του στη βιβλιοθήκη του Βατικανού, και στον παρισινό κώδικα gr. 2592. Ο πρώτος είναι σύμμικτος και απαρτίζεται από ποικίλα έργα με γραμματικό περιεχόμενο. Ο γραφέας του κώδικα είναι άγνωστος. Ο δεύτερος περιέχει αποκλειστικά τη Γραμματική και μια αφιέρωση στον Ιωάννη της Λωραίνης. Ο H. Omont και ο E. Legrand δεν αμφέβαλαν ότι ο κώδικας είναι γραμμένος από τον Σοφιανό, αντίθετα ο M. Vitti και λιγότερο ο M. Canart αμφισβήτησαν την ταύτιση με τον Σοφιανό¹³¹».

Η πρώτη έκδοση του έργου, που έγινε το 1870 από τον Legrand, βασίζεται στο δεύτερο χειρόγραφο όπως φαίνεται και από τον τίτλο του εξώφυλλου: Νικολάου Σοφιανού τοῦ Κερκυραίου Γραμματικὴ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης νῦν τὸ πρῶτον κατὰ τὸ ἐν Παρισίοις χειρόγραφον. Ἐκδοθεῖσα ἐπιμελείᾳ καὶ διορθώσει Αἰμυλίου Λεγρανδίου. Ἐν Παρισίοις. Librairie Maisonneuve et Cie, Quai Voltaire, 15, 1870.

Πρέπει να επισημανθεί ότι η πρώτη έκδοση της Γραμματικής από τον Legrand περιλαμβάνει μόνο το τμήμα της μορφολογίας, παρόλο που, όπως δηλώνεται στην αφιερωματική προσφώνηση στον πρίγκιπα καρδινάλιο Ιωάννη Λοθαρίγκιο, ο Σοφιανός είχε ως πρόθεση να γράψει μια Γραμματική με τρία μέρη: μορφολογία,

130. Ν.Δ. Βαρμάζης, *ό.π.*, σσ. 28-29.

131. Χ.Ν. Μελετιάδης, *Αναγεννησιακές τάσεις στη Νεοελληνική Λογιοσύνη*, Νικόλαος Σοφιανός, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 125.

ορθογραφία και σύνταξη καθώς και λεξικό της νεότερης γλώσσας. Ωστόσο, μέχρι σήμερα τα υπόλοιπα τμήματα της Γραμματικής και το λεξικό αγνοούνται¹³².

Ακολουθεί επανέκδοση της Γραμματικής τέσσερα χρόνια αργότερα μετά την εξάντληση της πρώτης έκδοσης μαζί με τη δημώδη μετάφραση από τον Σοφιανό του «Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς» του Πλουτάρχου με τον ακόλουθο τίτλο: Nicolas Sophianos, Grammaire du Grec Vulgaire et traduction en grec vulgaire du traité de Plutarque Sur l' éducation des enfants. Publiées par Emile Legrand. Deuxieme edition. Paris Librairie Maisonneuve et Cie, Libraires -Editeurs 15, Quai Voltaire, 15, MDCCCLXXIV.

«Τέλος, ακολούθησε αναδημοσίευση της έκδοσης αυτής με πλούσια εισαγωγικά σχόλια για το ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο έκδοσής της, την κατάσταση της παιδείας και το πρόβλημα της γλώσσας στις τουρκοκρατούμενες ελληνικές χώρες μέχρι το 16^ο αι., όπως και στις φραγκοκρατούμενες ελληνικές περιοχές κατά τον 15^ο και 16^ο αι., πληροφορίες για την οθωμανική αυτοκρατορία, τη Βενετία και τις ελληνικές κτήσεις, καθώς και στοιχεία για τον Νικόλαο Σοφιανό και το έργο του από τον Θανάση Παπαδόπουλο: Νικολάου Σοφιανού, *Γραμματική της κοινής των Ελλήνων γλώσσας*. Επιμέλεια-Εισαγωγή: Θανάσης Χ. Παπαδόπουλος, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1977¹³³».

Στην αναδημοσιευμένη δεύτερη έκδοση, στην οποία βασίζεται και η παρουσίαση της Γραμματικής που ακολουθεί, παρουσιάζει ενδιαφέρον η Εισαγωγή του Legrand (η οποία υπάρχει και μεταφρασμένη από τον Παπαδόπουλο στο Παράρτημα σσ. 295-312), στην οποία εξηγεί την ανάγκη επανέκδοσης του έργου στο γενικότερο πλαίσιο της αναζωπύρωσης των νεοελληνικών σπουδών στο εξωτερικό. Ο Legrand κάνει επίσης, μια σύντομη επισκόπηση με χρονολογική σειρά των Γραμματικών της νέας ελληνικής που έχει υπόψη του, όπως αυτών του Girolano Germano, του Portius, του M.I. Tribbechovius κ.ά. έως την εποχή του¹³⁴.

Η ύλη της δεύτερης έκδοσης του Legrand (όπως παρουσιάζεται στην ανατύπωσή της από τον Παπαδόπουλο) καταλαμβάνει 86 σελίδες. Ο πρόλογος του

132. Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, εκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 42012, σ. 38.

133. Χ. Πασσαλής, «Μορφολογία και Σύνταξη. Μελέτες της μεσαιωνικής ελληνικής δημώδους στην εποχή μας, *Γραμματική της κοινής των Ελλήνων γλώσσας*, (επιμ.-εισαγ.): Θ.Χ. Παπαδόπουλος, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1977». Διαθέσιμό στο διαδίκτυο, στην ιστοσελίδα: http://www.greek-language.gr/greekLang/medieval_greek/bibliographies/syntax/show.html?id=142

134. Χ. Πασσαλής, *ό.π.*

Legrand καλύπτει τις σελίδες 1-32, ενώ το έργο του Σοφιανού τις σελίδες 33-85. Όσον αφορά την αρίθμηση των σελίδων του βιβλίου επισημαίνεται ότι στην ανατύπωση του Παπαδόπουλου ο αριθμός στο πάνω μέρος της σελίδας αναφέρεται στη σελίδα της δεύτερης έκδοσης, ενώ ο αριθμός στο κάτω μέρος της σελίδας αναφέρεται στην συνολική έκδοση-μελέτη του Παπαδόπουλου. Υπάρχει, ακόμη, αναφορά του φύλλου του χειρογράφου στο αριστερό μέρος της κάθε σελίδας. Τέλος, να σημειωθεί ότι οι τίτλοι των κεφαλαίων τυπώνονται με κεφαλαία όρθια γράμματα χωρίς αρίθμηση¹³⁵.

6.2.2. Περιεχόμενα του βιβλίου και παρατηρήσεις

Στην αρχή του βιβλίου έχουμε μια αφιερωματική προσφώνηση στον Ι. Λοθαρίγγιο γραμμένη στα Λατινικά. Στην επιστολή αυτή καθορίζεται η αφετηρία, ο στόχος του Σοφιανού, καθώς και τα μέσα για την πραγματοποίησή του. Σύμφωνα με τον Σοφιανό, η τάση της εποχής για τη δημιουργία ενός εθνικού πολιτισμού πρέπει να στηριχθεί σε δύο βασικούς άξονες, τη λαϊκή γλώσσα και τον λαϊκό πολιτισμό από τη μία και τις ανθρωπιστικές σπουδές από την άλλη. Διαπιστώνει ότι η λαϊκή γλώσσα της εποχής διακρίνεται από ακρίβεια και λιτότητα και παρουσιάζει ευκολία στην εκμάθησή της. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει είναι ότι όλος αυτός ο πλούτος της λαϊκής ελληνικής γλώσσας της εποχής θα πρέπει να οργανωθεί σε ένα Λεξικό και μια Γραμματική που θα περιλαμβάνει τρία μέρη: τη μορφολογία, την ορθογραφία και τη σύνταξη¹³⁶. Ύστερα από την αφιερωματική επιστολή ακολουθεί το καθαυτό μέρος της γραμματικής:

Γραμματική (σσ. 35-36)

Το βιβλίο ξεκινά με τον ορισμό της γραμματικής και τη διάκριση των γραμμάτων σε φωνήεντα και σύμφωνα, τα οποία με τη σειρά τους διακρίνονται σε περαιτέρω υποκατηγορίες, π.χ. μακρά και βραχέα κ.λπ.

Περί λόγου (σ. 36)

Ο λόγος έχει οκτώ μέρη: όνομα, ρήμα, μετοχή, άρθρο, αντωνυμία, πρόθεση, επίρρημα και σύνδεσμο. Τα μέρη του λόγου διακρίνονται σε κλιτά και άκλιτα.

135. Χ. Πασσαλής, *ό.π.*

136. Χ. Πασσαλής, *ό.π.*

Περὶ ὀνόματος (σ. 36)

Δίνεται ο ορισμός του ονόματος ως κάτι που κλίνεται και δηλώνει σώμα ή πράγμα και επιπλέον ουσία (μερική ή κοινή). Τα «παρεπόμενά» του είναι πέντε: γένη, είδη (πρωτότυπον ή παράγωγον), σχήματα (απλό και σύνθετο), αριθμοί (ενικός, πληθυντικός), πτώσεις (πέντε).

Περὶ προσωδιῶν (σ. 37)

Εδώ έχουμε τον ορισμό και τα είδη των προσωδιῶν (οξεία, βαρεία, περισπωμένη, δασεία, ψιλή, απόστροφος, υφέν και υποδιαστολή).

Περὶ ἄρθρου (σσ. 37-38)

Δίνεται ο ορισμός και κλίση του άρθρου. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο τύπος της γενικής παρουσιάζεται και ως τύπος της δοτικής (π.χ. στο αρσενικό γένος γενική και δοτική: τοῦ). Το θηλυκό γένος απαντά με νεοελληνική μορφολογία στην ονομαστική πληθυντικού (οί) και η αιτιατική πληθυντικού έχει την εξής μορφή (ταῖς) η οποία συμπίπτει με τη δοτική της αρχαίας. Η Μανωλέσσου επισημαίνει σχετικά με τις πτώσεις στον Σοφριανό ότι η παράλειψη μιας κατηγορίας μοιάζει αδιανόητη, όπως δείχνει η περίπτωση της δοτικής πτώσης των ονομάτων. Στα κλιτικά παραδείγματα «συμποσούται» με τη γενική. Παρά τον μορφολογικό αυτό «συγκρητισμό» όμως, στο κεφάλαιο «περὶ ὀνόματος» η δοτική διατηρεί την αυτοτέλειά της ως πτώση¹³⁷.

Περὶ τοῦ πῶς μερίζονται τὰ ὀνόματα (σ. 38)

Αρχικά γίνεται διάκριση των ονομάτων σε ισοσύλλαβα και περιττοσύλλαβα και ακολουθούν οι κλίσεις.

Περὶ τῆς πρώτης κλίσεως (σσ. 38-39)

137. Ε. Καραντζόλα, «Γραμματική της κοινής των Ελλήνων Γλώσσας: η διαχείριση της γραμματικής παράδοσης», *Σύγχρονα Θέματα*, 66 (Απρίλιος-Ιούνιος 1997), σ. 60.

Περιλαμβάνει ονόματα αρσενικά σε –ας (Ἀνδρέας), –ης (προφήτης), –ις (μάντις), –υς (βαρὺς), τα οποία σχηματίζουν γενική χωρίς το –ς και αιτιατική τρέποντας το –ς σε –ν. Βλέπουμε ότι εδώ κατατάσσει ονόματα πρωτόκλιτα, αλλά και τριτόκλιτα της αρχαίας ελληνικής, χωρίς οι καταλήξεις να παραμένουν αρχαίες. Στον πληθυντικό βλέπουμε καταλήξεις σε –αις (προφήταις) –άδες και –ιδες (ληστάδες, μάντιδες), –εοι (βαρέοι). Σχετικά με τα αρχαία πρωτόκλιτα αρσενικά και θηλυκά, αν εξαιρέσουμε το τελικό –ν στην αιτιατική ενικού, αυτά έχουν στον Σοφιανό τη σημερινή τους μορφή.

Περὶ τῆς δευτέρας κλίσεως (σσ. 39-40)

Περιλαμβάνει θηλυκά σε –α και –η, δηλαδή τα αρχαία πρωτόκλιτα. Οι καταλήξεις τους είναι νεοελληνικές απλώς η ονομαστική, η αιτιατική και η κλητική πληθυντικού λήγουν σε –αις (ἡμέραις). Επιπλέον, στον πληθυντικό απαντούν και καταλήξεις σε –αδες (κυράδες).

Περὶ τῆς τρίτης κλίσεως (σσ. 40-41)

Εδώ εντάσσονται αρσενικά και θηλυκά ονόματα σε –ος και ουδέτερα σε –ον ή –ι (ὁ λόγος, ἡ ρόδος, τὸ ξύλον, τὸ ψωμί). Η κλίση που ακολουθείται σ’ αυτά τα ονόματα είναι νεοελληνική. Παρατηρούμε όμως ότι στα ουδέτερα σε –ι (ψωμί, μέλι, κρασί) η γενική ενικού και πληθυντικού διατηρείται ασυνίζητη (τοῦ ψωμίου, μελίου, κρασίου, τῶν ψωμίων, κρασίων). Επιπλέον, τα τελευταία παρουσιάζονται χωρίς τελικό –ν στην ονομαστική ενικού, ενώ το τελικό –ν υπάρχει στα ουδέτερα σε –ο (βιβλίον, ξύλον).

Περὶ τῆς τετάρτης κλίσεως (σσ. 41-42)

Στην τέταρτη κλίση εντάσσονται αρσενικά σε –ας, με γενική και δοτική σε –ος ή –ως ή –ου (ὁ ἄνδρας, τοῦ ἀνδρός, τὸν ἄνδρα, ᾧ ἄνδρα, ὁ βασιλέας, τοῦ βασιλέως, ὁ πατέρας, τοῦ πατρός κ.ά.) και θηλυκά και ουδέτερα σε –α, με γενική και δοτική σε –ος (ἡ αἶγα, τῆς αἰγός, ἡ μητέρα, τῆς μητρός, τὸ ἕνα, τοῦ ἑνός). Βλέπουμε λοιπόν, ότι τα αρχαία τριτόκλιτα, ακολουθούν τις καταλήξεις των

ουσιαστικών της πρώτης κλίσης, αν και διατηρούν την αρχαιότροπη γενική ενικού. Ακόμη, ονόματα, όπως ή κοπέλα, εμφανίζουν γενική τῆς κοπελός. Πρόκειται για διαλεκτικό τύπο που ανήκει στο μητρικό κερκυραϊκό ιδίωμα του συγγραφέα¹³⁸.

Περὶ τῆς πέμπτης κλίσεως (σ. 42)

Περιλαμβάνει αρσενικά σε –ους και θηλυκά σε –ου ή –ω (ὁ νοῦς, ἡ ἄλουπού, ἡ Λητώ). Τα αρσενικά διατηρούν το –ν στην αιτιατική ενικού (τὸν νοῦν) και τα θηλυκά σχηματίζουν γενική ενικού σε –ους ή –ω (τῆς Λητοῦς, τῆς Κώ).

Περὶ τῆς ἑκτης κλίσεως (σσ. 42-43)

Στην ἑκτη κλίση εντάσσονται αρσενικά σε –ης και ουδέτερα σε –ος ή –ες με γενική και δοτική σε –ους (ὁ Δημοσθένης, τὸ γένος, τὸ ἀσθενές).

Περὶ τῆς ἑβδομης κλίσεως (σσ. 42-43)

Εδώ εντάσσονται περιττοσύλλαβα όλων των γενών με διάφορες καταλήξεις με γενική και δοτική σε –ος, –ως ή –ου, αιτιατική σε –α ή –ν. Σχηματίζονται ή κλίνονται τα εξής: ὁ Αἶας, ἡ κακότης, ἡ φύσις, τὸ πρᾶγμα, τὸ γόνα, ἡ ἀνθρωπότης, ἡ διήγησις, ἡ δύναμις, ἡ πόλις, ἡ λέξις, τὸ γῆρας, τὸ φῶς, τὸ, βαρὺ, τὸ στρῶμα. Τα αρχαία θηλυκά τριτόκλιτα σε –ις ακολουθούν τις καταλήξεις πληθυντικού των πρωτοκλίτων οί/ταῖς φύσεις. Τα περισσότερα ονόματα σχηματίζουν αιτιατική πληθυντικού με την κατάληξη –αις (τοὺς Αἴανταις, ταῖς κακότηταις).

Περὶ τῶν ἀριθμητικῶν ὀνομάτων (σ. 44)

Γίνεται λόγος για τα αριθμητικά και τον τρόπο κλίσης τους (για ὅσα φυσικά δεν είναι ἄκλιτα), που ακολουθεῖ τη νέα ελληνική. Φυσικά, ὅπως προαναφέρθηκε, η αιτιατική πληθυντικού όταν λήγει σε –αις γράφεται πάντα με –αι (ταῖς διακόσιας).

138. Ι. Μανωλέσσου - Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού, «Γραμματικές της Νεότερης Ελληνικής: ἀπὸ το Νικόλαο Σοφιανό (περ. 1550) εἰς το Δημήτρη Βενιέρη (1799)», στο *Γλωσσικό ζήτημα-Σύγχρονες Προσεγγίσεις*, (επιστ. επιμ). Γ. Μπαμπινιώτης, εκδ. Ίδρυμα της Βουλῆς των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμὸ και τη δημοκρατία, Αθήνα 2011, σ. 108.

Περὶ τῶν παραγῶγων εἰδῶν (σσ. 44-45)

Τα εἶδη τῶν παραγῶγων ονομάτων εἶναι ἐφτά: κτητικό, συγκριτικό και υπερθετικό, υποκοριστικό, παρώνυμο, ρηματικό, πατρωνυμικό. Δίνονται ἐνδεικτικά παραδείγματα για κάθε εἶδος.

Περὶ τῶν ὑποπεπτωκότων εἰδῶν (σσ. 45- 46)

Αναφέρονται οἱ ἀκόλουθες ὑποκατηγορίες τοῦ ονόματος: κύριο, προσηγορικό, ἐθνικό, ἐρωτηματικό, ἀόριστο, αναφορικό, περιληπτικό, περιεκτικό, γενικό, εἰδικό, τακτικό, ἀριθμητικό, ἀπολελυμένο, μετουσιαστικό. Για κάθε περίπτωση δίνονται ἐνδεικτικά παραδείγματα.

Περὶ ἑτεροκλίτων (σ. 46)

Κλίνονται τὰ ἀκόλουθα ονόματα: Ζεῦς, μέγας, πολὺς. Αναφέρονται ἐπίσης, τὰ ἀκλίτα: τὸ σέβας, τὸ ὄφελος, τὸ ὄναρ, τὸ σέλας, τὸ δέπας, τὸ δέμας.

Περὶ ῥήματος (σσ. 46-76)

Δίνεται ὁ ὁρισμός τοῦ ῥήματος και ἀναφέρονται τὰ παρεπόμενά του. Οἱ ἐγκλίσεις: Οριστική, Προστακτική, Ευκτική, Ὑποτακτική, Απαρέμφατο. Οἱ διαθέσεις: ἐνεργητική, παθητική, οὐδέτερη, αὐτενεργητική, αὐτοπαθητική. Τα εἶδη: πρωτότυπα και παράγωγα. Τα σχήματα: ἀπλά και σύνθετα. Οἱ δύο ἀριθμοί, τὰ τρία πρόσωπα και ἕξι χρόνοι. Οἱ συζυγίες εἶναι ἕξι, τέσσερις τῶν βαρύτονων και δύο τῶν περισπόμενων. Οἱ συζυγίες τῶν βαρύτονων ρημάτων ἀνάλογα με τὸ χαρακτήρα τοῦ θέματος εἶναι ἡ πρώτη με τελικά σύμφωνα (π, β, φ, πτ/φτ), ἡ δεύτερη με τελικά σύμφωνα (κ, γ, χ, σς/ττ, ζ), ἡ τρίτη με τελικά τὰ (ζ, ν, θ, ω καθαρὸ) και ἡ τέταρτη με τελικά σύμφωνα τὰ (λ, ρ, ν). Οἱ συζυγίες τῶν περισπόμενων ρημάτων εἶναι ἡ πρώτη, ἡ ὁποία σὴν παραλήγουσα ἀορίστου ἔχει *η* ἢ *ε* (ὠφελῶ, ὠφέλησα και ἐπαινῶ, ἐπαίνεσα) και ἡ δεύτερη, ἡ ὁποία σὴν παραλήγουσα ἀορίστου ἔχει *η* ἢ *α* (τιμῶ, ἐτίμησα και γελῶ, ἐγέλασα).

Παρατίθενται παραδείγματα κλίσης ὅλων τῶν χρόνων τῶν παραπάνω ρημάτων (Ενεστώτας, Παρατατικός, Μέλλων πρῶτος και δεύτερος, Αόριστος πρῶτος και δεύτερος, Παρακείμενος και Ὑπερσυντέλικος), σε ὅλες τις ἐγκλίσεις (Οριστική, Προστακτική, Ευκτική), καθὼς και τὸ ἀπαρέμφατο και ἡ μετοχή τους. Επιπλέον,

παρατίθεται η κλίση του υπαρκτικού είμαι (σς. 71-72), του έχω (σς. 72-73), και του θέλω (σς. 74-75).

Σχετικά με τα ρήματα αξίζει να σημειωθεί ότι¹³⁹ ο Ενεστώτας, ο Παρατατικός και ο Αόριστος παρουσιάζονται με τη σημερινή τους μορφή, ο περιφραστικός σχηματισμός του Μέλλοντα δεν έχει ακόμη αποκτήσει τη σημερινή του μορφή, αλλά σχηματίζεται με το ρήμα *θέλω* και το απαρέμφατο Αορίστου ή Ενεστώτα (πχ. *θέλω γράψει, γελάσει* [Μέλλον πρώτος], *θέλω γελάει, γράφει* [Μέλλον δεύτερος]). Ο Παρακείμενος σχηματίζεται με το ρήμα *έχω* και τη μετοχή παρακειμένου (*γελασμένον έχω, γελασμένος είμαι*), ενώ στον Υπερσυντέλικο εμφανίζεται και ο νεότερος σχηματισμός με το ρήμα *έχω* και το απαρέμφατο Αορίστου (*γελασμένον είχα, είχα γελάσει, γραμμένον είχα και είχα γράψει*)¹⁴⁰.

Να σημειωθεί επιπλέον ότι στον Ενεστώτα συναντάμε διπλούς τύπους στο γ' πληθυντικό (οριστική: *γράφουσιν και γράφουν*, προστακτική: *ἄς γράφουν και ἄς γράφουσιν*), στον Παρατατικό διατηρείται η αύξηση σε όλα τα πρόσωπα και έχουμε ξανά διπλό τύπο στο γ' πληθυντικό (*ἔγραφαν και ἔγραφασιν*). Η αύξηση σε όλα τα πρόσωπα διατηρείται και στον Αόριστο. Η ευκτική έχει μπροστά της το μόριο *ἄμποτε* να και η υποτακτική το *ἔάν*. Το απαρέμφατο αποτελείται από την περίφραση *να + υποτακτική*, κάτι το οποίο δεν είναι καθόλου σπάνιο στην απλή γραπτή γλώσσα της εποχής.

Όσον αφορά τα συνηρημένα ρήματα πρέπει να επισημανθεί ότι «στον Παρατατικό ενεργητικής φωνής οι αρχαίοι τύποι εκσυγχρονίστηκαν χωρίς ωστόσο να έχουμε κλίση της πρότυπης σημερινής δημοτικής. Έτσι, για τα ρήματα *κρατῶ* και *γελῶ* ο Σοφιανός δίνει τους ακόλουθους τύπους: *ἐκράτουν, ἐκράτειες, ἐκράτειε, ἐκρατουῖμαν, ἐκρατεῖτε, ἐκρατουῖσαν, ἐγέλουν, ἐγέλας, ἐγέλα, ἐγελοῦμεν* ή *ἐγελούσαμεν, ἐγελᾶτε, ἐγελοῦσαν*. Καταρχήν, παρατηρούμε προσέγγιση των καταλήξεων των ρημάτων σε *-αω* με αυτά που παλιότερα ἔληγαν σε *-εω*. Οι καταλήξεις *-ουν* και *-οῦσαν* είναι κοινές και στις δύο κατηγορίες. Παρατηρούμε, επίσης, μια τάση να αφομοιώνονται οι καταλήξεις των συνηρημένων Παρατατικών

139. Για μια πληρέστερη ανάλυση του ρηματικού συστήματος στο Σοφιανό βλ.: Γ. Κατσούδα, «Το ρηματικό σύστημα όπως παρουσιάζεται στις γραμματικές του 16ου και 17ου αιώνα», *Μέντορας*, 7 (2003), σς. 26-30.

140. Ε. Καραντζόλα «Η πρώτη γραμματική της κοινής», *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, (επιμ.) Μ.Ζ. Κοπιδάκης, εκδ. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1999, σ. 215.

με τις καταλήξεις των ασυναίρετων. Στο ρήμα κρατῶ, το δεύτερο και το τρίτο πρόσωπο ενικού δέχονται, εκτός από τις συνηρημένες καταλήξεις, τις καταλήξεις των δευτερευόντων χρόνων, ενώ το πρώτο και τρίτο πρόσωπο του πληθυντικού παίρνουν τις καταλήξεις του σιγματικού αορίστου: -ες, -ε, -σαμεν, -(σ)αν¹⁴¹».

Περὶ μετοχῆς (σ. 76)

Παρατίθενται πληροφορίες για τα είδη, την κλίση και τη χρήση της μετοχής. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι η μετοχή ενεργητικής φωνής είναι άκλιτη και λήγει σε -ῶντας/-οντας, ενώ η μετοχή της παθητικής φωνής λήγει σε -μένος-η-ον.

Περὶ ἀντωνυμίας (σ. 77)

Δίνεται ο ορισμός των αντωνυμιών και αναφέρονται τα πέντε είδη της. Έχουμε κλιτικά παραδείγματα των πρωτότυπων (προσωπικών) αντωνυμιών: ἐγώ, ἐσύ, ἐκεῖνος. Η κλίση ακολουθεί τη νεοελληνική γλώσσα χωρίς ωστόσο, να συναντάμε όλους τους τύπους της νέας ελληνικής, αλλά ορισμένους δυνατούς και ορισμένους αδύνατους. Όσον αφορά το τρίτο πρόσωπο στην ονομαστική συναντάμε τον τύπο ἐκεῖνος -η -ο και τις υπόλοιπες πτώσεις έχουμε τους αδύνατους τύπους που απαντούν και στην κοινή νέα ελληνική (γεν. και δοτ.: του, της, του, αιτ: τον, την, το, γεν. και δοτ.: τους, αιτ.: τους, ταις, τα).

Οι κτητικές αντωνυμίες έχουν νεοελληνική μορφολογία (ἐδικός μου, ἐδική μου, ἐδικόν μου, κλπ.). Στις δεικτικές κλίνονται οι αντωνυμίες τοῦτος και ἐκεῖνος με νεοελληνική κλίση και γενική ενικού στην πρώτη τον τύπο: τουτουνουῖ. Στις επιταγματικές κλίνεται η αντωνυμία αὐτός, αὐτή, αὐτό και στις σύνθετες οι: ἄτός μου, ἄτή μου, ἄτό μου/σου/του και τοῦ ἑμαυτοῦ μου κλπ.).

Περὶ προθέσεως (σ. 80)

Αναφέρονται τα είδη των προθέσεων, ἑξὶ μονοσύλλαβες και ἑντεκα δισύλλαβες.

141. H. Tonnet, «Η πρώτη γραμματική της δημόδους ελληνικής γλώσσας (1540-1550) και το έργο του Σοφιανού», στο *Ιστορία της νέας ελληνικής γλώσσας. Η διαμόρφωσή της*, (μτφρ.) Μ. Καραμάνου, Π. Λιαλιάτσης, (επιμ). Χρ. Χαραλαμπάκης, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1995, σσ. 126-127.

Περὶ ἐπιρρήματος (σσ. 80-83)

Τα εἶδη των επιρρημάτων είναι τα χρονικά, μεσότητος, ποσότητος, ευχής, σχετλιαστικά, αρνητικά, θαυμαστικά, απαγορευτικά, ομοιώσεως, εικασμού, τάξεως, αθροίσεως, παρακελεύσεως, αποδιωκτικά, συγκρίσεως, ερωτήσεως, επιτάσεως, βεβαιώσεως, διαιρέσεως, εξαιρέσεως, αποστάσεως, διατάσεως, ενέσεως, ευφραντικά, κατομωτικά, απομωτικό, δείξεως, διασαφητικά, εκπλήξεως, θειασμού, διακωλυτικό, κρύψεως, εμφατικά, κλητικά, υφαιρέσεως, θετικά, εθνικά.

Περὶ συνδέσμου (σσ. 83-84)

Δίνεται ο ορισμός των συνδέσμων και τα εἶδη τους που είναι οι συμπλεκτικοί, διαζευκτικοί, συναπτικοί, παρασυναπτικοί, αιτιολογικοί, απορρηματικοί, συλλογιστικοί, παραπληρωματικοί, εναντιωματικοί, δυνητικός, διακριτικός, μειωτικός.

Επίλογος (σσ. 84-86)

Στο τελευταίο τμήμα του έργου ο Σοφιανός κάνει μια γενική επισκόπηση θέσεων, υποστηρίζοντας τη δημοτική γλώσσα. Δηλώνει ότι ο στόχος του δεν εξαντλείται στη συγγραφή μόνο μιας Γραμματικής και ενός λεξικού, αλλά ότι βασική του επιδίωξη αποτελεί ο παιδαγωγικός και εκπαιδευτικός τομέας, γεγονός που αποδεικνύεται από άλλα συγγράμματά του, όπως ο «Παιδαγωγός»¹⁴².

6.2.3. Συμπεράσματα

Η έκδοση και επανέκδοση της Γραμματικής του Σοφιανού εντάσσονται στο γενικότερο πλαίσιο της εποχής που υπαγόρευε να μελετηθεί η νέα ελληνική γλώσσα από ξένους για λόγους θρησκευτικής προπαγάνδας (προσπάθεια καθολικών ιεραποστόλων να έρθουν σε επαφή με χριστιανούς ορθόδοξους), αλλά και σε εθνικούς λόγους: «Για να συστήσουν το έθνος τους και να απελευθερωθούν όλοι οι Έλληνες και όχι μόνο οι μορφωμένοι, έχουν ανάγκη από μια ενιαία γλώσσα που θα τους επιτρέψει να ξεφύγουν από την αμάθεια, στην οποία έχουν περιπέσει. Σ' αυτήν

142. Χ. Πασσαλής, *ό.π.*, Διαθέσιμό στο διαδίκτυο, στην ιστοσελίδα: http://www.greek-language.gr/greekLang/medieval_greek/bibliographies/syntax/show.html?id=142 πρόσβαση Σεπτέμβριος 2014.

ακριβώς την προοπτική εγγράφεται η προσπάθεια του Νικόλαου Σοφιανού¹⁴³». Η γνώση του γλωσσικού οργάνου αποτελεί, σύμφωνα με το Σοφιανό, την απαραίτητη και πρωταρχική προϋπόθεση για την ανάπτυξη της λογικής, της ρητορικής και της φιλοσοφίας. Η επιδίωξη αυτή του Σοφιανού εντάσσεται και στο γενικότερο πλαίσιο της πνευματικής του δραστηριότητας που έχει ως στόχο να αποσπάσει τον νεοελληνικό πολιτισμό «από την άμεση υπηρεσία του ιταλικού και καθολικού πολιτισμού»¹⁴⁴. Επιπλέον, ήθελε να δείξει πως η νέα ελληνική γλώσσα αξίζει τον κόπο να απασχολήσει τους σοφούς, ήθελε δηλαδή να προπαγανδίσει τη μελέτη και τη χρήση της νέας ελληνικής¹⁴⁵. Πέρα από οποιοδήποτε κίνητρο που ώθησε τον Σοφιανό στη συγγραφή του έργου, αδιαμφισβήτητο παραμένει το γεγονός ότι «Αν και σε αρκετές περιπτώσεις ο Σοφιανός επηρεάζεται από την προγενέστερή του γραμματική παράδοση (π.χ. διατήρηση του απαρεμφάτου) η Γραμματική του αποτυπώνει τη μορφολογία της νεοελληνικής γλώσσας στα μέσα του 16^{ου} αι.¹⁴⁶».

Το μεγαλύτερο μέρος της Γραμματικής του, ο Σοφιανός το αφιερώνει στη μορφολογία, ενώ οι εξελίξεις σε φωνολογικό επίπεδο εικάζονται μόνο μέσα από την παράθεση των κλιτικών παραδειγμάτων και, όπως προαναφέρθηκε, δεν υπάρχει τμήμα που να αφορά τη σύνταξη, αν και υπήρχε τέτοια πρόθεση. Ειδικότερα και ανακεφαλαιώνοντας για τα ονόματα πρέπει να αναφερθεί ότι κατατάσσονται σε εφτά κλίσεις διαφοροποιούμενα έτσι από άλλα συνεξεταζόμενα εγχειρίδια. Τα ουσιαστικά της αρχαίας πρώτης κλίσης διατηρούν τη νεοελληνική μορφολογία με εξαίρεση το τελικό -ν της αιτιατικής ενικού ενώ στα ουδέτερα σε -ι (πχ. *ψωμί*) η γενική ενικού και πληθυντικού διατηρείται ασυνίζητη (*του ψωμίου*, *των ψωμίων*). Τα αρχαία τριτόκλιτα, όμως, ακολουθούν τις καταλήξεις των ουσιαστικών της πρώτης κλίσης (ό *βασιλέας*, ό *πατέρας*, ή *μητέρα*), αν και διατηρούν την αρχαιότροπη γενική ενικού (*του πατρός*, *βασιλέως*, *μητρός*), ενώ τα αρχαία θηλυκά τριτόκλιτα σε -ις ακολουθούν τις καταλήξεις πληθυντικού των πρωτοκλίτων (οί *φύσες*). Τα ουδέτερα σε -ι (*μέλι*) παρουσιάζονται χωρίς τελικό -ν στην ονομαστική ενικού ενώ το τελικό -ν υπάρχει στα ουδέτερα σε -ο (*βιβλίον*).

143. H. Tonnet, *ό.π.*, σσ. 120-121.

144. X. Πασσαλής, *ό.π.*

145. Δ. Πανδής, «Ο Νικόλαος Σοφιανός και η πρώτη γλωσσοεκπαιδευτική αναγέννηση του Νέου Ελληνισμού», *Επιθεώρηση Τέχνης*, 112 (1964), σ. 330.

146. Ε. Καραντζόλα, «Η πρώτη γραμματική της κοινής», *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, (επιμ.) Μ.Ζ. Κοπιδάκης, εκδ. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1999, σ. 215.

Όσον αφορά τα ρήματα παρατηρούμε ότι ο Ενεστώτας, ο Παρατατικός και ο Αόριστος παρουσιάζονται με τη σημερινή τους μορφή, ο Μέλλοντας σχηματίζεται με το ρήμα *θέλω* και το απαρέμφατο Αορίστου ή Ενεστώτα. Ο Παρακείμενος σχηματίζεται με το ρήμα *έχω* και τη μετοχή Παρακειμένου (*γελασμένον έχω, γελασμένος είμαι*), ενώ στον Υπερσυντέλικο εμφανίζεται και ο νεότερος σχηματισμός με το ρήμα *έχω* και το απαρέμφατο αορίστου (*γελασμένον είχα, είχα γελάσει, γραμμένον είχα και είχα γράψει*).

Τέλος, οι μετοχές και οι αντωνυμίες έχουν ως επί το πλείστον νεοελληνική μορφολογία και κλίση.

Θα πρέπει να παρατηρηθεί βέβαια ότι, παρόλη τη διακήρυξή του, η γλώσσα που χρησιμοποιεί δεν είναι η δημοτική που μιλάει ο λαός. Κάνει παραχωρήσεις στη λόγια γλώσσα, επηρεασμένος καθώς ήταν από τη μελέτη και τη γνώση της αρχαίας. Αν η γλώσσα του συγκριθεί με την αρχαία, είναι βέβαια «κοινήν» και απλή, δεν συμπίπτει όμως με τη γλώσσα που μιλάει ο λαός¹⁴⁷.

Εξάλλου, ο Σοφιανός είχε υπόψη του και μάλιστα επηρεάστηκε αρκετά από προγενέστερες Γραμματικές και συγκεκριμένα από τη Γραμματική του Διονυσίου Θρακός και του Λάσκαρη¹⁴⁸. Αυτό φαίνεται από την ομοιότητα στη δομή, την ορολογία, την ανάπτυξη των κεφαλαίων και τα παραδείγματα. Προσάρμοσε βέβαια το υλικό του βάσει της τρέχουσας γλωσσικής κατάστασης, χρησιμοποίησε εκτός από παραδείγματα του Θρακός και του Λάσκαρη και δικά του-άλλοτε επιτυχώς και άλλοτε όχι τόσο-, πύκνωσε κατηγορίες, πρόσθεσε καινούργιες που δεν υπήρχαν στα πρότυπά του. Έχοντας ως βάση του μια γλώσσα κύρους και ήδη περιγεγραμμένη, όπως η αρχαιοελληνική, κατέφυγε στο παράδειγμα διαδεδομένων Γραμματικών και κατάφερε κατ' αυτόν τον τρόπο να συγγράψει μια Γραμματική της σύγχρονης του γλώσσας, που, αν κυκλοφορούσε, δεν θα δημιουργούσε αντιδράσεις στον αναγνωστικό ορίζοντα προσδοκιών. Το εγχείρημά του εξακολουθεί να είναι σπουδαίο, γιατί ακόμη κι αν είχε μπροστά του ένα ή δύο πρότυπα, δεν κατέφυγε σε

147. Αρ. Καμπάνης, *Ιστορία της νέας ελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1948, σ. 87.

Επίσης: Γ. Κορδάτος, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (από 1453 ως το 1961)*, τόμ. 1, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1983, σ. 178. Βλ. και: Κ. Stoppie, «Sophianos on participles and relative pronouns: between tradition and modernity», *Ελληνικά*, 57 (2007), σ. 333.

148. Γ.Ν. Ηλιούδης «Η γραμματική του Κωνσταντίνου Λασκάρεως πρότυπο της Γραμματικής του Νικολάου Σοφιανού», *Ελληνικά*, 40 (1989), σ. 414. Να σημειωθεί ότι η Καραντζόλα διατηρεί επιφυλάξεις σχετικά με το αν τα πρότυπα του Σοφιανού περιορίζονται μόνο σε δύο και εντοπίζει σημεία στα οποία ο Σοφιανός προσεγγίζει περισσότερο τον Θεόδωρο Γαζή. Βλ. Ε. Καραντζόλα, «Γραμματική της κοινής των Ελλήνων Γλώσσας: η διαχείριση της γραμματικής παράδοσης», *Σύγχρονα Θέματα*, 66 (Απρίλιος-Ιούνιος 1997), σσ. 59-60.

δουλική αντιγραφή. Αντιθέτως, για πρώτη φορά, συγκέντρωσε και κλιτικά παραδείγματα και γλωσσικό υλικό που αφορούσε την εποχή του, αν και προς τη δόμηση της Γραμματικής του και τη μεταγλώσσα της ζήτησε βοήθεια από προγενεστέρους¹⁴⁹.

Όσον αφορά τέλος τις γραμματικές αντιλήψεις του Σοφιανού, όπως διαφαίνονται από το έργο, διαπιστώνεται μια «ρυθμιστική παρέμβαση ... λιγότερο ή περισσότερο ρηξικέλευθη¹⁵⁰» και σε κάποιες περιπτώσεις «συντηρητική σε σχέση με την εξέλιξη που γνωρίζουμε από άλλες πηγές¹⁵¹». Ο Σοφιανός ενεργεί ρυθμιστικά. Στην πραγματικότητα, η γραμματική προσπαθεί να αποδώσει και να απεικονίσει τη γλώσσα που μιλάει μια κοινωνία σε ορισμένη στιγμή του ιστορικού της βίου. Ο Σοφιανός όμως, κάνοντας παραχωρήσεις στη γραπτή παράδοση, απομακρύνεται από την ομιλία. Διατηρεί τον τονισμό της αρχαίας γλώσσας και ακολουθεί την ιστορική ορθογραφία, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις που την απλουστεύει. Σε διαλέκτους δεν αναφέρεται καθόλου, εξάλλου η δομή και η γραμματική της δημοτικής δεν αλλάζουν παρά μόνο στα τσακωνικά, καππαδοκικά, ποντιακά και κυπριακά. Φαίνεται ότι στο ταξίδι του στην Ελλάδα δεν συνάντησε διαλεκτικές διαφορές που να του έκαναν ιδιαίτερη εντύπωση. Τη φωνητική και την ομιλία δεν τη λαμβάνει πολύ υπόψη του. Γι' αυτό δεν διαλέγει πάντοτε τα παραδείγματά του από τη δημοτική αλλά και από την αρχαία. Η Γραμματική του δεν απεικονίζει πιστά τη δημοτική γλώσσα που μιλιόταν από την κοινωνία της εποχής του. Αυτό ίσως να οφείλεται στο ότι υπήρξε δέσμιος της μεθόδου που έθεσε.

Φυσικά πρέπει να ληφθούν υπόψη και οι συνθήκες που αντιμετώπισε ο συγγραφέας και αυτές κάθε άλλο παρά ικανοποιητικές ήταν. Ο Σοφιανός είναι ο πρώτος που τολμά να συντάξει Γραμματική της δημοτικής γλώσσας¹⁵². Από τον αττικισμό ως την εποχή του η γλώσσα του λαού περιφρονούνταν και κανένας δεν είχε ασχοληθεί με την επιστημονική μελέτη της. Επομένως, η ενέργειά του σπάζει μια παράδοση που κρατάει συνέχεια για δεκαπέντε αιώνες. Δεν είχε προδρόμους για να μελετήσει το έργο τους και να στηρίξει τα συμπεράσματά του. Γι' αυτό και έγινε ο

149. Γ. Κατσούδα, «Η σχέση της Γραμματικής του Νικολάου Σοφιανού με τις Γραμματικές του Κωνσταντίνου Λασκάρεως και του Διονύσιου Θράκα», *Ελληνικά*, 52 (2002), σσ. 136-137.

150. Ε. Καραντζόλα, «Η πρώτη γραμματική της κοινής», *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, (επιμ.) Μ.Ζ. Κοπιδάκης, εκδ. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1999, σ. 215

151. H. Tonnnet, *ό.π.*, σ. 122.

152. Κ. Κρουμπάχερ, *Το πρόβλημα της Νεοτέρας Γραφομένης Ελληνικής*, (μτφρ). Γ.Ν. Χατζηδάκης, εκδ. βιβλιοθήκη Μαρασλή, Αθήνα 1905, σ. 63. Επίσης: Κ.Θ. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 1968, σ. 88.

ίδιος πρόδρομος. Αυτό είναι πιο σημαντικό από τις όποιες αδυναμίες της Γραμματικής του, οι οποίες ήταν εύκολο να διορθωθούν και θα διορθώνονταν, μόλις η δημοτική θα καθιερωνόταν. Δύσκολο ήταν να σπάσει η παράδοση της αρχαιογλωσσίας και αυτή την έσπασε ο Σοφιανός. Γι' αυτό και η Γραμματική του, ανεξάρτητα από τις αδυναμίες της, είναι εξαιρετικά αξιόλογη¹⁵³.

153. Ν. Δημάγγελος, *ό.π.*, σσ. 40-41.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΦΑΝΗ ΚΡΙΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ ΚΡΙΤΟΠΟΥΛΟΣ (1589—1639)

301

Α'.—ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

.....
.....
Ἄνδρι ἐπὶ τε πολυμαθείᾳ καὶ εὐσεβείᾳ καὶ πάσῃ ἀρετῇ περιφανεστάτῳ κυρίῳ Ματθίᾳ τῷ Βερνεγγέρῳ, τῷ ἐν τῇ πολυθρυλήτῳ τῆς Ἀργεντίνης ἀκαδημίας ἀπαγγελτῇ εὐφραδείᾳ καὶ δημηγορίας λαμπροτάτῳ, κυρίῳ καὶ φίλῳ μου διὰ πάσης τιμῆς ἀγομένῳ, χάριν καὶ ἔλεος παρὰ τοῦ ἐνὸς τρισυποστάτου κοῦ ὁμοουσίου Θεοῦ.

Τὸν ἄστατον καὶ ἀβέβαιον κύκλον, ὃν ἤκουσας παρὰ τοῦ πολυῖστορος Ἡροδότου, ἄνερ πολυμαθέστατε καὶ περιφανέστατε κύριε Βερνεγγέρη, τὸν τῶν δυστήνων ἀνθρωπίνων πραγμάτων περιθέοντα καὶ μὴ ἔδῳντα τοὺς αὐτοὺς αἰεὶ εὐτυχεῖν, ἀλλὰ νῦν μὲν τοὺςδε, νῦν δὲ τοὺςδε ἀνθεῖν καὶ ἀπανθεῖν παρασκευάζοντα, ὡς μήτε τῆς εὐτυχίας, μήτε τῆς δυστυχίας (μᾶλλον δέ, τό γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, τοιούτων ἀμφοτέρων δοκουσῶν), τὸ στάσιμον ἔχουσῶν, ἀλλὰ θάπτον ἢ λόγος εἰς τοῦναντίον μεταβαλλομένων, αὐρῶν δίκην εἴποι τις ἂν ἢ πομφολύγων ἢ ὀνείρων μέχρι φαντασίας τὸ τέρπον καὶ ἀνιδὸν ὑποφαινόντων, μήτ' αὐτομάτως μήτε παρ' ἄλλου τινὸς οἶδαμεν κινούμενον καὶ περιφερόμενον, ἀλλὰ δακτύλῳ Θεοῦ πάνυ σοφῶς καὶ ἐπισταμένως τοῦτον περιστρεφόμενον ἐπιστάμεθα, ἵνα τὸ ἐν τούτοις ἀνώμαλον κατανοοῦντες προστρέχωμεν μᾶλλον τῷ θεῷ ὀλιγοροῦντες μὲν τῶν τοῦδε τοῦ κόσμου ἐπικήρων, ἐπιποθοῦντες δὲ τὰ τοῦ μέλλοντος αἰώνια, εἰδότες σαφῶς ὅτι οὐκ ἔχομεν ὧδε πόλιν μένουσαν καὶ διὰ τοῦτο τὴν μέλλουσαν ὀφείλομεν ἐπιζητεῖν, κατὰ τὴν ἀποστολικὴν διδασκαλίαν. Ἡμῶν γάρ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ἐστίν, ὅπου καὶ βασιλέα ἔχομεν, οὐ τῆς βασιλείας οὐκ ἐστὶ τέλος· κἀντεῦθεν ἢ τῶν μελλόντων ἐλπίς τὸ ἐνισχύον θεόθεν λαχοῦσα τὴν τῶν παρόντων ἀνιαρῶν δυσχέρειαν καὶ μειοῖ καὶ πάμπαν ἐξαλείφει, ὡς βούλεται ὁ ἐξαλείφων πᾶν δάκρυον ἀπὸ προσώπου τῶν αὐτοῦ ἐκλεκτῶν. Εἰ μὴ γὰρ τοιαύτη τις ἐλπίς ὑπετείνετο παρ' ἐκείνου τοῖς ὑπ' ἐκείνου πάσχουσιν, οὐκ ἂν πρὸς ἀνθρώπων ἀνθενῶν καὶ εὐχλίσθων εἴη τὸ τηνικαῦτα ἀνυπόστατα δεινὰ διὰ χρόνον φέρειν· οὐ γὰρ σιδήριον αὐτοῖς τὸ ἦτορ, ἀλλ' αὐτὸς ὡς δεσπότης ἐντεῦθεν παίων ὡς πατήρ ἐνθοδεν παραμυθεῖται καὶ τοῦτο βούλεται, ὡς οἶμαι, τὸ τοῦ Δαβὶδ «ἡ ράβδος σου καὶ ἡ βακτηρία σου αὐτὰί με παρεκάλεσαν», διὰ μὲν τῆς ράβδου ἢ παιδείας τοῦ Κυρίου αἰνίττεται, ἢ παίουσα καὶ σωφρονίζουσα ἡμᾶς τῆς εὐθείας ἐσθ' ὅτε παρεκτρεπομένους, τῷ δὲ τῆς βακτηρίας ὀνόματι, ἢ ὑπερήδονται οἱ ἀσθενεῖς καὶ πρὸς τὸ βαδίζειν οὐκ ἐπιτήδριοι, ἢ ἐκείνου μυστικῇ καὶ ἀνεκκλήτως πρὸς ἡμᾶς παραμυθία συμβολικῶς ὑπογράφεται, ἢ ὑποστηρίζουσα ἡμᾶς καὶ οὐκ ἔῴσα ταῖς συμφοραῖς ἐνδιδόντας τῷ τῆς ἀπογνώσεως βυθῷ καταποντισθῆναι. Πολλὰ μὲν οὖν τὰ τεκμήρια τῆς τῶν πραγμάτων ἀθρόας μεταβολῆς. Ἐγὼ δὲ τᾶλλα παρείς, ἵνα τι τῇ συντομίᾳ χαρίσωμαι, τὰ τῶν Ἑλλήνων προτενῶ, οὐδὲ ταῦτα μέντοι δίχα συνόψεως τῇ προκειμένῃ πραγματείᾳ ὀφειλομένης. Ἦν μὲν οὖν πάλαι ἢ τῶν Ἑλλήνων γενεὰ ἀνθοῦσα καὶ ἀκμάζουσα καὶ πάσαις χάρισι κομῶσα μαθήμασι παντοδαποῖς εὐνομίας, ἤθεσι, πλούτῳ, δυνάμει, νίκαις καὶ τροπαίοις κατὰ τῶν πολεμίων καὶ πρὸ τούτων τῇ πρὸς τὸ Θεῖον εὐσεβείᾳ· οὐ γὰρ μόνον ἡνίκα τῷ τῆς εἰδωλομανίας σκότει κατεῖχετο πᾶσα σχεδὸν ἢ ἀνθρωπίνη φύσις, οἱ Ἕλληνες ἦττον τῶν ἄλλων ἔθνων ἐφαίνοντο χωλαίνοντες περὶ τὴν ἀλήθειαν, ὡς ἐστὶ μαθεῖν ἐκ τῶν ἐκείνων συγγραμμάτων Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους, Ἐπικτήτου καὶ πολλῶν ἄλλων λίαν τῇ ἀληθείᾳ προσεγγιζόντων, καὶ τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης ἐπιλάμπαντος τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ διηνεκοῦς θανάτου καθεύδουσιν οἱ Ἕλληνες πρῶτοι τῶν ἄλλων ἔθνων τὸν εὐαγγελικὸν λόγον

Εικόνα 2: Δείγμα της Γραμματικής του Μητροφάνη Κριτόπουλου

7.1. Η βιογραφία του Μητροφάνη Κριτόπουλου (1589-1639)

Ο Μητροφάνης Κριτόπουλος γεννήθηκε στη Βέροια το 1589 και ήταν γόνος ευγενούς οικογένειας και κάτοχος ελληνικής παιδείας¹⁵⁴. Από νωρίς ακολούθησε τον εκκλησιαστικό δρόμο. Έγινε μοναχός στο Άγιο Όρος και κατόπιν εντάχθηκε στον κλήρο του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας. Το 1615 γνωρίστηκε με τον πατριάρχη Κύριλλο Λούκαρη, ο οποίος διέκρινε τις αρετές και την αξία του, τον πήρε κοντά του και τον χειροτόνησε πρωτοσύγκελό του¹⁵⁵. Λίγο αργότερα, ο πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρης τον έστειλε για σπουδές στην Αγγλία και στη Γερμανία. Σπούδασε στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης επί επτά έτη (1617-1624) ως υπότροφος του βασιλιά της Αγγλίας Ιακώβου Γ'. Κατά την παραμονή του στη Δύση, γνώρισε τον αγγλικανισμό και τις διάφορες τάσεις του προτεσταντισμού, ενώ έκανε εκεί γνωστή την Ορθοδοξία¹⁵⁶. Στην επιστροφή του σταθμεύει για έναν χρόνο στη Βενετία, όπου παραδίδει μαθήματα σε Ελληνόπουλα της εκεί ελληνικής παροικίας¹⁵⁷. Επιστρέφει στην Πόλη και λίγο αργότερα, το έτος 1630 στην Αλεξάνδρεια, ενώ τρία χρόνια αργότερα χειροτονήθηκε Μητροπολίτης Μέμφεως και Αιγύπτου. Λίγο αργότερα, το έτος 1636, έγινε Πάπας και Πατριάρχης Αλεξανδρείας.

Το έτος 1638, μετά τον θάνατο του Λούκαρι, υποχρεώθηκε από τον Κύριλλο Κονταρή, διάδοχο του Λούκαρι, να υπογράψει τον αναθεματισμό του μεγάλου του προστάτη. Ο ίδιος, μάλιστα, δεν έμεινε αδιάβλητος από τους εχθρούς του Λούκαρι. Κατηγορήθηκε ως καλβινόφρων και με το όνομά του δημοσιεύτηκαν διάφορα

154. Κ.Ι. Δυοβουνιώτης, *Μητροφάνης Κριτόπουλος, Ανατύπωσις ἐκ τοῦ Τεροῦ Συνδέσμου*, εκδ. Τυπογραφίον Σ.Κ. Βλαστού, Αθήνα 1915, σ. 6-7.

155. Κ. Σάθας, *Νεοελληνική Φιλολογία: Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453-1821)*, εκδ. Τυπογραφίον τῶν τέκνων Ἀνδρέου Κορομηλά, Αθήνα 1868, σ. 297. Βλ. και C. Davey, «Metrophanes Kritopoulos, pioneer for unity» *Θεολογία*, 38 (Αθήνα 1967), σ. 461.

156.

http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%B7%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%86%CE%A%CE%BD%CE%B7%CF%82_%CE%9A%CF%81%CE%B9%CF%84%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82

157. Κ.Θ. Δημαράς, «Ο Μητροφάνης Κριτόπουλος», *Σύμμικτα Α' Από την παιδεία στην λογοτεχνία*, (επιμ. Αλέξης Πολίτης), εκδ. Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 2000, σ. 40.

Βλ. και Α. Δημητρακόπουλος, *Ορθόδοξος Ελλάς: ήτοι περί των Ελλήνων των γραψάντων κατά Λατίνων και περί των συγγραμμάτων αυτών*, εκδ. Τύποις Μέτζερ και Βίττιγ, Λειψία 1872, σ. 154.

ψευδομητροφάνεια δημοσιεύματα, από τα οποία φαινόταν η σχέση του με διάφορους ετερόδοξους. Πέθανε το 1639 στη Βλαχία, όπου βρισκόταν περιοδεύοντας¹⁵⁸.

Ο Μητροφάνης Κριτόπουλος ήταν μια σπουδαία πνευματική προσωπικότητα του 17ου αιώνα και ένας από τους σημαντικότερους λογίους της Τουρκοκρατίας. Η παιδεία και η αγάπη του για τα γράμματα και τα βιβλία υπήρξαν μεγάλες. Η βιβλιοθήκη του ήταν από τις πιο σημαντικές της εποχής. Άφησε ένα πλούσιο συγγραφικό έργο, αφού έγραψε φιλολογικά, φιλοσοφικά και θεολογικά έργα¹⁵⁹. Το μόνο έργο του Κριτόπουλου, που είναι γραμμένο στα δημώδη ελληνικά της εποχής του, είναι η «*Εκθεσις σύντομος περί μετανοίας και εξομολογήσεως*», κείμενο γραμμένο το έτος 1632 στη Μέμφιδα της Αιγύπτου και αφιερωμένο στον ιερομόναχο Μάξιμο, ο οποίος παραμένει αταύτιστος¹⁶⁰.

7.2. «Μητροφάνους Κριτοπούλου, Ανέκδοτος γραμματική τῆς ἀπλῆς Ἑλληνικῆς»

7.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου

Η Γραμματική του Μητροφάνη Κριτόπουλου, όπως καθίσταται σαφές και από τον τίτλο της, αποτελεί μια γραμματική της νέας ελληνικής, η οποία είχε παραμείνει άγνωστη ως το 1924, οπότε και εκδόθηκε από τον Κ.Ι. Δυοβουνιώτη όχι ως αυτόνομο βιβλίο, αλλά ως ένα τμήμα (σσ. 97-123) της Επιστημονικής Επετηρίδας της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Πρόκειται για ένα μικρής έκτασης πόνημα με κανόνες για τα μέρη του λόγου και τη σύνταξη.

Η συγκεκριμένη Γραμματική ξεκινά με μια εισαγωγή του εκδότη Κ.Ι. Δυοβουνιώτη, στην οποία δίνονται πληροφορίες για τη συγγραφή της, για την εύρεση των χειρογράφων και τους λόγους, για τους οποίους κρίθηκε αναγκαία η έκδοσή της.

Σύμφωνα με τον Δυοβουνιώτη, η συγγραφή της Γραμματικής έγινε από τον Κριτόπουλο το 1627 στο Στρασβούργο, κατόπιν αιτήματος του καθηγητή Bernegger, στο σπίτι του οποίου έμενε ο Κριτόπουλος κατά τη δίμηνη παραμονή του στο Στρασβούργο. Ο Bernegger, διαπρεπής καθηγητής ιστορίας και ρητορικής, ενδιαφερόταν για τους βυζαντινούς συγγραφείς. Πολύτιμο βοήθημα στις έρευνές του

158. Γ. Κουρνούτος (επιμ.), *Λόγιοι της Τουρκοκρατίας*, τόμ. Α', εκδ. Ιωάννου Ν. Ζαχαροπούλου, Αθήνα 1956, σσ. 299-300.

159. Γ. Κουρνούτος (επιμ.), *ό.π.*, σσ. 299-300.

160. U. Moennig, «Η υποτιθέμενη νεοελληνική μετάφραση της Καινής Διαθήκης του Μητροφάνη Κριτόπουλου», *Ελληνικά*, 43 (1993), σ. 216.

ήταν το Glossarium Graecobarbarum του J. Meursius, το πιο εκτενές και έγκυρο λεξικό της εποχής του. Από το υλικό που του παρείχε το Glossarium Graecobarbarum, ο Bernegger προσπαθούσε να συλλάβει κάποιους βασικούς κανόνες της νέας ελληνικής, αλλά, όταν επεχείρησε να τη γράψει, τα αποτελέσματα δεν ήταν πολύ σπουδαία. Με την άφιξη του Κριτόπουλου, είχε μια μοναδική ευκαιρία να υλοποιήσει το στόχο του και μαζί οι δυο τους επιδόθηκαν με μεγάλη επιμέλεια στην αναθεώρηση του λεξικού του Meursius. Οι παρατηρήσεις του Κριτόπουλου ήταν πάρα πολλές και, επειδή ένα λεξικό δεν είναι η κατάλληλη μέθοδος διδασκαλίας μιας ξένης γλώσσας, ο Κριτόπουλος ξεκίνησε να συντάξει σε μορφή γράμματος προς τον φίλο του μια έκθεση για τους «γενικούς κανόνες», όπως ο ίδιος λέει, της ομιλούμενης νέας ελληνικής¹⁶¹. Σ' αυτή τη Γραμματική εκθέτει σύντομα τους κανόνες των οχτώ μερών του λόγου παραλείποντας τους ιδιωτισμούς.

Ο ίδιος ο Κριτόπουλος θεωρεί αυτή τη Γραμματική σημαντική και προτρέπει τον Bernegger να προβεί στην έκδοσή της, κάτι το οποίο δεν συνέβη. Ωστόσο, ο Δυοβουνιώτης τη θεωρεί άξια εκδόσεως για τους γραμματικούς της κανόνες και για το σύνολο του περιεχομένου της και κυρίως για την επισήμανση της αξίας της αρχαίας ελληνικής, για την αγάπη που εκδηλώνεται προς αυτήν και την ακλόνητη ελπίδα της επανόδου του γένους στην αρχαία. Η εκτίμηση για την αρχαία ελληνική γλώσσα φαίνεται εξάλλου και στην αναφορά ότι οι Τούρκοι μεταξύ άλλων κακών που έκαναν στους Έλληνες, τους έκαναν να χάσουν και την πατρική τους γλώσσα και να χρησιμοποιούν τώρα μια γλώσσα αλλόκοτη και άσημη με πολλά βάρβαρα στοιχεία. Υπάρχει, ωστόσο, η ελπίδα ότι θα έρθει ο καιρός, που οι Έλληνες θα μιλούν ξανά τη γλώσσα των προγόνων τους.

Τη Γραμματική αυτή την εξέδωσε ο Δυοβουνιώτης από το χειρόγραφο αρ. 537 της βιβλιοθήκης του Αννόβερου, αποτελείται από 18 φύλλα και είναι αυτόγραφο του Κριτόπουλου, όπως αναγράφεται σε λατινική σημείωση. Ο Κριτόπουλος ονόμαζε τη γραμματική αυτή «Γενικούς κανόνες της ιδιωτικής των νυν Ελλήνων διαλέκτου¹⁶²».

161. U. Moennig, «Ο Μητροφάνης Κριτόπουλος μεταφραστής ελληνικών δημωδών στίχων (Στρασβούργο 1627)», *Θησαυρίσματα*, 22 (1992), σσ. 361-362.

162. Ι. Αναστασίου, «Η μικρή νεοελληνική γραμματική του Μητροφάνη Κριτόπουλου» *Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, Δ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο-Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 12.

Η Γραμματική περιλαμβάνει κανόνες για τα μέρη του λόγου, καθώς και κανόνες που αφορούν τη σύνταξη. Η ανάλυση ξεκινά με τα ονόματα και συνεχίζεται όπως φαίνεται παρακάτω:

7.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης

Περὶ ὀνόματος (σσ. 108-109)

Η πρώτη κλίση περιλαμβάνει αρσενικά σε –ας και –ης με γενική σε –α και –η (όχι –ου) Αἰνείας, Χρύσης. Η ονομαστική πληθυντικού λήγει σε –αδες (ληστιάδες) ομοίως και στα περισπώμενα σε –ας (Θωμάδες). Η γενική πληθυντικού σε –άδων και η αιτιατική σε –άδες. Η δοτική δεν χρησιμοποιείται και αντί αυτής γίνεται χρήση αιτιατικής.

Τα ονόματα των υπόλοιπων ισοσύλλαβων κλίσεων κλίνονται, σύμφωνα με τον Κριτόπουλο, όπως στη γραμματική. Η ονομαστική και η αιτιατική πληθυντικού λήγει σε –ες (ήμερες και όχι ήμέραι). Η κλίση των αττικών ονομάτων δεν υφίσταται. Η γενική των περιττόςυλλαβων σχηματίζεται με αφαίρεση του τελευταίου γράμματος της ονομαστικής (ὁ Αἴας, τοῦ Αἴα και όχι τοῦ Αἴαντος). Τα θηλυκά αυτής της κλίσης υπάγονται πλέον στη δεύτερη των ισοσύλλαβων (ή τρυγόνα, τῆς τρυγόνας αντί ἢ τρυγών, τῆς τρυγόνος).

Η πρώτη κλίση των συνηρημένων περιλαμβάνει μόνο αρσενικά (ὁ Δημοσθένης, τοῦ Δημοσθένου κ.λπ.).

Η δεύτερη κλίση των συνηρημένων περιλαμβάνει ονόματα που στην αρχαία ελληνική έληγαν σε –ις ενώ τώρα λήγουν σε –η (ἡ πόλη, τῆς πόλης, τὴν πόλην). Και ὁ ὄφις κλίνεται ως εξής: ὁ ὄφχιος, τοῦ ὄφχιου, τὸν ὄφχιον. Παρόμοια και τὸ σίναπυ γίνεται: τὸ σινάπι, τοῦ σιναπchioῦ, τὸ σινάπι.

Η τρίτη κλίση των συνηρημένων περιλαμβάνει ονόματα που στην αρχαία ελληνική λήγαν σε –ευς (ὁ βασιλεὺς) ενώ τώρα προφέρεται ὁ βασιλιάς.

Η τέταρτη κλίση περιλαμβάνει ονόματα όπως ἡ αἰδῶ, τῆς αἰδοῦ, τὴν αἰδῶ ομοίως και ἡ Λητώ.

Η πέμπτη κλίση των συνηρημένων περιλαμβάνει ονόματα όπως τὸ κρέας το οποίο τώρα προφέρεται τὸ κριάς, τοῦ κριατchioῦ.

Συγκριτικά καὶ Ὑπερθετικά (σ. 109)

Σύμφωνα με τον Κριτόπουλο, τα συγκριτικά και υπερθετικά δεν σχηματίζονται με τον σωστό τρόπο αλλά «διεφθαρμένως» και δεν υπάρχουν ιδιαίτεροι κανόνες απλώς δίνονται δύο ενδεικτικά παραδείγματα π.χ. καλός-καλότερος-καλώτατος ἢ πολλὰ καλός.

Αριθμητικά (σ. 110)

Εδώ γίνεται μια απλή αναφορά στα αριθμητικά και δίνονται οι τύποι που αντικατέστησαν τους αρχαιοελληνικούς. Έτσι, λοιπόν, αναφέρονται οι τύποι: ὁ ἕνας, τοῦ ἑνός, τὸν ἕνα, ἀντί για εἷς, ἡ μνιά, τῆς μνιαῖς, τὴν μνιάν, οἱ δύο τῶν δυονῶν ἀντί για τους αντίστοιχους αρχαιοελληνικούς.

Ἀντωνυμίες (σσ. 110-111)

Οι προσωπικές αντωνυμίες κλίνονται κατά τη νέα ελληνική, το ίδιο και οι κτητικές και οι σύνθετες (αυτοπαθείς). Στις αυτοπαθείς γίνεται αναφορά και στον τύπο: τοῦ λόγου μου. Γίνεται λόγος για την αναπλήρωση των προσωπικών αντωνυμιῶν γ' προσώπου ἀπὸ την αναφορική αὐτός. Στις δεικτικές αντωνυμίες επισημαίνεται η ευρύτατη χρήση της αντωνυμίας ἐκεῖνος σε σχέση με την οὗτος.

Περὶ ῥήματος (σ. 111)

Οι τωρινοί (αγράμματοι) Ἕλληνες χρησιμοποιοῦν μόνο τέσσερις χρόνους: Ἐνεστώτα, Παρατατικό, Ἀόριστο και Μέλλοντα. Έτσι, σχηματίζεται ο Ἐνεστώτας ως εξής: δέρνω, δέρνεις, δέρνει, δέρνομεν, δέρνετε, δέρνουσιν. Ο Παρατατικός και ο Ἀόριστος κλίνονται ὅπως στα νέα ελληνικά με διατήρηση φυσικά της αύξησης. Ο Μέλλοντας σχηματίζεται ἀπὸ το θέλω-εις –εις κ.λπ. + δείρει.

Περὶ προστακτικῶν (σ. 111)

Η προστακτική σχηματίζεται ὅπως φαίνεται στη συνέχεια:

φάγε

ἄς φάγει

φάγετε ἢ φάτε

ἄς φάγουσιν ἢ ἄς φᾶσιν

Και ἐδῶ ὁ Κριτόπουλος τονίζει ὅτι οἱ τύποι αὐτοί εἶναι οἱ «διεφθαρμένοι» καὶ διαφέρουν ἀπὸ τοὺς «ἐλληνικούς».

Περὶ εὐκτικῶν (σσ. 111-112)

Ἡ εὐκτική σχηματίζεται ἀπὸ τα: ἂν ποτε νά ἢ ᾧ καὶ νά +ρήμα. ΓΙΑ τὸν Μέλλοντα προσθέτουμε τὸ ἤθελεν καὶ ὀρισμένοι χρησιμοποιοῦν τὸ μακάρι καὶ γΙΑ τὸν Ενεστώτα καὶ γΙΑ τὸν Μέλλοντα ἢ ἀκόμη καὶ τὸ νά μόνον. Ὁ Κριτόπουλος δίνει παραδείγματα γΙΑ κάθε περίπτωση.

Περὶ ὑποτακτικῶν (σσ. 112)

Ἡ ὑποτακτική σχηματίζεται ἀπὸ τὸ νά +ρήμα π.χ. νά γράφω γΙΑ τὸν Ενεστώτα καὶ νά γράψω γΙΑ τὸν Μέλλοντα.

Περὶ ἀπαρεμφάτων (σσ. 112)

Οἱ ἀγράμματοι Ἕλληνες δὲν χρησιμοποιοῦν ἀπαρέμφατο καὶ ἀντὶ αὐτοῦ κάνουν χρῆση τοῦ μορίου να+ ὑποτακτική. Ἐδῶ, ἐπίσης, ἐπισημαίνεται ὅτι τὰ θέλω καὶ ἔχω αποτελοῦν χαρακτηριστικά τοῦ Μέλλοντα.

Περὶ αὐθυποτάκτων ῥημάτων (σσ. 112)

Ἐδῶ γίνεται λόγος γΙΑ τύπους: ἄς γράψωμεν, ἄς σπουδάξωμεν κ.λπ. ἀντὶ γΙΑ: γράψωμεν, σπουδάσωμεν κ.λπ.

Περὶ ὑπαρκτικοῦ ῥήματος (σσ. 112-113)

Ἐδῶ ὁ Κριτόπουλος κλίνει τὸ ῥήμα εἶμαι στα νέα καὶ στα ἀρχαία ἐλληνικά ἐπισημαίνοντας τὶς διαφορές. Ἔτσι, ὁ Ενεστώτας κλίνεται ὅπως σήμερα στὴν κοινή νέα ἐλληνική με μόνη διαφορά στὸν τύπο εἵμεστέν γΙΑ τὸ α' πληθυντικό. Ὁ

Παρατατικός έχει ως εξής: ἤμουν, ἤσουν, ἤτουν, ἤμασταν, ἤσασταν, ἦταν. Ο Μέλλοντας σχηματίζεται από τα θέλω, θέλεις κ.λπ. + ἦστε, η προστακτική από το ἄς + οριστική, η ευκτική Ενεστώτα από το ἄν ποτε νὰ + οριστική Παρατατικού και η ευκτική Μέλλοντα από το ἄν ποτε νὰ + γένω, γένης, γένη, γένωμεν, γένετε, γένουσιν. Τέλος, η υποτακτική από το νὰ γένω, γένης κ.λπ.

Περὶ μετοχῶν (σ. 113)

Ο Κριτόπουλος διακρίνει δύο είδη μετοχῶν, τις αιτιολογικές και τις αναφορικές. Για τον σχηματισμό των πρώτων υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ κατοίκων της ηπειρωτικής και της νησιωτικής χώρας. Ο σχηματισμός δίνεται μέσω παραδειγμάτων, οι πρώτοι λοιπόν σχηματίζουν τις αιτιολογικές μετοχές με την κατάληξη -οντας π.χ. σπουδάζοντας μαθένω, κοπιάζοντας ιδρώνω, διὰ νὰ σπουδάζω μαθένω, διὰ νὰ κοπιάζω ιδρώνω. Οι νησιώτες σχηματίζουν την αιτιολογική μετοχή ως εξής: ἔσοντας νὰ σπουδάζω μαθένω, ἔσοντας νὰ κοπιάζω ιδρώνω. Οι αναφορικές μετοχές σχηματίζονται από το ἐκεῖνος ὅπου + ρήμα. Η χρονική μετοχή σχηματίζεται από το ὅταν + ρήμα.

Περὶ προθέσεων (σσ. 113-116)

Οι προθέσεις είναι δεκαοχτώ αλλά σε χρήση είναι κυρίως πέντε, οι οποίες συντάσσονται πάντα με αιτιατική. Οι υπόλοιπες προθέσεις είτε αναπληρώνονται από άλλες είτε απαντούν σύνθετες. Ο Κριτόπουλος αναλύει μία-μία τις προθέσεις εξηγώντας ποια πρόθεση της νέας ελληνικής αντικατέστησε την αντίστοιχή της αρχαιοελληνική, με τι συντάσσονται και τι δηλώνουν, δίνοντας αναλυτικά παραδείγματα.

Περὶ ἐπιρρημάτων (σσ. 116-117)

Ο Κριτόπουλος αναφέρει πως κάποια αρχαιοελληνικά επιρρήματα είναι σε χρήση και κάποια όχι. Στη συνέχεια αναφέρει για κάθε κατηγορία επιρρημάτων ξεχωριστά ποια από την αρχαία ελληνική χρησιμοποιούνται και ποια έχουν αντικατασταθεί με άλλα ισοδύναμα. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι από τα επιρρήματα ποιότητας όσα ἔληγαν σε -

ως τώρα λήγουν σε –α π.χ. καλῶς-καλά. Αντί για το ἅπαξ γίνεται χρήση της έκφρασης μία φορά.

Περὶ συνδέσμων (σ. 117)

Σ' αυτό το υποκεφάλαιο, σε μία παράγραφο αναφέρονται οι κατηγορίες των συνδέσμων και ποιοι από αυτούς είναι σε χρήση καθώς και ποιοι έχουν αντικατασταθεί από άλλους. Π.χ. οι παραπληρωματικοί σύνδεσμοι δεν χρησιμοποιούνται πλέον και από τους εναντιωματικούς χρησιμοποιείται μόνο ο σύνδεσμος ὅμως.

Περὶ ἄρθρων (σσ. 117-118)

Ο συγγραφέας αναφέρει πως τα προτακτικά ἄρθρα χρησιμοποιούνται όπως στη γραμματική εκτός από τη δοτική. Τα υποτακτικά όμως δεν είναι σε χρήση και αντί γι' αυτά γίνεται χρήση άλλων όπως: ὁ ὅποιος ἢ ὅπου ἀντί του: ὅς, τοῦ ὁποίου ἀντί του: οὗ, τὸν ὁποῖον ἀντί του: ὄν. Τα ίδια ισχύουν και για τα άλλα δύο γένη.

Περὶ συντάξεως (σσ. 118-123)

Σ' αυτό το κεφάλαιο γίνεται λόγος για τη σύνταξη των ρημάτων. Αναφέρεται λοιπόν ότι όσα ρήματα συντάσσονταν με μία ή δύο αιτιατικές στην αρχαία ελληνική εξακολουθούν να συντάσσονται με αιτιατική και στην κοινή. Όσα συντάσσονταν με δοτική, πλέον συντάσσονται με γενική ή αιτιατική και τέλος, όσα ρήματα συντάσσονταν με γενική πλέον συντάσσονται με άλλους τρόπους ανάλογα με τη σημασία του ρήματος. Για να γίνουν όλα τα παραπάνω σαφέστερα, ο Κριτόπουλος παραθέτει κάποιους ψαλμούς στην «έλληνική» και τη μεταφορά τους στην «ἀγροικική διάλεκτο».

Στο τέλος, ο Κριτόπουλος, απευθυνόμενος προς τον Bernegger, αναφέρει, μεταξύ άλλων, την ολοκλήρωση του έργου του που δεν περιλαμβάνει τους ιδιωτισμούς, τους οποίους ο Bernegger μπορεί να μελετήσει στο γλωσσάρι του Meursius, για τον οποίο ο Κριτόπουλος τρέφει ιδιαίτερη εκτίμηση. Επιπλέον, κρίνει πως η έκδοση αυτών των κανόνων, που ο ίδιος έχει γράψει, καθώς και του γλωσσαρίου του Meursius θα ήταν κάτι πολύ ωφέλιμο και για τους Ευρωπαίους,

αλλά και για τους Έλληνες και ειδικά στους τελευταίους θα έδινε τη δυνατότητα να αντιληφθούν την «αμορφία» της τωρινής τους γλώσσας σε σύγκριση με την ομορφιά της γλώσσας του παρελθόντος και να προσπαθήσουν να τη διορθώσουν προς το «πρεπωδέστερον και γλαφυρώτερον».

7.3. Συμπεράσματα

Η Γραμματική του Κριτόπουλου είναι συνοπτική, περιλαμβάνει κυρίως σύντομους κανόνες της νέας ελληνικής χωρίς αναλυτικά κλητικά παραδείγματα ρημάτων ή ονομάτων κ.λπ. Εξάλλου, όπως προαναφέρθηκε, ο ίδιος ονόμασε το πόνημά του αυτό *«Γενικούς κανόνες της ιδιωτικής των νυν Ελλήνων διαλέκτου»*. Αναφέρεται κυρίως στη μορφολογία και λιγότερο στη σύνταξη, ενώ δεν γίνεται καμιά αναφορά στη φωνολογία με τους όρους εκείνης της εποχής, δηλ. για τα γράμματα, τον αριθμό τους, τα είδη και την προφορά τους.

Όλο το «εγχειρίδιο» αφορά τη νέα ελληνική και διαφέρει αρκετά από αντίστοιχα βιβλία γραμματικής που μελετήθηκαν, στα οποία συναντάμε ως επί το πλείστον αρχαιοελληνικές καταλήξεις ρημάτων, ονομάτων κ.λπ και αντίστοιχες συντάξεις. Στη συγκεκριμένη Γραμματική, οι καταλήξεις ονομάτων, οι κλίσεις τους κ.λπ είναι καθαρά νεοελληνικές και μάλιστα τονίζεται η διαφορά τους σε σχέση με την αρχαία και η τωρινή παραφθορά τους. Ομοίως και στα ρήματα, η πλειονότητα των παρεπόμενων τους είναι νεοελληνική, όπως για παράδειγμα οι μετοχές, αν και απουσιάζουν κάποια καθαρά νεοελληνικά στοιχεία, όπως η χρήση του *θα* στον Μέλλοντα. Αντίστοιχα, και στα άκλιτα μέρη του λόγου γίνεται λόγος για την αντικατάσταση των αρχαιοελληνικών από νέα ελληνικά, συναντάμε νεοελληνικές καταλήξεις επιρρημάτων κ.λπ. Τέλος, στη σύνταξη γίνεται λόγος μόνο για τη νεοελληνική σύνταξη των ρημάτων σε σύγκριση με την αρχαιοελληνική.

Μάλιστα αυτή η σύγκριση αρχαίας και νέας ελληνικής επισημαίνεται και από τον Αναστασίου, ο οποίος αναφέρει ότι ο Κριτόπουλος γνωρίζει καλά τη νέα ελληνική γραμματική, όμως συνεχώς κάνει συγκρίσεις με την αρχαία και δεν μπορεί να την εννοήσει ως κάτι ξεχωριστό. Γενικά, ο Κριτόπουλος έχει τη γνώμη ότι η νέα ελληνική γραμματική αποτελεί παραφθορά της αρχαίας γραμματικής κι αυτό είναι κάτι που θέλει να γίνει σαφές. Χαρακτηριστικό αποτελεί, επίσης, ότι γράφει τη Γραμματική μόνο από τις αναμνήσεις του χωρίς ιδιαίτερη προετοιμασία ή μελέτη, πράγμα που δείχνει ότι η γλώσσα που μιλούσαν εκείνα τα χρόνια είχε την εσωτερική

της οργάνωση¹⁶³ και ο Κριτόπουλος ξέρει πολύ καλά τη γλώσσα του λαού, όπως φαίνεται κι από τη μετάφραση των ψαλμών που παραθέτει ως δείγμα στη Γραμματική του. Ωστόσο, ο ίδιος παραμένει προσκολλημένος στην αρχαϊζουσα. Πιθανότατα το κίνητρο για τη συγγραφή της Γραμματικής του αποτέλεσε η επισήμανση της αξίας της αρχαίας ελληνικής και η επιστροφή σε πρότυπα που τείνουν προς τον αρχαϊσμό¹⁶⁴.

163. Ι. Αναστασίου, «Η μικρή νεοελληνική γραμματική του Μητροφάνη Κριτόπουλου» *Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, Πρακτικά Δ' Πανελλήνιου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 13-14.

164. Ι. Μανωλέσσου-Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού, «Γραμματικές της Νεότερης Ελληνικής: από το Νικόλαο Σοφιανό (περ. 1550) έως το Δημήτρη Βενιέρη (1799)», *Γλωσσικό ζήτημα-Σύγχρονες Προσεγγίσεις*, (επιστ. επιμ.) Γ. Μπαμπινιώτης, εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2011, σ. 116.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ

Εικόνα 3: Εξώφυλλο της Γραμματικής του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου

8.1. Η βιογραφία του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου (1641-1709)

Ο Αλέξανδρος Ν. Μαυροκορδάτος «ο εξ απορρήτων» γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Γονείς του ήταν ο έμπορος Νικόλαος Μαυροκορδάτος από τη Χίο και η Ρωζάνη από το Φανάρι της Κωνσταντινούπολης¹⁶⁵. Κατά το έτος 1649 έμεινε ορφανός από πατέρα και έλαβε την πρώιμη μόρφωσή του από τη μητέρα του. Φοίτησε στο Ελληνικό Κολέγιο του Αγίου Αθανασίου στη Ρώμη, όπου, σύμφωνα με τον Τσιρπανλή, δίδασκε αρχαία ελληνικά και πιθανότατα αρχαία ελληνική γραμματική κατά τη διάρκεια των σπουδών του. Υπήρξε, δηλαδή, κατά τα τελευταία χρόνια των σπουδών του και διδάσκων και διδασκόμενος. Η ανάθεση ενός τέτοιου διδακτικού έργου αποδεικνύει τις ικανότητές του και την εμπιστοσύνη που του έτρεφαν οι αρμόδιοι του ιδρύματος¹⁶⁶.

Συνέχισε τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο της Ρώμης, όπου σπούδασε φιλολογία και θεολογία. Κατά το 1660 μετοίκησε στην Πάντοβα, όπου σπούδασε ιατρική και αναγορεύτηκε διδάκτορας κατά το 1662¹⁶⁷ και έπειτα συνέχισε στο πανεπιστήμιο της Μπολόνιας. Μετά το πέρας των σπουδών του έμεινε για ένα διάστημα στη Χίο και τελικά εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί, αρχικά δίδαξε στη Σχολή Μανωλάκη και έπειτα διορίστηκε σχολάρχης της Πατριαρχικής Σχολής¹⁶⁸ (1665-1672), ενώ παράλληλα ασκούσε την ιατρική με επιτυχία.

Το εύρος των γνώσεών του και η γλωσσομάθειά του έκαναν μεγάλη εντύπωση. Εκτός από τις ευρωπαϊκές γλώσσες γνώριζε άπταιστα την τουρκική, την αραβική, την περσική, τη γαλλική και την εβραϊκή γλώσσα. Ως αναπόδραστη συνέπεια των παραπάνω, επέβαλε το κύρος του σύντομα στους επιστημονικούς και κοινωνικούς κύκλους της Κωνσταντινούπολης και, όταν το 1673 πέθανε ο διερμηνέας της Υψηλής Πύλης Παναγιώτης Νικούσιος, ο Μαυροκορδάτος -που είχε

165. Κ. Ξηραδάκη, *Φαναριώτισσες Η Συμβολή τους στα γράμματα, στις καλές τέχνες και στην κοινωνική πρόνοια*, εκδ. Φιλιππότη Αθήνα 1999, σ. 27.

166. Ζ.Ν. Τσιρπανλής, «Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ απορρήτων (Νέα στοιχεία και απόψεις)», *Δωδώνη* Δ', Ιωάννινα 1975, σσ. 277-278.

167. Κ. Σάθας, *Νεοελληνική Φιλολογία: Βιογραφία των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων, από της καταλύσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι της Ελληνικής εθνεγερσίας (1453-1821)*, εκδ. Τυπογραφείο των τέκνων Ανδρέου Κορομηλά, Αθήνα 1868, σ. 386.

168. Κ. Σάθας, *ό.π.*, σ. 386.

διατελέσει γιατρός και γραμματέας του Νικούσιου- κλήθηκε να τον αντικαταστήσει και έτσι ανέλαβε ως Μέγας Διερμηνέας της Πύλης¹⁶⁹.

Υπό την ιδιότητα αυτή καταξιώθηκε στον πολιτικό και διπλωματικό στίβο. Το 1683 όμως, μετά την ατελέσφορη πολιορκία της Βιέννης από τους Οθωμανούς, καθαιρέθηκε από τη θέση του, η περιουσία του δημεύτηκε και ο ίδιος και η οικογένειά του φυλακίστηκαν για ένα έτος.

Όταν αποφυλακίστηκε επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη το 1685 και επανήλθε γρήγορα στην παλιά του θέση με τη βοήθεια του νέου Μέγα Βεζίρη, ο οποίος του επέστρεψε την περιουσία του. Τα επόμενα χρόνια αναδείχθηκε σε προσωπικότητα με διεθνές κύρος, ιδίως μετά τη συμμετοχή του στην υπογραφή της ιστορικής Συνθήκης του Κάρλοβιτς το 1699, ως πληρεξουσίου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τότε έφθασε στο ζενίθ της δόξας του, αντιμετωπίζοντας το ζήτημα της ειρήνης με τη μοναρχία των Αψβούργων με οξυδέρκεια και διακριτικότητα. Ο Μαυροκορδάτος ήταν αυτός που εκπροσώπησε την Πύλη, συναντήθηκε με τους πρέσβεις των υπολοίπων χωρών και κατάφερε να συνάψει ειρήνη. Οι ιστορικοί λένε πως ο Μαυροκορδάτος εντυπωσίασε χάρη στην ευστροφία του, αλλά και την ενδελεχή μελέτη του Λατινικού κειμένου και μόνος του συνέταξε τα άρθρα της συνθήκης σε διάφορες γλώσσες, αντιτασσόμενος στους άλλους διπλωμάτες¹⁷⁰. Μαζί με τα προνόμια που παραχωρήθηκαν στον Μαυροκορδάτο για την επιτυχία του αυτή, του δόθηκε και ο τίτλος «muharrem-i esrar¹⁷¹», τον οποίο ο Μαυροκορδάτος μετέφρασε ως «ο εξ απορρήτων», ένας τίτλος που δεν χρησιμοποιήθηκε αργότερα από κανέναν άλλον.

Τέλος, πρέπει να αναφερθεί ότι ο Μαυροκορδάτος υπήρξε και αμφιλεγόμενη προσωπικότητα. Για να διατηρήσει το αξίωμα του Μέγα Διερμηνέα της Πύλης κατέφευγε σε ανήθικα μέσα και δεν θαυμαζόταν πάντα για την πολιτική ηθική του. Ο Άμαντος αναφέρει πως οι υπηρεσίες που πρόσφερε στους χριστιανούς εξισώνονται με τις ζημιές, που κατ' ανάγκη προκαλούσε η πολιτική τέτοιων θέσεων¹⁷². Κατηγορήθηκε, επίσης, ότι ζητούσε άδικα φόρους από τους Μυκονιάτες χωρίς να

169. Κ. Άμαντος, «Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ απορρήτων (1641-1709)», *Ελληνικά*, 5 (1932), σ. 341.

170. Κ.Π. Αργυρόπουλος, «Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος «ο εξ απορρήτων», *Πανδώρα*, τόμ. Ε', Φύλλο 98, 15 Απριλίου 1854, σ. 45.

171. Κ. Σάθας, *ό.π.*, σ. 387.

172. Κ. Άμαντος, *ό.π.*, σ. 342.

τους προστατεύει από τις πιέσεις του πασά¹⁷³, καθώς και ότι πήρε μια μονή στη Νάξο ως έξαρχος για να έχει τα εισοδήματά της. Στην κωμωδία του ο Σούτσος τον παρουσιάζει ως άθεο, συζυγοκτόνο και μοιχό¹⁷⁴ και ο Φαναριώτης ιστορικός Αθανάσιος Κομνηνός Υψηλάντης γράφει ότι ο Μαυροκορδάτος ήταν «ανευλαβής εις τα θεία», ότι «ως ασελγέστατος έζη βίον αβίωτον με την γυναίκα του», ενώ μετά την επανάσταση οι πληροφορίες για τον Μαυροκορδάτο είναι διαφορετικές και περισσότερο θετικές¹⁷⁵.

8.2. Εργογραφία του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου

Ο Μαυροκορδάτος έγραψε «Γραμματική περί συντάξεως», καθώς και πολλά ακόμη έργα όπως τα ακόλουθα: *Ερμηνεία εις το περί γενέσεως και φθοράς του Αριστοτέλους*¹⁷⁶, *Ρητορική*, *Ιερά Ιστορία*, *Ιστορία Ρωμαϊκή* (σε τρεις τόμους), *Πολιτικάί Υποθήκαι*, *Φιλοσοφικά Υπομνήματα* κ.ά.¹⁷⁷. Επιπλέον, έγραψε έργα ιατρικά και μελέτες με ποικίλο περιεχόμενο φιλολογικό, φιλοσοφικό, ιστορικό και στοχαστικό. Τα έργα του είναι όλα σε αρχαϊζουσα γλώσσα, καθώς, όπως επισημαίνει ο Κορδάτος, είχε περιορισμένη επιρροή και έγραφε για την τάξη του κι όχι για τον λαό¹⁷⁸. Ο Μαυροκορδάτος έγραψε, επίσης, και έναν μεγάλο αριθμό επιστολών κυρίως λόγω των πρακτικών και πνευματικών του αναγκών να επικοινωνεί με άλλους, καθώς και λόγω της συχνής του απουσίας από την Κωνσταντινούπολη, οι οποίες έχουν μελετηθεί αρκετά και αποτελούν πηγές ιστορικών πληροφοριών¹⁷⁹.

173. Π. Ζερλέντης, «Παναγιώτης Νικούσιος και Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, άρχοντες των Μυκονίων», *Νησιωτική Επετηρίς*, τόμ. 1, Μύκονος 1918, σσ. 161 κεξ., 178, 198.

174. Δ. Σπάθης (επιμ.), *Γ. Σούτσος, Αλεξανδροβόδας ο Ασυνείδητος*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1995, σσ. 307, 342.

175. P. Mackridge, «Ο «ψωροφαναριώτης» Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος», *The Books' Journal*, 37 (April 2013), p. 36.

176. Η Ερμηνεία στο έργο αυτό του Αριστοτέλη αμφισβητήθηκε από τον Παπαδόπουλο-Κεραμέως και σύμφωνα με τον Αποστολόπουλο, ο Μαυροκορδάτος δεν έγραψε σχόλια απευθείας στο έργο του Αριστοτέλη αλλά υπομνημάτισε την «Ερμηνεία» του Θεόφιλου Κορυδαλέα. Βλ. Δ.Γ. Αποστολόπουλος, «Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και το «Υπόμνημα» του Κορυδαλέα στο «Περί γενέσεως και φθοράς» του Αριστοτέλη», *Ελληνικά*, 29 (Θεσσαλονίκη 1976), σσ. 311-312.

177. Επαμ. Σταματιάδης, «Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ απορρήτων», *Χρυσάλλis*, τόμ. Γ', Φυλλάδιον 55, 15 Απριλίου 1865, σ. 197.

178. Γ. Κορδάτος, *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας. Από το 1453 ως το 1961*, τόμ. Α', εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1983, σ. 90.

179. Δ.Γ. Αποστολόπουλος, «Η ελληνική επιστολογραφία του Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου του εξ απορρήτων. Η οργάνωση μιας έρευνας», *Ο Ερανιστής*, 16 (Αθήνα 1980), σσ. 156-157.

**8.3. «Γραμματική περὶ συντάξεως τοῦ εὐσεβεστάτου, ἐξοχωτάτου καὶ
σοφωτάτου αὐθέντου κυρίου κυρίου Ἀλεξάνδρου
Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων ὁμοῦ καὶ ἑτέρου Μιχαήλ
Σύγγελου τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων**

8.3.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου

Η Γραμματική του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου ἔχει εκδοθεῖ στη Βιέννη το 1745 ἀπὸ τὸν εκδοτικὸ οἶκο τοῦ Νικολάου Γλυκύ μαζί με τὴ «Γραμματικὴ περὶ συντάξεως» τοῦ Μιχαήλ Σύγγελου¹⁸⁰. Σύμφωνα με τὸν Στάικο ἀποτελεῖ τὴν πρώτη καὶ μοναδική ἐκδοση τῆς Γραμματικῆς τοῦ Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ Μιχαήλ Σύγγελου με τὴν επωνυμία του.

Τὸ συγκεκριμένο βιβλίο ἀποτελεῖ ἔργο τῆς πρώτης περιόδου τῆς σταδιοδρομίας τοῦ Μαυροκορδάτου, τότε δηλαδή που δίδασκε στὴν Πατριαρχικὴ Ακαδημία καὶ τὸν ἀπασχολοῦσαν τὰ διδακτικὰ εργαλεῖα, ὅπως ἡ Ρητορικὴ καὶ τὰ σχόλια σὲ υπομνήματα τοῦ Αριστοτέλη, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔμειναν ἀνέκδοτα¹⁸¹. Ὁ Ἀμαντος ἀναφέρει ὅτι ἡ Γραμματικὴ αὐτὴ γράφτηκε ἢ προετοιμάστηκε κατὰ τὰ ἔτη 1665-1672, ὅταν ὁ Μαυροκορδάτος δίδασκε στὴ Σχολὴ Μανολάκη καὶ ἐπισημαίνει ὅτι ἡ Γραμματικὴ αὐτὴ δὲν ἔχει καμιά ἰδιαίτερη ἀξία, οὔτε παραγκώνισε αὐτὲς που τότε επικρατοῦσαν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μαυροκορδάτος ἴσως δὲν θὰ ἐξέδιδε ὑπὸ αὐτὴ τὴ μορφή τῆς Γραμματικῆς του, τὴν ὁποία κυρίως εἶχε ὡς βοήθημα κατὰ τὴ διδασκαλία του¹⁸². Στὸ περιοδικὸ Πανδώρα διαβάζουμε ὅτι ἡ Γραμματικὴ τοῦ Μαυροκορδάτου διδασκόταν τὰ προηγούμενα χρόνια σὲ πολλὰ σχολεῖα τῆς Ἑλλάδας¹⁸³.

Τὸ βιβλίο, ὅπως διαπιστώνουμε ἀπὸ τὸ ἐξώφυλλο, ἀφιερώνεται στὸν Ἰωάννη Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτο ἡγεμόνα τῆς Ουγγροβλαχίας. Αποτελεῖται ἀπὸ 117

180. Ὁ Μιχαήλ Σύγγελος ἔζησε περίπου 761-846. Ἡ Γραμματικὴ τοῦ ἀποτελεῖ σύμφωνα με τὸν Στάικο, (π.β. τὴν ἐπόμενη ἀναφορὰ γιὰ τὴ ἐλληνικὴ ἐκδόσεις, σ. 152) τὸ πρῶτο Βυζαντινὸ Συνακτικὸ καὶ γράφτηκε στὴν Ἑδεσσα γύρω στὸ 810-813, πρωτοτυπώθηκε στὴ Φλωρεντία τὸ 1515. Τὸ συγκεκριμένο βιβλίο δὲν μελετήθηκε καθὼς ἐντάσσεται ἐκτὸς τῶν χρονικῶν ὁρίων που ἐξετάζουμε.

181. Κ.Σπ Στάικος, *Ἑλληνικὲς ἐκδόσεις στα χρόνια τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, ἐκδ. Ευρωπαϊκὸ Πολιτιστικὸ Κέντρο Δελφῶν, Αθήνα 1998, σ. 152.

182. Κ. Ἀμαντος, «Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων (1641-1709)», *Ἑλληνικά*, 5 (Αθήνα 1932), σσ. 385-339.

183. Σ.Κ. Οικονόμος, «Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων», *Πανδώρα*, τόμ. ΚΒ', Φυλλάδιον 518, 15 Οκτωβρίου 1871, σ. 320.

αριθμημένες σελίδες στις οποίες πρέπει να προστεθούν δέκα ακόμη μη αριθμημένες στην αρχή του εγχειριδίου που αποτελούν ένα είδος προοιμίου-προλεγομένων του εκδότη. Έτσι, στις πρώτες έξι σελίδες ο Ιωάννης Γλυκός παραθέτει τους λόγους για τους οποίους αποφάσισε την έκδοση αυτής της Γραμματικής. Θεωρεί πως το πόνημα αυτό έχει «κάλλος φράσεως», «πλήθος παραδειγμάτων» και θα είναι ωφέλιμο για τους φιλόλογους και το ίδιο ισχύει και για τη Γραμματική του Μιχαήλ Σύγγελλου. Στη συνέχεια, εξυμνεί τα προτερήματα του Μαυροκορδάτου και ζητά να γίνει αποδεκτό το βιβλίο που του αφιερώνει.

Κάτι αντίστοιχο γίνεται και στο επόμενο τρισέλιδο, το οποίο απευθύνεται στο αναγνωστικό κοινό. Αναφέρεται η απόφαση για έκδοση των δύο βιβλίων προκειμένου να σωθούν και να μη λησμονηθούν τα χειρόγραφα, αλλά να χρησιμοποιηθούν και να φανούν ωφέλιμα στο αναγνωστικό κοινό, το οποίο καλείται να δεχθεί με επιείκεια και τα δύο βιβλία Γραμματικής και να τα μελετήσει χωρίς απαξίωση.

8.3.2. Η διάταξη και η παρουσίαση της ύλης

Ύλη του εγχειριδίου αποτελεί η σύνταξη της αρχαίας ελληνικής και κατανέμεται σε τριάντα τέσσερα κεφάλαια. Η οργάνωση των περιεχομένων εφαρμόζει τη διαδοχή άρθρο – ουσιαστικό – αντωνυμία – ρήμα – μετοχή – επίρρημα – σύνδεσμος – πρόθεση. Επομένως η μέθοδος διάταξης, που υιοθετείται είναι διατακτική. Στον τίτλο κάθε κεφαλαίου τίθεται η γραμματική κατηγορία και ο συσχετισμός της στην πρόταση. Στο πλαίσιο αυτό διατηρήθηκε η παραπάνω σειρά των γραμματικών κατηγοριών, αλλά κατανεμήθηκαν αυτές σε περισσότερες ενότητες. Έτσι π.χ. το άρθρο αναλύεται σε δύο ενότητες, ενώ το ρήμα σε δεκαοχτώ ενότητες. Ο έλεγχος των συντακτικών τύπων ανάγεται στη χρήση παραδειγμάτων που αντλήθηκαν από την αρχαία ελληνική γραμματεία. Ειδικότερα αναφέρονται χωρία από τον Λουκιανό, τον Δημοσθένη, τον Ξενοφώντα, τον Αριστοτέλη, τον Αριστοφάνη, τον Ηρόδοτο, τον Όμηρο, τον Πλάτωνα και τον Θουκυδίδη.

Κεφάλαιον α': Περί τῶν προτακτικῶν ἄρθρων (σσ. 1-4)

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τη χρήση του προτακτικού άρθρου. Τα προτακτικά άρθρα χρησιμοποιούνται για να προσδιοριστεί το συγκεκριμένο αντικαθιστώντας πολλές φορές αντωνυμίες και ενίοτε συνοδεύονται από σύνδεσμο.

Υπάρχει συμφωνία σε γένος, αριθμό και πτώση με τα ουσιαστικά, τα επίθετα και τις αντωνυμίες. Αναφέρονται ορισμένες ακόμη σημασίες τους, συγκεκριμένα παραδείγματα καθώς και οι εξαιρέσεις τους, όπως αυτές απαντούν στον ποιητικό και φιλοσοφικό λόγο.

Κεφάλαιον β': Περί τῶν ὑποτακτικῶν ἄρθρων (σσ. 4-6)

Και τα υποτακτικά άρθρα συμφωνούν σε γένος και αριθμό με τα ουσιαστικά, που ακολουθούν. Στην Αττική Σύνταξη ελκύουν και την πτώση από το όνομα που προηγείται. Μερικές φορές το όνομα παραλείπεται, επειδή εννοείται. Στα ουδέτερα ονόματα και στα άψυχα πράγματα το ουδέτερο άρθρο δεν συμφωνεί ούτε με το ουσιαστικό, που προηγείται ούτε με αυτό που ακολουθεί. Όταν συντάσσονται με περιληπτικά ονόματα και αριθμητικά, απαλλάσσονται από τη συμφωνία του αριθμού. Αναφέρονται ενδεικτικά παραδείγματα για τις παραπάνω χρήσεις.

Κεφάλαιον γ': Περί συμφωνίας τοῦ οὐσιαστικοῦ μετὰ τοῦ ἐπιθέτου (σσ. 6-13)

Τα ουσιαστικά όταν συντάσσονται με τα επίθετα συμφωνούν στο γένος, τον αριθμό και την πτώση όπως συμβαίνει με τα άρθρα, τις μετοχές και τις αντωνυμίες. Στην ποιητική γλώσσα όμως υπάρχουν και εξαιρέσεις. Αξίζει να σημειωθεί πως τα κτητικά ονόματα-επίθετα είναι κοινά και στο θηλυκό και στο αρσενικό γένος. Σπάνια συμφωνούν στο γένος τα ουσιαστικά με τα κτητικά επίθετα. Αναφέρονται ορισμένες ακόμη περιπτώσεις, ιδιαίτερες συντάξεις που αφορούν κυρίως τα κτητικά αλλά και τα περιληπτικά, τα σύνθετα, τα ονόματα ποσότητας ή ποιότητας και δίνονται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς, ρήτορες και ποιητές.

Κεφάλαιον δ': Περί συντάξεως διαφορῶν ὀνομάτων οὐσιαστικῶν (σσ. 13-17)

Το κεφάλαιο αυτό αναφέρεται στις πτώσεις με τις οποίες εκφέρονται τα ουσιαστικά και συμβάλλουν στην εκφορά του λόγου ανάλογα με τη σημασία τους. Πολλές φορές τα ουσιαστικά εξαρτώνται από άλλα ουσιαστικά και διαφοροποιούνται στην πτώση. Αναφέρονται και εξαιρέσεις της αττικής διαλέκτου, του φιλοσοφικού και του ποιητικού λόγου.

Κεφάλαιον ε': Περί μεταβατικῆς συντάξεως κτητικῶν ὀνομάτων, ὅσα γενικῇ συντάσσεται (σσ. 18-21)

Τα κτητικά ὀνόματα συντάσσονται με γενική, δοτική ή αιτιατική. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στις κατηγορίες των κτητικῶν ὀνομάτων που συντάσσονται με γενική. Ενδεικτικά αναφέρονται ὅσα δηλώνουν: κοινωνία, αξία και αναξία, πλησμονή, ὀρεξη ή ανορεξία, τιμή ή αγορά, διαφορά, αἰτία ή λύση, καθαρότητα, στέρηση και τα ἀντίθετά τους. Με γενική συντάσσονται επίσης τα ὀνόματα, ὅταν εξαρτώνται ἀπό ρηματικά ἐπίθετα με κατάληξη σε –κος καθώς και ἀπό τακτικά αριθμητικά. Για κάθε περίπτωση δίνονται ἐνδεικτικά παραδείγματα τα περισσότερα ἀπό τα ὁποία ἔχουν ληφθεῖ ἀπό ἀρχαίους ή βυζαντινούς συγγραφείς και αναφέρονται κατηγορίες ἐξαιρέσεων.

Κεφάλαιον στ': Περί τῶν κτητικῶν, ὅσα δοτικῇ συντάσσεται (σσ. 21-23).

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στις κατηγορίες των κτητικῶν ὀνομάτων που συντάσσονται με δοτική. Ενδεικτικά αναφέρονται κατηγορίες λέξεων ἐξάρτησης, που ἐκφράζουν ομοιότητα, ἰσότητα, συνήθεια και τα ἀντίθετά τους. Με δοτική συντάσσονται επίσης τα ρηματικά ἐπίθετα με κατάληξη σε –τος και –κος. Γίνεται αναφορά στη δοτική χαριστική και ἀντιχαριστική, στη δοτική κτητική, στη δοτική ὀργανική, δοτική αριθμητική, τροπική, δραστική ή ποιητική. Τέλος, αναφέρονται ὀρισμένα ἀκόμη ἐπίθετα, που συντάσσονται με δοτική: ἴδιος, κοινός, φίλος, ἐχθρός, σύμμαχος, ἐναντίος, ἀντίπαλος. Για κάθε περίπτωση δίνονται ἐνδεικτικά παραδείγματα κυρίως ἀπό ἀρχαίους ή βυζαντινούς συγγραφείς και αναφέρονται κατηγορίες ἐξαιρέσεων.

Κεφάλαιον ζ': Περί τῶν κτητικῶν, ὅσα αἰτιατικῇ αἰτιῶσι (σσ. 23-25)

Σ' αὐτό το κεφάλαιο γίνεται αναφορά στις κατηγορίες των κτητικῶν ὀνομάτων που συντάσσονται με αιτιατική. Ενδεικτικά αναφέρονται κατηγορίες λέξεων που ἐκφράζουν ὑπερβολή και ἔλλειψη, το γένος και την πατρίδα, μέρος ή ὄνομα. Αὐτοῦ του τύπου η αιτιατική εἶναι συνεκδοχική και μπορεί να μετασχηματιστεῖ σε δοτική. Τα ὀνόματα συντάσσονται με αιτιατική, ὅταν στη σύνταξη ὑπάρχει ἐπίθετο με τη συνοδεία των προθέσεων «εἰς, περί, ἐπί». Επιπροσθέτως, χρησιμοποιεῖται η

αιτιατική των ονομάτων για να δηλώσει το διάστημα και την απόσταση. Επιπλέον, τα επίθετα που συντάσσονται με ουσιαστικά σε πτώση αιτιατική, δύνανται εναλλακτικά να αντικαταστήσουν την αιτιατική με απαρέμφατο. Για κάθε περίπτωση παρατίθενται και ενδεικτικά παραδείγματα κυρίως αρχαίων συγγραφέων καθώς και εξαιρέσεις.

Κεφάλαιον η': Περί συντάξεως τῶν συγκριτικῶν ὀνομάτων (σσ. 26-29)

Το παρόν κεφάλαιο αναφέρεται στη σύνταξη των ονομάτων συγκριτικού βαθμού που τίθενται κυρίως σε γενική πτώση. Αναφέρονται οι κατηγορίες ονομάτων που μπορούν να συγκριθούν και ιδιαίτερες περιπτώσεις της σύνταξης. Στη σύγκριση χρησιμοποιούνται τα διαζευκτικά μόρια ἢ και ἥπερ. Σε αυτή την περίπτωση, αν τα μέρη σύγκρισης αποτελούν αντικείμενα ρήματος τίθενται στην πτώση που ταιριάζει. Γίνεται αναφορά στα: ταυτί, κατά, εἰς, προς, ὅσον, ὡς, οἷον τα οποία έπονται συνήθως των διαζευκτικῶν μορίων και στα: πολύ, μᾶλλον, πολλῶ με τα οποία επιτείνεται η ένταση της σύγκρισης. Απαντούν επίσης, περιπτώσεις όπου ο θετικός βαθμός επιθέτων έχει την ισχύ συγκριτικού βαθμού και το αντίστροφο. Τα παραπάνω τεκμηριώνονται με παραδείγματα από τον Αριστοτέλη, τον Λουκιανό, τον Θουκυδίδη, τον Δημοσθένη κ.ά.

Κεφάλαιον θ': Περί συντάξεως τῶν ὑπερθετικῶν ὀνομάτων (σσ. 29-32)

Με γενική συντάσσονται και τα υπερθετικά των ονομάτων. Αναφέρονται περιπτώσεις που χρησιμοποιούνται τα παραθετικά ονόματα για τον σκοπό της παραβολής και περιπτώσεις που γίνεται χρήση θετικών αντί συγκριτικών και συγκριτικών αντί των υπερθετικών και αντίστροφα. Σε μερικές περιπτώσεις η γενική μεταβάλλεται σε άλλη πτώση με τη συνοδεία προθέσεως. Την ένταση των υπερθετικών την ενισχύουν λέξεις όπως: λίαν, μακρῶ, ὡς, πολύ, ὅτι, ὅσον, ὡς δυνατόν, ὡς οἷον τε, ὡς ἔνι μάλιστα, ὡς ἔνεστιν. Για κάθε περίπτωση δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα τα περισσότερα από τα οποία έχουν ληφθεί από αρχαίους ή βυζαντινούς συγγραφείς και αναφέρονται εξαιρέσεις.

Κεφάλαιον ι': Περί συντάξεως τῶν προσωπικῶν ρημάτων ἐν τύπῳ (σσ. 32-35)

Στη σύνταξη των προσωπικῶν ρημάτων προηγείται του ρήματος ὄνομα, που συμφωνεῖ με το ρήμα σε ἀριθμό και πρόσωπο. Ἐνίοτε τῇ θέσῃ του ὀνόματος λαμβάνει ἑναρθρο ἢ ἀναρθρο ἀπαρέμφατο. Στον ποιητικό λόγο ἀντικαθίσταται ἡ ὀνομαστική ἀπό τὴν κλητική και ἀπό τοὺς Ἀττικούς συγγραφείς το ἀντίθετο. Γίνεται ἐπίσης, ἀναφορά σὲν ἀντικατάσταση των ἐπιρρημάτων ἀπὸ τα ὁμόρριζά τοὺς ἐπίθετα ἀπὸ τοὺς Ἀττικούς συγγραφείς και ἔπειτα γίνεται μνεία σὲν Ἀττική Σύνταξη. Ἀναφέρονται ἐξαιρέσεις και παρατίθενται παραδείγματα ἀπὸ ἀρχαίους ἢ βυζαντινοὺς συγγραφείς για τεκμηρίωση των ἀναγραφόμενων.

Κεφάλαιον ια': Περί συντάξεως τῶν ὑπαρκτικῶν ρημάτων (σσ. 35-37)

Τα ὑπαρκτικά ρήματα ἀπαιτοῦν πρὶν και μετὰ ἀπὸ αὐτά ὀνομαστική πτώση. Ἀναφέρεται ὅτι οἱ Ἀττικοὶ Συγγραφείς και σὲν Ἑνεργητική και Παθητική Φωνή μετέρχονται τα ὑπαρκτικά ρήματα. Γίνονται ἰδιαίτερες ἀναφορές στα ρήματα, που θεωροῦνται ὑπαρκτικά ἀπὸ τοὺς ἀττικούς συγγραφείς καθὼς και ἀπὸ ποιητές και λογογράφους και σὲν χρήση-σύνταξή τοὺς. Παρατίθενται παραδείγματα για ὅλες τις περιπτώσεις.

Κεφάλαιον ιβ': Περί μεταβατικῆς συντάξεως τῶν ρημάτων, ὅσα γενικῆν ἀπαιτεῖ (σσ. 37-45)

Το παρόν κεφάλαιο ἐξετάζει τα ρήματα, που ἐκφράζουν ἐλαττώματα και προτερήματα, τα αἰσθητικά-πλὴν ἐκείνων που δηλώνουν τὴν ὄραση-ἐκεῖνα που ἐκφράζουν ἀφή, ψυχικό πάθος, ἐπιθυμία, στέρηση, ἀποχωρισμό, ἐπίτευξη του στόχου, τὴν συμμετοχή ἢ ἀποχή, φροντίδα και ὀλιγωρία, ἐξουσία, πλησμονή και ἔλλειψη, ἑναρξη και λήξη, ἐμπόδιο, ἀπαλλαγὴ-ἀπελευθέρωση, τιμή, ἀπόλαυση, μομφή, ἐγκλημα, τιμωρία. Συνήθως, κοντὰ σὲν δοτική τίθεται και αἰτιατική του «πάσχοντος προσώπου». Γίνεται λόγος και για τις προθέσεις και πὼς ἡ ὑπαρξή τοὺς ἐπηρεάζει τὴν σύνταξη με γενική. Δίνονται ἐνδεικτικά παραδείγματα κυρίως ἀρχαίων συγγραφέων για ὅλες τις παραπάνω περιπτώσεις και ἀναφέρονται κατηγορίες ἐξαιρέσεων.

Κεφάλαιον ιγ': Περί συντάξεως τῶν ρημάτων, ὅσα δοτικὴν ἀπαιτεῖ (σσ. 45-47)

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζονται τα ρήματα που συντάσσονται με δοτική. Τέτοια ρήματα είναι εκείνα που δηλώνουν μάχη, διαδοχή-ακολουθία, ικεσία, απάντηση, παραίνεση, συναναστροφή ή συνομιλία, χρήση, μομφή ή επίπληξη, μίμηση. Με δοτική συντάσσονται και τα σύνθετα ρήματα, των οποίων το πρώτο συνθετικό αποτελούν οι προθέσεις σύν, ἀντί, ἐπί, παρὰ, πρὸς, ἐν, ὑπό. Για κάθε περίπτωση δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα από αρχαίους ή βυζαντινούς συγγραφείς και αναφέρονται κατηγορίες εξαιρέσεων καθώς και ρήματα που συντάσσονται με δοτική αλλά και άλλες πτώσεις.

Κεφάλαιον ιδ': Περί συντάξεως τῶν ρημάτων, ὅσα αἰτιατικὴν ἀπαιτεῖ (σσ. 48-49)

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζονται τα ρήματα που συντάσσονται με αιτιατική. Τέτοια ρήματα είναι εκείνα, που δηλώνουν ενέργεια, αιδώ, έλεος-οίκτο, ευχή (αν και το πρόσωπο, στο οποίο απευθύνεται η ευχή, τίθεται σε πτώση δοτική), ανάθεση-αφιέρωση, έλλειψη. Παρατίθενται ρήματα με τις παραπάνω σημασίες, δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα αρχαίων συγγραφέων και αναφέρονται τυχόν εξαιρέσεις.

Κεφάλαιον ιε': Ἐνια τῶν ρημάτων διαφόροις πτώσεσι συντασσόμενα (σσ. 49-51)

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται τα ρήματα που συντάσσονται εναλλακτικά με περισσότερες από μία πτώσεις. Παρατίθενται αρκετά παραδείγματα, τα οποία έχουν ληφθεί από αρχαίους ή βυζαντινούς συγγραφείς.

Κεφάλαιο ιστ': Ὅσα γενικῆς μετὰ δοτικῆς ἀπαιτοῦσι (σσ. 51-52)

Τα ρήματα, που συντάσσονται με γενική συντάσσονται και με δοτική χαριστική, οργανική, του τρόπου ή της αιτίας. Τέτοια ρήματα είναι εκείνα, που δηλώνουν φροντίδα, μέριμνα και το «μέλει». Τα παραπάνω τεκμηριώνονται με χρήση ενδεικτικών παραδείγματα που έχουν ληφθεί από αρχαίους συγγραφείς.

Κεφάλαιο ιζ': Όσα γενικής ἀπαιτοῦσι μετά αἰτιατικῆς. (σσ. 52-55)

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται τα ρήματα, που συντάσσονται παράλληλα και με γενική και αιτιατική. Τα ρήματα που εκφράζουν κατηγορία, απαλλαγή από την κατηγορία, αμαρτία, τιμωρία. Το πρόσωπο, που δέχεται την πράξη τίθεται σε πτώση γενική. Με γενική τίθενται και τα ρήματα, που δηλώνουν συναλλαγή και πώληση, πλησμονή, ανάμνηση, απαλλαγή, εμπόδιο. Αναφέρονται εξαιρέσεις και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Κεφάλαιον ιη': Όσα δοτικῆς μετά τῆς αἰτιατικῆς ἀπαιτεῖ (σσ. 55-56)

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται τα ρήματα, που συντάσσονται και με αιτιατική και με δοτική. Τέτοια ρήματα είναι εκείνα που δηλώνουν δόση, απόδοση, παράδοση, υπόσχεση. Σε αυτά προστίθενται τα ρήματα «προσιμᾶν, προαιρεῖσθαι, προκρίνειν» και άλλα παρόμοιας σημασίας καθώς και τα ρήματα, που δηλώνουν τη συνήθεια. Για κάθε περίπτωση δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Κεφάλαιον ιθ': Τά διπλὴν αἰτιατικὴν ἀπαιτοῦντα (σ. 56)

Σ' αυτή τη σελίδα παρουσιάζονται τα ρήματα, που συντάσσονται με δυο αιτιατικές. Δεν αναφέρονται συγκεκριμένες κατηγορίες ρημάτων αλλά παρατίθενται ενδεικτικά παραδείγματα από χωρία αρχαίων και βυζαντινών συγγραφέων.

Κεφάλαιον κ': Περὶ συντάξεως παθητικῶν ρημάτων (σσ. 57-58)

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζεται η σύνταξη των παθητικῶν ρημάτων. Πριν το παθητικό ρήμα υπάρχει πάσχουσα ονομαστική και μετά το παθητικό ρήμα ακολουθεί εμπρόθετο σύνολο, που αποτελείται από τις προθέσεις ὑπό, παρὰ, πρὸς και γενική. Σπάνια χρησιμοποιείται στο εμπρόθετο σύνολο ουσιαστικό ουδέτερου γένους. Παράλληλα, τα ενεργητικής φωνῆς ρήματα με παθητική σημασία λαμβάνουν παθητική σύνταξη. Πολλές φορές το εμπρόθετο σύνολο με γενική αντικαθίσταται από δοτική. Για όλες τις παραπάνω περιπτώσεις παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους ή βυζαντινούς συγγραφείς.

Κεφάλαιον κα': Περί ρημάτων ἀπροσώπων (σσ. 58-59)

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται τα απρόσωπα ρήματα. Αυτά συντάσσονται με τις ίδιες πτώσεις που συντάσσονται και τα υπόλοιπα ρήματα. Ωστόσο, παράλληλα με τις υπόλοιπες πτώσεις συνοδεύονται από δοτική και απαρέμφατο. Για τεκμηρίωση όσων αναφέρθηκαν δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Κεφάλαιον κβ': Περί συντάξεως χρόνου (σσ. 60-61)

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται οι πτώσεις των ονομάτων, μέσω των οποίων δηλώνεται επιρρηματικά ο χρόνος. Στην ερώτηση «πόσο χρόνο», η απάντηση δίνεται με αιτιατική πτώση η οποία μερικές φορές εντάσσεται σε εμπρόθετο σύνολο. Στους αττικούς συγγραφείς, ο χρόνος δηλώνεται μέσω της γενικής. Άλλες φορές χρησιμοποιείται η δοτική και η αιτιατική. Αναφέρονται σχετικοί κανόνες και για κάθε περίπτωση δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα κυρίως από αρχαίους συγγραφείς.

Κεφάλαιον κγ': Περί κινήσεως καὶ στάσεως τίνας πτώσεις ἀπαιτεῖ (σσ. 62-63)

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται οι επιρρηματικοί προσδιορισμοί της κίνησης και της στάσης. Η στάση δηλώνεται με πρόθεση και δοτική ενώ η κίνηση με αιτιατική. Μερικές φορές παραλείπεται η πρόθεση. Οι Αττικοί συγγραφείς αποδίδουν τη στάση και την κίνηση επιρρηματικώς και όχι με εμπρόθετα σύνολα. Η προέλευση δηλώνεται με πρόθεση και γενική. Όλα τα παραπάνω τεκμηριώνονται με ενδεικτικά παραδείγματα.

Κεφάλαιον κδ': Περί γενικῆς ἀπολελυμένης (σσ. 63-64)

Σ' αυτό το κεφάλαιο γίνεται λόγος για τη γενική απόλυτη μετοχή και τον τρόπο σύνταξής της με παράλληλη χρήση ενδεικτικών παραδειγμάτων, τα περισσότερα από τα οποία έχουν ληφθεί από αρχαίους ή βυζαντινούς συγγραφείς.

Κεφάλαιον κε': Περί τινων κοινῶν πτώσεων (σσ. 65-66)

Κοινές ονομάζονται οι πτώσεις που προσαρμόζουν όλα τα ρήματα. Αναφέρονται πλάγιες πτώσεις και επισημαίνεται ο ρόλος τους με παράλληλη χρήση σύντομων παραδειγμάτων.

Κεφάλαιον κστ': Περί συντάξεως ἐγκλίσεων (σσ. 66-67)

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται αναφορά στη χρήση και το ρόλο των εγκλίσεων. Σημειώνεται ότι οι Αττικοί κυρίως συγγραφείς χρησιμοποιούν την οριστική ἐγκλιση ενώ αρκετά συχνά χρησιμοποιούνται η ευκτική και η υποτακτική. Για κάθε περίπτωση δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα από αρχαίους ή βυζαντινούς συγγραφείς.

Περί προστακτικῆς ἐγκλίσεως (σ. 67)

Σ' αυτή τη σελίδα γίνεται λόγος για τη χρήση της προστακτικής, που απαιτεί κλητική πτώση στα ονόματα και μερικές φορές ονομαστική.

Περί εὐκτικῆς ἐγκλίσεως (σσ. 68-69)

Σε δύο σελίδες γίνεται αναφορά στην ευκτική ἐγκλιση. Η ευκτική χρησιμοποιείται μετά τα μόρια-λέξεις ὅτι, ὥσπερ, ὅς, ὅσοι, ὅπόσοι, ὅτε, ὥς, εἰ, εἴτις, εἴθε. Παρατίθενται παραδείγματα αρχαίων συγγραφέων και γίνεται μνεία στους Αττικούς συγγραφείς, που προκρίνουν την ευκτική ἐγκλιση ἀντί της οριστικής.

Περί ὑποτακτικῆς ἐγκλίσεως (σσ. 68-69)

Γίνεται μια πολύ σύντομη αναφορά στη χρήση της υποτακτικής ἐγκλισης.

Περί ἀπαρεμφάτου (σσ. 69-72)

Σ' αυτές τις σελίδες γίνεται λόγος για τη σύνταξη του ἀπαρεμφάτου. Το ρήμα συντάσσεται με ἀπαρέμφατο χωρίς να μεσολαβεί κάποιος συμπλεκτικός σύνδεσμος. Γίνεται λόγος για την ταυτοπροσωπία και την ετεροπροσωπία και για ορισμένες τροποποιήσεις τους. Αναφέρονται ορισμένες ακόμη περιπτώσεις ὡς οι ἀκόλουθες: το ἀπαρέμφατο που συνοδεύει τα ρήματα «ἐστί, ἔξεστι, ἔνεστι, ὑπάρχει» συντάσσεται με δοτική πτώση. Τα περισσότερα αισθητικά ρήματα και τα ρήματα «παύομαι, διατελῶ, λανθάνω, οἶχομαι συντάσσονται με μετοχές και ὄχι με ἀπαρέμφατα. Μερικά ἀπό τα κτητικά ονόματα συντάσσονται με μετοχές, ἐπίσης, ἀντί με ἀπαρέμφατα. Μετά τα «οἶος, ὅσον, ὥς, ὥστε, πρίν, ἐφ' ᾧτε» γίνεται χρήση

απαρεμφάτων αντί για ευκτική ή υποτακτική. Για όλες τις παραπάνω συντάξεις παρατίθενται ενδεικτικά παραδείγματα κυρίως από αρχαίους συγγραφείς.

Κεφάλαιον κζ': Περί συντάξεως μετοχῶν (σσ. 72-73)

Οι σελίδες αυτές αναφέρονται στη σύνταξη των μετοχών, χωρίς αναφορές στις ιδιαίτερες κατηγορίες των μετοχών.

Κεφάλαιον κη': Περί συντάξεως ἐπιρρημάτων (σσ. 74-79)

Το παρόν κεφάλαιο εξετάζει τα επιρρήματα. Αναφέρονται όλες οι κατηγορίες που συντάσσονται με γενική, όσα συντάσσονται με δοτική και όσα συντάσσονται με αιτιατική. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι τα τοπικά, τα χρονικά, τα αριθμητικά, τα τακτικά, τα αιτιολογικά, τα ομοιωματικά επιρρήματα, όσα δηλώνουν τη διαίρεση, την εξαίρεση, την πλησμονή ή το λάθος καθώς και όσα προέρχονται από επιρρήματα θετικού βαθμού συντάσσονται με γενική. Γίνεται αναφορά και σε κάποια ιδιαίτερα επιρρήματα όπως για παράδειγμα το θαυμαστικό «ὥ», το οποίο, όταν εκφράζει έκπληξη, συντάσσεται και με ονομαστική και με κλητική ενώ όταν εκφράζει θαυμασμό και επίπληξη συντάσσεται με γενική. Γίνονται και άλλες αναφορές που σχετίζονται με τα επιρρήματα όπως π.χ. τα επιρρήματα που εκφράζουν ποιότητα, τα οποία συνοδεύουν τα ρήματα διάκειμαι, διατίθεμαι, ἔχω. Παρατίθενται ενδεικτικά παραδείγματα για όλες τις περιπτώσεις.

Κεφάλαιον κθ': Περί συντάξεως συνδέσμων (σσ. 80-83)

Το παρόν κεφάλαιο αναφέρεται συνοπτικά στους συνδέσμους εἰ, ἐάν, ἵνα, ὅπως, ὥς, ὥστε, ὅταν, ὁπότεν, ἐπὶ, ἐπειδὴ, ὅτι, ἐπεὶ, ἐπειδή και κυρίως στις εγκλίσεις με τις οποίες συντάσσονται. Παρατίθενται ενδεικτικά παραδείγματα τα περισσότερα από τα οποία έχουν ληφθεί από αρχαίους ή βυζαντινούς συγγραφείς.

Κεφάλαιον λ': Περί συντάξεως τῶν προθέσεων (σ. 83)

Η σελίδα είναι αφιερωμένη στη σύνταξη των προθέσεων για την οποία γίνεται μια συνοπτική αναφορά με παράλληλη χρήση ενδεικτικῶν παραδειγμάτων.

Κεφάλαιον λα': Περί προθέσεων, ὅσα γενικὴν ἀπαιτῶσι, καὶ πρῶτον, περὶ τῆς ἕξ (σσ. 84-86)

Στο παρόν κεφάλαιο προαναγγέλλεται η αναφορά στη σημασία των προθέσεων που συντάσσονται με γενική πτώση. Η έναρξη γίνεται με την πρόθεση ἕξ για την οποία παρατίθενται οι σημασίες που αποκτά κατά τη σύνταξη και τη σύνθεση όπως προέλευση, αιτία, υλικό, ομοίωση, χρόνο, τόπο, το όλο κ.ά.. Τα παραπάνω τεκμηριώνονται και από τη χρήση ενδεικτικών παραδειγμάτων. Οι σημασίες που αποκτούν οι υπόλοιπες προθέσεις παρατίθενται στο επόμενο κεφάλαιο.

Κεφάλαιον λβ' (σσ. 86-112)

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζεται η σύνταξη των προθέσεων με όλες τις πλάγιες πτώσεις και αυτόνομα αλλά και ως συνθετικά ρήματος και η σημασία που δηλώνουν- αποκτούν κάθε φορά. Παρατίθενται ενδεικτικά παραδείγματα για κάθε περίπτωση τα περισσότερα από τα οποία έχουν ληφθεί από αρχαίους ή βυζαντινούς συγγραφείς. Οι προθέσεις με τη σειρά που αναλύονται έχουν ως εξής: περὶ τῆς πρό (σσ. 86-87), περὶ τῆς ἀντί (σσ. 87-88), περὶ τῆς ἀπό (σσ. 88-89), περὶ τῆς ἐν (σ. 90), περὶ τῆς εἰς (σσ. 91-92), περὶ τῆς ἀνά (σσ. 92-94), περὶ τῆς διά (σσ. 94-95), περὶ τῆς μετά (σσ. 95-96), περὶ τῆς κατά (σσ. 97-98), περὶ τῆς ὑπέρ (σσ. 99- 100), περὶ τῆς πρὸς (σσ. 100-102), περὶ τῆς παρὰ (σσ. 103-105), περὶ τῆς ὑπό (σσ. 105-107), περὶ τῆς ἐπί (σσ. 107-109), περὶ τῆς ἀμφί (σσ. 109-110), περὶ τῆς περὶ (σσ. 111-112), περὶ τῆς σύν (σ. 112).

Κεφάλαιον λγ': Περί στιγμῶν (σσ. 113)

Στο κεφάλαιο αυτό αναφέρεται στα κῶλα και τα ημίκωλα και τις περιόδους. Τα κῶλα διακρίνονται από την υποδιαστολή, τα ημίκωλα από την άνω τελεία και οι περίοδοι από την τελεία. Παρατίθενται ενδεικτικά παραδείγματα.

Κεφάλαιον λδ': Περί τῶν ἐγκλινομένων (σσ. 114-117)

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται τα εγκλιτικά. Πρόκειται για μονοσύλλαβες ή δισύλλαβες λέξεις, που συμποφέρονται τόσο στενά με την προηγούμενη, ώστε ακούγονται σαν να αποτελούν μαζί της μία λέξη. Γι' αυτό ο τόνος τους κανονικά ή

ανεβαίνει μια συλλαβή στην ίδια λέξη ή ανεβαίνει στη λήγουσα της προηγούμενης λέξης. Παρατίθενται κατηγορίες τέτοιων λέξεων, σχετικοί κανόνες καθώς και παραδείγματα ενδεικτικά από αρχαίους και βυζαντινούς συγγραφείς.

Το συγκεκριμένο κεφάλαιο είναι το τελευταίο του βιβλίου το οποίο κλείνει με την ένδειξη «τέλος» χωρίς να περιλαμβάνονται περιεχόμενα.

8.4. Συμπεράσματα

Η Γραμματική του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου αποτελεί μια Γραμματική της αρχαίας ελληνικής που αποτέλεσε βοήθημα του Μαυροκορδάτου, όταν δίδασκε ο ίδιος την αρχαία ελληνική γλώσσα, καθώς και σχολικό εγχειρίδιο για ένα διάστημα. Όπως προαναφέρθηκε, δεν θεωρήθηκε ιδιαίτερης αξίας, ούτε παραγκώνισε άλλες Γραμματικές που επικρατούσαν εκείνη την περίοδο. Περιορίζεται μόνο στο κομμάτι της σύνταξης και συνεπώς μπορεί να συγκριθεί με άλλες Γραμματικές μόνο σε αυτό το επίπεδο. Μεθοδολογικά δεν διαφέρει από την πλειονότητα των άλλων εγχειριδίων που μελετήθηκαν, καθώς η σύνταξη εξετάζεται στο πλαίσιο των οχτώ μερών του λόγου, εφαρμόζεται, δηλαδή, η διαδοχή άρθρο – ουσιαστικό – αντωνυμία – ρήμα – μετοχή – επίρρημα – σύνδεσμος - πρόθεση, χωρίς ιδιαιτερότητες. Το συγκεκριμένο βιβλίο είναι σαφές, κατανοητό και επαρκές, χωρίς, ωστόσο, να είναι ιδιαίτερα εκτενές, αφού άλλα βιβλία σύνταξης που μελετήθηκαν, παρουσιάζουν μεγαλύτερη έκταση ακόμη κι αν αποτελούν τμήμα ευρύτερου έργου.

Η Γραμματική του Μαυροκορδάτου διαφέρει από τις Γραμματικές του Σέργιου Μακραιού και του Ανανία Αντιπάριου, οι οποίες αφορούν επίσης μόνο τη σύνταξη, καθώς οι παραπάνω Γραμματικές δεν ακολουθούν διατακτική πορεία, στηριζόμενη στα οχτώ μέρη του λόγου. Αντίθετα, η πρώτη έχει ιδιόζουσα μεθοδολογία και φιλοσοφική θεώρηση με έμφαση στα συγκείμενα των οχτώ μερών του λόγου, στους συνδέσμους και στα σχήματα λόγου, ενώ η δεύτερη ακολουθεί δική της μεθοδολογία με υπερβολική ανάλυση, εστιάζοντας, επίσης, στα μόρια του λόγου.

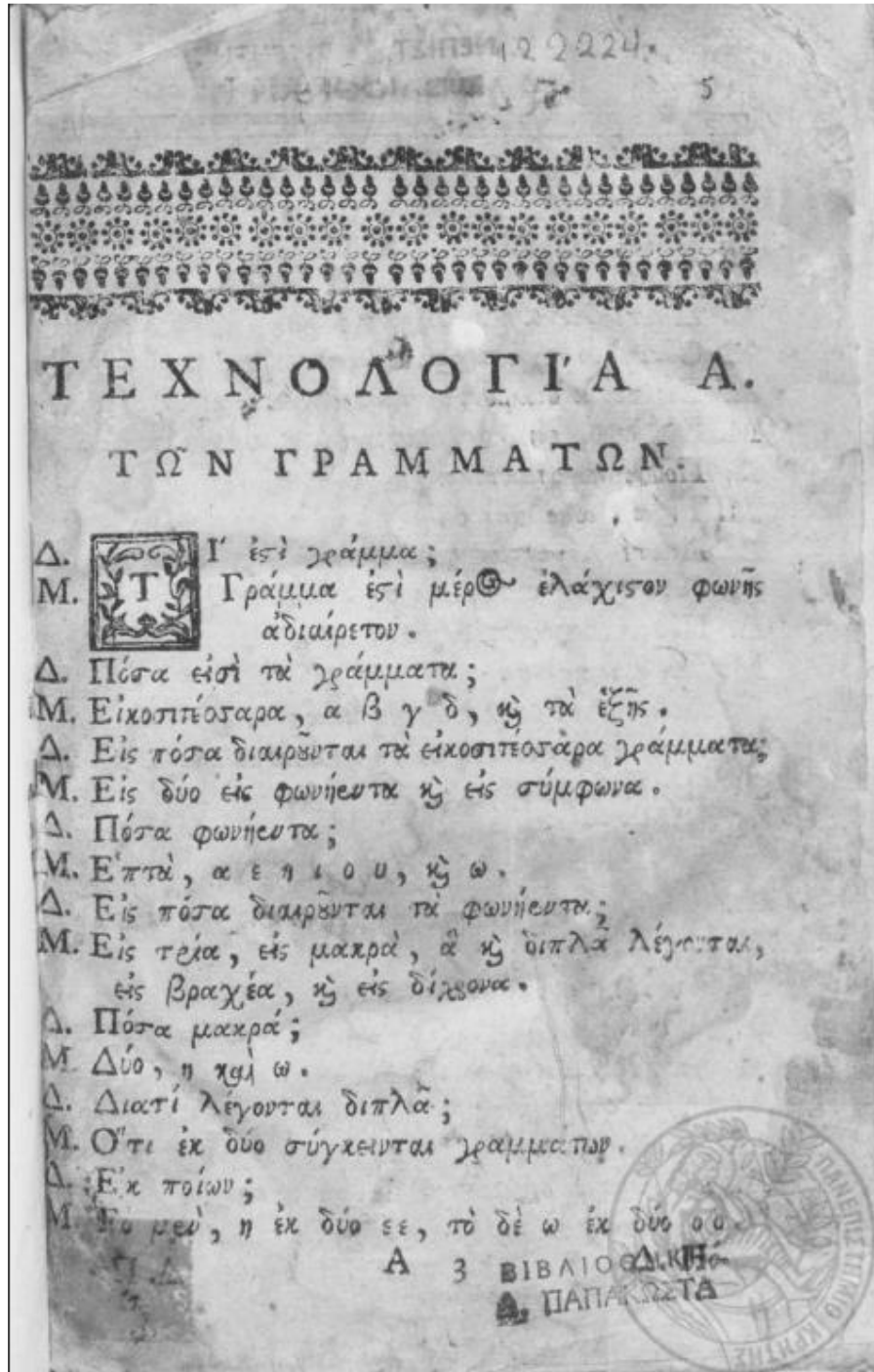
Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως η συγκεκριμένη Γραμματική σχολιάστηκε και από τον Κοραή, ο οποίος εκτιμά πως ο Μαυροκορδάτος συνέπτυξε μεν την ύλη του σε σχέση με άλλα διεξοδικά και κουραστικά εγχειρίδια, ωστόσο ορισμένα κεφάλαια είναι διεξοδικότατα, όπως αυτό των παραθετικών, ενώ άλλα κεφάλαια είναι συντομώτατα, όπως εκείνο των δευτερευουσών προτάσεων, οι οποίες αναλύονται σε δύο μόνο σελίδες. Επιπλέον, ενώ ο Μαυροκορδάτος αναφέρει πως η χρήση της

μετοχής είναι εκτεταμένη στους Έλληνες, με αποτέλεσμα να υπάρχουν πολλά που πρέπει να ειπωθούν για αυτήν, τελικά το κεφάλαιο των μετοχών αναπτύσσεται σε μία σελίδα μόνο¹⁸⁴.

184. Εμμ.Γ. Παντελάκης, «Ο Κοραΐς και η γραμματική», *Τεσσαρακονταετηρίς της καθηγεσίας Κ.Σ. Κοντού. Φιλολογικά Διατριβαί υπό των μαθητών και θαυμαστών αυτού προσφερόμεναι*, εκδ. Τύποις Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1909, σ. 143.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΑ ΜΑΚΡΗ

Εικόνα 4: Δείγμα της Γραμματικής του Βησσαρίωνα Μακρή

9.1. Η βιογραφία του Βησσαρίωνα Μακρή (1635-1699)

Ο Βησσαρίων Μακρής ήταν λόγιος του 17^{ου} αιώνα και γεννήθηκε γύρω στο 1635¹⁸⁵. Σύμφωνα με τον Δημητρακόπουλο¹⁸⁶ γεννήθηκε στα Ιωάννινα και έγινε ιερομόναχος. Ο Αραβαντινός¹⁸⁷ αναφέρει πως ο πατέρας του Βησσαρίωνα, κάτοχος εργοστασίου σκουφοποιίας στην Κωνσταντινούπολη, του κληροδότησε μετά το θάνατό του το 1658, τη διεύθυνση του εργοστασίου και τη μικρή του περιουσία. Ωστόσο, ο Βασίλειος που ήταν το αρχικό του όνομα, επιθυμώντας τη μοναστηριακή ζωή, εκποίησε την περιουσία, έστειλε τα χρήματα στην οικογένειά του και ο ίδιος μετονομάστηκε σε Βησσαρίων και έγινε ιερομόναχος. Αφού ολοκλήρωσε έναν ευρύ κύκλο σπουδών στα Γιάννενα, πήγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου μαθήτευσε κοντά στον Ιωάννη Καρυοφύλλη και τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Όπως προκύπτει από τους αυτόγραφους κώδικες ήταν κάτοχος μίας συγκροτημένης φιλοσοφικής, θεολογικής και μαθηματικής παιδείας. Ο Βησσαρίων Μακρής δεν σπούδασε στο εξωτερικό, ωστόσο από άποψη γενικής μόρφωσης ήταν καλά καταρτισμένος. Από χειρόγραφα διασκορπισμένα σε διάφορα μέρη ανακαλύπτουμε ότι είχε γνώσεις αρχαίας ελληνικής Γραμματείας, Λογικής, Ρητορικής, Μαθηματικών και Αστρονομίας¹⁸⁸.

Επέστρεψε στα Ιωάννινα και επιλέχτηκε ως σχολάρχης στη νεοσύστατη Σχολή του Γκιούμα, αφού ήταν σε θέση να διδάσκει *«γραμματικήν, ανθρωπισμόν και επιστήμης»*. Σύμφωνα με τον μαθητή του Παΐσιο τον μικρό, μόλις *«ἤρξατο τῶν παραδόσεων [...] πληθὺς μαθητῶν πολλαχόθεν συνέρρευσαν εἰς ἀκρόασιν*

185. Π. Βιζουκίδης, Γ. Αναγνωστόπουλος, Α. Κοντοπάνος, *Ηπειρωτικά Χρονικά*, Έτος 5ον, τεύχ. α' και β', Εν Ιωαννίνους, 1930, σ. 30.

186. Α. Δημητρακόπουλος, *Ορθόδοξος Ελλάς: ἡτοι περί των Ελλήνων των γραψάντων κατά Λατίνων και περί των συγγραμμάτων αυτών*, εκδ. Τύποις Μέτζγερ και Βίττιγ, Λειψία 1872, σσ. 162-163.

187. Π. Αραβαντινός, *Βιογραφική Συλλογή λογίων της Τουρκοκρατίας (επιμ.) Κ.Θ. Δημαράς*, εκδ. Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1960, σ. 109.

188. Ε.Ι. Σαβράμης, «Ο Βησσαρίων Μακρής», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, έτος 5ον, Εν Ιωαννίνους 1930, σσ. 44-46.

τῶν ὑψηλῶν μαθημάτων του»¹⁸⁹. Αποχώρησε το 1681, όταν ανέλαβε τη διεύθυνση της Σχολῆς ο Παΐσιος, αλλά, όταν ο τελευταῖος αποχώρησε για την ιδιαίτερη πατρίδα του, ο Μακρῆς αναγκάστηκε εκ νέου να αναλάβει για λίγο τη σχολαρχία στη Σχολή Γκιούμα¹⁹⁰. Σύμφωνα με τον Αραβαντινό¹⁹¹, μετά την άφιξη του Γεώργιου Σουγδουρή ως νέου σχολάρχη, το ἔτος 1683, ο Βησσαρίων ἔπαυσε τη δημόσια διδασκαλία του, μόναζε στο σπίτι του και σπάνια επισκεπτόταν την πόλη. Απεβίωσε το 1699.

Καθόλη τη διάρκεια της σχολαρχίας και της δεκαπενταετούς μοναστικής του ζωῆς δεν ἔπαψε ποτέ να μελετά, να γράφει επιστολές και να συγγράφει, αλλά δεν σώθηκε καμιά από αυτές τις επιστολές παρά μόνο στο σημειωματάριό του, μια πραγματεία που αφορά το ζήτημα που προέκυψε μεταξύ των τότε θεολόγων Ηπειρωτῶν. Στη βιβλιοθήκη του μοναστηριού του σώθηκε, επίσης, ἓνα χειρόγραφο της Σταχυολογίας του και το σύγγραμμα Εἰσαγωγή εἰς τὴν Λογικὴν, που παρέδιδε στους ακροατές του. Η γλώσσα που μεταχειριζόταν αλλά και αὐτή που χρησιμοποιούσε στις επιστολές του ἦταν παραπλήσια με εκείνη του Δοσίθεου, πατριάρχη Ἱεροσολύμων. Επιπλέον, το ὕφος και οι φράσεις του είχαν τα χαρακτηριστικά του αττικισμοῦ¹⁹².

9.2. Σταχυολογία τεχνολογική κατ' ἐρωταπόκρισιν τῆς γραμματικῆς τέχνης ἐκδοθεῖσα παρὰ Βησσαρίωνος Ἱερομονάχου Μακροῦ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων.

9.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου

Σύμφωνα με τον Στάικο, η συγκεκριμένη Γραμματικὴ εἶχε ως πρότυπο τις Γραμματικές του Γαζή και του Λάσκαρη και η πρώτη της ἔκδοση ἔγινε στη Βενετία

189. <http://www.giannena-e.gr/Eyergetismos/ekdiloseis/%CE%A0%CE%AD%CF%84%CF%83%CE%B9%CE%BF%CF%82%20%CE%9A.%20%CE%95%CF%85%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%AD%CF%84%CE%B5%CF%82%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CE%A0%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B5%CE%AF%CE%B1%20%CF%84%CE%BF%CE%BD%2017%CE%BF%20%CE%B1%CE%B9%CF%8E%CE%BD%CE%B1.aspx>

190. Π. Αραβαντινός, *ό.π.*, σ. 110.

191. Π. Αραβαντινός, *ό.π.*, σ. 110.

192. Π. Αραβαντινός, *ό.π.*, σ. 112.

το έτος 1686¹⁹³. Ακολούθησαν αρκετές εκδόσεις του εγχειριδίου κυρίως στη Βενετία, κάτι το οποίο επισημαίνουν αρκετοί μελετητές¹⁹⁴, οι οποίες δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερες διαφορές μεταξύ τους. Οι επανεκδόσεις έγιναν τα έτη 1694¹⁹⁵, 1768, 1780, 1800, 1804 από δύο τυπογραφεία (Γλυκή και Θεοδοσίου) και 1813. Ο Φ. Ηλιού αναφέρει ότι η έκδοση Γλυκή του 1804 αντιπροσωπεύει την όγδοη γνωστή εκτύπωση του βιβλίου από αυτή την τυπογραφία¹⁹⁶. Η έκδοση που μελετήθηκε και αναλύεται παρακάτω είναι αυτή του 1780 από το τυπογραφείο του Δημητρίου Θεοδοσίου από τα Ιωάννινα.

Σύμφωνα με την Κουρμαντζή, το συγκεκριμένο εγχειρίδιο αποκαλύπτει τη μορφωτική δεινότητα του Βησσαρίωνα Μακρή και χαρακτηρίζεται ως ένα από τα πιο πρωτότυπα έργα της εποχής στον τομέα του¹⁹⁷.

9.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης

Πριν γίνει η παρουσίαση της ύλης του βιβλίου κρίνεται σκόπιμο να γίνει μια σύντομη αναφορά στον τρόπο παράθεσής της. Το εγχειρίδιο έχει μια ιδιαιτερότητα στην παρουσίαση της ύλης, καθώς έχει τη μορφή ερωταποκρίσεων. Ο Β. Μακρής, δηλαδή, θέτει ερωτήματα, τα οποία στη συνέχεια απαντά και με αυτόν τον τρόπο παραθέτει την ύλη του εγχειριδίου. Ειδικότερα από το β' κεφάλαιο και εξής αφορμάται συνήθως από ένα απόσπασμα ή μια φράση κυρίως από την Αγία Γραφή και στη συνέχεια θέτει ερωτήματα για λέξεις-στοιχεία του κειμένου, τα οποία απαντά, παρουσιάζοντας έτσι την ύλη.

193. Κ.Σπ. Στάικος, *Τα τυπωμένα στη Βιέννη Ελληνικά Βιβλία 1749-1800*, εκδ. Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, σ. 358.

194. Κ..Μ. Κούμας, *Ιστορίες των ανθρωπίνων πράξεων από των αρχαιοτάτων χρόνων έως των ημερών μας, εκ παλαιών απανθισθεισών, και τά νεώτερα εξ άρίστων Γερμανών ιστοριογράφων έλευθέτως μεταφρασθεισά υπό Κ. Μ. Κούμα*, τόμ. ΙΒ, εκ της τυπογραφίας Άντ. Αύκούλου (Anton v. Haykul), έν Βιέννη της Αύστρίας 1830-1832, σ.557,

Μ.Ι. Γεδεών, *Η πνευματική κίνησις του Γένους κατά τόν ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, (εκδοτική επιμ. Άλκης Άγγέλου - Φιλίππος Ηλιού), Αθήνα 1976, σσ. 15-16.

Ελ. Κουρμαντζή-Παναγιωτάκου, «Η Εκπαίδευση στα Γιάννενα και οι ιδεολογίες της: Οι "Νεοτεριστικές" Σχολές και οι Σχολές Μπαλάνων και Ψαλίδα (1645-1820)», *Ανάπτυξη Από τη «Δωδώνη: Φιλολογία»*, τόμ. Κ' (1991), εκδ. Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Ι., Ιωάννινα 1991, σ.163.

195. Γ. Λαδάς-Α. Χατζηδήμος, *Ελληνική βιβλιογραφία (1466-1800)*, τόμ. 2ος, (Παράρτημα), Προσθήκαι-Συμπληρώσεις-Διορθώσεις υπό Θωμά Ι. Παπαδόπουλου, εκδ. Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών. Αθήνα 1986, σ. 179.

196. Φ. Ηλιού, *Ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα: βιβλία φυλλάδια*, εκδ. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1997, σσ. 115-116.

197. Ελ Κουρμαντζή-Παναγιωτάκου, *ό.π.*, σ. 123.

Η Γραμματική του Βησσαρίωνα Μακρή περιλαμβάνει 350 σελίδες και είναι χωρισμένη σε είκοσι τέσσερα κεφάλαια «Τεχνολογίας».

Το εγχειρίδιο στη συγκεκριμένη έκδοση ξεκινά με μια σύντομη «εισαγωγή», η οποία απευθύνεται στους νέους που σπουδάζουν την ελληνική. Σε αυτό το εισαγωγικό τμήμα, το οποίο είναι γραμμένο από τον ιερέα Μιχαήλ Μήτρο, γίνεται λόγος για την αρετή της γραμματικής, η οποία αποτελεί το σημαντικότερο δώρο που μπορεί να λάβει κανείς από τον Θεό. Η συγκεκριμένη Γραμματική εφαρμόζει μέθοδο που αφαιρεί τον βαρύ μόχθο από τους νέους, γι' αυτό το λόγο καλό είναι οι τελευταίοι να τη δεχτούν ως κάτι που θα τους διευκολύνει. Επιπλέον, γίνεται λόγος για την ευχαρίστηση που αισθάνεται ο δάσκαλος από την πρόοδο των μαθητών και γι' αυτό ο συντάκτης της συγκεκριμένης Γραμματικής τη δημιούργησε, για να βοηθήσει κυρίως τους αρχάριους στην κατανόησή της.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Α': Τῶν γραμμάτων (σσ. 5-10)

Η αρχή, όπως δηλώνει και ο τίτλος του κεφαλαίου, γίνεται με τα γράμματα. Γίνεται αναφορά σε μακρόχρονα, βραχύχρονα και δίχρονα φωνήεντα, στα σύμφωνα και τις υποδιαιρέσεις τους, ημίφωνα, άφωνα κ.λπ. καθώς επίσης και στις συλλαβές, τις λέξεις και τα μέρη του λόγου. Τέλος, γίνεται λόγος για την προσωδία και τις υποδιαιρέσεις της: τους τόνους, τους χρόνους, τα πνεύματα και τα πάθη.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Β': Τῶν ὀκτῶ μερῶν τοῦ λόγου καί τὰ παρεπόμενα

Περὶ ὀνόματος. (σσ. 11-18)

Δίνεται ο ορισμός των ονομάτων, χωρίζονται σε κύρια και προσηγορικά και αναφέρονται τα παρεπόμενά τους δηλαδή το γένος, το είδος, το σχήμα, ο αριθμός και η πτώση. Γίνονται κι άλλες διακρίσεις σε σχέση με τη φωνή (πρωτότυπα και παράγωγα) κι αυτά με τη σειρά τους σε επιπλέον κατηγοριοποιήσεις σε σχέση με τη σημασία (ουσιαστικά και επίθετα). Αναφέρονται τα είδη των επιθέτων και των ουσιαστικών, οι τρεις αριθμοί και οι πτώσεις. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στις δέκα κλίσεις των ονομάτων (πέντε απλές και πέντε συνηρημένες). Στις απλές κλίσεις οι κατηγοριοποιήσεις έχουν ως εξής:

Η πρώτη κλίση περιλαμβάνει αρσενικά ισοσύλλαβα σε –ας και –ης, η δεύτερη θηλυκά ισοσύλλαβα σε –α και –η, η τρίτη αρσενικά, θηλυκά ισοσύλλαβα κοινά και

επίκοινα σε –ος και ουδέτερα σε –ον, η τέταρτη αρσενικά, θηλυκά ισοσύλλαβα κοινά και επίκοινα αττικά σε –ως και ουδέτερα σε –ων, η πέμπτη περιλαμβάνει περιττοσύλλαβα όλων των γενών.

Η ένταξη των ονομάτων στις συνηρημένες κλίσεις έχει ως εξής:

Πρώτη: αρσενικά, θηλυκά και κοινά σε –ης και ουδέτερα σε –ες ή –ος με γενική σε –ους, ενδεικτικό παράδειγμα: *ὁ Δημοσθένης*.

Δεύτερη: αρσενικά και θηλυκά σε –ις, ουδέτερα σε –ι με γενική σε –ιος και –εως ενδεικτικό παράδειγμα: *ὄφις*.

Τρίτη: αρσενικά σε –εως με γενική –εως, ενδεικτικό παράδειγμα: *βασιλεύς*.

Τέταρτη: θηλυκά σε –ω ή –ως με γενική –ους, ενδεικτικό παράδειγμα: *λητώ*.

Πέμπτη: ουδέτερα σε –ας ή –ρας με γενική –ατος ή –αος (αττ.-ως) ενδεικτικό παράδειγμα: *κρέας*.

Περὶ ῥήματος (σσ. 18-27)

Σ' αυτές τις σελίδες αναλύεται το ρήμα. Δίνεται ο ορισμός και τα παρεπόμενά του, τα οποία αναλύονται και είναι τα εξής: εγκλίσεις (Οριστική, Υποτακτική, Ευκτική, Προστακτική Απαρέμφατο), γένη, διαθέσεις (ενεργητική, παθητική, ουδέτερη, κοινή ή μέση, αποθετική), είδη (πρωτότυπο, παράγωγο), σχήματα (απλό, σύνθετο, παρασύνθετο), αριθμοί (ενικός, δυϊκός, πληθυντικός), πρόσωπα (πρώτο, δεύτερο, τρίτο), χρόνοι (Ενεστώτας, Παρατατικός, Παρακείμενος, Υπερσυντέλικος, Αόριστος, Μέλλοντα), συζυγίες (έξι συζυγίες των βαρύτονων, τρεις των περισπώμενων και τέσσερις των εις –μι ρημάτων). Αναφέρονται τα ληκτικά σύμφωνα κάθε συζυγίας των βαρύτονων ρημάτων: π, β, φ, πτ της πρώτης, κ, γ, χ, κτ της δεύτερης, τ, δ, θ της τρίτης, ζ, ττ της τέταρτης, λ, ρ, μ, ν της πέμπτης και χωρίς τελικό σύμφωνο η έκτη συζυγία. Επιπλέον, αναφέρονται οι μετατροπές των παραπάνω συμφώνων στον Μέλλοντα. Έπειτα γίνεται λόγος για τις τρεις συζυγίες των περισπώμενων ρημάτων (-αω, -εω, -οω) και για τις τέσσερις συζυγίες των εις –μι και την προέλευσή τους (οι τρεις πρώτες από τις αντίστοιχες τρεις των περισπώμενων και η τέταρτη από την έκτη συζυγία των βαρύτονων).

Περὶ συνδέσμου (σσ. 27-28)

Δίνεται ο ορισμός των συνδέσμων, τα παρεπόμενά τους και τα δώδεκα είδη τους (τρόποι): συμπλεκτικοί, διαζευκτικοί, συναπτικοί, παρασυναπτικοί, αιτιολογικοί, απορηματικοί, συλλογιστικοί, παραπληρωματικοί, δυνητικοί, διακριτικοί ή επιλεκτικοί, ελαττωτικοί και εναντιωματικοί.

Περὶ ἄρθρου (σσ. 28-29)

Δίνεται ο ορισμός του άρθρου, οι υποδιαίρέσεις του (προτακτικό και υποτακτικό) και τα παρεπόμενά του γένος, αριθμός, πτώση. Επιπλέον, παρατίθεται η κλίση του ενικού αριθμού στο αρσενικό γένος.

Περὶ ἐπιρρήματος (σσ. 29-30)

Δίνεται ο ορισμός του επιρρήματος, τα παρεπόμενά του (είδος και σχήμα) και αναφέρονται σαράντα δύο κατηγορίες επιρρημάτων.

Περὶ μετοχῆς (σσ. 30-32)

Σ' αυτές τις δύο σελίδες γίνεται λόγος για τις μετοχές, δίνεται ο ορισμός τους, τα παρεπόμενά τους (γένος, είδος, σχήμα, αριθμός, πτώση, χρόνος, διάθεση και συζυγία) και παρατίθεται ένα παράδειγμα μετοχής, στο οποίο δίνονται όλα τα παρεπόμενα.

Περὶ προθέσεως (σσ. 32-35)

Αναφέρονται όλες οι προθέσεις και χωρίζονται σε μονοσύλλαβες και δισύλλαβες, αναφέρονται τα παρεπόμενά τους και δίνονται οι προθέσεις που συντάσσονται με μία, δύο ή τρεις πτώσεις.

Περὶ ἀντωνυμίας (σσ. 35-37)

Δίνεται ο ορισμός των αντωνυμιών και τα είδη τους: πρωτότυπες, κτητικές, δεικτικές, αναφορικές και σύνθετες. Αναφέρονται τα παρεπόμενά τους: γένος, είδος, σχήμα, αριθμός, πτώση και πρόσωπο τα οποία και αναλύονται χωρίς να κλίνονται, απλώς αναφέρονται κάποιες πτώσεις ενικού του β' προσώπου της προσωπικής αντωνυμίας.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Γ' Τῶν τριῶν συμφωνιῶν κατὰ τὴν σύνταξιν (σσ. 38-41)

Περὶ τῆς πρώτης συμφωνίας τῆς ὀνομαστικῆς μετὰ τοῦ ῥήματος

Σ' αυτές τις σελίδες αναφέρονται αρχικά οι τρεις συμφωνίες της σύνταξης και έπειτα δίνεται μια φράση η οποία λειτουργεί ως παράδειγμα για να δηλωθεί η συμφωνία ονομαστικής με το ρήμα (συμφωνία σε πρόσωπο και αριθμό). Ακολουθούν κανόνες που αφορούν ιδιαίτερες περιπτώσεις σύνταξης, π.χ. η αττική σύνταξη, η σύνταξη περιληπτικῶν ουσιαστικῶν, ποια είναι η συμφωνία ρήματος και ονομαστικής αν έχουμε πληθυντικές ονομαστικές κ.ά.

Περὶ τῆς δευτέρας συμφωνίας τοῦ οὐσιαστικοῦ μετὰ τοῦ ἐπιθέτου

Με αφορμή το παράδειγμα που αναφέρθηκε παραπάνω, γίνεται λόγος για τη συμφωνία ουσιαστικού και επιθέτου σε γένος αριθμό και πτώση.

Περὶ τῆς τρίτης συμφωνίας τοῦ ἀναφορικοῦ μετὰ τοῦ πρὸς ὃ ἀναφέρεται

Κάνοντας χρήση του παραδείγματος που προαναφέρθηκε, γίνεται λόγος για τη συμφωνία της αναφορικής αντωνυμίας με αυτό στο οποίο αναφέρεται σε γένος και αριθμό και ορισμένες φορές και σε πτώση.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Δ' Τῶν διαφορῶν πτώσεων μετὰ τῶν ἐν συντάξει προθέσεων (σσ. 42-52)

Σ' αυτές τις σελίδες δίνονται κάποιες φράσεις, οι οποίες λειτουργούν ως παραδείγματα, για να δηλωθεί η σύνταξη των προθέσεων με συγκεκριμένες πτώσεις και οι σημασίες τους, π.χ. εἰς νόον, σύνταξη της εἰς με αιτιατική για να δηλωθεί κίνηση σε κάτι. Αξίζει να αναφερθεί ότι η πλειονότητα των παραδειγμάτων έχει θεολογικό περιεχόμενο ή λαμβάνεται από την Αγία Γραφή.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Ε' Τῶν διαφορῶν σημασιῶν τῶν ἐν συνθέσει προθέσεων (σσ. 52-57)

Σε λίγες σελίδες αναφέρονται μία-μία οι προθέσεις και οι σημασίες που λαμβάνουν κατὰ τὴν σύνθεσιν, ενδεικτικά αναφέρεται ότι η πρόθεση ἀμφί έχει δύο σημασίες κατὰ

τη σύνθεση, δηλώνει το ισόρροπο, όπως στο ρήμα ἀμφιβάλλω, και το ἑκατέρωθεν, όπως στη λέξη ἀμφίβιο και στο ρήμα ἀμφιπλέκω.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Ζ' (σσ. 57-58) Τῶν διαφόρων πτώσεων μετὰ ἐπιρρημάτων καὶ συνδέσμων

Σ'αυτές τις δύο σελίδες γίνεται λόγος για τη σύνταξη της γενικής με το ἔνεκεν, το χωρίς, το ὥ και το ἔξω.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Η' (σσ. 58-68) Τῶν διαφόρων πτώσεων κατὰ τήν φύσιν τῶν ρημάτων

Σ' αυτές τις σελίδες αρχικά γίνεται λόγος για τα ενεργητικά ρήματα και τη σύνταξή τους με γενική, δοτική, αιτιατική, δύο αιτιατικές, γενική και αιτιατική, δοτική και αιτιατική. Για κάθε περίπτωση δίνονται παραδείγματα θεολογικού περιεχομένου.

Ακολουθεί η σύνταξη των παθητικών ρημάτων, τα οποία διακρίνονται σε κατηγορίες ανάλογα με τις πτώσεις με τις οποίες συντάσσονται. Γίνεται μια σύγκριση με τα αντίστοιχα ενεργητικά ρήματα και τις αλλαγές που υφίστανται οι πτώσεις κατά τη μετατροπή της ενεργητικής σύνταξης σε παθητική.

Στη συνέχεια γίνεται λόγος για τα ρήματα ουδέτερης διάθεσης, τα οποία διακρίνονται σε υπαρκτικά που συντάσσονται με ονομαστική, ονομαστική και γενική, ονομαστική και δοτική, σε αυτοουδέτερα που συντάσσονται με ονομαστική, σε ουδετερομεταβατικά που συντάσσονται με αιτιατική και πρόθεση, σε περιποιητικά που συντάσσονται με δοτική, σε ουδετεροκτητικά που συντάσσονται με γενική και σε ουδετεροπαθητικά που έχουν διάφορες συντάξεις.

Ακολουθούν τα μέσα ρήματα, ο ορισμός τους, οι αντιστοιχίες τους με τα ενεργητικά και αποθετικά ρήματα και η σύνταξή τους.

Τέλος, γίνεται λόγος για τα αποθετικά ρήματα, τα οποία διακρίνονται σε επτά είδη ανάλογα με τις πτώσεις με τις οποίες συντάσσονται και δίνονται παραδείγματα για κάθε κατηγορία.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Θ' Τῶν ἀπαρεμφάτων μετὰ ῥημάτων (σσ. 68-72)

Εδὼ γίνεται λόγος ἀρχικὰ γιὰ τὸ υποκείμενο τοῦ ἀπαρεμφάτου στὴν ταυτοπροσωπία καὶ στὴν ετεροπροσωπία (χωρὶς νὰ γίνεται χρῆση αὐτῆς τῆς ορολογίας). Αἰξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι Β. Μακρὴς κάνει μιὰ ἀναφορὰ στὴν ἀποψη τοῦ Θεόδωρου Γαζή γι' αὐτὸ τὸ θέμα.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Ι' Τῶν διαφορῶν πτώσεων κατὰ τὰς διαφοροὺς αὐτῶν σημασίας (σσ. 73-82)

Σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο γίνεται λόγος γιὰ τὴ χρῆση τῶν πτώσεων. Ἡ ονομαστικὴ λειτουργεῖ ἐνεργητικά, παθητικά καὶ ουδέτερα, ἡ κλητικὴ ἔχει μόνον μία χρῆση, νὰ δηλώσει κλήση. Οἱ χρήσεις τῆς γενικῆς εἶναι οἱ ἀκόλουθες: ἐλλειπτικὴ, πατρικὴ, κτητικὴ, πονηματικὴ, μισθωτικὴ, τῆς ὕλης, ὠνῆς (αξίας), χρόνου, συγκριτικὴ, υπερθετικὴ, ἀπολελυμένη, διαστήματος, σύνταξη με προθέσεις, με ῥήματα, με ἐπιρρήματα καὶ συνδέσμους, θαυμαστικὴ, διαιρετικὴ καὶ συνεκδοχικὴ. Ἡ δοτικὴ ἔχει τὶς ἀκόλουθες χρήσεις: χαριστικὴ, χρόνου, υπεροχῆς, τρόπου, ὀργανικὴ, με προθέσεις, κτητικὴ κατὰ ἀντίπτωση, τόπου, συνεκδοχικὴ, ὁμοιώσεως, με ἐπιρρήματα, με ῥήματα, αἰτίας καὶ υπερβολῆς. Ἡ αἰτιατικὴ χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ δηλώσει χρόνο, συνεκδοχὴ (ἀναφορὰ), διάστημα καὶ συντάσσεται ἐπίσης με προθέσεις καὶ ῥήματα. Γιὰ ὅλες τὶς περιπτώσεις δίνονται παραδείγματα.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Κ' Τῶν εἰδῶν τῶν ὀνομάτων (σσ. 83-96)

Τὰ ὀνόματα χωρίζονται σὲ δύο βασικὲς κατηγορίες με κριτήριον τὴ φωνή, σὲ πρωτότυπα καὶ παράγωγα. Τὰ παράγωγα με τὴ σειρά τους διακρίνονται σὲ ἄλλες ἐφτά κατηγορίες: πατρωνυμικά, κτητικά, συγκριτικά, υπερθετικά, υποκοριστικά, παρώνυμα καὶ ρηματικά. Αὐτῶν τῶν ὀνομάτων δίνεται ὁ ὀρισμός, ἡ χρῆση καὶ οἱ καταλήξεις τους με παραδείγματα. Με κριτήριον τὴ σημασία, τὰ ὀνόματα διακρίνονται σὲ οὐσιαστικά καὶ ἐπίθετα, τὰ ὁποῖα με τὴ σειρά τους διακρίνονται σὲ περαιτέρω κατηγορίες, τὰ οὐσιαστικά σὲ κύρια καὶ προσηγορικά, καὶ τὰ ἐπίθετα σὲ δώδεκα ἀκόμη υποκατηγορίες ὅπως τακτικά, τόπου, χρόνου, ἐνεργητικά κ.ά.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Λ' Τῆς ὀλικῆς διαιρέσεως τῶν ὀνομάτων (σσ. 96-99)

Σ' αυτές τις σελίδες γίνονται νέες διαιρέσεις των ονομάτων και συγκεκριμένα σε απλά και σύνθετα. Τα απλά με τη σειρά τους χωρίζονται σε κλιτά και άκλιτα και τα κλιτά διακρίνονται επιπλέον σε ετερόκλιτα, που κλίνονται μόνο σε έναν αριθμό και σε αυτόκλιτα, τα οποία χωρίζονται σε ομαλά και ανώμαλα ως προς την κλίση, την πτώση και το γένος.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Μ' Τῆς τῶν ῥημάτων αὐξήσεως (σσ. 100-106)

Σ' αυτές τις σελίδες γίνεται αναφορά στην αύξηση και τον αναδιπλασιασμό και αναφέρονται ὅλοι οι γνωστοί κανόνες που γνωρίζουμε ἀπὸ τις γραμματικές της αρχαίας ελληνικής (συλλαβική, χρονική, αττικός αναδιπλασιασμός, σύνθετα ῥήματα, ῥήματα με ιδιαιτερότητες στην αύξηση και τον αναδιπλασιασμό κ.λπ.).

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Ν' Τοῦ σχηματισμοῦ τῶν χρόνων, καὶ τῶν κανόνων αὐτῶν (σσ. 106-121)

Σ' αυτό το κεφάλαιο αναφέρεται ποιοι χρόνοι σχηματίζονται ἀπὸ τον ενεργητικό Ενεστώτα, Παρατατικό, Μέλλοντα α' και β', Αόριστο α' και β' και Παρακείμενο. Ποιοι χρόνοι σχηματίζονται ἀπὸ τον παθητικό β' Αόριστο, ἀπὸ τον παθητικό και μέσο Παρακείμενο. Αναφέρονται ὅλοι οι ενεργητικοί και παθητικοί χρόνοι και διακρίνονται σε παράγοντες και μη παραγόμενους, σε παραγόμενους και μη παράγοντες, σε παράγοντες και παραγόμενους και αναφέρονται οι χρόνοι κάθε κατηγορίας. Ακολουθούν κανόνες που αφορούν τον σχηματισμό των χρόνων, με αναφορές στους χρόνους που διατηρούν την παραλήγουσα ἄλλων χρόνων, στη μετατροπή των ληκτικών συμφώνων του Ενεστώτα σε Μέλλοντα και Παρακείμενο καθώς και ἄλλα θέματα σχετικά με τον σχηματισμό των χρόνων ὅπως την αύξηση και τον αναδιπλασιασμό, εξαιρέσεις κ.λπ.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Ξ' Τῆς τῶν ἐπιρρημάτων συντάξεως (σσ. 122-140)

Σ' αυτό το κεφάλαιο γίνεται λόγος για τη σύνταξη των επιρρημάτων ξεκινώντας ἀπὸ τα χρονικά για τα οποία αναφέρεται ὅτι συντάσσονται με ὅλους τους χρόνους εκτός ἀπὸ τον Ὑπερσυντέλικο. Ο Βησσαρίων Μακρῆς διακρίνει τα επιρρήματα σε χρόνου και καιρού και αναφέρεται αναλυτικά ποια συντάσσονται με ποιο χρόνο. Στη

συνέχεια παρατίθενται όλες οι κατηγορίες επιρρημάτων και σε κάθε κατηγορία γίνεται αναφορά στη σημασία τους, στα ρήματα, στις εγκλίσεις ή τις πτώσεις με τις οποίες συντάσσονται. Τέλος, γίνεται λόγος για ορισμένα επιρρήματα από τα οποία παράγονται άλλα επιρρήματα ή ονόματα συγκριτικού και υπερθετικού βαθμού.π.χ. ἄνω, ἀνωτέρω, ἀνωτάτω, ἀνώτερος κ.ά.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Ο' Τῆς τῶν συνδέσμων συντάξεως (σσ. 140-151)

Σ' αυτό το κεφάλαιο γίνεται λόγος για τους συνδέσμους που παρουσιάστηκαν στις σελίδες 27-28, αλλά, ο Β. Μακρής εστιάζει τώρα στη χρήση και τη σημασία τους και τυχόν υποδιαίρεσεις της κάθε κατηγορίας συνδέσμου. Για παράδειγμα, για τους συμπλεκτικούς συνδέσμους γίνεται αναφορά στο τι συμπλέκουν, πού τίθεται ο σύνδεσμος μέν και πού ο σύνδεσμος δέ, γιατί ο δέ ονομάζεται επακολουθητικός, ποιοι σύνδεσμοι ισοδυναμούν μ' αυτόν, ποιοι αντίστοιχοι συμπλεκτικοί σύνδεσμοι χρησιμοποιούνται στον ποιητικό λόγο κ.λπ. Αντίστοιχες αναφορές γίνονται για όλες τις κατηγορίες των συνδέσμων π.χ. πού χρησιμοποιούμε τους διαζευκτικούς συνδέσμους κ.λπ.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Π' Τῶν τόνων (σσ. 151-161)

Το συγκεκριμένο κεφάλαιο ξεκινά με μια προσευχή (βασιλεῦ οὐράνιε παράκλητε το πνεῦμα τῆς ἀληθείας...) η οποία αποτελεί το έναυσμα για τη μελέτη των τόνων. Χρησιμοποιώντας λέξεις της προσευχής ως παραδείγματα, ο Μακρής κάνει αναφορά στα είδη των τόνων: οξεία, βαρεία, περισπωμένη και δίνονται πληροφορίες για το πότε χρησιμοποιείται το κάθε είδος τόνου και πώς προφέρεται καθώς και διάφοροι κανόνες που αφορούν τους τόνους όπως π.χ. η έγκλιση τόνου, η μακροκατάληκτη γενική και δοτική λαμβάνει περισπωμένη, η μακρόχρονη λήγουσα δεν επιτρέπει τόνο στην προπαραλήγουσα, τα επιρρήματα σε –οῦ λαμβάνουν περισπωμένη (π.χ. πανταχοῦ) κ.ά.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Ρ' Τῶν χρόνων τῆς προσωδίας (σσ. 161-174)

Χρόνος της προσωδίας είναι το σημάδι του φωνήεντος που δείχνει την ποσότητά του δηλαδή το μακρό και το βραχύ. Το μακρό και το βραχύ τίθενται στους πόδες των

συλλαβών. Στη συνέχεια αναλύεται το μετρικό σύστημα των συλλαβών. Γίνεται λόγος για δάκτυλους, σπονδείους και τροχαίους, για τρίχρονους και τετράχρονους πόδες, για τη φύσει και θέσει μακρόχρονη συλλαβή, για την κοινή συλλαβή και τέλος, δίνεται ένα παράδειγμα το οποίο αναλύεται.

Στη συνέχεια γίνεται λόγος για τη συνίζηση και οι στίχοι με συνίζηση διακρίνονται σε μακροκέφαλους και προκέφαλους, προκοίλιους, μακροσκελείς και δολίχουρους, οι οποίοι αναλύονται. Επιπλέον, αναφέρονται οι ακέφαλοι, λαγαροί και μύουροι στίχοι καθώς και οι ηρωικοί. Τέλος, αναλύονται οι ηρωελεγείοι και οι ιαμβικοί στίχοι.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Σ' Τῶν πνευμάτων (σσ. 174-180)

Σ' αυτές τις σελίδες γίνεται λόγος για την ψιλή και τη δασεία και αναφέρονται όλοι οι κανόνες που τις αφορούν. Αναφέρεται ότι μόνο τα φωνήεντα λαμβάνουν πνεύματα, γίνεται λόγος για την ιδιαιτερότητα του ρ και αναφέρονται επιπλέον κανόνες των πνευμάτων όπως π.χ. τα άρθρα που αρχίζουν από φωνήεν δασύνονται, το στερητικό ἄ λαμβάνει ψιλή, το ι πριν από τα α, β, γ, λαμβάνει ψιλή, οι προθέσεις που αρχίζουν από φωνήεν δέχονται ψιλή εκτός από τις ὑπό και ὑπέρ και αρκετοί ακόμη κανόνες.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Τ' Τῶν παθῶν τῆς προσωδίας (σσ. 180-181)

Πάθος της προσωδίας είναι το σημείο αλλοιώσεως μεταξύ δύο λέξεων. Τα πάθη της προσωδίας είναι τρία: απόστροφος, ὑφέν και υποδιαστολή. Δίνεται ο ορισμός των τριών παθῶν και παραδείγματα.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Υ' Τῶν στιγμῶν (σσ. 181-186)

Σ' αυτό το κεφάλαιο αναλύονται οι στιγμές. Διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες: τελεία, μέση και υποστιγμή. Δίνεται η χρήση της καθεμιάς και αναφέρονται τα μέρη του λόγου στα οποία τίθενται (ρήματα και μετοχές). Επιπλέον, αναφέρεται το είδος της στιγμῆς που δέχεται το ερωτηματικό και το παυστικό, το ασύνδετο, το σχετλιαστικό, η επανάληψη και οι σύνδεσμοι.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Φ' Τῶν παθῶν τῶν λέξεων (σσ. 187-199)

Αρχικά δίνεται ο ορισμός του πάθους μιας λέξης ως η αλλοίωσή της από την κύρια χρήση της φωνής της σε μη κύρια. Τα πάθη των λέξεων διακρίνονται σε ποσό (πλεονασμός και ένδεια) και σε ποιόν (μετάθεση και μετάληψη). Δίνονται οι ορισμοί τους και στη συνέχεια αναφέρονται τα εννιά είδη του πλεονασμού: πρόθεση, αναδίπλωση, έκταση, επέκταση, διαίρεση, παρένθεση, διπλασιασμός, παρέμπτωση, προσχηματισμός. Ακολουθούν τα εννιά είδη της ενδείας: αφαίρεση, συστολή, άρση, συγκοπή, έκθλιψη, έλλειψη, παρέλλειψη, αποκοπή, συναλοιφή. Για κάθε πάθος δίνεται ο ορισμός και παράδειγμα.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Χ' Τῶν τριῶν διχρόνων φωνηέντων α, ι, υ (σσ. 199-221)

Τα α, ι, υ, άλλοτε είναι μακρά και άλλοτε βραχέα. Μπορούμε να αντιληφθούμε την ποσότητα της συλλαβής από την ετυμολογία, τη διάλεκτο και την ιστορία. Σ' αυτές τις σελίδες δίνονται αναλυτικοί κανόνες για κάθε περίπτωση που τα παραπάνω δίχρονα είναι μακρόχρονα ή βραχύχρονα. Π.χ. τα εις –ια παροξύτονα έχουν το –α μακρό ή η κατάληξη –θι της προστακτικής έχει το δίχρονο βραχύ κ.ά.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Ψ' Τῶν καταλήξεων τῶν ὀνομάτων (σσ. 222-231)

Τα ονόματα έχουν σαράντα πέντε καταλήξεις λήγοντας σε πέντε φωνήεντα (α, η, ι, υ, ω) και σε πέντε σύμφωνα (ν, ξ, ρ, σ, ψ). Για καθένα από τα παραπάνω γράμματα δίνονται όλες οι καταλήξεις και οι τρόποι κλίσης. Όσα για παράδειγμα λήγουν σε –ρ έχουν τις εξής καταλήξεις: -αρ, -ειρ, -ηρ, -ωρ, -ορ, -υρ. Για καθεμιά από αυτές τις καταλήξεις δίνονται, όπως προαναφέρθηκε, οι τρόποι κλίσης. Τα σε –αρ κλίνονται με δύο τρόπους: μάκαρ, μάκαρος και φρέαρ, φρέατος. Τα σε –ειρ κλίνονται μόνο με έναν τρόπο: χειρ, χειρός. Τα σε –ηρ κλίνονται με δύο τρόπους: σωτήρ, σωτήρος και άστήρ, άστέρος, κ.ο.κ. Μ' αυτόν τον τρόπο, αναφέροντας δηλαδή όλες τις καταλήξεις των ονομάτων και τους τρόπους κλίσης τους μέσω της παράθεσης της ονομαστικής και γενικής αναλύονται και οι σαράντα πέντε καταλήξεις των ονομάτων.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ Ω' Τῶν ἀνωμάτων ῥημάτων καί περί βαρβαρισμοῦ καί σολοικισμοῦ (σσ. 232-238)

Σ' αυτό το κεφάλαιο αρχικά γίνεται λόγος για τα ανώμαλα ῥήματα τα οποία, σύμφωνα με τον Μακρή, διαφέρουν στο θέμα, τη διάθεση, τον χρόνο, τον μεταπλασμό και τον σχηματισμό. Αναλύεται η κάθε περίπτωση και δίνονται παραδείγματα π.χ. για τον χρόνο αναφέρεται ο Παρακείμενος με σημασία Ενεστώτα (δέδοικα), ο Υπερσυντέλικος με σημασία Παρατατικού (εἰστήκει = ἴστατο) και ο Ενεστώτας σε θέση Μέλλοντα (ἐρχόμενον μετά δόξης = ἐλευσόμενον).

Στη συνέχεια αναλύεται ο βαρβαρισμός ο οποίος γίνεται με τους ακόλουθους τέσσερις τρόπους, ἔνδεια, πλεονασμός, μετάθεση, εναλλαγή. Επιπλέον, αναφέρεται ότι ο βαρβαρισμός γίνεται στη γραφή, την κλίση, τον τόνο, τον χρόνο και το πνεύμα. Η κάθε περίπτωση αναλύεται και δίνονται παραδείγματα.

Ακολουθεί ο σολοικισμός ο οποίος επίσης έχει τέσσερις μορφές: ἔνδεια, πλεονασμός, μετάθεση, εναλλαγή. Ο σολοικισμός γίνεται στο γένος, τον αριθμό, την πτώση, το πρόσωπο, τον χρόνο, τη διάθεση, την πρόθεση, τα επιρρήματα και τους συνδέσμους. Αναλύεται καθεμιά από τις περιπτώσεις που προαναφέρθηκαν και δίνονται παραδείγματα. Εδώ, όπως αναφέρει ο ίδιος ο Β. Μακρής, τελειώνει το μέρος της σταχυολογίας.

Ἀμμωνίου: Περί ὁμοίων καί διαφορῶν λέξεων (σσ. 239-328)

Σ' αυτές τις σελίδες δίνονται με αλφαβητική σειρά λέξεις οι οποίες μπορεί να μοιάζουν στην προφορά αλλά διαφέρουν στη σημασία π.χ. ἄγριος και ἄγρεϊος αλλά και λέξεις συγγενείς σημασιολογικά ή συνώνυμες στις οποίες διευκρινίζεται η ακριβής τους σημασία π.χ. αἰδώς και αἰσχύνη, θυμός και ὀργή. Πρόκειται για λέξεις τις οποίες περιλάμβανε στο έργο του ο γραμματικός και λεξικογράφος Αμμώνιος. Έτσι, εξηγείται και η αναφορά του ονόματος του Αμμωνίου στον τίτλο αυτού του υποκεφαλαίου. Να σημειωθεί ότι ο Αμμώνιος έζησε τον 1ο μ.Χ. αιώνα στην Αλεξάνδρεια. Τα μόνα σωζόμενα έργα του είναι το *"Περί Ὀμοίων και Διαφορῶν Λέξεων"* και το *"Περί Ακυρολογίας"*, έργα με κοινή θεματολογία τη γνώση των

λεπτών εννοιών της ελληνικής γλώσσας και την ορθή - έγκυρη χρήση των λέξεών της¹⁹⁸.

Τάξις παλαιά καὶ ὀνομασίαι τῶν ἀρχόντων (σσ. 328-339)

Αυτές οι σελίδες περιλαμβάνουν πληροφορίες που αφορούν το στράτευμα και συγκεκριμένα ορολογία του στρατού. Αναφέρεται για παράδειγμα τι είναι λοχαγός, λόχος, διμοιρία, σύνταγμα, μεραρχία, διφραλαγγία, οπλίτες, πελταστές, ψιλοί, φάλαγγα λοξή και πλάγια και πολλές άλλες λέξεις που αφορούν το στράτευμα. Η σελίδα 340 περιλαμβάνει πληροφορίες ίδιου είδους αλλά τιτλοφορείται Ὀρβικίου τῶν περὶ τό στράτευμα τάξεων.

Τά τοῦ ἡ σημαντικά-τά τοῦ ὥς σημαντικά (σσ. 341-344)

Σε τέσσερις σελίδες αναφέρονται οι διάφορες σημασίες του ἡ ανάλογα με τον τόνο και τα πνεύματα που δέχεται (π.χ. διαζευκτικός σύνδεσμος) και του ὥς για το οποίο δίνονται τριάντα δύο διαφορετικές σημασίες (π.χ. παραβολή, αναφορά, θαυμασμός κ.ά.)

Περὶ τοῦ ἐφελκυστικοῦ ν, ἐκ τῶν τοῦ Χοιροβοσκοῦ (σ. 345)

Πριν αναλυθεῖ το περιεχόμενο αυτού και του επόμενου κεφαλαίου αξίζει να γίνει σύντομη αναφορά στο Γεώργιο Χοιροβοσκό προκειμένου να αιτιολογηθεῖ ἡ ὑπαρξη του ονόματός του στον τίτλο των κεφαλαίων αυτών.

Ο Γεώργιος Χοιροβοσκός, λόγιος (μεταξύ 6^{ου} και 10^{ου} αιώνα) ἦταν καθηγητής του Αυτοκρατορικού Πανεπιστημίου της Κωνσταντινούπολης¹⁹⁹. Έχει γράψει ένα «Υπόμνημα εις τους Ψαλμούς», το οποίο δεν αποτελεί μια εις βάθος ερμηνεία των Ψαλμών, αλλά γλωσσική επεξεργασία του κειμένου τους. Επρόκειτο για έναν «επιμερισμό» της γλώσσας των Ψαλμών, δηλαδή ένταξη της κάθε λέξης στο μέρος του λόγου που ανήκε, αναζήτηση της σημασίας, της ετυμολογίας, της ορθογραφίας και της προσωδίας της. Επιπλέον, ο Κούμας αναφέρει πως ο Γ. Χοιροβοσκός συνέταξε στην Κωνσταντινούπολη τα ακόλουθα: Περὶ ἐγκλινομένων, περὶ τοῦ

198. Βλ. και Αμμόνιος ο Αλεξανδρινός, *Λεξικόν ὁμοίων και διαφόρων λέξεων*, (επιμ.) Γιώργος Λαθούρης, εκδ. Ηλιοδρόμιον, Αθήνα 2012.

199. P. Lemerle, *Ο πρώτος Βυζαντινός Ουμανισμός*, (μτφρ.) Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1981, σσ. 81-83.

ἐφελκυστικοῦ ν, περὶ τῶν εἰς –ω θηλυκῶν ὀνομάτων, περὶ τῶν ρημάτων εἶμι και εἶμι, και περὶ προσωδίας²⁰⁰. Σύμφωνα με τον Hunger²⁰¹, τα εγχειρίδια γραμματικής του είναι τα πιο διαδεδομένα στο βυζαντινό σχολείο και επιπλέον η Γραμματική του Θεόδωρου Γαζή στηρίζεται στο έργο του Χοιροβοσκίου. Προφανώς, ο Βησσαρίων Μακρής είχε υπόψιν του το έργο του Χοιροβοσκίου και το περιεχόμενο των συγκεκριμένων κεφαλαίων είναι αντίστοιχο με το έργο του λογίου αυτού, γι' αυτό και τον αναφέρει στους τίτλους των υποκεφαλαίων του.

Όσον αφορά το περιεχόμενο αυτού του υποκεφαλαίου αυτό έχει ως εξής: σε μία σελίδα γίνεται λόγος για το ἐφελκυστικό -ν δηλαδή για το -ν το οποίο βρίσκεται στο τέλος κάποιων λέξεων (π.χ. στη δοτική πληθυντικού ὀνομάτων και μετοχών ή στο γ' ενικό και πληθυντικό των ρημάτων) και διατηρείται όταν ακολουθεί φωνήεν για να αποφευχθεί η χασμωδία.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ Χοιροβοσκίου, πρὸς τοὺς ἐν πᾶσι τοῖς ῥήμασι κανόνας
ζητοῦντας καὶ ὁμοιότητος (σσ. 346-347)

Στις δύο τελευταίες σελίδες γίνεται λόγος για τις αλλαγές που υφίσταται η γλώσσα. Αναφέρεται λοιπόν ότι δεν πρέπει να αναζητάμε ομοιότητες, ασφαλείς κανόνες και ακριβείς τύπους για όλα τα ρήματα, γιατί πρώτα επινοήθηκαν από τους ανθρώπους οι λέξεις για την κάλυψη των αναγκών της ομιλίας και έπειτα η τέχνη η οποία μπόρεσε να ρυθμίσει ορισμένα στοιχεία. Όσα στοιχεία όμως δεν μπόρεσε να ρυθμίσει, τα άφησε ως είχαν. Έτσι λοιπόν, κάποιες λέξεις που χρησιμοποιούνταν παλιά έπαψαν πλέον να είναι σε χρήση και αντίστροφα. Επίσης, η σημασία κάποιων λέξεων άλλαξε με το πέρασμα του χρόνου και ενώ είχαν αρνητική σημασία πλέον δεν έχουν ή αντίστροφα λέξεις που παλιότερα είχαν θετική σημασία σήμερα εκλαμβάνονται αρνητικά.

Το εγχειρίδιο κλείνει με τρεις σελίδες περιεχομένων σε αλφαβητική σειρά.

200. Κ..Μ. Κούμας, *Γραμματική διὰ Σχολεία ὑπὸ Κ. Μ. Κούμα*, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Μνημοσύνης, ἐν Αθήναις 41845, σ. ΙΒ'.

201. H. Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία. Ἡ λόγια κοσμικὴ γραμματεία των Βυζαντινῶν*, τόμ.Β, (μτφρ.) Γεώργιος Μακρής, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1992, σσ. 377, 386, 409.

9.3. Συμπεράσματα

Η Γραμματική του Βησσαρίωνα Μακρή είναι ένα εγχειρίδιο γραμματικής της αρχαίας ελληνικής με έμφαση στη Σύνταξη, το οποίο γνώρισε μεγάλη διάδοση, αν κρίνουμε από τις πολλές επανεκδόσεις του.

Καινοτομία του βιβλίου αποτελεί η «επαγωγική» μέθοδος που ακολουθεί ο Βησσαρίων Μακρής στην απόδοση της ύλης, θυμίζοντας σύγχρονες διδακτικές θεωρίες και μεθόδους, αφού, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, αφορμάται από κάποιο απόσπασμα και στηριζόμενος σε αυτό με τη μορφή των ερωταποκρίσεων δίνει το υλικό του οδηγούμενος έτσι στον γραμματικό κανόνα. Δεν ακολουθεί, δηλαδή, την αντίθετη πορεία, που συνηθίζεται στα εγχειρίδια γραμματικής της εποχής, να δοθεί πρώτα ο κανόνας και έπειτα η παρουσίαση των γραμματικών φαινομένων. Η μέθοδος που εφαρμόζει καθιστά την ύλη του εύληπτη και προσιτή. Αυτό επιβεβαιώνεται και από ένα σχόλιο του Αθ. Καραθανάση, επιμελητή εκδόσεως της Γραμματικής του Αγίου Αθανασίου του Πάριου, ο οποίος, κάνοντας μία προσέγγιση στις Γραμματικές 17^{ου}-19^{ου} αιώνα και αναφερόμενος στη Γραμματική του Βησσαρίωνα Μακρή, επισημαίνει τα εξής²⁰²: «Η γραμματική του Βησσαρίωνα Μακρή είναι γραμμένη σε ύφος απλό και κατανοητό υπό μορφή ερωτήσεων και απαντήσεων, γι' αυτό και αντικατέστησε πολλές ομολογές της, που είναι γραμμένες σε ύφος δύσκολο σκοτεινό και αρχαϊκό και επομένως δύσκολο να κατανοηθεί από τους μαθητές».

Εξάλλου, ας μην ξεχνάμε ότι ο Β. Μακρής υπήρξε σχολάρχης και δάσκαλος στη Σχολή του Γκιούμα και πιθανότατα αυτή του η ιδιότητα δεν τον άφησε ανεπηρέαστο στον τρόπο γραφής του. Το ίδιο ισχύει και για την ιδιότητα του ιερομόναχου που είχε ο συγγραφέας. Αυτή είναι προφανής σε όλο το βιβλίο, αφού, όπως προαναφέρθηκε, τα αποσπάσματα και τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί είναι στην πλειονότητά τους προσευχές, φράσεις θεολογικού-χριστιανικού περιεχομένου ή αποσπάσματα της Αγίας Γραφής.

Όσον αφορά το περιεχόμενο δεν υπάρχουν ιδιαίτερες αποκλίσεις σε σχέση με άλλα εγχειρίδια ως προς τις κλίσεις των ονομάτων ή τις συζυγίες των ρημάτων, τα είδη των αντωνυμιών κ.λπ., αλλά το συγκεκριμένο εγχειρίδιο εστιάζει στη σύνταξη.

202. Αθ.Ε. Καραθανάσης (επιμ.), *Άπαντα Αγίου Αθανασίου του Πάριου τόμ. Α' Η Γραμματική*, εκδ. Ιερά Μητρόπολις Παροναξίας Ιερών Προσκύνημα Παναγίας Εκατονταπυλιανής Πάρου, Πάρος 2006, σσ. νδ'-νε'.

Δεν συναντάμε κλιτικά παραδείγματα για κάθε κλίση των ονομάτων ούτε κλίσεις ρημάτων, μετοχών, αντωνυμιών κ.λπ., όπως σε άλλα εγχειρίδια, παρά μόνο αναφορές σ' αυτά. Ο Βησσαρίων Μακρής συμπυκνώνει στα είκοσι τέσσερα κεφάλαια του Τεχνολογικού στοιχεία που σε άλλα εγχειρίδια δίνονται στο ετυμολογικό ή το ορθογραφικό, ενώ απουσιάζουν όσα προαναφέρθηκαν, τα οποία σε άλλα εγχειρίδια απαντούν στο Τεχνολογικό μέρος.

Στις ιδιαιτερότητες του εγχειριδίου αξίζει να αναφερθούν και τα τελευταία κεφάλαια του βιβλίου. Ενώ ο Β. Μακρής «κλείνει» το βιβλίο με το κεφάλαιο Ω' της Τεχνολογίας αναγράφοντας «Τέλος» στην τελευταία σελίδα του κεφαλαίου, στη συνέχεια, όπως βλέπουμε και από τα περιεχόμενα, ακολουθούν κάποια κεφάλαια, τα οποία ο ίδιος προσθέτει στην Τεχνολογία. Συγκεκριμένα, στα περιεχόμενα ο ίδιος αναφέρει τα εξής: «Παρά τῆς Τεχνολογίας εἰσὶ προσέτι τάδε». Αρχικά, λοιπόν, συναντάμε έναν αλφαβητικό κατάλογο λέξεων που μοιάζουν στην προφορά, αλλά διαφέρουν στη σημασία και λέξεων συγγενών σημασιολογικά ή συνώνυμων, των οποίων διευκρινίζεται η ακριβής σημασία. Αυτό το κεφάλαιο τιτλοφορείται «Ἀμμωνίου: Περί ὁμοίων καὶ διαφορῶν λέξεων» μιας και το λεξιλόγιο που εμπεριέχει, περιλαμβάνεται και στο παραπάνω έργο του Αμμωνίου. Αυτός ο κατάλογος λέξεων λειτουργεί συμπληρωματικά στο βιβλίο έχοντας, κατά κάποιον τρόπο τη θέση ερμηνευτικού λεξικού και εμπλουτίζοντας το έργο του Βησσαρίωνα Μακρή.

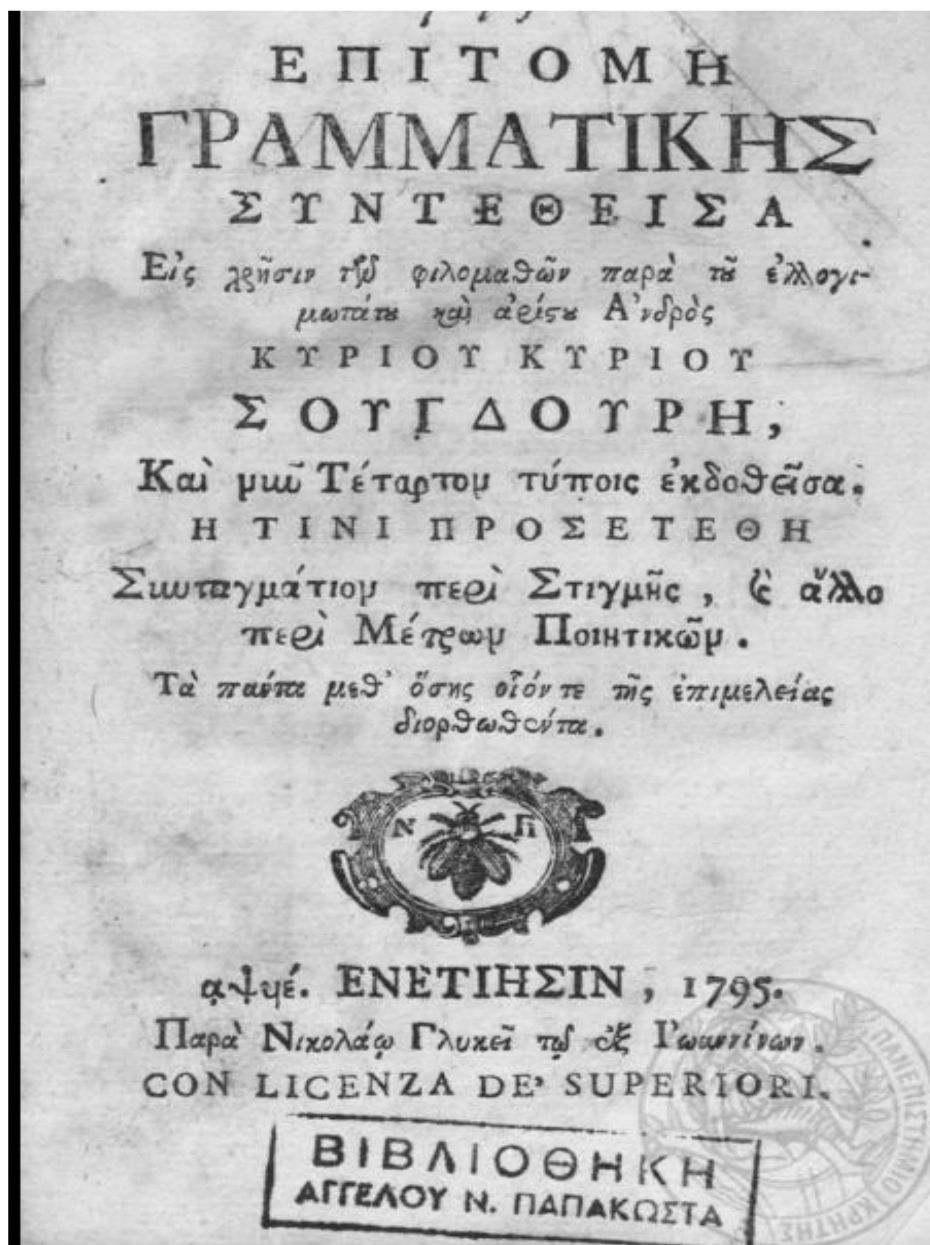
Ιδιαίτερο μπορεί να θεωρηθεί και το κεφάλαιο με τίτλο «Τάξις παλαιά καὶ ὀνομασίαι τῶν ἀρχόντων», το οποίο δεν ανταποκρίνεται στον τίτλο του, αλλά καλύπτει έντεκα σελίδες (328-339) με πληροφορίες που αφορούν στρατιωτική ορολογία. Κάτι αντίστοιχο δεν απαντά στα υπόλοιπα εγχειρίδια που μελετήθηκαν και δεν είναι σύνηθες σε βιβλία γραμματικής. Το ίδιο ισχύει και για μια ακόμη σελίδα που ακολουθεί τις παραπάνω (σελ. 340) η οποία τιτλοφορείται «Ὁρβικίου τῶν περὶ τό στράτευμα τάξεων» και της οποίας το περιεχόμενο ανταποκρίνεται στον τίτλο της, αλλά δεν συνάδει με το περιεχόμενο ενός εγχειριδίου γραμματικής.

Τέλος, αξίζει να επισημανθούν και οι τελευταίες σελίδες του βιβλίου, οι οποίες περιλαμβάνουν πληροφορίες για το εφελκυστικό -ν, καθώς και για τις αλλαγές στη σημασία και τη χρήση των λέξεων με το πέρασμα του χρόνου. Οι τίτλοι των κεφαλαίων αυτών «Περί τοῦ ἐφελκυστικοῦ ν, ἐκ τῶν τοῦ Χοιροβοσκοῦ» και

«Ἐκ τοῦ αὐτοῦ Χοιροβοσκοῦ, πρὸς τοὺς ἐν πᾶσι τοῖς ῥήμασι κανόνας ζητοῦντας καὶ ὁμοιότητας» φανερώνουν ὅτι ὁ Βησσαρίων Μακρὴς ἔλαβε ὑπόψιν τοῦ τοῦ ἔργο τοῦ Χοιροβοσκοῦ, γιὰ το ὁποῖο ἔχει γίνει λόγος παραπάνω. Διαπιστώνουμε, επομένως, ὅτι ὁ Μακρὴς προσπαθεῖ νὰ ἐμπλουτίσει τὸ εἰδικὸν τοῦ με υλικὸ καὶ ἄλλων συγγραφέων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΥΓΔΟΥΡΗ

Εικόνα 5: Εξώφυλλο της Γραμματικής του Γεωργίου Σουγδουρή

10.1. Η Βιογραφία του Γεώργιου Σουγδουρή (1645-1725)

Ο Γεώργιος Σουγδουρής γεννήθηκε το 1645 στο Δεσποτικό Ιωαννίνων και εγκαταστάθηκε νωρίς με την οικογένειά του στα Γιάννενα. Καταγόταν από αρχοντική οικογένεια. Ο πατέρας του ονομαζόταν Ζαχαρίας, ενώ στην οικογενειακή του κατάσταση αναφέρονται ακόμη δύο αδέρφια, από τα οποία η μία αδερφή λεγόταν Χάιδω. Η τελευταία ήταν σύζυγος του τυπογράφου Νικολάου Γλυκύ στη Βενετία²⁰³. Ο Γεώργιος Σουγδουρής έλαβε την εγκύκλιο μόρφωση στην Επιφάνειο Σχολή των Ιωαννίνων κοντά στον διαπρεπή δάσκαλο Σπυρίδωνα Τριανταφύλλου. Γύρω στο 1670, νυμφεύεται και χειροτονείται διάκονος. Πιθανότατα την επόμενη χρονιά μεταβαίνει στη Βενετία για ανώτερες σπουδές.

Εγκατεστημένος εκεί, τουλάχιστον από το έτος 1673, ασχολείται με διορθώσεις κειμένων και άλλες τυπογραφικές εργασίες στο τυπογραφείο του συγγενή του Νικολάου Γλυκύ²⁰⁴. Φέρεται ότι παρακολούθησε μαθήματα φυσικών επιστημών, φιλοσοφίας, φιλολογίας και θεολογίας στο τοπικό πανεπιστήμιο, ενώ το 1679 πήγε στην Πάδοβα. Δεν υπάρχουν πληροφορίες για το αν φοίτησε στο Πατάβιο Πανεπιστήμιο, αλλά το βέβαιο είναι ότι εισέπραξε πνευματικά οφέλη από τις συναναστροφές του με Έλληνες λόγιους της Ιταλίας. Μεταξύ αυτών ήταν ο πρώτος διευθυντής του Φλαγγινιανού Φροντιστηρίου Νικόλαος Καλλιάρχης, ο δάσκαλος στη Σχολή της ελληνικής κοινότητας Ματθαίος Τυπάλδος και ο επίσκοπος -και μετέπειτα μητροπολίτης- Φιλαδελφείας της Βενετίας Γεράσιμος Βλάχος²⁰⁵. Ο τελευταίος τον χειροτόνησε ιερέα στις 5 Μαΐου 1681.

Τον επόμενο χρόνο αναχώρησε για τα Ιωάννινα, έχοντας αποδεχτεί πρόσκληση να αναλάβει τη διεύθυνση της σχολής Γκιούμα (Μπαλάνειος Σχολή) μετά

203. *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 11, εκδ. Αθ. Μαρτίνο, Αθήνα 1966, σ. 287.

204. Π. Αραβαντινός, *Βιογραφική συλλογή λογίων της Τουρκοκρατίας* (επιμ. Κ.Θ. Δημαρά), εκδ. Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1960, σ. 196.

205. *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, ό.π., σ. 288.

την αποχώρηση του τελευταίου σχολάρχη της Βησσαρίωνα Μακρή²⁰⁶. Εκεί διδάσκει γραμματική, κάνοντας χρήση μιας δικής του απλοποιημένης Γραμματικής (*Επιτομή Γραμματικῆς*), καθώς και φυσική και μαθηματικά²⁰⁷. Εξάλλου, το ενδιαφέρον του για τη γραμματική έχει ήδη φανεί νωρίτερα, όταν στα 1673 προλόγισε τη «νεωστὶ μετατυπωθεῖσα» Γραμματική του Λάσκαρη²⁰⁸. Στις παραδόσεις του περιλαμβάνει ακόμη την αριστοτελική φιλοσοφία κατά το σύστημα του Κορυδαλέα από κοινού με μαθήματα θεολογίας και νεότερης φιλοσοφίας. Είναι από τους πρώτους δασκάλους που εισήγαγε στο πρόγραμμα της Σχολῆς μαθήματα θετικής κατεύθυνσης (φυσική και γεωμετρία) και δίδαξε συστηματικά αριστοτελική λογική, χρησιμοποιώντας την απλουστευμένη γλώσσα²⁰⁹. Μαθητές του υπήρξαν πολλοί μετέπειτα διδάσκαλοι σε διάφορες ελληνόφωνες Σχολές.

Κατά το διάστημα της μακρόχρονης παρουσίας του στην σχολή Γκιούμα, ο Σουγδουρής ήρθε σε σύγκρουση με τον τότε μητροπολίτη Ιωαννίνων Κλήμη τον Χίο. Η αντιπαράθεση αυτή προκλήθηκε για ένα θεολογικό ζήτημα που έθεσε στα 1695 ο μητροπολίτης Κλήμης και αφορούσε τον τρόπο διάκρισης ουσίας και ενεργειών του Θεού. Ο μητροπολίτης Κλήμης, σε αντίθεση με τον Σουγδουρή, είχε μια καθαρά «υλιστική άποψη²¹⁰» για αυτό το ζήτημα και φαίνεται πως υποκινούνταν από τον Βησσαρίωνα Μακρή, διευθυντή σε άλλη Σχολή των Ιωαννίνων²¹¹. Η διαμάχη αυτή οφειλόταν μάλλον σε εκατέρωθεν παρεξηγήσεις και έληξε με την πλήρη αποκατάσταση του ονόματος του Σουγδουρή, ο οποίος είχε δεχθεί έντονες επιθέσεις για αυτό το θέμα.

Ο Σουγδουρής θα αποσυρθεί από τη Σχολή Γκιούμα περίπου τριάντα χρόνια αργότερα, το 1715, αφήνοντας αντικαταστάτη του τον Μεθόδιο Ανθρακίτη²¹². Θα

206. Ε. Κουρμαντζή-Παναγιωτάκου, «Η εκπαίδευση στα Γιάννενα και οι ιδεολογίες της: Οι «νεωτεριστικές» Σχολές και οι Σχολές Μπαλάνων και Ψαλίδα (1645-1820)», *Ανάτυπο από τη «Δωδώνη: Φιλολογία»*, τόμ. Κ' (1991), εκδ. Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Ι., Ιωάννινα 1991, σ. 122. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/26554>

207. Στεφ. Μπέττης, «Γεώργιος Σουγδουρής, ο διδάσκαλος του Γένους», *Ηπειρωτική Εστία*, τόμ. ΙΒ', Ιωάννινα 1963, σ. 382.

208. Κ.Θ. Πέτσιος, «Γεώργιος Σουγδουρής (1645/7-1725): Άγνωστα στοιχεία για τη ζωή, τη διδασκαλία και το φιλοσοφικό του έργο», *Ανάτυπο από «Δωδώνη»*, τόμ. ΛΑ, μέρος 3°, σ. 270.

209. *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 9Α, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1988, σ. 326.

210. G.Podskalsky, *Η Ελληνική Θεολογία επί Τουρκοκρατίας: 1453-1821*, (μτφρ.) Γεώργιος Μεταλληνός, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2005, σ.77.

211. Κ. Σάθας, *Νεοελληνική Φιλολογία*, τυπογραφείο τέκνων Ανδρέα Κορομηλά, Αθήνα 1868, σ. 393.

212. Σπ. Λάμπρος, «Περί της παιδείας εν Ιωαννίνοις επί Τουρκοκρατίας», *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. ΙΓ', τεύχ. Γ', εκδ. εκ του τυπογραφείου Π.Α. Πετράκου, Αθήνησι 1916, σ. 288.

πεθάνει στα Ιωάννινα στις 14 Σεπτεμβρίου 1725²¹³. Αξίζει να αναφερθεί ότι, σύμφωνα με τον Προκόπιο, ο Σουγδουρής ήταν «ανήρ ελλόγιμος και πολυμαθής, ειδήμων της ελληνικής, λατινικής και ιταλικής γλώσσης, έμπειρος της αριστοτελικής φιλοσοφίας μάλλον δε και της ιεράς θεολογίας»²¹⁴. Θεωρείται από τους φωτισμένους δασκάλους των Ιωαννίνων που άφησαν πλούσια και με διαχρονική αξία συγγραφικό έργο²¹⁵.

10.2. Εργογραφία του Γεώργιου Σουγδουρή

Η συγγραφική παραγωγή του Γεώργιου Σουγδουρή περιλαμβάνει κείμενα φιλολογικού, φιλοσοφικού και θεολογικού περιεχομένου. Μεταξύ αυτών αναφέρεται η *Εισαγωγή Λογική*, που προοριζόταν για διδακτικό εγχειρίδιο και χρησιμοποιήθηκε ευρέως σε χειρόγραφη μορφή²¹⁶. Έγραψε ακόμη μια *Συμφωνία ή Συστοιχία της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης*, το οποίο ίσως ήταν το πιο αξιόλογο έργο του, αλλά δεν διασώθηκε, ενώ είχε και την εκδοτική επιμέλεια του *Πεντηκοσταρίου*, το οποίο κυκλοφόρησε με δική του εισαγωγή και επανεκδόθηκε αρκετές φορές αργότερα. Όντας γνώστης της ελληνικής, ιταλικής και λατινικής γλώσσας ασχολήθηκε και με τη μετάφραση από τα λατινικά του εγχειριδίου εκκλησιαστικής ομιλητικής του Φραντζέσκο Πανγκαρόλα *Rhetorica Ecclesiastica*²¹⁷. Έγραψε, επίσης, την *Επιτομή Γραμματικής*, η οποία εκδόθηκε τέσσερις φορές, ένα έργο με τίτλο *Νέος Θησαυρός*, το οποίο αποτελεί ένα βιβλίο με διάφορες ομιλίες του ίδιου του συγγραφέα, το *Περὶ τοῦ πῶς δεῖ ὁμιλίαν ξυγγραφεῖν*, το οποίο περιέχει πρακτικές συμβουλές, απευθυνόμενες στους ιεροκήρυκες, ένα βιβλίο με τίτλο *Ερωταποκρίσεις τῆς παιδικῆς Τέχνης* κ.ά.

213. Οι πληροφορίες διαθέσιμες στην ιστοσελίδα: <http://www.lib.uoa.gr/hellinonmimon/authors//Sougdouris.html> Τελευταία Πρόσβαση: Σεπτέμβριος 2015.

214. *Φιλοσοφικό κοινωνιολογικό λεξικό*, τόμ. Ε', εκδ. Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1995 σ. 29.

215. Στεφ. Μπέττης, "Γεώργιος Σουγδουρής, ο διδάσκαλος του Γένους", *Ηπειρωτική Εστία*, τόμ. ΙΒ', Ιωάννινα 1963, σσ. 381, 492.

216. *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ.. 9Α, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1988, σ. 326.

217. *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ.. 11, εκδ. Αθ. Μαρτίνο, Αθήνα 1966, σ. 289.

10.3. «Έπιτομή Γραμματικής»

10.3.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου

Ο βασικός τίτλος του εγχειριδίου είναι «Έπιτομή Γραμματικής», ενώ το εξώφυλλο φέρει κι έναν πρόσθετο υπότιτλο «Συνταγμάτιον περὶ Στιγμῆς, καὶ ἄλλο περὶ Μέτρων Ποιητικῶν». Πρόκειται για εγχειρίδιο με τόπο έκδοσης την πόλη της Βενετίας, το οποίο κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις του Νικολάου Γλυκύ το 1795 και αποτελείται από 167 σελίδες. Από σχετική έρευνα στην ελληνική βιβλιογραφία διαπιστώθηκε ότι η Γραμματική του Σουγδουρή έχει εκδοθεί, επίσης, το 1752²¹⁸ και το 1763 στη Βενετία από το τυπογραφείο του Αντωνίου Βόρτολι. Στη δεύτερη έκδοση του 1763 είχαν προστεθεί στο τέλος του εγχειριδίου τα παραπάνω «συνταγμάτια» του Σοφρωνίου και του Θεόφιλου Κορυδαλέα «Περὶ Στιγμῆς» καὶ «Περὶ Μέτρων Ποιητικῶν». Μια τρίτη έκδοση αναφέρεται το 1781 στη Βενετία από το τυπογραφείο του Νικολάου Γλυκύ²¹⁹ και μια τέταρτη το 1795²²⁰. Δεν γνωρίζουμε τον χρόνο συγγραφής του εγχειριδίου, εικάζουμε όμως ότι αυτή λογικά θα πραγματοποιήθηκε γύρω στο 1681, αφού, σύμφωνα με πληροφορίες για τη ζωή του Σουγδουρή, που προαναφέρθηκαν, ο ίδιος έκανε χρήση της Γραμματικής του κατά τη διδασκαλία του στη Σχολή Γκιούμα.

10.3.2. Περιεχόμενα του βιβλίου και παρατηρήσεις

Το βιβλίο ξεκινά με ένα εισαγωγικό σημείωμα. Στην εν λόγω εισαγωγή, ο εκδότης Νικόλαος Γλυκός κάνει μία σύντομη αναφορά σε παλαιότερα βιβλία γραμματικής, που έχει μελετήσει, και στα ζητήματα που αυτά αναδεικνύουν. Επισημαίνει πως κάποια εγχειρίδια αναφέρονται στα μέρη του λόγου, άλλα στην ορθογραφία, άλλα στη σύνταξη, ορισμένα είναι εύληπτα, ενώ άλλα όχι κ.λπ., για να καταλήξει στο συμπέρασμα πως ο ίδιος πήρε την απόφαση να εκδώσει τη συγκεκριμένη Γραμματική, η οποία καλύπτει κάθε πρότερο κενό. Αναφέρει πως ο Σουγδουρής

218. Γ. Ζαβίρας, *Νέα Ελλάς ή Ελληνικόν θέατρον*, Ανατύπωσις Α' Εκδόσεως, (επιμέλεια-εισαγωγή-εuryetήριον) Τάσου Αθ. Γριτσόπουλου, εκδ. Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Αθήνα 1972, σ. 213.

219. Δ. Πικραμένου-Βάρφη (επιμ), *Αγία Λαύρα Καλαβρύτων Β' Η βιβλιοθήκη της μονής*, εκδ. Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1978, σ. 21.

220. Β. Κραψίτης, *Λόγιοι της Ηπείρου (1430-1912)*, τόμ. Α', Αθήνα 1979, σ. 87.

συνέταξε τη συγκεκριμένη Γραμματική περιλαμβάνοντας σε αυτήν τα πιο σημαντικά, που είναι η προσωδία, τα άρθρα, τα ονόματα, τα ρήματα και οι προθέσεις, παραλείποντας τα υπόλοιπα για να μελετηθούν από τους ενδιαφερόμενους σε άλλα συγγράμματα. Θεωρεί ότι το εν λόγω βιβλίο είναι γραμμένο με σαφήνεια και τέτοια διάταξη ώστε να μην κουράζει τους αναγνώστες. Επειδή έκρινε ότι η συγκεκριμένη πραγματεία θα αποβεί χρήσιμη στους φιλομαθείς, προβαίνει στην έκδοσή της προσθέτοντας στο τέλος δύο «συνταγμάτια», ένα του πατριάρχη Σοφρωνίου με τίτλο «Περὶ στιγμῆς» και ένα του Θεόφιλου Κορυδαλέα με τίτλο «Περὶ ποιητικῆς Μεθόδου». Κλείνοντας το εισαγωγικό αυτό σημείωμα, ο εκδότης εκτιμά ότι το συγκεκριμένο σύγγραμμα θα γίνει αποδεκτό με προθυμία και θα τύχει αποδοχής από το αναγνωστικό κοινό.

Το βιβλίο είναι χωρισμένο σε μικρές ενότητες, μη αριθμημένες, οι οποίες ορισμένες φορές είναι της τάξεως της μισῆς-μιας σελίδας, ενώ στην παρακάτω ανάλυση ακολουθήθηκε η ταξινόμηση μόνο των «μεγάλων» ενότητων, έτσι όπως αυτές αναφέρονται από τον εκδότη (προσωδία, άρθρα, ονόματα, ρήματα, προθέσεις), για να μην υπάρξει κατακερματισμός του υλικού που θα το καταστούσε δύσληπτο.

Περὶ τοῦ τί ἐστὶ γραμματικὴ καὶ εἰς πόσα διαιροῦνται τὰ εἰκοσιτέσσαρα γράμματα (σσ. 7-18)

Στο πρώτο κεφάλαιο του έργου του, ο Σουγδουρῆς γράφει τι είναι η γραμματική και ξεκινάει τη συγγραφή αναλύοντας τα εικοσιτέσσερα γράμματα του ελληνικού αλφάβητου. Πιο αναλυτικά, προβαίνει στο διαχωρισμό των γραμμάτων σε φωνήεντα και σύμφωνα, καθώς και στα μονά και διπλά γράμματα, στα βραχέα και στα μακρά, ενώ παράλληλα αφιερώνει μία ολόκληρη ενότητα για να αναφερθεί στο χωρισμό των συμφώνων σε άφωνα και ημίφωνα και τα μεν άφωνα με τη σειρά τους σε ψιλά, μέσα και δασέα και τα ημίφωνα σε αμετάβολα, διπλά και το μοναδικό –σ. Επιπροσθέτως, προβαίνει και στην ανάλυση των περιπτώσεων που τα ψιλά τρέπονται σε δασέα και το αντίστροφο.

Στη συνέχεια, ο συγγραφέας δίνει τον ορισμό των συλλαβών και κάνει ανάλυση στα είδη τους δίνοντας παραδείγματα. Μικρή αναφορά κάνει στην προσωδία, λέγοντας πως πρόκειται για τον τονισμό των λέξεων και στα είδη της καθώς και στους σχετικούς κανόνες. Ουσιαστικά, εξηγεί τότε οι λέξεις παίρνουν

οξεία, περισπωμένη, δασεία ή ψιλή δίνοντας παραδείγματα. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως κάνει εκτενή αναφορά σε κανόνες που αφορούν λέξεις, συλλαβές, φωνήεντα που περισπώνται και το αντίστροφο. Ακολουθεί αναφορά στους χρόνους (βραχύ και μακρό), στα πνεύματα (δασεία και ψιλή) και επεξηγεί εν συντομία τους σχετικούς κανόνες.

Άκριβεστέρα διδασκαλία τῆς προσωδίας (σσ. 18-22)

Στην επόμενη ενότητα ο συγγραφέας κάνει αναφορά και πάλι στην προσωδία και στον τονισμό των φωνηέντων, αναφέροντας αυτή τη φορά πως θα προσπαθήσει να εξηγήσει ακριβέστερα την έννοια της προσωδίας και τους σχετικούς κανόνες τονισμού, το πότε δηλαδή ένα φωνήεν παίρνει δασεία, ψιλή, οξεία ή περισπωμένη. Η εν λόγω ενότητα αποτελείται από υποενότητες που αναφέρονται σε επιμέρους ζητήματα που σχετίζονται με την προσωδία, όπως είναι οι χρόνοι, τα πνεύματα αλλά και τα πάθη της προσωδίας, τα οποία διαχωρίζονται σε επιμέρους κατηγορίες, όπως είναι η οξεία, η απόστροφος, το υφέν και η υποδιαστολή, τη χρήση των οποίων επεξηγεί δίνοντας παραδείγματα.

Περὶ Λέξεως κ.ά.(σσ. 22-29)

Στη σελίδα είκοσι δύο ο Σουγδουρής αναφέρει ότι μία λέξη αποτελείται από πολλές συλλαβές και έτσι προβαίνει στο να εξηγήσει αναλυτικότερα τι σημαίνει τελικά λέξη. Συνεχίζει γράφοντας πως από λέξεις σχηματίζεται ο λόγος και αναλύει τα μέρη του λόγου κλιτά και άκλιτα: το όνομα, το ρήμα, το άρθρο, τη μετοχή, την αντωνυμία, το επίρρημα, την πρόθεση και το σύνδεσμο. Προβαίνει σε αναφορά στα άρθρα και τις υποκατηγορίες τους, αλλά και στα ουσιαστικά με τα παρεπόμενά τους και τις υποκατηγορίες τους. Γίνεται λόγος για κλιτά και άκλιτα, αναφορά στα γένη (αρσενικό, θηλυκό, ουδέτερο), στο είδος (πρωτότυπο ή παράγωγο), στα σχήματα (απλά και σύνθετα), στον αριθμό (ενικό ή πληθυντικό), αλλά και στις πτώσεις, (ονομαστική, γενική, δοτική, αιτιατική και κλητική). Μάλιστα, αναλύονται οι ονομασίες δηλαδή οι συντακτικές χρήσεις της κάθε πτώσης με παραδείγματα. Έτσι, αναφέρονται τρεις χρήσεις για την ονομαστική (ενεργητική, παθητική, ουδέτερη), μία χρήση για την κλητική, είκοσι χρήσεις για τη γενική όπως η γενική κτητική, της ύλης, του χρόνου κ.λπ., χρήσεις της δοτικής, εφτά της αιτιατικής.

Περὶ κλίσεως (σσ. 30-56)

Στη σελίδα τριάντα αναφέρονται οι κλίσεις, οι οποίες ανέρχονται σε δέκα και χωρίζονται σε δύο κατηγορίες, τις απλές και τις συνηρημένες. Οι απλές κλίσεις διακρίνονται σε ισοσύλλαβες και περιττοσύλλαβες, ενώ οι συνηρημένες κλίσεις σε ολιγοπαθείς και πολυπαθείς. Ο Σουγδουρής ξεκινά προβαίνοντας σε ανάλυση αρχικά των απλών κλίσεων. Αναλυτικότερα, τα ονόματα που περιλαμβάνει η κάθε κλίση φαίνονται παρακάτω.

Πρώτη κλίση ισοσύλλαβα: αρσενικά –ας, –ης, ισχύουν οι κανόνες που γνωρίζουμε από τις γραμματικές της αρχαίας ελληνικής.

Δεύτερη κλίση ισοσύλλαβα: θηλυκά σε –α, –η, οι καταλήξεις των άλλων πτώσεων είναι αυτές που γνωρίζουμε από την αρχαία ελληνική.

Τρίτη κλίση ισοσύλλαβα ονόματα σε –ος και ουδέτερα σε –ον.

Τέταρτη κλίση ισοσύλλαβα ονόματα αττικά σε–ως και ουδέτερα σε –ων.

Πέμπτη κλίση περιττοσύλλαβα ονόματα διαφόρων καταλήξεων στην ονομαστική, με γενική σε –ος, δοτική σε –ι, αιτιατική σε –α.

Πρέπει να επισημανθεί ότι στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο δεν απαντούν πίνακες αναλυτικοί με την κλίση των ονομάτων κάθε κατηγορίας απλώς, μετά το σχηματισμό που προαναφέρθηκε, ακολουθούν κανόνες κάθε κλίσης ξεχωριστά με ενδεικτικά παραδείγματα.

Στη συνέχεια έχουμε τις καταλήξεις των συνηρημένων κλίσεων, οι οποίες έχουν ως εξής: Πρώτη: αρσενικά, θηλυκά και κοινά σε –ης και ουδέτερα σε –ες ή –ος, δεύτερη: αρσενικά και θηλυκά σε –ις, ουδέτερα σε –ι, τρίτη: αρσενικά σε –εως, τέταρτη: θηλυκά σε –ω ή –ως, πέμπτη: ουδέτερα σε –ας ή –ρας. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι όλες οι συνηρημένες κλίσεις περιλαμβάνουν ονόματα τα οποία εντάσσονται στην τρίτη κλίση της αρχαίας αττικής ενώ δεν δίνονται κλιτικά παραδείγματα και επιπλέον κανόνες.

Στην επόμενη ενότητα έχουμε μια διαφορετική κατηγοριοποίηση των ονομάτων ξεκινώντας από τα απλά ή απλή ονόματα. Αυτά διακρίνονται σε κλιτά ή άκλιτα, ενώ τα κλιτά διακρίνονται στα ετερόκλιτα και στα ταυτόκλιτα. Τα ταυτόκλιτα ονόματα διακρίνονται σε ομαλά και ανώμαλα και έχουν και πτώση και αριθμό, ενώ τα ετερόκλιτα ονόματα κλίνονται ή μόνο στον ενικό ή μόνο στο δυϊκό ή στον πληθυντικό.

Μια άλλη κατηγοριοποίηση των ονομάτων είναι ως προς τη φωνή και τη σημασία. Ως προς τη φωνή έχουμε παράγωγα και πρωτότυπα. Πιο αναλυτικά, τα είδη των παράγωγων ονομάτων είναι τα εξής επτά: τα παρωνυμικά, τα συγκριτικά, τα κτητικά, τα υπερθετικά, τα υποκοριστικά, τα παρώνυμα και τα ρηματικά. Ο συγγραφέας αφιερώνει ένα μεγάλο εύρος του βιβλίου του για να περιγράψει και να αναλύσει κάθε μία από τις επτά κατηγορίες δίνοντας κανόνες σχηματισμού καταλήξεις και παραδείγματα για να γίνουν ακόμα πιο κατανοητά. Μάλιστα, προβαίνει και σε συγκρίσεις μεταξύ τους, ώστε να τονιστούν οι διαφορές τους, που σε ορισμένες περιπτώσεις δεν είναι διακριτές π.χ. σε τι συμφωνούν και σε τι διαφέρουν τα συγκριτικά με τα υπερθετικά επίθετα.

Αναφορικά με τα είδη της σημασίας των ονομάτων, αυτά είναι δύο και είναι το ουσιαστικό και το επίθετο. Τα ουσιαστικά μπορεί να είναι κύρια ονόματα ή προσηγορικά. Τα κύρια ονόματα είναι αυτά που ξεκάθαρα αποδίδουν κάποια μερική αξία, ενώ τα προσηγορικά δηλώνουν κοινή ουσία και διακρίνονται σε δεκαπέντε κατηγορίες: τα ειδικά, τα εθνικά, τα προς τι, τα ως τι, τα γενικά, τα περιληπτικά, τα περιεκτικά, τα ως περιεκτικά, τα πολυώνυμα, τα ομώνυμα, τα επώνυμα, τα φερώνυμα, τα δυνώνυμα, τα απολελυμένα και τα πεποιημένα. Από την άλλη πλευρά, τα επίθετα διακρίνονται σε δώδεκα κατηγορίες: τα τακτικά, τα ως προς τι, τα χρονικά, τοπικά, ποιοτικά, ενεργητικά, παθητικά, ερωτηματικά, αόριστα, ποσοτικά, μετουσιαστικά και τα επιμεριζόμενα. Για κάθε υποκατηγορία δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Περί ρήματος (σσ. 56-96)

Στην αμέσως επόμενη ευρεία ενότητα μελετάται το ρήμα και τα παρεπόμενά του. Υπάρχουν πέντε εγκλίσεις: η οριστική, η ευκτική, η προστακτική, η υποτακτική και το απαρέμφατο, αναλύονται οι σημασίες-χρήσεις των εγκλίσεων και δίνονται παραδείγματα. Σε ό,τι αφορά τις διαθέσεις των ρημάτων, αυτά διακρίνονται σε ενεργητικά, παθητικά, κοινά, ουδέτερα και αποθετικά. Σημαντικό είναι να επισημανθεί πως η ενεργητική και η παθητική διάθεση του ρήματος διαχωρίζονται με τη σειρά τους σε έξι διαφορετικές υποκατηγορίες ανάλογα με τις πτώσεις με τις οποίες συντάσσονται και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα. Επιπλέον, δίνεται ο ορισμός και μια ενδεικτική λίστα απρόσωπων και αυθυπότακτων ρημάτων.

Όσον αφορά τα υπόλοιπα παρεπόμενα των ρημάτων και συγκεκριμένα τα είδη αυτά είναι δύο, όπως άλλωστε και τα είδη των ουσιαστικών, τα πρωτότυπα και τα παράγωγα αντίστοιχα, ενώ αναφορικά με τα σχήματα των ρημάτων, αυτά διακρίνονται σε απλά, σύνθετα και παρασύνθετα.

Ακολουθεί η ανάλυση των συζυγιών, τις οποίες ο ίδιος αρχικά αναφέρει ονομαστικά και στη συνέχεια του έργου του προβαίνει σε ανάλυση αυτών των κατηγοριών ξεχωριστά ξεκινώντας από τα βαρύτονα ρήματα. Οι συζυγίες των βαρύτονων ρημάτων έχουν ως εξής: πρώτη με τελικά σύμφωνα τα: π, β, φ, πτ, δεύτερη με τελικά σύμφωνα τα: κ, γ, χ, κτ, τρίτη με τελικά σύμφωνα τα: τ, δ, θ, τέταρτη με τελικά σύμφωνα τα: ζζ, σς ή αττικώς ττ, πέμπτη με τελικά σύμφωνα τα: λ, ρ, μ, ν και έκτη χωρίς τελικό σύμφωνο. Ακολουθούν τα ληκτικά σύμφωνα του Μέλλοντα και του Παρακειμένου της κάθε συζυγίας.

Αναφορικά με τους χρόνους των ρημάτων αυτοί είναι οι εξής: Ενεστώτας, Μέλλοντας, Παρατατικός, Αόριστος, Παρακειμένος και Υπερσυντέλικος, και αυτοί με τη σειρά τους διακρίνονται σε δύο κατηγορίες τους προτακτικούς και τους υποτακτικούς. Δίνεται το πρώτο πρόσωπο του ρήματος τύπτω για κάθε χρόνο και ο σχηματισμός του είναι ο αρχαιοελληνικός που απαντά στα περισσότερα εγχειρίδια γραμματικής αυτής της περιόδου.

Στη συνέχεια του βιβλίου του, ο Σουγδουρής κάνει λόγο για τα ανώμαλα ρήματα και κατηγοριοποιεί το είδος της ανωμαλίας. Οι κατηγορίες αυτές αφορούν το χρόνο, τη σημασία, το θέμα και τη διάθεση των ρημάτων, ενώ αναφέρεται, επίσης, και στο σχηματισμό του Παρατατικού των ρημάτων.

Αξιοσημείωτο είναι πως ο συγγραφέας αφιερώνει ένα σημαντικό εύρος από το έργο του (σσ. 67-76) για να αναφερθεί στα ανώμαλα ρήματα. Έτσι, υπό τον τίτλο «Ανώμαλα ρήματα» έχουμε ένα κεφάλαιο, στο οποίο βλέπουμε την κλίση ανώμαλων ρημάτων σε όλες τις φωνές και εγκλίσεις. Τα ρήματα αυτά είναι τα ακόλουθα: εἶμι, ἴημι των οποίων η κλίση είναι αρχαιοελληνική. Ο Σουγδουρής κάνει και μια αναφορά στην αλλαγή που επιφέρει στη σημασία του ρήματος ἴημι το πνέυμα, δασεία ή ψιλή που κάθε φορά φέρει το ρήμα.

Από την σελίδα εβδομήντα εφτά κι έπειτα έχουμε μια νέα ενότητα στα πλαίσια της ίδιας θεματικής, δηλαδή του ρήματος. Στη νέα ενότητα γίνεται λόγος για τη χρονική και συλλαβική αύξηση των ρημάτων και για άλλους σχετικούς κανόνες

που είναι αναγκαίοι για την καλύτερη δυνατή κατανόηση των ρημάτων. Εδώ λοιπόν αναλύεται η συλλαβική και η χρονική αύξηση, αναλύεται το τρόπος σχηματισμού του αττικού αναδιπλασιασμού, γίνεται λόγος για την αύξηση στα σύνθετα ρήματα στον Παρατατικό, τον Αόριστο και τον Παρακειμένο και γενικά δίνονται όλοι οι σχετικοί κανόνες της αύξησης. Επιπλέον, γίνεται λόγος για τη σχέση-«κοινωνία» μέσου Παρακειμένου και β' Αορίστου, για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της παραλήγουσας του μέσου Παρακειμένου και του β' Αορίστου και κανόνες που αφορούν τον Αόριστο α' και τον Μέλλοντα π.χ. αριθμός συλλαβών, τρόπος σχηματισμού αναφορικά με τον Ενεστώτα, σύμφωνα που διατηρούν ή αποβάλλουν αυτοί οι χρόνοι κ.λπ.

Στις επόμενες σελίδες (90-96) γίνεται λόγος για τους χρόνους μέσης φωνής, τον σχηματισμό τους, τις ιδιαιτερότητές τους κ.λπ. ξεκινώντας από τον Ενεστώτα, προχωρώντας στον Μέσο Παρακειμένο και στην ιδιαιτερότητα του γ' πληθυντικού προσώπου του χρόνου αυτού και συνεχίζοντας με τον σχηματισμό όλων των χρόνων αναφέροντας κανόνες σαν αυτούς που προαναφέρθηκαν και στους χρόνους της ενεργητικής φωνής.

Βραχεία διδασκαλία περὶ προθέσεων. Περὶ διαφόρου σημασίας τῶν προθέσεων ἐν συνθέσει καὶ ἐν συντάξει (σσ. 97-122)

Στη σελίδα ενενήντα επτά, ο συγγραφέας αλλάζει κεφάλαιο και θεματική και πλέον περνάει στη διδασκαλία και στην ανάλυση των προθέσεων. Πιο συγκεκριμένα, προβαίνει στην ανάλυση των προθέσεων σε ό,τι αφορά τη σύνθεση και τη σύνταξη. Ο Σουγδουρής διαχωρίζει το κείμενό του σε ενότητες αφιερωμένες στις προθέσεις με την ακόλουθη σειρά: ἐν, εἰς, ἐξ, σύν, πρός, πρό, ἀνά, κατά, διά, μετά, παρά, ἀντί, ἐπί, περί, ἀμφί, ἀπό, ὑπό, ὑπέρ. Για καθεμία από τις παραπάνω προθέσεις ο συγγραφέας αναφέρει τις πτώσεις με τις οποίες συντάσσεται και τη σημασία που λαμβάνει κάθε φορά η σύνταξή της με κάθε πτώση. Επιπλέον, αναλύει τη σημασιολογική επίδραση της κάθε πρόθεσης κατά τη σύνθεση και ειδικότερα όταν αυτή χρησιμοποιείται ως πρώτο συνθετικό λέξεων. Ένα ενδεικτικό παράδειγμα είναι το ακόλουθο: για την πρόθεση σύν αναφέρει ότι συντάσσεται μόνο με δοτική δηλώνοντας πέντε έννοιες: ομόνοια, βοήθεια, προσθήκη, το εναντίον και το ομού δίνοντας ενδεικτικά παραδείγματα. Ενώ κατά τη σύνθεση η ίδια πρόθεση δίνει

τέσσερις σημασίες: κοινωνία, το τελείως, το ολίγον και έμφαση δίνοντας πάλι κάποιες λέξεις ως παράδειγμα.

Το εγχειρίδιο ολοκληρώνεται στη σελίδα 122 με μία μικρή ενότητα που αναφέρεται στα πέντε παρεπόμενα των προθέσεων. Μάλιστα, ακριβώς κάτω από αυτή την μικρή ενότητα ως κατακλείδα, ο ίδιος γράφει με μεγάλα διακριτά γράμματα «ΤΕΛΟΣ. Τῆς Γραμματικῆς τοῦ Σουγδουρῆ, καὶ τῷ Θεῷ Δόξα, καὶ τῇ Θεομήτορι κλέος».

Οι σελίδες 123-160 περιέχουν τα πρόσθετα «συνταγμάτια» του Σοφρωνίου και του Θεόφιλου Κορυδαλέα. Το πρώτο, του Σοφρωνίου έχει τίτλο «Συνταγμάτιον περὶ Στιγμῆς» και καλύπτει τις σελίδες 123-127. Το δεύτερο του Θεόφιλου Κορυδαλέα τιτλοφορείται «Διαίρεσις τῆς ποιητικῆς καὶ τὰ εἶδη αὐτῆς καὶ τίσιν ἕκαστον διαφέρει» και καταλαμβάνει τις σελίδες 128-159. Στη συγκεκριμένη παρουσίαση δεν γίνεται ανάλυση αυτών των ενοτήτων καθώς αυτές δεν αποτελούν έργα του Σουγδουρή αλλά προσθήκες του εκδότη.

Στο τέλος του εγχειριδίου, στις σελίδες 160-167 ο συγγραφέας προβαίνει στην παράθεση ενός πίνακα περιεχομένων, γράφοντας τους τίτλους των ενοτήτων και την εκάστοτε σελίδα, στην οποία κάποιος μπορεί να τις εντοπίσει και να τις μελετήσει.

10.4. Συμπεράσματα

Η Έπιτομή Γραμματικῆς είναι ένα εγχειρίδιο γραμματικής της αρχαίας ελληνικής γραμμένο σε αρχαϊζουσα γλώσσα και, όπως προαναφέρθηκε, χωρισμένο σε πολλές μικρές ενότητες. Δεν καλύπτει όλα τα πεδία που θα περιμέναμε από ένα βιβλίο γραμματικής. Για παράδειγμα, δεν περιλαμβάνει όλα τα μέρη του λόγου παρά μόνο όσα κρίνει αναγκαία ο συγγραφέας, αναφέροντας μάλιστα στην εισαγωγή ότι ορισμένα παραλείφθηκαν, για να μελετηθούν από τους ενδιαφερόμενους σε άλλα συγγράμματα. Έτσι, αναλύονται μόνο η προσωδία, οι λέξεις, τα άρθρα, τα ονόματα, τα ρήματα και οι προθέσεις με τα παρεπόμενά τους. Η ανάλυση όλων των παραπάνω άλλοτε είναι κυρίως γραμματική και άλλοτε συντακτική. Σε ό,τι αφορά το άρθρο, αναφέρονται τα είδη και τα παρεπόμενά του, αλλά όχι η κλίση του. Σε ό,τι αφορά τα ονόματα και τις κλίσεις αναφέρεται ο σχηματισμός τους- ο οποίος δεν διαφέρει από την πλειονότητα των εγχειριδίων που μελετήθηκαν- και οι κανόνες που τα αφορούν, δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα, αλλά δεν υπάρχουν αναλυτικοί πίνακες με το

κλιτικό σύστημα κάθε κατηγορίας-κλίσης, όπως συνηθίζεται στα εγχειρίδια γραμματικής. Αντίθετα, αναφέρονται αναλυτικά οι συντακτικές χρήσεις των πτώσεων και των προθέσεων, οι διάφορες κατηγορίες και σημασίες των επιθέτων. Τέλος, κάτι ανάλογο συμβαίνει και με το ρήμα. Δίνονται όλα τα παρεπόμενά του, αναλύεται ο σχηματισμός κάθε συζυγίας, όλων των χρόνων κ.λπ., αλλά δεν υπάρχουν αναλυτικοί πίνακες με κλίσεις ρημάτων. Τα μόνα ρήματα που κλίνονται αναλυτικά είναι δύο ανώμαλα, τα ρήματα εἶμι και ἴημι, των οποίων η κλίση είναι αρχαιοελληνική.

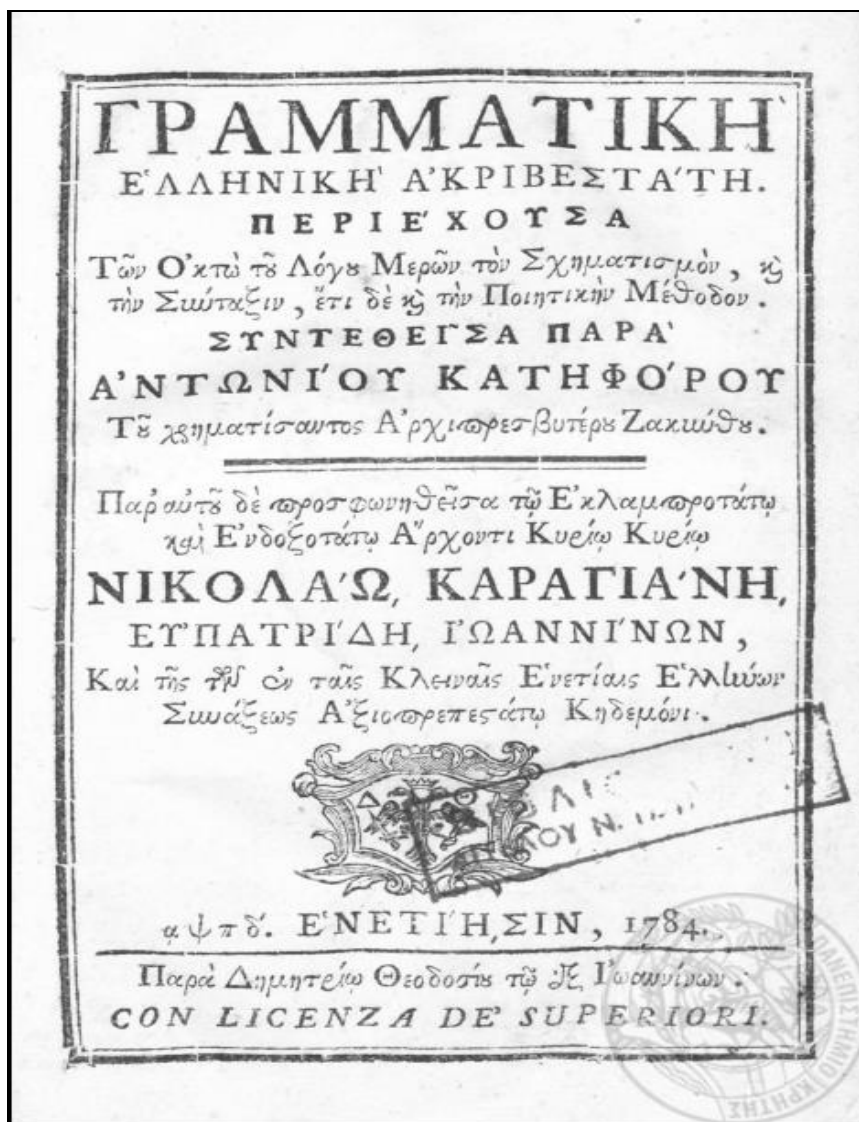
Τέλος, να σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη Γραμματική σχολιάστηκε και από τον Κοραή, ο οποίος κρίνοντας τους περισσότερους γραμματικούς της εποχής για τα διεξοδικά και κουραστικά τους εγχειρίδια, αναφέρει ότι ο Σουγδουρής απέφυγε την πολυλογία των ομοτέχνων του και συνόψισε τη Γραμματική του. Ωστόσο, ο Κοραής κρίνει αρνητικά το ότι ο Σουγδουρής διεξέρχεται συντομότερα τα περισσότερα κεφάλαια καθώς και την παράλειψη ολόκληρων κεφαλαίων, όπως αυτά των αντωνυμιών και των αριθμητικών²²¹.

Γενικότερα θα μπορούσαμε να πούμε για τη συγκεκριμένη Γραμματική ότι πρόκειται για ένα εγχειρίδιο της αρχαίας ελληνικής, παρόμοιο με άλλα αντίστοιχα της εποχής, ελλιπές αφού δεν περιλαμβάνει όλες τις αναμενόμενες θεματικές και με περισσότερη έμφαση στη σύνταξη.

221. Εμμ.Γ. Παντελάκης, «Ο Κοραής και η γραμματική», *Τεσσαρακονταετηρίς της καθηγεσίας Κ.Σ. Κοντού. Φιλολογικά Διατριβαί υπό των μαθητών και θαυμαστών αυτού προσφερόμεναι*, εκδ. Τύποις Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1909, σ. 143.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΚΑΤΗΦΟΡΟΥ

Εικόνα 6: Εξώφυλλο της Γραμματικής του Αντώνιου Κατήφορου

11.1. Η βιογραφία του Αντώνιου Κατήφορου (1685-1763):

Ο Αντώνιος Κατήφορος γεννήθηκε το 1685 (κατ' άλλους το 1696²²²) στη Ζάκυνθο, όπου και πήρε τις εγκύκλιες σπουδές του. Αργότερα μεταβαίνει στην Πάντοβα της Ιταλίας και σπουδάζει γραμματική και φιλοσοφία αρχικά στο Κοτουνιανό Φροντιστήριο και στη συνέχεια στο Ελληνικό Κολλέγιο του Αγίου Αθανασίου στη Ρώμη. Το έτος 1709 διέκοψε τις σπουδές του, θέλοντας να χειροτονηθεί και να αποφύγει την ομολογία στην καθολική πίστη²²³. Χειροτονείται διάκονος στη Βενετία και έπειτα διετέλεσε καθηγητής στο Φλαγγινιανό Ιεροσπουδαστήριο της Βενετίας, τουλάχιστον ως το 1720. Ακολούθως, επιστρέφει στη Ζάκυνθο διεκδικώντας το αξίωμα του πρωθιερέα, αλλά αποτυγχάνει. Διεκδίκησε εκ νέου το ίδιο αξίωμα, επιτυγχάνοντάς το, το έτος 1725 και διοίκησε την τοπική εκκλησία ως το 1730²²⁴. Το 1731 ξανά πήγε στη Βενετία, όπου δίδασκε τους νέους της Αδελφότητας ενώ παράλληλα, έκανε και μεταφράσεις για βιοποριστικούς λόγους²²⁵. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του τα έζησε στη Ζάκυνθο, όπου υπήρξε διευθυντής σε σχολείο της περιοχής. Πέθανε στη Ζάκυνθο το έτος 1763 ή σύμφωνα με άλλες πηγές το έτος 1768²²⁶.

Ο Κατήφορος είχε περιηγηθεί στα σπουδαιότερα ευρωπαϊκά κέντρα, Κάτω Χώρες, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία και είχε εντυπώσει στην ευρωπαϊκή φιλοσοφία. Υπήρξε από τους πιο γνωστούς δασκάλους της εποχής του και θεωρείται, μεταξύ άλλων, δάσκαλος του Ευγένιου Βούλγαρη, τον οποίο, σύμφωνα με τον Αγγέλου²²⁷, μύησε στο έργο του Τζον Λοκ και στην πειραματική φιλοσοφία του Ολλανδού Graavesand. Επηρεασμένος από τις ιδέες της Δύσης, λόγω του Διαφωτισμού, εισηγείται την αναμόρφωση της ελληνικής παιδείας και εκδίδει το 1734 μια «Γραμματική». Στον πρόλογό της διαπιστώνει περιχαρής την έφεση που αρχίζουν να

222. <http://195.134.90.78:8080/katoptron/loadUserPersonInfo.do?personId=27> βλ. & Ν. Κατραμής, *Φιλολογικά Ανάλεκτα Ζακύνθου*, εκδ. Ιερά Μητρόπολις Ζακύνθου και Στροφάδων, 1997, σ. 345.

Βλ. & Β. Μπόμπου-Σταμάτη, «Στοιχεία για τον Αντώνιο Κατήφορο και τον Φραγκίσκο Μηνιάτη», *Πρακτικά. Δ' Πανιόνιου Συνεδρίου τόμ. Β', Κερκυραϊκά Χρονικά*, 26 (1982), σ. 297.

223. Β. Μπόμπου-Σταμάτη, *Ο Βικέντιος Λαμοδός. Βιογραφία-Εργογραφία 1700-1754*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ. Αθήνα 1998, σ. 27.

224. Σ. Βιάζης, «Αντώνιος Κατήφορος», *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, τ. 14, 1890, σ. 109.

225. Α. Καραθανάσης, *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, εκδ. αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1975, σσ. 119-120.

226. Σ. Βιάζης, *ό.π.*, σ. 115.

227. Α. Αγγέλου, «Πώς η νεοελληνική σκέψη εγνώρισε το 'Δοκίμιο' του John Locke», *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, 7 (1954), σσ. 130-131.

δείχνουν οι σύγχρονοί του Έλληνες προς τις επιστήμες. Πρόκειται για μια περίοδο, κατά την οποία είναι αναγκαία η αυτονόμηση της φιλοσοφίας και της επιστήμης από τα θεολογικά δόγματα. Ο Αντώνιος Κατήφορος θεωρεί πως, αν οι καινοτομίες και οι μεταβολές είναι επικίνδυνες για την πίστη, είναι απαραίτητες για τα επιστημονικά ζητήματα²²⁸, και ο ίδιος καινοτομεί και επιλέγει τη δημοτική γλώσσα ως επικοινωνιακό του όργανο.

Τέλος, να σημειωθεί πως πηγές αναφέρουν ότι «ο Κατήφορος υπήρξε ο πρώτος Έλληνας απολογητής του τεκτονισμού, για τον οποίο ενδιαφέρθηκε, τόσο την εποχή που βρισκόταν στην Ιταλία, όσο και αργότερα, όταν πέρασε στη Ζάκυνθο»²²⁹. Στη Ζάκυνθο συνάντησε τον γνωστό Άγγλο τέκτονα Alexander Drummond, με τον οποίο συζήτησε αρκετά γύρω από τον ελευθεροτεκτονισμό και ζήτησε αυτός και η συντροφιά του να ιδρύσουν μια στοά στη Ζάκυνθο και να γίνουν ελεύθεροι τέκτονες αρκεί ο Drummond να ήταν διατεθειμένος να τους δεχτεί²³⁰.

11.2. Εργογραφία του Αντώνιου Κατήφορου

Το έργο του Κατήφορου είναι ευρύ και περιλαμβάνει μελέτες λεξικογραφικές, γραμματικές, ιστοριοβιογραφικές, θεολογικές και άλλες. Έγραψε μια βιογραφία του Μεγάλου Πέτρου²³¹ και μια *Ιστορία της Παλαιάς και Νέας Διαθήκης με εικόνες πασών των υποθέσεων χαλκογραφικάς, και με εξηγήσεις εβγαλμέναις από τους Αγίους Πατέρας*²³². Υπάρχει μαρτυρία πως άρχισε να συγγράφει επιστημονικό λεξικό, το οποίο όμως έμεινε ανολοκλήρωτο λόγω σταδιακής τύφλωσής του²³³. Ασχολήθηκε επίσης με την ποίηση, του αποδίδονται κάποια ποιήματα γραμμένα στην αρχαία, τη

228. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:lC_u3zcCreYJ:www.eap-forums.gr/modules.php%3Fname%3DForums%26file%3Dviewtopic%26p%3D283837%26sid%3D264e2ec21fb2254c8dfee9ec62117686+%CE%9A%CE%B1%CF%84%CE%AE%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%BF%CF%82+%CE%91%CE%BD%CF%84%CF%8E%CE%BD%CE%B9%CE%BF%CF%82&cd=29&hl=el&ct=clnk&gl=gr&client=firefox-a

229. Στ. Μακρυμύχας, *Ο πρώτος Έλληνας απολογητής του ελεύθερου τεκτονισμού, Ο «πρωτοπαπός» Ζακύνθου Αντώνιος ο Κατήφορος (1685-1713)*, Αθήνα 1955.

230. Α Καραθανάσης, *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, εκδ. αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 122. Βλ και Αλ. Αγγέλου, «Οι απαρχές του ελεύθερου τεκτονισμού στον Νέο Ελληνισμό», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 9 (1961), σσ. 319-320. Βλ και Παν Π. Κρητικός, «Συμβολή του τεκτονισμού των Ιονίων Νήσων εις την απελευθέρωσιν του Έθνους», *Πρακτικά Γ' Πανιωνίου Συνεδρίου*, τ. 1 (1967), σ. 181 και σημ. 1.

231. Π. Κιτρομηλίδης, «Επτανησιακός Διαφωτισμός: Τα όρια της ιδιομορφίας», *Πρακτικά Ζ' Πανιωνίου συνεδρίου-Ζητήματα πολιτισμικής ιστορίας*, Λευκάδα, 26-30 Μαΐου 2002, τόμ. Α', εκδ. Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 2004, σ. 252.

232. Μ. Μερακλής, «Κατήφορος Αντώνιος», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2007, σσ. 1060-1061.

233. Σ. Βιάζης, *ό.π.*, σ. 110.

δημώδη, τη λατινική και ιταλική γλώσσα, ασχολήθηκε και με τη σατιρική ποίηση, ενώ συνέθεσε θρησκευτικούς ύμνους και επιγράμματα²³⁴. Κατατάσσεται στους ποιητές της Επτανησιακής Σχολής και συγκεκριμένα στους προσολωμικούς. Τέλος, ασχολήθηκε και με μεταφράσεις, μεταφράζοντας στα λατινικά συγγράμματα του μεγάλου Φωτίου, έργο που ποτέ δεν ολοκληρώθηκε, καθώς και λόγους του Ιωάννη Χρυσοστόμου²³⁵.

11.3. Γραμματική ελληνική ακριβεστάτη. Περιέχουσα τῶν ὀχτῶ τοῦ λόγου μερῶν, τόν Σχηματισμόν, καὶ τὴν Σύνταξιν, ἔτι δέ καὶ τὴν Ποιητικὴν μέθοδον

11.3.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου

Η συγκεκριμένη Γραμματική έχει εκδοθεί το 1784 στη Βενετία από τον εκδοτικό οίκο του Δημητρίου Θεοδοσίου από τα Ιωάννινα. Στο εξώφυλλό της γίνεται αναφορά στο Νικόλαο Καραγιάννη, πλούσιο Γιαννιώτη έμπορο, πρόεδρο της Αδελφότητας της Βενετίας και στην ενετική ελληνική κοινότητα με έξοδα των οποίων εκδόθηκε προφανώς το συγκεκριμένο έργο. Σύμφωνα με τον Αθ. Καραθανάση, επιμελητή εκδόσεως της Γραμματικής του Αγίου Αθανασίου του Πάριου, αυτή δεν είναι η πρώτη έκδοση του συγκεκριμένου έργου. Ο Καραθανάσης, κάνοντας μια προσέγγιση στις γραμματικές 17^{ου}-19^{ου} αιώνα και αναφερόμενος στον Αντώνιο Κατήφορο επισημαίνει ότι ο τελευταίος «εξέδωσε το 1734 τη δική του Γραμματική που γνώρισε στη συνέχεια κι άλλες εκδόσεις με πολύ καλά κεφάλαια για τη μορφολογία και τη σύνταξη που περιλάμβανε και πραγματεία περί ποιητικής»²³⁶, ενώ σε μια υποσημείωση στην ίδια σελίδα αναφέρει επανεκδόσεις της Γραμματικής τα έτη 1769,

234. Μ. Μερακλής, *ό.π.*, σ. 1061.

235. Κ. Γρόλλιος, «Λατινομαθείς Επτανήσιοι λόγιοι από τον ΙΖ΄ έως τον ΙΘ΄ αιώνα», *Κερκυραϊκά χρονικά*, 15 (1970), σ. 35.

236. Αθ.Ε. Καραθανάσης. (επιμ.), *Άπαντα Αγίου Αθανασίου του Πάριου Τόμος Α΄ Η Γραμματική*, εκδ. Ιερά Μητρόπολις Παροναξίας Ιερών Προσκύνημα Παναγίας Εκατονταπυλιανής Πάρου, Πάρου 2006, σ. νε΄.

1778²³⁷ και 1784. Στην ελληνική βιβλιογραφία αναφέρονται επιπλέον επανεκδόσεις τα έτη 1737, 1769, 1795²³⁸. Τέλος, σύμφωνα με τον Καραθανάση, η Γραμματική του Κατήφορου μαζί με τη Γραμματική του Φατσέα χρησίμευσε ως πρότυπο στον Ienachita Vacarescu στη συγγραφή της δικής του Γραμματικής²³⁹.

Η Γραμματική του Κατήφορου αποτελείται από 358 αριθμημένες σελίδες. Περιλαμβάνει, ωστόσο, στην αρχή έξι ακόμη μη αριθμημένες σελίδες, οι οποίες έχουν τη μορφή εισαγωγής (αν και ο ίδιος δεν προβαίνει σ' αυτόν τον χαρακτηρισμό) και κατατόπισης του αναγνώστη σχετικά με το βιβλίο του. Σε αυτές τις πρώτες σελίδες απευθύνεται στους σοφούς καθηγητές που αποβλέπουν στην ελληνική παιδεία των νέων. Εκτιμά ότι η ορμή και το ενδιαφέρον των Ελλήνων για τις επιστήμες έχουν αναζωπυρωθεί, αναφέρει τον στόχο του, που είναι η αγωγή των Ελλήνων και εκθέτει σύντομα τη μέθοδο της πραγματείας του. Συγκεκριμένα, επισημαίνει ότι η Γραμματική του έχει διαιρεθεί σε τρία μέρη:

- Το πρώτο ονομάζεται Ετυμολογικό και περιλαμβάνει την κλίση των οχτώ μερών του λόγου.
- Το δεύτερο ονομάζεται Συντακτικό, γιατί περιλαμβάνει τη σύνταξη και «συναρμογή» αυτών των οχτώ μερών του λόγου.
- Το τρίτο είναι το Ποιητικό, στο οποίο περιλαμβάνονται κανόνες για τη γνώση της ποσότητας των συλλαβών και τις διαφορές των στίχων.

Ακολούθως, δίνει συμβουλές στους μαθητές για το πως να μελετήσουν το βιβλίο, όντας αρχάριοι και πώς αν είναι πιο προχωρημένοι-εξασκημένοι στη γραμματική. Τέλος, κάνει μια επισήμανση για τον τρόπο με τον οποίο συντάχθηκε η συγκεκριμένη Γραμματική. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι καινοτομεί στις κλίσεις των ονομάτων, στις συζυγίες των ρημάτων και στη σύνταξη, τα οποία δεν παρουσιάζονται σύμφωνα με την επικρατούσα αντίληψη. Εκτιμά ότι αυτή η καινοτομία δεν πρέπει να θεωρηθεί ατόπημα, γιατί, ενώ στην πίστη και σε άλλους ενδεχομένως τομείς, οι καινοτομίες και

237. Βλ. και Π.Μ. Κοντογιάννης, «Ειδήσεις περί του ηπειρωτικού οίκου Καραγιάννη», *Τεσσαρακονταετηρίς της καθηγεσίας Κ.Σ. Κοντού. Φιλολογικά Διατριβαί υπό των μαθητών και θαυμαστών αυτού προσφερόμεναι*, εκδ. Τύποις Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1909, σ. 196.

238. Βλ. Θ. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία (1544-1863): προσθήκες- συμπληρώσεις*, εκδ. Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1992. & Γ. Λαδάς - Α. Χατζηδήμος, *Βιβλιογραφία των ετών 1791-1795*, Αθήνα 1970.

239. Α Καραθανάσης, *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, εκδ. αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 121.

οι μεταβολές είναι επικίνδυνες, δεν ισχύει το ίδιο για την επιστήμη. Στα επιστημονικά ζητήματα, οι καινοτομίες είναι απαραίτητες, προκειμένου να επιτευχθεί η πρόοδος. Ακολουθεί διαγραμματική παρουσίαση της ύλης όλων των μερών και των κεφαλαίων, στα οποία αυτά διαιρούνται.

11.3.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης

Μέρος πρώτον ἐτυμολογικόν

Τά περί τήν κλίσιν καί Σχηματισμόν τῶν ὀκτώ τοῦ λόγου μερῶν περιέχον

1ο Κεφάλαιο: Περί διαιρέσεως τῶν Γραμμάτων

Ο συγγραφέας δίνει στην αρχή του κεφαλαίου έναν ορισμό της γραμματικής θεωρώντας ότι γραμματική είναι η διδακτική μέθοδος του να μιλάς και να γράφεις σωστά. Πήρε το όνομα αυτό από τα γράμματα γιατί καταγίνεται με τα γράμματα, τα οποία είναι τα στοιχεία και οι αρχές των συλλαβών, των λέξεων και του λόγου.

Η Γραμματική ξεκινά με τα γράμματα, τον διαχωρισμό τους σε σύμφωνα και φωνήεντα και τις κατηγοριοποιήσεις τους. Ακολουθεί αναφορά στις συλλαβές και τις λέξεις. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν κάποιες σελίδες με τίτλο «Υποσημειώσεις». Σ' αυτές τις σελίδες ο Κατήφορος δίνει γλωσσολογικές πληροφορίες από την ιστορία της ελληνικής γλώσσας κάνοντας λόγο για την προέλευση του ελληνικού αλφάβητου από το φοινικικό, αναφέροντας μάλιστα γνωστές μυθολογικές μορφές στις οποίες αποδίδονται, σύμφωνα με την παράδοση, κάποια γράμματα του αλφάβητου (Κάδμος, Παλαμήδης) καθώς και τον Σιμωνίδα. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι ο συγγραφέας είναι γνώστης της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας, την οποία προφανώς ασπάζεται. Δίνει πληροφορίες για τον χρόνο εισαγωγής συγκεκριμένων συμφώνων στο ελληνικό αλφάβητο, τον τρόπο προφοράς τους καθώς και φωνολογικές πληροφορίες για τη διαφοροποίηση της προφοράς της κοινής νέας ελληνικής σε σχέση με την αρχαία ελληνική λόγω των μεταβολών στα ανθρώπινα με το πέρασμα του χρόνου.

2ο Κεφάλαιο: Περί προσωδιῶν (σσ. 7-25)

Γίνεται λόγος για τους τόνους και τα πνεύματα και τους κανόνες στους οποίους εμπίπτουν.

3ο Κεφάλαιο: Περί τῶν ὀκτώ τοῦ λόγου μερῶν (σσ. 26-33)

Εδώ, μετά από μια σύντομη αναφορά στα οχτώ μέρη του λόγου (άρθρο, όνομα, αντωνυμία, ρήμα, μετοχή, πρόθεση, επίρρημα, σύνδεσμος): αναφέρονται κατηγοριοποιήσεις για:

- τα άρθρα, τα οποία διακρίνονται σε προτακτικά και υποτακτικά,
- τα γένη, για τα οποία κάνει διάκριση σε φυσικά και γραμματικά δίνοντας παραδείγματα γνωμικών από την Ιλιάδα και από τον Λουκιανό,
- τους αριθμούς (ενικός, πληθυντικός, δυικός)
- και τις πτώσεις. Όσον αφορά τις τελευταίες, δίνει διάφορες «ονομασίες» όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο ίδιος στην καθεμία από αυτές. Οι ονομασίες αυτές αφορούν τη συντακτική χρήση των πτώσεων. Για παράδειγμα διακρίνει την ονομαστική σε: δρώσα, πάσχουσα και ουδετέρα, τη γενική σε: πατρική, κτητική, πονηματική, ύλης – τιμήματος – χρόνου - διαστήματος σημαντική, ονόματος συντακτική, διαιρετική κ.λπ. δίνοντας πάντα παραδείγματα. Ομοίως για όλες τις πτώσεις. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι η γραμματική του Κατήφορου περιλαμβάνει και συντακτικούς χαρακτηρισμούς και χρήσεις.

4ο Κεφάλαιο: Περί Ὀνόματος καί τῶν ἰσοσυλλάβων αὐτοῦ κλίσεων (σσ. 34-44)

Σ' αυτό το κεφάλαιο γίνεται ο διαχωρισμός των κλίσεων. Σύμφωνα με τον Κατήφορο και όπως αποδεικνύεται και από την πορεία της έρευνας, σ' αυτό συμφωνούν και άλλοι γραμματικοί, οι κλίσεις είναι δέκα, πέντε απλές ή απαθείς και πέντε συνηρημένες. Από τις απλές, οι τέσσερις είναι ισοσύλλαβες και η πέμπτη περιττοσύλλαβη. Η κατανομή των ονομάτων στις κλίσεις έχει ως εξής:

Πρώτη κλίση: ισοσύλλαβα αρσενικά –ας, -ης, ισχύουν οι κανόνες που γνωρίζουμε από τις γραμματικές της αρχαίας ελληνικής.

Δεύτερη κλίση: ισοσύλλαβα θηλυκά σε –α, -η, δίνονται σχετικοί κανόνες.

Τρίτη κλίση: ισοσύλλαβα αρσενικά, θηλυκά κοινά και επίκοινα σε –ος και ουδέτερα σε –ον, δίνονται σχετικοί κανόνες.

Τέταρτη κλίση: ισοσύλλαβα ονόματα αττικά σε-ως π.χ. *Μενέλαως* και ουδέτερα σε –ων, δίνονται κανόνες.

5^ο Κεφάλαιο: 5^η κλίσις τῶν περιττοσυνλλάβων (σσ. 44-52)

Περιλαμβάνει όλα τα γένη, έχει ως τελικά φωνήεντα τα: α, ι, υ, ω και ως τελικά σύμφωνα τα: σ, ξ, ψ, ν, ρ. Η κλίση αυτή ουσιαστικά αντιστοιχεί στην τρίτη κλίση της αρχαίας ελληνικής. Δίνονται κανόνες και κλιτικά παραδείγματα.

6^ο Κεφάλαιο: Περί τῶν συνηρημένων κλίσεων (σσ. 52-57)

Σ' αυτό το κεφάλαιο αναλύονται οι συνηρημένες κλίσεις και τι περιλαμβάνει η καθεμία απ' αυτές. Αναλυτικότερα οι κατηγοριοποιήσεις έχουν ως εξής:

Πρώτη κλίση: Αρσενικά, θηλυκά και κοινά σε –ης και ουδέτερα σε –ες ή –ος με γενική σε –ους ενδεικτικά κλιτικά παραδείγματα δίνονται τα εξής: Δημοσθένης, τριήρης, ἀληθής και τεῖχος. Ακολουθούν κανόνες.

Δεύτερη κλίση: Αρσενικά και θηλυκά σε –ις, ουδέτερα σε –ι με γενική σε –ιος και –εως (ὄφις, πόλις). Ακολουθούν κανόνες.

Τρίτη κλίση: Αρσενικά σε –εως με γενική –εως (βασιλεύς).

Τέταρτη κλίση: Θηλυκά σε –ω ή –ως με γενική –ους (λητώ, αἰδώς.)

Πέμπτη κλίση: Ουδέτερα σε –ας ή –ρας με γενική –ατος ή –αος (αττ.-ως) (κρέας, κέρας κ.λπ.).

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι όλες οι συνηρημένες κλίσεις περιλαμβάνουν ονόματα τα οποία εντάσσοντας στην τρίτη κλίση της αρχαίας ελληνικής.

7^ο Κεφάλαιο: Περί ἑτέρων ἔμπαθῶν Ὀνομάτων, ἥτοι Συναιρουμένων (σσ. 58-61)

Σ' αυτό το κεφάλαιο αναφέρονται ονόματα, τα οποία ο συγγραφέας ονομάζει «εμπαθή» και τα διακρίνει σε «ολοπαθή» και «ολιγοπαθή». Πρόκειται για ονόματα συνηρημένα, τα οποία συναιρούνται σε όλες τις πτώσεις (ολοπαθή) π.χ. γαλή, νοῦς, Ἡρακλῆς ή σε ορισμένες (ολιγοπαθή) π.χ. βοῦς, κλείς, ἄστν κ.ά.

8^ο Κεφάλαιο: Περί Ἑτεροκλίτων Ὀνομάτων (σσ. 61-65)

Πρόκειται για ανώμαλα ονόματα που «παρακάμπτουν», όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο συγγραφέας, την κοινή κλίση όσον αφορά το γένος, τον αριθμό, τις πτώσεις ή και την ίδια την κλίση. Έτσι, διακρίνονται σε ετερόκλιτα κατά γένος π.χ. ό

ζυγός-τά ζυγά, ετερόκλιτα κατά αριθμό π.χ. τα κύρια ονόματα που έχουν μόνο ενικό αριθμό, ετερόκλιτα κατά τις πτώσεις π.χ. τα άκλιτα ονόματα, όπως τα γράμματα της αλφαβήτου κ.ά., και τέλος, ετερόκλιτα κατά την κλίση π.χ. ή γυνή κ.ά.

9ο Κεφάλαιο: Περί τῶν Ἐπιθέτων Ὀνομάτων (σσ. 65-68)

Σ' αυτό το κεφάλαιο γίνεται αναφορά στα επίθετα τριγενή τρικατάληκτα, δικατάληκτα και μονοκατάληκτα και δίνονται οι βασικές τους καταλήξεις.

10ο Κεφάλαιο: Περί Ἀριθμητικῶν Ὀνομάτων (σσ. 69-71)

Αναφέρονται τα αριθμητικά, τα οποία διακρίνονται σε απολελυμένα π.χ. εἷς-μία-έν, χίλιοι-χίλιαι,-χίλια κ.λπ. και σε τακτικά π.χ. πρῶτος-η-ο και δίνονται παραδείγματα.

11ο Κεφάλαιο: Περί Συγκριτικῶν καί Ὑπερθετικῶν (σσ. 71-75)

Γίνεται λόγος για εφτά είδη παράγωγων ονομάτων, τα οποία είναι τα εξής: συγκριτικά, υπερθετικά, πατρωνυμικά, υποκοριστικά, παρώνυμα και ρηματικά. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο αναλύονται τα ομαλά και ανώμαλα συγκριτικά και υπερθετικά. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι εδώ εντάσσονται μορφολογικές κατηγορίες που στην «τυπική» γραμματική συνήθως αναλύονται στα παραθετικά των επιθέτων.

12ο Κεφάλαιο: Περί Πατρωνυμικοῦ καί Ὑποκοριστικοῦ (σσ. 75-77)

Αναφέρονται τα πατρωνυμικά, ορισμός και καταλήξεις καθώς και τα υποκοριστικά, (βασικές καταλήξεις και παραδείγματα).

13ο Κεφάλαιο: Περί Κτητικῶν, Παρωνύμων καί Ρηματικῶν (σσ. 77-79)

Εδώ αναφέρονται τα κτητικά, τα παρώνυμα και τα ρηματικά ονόματα, δίνεται ο ορισμός, βασικά παραδείγματα και ειδικότερα στα ρηματικά ονόματα δίνονται βασικές καταλήξεις ανάλογα με το πρόσωπο του ρήματος, από το οποίο προέρχονται καθώς και παραδείγματα.

14° Κεφάλαιο: Περί Ἀντωνυμίας (σσ. 80-82)

Σ' αυτές τις σελίδες αναφέρονται οι αντωνυμίες, δίνεται ο ορισμός τους και οι υποδιαίρεσείς τους: πρωτότυπες, κτητικές, δεικτικές, αναφορικές και αόριστες. Αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι δεν γίνεται αναφορά σε πολλές αντωνυμίες που συνήθως αναφέρονται σε άλλα εγχειρίδια γραμματικής π.χ. αόριστη αντωνυμία θεωρείται μόνο η αντωνυμία: *ὁ, ἡ, τό* δείνα. Επιπλέον, ο Κατήφορος ειδικά στις δεικτικές αντωνυμίες επισημαίνει ότι αυτές είναι δύο: *οὗτος-αὕτη-τοῦτο* και *ἐκεῖνος-η-ο* και διαχωρίζει τη θέση του από τους Αττικούς, για τους οποίους αναφέρει ότι προσθέτουν και άλλες οξυνόμενες όπως η αντωνυμία *οὗτοσί*.

15° Κεφάλαιο: Περί Ρήματος καὶ τῶν Παρεπομένων αὐτῶ (σσ. 82-84)

Γίνεται αναφορά στα ρήματα και στα παρεπόμενά τους. Αφού δοθεί ο ορισμός του ρήματος, αναφέρονται οχτώ παρεπόμενα: ἐγκλιση, διάθεση, εἶδος, σχῆμα, αριθμός, πρόσωπο, χρόνος και συζυγία. Ακολουθεί αναφορά στο καθένα από τα παρεπόμενα του ρήματος π.χ. ποιες είναι οι εγκλίσεις, οι αριθμοί, οι χρόνοι κ.λπ.

16° Κεφάλαιο: Περί τῶν βαρυτόνων ρημάτων (σσ. 85-96)

Σ' αυτό το κεφάλαιο ο συγγραφέας αναλύει τα βαρύτονα ρήματα. Δίνει τον ορισμό τους και διακρίνει σ' αυτά ἑξί συζυγίες ανάλογα με το χαρακτήρα του θέματος σε κάθε ρήμα. Ἐτσι, προκύπτουν οι ἑξῆς συζυγίες: πρώτη με τελικό σύμφωνο χειλικό (π, β, φ, πτ), δεύτερη με τελικό σύμφωνο ουρανικό (κ, γ, χ, κτ), τρίτη με τελικό σύμφωνο οδοντικό (τ, δ, θ), τέταρτη με τελικό σύμφωνο (ζ ἢ ττ αττικώς), πέμπτη με τελικό σύμφωνο υγρό ἢ ἔνρινο (λ, ρ, μ, ν), ἕκτη χωρίς τελικό σύμφωνο και η οποία λήγει σε καθαρό -ω (π.χ. βασιλεύω, παίω). Ακολουθούν κανόνες για κάθε συζυγία και τέλος η κλίση ενός ρήματος βαρύτονου πρώτης συζυγίας, του ρήματος *τύπτω* στην ενεργητική και παθητική φωνή.

17° Κεφάλαιο: Περί τῶν περισπωμένων συζυγιῶν (σσ. 96-109)

Σ' αυτό το κεφάλαιο αναλύονται τα περισπώμενα ρήματα τα οποία διακρίνονται σε τρεις συζυγίες: πρώτη με ρήματα σε -εω, δεύτερη με ρήματα σε -αω, τρίτη με ρήματα σε -οω. Δίνονται κανόνες σχηματισμού και κλίση των ρημάτων ποιέω-ῶ, βοάω-ῶ, χρυσόω-ῶ στις δύο φωνές.

18ο Κεφάλαιο: Περί τῶν εἰς -μι συζυγιῶν (σσ. 109-119)

Αναφέρεται η προέλευσή των εἰς -μι ρημάτων και οι συζυγίες τους. Αναλυτικότερα: πρώτη συζυγία: προκύπτει από την αντίστοιχη συζυγία των περισπώμενων ρημάτων με χαρακτηριστικό παράδειγμα το ρήμα *τίθημι* του οποίου η κλίση παρατίθεται. Δεύτερη συζυγία: προκύπτει από την δεύτερη συζυγία των περισπώμενων ρημάτων. Εδώ αναφέρεται ως χαρακτηριστικό ρήμα, το οποίο και κλίνεται, το ρήμα *ἵστημι*. Τρίτη συζυγία: προκύπτει από την τρίτη συζυγία των περισπώμενων ρημάτων. Εδώ, αναφέρεται ως χαρακτηριστικό ρήμα, το οποίο και κλίνεται, το ρήμα *δίδωμι*.

19ο Κεφάλαιο: Περί τῶν ἀνώμαλων ρημάτων (σσ. 119-132)

Σύμφωνα με τον Κατήφορο, τα ρήματα μπορούν να είναι ανώμαλα όσον αφορά τα ακόλουθα τέσσερα στοιχεία: το θέμα, τη διάθεση, τη σημασία και τον χρόνο. Δίνονται ορισμένες κατηγορίες ανώμαλων ρημάτων και δίνεται η κλίση ορισμένων ρημάτων, που θεωρούνται ανώμαλα από όλες τις Γραμματικές όπως το ρήμα *εἶμι* και τα ρήματα *εἶμι*, *ἴημι*, *φημί*. Ακολουθεῖ ένας αλφαβητικός πίνακας οχτώ σελίδων με ανώμαλα ρήματα και τους αρχικούς τους χρόνους.

20ο Κεφάλαιο: Περί τοῦ σχηματισμοῦ τῶν χρόνων τοῖς ἐνεργητικοῖς καί παθητικοῖς ῥήμασι (σσ. 132- 153)

Ο Κατήφορος αναφέρει ως βασικό κανόνα τη συγγένεια των χρόνων. Αναφέρει τους αρκτικούς χρόνους (Ενεστώτα, Μέλλοντα, Παρακειμένο) και ότι οι υπόλοιποι χρόνοι προκύπτουν από τους αρκτικούς. Ακολουθῶς, κάνει αναφορά στα τελικά σύμφωνα του Μέλλοντα και του Παρακειμένου και προχωρά στον τρόπο σχηματισμοῦ του Παρατατικού. Γίνεται λόγος για τα δύο είδη της αύξησης (συλλαβική-χρονική) και δίνονται εξαιρέσεις στους κανόνες της αύξησης. Στη συνέχεια, δίνονται κανόνες για τον σχηματισμό του Μέλλοντα πρώτου π.χ. των βαρύτονων αφωνόληκτων ή υγράληκτων και ενρινόληκτων ρημάτων, των περισπώμενων και κάποιες εξαιρέσεις. Κανόνες δίνονται στη συνέχεια και για τον σχηματισμό Αορίστου α', ο οποίος προκύπτει από τον Μέλλοντα α' με την αύξηση και τις μετατροπές στις καταλήξεις. Ακολουθούν κανόνες για τον σχηματισμό του Αορίστου β' και του Μέλλοντα. Ο συγγραφέας εξηγεί πως ο πρώτος προκύπτει κυρίως από τον Παρατατικό και ο

δεύτερος από τον Αόριστο β'. Στη συνέχεια, δίνονται οι κανόνες σχηματισμού του Παρακειμένου (αναφέρονται οι αυξήσεις και ο αναδιπλασιασμός) και τέλος, του Υπερσυντελικού, ο οποίος προκύπτει από τον Παρακείμενο. Οι κανόνες συνεχίζονται και στις επόμενες σελίδες με αναφορά στον σχηματισμό του αττικού Παρακειμένου και Υπερσυντέλικου καθώς και των χρόνων μέσης και παθητικής φωνής σε όλες τις εγκλίσεις.

21° Κεφάλαιο: Περί προθέσεων (σσ. 153-155)

Παρουσιάζονται οι δεκαοχτώ προθέσεις, διαιρούνται σε μονοσύλλαβες και δισύλλαβες και γίνεται αναφορά στις αλλοιώσεις που υφίστανται ανάλογα με το γλωσσικό περιβάλλον, στο οποίο βρίσκονται.

22° Κεφάλαιο: Περί ἐπιρρήματος (σσ. 155-157)

Δίνεται ο ορισμός και παρουσιάζονται τα επιρρήματα.

23° Κεφάλαιο: Περί συνδέσμων (σ. 157)

Σε μια σελίδα παρουσιάζονται συνοπτικά οι σύνδεσμοι.

24° Κεφάλαιο: Περί τῶν παθῶν τῶν λέξεων ἀπό τοῦ γραμματικοῦ Τρύφωνος (σσ. 158-160)

Τα πάθη των λέξεων σύμφωνα με τον Κατήφορο είναι πέντε: Ἐνδεια, Πλεονασμός, Μετάθεσις, Μετάληψις και Τμήσις. Παρουσιάζονται και αναλύονται σε υποκατηγορίες.

Μέρος Δεύτερον Συντακτικόν

Τά περί τήν σύνταξιν τῶν ὀκτώ τοῦ λόγου μερῶν περιέχον

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου απαρτίζεται, όπως και το πρώτο από πολλά επιμέρους μικρά κεφάλαια (τριάντα στο σύνολό τους) και εκτείνεται στις σελίδες 161-298.

1ο Κεφάλαιο: Περί τῆς συντάξεως τοῦ ἄρθρου τοῦ προτακτικοῦ (σσ. 161-165) & 2ο Κεφάλαιο: Περί τῆς συντάξεως τοῦ ἄρθρου τοῦ ὑποτακτικοῦ (σσ. 165-168)

Σ' αυτά τα δύο κεφάλαια αναλύεται ἡ σύνταξη τῶν ἁρθρῶν, δίνονται αναλυτικά πολλές περιπτώσεις καὶ πολλά παραδείγματα ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Οδύσσεια, ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο καὶ ἀρχαίους συγγραφεῖς ἢ ἱστορικούς ὅπως ὁ Δημοσθένης, ὁ Ἰσοκράτης καὶ ὁ Θουκυδίδης, ὁ Λουκιανός, ὁ Θεόκριτος, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτωνας.

3ο Κεφάλαιο: Περί τῆς συμφωνίας τοῦ οὐσιαστικοῦ ὀνόματος μετὰ τοῦ ἐπιθέτου (σσ. 168-173).

Πέραν τοῦ γνωστοῦ κανόνα γιὰ συμφωνία γένους, πτώσης καὶ ἀριθμοῦ, δίνονται καὶ ἄλλοι αναλυτικοὶ κανόνες ποὺ ἀφοροῦν ἰδιαίτερες περιπτώσεις, ὅπως τὴ συνύπαρξη ἀρσενικῶν καὶ θηλυκῶν οὐσιαστικῶν, τὰ περιληπτικά ὀνόματα, τὴν παρουσία ἐπιθέτων μετὰ οὐσιαστικῶν κ.ά.

4ο Κεφάλαιο: Περί τῆς συντάξεως οὐσιαστικῶν ὀνομάτων (σσ. 173-176)

Γίνεται λόγος γιὰ τὴ σύνταξη τῶν οὐσιαστικῶν με γενική ἢ δοτική κ.λπ., ἀναφέρονται περιπτώσεις ὅπως π.χ. ἡ χρῆση ουδέτερου ἐπιθέτου με ἄρθρο στὴ θέση τοῦ οὐσιαστικοῦ καὶ δίνονται παραδείγματα ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφεῖς.

5ο Κεφάλαιο: Περί τῆς τῶν ἐρωτηματικῶν καὶ ἀριθμητικῶν ὀνομάτων συντάξεως (σσ. 176-180)

Δίνεται ἡ σύνταξη ἀριθμητικῶν, ἐρωτηματικῶν ἀντωνυμιῶν καὶ ἐπιρρημάτων καὶ μάλιστα δίνεται ἓνας μικρὸς κατάλογος, στὸν ὁποῖο γιὰ κάθε ἐρωτηματικὴ λέξη δίνονται ἀντίστοιχες λέξεις ὡς ἀπάντησις. Ἡ χρῆση παραδειγμάτων ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφεῖς εἶναι διαρκής.

6ο Κεφάλαιο: Περί ἐπιθετικῶν, ὅσα γενικῇ συντάσσεται (σσ. 181-183)

Δίνονται οἱ κατηγορίες τῶν ἐπιθέτων ποὺ ξέρουμε ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνική ὅτι συντάσσονται με γενική π.χ. ὅσα δηλώνουν γνώση ἢ ἐμπειρία.

7^ο Κεφάλαιο: Περί συντάξεως τῶν συγκριτικῶν καί ὑπερθετικῶν ὀνομάτων (σσ. 183-188)

Δίνεται η σύνταξη συγκριτικῶν και υπερθετικῶν ονομάτων οι ομοιότητες και οι διαφορές που παρουσιάζουν μεταξύ τους στη σύνταξη.

8^ο Κεφάλαιο: Περί ἐπιθετικῶν ὅσα δοτικῇ συντάσσονται (σσ. 188-190)

Δίνονται οι κατηγορίες των επιθέτων που ξέρουμε από τις Γραμματικές της αρχαίας ελληνικής ότι συντάσσονται με δοτική π.χ. ὅσα δηλώνουν ομοιότητα, ισότητα, τα σύνθετα με τις προθέσεις ἐν και σύν.

9^ο Κεφάλαιο: Περί ἐπιθετικῶν ὅσα αἰτιατικῇ συντάσσονται (σσ. 190-191)

Δίνονται κατηγορίες επιθέτων που συντάσσονται με αιτιατική π.χ. ὅσα δηλώνουν υπεροχή ή το αντίθετο, ὅσα δηλώνουν μέρος κ.ά.

10^ο Κεφάλαιο: Περί συντάξεως ἀντωνυμιῶν (σσ. 192-196)

Αναφέρεται η σύνταξη των αντωνυμιῶν και δίνονται κανόνες χρήσης τους. Για παράδειγμα γίνεται λόγος για τις πρωτότυπες (για την κατηγοριοποίηση αυτή βλ. 14^ο κεφάλαιο πρώτου μέρους) αντωνυμίες που χρησιμοποιούνται μόνο για να δηλώσουν ἔμφαση και αντιδιαστολή προσώπων. Γίνεται λόγος για το ότι οι αντωνυμίες δεν επιδέχονται προτακτικό ἄρθρο εκτός από τις κτητικές, γίνεται λόγος για την αυτοπάθεια κ.ά.

11^ο Κεφάλαιο: Περί συμφωνίας ὀνόματος καί ρήματος (σσ. 196-198)

Αναφέρονται κανόνες για τη συμφωνία ὀνόματος ρήματος και μεταξύ άλλων αναφέρεται τι γίνεται στην Αττική ή στη Μακεδονική διάλεκτο καθώς και στην ποιητική χρήση.

12^ο Κεφάλαιο: Περί τῆς τῶν ἐνεργητικῶν ρημάτων συντάξεως (σσ. 199-213)

Δίνεται ο ορισμός των ενεργητικῶν ρημάτων, τα οποία διακρίνονται ως προς τη σύνταξη σε ἑξι κατηγορίες.

Πρώτη: Όσα απαιτούν πριν ονομαστική προσώπου που ενεργεί και μετά απ' αυτά αιτιατική του προσώπου που πάσχει.

Δεύτερη: Όσα απαιτούν ονομαστική προσώπου που ενεργεί και δοτική του πάσχοντος.

Τρίτη: Όσα απαιτούν ονομαστική δρώσα και γενική πάσχουσα.

Τέταρτη: Όσα απαιτούν ονομαστική προσώπου που ενεργεί, αιτιατική του προσώπου που πάσχει και άλλη αιτιατική του πράγματος.

Πέμπτη: Όσα απαιτούν ονομαστική, αιτιατική και δοτική.

Έκτη: Όσα απαιτούν ονομαστική, αιτιατική και γενική.

Για όλες τις παραπάνω κατηγορίες δίνονται παραδείγματα.

13^ο Κεφάλαιο: Περί τῆς τῶν παθητικῶν ρημάτων συντάξεως (σσ. 214-216)

Δίνεται ο ορισμός των παθητικών ρημάτων και η σύνταξή τους καθώς και παραδείγματα.

14^ο Κεφάλαιο: Περί τῆς τῶν οὐδετέρων ρημάτων συντάξεως (σσ. 217-225)

Ουδέτερα είναι τα ρήματα που λήγουν σε *-ω* και *-μι* και δεν σχηματίζουν παθητικό πρόσωπο σε *-μαι*. Σ' αυτό το κεφάλαιο χωρίζονται και αναλύονται τα ενεργητικά ουδέτερα ρήματα ως προς τη σύνταξη σε έξι κατηγορίες-είδη: Η σύνταξη και η κατηγοριοποίησή τους έχει ως εξής: Πρώτο είδος: τα υπαρκτικά, τα οποία πριν και μετά απαιτούν ονομαστική π.χ. *εἰμι*, *ὑπάρχω*, *τυγχάνω*. Δεύτερο είδος: τα αυτοουδέτερα που απαιτούν μόνο ονομαστική π.χ. *ζῶ*, *βιῶ*, *ευσεβῶ* κ.ά. Τρίτο είδος: ουδέτερα μεταβατικά, τα οποία απαιτούν ονομαστική πριν από αυτά και αιτιατική με πρόθεση μετά από αυτά π.χ. *ἀνεβαίνω*, *τρέχω* κ.ά. Τέταρτο είδος: τα περιποιητικά, όσα μαζί με την ονομαστική απαιτούν και δοτική π.χ. *ἀρέσκω*, *εἶκω* κ.ά. Πέμπτο είδος: τα κτητικά, τα οποία συντάσσονται με γενική π.χ. *τυγχάνω*, *ἀπολαύω* κ.ά. Έκτο είδος: τα ουδετεροπαθητικά ή αυτοπαθή που σημαίνουν πάθος και απαιτούν ονομαστική πάσχουσα και γενική με πρόθεση π.χ. *πάσχω*, *χαίρω*.

15° Κεφάλαιο: Περί τῶν κοινῶν ἢ μέσων ρημάτων (σσ. 225-226)

Γίνεται λόγος για τα ρήματα που λήγουν σε –μαι, τα οποία πότε δηλώνουν ενέργεια και πότε πάθος και στην πρώτη περίπτωση συντάσσονται κατά τα ενεργητικά ρήματα ενώ στη δεύτερη όπως τα παθητικά.

16° Κεφάλαιο: Περί τῶν ἀποθετικῶν ρημάτων (σσ. 227-235)

Τα αποθετικά ρήματα, δηλαδή αυτά που έχουν παθητική μορφολογία–κλίση αλλά σημαίνουν ενέργεια, χωρίζονται σε έξι είδη, όσα συντάσσονται με ονομαστική και αιτιατική πάσχουσα, ονομαστική και δοτική, ονομαστική και γενική, ονομαστική και δύο αιτιατικές, ονομαστική με αιτιατική και δοτική, και τέλος ονομαστική με αιτιατική και γενική. Φυσικά δίνονται παραδείγματα για κάθε κατηγορία.

17° Κεφάλαιο: Περί τῆς τῶν ἀπροσώπων ρημάτων συντάξεως (σσ. 235-240)

Δίνεται ο ορισμός των απρόσωπων ρημάτων, τα οποία στη συνέχεια διαιρούνται σε πέντε είδη. Σε αυτά που είναι αμετάβατα και δεν εκφέρονται με κάποια πτώση αν και υπονοείται η ονομαστική, π.χ. βρέχει, σ' αυτά που συντάσσονται με αιτιατική και απαρέμφατο, σ' αυτά που συντάσσονται με δοτική ονόματος και απαρέμφατο, όσα συντάσσονται με δοτική προσώπου και γενική πράγματος και τέλος στα απρόσωπα παθητικής φωνής, τα οποία γίνονται από ρήματα ενεργητικά και ουδέτερα. Δίνονται παραδείγματα για κάθε περίπτωση.

18° Κεφάλαιο: Περί τίνων κοινῶν πτώσεων (σσ. 240-242)

Κοινές πτώσεις ονομάζονται όσες μπορούν να συνταχθούν με κάθε ρήμα. Αναφέρονται αυτές οι πτώσεις και δίνονται παραδείγματα από τον Πλάτωνα, τον Θουκυδίδη, τον Ξενοφώντα, τον Ηλιόδωρο κ.ά.

19° Κεφάλαιο: Περί τῆς συντάξεως τοῦ τόπου (σσ. 242-243)

Γίνεται λόγος για στάση και κίνηση με παραδείγματα από γνωστούς αρχαίους συγγραφείς.

20° Κεφάλαιο: Περί τῆς συντάξεως τοῦ χρόνου (σσ. 243-245)

Το συγκεκριμένο κεφάλαιο αναφέρεται στη σύνταξη του χρόνου (με πλάγιες πτώσεις και προθέσεις).

21° Κεφάλαιο: Περί τῆς γενικῆς ἀπολελυμένης (σσ. 245-247)

Δίνεται ο ορισμός της γενικής απόλυτης και η χρήση της με παραδείγματα.

22° Κεφάλαιο: Περί τῆς Συντάξεως τῶν Ὀριστικῶν, Προστακτικῶν, Εὐκτικῶν, καὶ Ὑποτακτικῶν (σσ. 247-249)

Γίνεται αναφορά στη σύνταξη των εγκλίσεων αυτών, δηλαδή με ποιες πτώσεις συντάσσονται, αν δέχονται μπροστά τους μόρια κ.λπ. Δίνονται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς και από συγκεκριμένες διαλέκτους στις οποίες υπάρχουν ιδιαιτερότητες.

23° Κεφάλαιο: Περί τῆς Συντάξεως τῶν Ἀπαρεμφάτων (σσ. 249-254)

Γίνεται αναφορά σε συγκεκριμένες κατηγορίες ρημάτων που συντάσσονται με απαρέμφοτο συγκεκριμένου χρόνου π.χ. ρήματα που δηλώνουν ελπίδα ή προσδοκία συντάσσονται με απαρέμφοτο Μέλλοντα. Επιπλέον, αναφέρονται κι άλλες συντάξεις απαρεμφάτων όπως με συγκεκριμένα μόρια ή πτώσεις.

24° Κεφάλαιο: Περί Μετοχῶν Συντάξεως (σσ. 254-257)

Αναφέρονται κατηγορίες ρημάτων που συντάσσονται με μετοχές ή άλλες «idiaίτερες συντάξεις» με χρήση μετοχών.

25° Κεφάλαιο: Περί Συντάξεως τῶν εἰς –τεον Ρηματικῶν (σσ. 258-259)

Αναφέρεται η σημασία και η σύνταξη ενεργητική και παθητική των ρηματικών επιθέτων. Δίνονται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

26° Κεφάλαιο: Περί Συντάξεως τῶν Προθέσεων (σσ. 259-277)

Αναφέρονται μία-μία όλες οι προθέσεις καθώς και οι πτώσεις με τις οποίες συντάσσεται η καθεμία απ' αυτές και δίνονται παραδείγματα.

27° Κεφάλαιο: Περί Συντάξεως Ἐπιρρημάτων (σσ. 278-283)

Τα επιρρήματα χωρίζονται σε κατηγορίες π.χ. χρονικά, τοπικά αλλά και μικρότερες υποκατηγορίες όπως αυτά που δηλώνουν όρκο, θαυμασμό κ.λπ. και δίνεται η πτώση με την οποία συντάσσεται κάθε κατηγορία.

28° Κεφάλαιο: Περί τῆς τῶν Συνδέσμων Συντάξεως (σσ. 283-287)

Σύμφωνα με τον Κατήφορο, οι σύνδεσμοι είναι λέξεις που συνδέουν άλλα μέρη του λόγου οπότε ενώνουν όμοια στοιχεία π.χ. ρήμα με ρήμα ή όνομα με όνομα και όμοιες πτώσεις. Αναφέρονται ωστόσο, συγκεκριμένες συντάξεις ορισμένων συνδέσμων.

29° Κεφάλαιο: Περί τῆς διά Σχημάτων Συντάξεως (σσ. 288-292)

Γίνεται λόγος για βαρβαρισμούς και σολοικισμούς και αναφέρονται διάφορα σχήματα λόγου και η σύνταξή τους.

30° Κεφάλαιο: Περί τῆς τῶν Μηνῶν, καί ἡμερῶν συντάξεως, καί περὶ τῶν Ἀριθμητικῶν Χαρακτήρων (σσ. 293-298)

Γίνεται αναφορά στην ονομασία των μηνών, στη χρήση των γραμμάτων αντί για αριθμούς από τους Έλληνες κατά την αρίθμηση και δίνεται η αντιστοίχιση γραμμάτων-αριθμών.

Μέρος τρίτον ποιητικόν

Στο προοίμιο (σσ. 299-302) ο Κατήφορος αναφέρει ότι θα δώσει τους κανόνες και τη χρήση της ποιητικής επιστήμης. Ορίζει την ποιητική ως τη μέθοδο του να φτιάχνει κανείς στίχους και να μιμείται τα θεία και τα ανθρώπινα με ρυθμό και αρμονία. Δίνει τον ορισμό του ποιητή και το έργο του καθώς και τον στόχο της ποιητικής που είναι η τέρψη και η ωφέλεια των ακροατών και η καθοδήγησή τους διδάσκοντάς τους σωστά παραδείγματα, όπως έχουν κάνει γνωστοί ποιητές π.χ. ο Όμηρος, ο Ησίοδος, ο Θέογνης κ.ά.

Στη συνέχεια δίνεται η δομή αυτού του μέρους της Γραμματικής. Συγκεκριμένα επισημαίνεται ότι η πραγματεία χωρίζεται σε τρία τμήματα: Το πρώτο περιλαμβάνει την προσωδία και δίνει κανόνες για την ποσότητα των διχρόνων. Πράγματι το πρώτο αυτό τμήμα (σσ. 303-326) του τρίτου μέρους της Γραμματικής

αποτελείται από δεκατέσσερα μικρά κεφάλαια, στα οποία δίνονται κανόνες για την ποσότητα των διχρόνων, επιρροές που υφίστανται τα τελευταία από την παραγωγή και τη σύνθεση, από τις αυξήσεις στα περιττοσύλλαβα ονόματα, επιρροές λόγω διαλέκτων, εξετάζεται η παραλήγουσα των ονομάτων και η ποσότητα συγκεκριμένων φωνηέντων, όταν απαντούν στη λήγουσα.

Το δεύτερο τμήμα αναφέρεται στη μετρική και συγκεκριμένα στα είδη και τις διαφορές των μέτρων. Σ' αυτό το τμήμα (σσ. 327-341) που αποτελείται από έξι κεφάλαια, αρχικά δίνεται ο ορισμός των μετρικών, ποδών οι οποίοι διακρίνονται σε δισύλλαβους, τρισύλλαβους, τετρασύλλαβους. Γίνεται αναφορά στους δακτυλικούς στίχους, στους ενδεκασύλλαβους, ιαμβικούς, τροχαϊκούς και αναπαιστικούς με παραδείγματα γνωστών ποιητών όπως ο Αλκμάν, ο Όμηρος, ο Αλκαίος, ο Αρχίλοχος, ο Ανακρέοντας, ο Ιππόνακτας.

Το τρίτο τμήμα (σσ. 342-358) περιλαμβάνει την Ποιηματική δηλαδή διδάσκει τον τρόπο σύνθεσης επιγραμμάτων, ειδυλλίων, ωδών, ελεγείων και άλλων ποιημάτων. Στις τελευταίες δέκα σελίδες γίνεται αναφορά στις διαλέκτους της ελληνικής γλώσσας και στους κανόνες που τις διέπουν και επιπλέον δίνονται παραδείγματα ονομάτων και αντωνυμιών όλων των πτώσεων με τις μεταβολές που υφίστανται σε κάθε διάλεκτο και παραδείγματα ρημάτων με τις αντίστοιχες διαλεκτικές μεταβολές σε όλους τους χρόνους.

Μ' αυτές τις δέκα σελίδες κλείνει το βιβλίο του Κατήφορου, το οποίο δεν περιλαμβάνει περιεχόμενα.

11.4. Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, η Γραμματική του Κατήφορου αποτελεί μια Γραμματική της αρχαίας ελληνικής, προφανώς αρκετά διαδεδομένη, αν κρίνουμε από τις αρκετές επανεκδόσεις της. Δεν υπάρχουν ιδιαίτερες διαφορές σε σχέση με άλλες αρχαιοελληνικές Γραμματικές, που έχουν μελετηθεί ούτε στην ετυμολογία, ούτε στη σύνταξη. Βέβαια, η συγκεκριμένη Γραμματική περιλαμβάνει και το κεφάλαιο της Ποιητικής, το οποίο δεν απαντά σε πολλά εγχειρίδια. Είναι αρκετά αναλυτική και περιλαμβάνει ύλη κατακερματισμένη σε πληθώρα πολύ μικρών κεφαλαίων, ορισμένα μάλιστα από τα οποία δεν ξεπερνούν τις δύο σελίδες. Περιλαμβάνει ακόμη και ευρύτατη χρήση παραδειγμάτων από αρχαίους συγγραφείς, ποιητές, ιστορικούς κ.λπ. όπως ο Ξενοφώντας, ο Θουκυδίδης, ο Όμηρος, ο Σοφοκλής κ.ά. Αξίζει να σημειωθεί

ότι ο ίδιος ο Κατήφορος αναφέρει στην εισαγωγή του τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο γίνεται η παρουσίαση του υλικού, θεωρώντας τον καινοτόμο και χρήσιμο για την πρόοδο της επιστήμης.

Αξιοσημείωτη είναι και η εισαγωγή, στην οποία ο συγγραφέας δίνει οδηγίες για το πώς πρέπει να μελετηθεί το βιβλίο του από τους αναγνώστες και τους μαθητές αρχάριους και μη. Τα παραπάνω, ωστόσο, δεν αποτελούν καινοτομία του Κατήφορου, αλλά συνηθίζονται και σε άλλες Γραμματικές της εποχής. Σημαντικές είναι και οι πληροφορίες γλωσσολογικού ενδιαφέροντος που αφορούν την ιστορία της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού αλφάβητου, τον χρόνο και τον τρόπο εισαγωγής του και τη διαφοροποίηση της προφοράς του σε σχέση με εκείνη της αρχαίας ελληνικής.

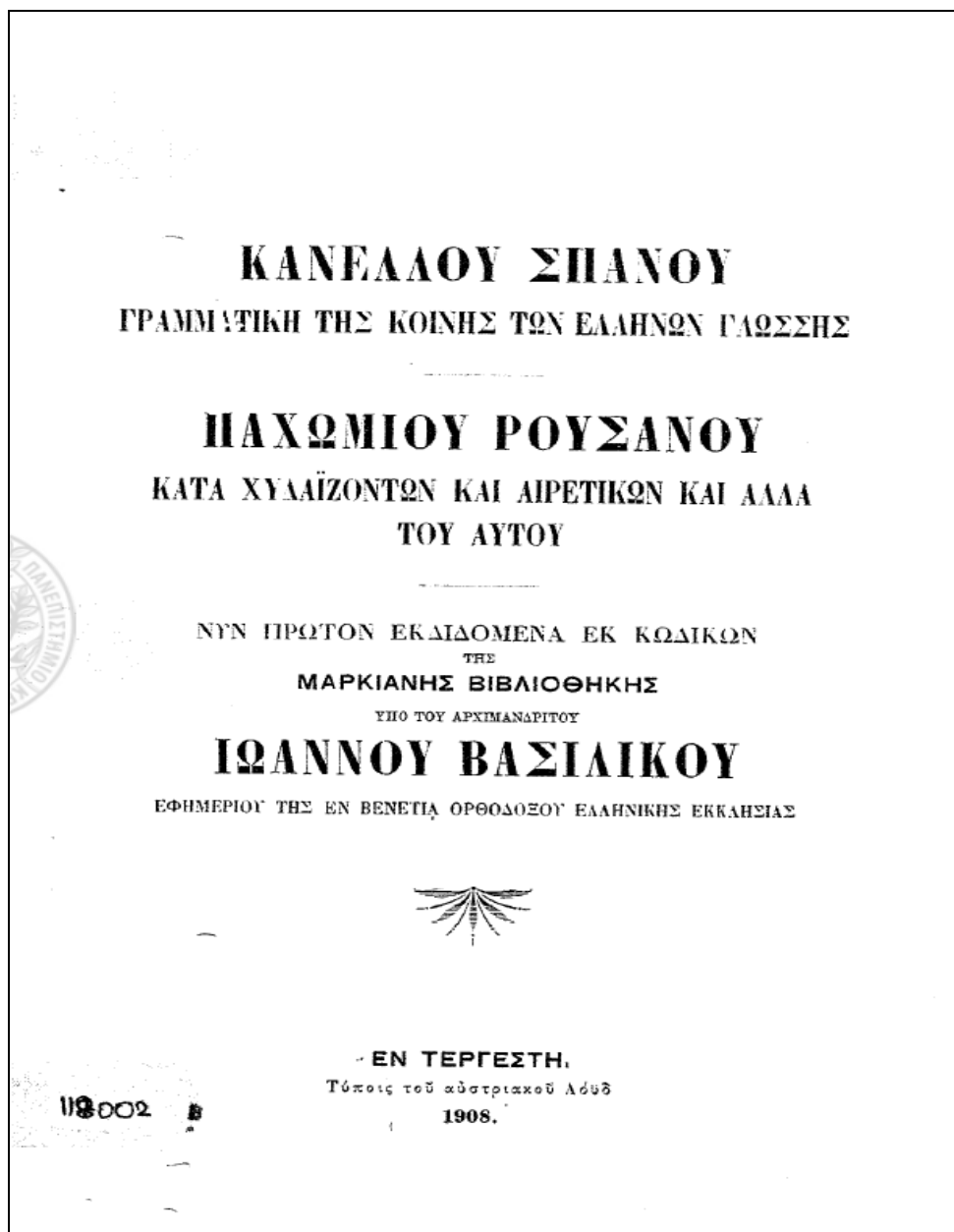
Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι ο Κωνσταντίνος Κούμας²⁴⁰, συντάκτης Γραμματικής και ο ίδιος, κάνοντας μια ανασκόπηση των γραμματικογράφων και των εγχειριδίων Γραμματικής που κυκλοφόρησαν πριν από το δικό του, επαινεί τον Κατήφορο, κρίνοντας πως έδωσε στους μαθητές μια Γραμματική εύληπτη και μεθοδικότερη του Λάσκαρη, την οποία ωστόσο δεν μπόρεσε να εκτοπίσει δια την «άλληλοδιαδόχως μεταβαίνουσιν ἀπὸ διδασκάλων εἰς μαθητὰς ἔξιν»²⁴¹.

240. Ο Κων. Κούμας υπήρξε διδάσκαλος του Γένους, πρωτεργάτης του νεοελληνικού διαφωτισμού, ιστορικός, φιλόσοφος και μεταφραστής λογοτεχνικών έργων. Βλ. *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τόμ. 5, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986, σ. 57.

241. Κ.Μ. Κούμας, *Γραμματική διὰ Σχολεῖα ὑπὸ Κ.Μ. Κούμα*, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Μνημοσύνης, ἐν Ἀθήναις 1845, σ. ιε΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΝΕΛΛΟΥ ΣΠΑΝΟΥ

Εικόνα 7: Εξώφυλλο της Γραμματικής του Κανέλλου Σπανού

12.1. Η βιογραφία του Κανέλλου Σπανού (1700 περ.-1756)

Για τον Κανέλλο Σπανό έχουν βρεθεί ελάχιστες πληροφορίες. Σύμφωνα με αυτές²⁴², ο Κανέλλος Σπανός γεννήθηκε γύρω στο 1700 στην Εξοχή (παλιά ονομασία Ράχωβα), έναν ορεινό οικισμό του νομού Αχαΐας και ανήκε σε μια από τις επιφανέστερες οικογένειες της περιοχής. Υπήρξε λόγιος και δάσκαλος, αδελφός του διδασκάλου Παρθενίου, με τον οποίον συμπορεύτηκαν το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους. Ο Κανέλλος σπούδασε στο Πατάβιο, όπου κατά τον Εμμ. Σκαρπέτη διδάχθηκε τη λατινική, ιταλική και γαλλική γλώσσα, φιλοσοφία, ιατρική και βοτανική. Όταν επέστρεψε στην Τριπολιτσά, δίδαξε στον αδελφό του Παρθένιο όσα έμαθε στο Πατάβιο και ασχολήθηκε με την εκμάθηση ανατολικών γλωσσών: αραβική, περσική και τουρκική. Μετέφρασε έργα στην τουρκική γλώσσα και απέκτησε πολλούς Τούρκους ακροατές. Έγραψε πολλά έργα εκ των οποίων σώζονται πέντε χειρόγραφα τετράδια στη Μονή Ταξιαρχών. Μεταξύ των έργων του υπήρξε και η Γραμματική της ελληνικής καθώς και μια Γραμματική της τουρκικής γλώσσας²⁴³. Ο Κανέλλος Σπανός πέθανε το έτος 1756.

12.2. Γραμματική τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης

12.2.1 Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου

Το βιβλίο είναι γραμμένο το 1749 και εκδόθηκε πολλά χρόνια αργότερα, το έτος 1908, στην Τεργέστη από το τυπογραφείο Τύποις του αυστριακού Λόυδ με υπευθυνότητα του αρχιμανδρίτη Ιωάννη Βασιλικού, εφημέριου στην ελληνική ορθόδοξη εκκλησία της Βενετίας. Στην ίδια έκδοση περιλαμβάνονται και ανέκδοτα ως τότε έργα (Κατὰ χυδαῖζόντων καὶ αἰρετικῶν κ.ά.) ενός άλλου συγγραφέα, του

242. Οι πληροφορίες είναι διαθέσιμες στην ιστοσελίδα: <http://tryginou.blogspot.gr/2007/08/i.html> Τελευταία πρόσβαση Σεπτέμβριος 2012.

243. Β. Σιακωτός, «Ο διδάσκαλος Κανέλλος Σπανός (1700 περ.-1756) και το έργο του *Γραμματική της τουρκικής γλώσσης* (1730)», *Journal of Oriental and African studies*, vol. 15, 2006, σσ. 251-292. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο στην ιστοσελίδα: <http://joastudies.files.wordpress.com/2012/07/joas-contents.pdf> Τελευταία πρόσβαση Σεπτέμβριος 2012.

Παχώμιου Ρουσάνου²⁴⁴. Το βιβλίο περιλαμβάνει 159 αριθμημένες σελίδες. Μετά από έναν εκτενή πρόλογο του εκδότη, παράθεση δύο επιστολών, μία του Κ. Σάθα και μία του Κανέλλου Σπανού, καθώς και κάποιες γλωσσικές απόψεις του τελευταίου, ακολουθεί η καθαυτό Γραμματική του Κανέλλου Σπανού που καλύπτει μόνο τις σελίδες 21-44. Ακολουθεί πρόλογος στον Παχώμιο Ρουσάνο και έπονται τα έργα του ως τη σελίδα 150. Το βιβλίο κλείνει με πίνακες περιεχομένων και παροραμάτων. Στην ελληνική βιβλιογραφία δεν αναφέρονται επανεκδόσεις του έργου. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο εγχειρίδιο έχει συνταχθεί με βάση το μητρικό ιδίωμα του συντάκτη της, δηλαδή τη γλώσσα της Πελοποννήσου».

12.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης

Ο εκδότης αφιερώνει το βιβλίο στον Κ. Σάθα, ιδρυτή της ελληνικής ιστοριογραφίας, όπως αναφέρει. Στον πρόλογο του βιβλίου, ο οποίος είναι αρκετά εκτενής, γίνεται λόγος για το γλωσσικό ζήτημα και για τη λανθασμένη, κατά την άποψη του εκδότη, σύνδεσή του με τα Ευαγγελικά του 1901, καθώς το θέμα αυτό δεν είναι κατά τη γνώμη του τόσο γλωσσικό όσο αιρετικό. Αναφέρεται σε θεολογικά ζητήματα και στον Νικόλαο Σοφιανό και τη Γραμματική του, θεωρώντας τα κίνητρα συγγραφής της Γραμματικής του Σοφιανού όχι τόσο εθνικά όσο αιρετικά. Γενικότερα, κάνει λόγο για θεολογικά ζητήματα, τα οποία συνδέει με γλωσσικά. Τέλος, θεωρεί ότι το γλωσσικό ζήτημα έχει ήδη εξαντληθεί επιστημονικά από άλλους μελετητές (Χατζηδάκης) και συνεπώς δεν χρειάζεται περαιτέρω ανάλυση.

Ακολουθεί αναφορά στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο. Ο εκδότης Ι. Βασιλικός αναφέρει ότι βρήκε αυτή τη Γραμματική, που είναι γραμμένη το 1749, στη Μαρκετινή βιβλιοθήκη και αποφάσισε να την εκδόσει όχι «ως υπογραμμόν τῆς ἔκτοτε πολυβελτιωθείσης γραφομένης ἀλλὰ ως περιέργον ἱστορικὸν μνημεῖον».

244. Έλληνας λόγιος του 16ου αιώνα, υπέρμαχος της ορθοδοξίας έναντι των αιρέσεων, συγγραφέας και δάσκαλος της ελληνικής γραμματικής ο οποίος έγραψε μια «Προθεωρία εις την Γραμματικήν». Βλ. Ιω. Καρμίρης, *Ο Π. Ρουσάνος και τα ανέκδοτα δογματικά και άλλα έργα αυτού*, Αθήνα 1935, σ. 24. & Μ. Μπενίσης, «Ο Παχώμιος Ρουσάνος και το συγγραφικό του έργο», Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη 2006, σ. 28. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο, στο: https://www.academia.edu/2648192/%CE%9F_%CE%A0%CE%91%CE%A7%CE%A9%CE%9C%CE%99%CE%9F%CE%A3_%CE%A1%CE%9F%CE%A5%CE%A3%CE%91%CE%9D%CE%9F%CE%A3_%CE%9A%CE%91%CE%99_%CE%A4%CE%9F_%CE%A3%CE%A5%CE%93%CE%93%CE%A1%CE%91%CE%A6%CE%99%CE%9A%CE%9F_%CE%A4%CE%9F%CE%A5_%CE%95%CE%A1%CE%93%CE%9F τελευταία πρόσβαση Νοέμβριος 2016.

Στη συνέχεια γίνεται λόγος για τον συγγραφέα, για τον οποίο όμως αναφέρει ότι δεν γνωρίζουμε τίποτε. Ο ίδιος ο συγγραφέας δηλώνει στο προοίμιο ότι, ενώ ζούσε στη Φλωρεντία, συνέταξε μια ευρύτερη Γραμματική, την οποία συνόψισε στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο. Ο εκδότης εύχεται νέες έρευνες στις βιβλιοθήκες της Τοσκάνης να ανακαλύψουν κι άλλα έργα του Κανέλλου Σπανού καθώς και την εκτενέστερη Γραμματική, για την οποία ο ίδιος ο συγγραφέας κάνει λόγο.

Τέλος, ο εκδότης παραθέτει μια επιστολή του Κ. Σάθα με παρότρυνση του οποίου δημοσίευσε αυτή τη Γραμματική. Στην επιστολή αυτή, ο Σάθας αναφέρει ότι εκτιμά ιδιαίτερα την αξία της συγκεκριμένης Γραμματικής, την οποία μάλιστα γνωρίζοντας εκ των προτέρων, είχε ήδη αντιγράψει και στείλει στον φιλολογικό σύλλογο «Παρνασσός», για να εκδοθεί. Ωστόσο, το κείμενο εκείνο χάθηκε και ποτέ δεν εκδόθηκε. Θεωρεί την έκδοσή της αναγκαία, ειδικά στην εποχή του που η ελληνική γλώσσα βάλλεται από παντού.

Στη συνέχεια, ο Σάθας αναφέρεται σε ζητήματα που αφορούν την ιστορία της γλώσσας και του γλωσσικού ζητήματος, και μεταξύ άλλων επισημαίνει ότι το λεξικό της γλώσσας μας είναι το ίδιο με εκείνο του Θουκυδίδη και του Ξενοφώντα, ενώ υπάρχουν διαφορές στη σύνταξη, αφού η γλώσσας μας γνώρισε μεγάλη πρόοδο και αλλαγές στον τομέα αυτό.

Ακολουθεί στη σελίδα είκοσι μία, επιστολή του Κανέλλου Σπανού προς τον Αντώνιο Κόκκιο, Ιταλό ελληνιστή, με παρότρυνση του οποίου, προφανώς, συντάχθηκε η συγκεκριμένη Γραμματική. Γνωρίζουμε ότι ο Κανέλλος Σπανός συνέταξε τη Γραμματική του και έστειλε μια επιτομή της στον Αντώνιο Κόκκιο στη Φλωρεντία²⁴⁵. Στην παρούσα επιστολή, ουσιαστικά ενημερώνει τον Κόκκιο για την υλοποίηση των προτροπών του.

Έπονται ορισμένες απόψεις του συγγραφέα, υπό τον τίτλο «Τὶ ἐστὶν ἡ σημερινὴ κοινὴ Γλῶσσα, ἥτις καὶ ἁπλῇ Ῥωμέικῃ λέγεται, καὶ τὶ διαφέρει τῆς πάλαι ἑλληνικῆς». Εδώ ο Κ. Σπανός αναφέρει ότι η κοινή ελληνική γλώσσα της εποχής του είναι η παλιά ελληνική γλώσσα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, που έχει διασωθεί από την παράδοση μέχρι σήμερα και στον ελληνικό χώρο και έξω απ' αυτόν. Αυτή η γλώσσα, όμως, έχει αρκετές διαφορές στα μέρη του λόγου και στα

245. Σπυρ. Λάμπρου, «Γραμματικὴ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης. Παχωμίου Ρουσάνου Κατὰ Χυδαῖζόντων καὶ αἰρετικῶν καὶ ἄλλα τοῦ αὐτοῦ» *Νέος Ἑλληνομνήμων*, 6 (1909), σ. 121.

παρεπόμενά τους, αλλά και σε αρκετά σημεία ακόμη. Αυτές τις διαφορές θα παρουσιάσει στο παρόν επίτομο έργο.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως, σύμφωνα με τον Σπ. Λάμπρου, αυτή η επιτομή γραμματικής όχι μόνο δεν ανταποκρίνεται στο σημερινό αξίωμα της επιστήμης, αλλά είναι από κάθε άποψη υποδεέστερη της Γραμματικής του Νικόλαου Σοφιανού²⁴⁶.

Βιβλίον Πρῶτον Γραμματικόν, εἴτ' οὖν περὶ γράμματος ἑλληνικοῦ κοινοῦ σημερινοῦ (σσ. 23-24)

Σ' αυτό το κεφάλαιο ο Κ. Σπανός αναφέρεται στα γράμματα της κοινής και επισημαίνει ότι είναι εκείνα της παλιάς ελληνικής ως προς τον ορισμό και το όνομα, την προφορά, τον χαρακτήρα και τη διαίρεση εκτός από τα δασέα και ορισμένα ακόμη, τα οποία θα αναφέρει στη Γραμματική του. Επιπλέον, αναφέρει ότι η γραμματική σήμερα έχει γύρω στα τριάντα γράμματα, τα είκοσι τέσσερα της αρχαίας ελληνικής συν τις διφθόγγους μπ, ντ, γκ, γγ, τζ.

Βιβλίον Δεύτερον Συλλαβικόν, εἴτ' οὖν περὶ συλλαβῆς ἑλληνικῆς κοινῆς σημερινῆς (σσ. 24-25)

Για τις συλλαβές της κοινής νέας ελληνικής ο Σπανός αναφέρει ότι και για τα γράμματα, ότι δηλαδή είναι όμοιες με εκείνες της αρχαίας (παλαιάς) ελληνικής. Έπειτα επικεντρώνεται στη «διφθογγική διάλυση» και στην προφορά των διφθόγγων, η οποία διαφέρει από την αντίστοιχη αρχαία ελληνική. Μάλιστα, προσθέτει τη μαρτυρία του Τρύφωνα του Γραμματικού²⁴⁷ για να επιβεβαιώσει τα λεγόμενά του.

Βιβλίον Τρίτον Λεξικόν, εἴτ' οὖν περὶ λέξεων τῆς ἑλληνικῆς κοινῆς σημερινῆς (σσ. 25-26)

Οι λέξεις της σημερινής ελληνικής είναι σύμφωνα με τον Κανέλλο Σπανό σχεδόν οι ίδιες με εκείνες της αρχαίας. Τα μέρη του λόγου είναι οχτώ και τα παρεπόμενά τους είναι το γένος, το είδος, το σχήμα, ο αριθμός, το πρόσωπο, η έγκλιση, ο χρόνος και η

246. Σπυρ. Λάμπρου, *ό.π.*, σσ. 121-122.

247. Πρόκειται για Αλεξανδρινό γραμματικό που έζησε μεταξύ 6^{ου} και 10^{ου} αι και έγραψε κείμενα για τις διαλέκτους. βλ. Ν. Καραβίας-Γρίβας, *Λεξικόν των ένδοξων ανδρών της ιστορίας των επιστημών, των αρμάτων, της πολιτικής, και των ωραίων τεχνών υπό Νικολάου Καραβία Γρίβα Ιθακήσιου*, τομ. Β' εκ της τυπογραφίας Η Αθήνα, εν Κωνσταντινουπόλει 1842, σ. 285

συζυγία. Ως προς τη φωνή, δεν υφίστανται πλέον στη νέα ελληνική τα εξής: το κοινό γένος, το θηλυκό αρσενικοσχημάτιστο, ο δυϊκός αριθμός, η δοτική πτώση, ο Παρακείμενος, ο Υπερσυντέλικος, ο Μέλλων και ο μετ' ολίγον Μέλλων, ο μέσος Αόριστος, η ευκτική και το απαρέμφατο, η συζυγία των ρημάτων εις –μι και ορισμένα ακόμη στοιχεία τα οποία, όπως επισημαίνει ο ίδιος, σημειώνονται στη Γραμματική.

Περὶ ἄρθρου, καὶ πρώτον περὶ ἄρθρου προτακτικοῦ (σ. 26)

Δίνεται η κλίση του οριστικού άρθρου η οποία είναι νεοελληνική. Ο Κ. Σπανός επισημαίνει ότι η δοτική έχει αντικατασταθεί από εμπρόθετη γενική ή αιτιατική καθώς και ότι ο δυϊκός αριθμός αντικαταστάθηκε από τον πληθυντικό.

Περὶ ἄρθρου ὑποτακτικοῦ (σ. 27)

Το υποτακτικό άρθρο είναι το άκλιτο που και το όπου ενώ μερικές φορές χρησιμοποιείται και το οποίος -α-ο.

Περὶ κλίσεων τῆς Ἑλληνικῆς κοινῆς σημερινῆς γλώσσης (σσ. 27-28)

Οι κλίσεις της σημερινής ελληνικής έχουν περιοριστεί σε πέντε από δέκα που ήταν.

Περὶ τῆς α' κλίσεως τῆς Ἑλληνικῆς κοινῆς σημερινῆς γλώσσης (σ. 28)

Περιλαμβάνει στον Ενικό ονόματα που στην παλιά ελληνική ανήκαν στην πρώτη κλίση απλή και συνηρημένη δηλ. αρσενικά σε –ας, –ης (Αἰνείας, προφήτης) και τα σε –ας, –ης, –ις, –εις, –υς (Αἴαντας, Δημοσθένης, ὄφης) ετερόκλιτα και ετερόπτωτα, και στον πληθυντικό περιλαμβάνει ονόματα που ανήκαν στην πέμπτη των περιττοσύλλαβων και τα ομόφωνα συνηρημένα σε –ες και –αις (προφήταις, Δημοσθένηδες, ὄφιδες).

Περὶ τῆς β' κλίσεως τῆς Ἑλληνικῆς κοινῆς σημερινῆς γλώσσης (σ. 29)

Στον Ενικό περιλαμβάνει ονόματα που στα αρχαία ελληνικά ανήκαν στη δεύτερη κλίση των ισοσύλλαβων δηλ. τα παλιά θηλυκά σε –α και –η (μοῦσα, τιμή) και

πλέον και τα σε -α, -ι, -ο, -υ (πόλις-λι, πήχυ) θηλυκά ετερόπτωτα και αντίπτωτα και στον Πληθυντικό περιλαμβάνει θηλυκά που ανήκαν στην πέμπτη των περιττοσύλλαβων και τα ομόφωνα θηλυκά συνηρημένα σε -ες και -αις (τιμαῖς, τρυγόνες).

Περὶ τῆς γ' κλίσεως τῆς Ἑλληνικῆς κοινῆς σημερινῆς γλώσσης (σσ. 29-30)

Στον Ενικό περιλαμβάνει ονόματα που στα αρχαία ελληνικά ανήκαν στην τρίτη κλίση των ισοσύλλαβων δηλ. αρσενικά και επίκοινα σε -ος (λόγος) και ουδέτερα σε -ον (ξύλον) και πλέον περιλαμβάνει και τα σε -ους, -ως, -ος, -α, -ι, -υ, -ει (Μενέλεως, Μενέλαος, παιδί, ἔδαφος) αρσενικά, θηλυκά και ουδέτερα ετερόκλιτα, ετερόσχημα και ορισμένα ετερόπτωτα. Στον Πληθυντικό όσα λήγουν σε -οι και -α (λόγοι, ξύλα).

Περὶ τῆς δ' κλίσεως τῆς Ἑλληνικῆς κοινῆς σημερινῆς γλώσσης(σσ. 30-31)

Περιλαμβάνει θηλυκά σε -ω (λητῶ), τα οποία στην παλιά ελληνική ανήκαν στην τέταρτη κλίση των συνηρημένων, και επιπλέον και τα εις -ο(ς) (σύνοδος, τριαντάφυλλο) και -ου (ἄλεποῦ) ομόφωνα ετερόσχημα. Στον Πληθυντικό οι καταλήξεις είναι οι -αις, -ες (ληταῖς, σύνοδες).

Περὶ τῆς ε' κλίσεως τῆς Ἑλληνικῆς κοινῆς σημερινῆς γλώσσης (σσ. 31-32)

Ισοδυναμεί σχεδόν με την πέμπτη των περιττοσύλλαβων της παλιάς ελληνικής. Περιλαμβάνει ουδέτερα σε -α, -ας, -ως (γράμμα, κρέας, φῶς). Στον Πληθυντικό τα ονόματα λήγουν σε -α (φῶτα, γράμματα, κρέατα).

Περὶ συζυγιῶν τῆς κοινῆς γλώσσης (σσ. 32-42)

Σύμφωνα με τον Σπανό, οι συζυγίες της κοινῆς νέας ελληνικῆς είναι οι αντίστοιχες της αρχαίας αλλά διαφοροποιημένες σε κάποια σημεία, για παράδειγμα οι συζυγίες σε -μι δεν υφίστανται πλέον αφού αφομοιώθηκαν από τις υπόλοιπες. Ἐτσι, υπάρχουν μόνο οι συζυγίες των βαρύτονων καθώς κι αυτές των περισπώμενων. Οι συζυγίες των βαρύτονων ρημάτων έχουν ως εξής: πρώτη συζυγία με τελικά σύμφωνα (προ του -ω)

τα: π, β, φ, πτ ή φτ, η δεύτερη συζυγία με αντίστοιχα σύμφωνα τα: κ, γ, χ, κτ ή χτ, η τρίτη συζυγία με τα: τ, δ, θ, η τέταρτη με τα: ζ, ττ/σσ, η πέμπτη με τα: λ, ρ, μ, ν και η έκτη συζυγία χωρίς τελικό σύμφωνο. Σχετικά με τα περισπώμενα ρήματα, ο Σπανός αναφέρει τις κατηγοριοποιήσεις που συναντάμε και σε όλα τα αντίστοιχα εγχειρίδια, δηλαδή τις τρεις κατηγορίες –εω, –αω, –οω.

Όσον αφορά την κλίση των ρημάτων, πρέπει να αναφερθούν τα εξής: Η κλίση των ρημάτων στην οριστική είναι νεοελληνική στην πλειονότητα των τύπων με κάποιες εξαιρέσεις όπως: η διατήρηση της αύξησης Παρατατικού και Αορίστου σε όλα τα πρόσωπα. Στο γ' πληθυντικό της οριστικής Ενεστώτα ενεργητικής φωνής απαντά κατάληξη –ουν και –ουσι (γράφουν και γράφουσι), στην οριστική παθητικής φωνής απαντούν αρκετοί διπλοί τύποι π.χ. ἐγγραφθην και ἐγράφθηκα γραφόμεθα και γραφόμασθε ή π.χ. ο Παρατατικός των συνηρημένων ἐφίλουνα και ἐφιλοῦσα κ.ά.

Η υποτακτική αποτελείται από τα ἐάν, ἄν, να, ἵνα + ρήμα, η ευκτική αποτελείται από τα ἄμποτε, ἤγουν, εἴθε + υποτακτική και η προστακτική β' προσώπου έχει ίδια μορφολογία με την κοινή νέα ελληνική π.χ. γράφε-γράφετε και γράψε-γράψετε ενώ η αντίστοιχη του γ' προσώπου αποτελείται από το μόριο ἄς + υποτακτική (ἄς γράφη, ἄς γράφωσιν-ψωσιν ή γράφουν(ε)-γράψουν(ε)).

Τα απαρέμφατα είναι περιφραστικά: ὅτι/πως + οριστική ή νὰ/μὲ τὸ νὰ/διὰ νὰ + υποτακτική και οι μετοχές ενεργητικής φωνής άκλιτες σε –οντας ή –οῦντας/-ῶντας για τα συνηρημένα ρήματα, ενώ της παθητικής είναι αντίστοιχες της νεάς ελληνικής (–μένος). Στη μετοχή δίνεται και περιφραστικός τύπος και για τις δύο φωνές αποτελούμενος από το ὅπου ή ὁ ὅποῖος + ρήμα.

Αξίζει επίσης να αναφερθεί για τον Μέλλοντα ὅτι, ὅπως επισημαίνει και η Μανωλέσσου, «η γραμματική παράδοση αργεί ιδιαίτερα να αναγνωρίσει τον σημερινό μοναδικό νεοελληνικό περιφραστικό Μέλλοντα με θα + υποτακτική, θα γράφω / θα γράψω. Η πρώτη Γραμματική που τον αναφέρει είναι η συγκεκριμένη του Κανέλλου Σπανού το 1749, και η μόνη άλλη που τον περιέχει είναι αυτή του

Καταρτζή του 1788. Παρομοίως, ακόμα και ο πρόγονος του *θα*, το *θε να*, αναφέρεται για πρώτη φορά από τον Σπανό, και επαναλαμβάνεται μόνο από τον Καταρτζή²⁴⁸».

Τέλος, σχετικά με τον Παρακείμενο πρέπει να αναφερθεί ότι ως το τέλος του 18^{ου} αι. σε κανένα εγχειρίδιο Γραμματικής, δεν απαντά αναφορά σε περιφραστικό Παρακείμενο με το βοηθητικό ρήμα *έχω* + απαρέμφατο (π.χ. *έχω γράψει*). Ενώ ο Υπερσυντέλικος *είχα γράψει* / *είχα γραφθεί* απαντά σε όλες, δεν ισχύει το ίδιο για τον αντίστοιχο Παρακείμενο. Μόνο η συγκεκριμένη Γραμματική καθώς και εκείνη του Σοφιανού προτείνουν την εναλλακτική περιφραστική εκφορά με το *έχω* + παθητική μετοχή, κλινόμενη ή άκλιτη, δηλ. *έχω γραμμένο* ή *έχω γραμμένα*. Επιβεβαιώνεται λοιπόν και από τη γραμματική παράδοση η διαπίστωση της ιστορικής γλωσσολογίας, ήδη από τον Γ. Χατζιδάκι²⁴⁹, ότι ο περιφραστικός Παρακείμενος προέκυψε κατ' αναλογία προς τον Υπερσυντέλικο σε μια αρκετά μεταγενέστερη εποχή²⁵⁰. Η διαπίστωση αυτή ενισχύεται από διαλεκτολογικά δεδομένα, καθώς σε πολλές νεότερες διαλέκτους της ελληνικής (π.χ. Κυπριακή, Κρητική κ.λπ.) δεν έχει αναπτυχθεί πλήρως Παρακείμενος με *έχω* + απαρέμφατο²⁵¹. Έτσι επαληθεύονται οι υποψίες ορισμένων ερευνητών ότι παρά την διαδεδομένη εντύπωση πως ο τύπος αυτός πρωτοεμφανίζεται κατά τον 14^ο αι., στην πραγματικότητα αποτελεί σαφώς νεότερη δημιουργία²⁵². Όπως επισημαίνει και η Μανωλέσσου, «η παντελής απουσία του από όλες τις Γραμματικές της περιόδου δημιουργεί την υποψία ότι η δημιουργία του, και πολύ περισσότερο η παγίωσή του ως τύπου της Κοινής, θα πρέπει να τοποθετηθεί αρκετά αργότερα²⁵³».

248. Ι. Μανωλέσσου, «Μεσαιωνική Γραμματική και Μεσαιωνικές Γραμματικές» στο Γ. Μαυρομάτης-Νίκος Αγιώτης (επιμ.), *Πρώιμη Νεοελληνική Δημόδης Γραμματεία: Γλώσσα, Παράδοση και Ποιητική, Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi VI*, εκδ. Βικελία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 2012, σ. 302.

249. Γ.Ν. Χατζιδάκις, «Έχω γράψαι- γραφήναι, έχω γράψει - γραφή», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 1, Βιβλιοθήκη Μαρασλή, Αθήνα, ανατύπωση εκδ. Πελεκάνος, Αθήνα 1905, σσ. 598-609.

250. Ι. Μανωλέσσου, *ό.π.*, σ. 301.

251. Λεπτομερή επισκόπηση των διαλεκτικών δεδομένων για τον Παρακείμενο βλ. στο Α. Ράλλη - Δ. Μελισσαροπούλου-Σ. Τσολακίδης, «Ο Παρακείμενος στη νέα ελληνική και στις διαλέκτους: παρατηρήσεις για τη μορφή και την εξέλιξή του», *Μελέτες για την ελληνική Γλώσσα* 27, *Πρακτικά της 27ης ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας του τμήματος Φιλολογίας Α.Π.Θ.*, 6-7 Μαΐου 2006, εκδ. Α.Π.Θ. Ινστιτούτο νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 361-372.

252. G. Horrocks, *Greek: A history of the language and its speakers*, εκδ. Longman Linguistics Library, Λονδίνο 1997, σ. 231, & H. Tonnnet, *Ιστορία της Νέας Ελληνικής γλώσσας*, εκδ. Παπαδήμα. Αθήνα 1995, σ. 125.

253. Ι. Μανωλέσσου, *ό.π.*, σ. 301.

Περί αντωνυμίας τῆς κοινῆς σημερινῆς Ἑλληνικῆς (σσ. 43-44)

Ο Κανέλλος Σπανός αναφέρει για τις αντωνυμίες της εποχής του ότι είναι ίδιες με τις παλιές «πλὴν τινων ἰδιωμάτων ἐν τῇ Γραμματικῇ αἰτιωδῶς σημειουμένων». Οι πρωτότυπες αντωνυμίες δηλαδή οι προσωπικές παρουσιάζονται από τον Σπανό με νεοελληνική μορφολογία και κλίση, απουσία δοτικής, δυνατούς και αδύνατους τύπους για το α΄ και β΄ πρόσωπο και μόνο αδύνατους για το γ΄ πρόσωπο. Στις δεικτικές αναφέρεται μόνο η αντωνυμία (ἐ)τοῦτος-η-ο με νεοελληνική επίσης κλίση με μόνη εξαίρεση την ονομαστική πληθυντικού στο θηλυκό γένος, η οποία έχει την κατάληξη –αις (ἐτούταις) αντί της κατάληξης –ες που χρησιμοποιούμε στην κοινή νέα ελληνική. Γίνεται επίσης αναφορά και στον τύπο ἐτοῦνος-α-ο.

Στις αναφορικές αντωνυμίες έχουμε την κλίση των αντωνυμιών: αὐτὸς –ἡ –ὁ ή αὐτόνος-η-ο και (ἐ)κεῖνος-η-ο, για τις οποίες ισχύει ὅ,τι προαναφέρθηκε και για τις δεικτικές, δηλαδή νεοελληνική κλίση και ονομαστική πληθυντικού στο θηλυκό γένος με κατάληξη –αις. Τέλος, γίνεται αναφορά στην ύπαρξη της αντωνυμίας ὁ ἴδιος αντί της αντωνυμίας ὁ αὐτός.

Οι κτητικές αντωνυμίες έχουν επίσης νεοελληνική μορφολογία και κλίση ἐδικὸς-ἡ-ὸ μου-σου-του κ.λπ.

Στις σύνθετες αναφέρονται οι τύποι αὐτὸς-ἡ-ὸ μου, σου, του για το δεύτερο συνθετικό των οποίων αναφέρεται ὅτι λειτουργεί ως αναπλήρωση του γ΄ προσώπου της προσωπικής αντωνυμίας. Τέλος, γίνεται αναφορά και στους αντωνυμικούς τύπους τοῦ λόγου μου, σου, του κ.λπ. οι οποίοι ισοδυναμούν με τους τύπους ἐμαυτοῦ, σαυτοῦ, ἑαυτοῦ κ.λπ. Δεν αναφέρονται άλλες κατηγορίες αντωνυμιών.

Συνοψίζοντας για το σύνολο των αντωνυμιών μπορεί να αναφερθεί ὅτι ο Σπανός συγκαταλέγεται στους «νεοτεριστές» συγγραφείς αφού οι τύποι που αναφέρει έχουν νεοελληνική μορφολογία και κλίση (ὅμοια και οι Σοφιανός, Χριστόπουλος, Δάρβαρις, Καταρτζής, Βενιέρης). Επιπλέον, είναι ο μόνος που αναφέρει τον αντωνυμικό τύπο ὁ ἴδιος.

12.3. Συμπεράσματα

Το συγκεκριμένο βιβλίο αποτελεί μια Γραμματική με νεοελληνικό προσανατολισμό, η οποία πιθανότατα δεν γνώρισε διάδοση, αφού δεν είναι γνωστές επανεκδόσεις της. Αυτό ίσως να οφείλεται στον συγγραφέα, ο οποίος είναι σχεδόν άγνωστος ακόμη και στον εκδότη του εγχειριδίου, καθώς και στο γεγονός ότι παρέμεινε ανέκδοτη για πάνω από έναν αιώνα μετά τη σύνταξή της.

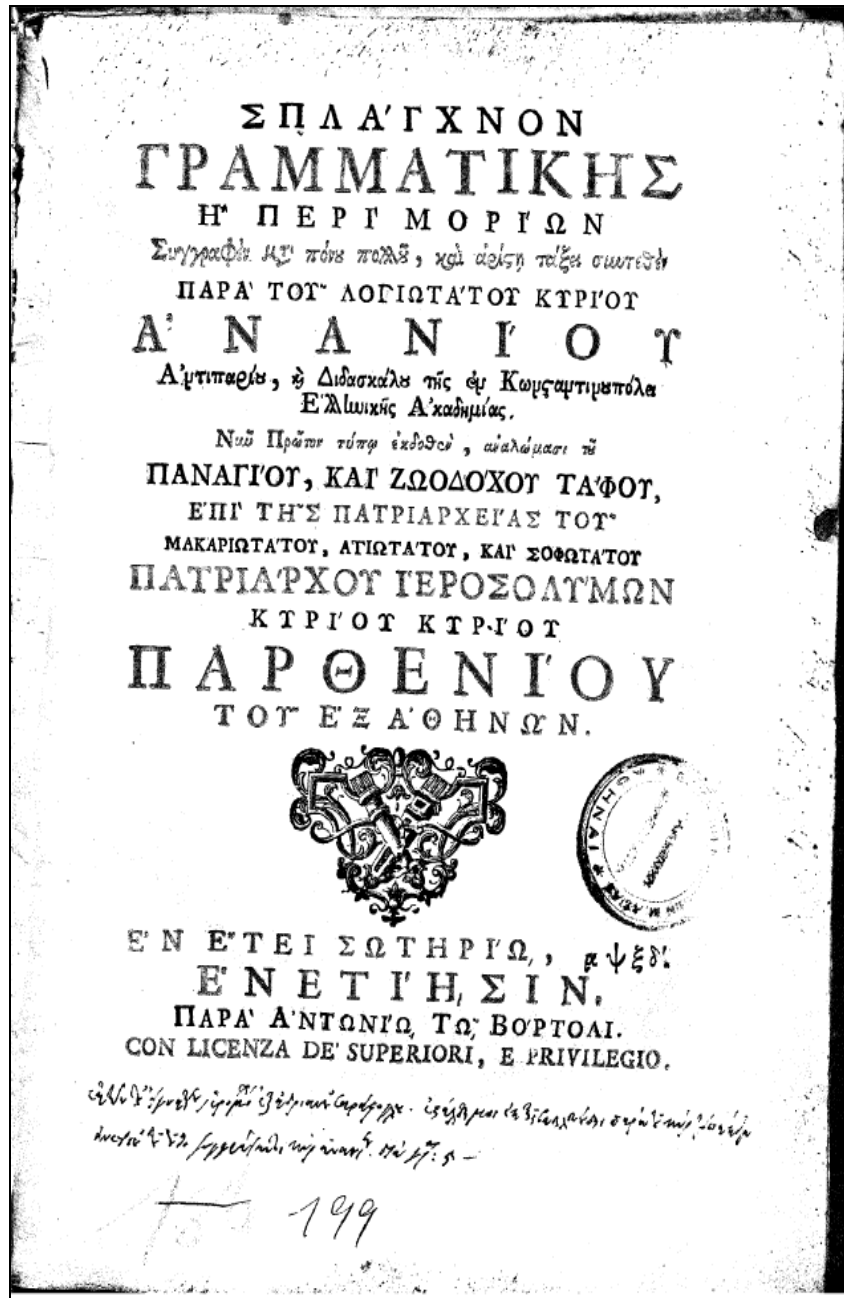
Το συγκεκριμένο βιβλίο είναι συντομώτατο, το πιο σύντομο σε έκταση απ' όσα μελετήθηκαν, αφού πρόκειται για επιτομή ευρύτερου έργου του ίδιου συγγραφέα. Απώτερος στόχος του, όπως ο ίδιος αναφέρει, αποτελεί η παρουσίαση των διαφορών μεταξύ «παλαιάς» και νέας ελληνικής. Περιορίζεται στα απολύτως αναγκαία, που είναι τα γράμματα, οι συλλαβές, τα άρθρα, τα ονόματα, τα ρήματα και οι αντωνυμίες, εστιάζοντας στη μορφολογία, όπως και η πλειονότητα των αντίστοιχων εγχειριδίων που μελετήθηκαν. Δεν περιλαμβάνει πληροφορίες για τη σύνταξη και κατά συνέπεια αυτό το βιβλίο δεν είναι συγκρίσιμο με άλλα εγχειρίδια σε αυτό το «τμήμα» της γραμματικής.

Στη Γραμματική του Κανέλλου Σπανού, η κλίση κυρίως των ουσιαστικών, των άρθρων, των αντωνυμικών τύπων, αλλά και των ρημάτων, ακολουθούν ως επί το πλείστον τη νέα ελληνική. Δεν υπάρχει η δοτική ούτε τα ρήματα σε –μι και, όπως προαναφέρθηκε, στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο απαντά για πρώτη φορά το μελλοντικό μόριο *θα*, καθώς και η περιφραστική εκφορά του Παρακειμένου με το *ἔχω + παθητική μετοχή*.

Ίσως, η σημαντικότερη συμβολή αυτού του εγχειριδίου στη γλωσσική επιστήμη αποτελεί η δυνατότητα που μας παρέχει να σχηματίσουμε μια εικόνα της κοινής νέας ελληνικής εκείνης της εποχής καθώς και της εξέλιξης της γλώσσας, κάτι ανέφικτο με άλλα βιβλία γραμματικής, τα οποία είναι περιγραφικά της αρχαίας ελληνικής. Επιπλέον, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η συγκεκριμένη Γραμματική, ως προς τη γλωσσική μορφή που περιγράφει, είναι η πλησιέστερη στην Κοινή Νεοελληνική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΝΑΝΙΑ ΑΝΤΙΠΑΡΙΟΥ

Εικόνα 8: Εξώφυλλο της Γραμματικής του Ανανία Αντιπαρίου

Περὶ τῆς Ὅτι.

Ὄνομασέν δὲ καὶ τὸν Ὅτι καὶ πρὸς πρῶτε αὐτῶ ταύτης χρήσεις .
 Αἰτιολογικὸν , Δηλωτικὸν , Ἐπιτατικὸν , Ἐρωτηματικὸν , καὶ ἐρωτήσει
 Ἀνταποδοτικὸν , πρὸς δὲ καὶ Παραπληρωματικὸν , ὡς ἐν τῇ ἀγίᾳ
 Γραφῇ . Περὶ μὲν ἐν τῇ δύο πρώτων , ἰκανῶς μοι ἐν τοῖς περὶ τῆς
 ὡς εἴρηται . περὶ τῇ λοιπῶν δὲ ῥιῶν καὶ δὴ λεκτέον . Ἐπιτατικὸς δὴ
 γίνεται Ἐπιρρήμάτων καὶ Ὄνομάτων τινῶν εἰς πλείω ἔμφασιν προτι-
 θέμενος . οἷον , ὅτι πέχισα , ὅτι πορρώπατο , ὅτι πλεῖσα . Τὸ μὲντοι
 ὡς καὶ Ῥημάτων προτιθέμενον ἐδὲν ἡτόν ἐστιν Ἐπιτατικόν . Ἐπ' ἐρω-
 τήσεως δ' αὖθις διχῶς ἔχει λαμβανέσθαι , διηγηματικῶς τε καὶ ὁμι-
 λητικῶς . Διηγηματικῶς μὲν , οἷον . Καὶ ὅποτε τίς αὐτὸν ἔροιτο τῷ ἐν
 τέλει ὄντων , ὅτι ἐκ ἐπέρχεται ἐπὶ τὸ κοινόν , ἔφη πρὸς συμπίσσεις
 ἀναμύειν . ἡτοι , ὅτι ἐκ ἐπέρχεται . (Λεκ. ἐν τῇ α) , Καὶ τίς
 αὐτὸν ἤρειτο , ὅτι θαυμάζοι . ὁ ἐστὶ , ὅτι θαυμάζοι . (ὁ αὐτὸς ἐν
 τῇ γ .) , Ὡς περὶ μετὰ τὸν πρῶτον ἐντυχὼν εἶδεν γελῶντα , καὶ ἤρε-
 με , ὅτι γελῶν . τινέσι , ὅτι γελῶν . (Λεκ. ἐν τῇ Χάρων , καὶ
 Ἐπισκοπῆτες .) , Ἡρώτησεν , ὅτι πνικαῦτα ; (Πλαταρχος ἐν τοῖς
 Ἀποφθέγμασι .) Διαλεκτικῶς δ' ἐν ἐρωτήσει λαμβανέσθαι , τὸ τί , καὶ
 τί δὴ ἐπαγομένη αὐτῶ , ἐκ ἡτόν αὖθις Αἰτιολογικῶ ὄντι , καθὰ
 δὴ καὶ ἐπιφερομένη τῇ ἐρωτήσει . Ἐπὶ τῇ δύο ἡδὲ μόνον χρήσεων οὐ
 σημαίνει αἰτίαν , Δηλωτικὸς καὶ Ἐπιτατικὸς ὢν . Ἐν ὁμιλῇ δὲ ἐν Ἐρω-
 τηματικὸς ἐστὶν ἔτι . Καὶ μὲν ἐν τῇ προεδεία καθ' ἑξῆς μετὰ δὲ
 ὅτι τί ; (Λεκ. ἐν τῇ Κατάπλους , καὶ Τύραννος .) , Εἶπα ἰαφῆ δι-
 κλῶν τὸ πρὸ νοσήσαντος σαφρὸν ἀγνοήσαντος , ἄλλο. θεραπεύεις ; ὅτι τί
 δὴ ; (ἐν τῇ Εὐχαρίᾳ Δημοκράτους ὁ αὐτός .) Εἰδ' ὅτε δὲ πρὸ ἐαυτοῦ
 τὸ τί ἔχει , καὶ ἰσοδυναμεῖ τότε τῇ ὁμιλῇ , ὡς παρὰ τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ .
 Τί ὅτι ἔδω ἐν τῇ καρδίᾳ σου τὸ πρᾶγμα τῶτο ; Τί ὅτι συμφωνήθη
 ἡμῖν περάσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου ; (ἐν ταῖς Γραφαῖς Πράξεσιν .)

Ὁ Ἐρωτήσει Ἀνταποδοτικός .

Πᾶσα αἰτίας ἐρώτησις τὸν Ὅτι μάλιστα ἔχει Ἀνταποδοτικόν , εἴπερ
 ὁ λόγος Σωδίσμον ἀπαιτεῖ , προτεινομένη τὸν ὁμιλῇ καὶ πολλαῖς . Δια-
 τί , ὡς αἴρει Πλάτε , καὶ ταῦτα ἐμὲ πειλάδοντες ; Ὅτι καὶ Δία ὕβριζεν
 εἰς ἐμὲ καὶ ἔξιφόρει . (Λεκ. ἐν Τίμωνι .) , Βαβαί , σὺ δὲ ὁ οὐ-
 πλος τί βέλει ; καὶ τί τὸ ῥόπαλον τῶτο φέρεις ; Ὅτι ἐνίκησα , ὡς
 Ερμῆ ,

Εικόνα 9: Δείγμα της Γραμματικής του Ανανία Αντιπάρριου

13.1. Η βιογραφία του Ανανία Αντιπάρου (αρχές 18ου αι.)

Ο Ανανίας Αντιπάρου καταγόταν από την Αντίπαρο, όπου μεγάλωσε στις αρχές του 18ου αιώνα. Σπούδασε στην Πατριαρχική Σχολή της Κωνσταντινούπολης και έπειτα έγινε διάκονος και διδάσκαλος στην ίδια Σχολή. Είναι γνωστός για τη Γραμματική περί μορίων την οποία ονόμασε «Σπλάχρον Γραμματικής»²⁵⁴. Δάσκαλος της Πατριαρχικής Σχολής διετέλεσε από το 1751 μέχρι το 1760 και υπήρξε γνωστός όχι μόνο για το γραμματικό του σύγγραμμα, το διδακτικό του έργο²⁵⁵, αλλά και για τη στιχουργική του ικανότητα, μέσω της οποίας διακωμώδησε με δριμύτητα τους αναβαπτιστές και στηλίτευσε τον Κύριλλο²⁵⁶.

Ο Γριτσόπουλος αναφέρει πως ο Ανανίας Αντιπάρου υπήρξε μαθητής του Δωρόθεου Λέσβιου και δάσκαλος της Πατριαρχικής Σχολής, υπεύθυνος των γραμματικών μαθημάτων και των μαθημάτων της κυκλοπαιδείας ήδη από το 1748, και για μια δεκαπενταετία τουλάχιστον (ως το 1761)²⁵⁷. Υπήρξε, επίσης, δάσκαλος ενός άλλου γνωστού συγγραφέα Γραμματικής, του Δημήτριου Καταρτζή.

Ο Α. Μπενάκης γράφει για τον Ανανία Αντιπάρου: «ας σημειωθεί ότι τη φήμη του οφείλει βασικά στην ελληνομάθεια και τις γραμματικές του επιδόσεις (Κωνστάντιος: «δεινός περὶ τὴν Γραμματικὴν», Σέργιος Μακραῖος: «ἐν Γραμματικῇ ἐπίσημος», Κ. Δημαράς: «από τους πιο δυνατούς γραμματικούς, για τα μέτρα της εποχής του, εποχής όπου καλλιεργήθηκαν εντατικά οι Γραμματικές

254. Κ. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, τόμος. Γ': Kaisáριος Δαπόντες – Σέργιος Μακραῖος - Ἀναστάσιος Γόρδιος – Δημήτριος Προκοπίου – Ἀλέξανδρος Τυρναβίτης – Κατάλογοι ἐπιστολῶν ἀνεκδότων – Πατριαρχικὰ ἔγγραφα – Κατάλογος μαρτύρων*, εκδ. Τύποις τοῦ Χρόνου, Ἐν Βενετίᾳ 1872, σ. 128.

255. Ο Μακραῖος αναφέρει ότι ήταν από τους άντρες χάρι στους οποίους «ἡ ἑλληνικὴ εὐμουσία ἐν τοιοῦτῳ βαρυτάτῳ κατὰ πάντων Ἑλλήνων χειμῶνι ἀκμὴν οὐ διέλιπεν» Σ. Μακραῖος, «Ὑπομνήματα ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας (1750-1800), στο: Κ. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, τ. Γ': Kaisáριος Δαπόντες – Σέργιος Μακραῖος - Ἀναστάσιος Γόρδιος – Δημήτριος Προκοπίου – Ἀλέξανδρος Τυρναβίτης – Κατάλογοι ἐπιστολῶν ἀνεκδότων – Πατριαρχικὰ ἔγγραφα – Κατάλογος μαρτύρων*, εκδ. Τύποις τοῦ Χρόνου, Ἐν Βενετίᾳ 1872, σ. 384.

256. Ε. Σκουβαράς, *Στηλιτευτικά κείμενα του ΙΗ' αἰῶνος (Κατὰ τῶν ἀναβαπτιστῶν)*, [Διδακτορικὴ διατριβή], Αθήναι 1967, σσ. 91-92

257. Τ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχικὴ Μεγάλὴ τοῦ Γένους Σχολή*, τόμ. 1, Αθήνα 1971, σσ. 65-69, 470.

σπουδές»)²⁵⁸.

Εκτός από τη Γραμματική του, γνωστό έργο του είναι και το «Βίος Καλλινίκου Γ΄», το οποίο περιλαμβάνεται στην έκδοση του αυτοβιογραφικού έργου του Καλλινίκου Γ΄²⁵⁹.

13.2. Σπλάγχνον Γραμματικής ή περί Μορίων

13.2.1 Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου

Το 1764 εκδόθηκε στη Βενετία το βιβλίο «Σπλάγχνον Γραμματικής ή περί Μορίων» από τον εκδοτικό οίκο του Αντωνίου Βορτόλι με την οικονομική υποστήριξη του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων. Μετά την έκδοση του βιβλίου του, ο Βάμβας θεωρήθηκε από τους καλύτερους γραμματικούς της εποχής του και το βιβλίο του ήταν απαραίτητο για όσους ήθελαν να μελετήσουν τη γλώσσα.

Ο Α. Μπενάκης γράφει για τη Γραμματική του Ανανία Αντιπάριου: «εύφημα γνωστό-αν και χαρακτηρίζεται εξαντλητικά κουραστικό-είναι το έργο «Σπλάγχνον Γραμματικής ή περί μορίων». Επιπλέον, σε μια υποσημείωση αναφέρει ότι το έργο αυτό ο Ανανίας το συνδέει με τον διδάσκαλό του Δωρόθεο Λέσβιο με τη φράση-κατά την αρχαία παράδοση-«ἐκ τῶν ξυνουσιῶν Δωροθέου τοῦ φιλοσόφου» (προμετωπίδα της εκδόσεως). Ο ίδιος φροντίζει μάλιστα να συγκεντρώσει σε ένα χειρόγραφο τα έργα του Δωρόθεου²⁶⁰. Αξίζει ακόμη να αναφερθεί ότι το συγκεκριμένο βιβλίο εντάσσεται σε εκείνα τα βιβλία γραμματικής που περιστασιακά χρησιμοποιήθηκαν ως διδακτικά εγχειρίδια²⁶¹.

Τέλος, να σημειωθεί ότι στην ελληνική βιβλιογραφία δεν αναφέρονται επανεκδόσεις του εγχειριδίου. Υπάρχει μόνο μία αναφορά για τη δημοτική

258. Α.Γ. Μπενάκης, «Ανέκδοτο κείμενο του Νικολάου Ζερζούλη (1706-1773). Μια πρώτη σύγκρουση με το Δωρόθεο Λέσβιο σε θέματα θεολογίας, φιλοσοφίας και επιστήμης. Παράρτημα: Ανανίας Αντιπάριος προς Ζερζούλην περί της λογικής ψυχής», *Δευκαλίων*, 21 (1978), εκδ. Κέντρο Φιλοσοφικών Ερευνών, σ. 89.

259. Αν. Κυριακωντάκης (επιμ.), *Η ελληνική λογιοςύνη της Κωνσταντινούπολης, Από τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο εξ Απορρήτων (1636-1709) στον Μανουήλ Γεδεών (1851-1943) Προσωπογραφική θεώρηση. Λημματολόγιο*, εκδ. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 2015, σ. 8.

260. Α.Γ. Μπενάκης, *ό.π.*, σ. 89.

261. Σ. Ηλιάδου & Αν. Τάχου, «Οι δομές της παιδείας στα «κρυφά σχολεία» (1453-1912). Από το μύθο στην επιστημονική προσέγγιση της Ελληνικής παιδείας την περίοδο της Οθωμανοκρατίας», *Πρακτικά ΚΘ΄ Πανελλήνιου Ιστορικού Συνεδρίου 16-18 Μαΐου 2008 & ΚΗ΄ Πανελλήνιου Ιστορικού Συνεδρίου 25-27 Μαΐου 2007*, εκδ. Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 121.

βιβλιοθήκη Κοζάνης, όπου σε μια συλλογή χειρογράφων του 18^{ου} αιώνα (ο κώδικας 70) περιέχεται ένα κείμενο της Γραμματικής του Ανανία, αντίγραφο της έντυπης έκδοσης της Γραμματικής, αντιγραμμένη από χέρι μαθητή²⁶².

13.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης

Το βιβλίο ξεκινά με έναν πίνακα περιεχομένων που καλύπτει δεκατρείς σελίδες, μια σελίδα στη λατινική γλώσσα που αφορά την έκδοση και τα αντίγραφα του βιβλίου και έπειτα ακολουθεί η καθαυτό ύλη του εγχειριδίου κατανεμημένη σε 328 σελίδες. Στο τέλος παρατίθεται σε ένα τρισέλιδο μια συνοπτική παρουσίαση στους πόδες των στίχων. Συγκεντρωτικά έχουμε ένα εγχειρίδιο της τάξεως των 344 σελίδων.

Από τον Πίνακα των Περιεχομένων εξάγεται το συμπέρασμα ότι ο συγγραφέας δεν προτίθεται να υιοθετήσει το γενικό συμβατικό πλαίσιο ανάπτυξης του συντακτικού με την έννοια του καθιερωμένου προτύπου που έχει ως κύριο άξονα ανάπτυξης την πρόταση και τα συστατικά της μέρη (ρήμα και σύνταξη του ρήματος, ονοματικός προσδιορισμός, επιρρηματικός προσδιορισμός, είδη προτάσεων και σύνδεση αυτών). Σε γενικές γραμμές ο τρόπος ανάπτυξης είναι εξαιρετικά αναλυτικός.

Να σημειωθεί ότι σε ορισμένα σημεία της παρακάτω παρουσίασης συμπτύσσονται δύο ή και περισσότερα κεφάλαια της Γραμματικής σε μία ενότητα. Ο λόγος αυτής της σύνοψης έγκειται στην ιδιαίτερα εκτενή έως εξαντλητική ανάλυση των συντακτικών φαινομένων από τον Ανανία Αντιπάριο, η οποία, αν ακολουθούνταν και στη συγκεκριμένη παρουσίαση, θα ξεπερνούσε τα όρια μιας συνοπτικής παρουσίασης του εγχειριδίου και θα καθιστούσε δύσληπτη την ύλη.

Περὶ τῆς πρὸς τὸ Ὄνομα συνεπειᾶς τοῦ ὑποτακτικοῦ ἄρθρου (σ. 1)

Το υποτακτικό άρθρο δεν ακολουθεί μόνο το όνομα, αλλά προηγείται αυτού. Και όπως ακολουθεί το άρθρο την πτώση του ονόματος, κατά τον ίδιο τρόπο ακολουθεί το όνομα την πτώση του άρθρου. Ωστόσο, το αναφορικό από τη γενική μεταβάλλει την πτώση σε πλάγια Ρηματική ή Προθετική. Παράλληλα, το όνομα από ευθεία πτώση

262. Β. Χατζοπούλου, «Η παιδεία στην Κοζάνη κατά το 18ο αιώνα μέσα από τα χειρόγραφα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης», *Κοζάνη, 600 χρόνια ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητροπόλης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας (Κοζάνη 27-30 Σεπτεμβρίου 2012)*, (επιμ.) Χαρ. Καρανάσιος, Κ. Ντίνας, Δ. Μυλωνάς, Δ. Σκρέκας, εκδ. Δήμος Κοζάνης, Κοζάνη 2014, σ. 241.

μεταβάλλει την πτώση του σε πλάγια λόγω του αναφορικού. Το όνομα μεταβάλλει την πτώση του σύμφωνα με την πλάγια πτώση του υποτακτικού άρθρου, το οποίο είτε προηγείται είτε έπεται του ονόματος. Όταν, όμως, μεταβάλλει την πτώση του σύμφωνα με την πτώση του αναφορικού, τότε το άρθρο πάντα προηγείται. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῆς γενικῆς Πληθυντικῆς τοῦ αὐτοῦ (σ. 2)

Όταν το απαιτεί το ρήμα, το άρθρο συμφωνεί στην πτώση του ονόματος και όχι του ρήματος και τάσσεται σε γενική πτώση πλάγια, κτητική ή διαιρετική Πληθυντικού αριθμού. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Ὅτι καὶ τὰ ὑποτακτικά ἀντὶ Ἀντωνυμιῶν (σσ. 2-3)

Τα υποτακτικά άρθρα χρησιμοποιούνται ἀντὶ των αντωνυμιῶν. Από αυτά η ονομαστική αντικαθιστά τις αντωνυμίες, ιδιαίτερα όταν προηγείται συμπλεκτικός σύνδεσμος. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῆς ἀντακολουθήσεως Ἀρθρῶν καὶ Ἀντωνυμιῶν (σ. 4)

Η αναφορική αντωνυμία συχνά ακολουθεί τα ονόματα ή προηγείται εκείνων. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ Ὅσον, Ὅπόσον καὶ Ὅποϊον (σσ. 5-6)

Την ίδια θέση, που λαμβάνουν οι δεικτικές αντωνυμίες λαμβάνουν και οι αναφορικές αντωνυμίες. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς για τις παραπάνω αντωνυμίες.

Ὅτι καὶ ἐν ταῖς ἀποδόσεσιν Δεικτικὴ ἐπανεκτέα ἐστίν (σ. 6)

Κατὰ την ἀπαρίθμηση και την ἀνακεφαλαίωση χρησιμοποιεῖται η δεικτικὴ αντωνυμία. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Ὅτι και ἐν ταῖς προσφωνήσεσιν ἡ Δεικτικὴ αὐθὶς ἐν χρήσει και μετ' αὐτῶν ὅτι ἡ Ἀναφορικὴ (σ. 7)

Στις προσφωνήσεις η δεικτικὴ αντωνυμία δηλώνει το επόμενο. Παρατίθενται

παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Ὅτι και τοῖς Προτακτικοῖς οἰκείως ἔχει ἡ Δεικτική (σ. 7)

Τα προτακτικά άρθρα, που προηγούνται των μετοχών, αντικαθιστούν τη δεικτική αντωνυμία. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Διάρθρωσις και διαφορά τῶν δύο τοῦτων Ἀντωνυμιῶν (σ. 8)

Σ' αυτή την ενότητα αναφέρονται τα χαρακτηριστικά και αναλύεται η διαφορά των αντωνυμιῶν οὗτος και αὐτός. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Ὅτι τοῖς Αἰτιολογικοῖς Συνδέσμοις τά Ὑποτακτικά ἰσοδυναμεῖ (σ. 9)

Τα υποτακτικά άρθρα πολλές φορές αντικαθιστούν τους συνδέσμους. Όταν απουσιάζουν τα υποτακτικά άρθρα αντικαθίστανται από τους αιτιολογικούς συνδέσμου, ὅτε, τότε και ἐπεὶ. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ τίς καὶ οὐδεὶς ἐχόντων ἐπίτασιν (σ. 9)

Γίνεται λόγος για τις αντωνυμίες τίς και οὐδεὶς και τη χρήση τους στο λόγο με επιτατική σημασία. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Ὅτι καὶ τὸ ἀναφορικόν Ὅσον καὶ Ὅσω, τῷ Ὅτι συνδέσμῳ ἢ ἐπειδὴ συστοιχεῖ (σ.10)

Δεν παρατίθενται κανόνες παρά μόνο παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ ὅσα (σ. 10)

Αναφέρονται οι χρήσεις και οι σημασίες της αντωνυμίας ὅπως π.χ. το ὅτι συνοδεύει πολλά ονόματα και αρκετά συχνά τα γνωστικά απαρέμφατα και δηλώνει ομοίωση. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Ὅτι τὰ ὑποτακτικὰ πολλάκις τῇ Δεικτικῇ Ἀντωνυμίᾳ ἢ τοῖς Προτακτικοῖς συναλείφεται Ἀρθροῖς (σ. 11)

Οι Αττικοί συγγραφείς συνηθίζουν να χρησιμοποιούν τη δεικτική αντωνυμία ή τα Προτακτικά άρθρα αντί των Υποτακτικών. Αυτού του είδους η σύνταξη αναλύεται με τις υποπεριπτώσεις της. Αναφέρεται για παράδειγμα ότι: όταν το απαιτεί ο λόγος, τα υποτακτικά άρθρα αντικαθιστούν μαζί με κάποιο ρήμα τη δεικτική αντωνυμία ή το προτακτικό άρθρο μεταβάλλει τη σύνταξη ώστε η δεικτική αντωνυμία να εκφράζει τη δείξη, τη δήλωση ενώ το προτακτικό άρθρο την αναφορά. Αντίστοιχες αναφορές γίνονται και για τις ερωτηματικές προτάσεις και παρατίθενται ενδεικτικά παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Πότε Ὀριστικός Μέλλων, ἢ Ὑποτακτικός ἀποδίδεται τοῖς Ἀρθροῖς Ἀόριστος (σ. 12)

Όταν ο λόγος αναφέρεται στο μέλλον, μαζί με τα Υποτακτικά άρθρα η Οριστική Μέλλοντα εκφράζει το πραγματικό και το ενδεχόμενο να συμβεί ή εναλλακτικά η Υποτακτική Αορίστου εκφράζει πάλι το πραγματικό στο μέλλον και το ενδεχόμενο. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Ὅπως δεικτικαὶ Ἀντωνυμίαι συμπλέκονται τοῖς Ὀνόμασιν (σ. 13)

Ὅπως ακριβώς τα επίθετα, κάποτε έναρθρα και κάποτε ἀναρθρα τα ουσιαστικά παρατίθενται στον λόγο. Αντίστοιχα και οι Δεικτικές Αντωνυμίες παρά το γεγονός ότι δεν είναι επίθετα συμπλέκονται στο λόγο με τα ουσιαστικά είτε συνοδεύονται αυτά από επίθετα είτε όχι. Τα έναρθρα ουσιαστικά δίνουν έμφαση στο ορισμένο και το συγκεκριμένο ενώ τα ἀναρθρα το αντίθετο, ακόμα κι αν συνοδεύονται από δεικτικές αντωνυμίες. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς για τις παραπάνω συντάξεις.

Περὶ τῆς Πρωτοτύπου Πληθυντικῆς ἐν τρίτῳ Ἀντωνυμίας (σ. 14)

Γίνεται λόγος για το τρίτο πρόσωπο πληθυντικού της προσωπικής αντωνυμίας και τη χρήση του κυρίως στον Ηρόδοτο, στους Αττικούς συγγραφείς, στη διήγηση κ.λπ. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῆς Κτητικῆς καὶ Ἐπιταγματικῆς ἅμα (σσ. 14-16)

Γίνεται λόγος για τις κτητικές και επιταγματικές αντωνυμίες και τη σύνταξή τους, τη σημασία τους, το πνεύμα που λαμβάνουν ανάλογα με τη σύνταξη και οτιδήποτε άλλο αφορά τη σύνταξή τους. Τα παραπάνω συμπληρώνονται με τη χρήση παραδειγμάτων από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῆς Συνθέτου και Διηρημένης Πληθυντικῆς (σ. 17)

Παρατίθενται ομοιότητες και διαφορές μεταξύ διηρημένης και η σύνθετης Πληθυντικής, οι οποίες ενισχύονται με παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῆς Συνθέτου ἀλλήλων ἀντωνυμίας (σ. 17)

Η σύνθετη Αντωνυμία επινοήθηκε λόγω της αυτοπάθειάς της και κλίνεται στον ενικό στα τρία γένη, ἑμαυτοῦ, σαυτοῦ, ἑαυτοῦ ενώ στον πληθυντικό έχει ένα γένος και διαθέτει και δυϊκό αριθμό, που εκτείνεται και στα τρία γένη. Η αλληλοπαθής είναι κι αυτή σημαντική και διαθέτει δυϊκό αριθμό, που εκτείνεται και στα τρία γένη στην αιτιατική πτώση και στη γενική και δοτική στα αρσενικά και ουδέτερα. Δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα των παραπάνω συντάξεων.

Περὶ τοῦ τις Ἀορίστου, ὅτι πρὸς τό ἑκάστος ἰσοδυναμεῖ -Ὅτι καὶ τοῦ Μέγας Σημαντικόν τό Τίς-Περὶ τοῦ Ὅστις και Εἷτις (σσ. 18-19)

Ξεχωριστά από το ἑκάστος θα μπορούσε κάποιος να χρησιμοποιήσει το αόριστο τίς με προτροπικό και διηγηματικό τρόπο. Επιπλέον, η αντωνυμία τίς χρησιμοποιείται και για να δηλώσει τη μεγάλη ποσότητα καθώς και την υποθετική και συγχρόνως αναφορική της φύση. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς για όλες τις περιπτώσεις.

Περὶ τοῦ εἰ καὶ τις Ἄλλος (σ. 21)

Το εἰ και τις ἄλλος έχει ενδοτική σημασία και ταυτίζεται με το εἴπερ τις ἄλλος, το οὐδεὶς ἄλλος, τίς καὶ ἄλλος. Παρατίθενται παραδείγματα που τεκμηριώνουν τα παραπάνω.

Περὶ τοῦ Δίκαιος, τοῦ Ἄκρον, τοῦ Μέσον και τοῦ Πρότερον (σ. 22)

Αναφέρονται οι συντάξεις και σημασίες των επιθέτων αυτών και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς για να τεκμηριώσουν τα αναφερόμενα..

Περὶ τοῦ Ὅ, τι περ Ὅφελος (σ. 22)

Χρησιμοποιείται από τους συγγραφείς για να δηλώσει την υπερβολή είτε για να κατηγορήσει κάποιο πρόσωπο είτε για να επιδοκιμάσει. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ Ἀκμῆν (σ. 23)

Ακμή ορίζεται ως η φυσική δύναμη και τελειότητα. Η αιτιατική αυτού του ονόματος ισοδυναμεί με επιρρηματικό προσδιορισμό του χρόνου. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ Λοιπὸν Ἐπιθέτου (σ. 24)

Η γενική και αιτιατική του επιθέτου «λοιπὸν» χρησιμοποιείται ως επιρρηματικός προσδιορισμός του χρόνου. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ την Ἀρχήν (σ. 24)

Η αιτιατική αυτού του ονόματος χρησιμοποιείται από τους συγγραφείς επιρρηματικά. Στην κατάφαση ισοδυναμεί με το «ἐκ μίας ἀρχῆς», ενώ, όταν χρησιμοποιείται αποφατικά, έχει τη σημασία των: ουδόλως, παντελώς. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς σχετικά με την περίπτωση της καταφατικής πρότασης.

Τὸ Ἀποφατικόν (σ. 25)

Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς σχετικά με την περίπτωση της αποφατικής πρότασης.

Περὶ τοῦ Οἶον - Τὸ δυνατόν, τὸ ἔτοιμον, τὸ ὅμοιον, τὸ οὐ μόνον οὐ καὶ οὐ μόνον, τὸ οὐ κωλύον, τὸ ἱκανόν (σσ. 25-29)

Αρχικά γίνεται λόγος για τα επίθετα τοιοῦτον, τοσοῦτον, τηλικούτον τα οποία είναι θαυμαστικά, δεικτικά, ανταποδοτικά και επιτατικά. Το τοσοῦτον και τηλικούτον, όταν χρησιμοποιούνται ως επιτατικά, συντάσσονται με το ὥς και το ὥστε και απαρέμφατο ή οριστική ἐγκλιση. Ακολουθεί ανάλυση του οἷον το οποίο έχει και επιρρηματική και ονοματική χρήση. Η επιρρηματική περιλαμβάνει επτά κατηγορίες: αποστατικό, ομοιωτασικό, θαυμαστικό, εκπληκτικό, επιτατικό, παραδειγματικό, διστακτικό, κολαστικό. Όταν έχει ονοματική χρήση σημαίνει τὸ δυνατόν, τὸ ἔτοιμον, τὸ ὅμοιον, τὸ οὐ μόνον, οὐ μόνον οὐ, τὸ οὐ κωλύον, τὸ ἱκανόν. Οι παραπάνω χρήσεις αναλύονται και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Περὶ πτώσεών τινων ἀναγκαίων καὶ πρῶτον περὶ τῆς παθητικῆς τε δοτικῆς τε καὶ αἰτιατικῆς (σ. 30)

Γίνεται λόγος για τις χρήσεις των πτώσεων. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῆς αὐτῆς Αἰτιατικῆς ὅτι καὶ εἰς Δοτικὴν μεταβάλλει (σ. 31)

Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς σχετικά με τη δοτική και την αιτιατική στην παθητική σύνταξη.

Ὅτι καὶ εἰς Ὀνομαστικὴν ἢ αὐτὴ Αἰτιατικὴ μεταπίπτει (σ. 31)

Στο σημείο αυτό γίνεται μια εισαγωγή για τη μετατροπή της Αιτιατικής στην παθητική σύνταξη σε ονομαστική.

Τῶν Ἐντινι σημαινομένων παράθεσις (σσ. 32-33)

Στο σημείο αυτό γίνεται μια αναφορά του όλου και του μέρους. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῆς Τοπικῆς Αἰτιατικῆς (σσ. 33-34)

Γίνεται λόγος για την τοπική αιτιατική και τον τρόπο σύνταξής της. Ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῆς Συνεκδοχῆς (σσ. 34-36)

Ο συγγραφέας κάνει λόγο για το σχῆμα της συνεκδοχῆς και παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῆς τῶν Ὑπαγομένων ὑπὸ τὸ ἔχειν ρημάτων Αἰτιατικῆς (σσ. 36-37)

Ο συγγραφέας, στη συγκεκριμένη ενότητα, παρουσιάζει τα ρήματα ενεργητικῆς και παθητικῆς φωνῆς, που συντάσσονται με αιτιατική. Επιπλέον, παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῶν Σχετικῶν τοῦ τόπου μερῶν (σ. 37)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στις προθέσεις, που δηλώνουν κίνηση από τόπο, και αποτελούν σχετική έκφραση του τόπου. Ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῆς Τοπικῆς Δεικτικῆς (σ. 38)

Γίνεται λόγος για τη χρήση της δοτικῆς δεικτικῶν ή αναφορικῶν αντωνυμιῶν θηλυκού γένους, χωρίς τη συνοδεία προθέσεων για να δηλώσουν τον τόπο. Ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ Οὗ καὶ Οἱ Ἐπιόρήματος καὶ τῆς Τριτοπροσώπου Οἱ Δοτικῆς (σσ. 38-39)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στην επιρρηματική χρήση των αναφορικῶν οὗ και οἱ και της τριτοπρόσωπης οἱ δοτικῆς για τη δήλωση του τόπου. Ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῆς Διελευστικῆς Γενικῆς (σ. 39)

Γίνεται λόγος για τη γενική, που δηλώνει τη διέλευση από τόπο και συνοδεύεται από την πρόθεση διὰ. Παρατίθενται σχετικά παραδείγματα.

Περὶ τῆς Κοινῆς Δοτικῆς - Περὶ τῆς Τροπολογικῆς Δοτικῆς ἢ περὶ τῆς τῶν
Σχετικῶν τε καὶ Ἐπιθέτων Πλαγίας (σσ. 39-43)

Σ' αυτές τις σελίδες αναφέρονται οι σημασίες-χρήσεις της κοινῆς δοτικῆς και ακολουθῶς της τροπολογικῆς ἢ οργανικῆς δοτικῆς ἡ οποία χρησιμοποιεῖται και για τη σχετικὴ ἐκφραση του τρόπου και παρατίθενται σχετικά παραδείγματα ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῆς Σημαινούσης Ποσότητος Αἰτιατικῆς (σσ. 43-44)

Γίνεται λόγος για λέξεις που χρησιμοποιούνται σε αἰτιατικὴ πτῶση για να δηλώσουν ποσότητα. Ο συγγραφέας παραθέτει χωρία ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῆς Διαιρετικῆς Γενικῆς - Περὶ τῆς Ἀορίστου καὶ τῆς Ἀριθμητικοῦ
Γενικῆς (σσ. 44-46)

Αναλύεται ἡ γενικὴ διαιρετικὴ καθὼς και ἡ γενικὴ πληθυντικὴ που εξαρτάται ἀπὸ ἀόριστες ἀντωνυμίες και ἀριθμητικὰ ἐπίθετα και παρατίθενται χωρία ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφείς ὡς παραδείγματα.

Ὅτι τοῦ πάντες οὐ διαιρεῖται Οὐσιαστικόν (σ. 47)

Γίνεται λόγος για τα οὐσιαστικά στον Πληθυντικὸν Ἀριθμό, που διαθέτουν ἐπιθετικὸν προσδιορισμό και μποροῦν να μεταβληθοῦν σε γενικὴ διαιρετικὴ. Γίνεται ἰδιαίτερη ἀναφορά στο ἐπίθετο πᾶς και στην ἀντωνυμία οὐδεῖς.

Διάρθρωσις καὶ Διαφορὰ τοῦ Κυρίως πρὸς τὸ Κατὰ Ἀφαίρεσιν
Οὐσιαστικόν (σσ. 47-49)

Ο συγγραφέας ἀναφέρεται σε διάφορες κατηγορίες οὐσιαστικῶν ὅπως π.χ. κύρια και προσηγορικά και τη σύνταξή τους και τις διαφορές τους. Κάνει λόγο ἐπίσης για ἐπίθετα που χρησιμοποιούνται στη θέση ἀφηρημένων οὐσιαστικῶν και για περιφραστικά σχήματα που ἰσοδυναμοῦν με οὐσιαστικά προσηγορικά. Ο συγγραφέας παραθέτει χωρία ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφείς ὡς παραδείγματα.

Περὶ τῆς σημαινούσης τῶν ἐν τῷ ἀγγείῳ Ὑλην γενικῆς (σσ. 49-50)

Γίνεται αναφορά στα ουσιαστικά, που συντάσσονται με γενική εκφράζοντας την ύλη. Ο συγγραφέας παραθέτει χωρία από αρχαίους συγγραφείς ως παραδείγματα.

Περὶ τοῦ αὐτοῦ οὐδετέρου τῶν Ἐπιθέτων προσέτι (σ. 50)

Η γενική ουσιαστικῶν συντάσσεται με ουδέτερα επιθέτων, με αποτέλεσμα να εκφράζουν την ιδιότητα. Ο συγγραφέας παραθέτει χωρία από αρχαίους συγγραφείς ως παραδείγματα.

Περὶ τῆς Ἀθροιστικῆς Γενικῆς (σ. 50)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στην Αθροιστική Γενική και παραθέτει σχετικά παραδείγματα από χωρία αρχαίων συγγραφέων.

Πτῶσεις τῶν κατὰ προαίρεσιν σχετικῶν (σ.51)

Τα κατὰ προαίρεση σχετικά, όπως είναι ὁ φίλος, ὁ ἐταῖρος και τα αντίθετά τους αποδίδονται και με γενική και με δοτική. Ο συγγραφέας αναλύει τις περιπτώσεις.

Ὅτι εἰς Δοτικὴν τὸ Ὑπερθετικὸν μὲν τῆς ἐν Πληθυντικῆς μεταβάλλει (σσ. 51-52)

Ο Ενικός υπερθετικός δηλώνεται από τους αττικούς συγγραφείς με Δοτική Πληθυντικού σε συνοδεία με την πρόθεση ἐν. Ο συγγραφέας παραθέτει ως παραδείγματα χωρία από αρχαίους συγγραφείς.

Ὅτι τῶν Ὑπερθετικῶν ἔστιν ἃ καὶ τὴν Ἐν μετὰ τῆς γενικῆς προσεφέλκει (σ. 52)

Γίνεται λόγος για ορισμένα υπερθετικά που συνοδεύονται με την πρόθεση ἐν και γενική. Ο συγγραφέας παραθέτει ως παραδείγματα χωρία από αρχαίους συγγραφείς.

Ὅπως ἂν τὸ μεταξὺ Ὑποκειμένου τε καὶ Κατηγορουμένου Ῥῆμα σχηματισθεῖ (σσ. 52-53)

Ο συγγραφέας αναφέρει πως το Ὑποκείμενο δεν ταυτίζεται σε αριθμό πάντα με το

κατηγορούμενο, αφού το Υποκείμενο σε πληθυντικό παίρνει κατηγορούμενο σε ενικό και αντίστροφα. Ο συγγραφέας παραθέτει ως παραδείγματα χωρία από αρχαίους συγγραφείς.

Διὰ την αἰτίαν τοῖς μὲν Ἀρσενικοῖς, ἢ Θηλυκοῖς τῶν Οὐσιαστικῶν Οὐδετέρου Ἐπιθέτου ἐπάγομεν, Ἀρσενικὸν δ' αὖ, ἢ Θηλυκὸν ἀντὶ Οὐδετέρου Πολλάκις (σσ. 53-54)

Το κατηγορούμενο δεν διαφοροποιείται από το υποκείμενο μόνο στον αριθμό αλλά και στο γένος. Ο συγγραφέας παραθέτει ως παραδείγματα χωρία από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ ἐν ταῖς ὑπαρχικαῖς Μετοχαῖς Οὐσιαστικοῦ (σσ. 54-55)

Γίνεται αναφορά στα ουσιαστικά, που εξαρτώνται από υποκτική μετοχή και τη σύνταξή τους. Ο συγγραφέας παραθέτει ως παραδείγματα χωρία από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ πᾶσα ἀνάγκη (σ. 55)

Ο συγγραφέας αναφέρει ότι στον αττικό λόγο το ἔστιν ἀναγκαῖον αντικαθίσταται από το πᾶσα ἀνάγκη. Αναλύει την περίπτωση αυτή και παραθέτει ως παραδείγματα χωρία από αρχαίους συγγραφείς.

Ὅπως ἐν τοῖς τεχνικοῖς ἐν ταῖς Ἱστορίαις τὸ Ἴδιον αὐτῶν, ὅτε δέοι, συνείρεται Ὄνομα (σ. 56)

Ο συγγραφέας αναφέρει πως οι επιφανέστεροι ιστορικοί συγγραφείς κάνουν λόγο για τον εαυτό τους χρησιμοποιώντας το τρίτο πρόσωπο και παραθέτει ως παραδείγματα σχετικά χωρία.

Περὶ τῆς Ἑτεροσχέτου Γενικῆς (σσ. 56-57)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη συγκεκριμένη γενική κάνοντας μια εισαγωγή. Προϊδεάζει τον αναγνώστη ότι θα ακολουθήσουν όλες οι κατηγορίες της Ετεροσχέτου Γενικής.

Διαίρεσις τῆς αὐτῆς Γενικῆς (σσ. 57-58)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στην ετερόσχετη γενική και την αυτοπρόσωπη και ετεροπρόσωπη σύνταξη. Διεξοδικότερα θα αναλυθεί στις επόμενες ενότητες.

Ἡ Αὐτοπρόσωπος καὶ Μετοχήν Δρῶσαν-Ἡ Αὐτοπρόσωπος καὶ Μετοχήν Πάσχουσαν (σσ. 58-59)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη δρώσα και πάσχουσα μετοχή και τη σύνταξή της. Παραθέτει ως παραδείγματα χωρία από αρχαίους συγγραφείς.

Αἰτιολογία (σ. 59)

Γίνεται λόγος για τη σύνταξη της μετοχής σε περίπτωση που το ρήμα της εκφράζει αιτία.

Ὅπως καὶ ὅτε ἡ Αὐτοπρόσωπος Ἀπόδοσις (σσ. 59-60)

Ο συγγραφέας αναφέρεται αναλυτικά στις περιπτώσεις, που χρησιμοποιείται η αυτοπρόσωπη σύνταξη. Συνήθως απαντά, όταν γίνεται λόγος για κάτι ήδη γνωστό και επαναλαμβάνεται.

Περὶ τῆς Ἑτεροπροσώπου (σσ. 60-61)

Η ετεροπρόσωπη ετερόσχετη γενική έχει την απόδοση της είτε σε ρήμα είτε σε απαρέμφατο ή σε άλλη μετοχή. Στις επόμενες ενότητες παρουσιάζονται αναλυτικά οι περιπτώσεις αυτές.

Τῆς ἀποδόσεως ταῦτης Αἰσθητότερον Αἴτιον (σ. 61)

Η ετεροπρόσωπη ετερόσχετη γενική, που η απόδοσή της βρίσκεται σε μετοχή δηλώνει συντομότερα και την αιτία, τον χρόνο, τον τρόπο, την υπόθεση.

Τῆς αὐτῆς ἑτεροσχέτου Ἀκριβεστέρα Διαίρεσις (σσ. 61-62)

Ο συγγραφέας αναφέρεται λεπτομερώς στη σύνταξη της ετερόσχετης γενικής.

Πότε Ἀντωνυμία τῇ Ἑτεροπροσώπῳ Ἑτεροσχέτῳ παρέπεται Γενικῇ (σ. 62)

Ἡ ἑτεροπρόσωπη ετερόσχετος γενική συνοδεύεται ἀπὸ προσωπική αντωνυμία, εἴτε πρωτοπρόσωπη, εἴτε δευτεροπρόσωπη, εἴτε τριτοπρόσωπη. Ὁ συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῆς Ἑτεροπροσώπου καὶ Ἀντίπτωσιν Γενικὴν (σ. 62)

Ὅταν τὸ ρῆμα συντάσσεται με δοτική καὶ αιτιατική, ἡ μετοχή που ἀκολουθεῖ, τίθεται σε πτώση γενική, ἀν προηγείται αντωνυμία. Ὁ συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφείς.

Ἡ ἐκ μετοχῆς ἢ Ὀνόματος καὶ Ἀντίπτωσιν Γενική (σ. 63)

Ὅταν προηγείται στὸν λόγο μετοχή, ὄνομα ἢ πτώση τοῦ ρήματος, ἡ ετερόσχετος μετοχή συντάσσεται σε διαφορετική πτώση. Ὁ συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφείς.

Διαφορὰ (σ. 64)

Περιγράφονται οἱ διαφορές στα διάφορα εἶδη σύνταξης τῆς ἑτεροπρόσωπης ετερόσχετου γενικῆς με αντωνυμίες.

Ἡ καὶ Δοτικὴν τῶν Σημαινουσῶν Κίνησιν (σ. 64)

Ἡ δοτική τῆς κίνησης ἀντικαθιστᾷ τὴν ετερόσχετη γενική, δηλώνοντας τὸν τόπο. Στὸν Ἑνικό χρησιμοποιεῖται ἡ δοτική ἐνὸς στὸν Πληθυντικό ἡ γενική. Ὁ συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφείς.

Ἡ ἐν Πληθυντικῷ ἀριθμῷ, ἥτις τὰ πολλὰ καὶ εἰς Γενικὴν μεταβάλλει (σσ. 64-65)

Ὁ συγγραφέας ἀναφέρει ἐκτενέστερα παραδείγματα χρήσης τῆς ετερόσχετης γενικῆς, γιὰ τὴ δήλωση τῆς κίνησης σε τόπο.

Ἡ κατ' Αἰτιατικὴν ἡγουμένου τοῦ Ὡς (σ. 65)

Το ὥς συντάσσεται με τις μετοχές όλων των πτώσεων πλην της κλητικής. Συντάσσεται, μάλιστα με γενική, ενώ με αιτιατική όταν δηλώνει την αμφιβολία. Ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Ἡ κατ' Ὀνομαστικὴν (σσ. 65-66)

Κάθε απρόσωπη και ετεροπρόσωπη γενική μετοχή τίθεται σε πτώση ονομαστική ενικού αριθμού, ουδετέρου γένους αντί της ετερόσχετης γενικής. Ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Ἡ καθ' Ὑπαρκτικὴν γενικὴν τῆς Ἐπὶ ἢ τῆς Ἐν ἡγουμένης (σσ. 66-67)

Η γενικής της υπαρκτικής μετοχής αντικαθίσταται από μετοχή από τις προθέσεις ἐπὶ και ἐν με τη μετοχή σε δοτική. Ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Ὑποσημειώσεις εἰς τὴν ἀπλῶς μετοχὴν (σσ. 67-69)

Ο συγγραφέας αναλύει διεξοδικά την περίπτωση των απλών μετοχών και παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ Ἐναλλαγῆς, ἢ Καινοπρεποῦς (σσ. 70-72)

Ο συγγραφέας αναφέρει πως η εναλλαγή στις μετοχές προσθέτει κάλλος και συγκεκριμένα: το ετερογενές, το ετεροειδές, το ετεράριθμο, το ετερόπτωτο, το ετερόχρονο, το ετερόπτωτο. Παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς καθώς και σχετικές υποσημειώσεις.

Ὅτι τὰς χρονικὰς αὐτὶς ὀκταχῶς λάβοι Πλαγίας (σσ. 72-79)

Τα χρονικά ονόματα μέσω των πλάγιων πτώσεων δηλώνουν τον χρόνο και συγκεκριμένα τις εξής κατηγορίες: τα γεγονότα μέσα στον χρόνο, τη διατριβή του χρόνου, την προγενέστερη και σύγχρονη διάρκεια, την παρέλευση αυτού, την πρόοδο, το μεταξύ και τη συμπλήρωση. Τις οχτώ αυτές κατηγορίες αναλύει διεξοδικά στις επόμενες ενότητες με παράθεση παραδειγμάτων από χωρία αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τῆς ἐν τρισὶ Γένεσιν Ἀποδόσεως (σσ. 79-81)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στην πτώση και τον αριθμό της μετοχής, όταν τα υποκείμενα τα οποία προηγούνται είναι περισσότερα από ένα. Παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ Ἀπαρεμφάτων (σσ. 81-82)

Ο συγγραφέας αναφέρει πως τα απαρέμφατα διακρίνονται σε ρηματικά και ονοματικά ενώ τα ρηματικά διακρίνονται σε ειδικά και τελικά. Παράλληλα, αναφέρεται στα ρήματα εξάρτησης και παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Ὑπεξαίρεσις (σ. 82)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη σύνταξη του «εἰκός» και παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῶν Ἑλπίδος Σημαντικῶν, Ὑποσχετικῶν, Ὁμοτικῶν τε καὶ Ἀπειλιτικῶν (σσ. 82-83)

Τα ρήματα, που εκφράζουν ελπίδα, υπόσχεση, όρκο και απειλή συντάσσονται με απαρέμφατο Μέλλοντα. Ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα από χωρία αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ Μέλλω- Διαφορὰ τοῦ μέλλω ποιήσῃν πρὸς το ποιήσω (σσ. 83-85)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη σύνταξη του ρήματος μέλλω και παραθέτει παραδείγματα από χωρία αρχαίων συγγραφέων.

Ὑποσημειώσεις (σσ. 86-87)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στην απαρεμφατική σύνταξη των ὡς και ὥστε. Παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῆς τῶν Ἀπαρεμφάτων Αἰτιατικῆς (σσ. 87-88)

Σύμφωνα με τον συγγραφέα οι τέσσερις εγκλίσεις απαιτούν τη χρήση ονομαστικής

πτώσης ενώ το απαρέμφατο αιτιατική πτώση. Στην τελευταία περίπτωση εντρυφά ο συγγραφέας και γι' αυτήν παραθέτει παραδείγματα από χωρία αρχαίων συγγραφέων.

Ὅτι καὶ Αὐτοπροσοποῦν τὸ Απαρέμφατον πρὸς τὸ ἐξ οὗ, ἔστιν ἐφ' ᾧ οὐχ ἦττον λαμβάνει τὴν Αἰτιατικὴν- Ὑποσημείωσις (σσ. 88-89)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στην ταυτοπροσωπία του απαρεμφάτου. Παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς και μια σχετική υποσημείωση.

Πότε ἡ Γενική, ἢ ἡ Δοτική ἡγουμένη εἰς Αἰτιατικὴν μεταπίπτει Ἀπαρεμφάτου-Ὑποσημείωσις (σσ. 90-92)

Γίνεται λόγος για τις αντωνυμίες και τα ουσιαστικά γενικής ή δοτικής πτώσης που συντάσσονται με απαρέμφατο. Ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς καθώς και μια σχετική υποσημείωση.

Περὶ ᾧν ἡγείται τὸ Ἀποστατικόν (σ. 92)

Η αποστατική σύνταξη χαρακτηρίζεται από ρήμα σε ταυτοπροσωπία. Καταλήγει σε απαρέμφατο, μετοχή που ακολουθεί σε ονομαστική και αντωνυμία σε αιτιατική. Ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Τὰ διὰ τὴν ἀντωνυμίαν ἔχοντα Αἰτιατικὴν (σ. 92)

Ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς σχετικά με την αντωνυμία, που συντάσσεται με αιτιατική.

Περὶ τῆς τῶν Ὀνοματικῶν Αἰτιατικῆς - Τὰ τῆς Αἰτιατικῆς παραδείγματα (σσ. 93-95)

Ο συγγραφέας αρχικά αναφέρεται σε ονόματα και τις περιπτώσεις που αυτά συντάσσονται με αιτιατική και έπειτα εστιάζει σε συγκεκριμένες κατηγορίες ονομάτων κυρίως αόριστης-αφηρημένης σημασίας με αιτιατική. Παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Ἡ Αἰτιατικὴ τῶν Ἀπρόσωπων, ἢ Ἀντωνυμίαν ἔχόντων (σσ. 95-96)

Στην απρόσωπη σύνταξη οι αντωνυμίες τίθενται στις πλάγιες πτώσεις είτε όταν υφίστανται είτε όταν εννοούνται, ενώ στην ονομαστική τίθενται στην ταυτοπροσωπία. Ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ Ἀναλύσεως (σσ. 96-98)

Ο Ανανίας Αντιπάριος αναφέρεται στην ανάλυση ρήματος, μετοχής και απαρεμφάτου τις οποίες παρουσιάζει. Ειδικά για την πρώτη αναφέρει ότι η παρουσίασή της αναλύεται σαφέστατα στη γραμματική του Γαζή και αυτή παραθέτει και ο ίδιος. Όπως σε όλες τις ενότητες, έτσι και εδώ, παραθέτει χωρία από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῶν Ἐπιρρημάτων καὶ πρῶτον περὶ τοῦ Τέως (σσ. 98-100)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του επιρρήματος τέως και παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Τὸ πρὸ τοῦ ἕως-Τὸ τοῦ ἔτι σημαντικὸν-Τὸ μὲν τοῦ ἕως-Περὶ τοῦ ἄλλως τε καὶ ταῦτα (σσ. 100-101)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του ἕως καθώς και των ἄλλως και ταῦτα και παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῶν χρονικῶν ἐπιρρημάτων (σσ. 101-104)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση των χρονικῶν επιρρημάτων και παραθέτει παραδείγματα από χωρία αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τῶν ὁμοιοματικῶν (σσ. 104-106)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση των ὁμοιοματικῶν λέξεων και παραθέτει παραδείγματα από χωρία αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ παραβολικοῦ (σ. 106)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στο σχῆμα της παραβολῆς και τις παραβολικές λέξεις. Παραθέτει παραδείγματα από χωρία αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ λεγομένου Ἀποστατικοῦ (σσ. 107-108)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στα ρητορικά σχήματα, Ἀποστατικό και Ὑποστατικό και δίνει σχετικά παραδείγματα ἀπὸ χωρία ἀρχαίων συγγραφέων.

Τὰ διὰ τοῦ ὥστε πρὸς Ὀριστικὴν παραδείγματα - Τὰ εἰς ἀπαρεμφάτον τοῦ αὐτοῦ (σσ. 108-109)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση τοῦ ὥστε με οριστική και με ἀπαρέμφατο και παραθέτει παραδείγματα ἀπὸ χωρία ἀρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ Αἰτιολογικοῦ-Περὶ τοῦ συμπερασματικοῦ-Περὶ τοῦ ὁμοιωματικοῦ ὥστε (σσ. 109-113)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση τοῦ αἰτιολογικοῦ, τοῦ συμπερασματικοῦ και τοῦ ὁμοιωματικοῦ ὥστε και παραθέτει παραδείγματα ἀπὸ χωρία ἀρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ ἐπιτατικοῦ ὡς (σσ. 113-114)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση τοῦ ἐπιτατικοῦ ὡς και παραθέτει παραδείγματα ἀπὸ χωρία ἀρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ χρονικοῦ ὡς, Κοινωνίας τε αὐτοῦ πρὸς τοὺς Παρασυναπτικούς καὶ διαφορὰς-Τοῦ αὐτοῦ ὡς Κοινωνία τε καὶ Διαφορὰ πρὸς τὸ Εὐθύς καὶ τὰ λοιπὰ τῶν συστοίχων-Τοῦ αὐτοῦ ὡς Κοινωνία τε καὶ Διαφορὰ αὐθις πρὸς τὸ Καὶ Δὴ (σσ. 114-116)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση τοῦ χρονικοῦ ὡς, τη σχέση τοῦ με τοὺς παρασυναπτικούς συνδέσμους και τις διαφορὰς τοὺς. Στη συνέχεια αναφέρεται στη χρήση τοῦ χρονικοῦ ὡς, τη σχέση τοῦ με τὸ εὐθύς και τις διαφορὰς τοὺς και τέλος γίνεται λόγος για τη χρήση τοῦ χρονικοῦ ὡς, τη σχέση τοῦ με τὸ καὶ δὴ και τις διαφορὰς τοὺς ἐνὸς παρατίθενται παραδείγματα ἀπὸ χωρία ἀρχαίων συγγραφέων.

Ἰδία περὶ τοῦ καὶ δὴ (σσ. 116-117)

Ο συγγραφέας αναφέρει τη χρήση του καὶ δὴ ὡς χρονικού, αιτιολογικού και προθετικού και παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ τάχιστα (σσ. 118-119)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση τοῦ τάχιστα και παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ δηλωτικοῦ ἄμα τε Ὡς καὶ τοῦ Ὅτι (σσ. 119-121)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του ὡς και του ὅτι και ἔπειτα στη σύνταξή τους με απαρέμφατο και παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Ὅτι καὶ τὸ χρονικὸν Ὡς, καὶ οἱ Παρασυναπτικοὶ ὡσαύτως Ἀπαρεμφάτω συντάσσονται (σσ. 121-122)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του χρονικού ὡς και των παρασυναπτικών συνδέσμων με απαρέμφατο και παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ αἰτιολογικοῦ ὡς (σσ. 122-124)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του αιτιολογικού ὡς. Χρησιμοποιεῖται για να δηλώσει τέσσερα εἶδη αἰτίου: ειδικό, υλικό, ποιητικό τελικό. Παρατίθενται παραδείγματα από χωρία αρχαίων συγγραφέων.

Τὰ τοῦ Παρατατικοῦ (σ. 124)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του Παρατατικού με το αιτιολογικό ὡς και παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Τὰ τοῦ Ἐνεστῶτος ἐκ προτροπῆς-Τὰ τοῦ Μέλλοντος ὡσαύτως (σσ. 124-125)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του Ἐνεστῶτα και του Μέλλοντα με το αιτιολογικό ὡς και παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Τὰ τοῦ Ἀξιωματικοῦ παραδείγματα (σσ. 125-126)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του αξιωματικού ως και παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ Αἰτιολογικοῦ Ὅτι (σσ. 126-127)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του αιτιολογικού ὅτι και παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ Τελικοῦ Ὡς -Περὶ τοῦ Εἰκαστικοῦ (σσ. 127-132)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του τελικού και εικαστικού ως και παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Πότε καὶ διὰ τὴν αἰτίαν ἡ Γενικὴ, ἢ ἡ Αἰτιατικὴ ἑτεροπτῶτως ἐπάγεται (σσ. 132-134)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη σύνταξη του αιτιολογικού ως με γενική όταν δηλώνει την ομολογουμένη αιτία ή με αιτιατική, όταν δηλώνει την υπό αμφιβολία και παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ Ἄτε καὶ Οἰάπερ-Περὶ τοῦ καθάπερ-Περὶ τοῦ Ὡς Εἰ καὶ Ὡσπερ Εἰ (σσ. 134-136)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση των παραπάνω λέξεων και παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Διαφορὰ τούτων ἀπάντων πρὸς το Εἰκαστικὸν καὶ Διηγηματικὸν Ὡς (σσ. 136-137)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση των υπόλοιπων τύπων του διηγηματικού και εικαστικού ως και παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ θαυμαστικοῦ -Τὸ Ἀντὶ τοῦ Πρὸς- Τὸ τοῦ Οὐδ'Οὕτω καὶ Οὕτω Σημαντικὸν- Τὸ σημαντικὸν τὸ Κατάτι- Τῆς ἀναλογίας ἐμφαντικὸν -Τὸ τροπολογικὸν (σσ. 137-140)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του θαυμαστικού ὡς, στη χρήση του ὡς αντί της προθέσεως πρὸς, στη χρήση του ὡς σε συνδυασμό με τους συνδέσμους μὲν και δὲ, στη χρήση του οὐδ' ὡς και του καὶ ὡς, στη χρήση του ὡς, το οποίο δίνει ἔμφαση στην αναλογία, στη χρήση του τροπολογικού ὡς και παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Τὸ τοῦ Ὅσον σημαντικὸν- Τὸ τοῦ ἕως σημαντικὸν- Τὸ τοῦ ὄντως σημαντικὸν- Περὶ τοῦ Συλληπτικοῦ Ὡς (σσ. 140-143)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του ὅσον σε συνάρτηση με το ὡς, στη χρήση του ἕως, στη χρήση του ὄντως και του συλληπτικού ὡς, το οποίο χρησιμοποιείται για τη συντομία του λόγου, και παραθέτει παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Ὑποσημειώσεις, ἐν αἷς ὅτι καὶ Εὐκτικὸν παρὰ τῷ Ποιητῇ (σσ. 144-145)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του ὡς με ευκτική από τους αρχαίους ποιητές και λογογράφους και παραθέτει παραδείγματα.

Περὶ τῶν Παρακελεύσεως ἐπιρρημάτων, ὅπως Συντάξεως ἔχουσι (σ. 146)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στην ενότητα αυτή στη σύνταξη των παρακελευματικών επιρρημάτων.

Περὶ τοῦ Ὅφελον ἢ Ὤφελον (σσ. 146-148)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη σύνταξη του ὄφελον και ὠφελον και παραθέτει παραδείγματα από χωρία αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ Ἀποφατικοῦ (σσ. 148-156)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στην αποφατική σύνταξη και παραθέτει παραδείγματα από χωρία αρχαίων συγγραφέων: για τη συμπλοκή δύο αρνήσεων, το οὐ μὴ, το οὐδ'οὐ μὴ, το μὴ οὐχί, την ἄρνηση των απαραιτήτων, για ὁμοιες αρνήσεις, για την ισοδυναμία δύο αρνήσεων με μια κατάφαση, για περισσότερες από μία αρνήσεις, για τα οὐδὲν μᾶλλον και οὐδὲν τι μᾶλλον, για τα οὐμὴν ἀλλὰ και ἄλλων

τοιούτων.

Περὶ Ἀρσεως καὶ Θέσεως- Περὶ ἀναιρέσεως καὶ συμπλοκῆς (σσ. 156-162)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στα παραπάνω σχήματα λόγου και παραθέτει παραδείγματα από χωρία αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ Ἀπαγορευτικοῦ- Περὶ τοῦ Ἀπορηματικοῦ- Περὶ τοῦ μῶν- Περὶ τοῦ διστακτικοῦ μὴ- Περὶ τοῦ προτρεπτικοῦ ἢ παραγγελματικοῦ μὴ-Περὶ τοῦ Ἀποτροπιαστικοῦ (σσ. 162-168)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στις παραπάνω χρήσεις και σημασίες του μη, με παράλληλη χρήση παραδειγμάτων από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ Μήποτε (σ. 168)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του μήποτε και παραθέτει παραδείγματα από χωρία αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ Ὅπου και Ἥπου- Περὶ τοῦ Αἰτιολογικοῦ Ὅπου (σσ. 169-170)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του ὅπου και ἥπου καθώς και στο αιτιολογικό ὅπου και παραθέτει παραδείγματα από χωρία αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τῶν Θετικῶν Ἐπιρρημάτων (σσ. 171-172)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση των θετικών επιρρημάτων και παραθέτει παραδείγματα από χωρία αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τῶν συνδέσμων καὶ πρώτων περὶ τοῦ μὲν (σσ. 172-173)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του συνδέσμου μὲν και παραθέτει παραδείγματα από χωρία αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ μερισμοῦ ὁσαχῶς (σσ. 173-174)

Γίνεται λόγος για τη χρήση του σχήματος του μερισμού και παραθέτει παραδείγματα από χωρία αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ μὲν Οὖν- Περὶ τοῦ Δὲ- Περὶ τοῦ Τὲ- Περὶ τοῦ καὶ (σσ. 174-178)

Γίνεται λόγος για τη χρήση των παραπάνω λέξεων και παρατίθενται σχετικά παραδείγματα από χωρία αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ ἀλλά (σσ. 179-185)

Ο σύνδεσμος ἀλλά έχει τις ακόλουθες σημασίες: συμπλεκτικός, εναντιωματικός, αντιθετικός, αντιστακτικός, ελαττωτικός, τῇ ἄρσει ἐπακολουθητικός, απορηματικός συλλογιστικός, βεβαιωτικός, επικλητικός, ευκτικός, του “μόνον” σημαντικός και προσθετικός. Ακολουθεί ανάλυση κάθε περίπτωσης με κανόνες και ευρεία χρήση παραδειγμάτων τα οποία έχουν ληφθεί ως επί το πλείστον από αρχαίους συγγραφείς. Ενδεικτικά αναφέρουμε μια ανάλυση: για τον σύνδεσμο ἀλλά ως αντιστακτικό ο Ανανίας Αντιπάριος αναφέρει πως χρησιμοποιείται από ρήτορες για να σχηματίσει το λεγόμενο «σχῆμα της αντισταγωγῆς». Συνήθως προηγείται το μὲν εκφράζοντας μια θέση και ακολουθεί το ἀλλά να αντισταγάγει κάτι άλλο. π.χ. Εὐγένεια καλὸν μὲν, ἀλλὰ προγόνων ἄγαθόν.

Περὶ τοῦ Ἀλλὰ μὴν (σσ. 186-188)

Ο ἀλλὰ μὴν χρησιμοποιείται ως προσθετικός, συλλογιστικός, βεβαιωτικός και εναντιωματικός. Η κάθε περίπτωση αναλύεται και προστίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ Ἀλλ’οὖν (σ. 188)

Έχει ρόλο βεβαιωτικό, συλλογιστικό ή εναντιωματικό. Ακολουθεί ανάλυση κάθε περίπτωσης με κανόνες και ευρεία χρήση παραδειγμάτων τα οποία έχουν ληφθεί ως επί το πλείστον από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ δ’ οὖν (σ. 188)

Έχει σημασία εναντιωματική και συλλογιστική. Ακολουθεί ανάλυση κάθε περίπτωσης με κανόνες και ευρεία χρήση παραδειγμάτων τα οποία έχουν ληφθεί ως επί το πλείστον από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ ἀλλὰ γάρ (σσ. 188-189)

Μόνο το ἀλλὰ γάρ ἔχει σημασία και εναντιωματική και συμπερασματική. Ακολουθεῖ ἀνάλυση κάθε περίπτωσης με κανόνες και ευρεία χρήση παραδειγμάτων τα οποία ἔχουν ληφθεῖ ως ἐπὶ το πλείστον ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ Ἄταρ (σ. 189)

Το ἄταρ ἔχει σημασία αντιθετική, εναντιωματική και συλλογιστική. Ακολουθεῖ ἀνάλυση κάθε περίπτωσης με κανόνες και ευρεία χρήση παραδειγμάτων τα οποία ἔχουν ληφθεῖ ως ἐπὶ το πλείστον ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ Ἡ διαζευκτικοῦ (σσ. 189-198)

Το ἦ ἔχει ποικίλες σημασίες ως διαζευκτικό, υποδιαζευκτικό, παραδιαζευκτικό, διαπορητικό που ἔχει βεβαιωτική χροιά, ως συγκριτικό, ἐλκυστικό, λυτικό. Ακολουθεῖ ἀνάλυση κάθε περίπτωσης με κανόνες και ευρεία χρήση παραδειγμάτων τα οποία ἔχουν ληφθεῖ ως ἐπὶ το πλείστον ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῶν Ἀορίστων διαζευκτικῶν (σσ. 198-199)

Ο συγγραφέας ἀναφέρεται στα μόρια εἴτε και εἴτε, ἄντε και ἄντε, μήτε και μήτε, εἴαντε και εἴαντε, κἄν και κἄν. Παραθέτει παραδείγματα, που ἔχει ἀντλήσει ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ συναπτικοῦ εἰ (σσ. 199-203)

Το μόριο εἰ σύμφωνα με τον συγγραφέα ἔχει ποικίλες χρήσεις, υποθετικό, αιτιολογικό, διστακτικό, ευκτικό, ἀναλυτικό, ἀντιδιαζευκτικό. Παραθέτει παραδείγματα ἐνὸς ἀναλύει διακριτὰ τις κατηγορίες του διστακτικού, του ευκτικού και του ἀναλυτικού. Και γι' αυτές τις κατηγορίες παραθέτει παραδείγματα ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῶν παραδειγμάτων Ἀπολογία (σ. 203)

Ο συγγραφέας ἐρμηνεύει τους λόγους, για τους οποίους παραθέτει παραδείγματα για

τα μόρια.

Παράθεσις τῶν ἀναλυομένων διὰ τοῦ Ὅτι - Παράθεσις τῶν ἀναλυομένων διὰ τοῦ Εἰ-Ὑποσημείωσις-Περὶ τοῦ διαζευκτικοῦ εἰ (σσ. 204-207)

Ο συγγραφέας παραθέτει ποικίλα παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Ὅτι παρὰ τῷ Ποιητῇ οὐχ ὁ Συναπτικός, ἀλλ' ὁ Διαζευκτικός ἐπὶ τῶν τοιούτων ἔχει τὴν χώραν (σ. 209)

Ο συγγραφέας αναλύει τη διαφορά της χρήσης του ἤ στον πεζό λόγο και στον ποιητικό. Παραθέτει, μάλιστα, παραδείγματα αναλυτικά που έχει αντλήσει από κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Ὑποσημείωσις (σ. 210)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του εἰ ως ομωτικού μορίου, που αν και έχει καταφατική σύνταξη έχει αρνητική χροιά.

Περὶ τοῦ Εἰ καὶ, καὶ τοῦ Καὶ τοι (σσ. 211-212)

Το εἰ καὶ έχει σημασία υποθετική, ζητητική ενώ το καὶ τοι έχει σημασία ενδοτική. Συντάσσονται και τα δύο με οριστική και ευκτική ἐγκλιση. Το εἰ καὶ χρησιμεύει στο ρητορικό σχῆμα, που ονομάζεται αντιπαραστατικό, ενώ το καὶ τοι ονομάζεται από τον ίδιο τον συγγραφέα ως προσληπτικός, γιατί με αυτό τον τρόπο, χρησιμοποιείται στους ρητορικούς λόγους. Το εἰ καὶ συντάσσεται μόνο με ρήματα ενώ το καὶ τοι συντάσσεται και με ρήματα και με μετοχές. Ακολουθεί ανάλυση κάθε περίπτωσης με κανόνες και ευρεία χρήση παραδειγμάτων τα οποία έχουν ληφθεί ως επί το πλείστον από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ Καίπερ (σ. 212)

Συντάσσεται συνήθως με μετοχή και χρησιμοποιείται από τους συγγραφείς με σκοπό τον έπαινο ή τον ψόγο. Ακολουθεί ανάλυση κάθε περίπτωσης με κανόνες και ευρεία χρήση παραδειγμάτων τα οποία έχουν ληφθεί κυρίως από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῶν παρασυναπτικῶν (σσ. 212-214)

Γίνεται λόγος για τους παρασυναπτικούς συνδέσμους και τη σύνταξή τους. Επιστρατεύεται ευρεία χρήση παραδειγμάτων τα οποία έχουν ληφθεί ως επί το πλείστον από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῶν αἰτιολογικῶν καὶ πρῶτον περὶ τοῦ Ἰνα (σσ. 214-215)

Η λέξη ἴνα χρησιμεύει ως επίρρημα τοπικό και συντάσσεται με οριστική έγκλιση. Χρησιμοποιείται, ωστόσο, και ως αιτιολογικός σύνδεσμος και συντάσσεται με υποκτακτική και ευκτική έγκλιση. Όταν εκφράζει την αιτία, που αμφισβητείται συντάσσεται με ευκτική, ενώ όταν εκφράζει την ομολογουμένη αιτία συντάσσεται με ευκτική. Συντάσσεται, παράλληλα, και με οριστική παρωχημένη η οποία προηγείται στην περίοδο. Επιστρατεύεται ευρεία χρήση παραδειγμάτων τα οποία έχουν ληφθεί ως επί το πλείστον από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ κατὰ Προδήλωσιν καὶ Ἐπιδήλωσιν Ἰνα (σσ. 215-217)

Η λέξη ἴνα όταν τίθεται στην αρχή της περιόδου προδηλώνει όσα θα επακολουθήσουν και όταν εντάσσεται στο τέλος της περιόδου επιδηλώνει, όσα προηγήθηκαν. Ο συγγραφέας παραθέτει ευρύ φάσμα παραδειγμάτων, τα οποία έχουν ληφθεί στην πλειονότητά τους από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ Ὅπως Προδιαίτησις - Ὅτι τὰ τοῦ ὅπως σημαινόμεθα τέσσαρα (σσ. 217-218)

Ο συγγραφέας κάνει μια εισαγωγή για τη χρήση του ὅπως και έπειτα αναλύει τη χρήση του ως αιτιολογικό, τροπολογικό, δηλωτικό και ομοιωματικό. Αναφέρει μάλιστα παραδείγματα, που έχει αντλήσει από τα κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Ὅτι καὶ Ὅριστικῶ , ἢ Εὐκτικῶ Μέλλοντι ὁ Ὅπως συντάσσεται (σσ. 218-223)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στους χρόνους και τις εγκλίσεις, με τις οποίες συντάσσεται το ὅπως και παραθέτει εκτενή παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τοῦ Τροπολογικοῦ Ὅπως καὶ Ὁμοιωματικοῦ Ἄμα - Περὶ τοῦ
Δηλωτικοῦ Ὅπως (σσ. 218-224)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη διαφορετική σύνταξη του ὅπως και του ἄμα και στη συνέχεια στη σύνταξη του δηλωτικού ὅπως και προσθέτει παραδείγματα από τα κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ Ὅπῃ (σ. 225)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στο τροπικό επίρρημα ὅπῃ, που έχει παρόμοια χρήση με το τροπολογικό ὅπως. Παράλληλα, παραθέτει παραδείγματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τῆς ὅτῳ τρόπῳ δοτικῆς (σ. 225)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στην έκφραση ὅτῳ τρόπῳ που έχει συναφή σημασία με το ὅπως και αναλύει και τις διαφορές τους στη σύνταξη. Παράλληλα, παραθέτει παραδείγματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ γάρ (σσ. 225-227)

Το γάρ έχει χρήση αιτιολογική, κατασκευαστική, βεβαιωτική, ἀντί του και ἢ του ἀλλά σε ερωτήσεις και τέλος χρήση παραπληρωματική. Οι παραπάνω χρήσεις αναλύονται στις επόμενες δύο ενότητες και παρατίθενται ως παραδείγματα χωρία αρχαίων συγγραφέων.

Ὅπως μετὰ τὰς Συμπληρώσεις, ἢ Προαναφωνήσεις ἔχει ὁ γάρ (σ. 228)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του γάρ που συμπληρώνει και επεξηγεί ὅσα ἔχουν προηγηθεῖ στον λόγο ἢ προετοιμάζει τον ακροατή ἢ ἀναγνώστη για ὅσα πρόκειται να ακολουθήσουν. Ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα από κείμενα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ Ὅτι (σ. 229)

Γίνεται λόγος για τη χρήση του ὅτι ως αιτιολογικού, δηλωτικού, επιτατικού,

ερωτηματικού, ανταποδοτικού σε ερωτήσεις, παραπληρωματικού. Παραθέτει, μάλιστα, παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς. Συγκεκριμένα για τη χρήση τους ως ανταποδοτικού στις ερωτήσεις και ως παραπληρωματικού αναφέρεται σε διακριτές υποενότητες.

Περὶ τοῦ Διότι καὶ τοῦ καθότι (σσ. 230-231)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στις χρήσεις του διότι ως αιτιολογικού, δηλωτικού, ερωτηματικού και ζητητικού. Το καθότι έχει τη σημασία του διότι, αλλά έχει επιπροσθέτως τη σημασία του τροπολογικού. Ο συγγραφέας παραθέτει, μάλιστα, παραδείγματα για τις κατηγορίες αυτές αντλώντας τα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ ἐφ' ὧ, ἐφ' οἷς, ἀνθ' ὧν καὶ ἐφ' ὅτῳ (σσ. 232-233)

Ο συγγραφέας αναφέρει πως το ἐφ' ὧ ταυτίζεται με το ἐπεὶ, το ἔνεκα και με το ἵνα και συντάσσεται διαφορετικά σε κάθε περίπτωση. Παραθέτει παραδείγματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων. Σχετικά με το ἀνθ' ὧν και το ἐφ' ὅτῳ αναφέρει τη χρήση τους και παραθέτει πιο περιορισμένου φάσματος παραδείγματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τῶν Συλλογιστικῶν καὶ πρῶτον περὶ τοῦ Ἄρα (σσ. 233-242)

Ο συγγραφέας αναφέρει τη χρήση του ἄρα ως συλλογιστικού και συμπερασματικού, βεβαιωτικού, εκπληκτικού, εικαστικού, υποθετικού, ενδοτικού, εξαιρετικού, του ὥς εἰκοι σημαντικού, του τέως ἀγνοουμένου δηλωτικού και παραπληρωματικού. Αναφέρεται μάλιστα σε κάθε κατηγορία παραθέτοντας παραδείγματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ Οὖν-Περὶ τοῦ Τοίνυν (σσ. 242-243)

Ο συγγραφέας αναφέρει τη χρήση του οὖν ως συλλογιστικού και παραπληρωματικού μορίου και του τοίνυν ως συλλογιστικού, αιτιολογικού, προθετικού, συμπερασματικού, παραπληρωματικού μορίου. Παραθέτει παραδείγματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ ἸΗ-Περὶ τοῦ ἸΗ γάρ (σσ. 244-246)

Το ἸΗ έχει χρήση παραπληρωματική, βεβαιωτική, απορηματική. Το ἸΗ γάρ έχει σημασία βεβαιωτική και ερωτηματική. Παρατίθενται σχετικά παραδείγματα από χωρία αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ Ἀμέλει (σσ. 246-248)

Σχετικά με το ἀμέλει ο συγγραφέας αναφέρει πως έχει τέσσερις σημασίες: βεβαιωτικό, αιτιολογικό, εναντιωματικό, παραπληρωματικό. Ο συγγραφέας αναλύει κάθε κατηγορία και παραθέτει παραδείγματα από χωρία αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ καί μήν (σσ. 248-251)

Ο συγγραφέας αναφέρεται σε τέσσερις σημασίες του καί μήν: αντιθετικός, συλλογιστικός, βεβαιωτικός, προθετικός. Παραθέτει, μάλιστα παραδείγματα, που αντλεί από κείμενα αρχαίων συγγραφέων. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται σε διακριτές υποενότητες στη συλλογιστική χρήση του, τη βεβαιωτική και την προθετική ενώ αναλύει τις διαφορές του με το ἀλλὰ καί ἀλλὰ μήν, όταν έχει χρήση συμπερασματική χρήση.

Περὶ τοῦ Ἄν, καί πρῶτον περὶ ἡγουμένου καί ἐπομένου (σσ. 251-252)

Ο συγγραφέας αναλύει τον ρόλο του ἄν στον υποθετικό λόγο και έπειτα κάνει λόγο για το δυνητικό ἄν. Αναφέρει ελάχιστα παραδείγματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ ὅτι καί δι' ἣν αἰτίαν οὐ συνάγεται ἐμφανῶς τό ἡγούμενον πολλάκις ἐκ τοῦ Δυνητικοῦ Ἄν (σσ. 252-259)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη σύνταξη του δυνητικού ἄν και αναλύει τις αιτίες για τις οποίες δεν γίνεται αντιληπτή με ευχέρεια η σημασία του, παρά μόνο σε συνάρτηση με τις υπόλοιπες προτάσεις. Παραθέτει αρκετά παραδείγματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων. Στις επόμενες υποενότητες και με τη βοήθεια πολλών

παραδειγμάτων, ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του ἄν στον υποθετικό λόγο σε συνάρτηση με συγκεκριμένους χρόνους και εγκλίσεις.

Περὶ ἀντιχρονισμοῦ καὶ ἀντεγκλίσεως- Περὶ τῶν Αὐθυποτάκτων (σσ. 259-263)

Ο συγγραφέας αναφέρεται διεξοδικά στα παραπάνω συντακτικά φαινόμενα του αντιχρονισμού και της αντεγκλίσεως και παραθέτει μερικά παραδείγματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Ὅτι τὰ τοῦ ἄν σημαινόμενα πέντε (σσ. 263-267)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στις πέντε σημασίες του ἄν: δυνητικός, αοριστολογικός, διστακτικός, παραπληρωματικός και περιγραφικός. Παράλληλα, στις επόμενες υποενότητες αναλύει λεπτομερώς με ποιες εγκλίσεις συντάσσεται. Παραθέτει, μάλιστα, παραδείγματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Ἦς ἔχει χρήσεως ἑκάστη τῶν Ἐγκλίσεων Ἐκθεσις Περιληπτική (σσ. 271-272)

Ο συγγραφέας αναφέρει περιληπτικά τη χρήση των εγκλίσεων ενώ σε υποενότητα, που ακολουθεί αναφέρεται συγκεκριμένα για ποιο λόγο δεν υπάρχει προστακτική και υποτακτική Μέλλοντα. Παρατίθενται παραδείγματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τῶν Ἐλαττωτικῶν Συνδέσμων, καὶ πρῶτον περὶ τοῦ Κᾶν (σσ. 273-278)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στις πέντε χρήσεις του κᾶν: ελαττωτικό, εικαστικό, ενδοτικό, διστακτικό, αοριστοδιαζευκτικό. Παραθέτει παραδείγματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων. Ακολουθούν ενότητες, που αναλύουν τη χρήση του ως εικαστικό και μόριο ενώ αναλύει τους λόγους για τους οποίους δεν συντάσσεται με ευκτική Μέλλοντα. Σε άλλη ενότητα αναφέρεται στη χρήση του ως επιτατικού καθώς και στο γεγονός ότι συνοδεύεται από το εἰ σε αυτή την περίπτωση. Γίνεται επίσης λόγος και για το εἴ καὶ που ισοδυναμεί με το κᾶν, για τα οὐδ'εἴ, οὐδ'ἄν, οὐδ' ἦν, για το διστακτικό και το αοριστοδιαζευκτικό κᾶν.

Περὶ τοῦ γέ (σσ. 278-282)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στις πέντε χρήσεις του γέ: ελαττωτικός, αιτιολογικός, εναντιωματικός, βεβαιωτικός και παραπληρωματικός. Αναφέρεται διεξοδικά στις τέσσερις τελευταίες, παραθέτοντας παραδείγματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ γέτοι (σσ. 282-283)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στις χρήσεις του γέτοι: αιτιολογικός, βεβαιωτικός, εναντιωματικός, ελαττωτικός. Αναλύοντας τις παραπάνω κατηγορίες και προστιθενται ενδεικτικά παραδείγματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ γοῦν (σσ. 283-285)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του γοῦν ως ελαττωτικό, αιτιολογικό, βεβαιωτικό, ειρωνικό, εναντιωματικό, συλλογιστικό και παραπληρωματικό μόριο. Παραθέτει, μάλιστα, παραδείγματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων. Ακολουθούν υποενότητες, όπου αναλύεται ενδελεχώς με παραδείγματα το μόριο στις πέντε τελευταίες κατηγορίες.

Περὶ τοῦ γεμὴν (σσ. 285-286)

Το γεμὴν ἔχει χρήση εναντιωματικού, συμπερασματικού και προθετικού μορίου. Παρατίθενται παραδείγματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων που τεκμηριώνουν τις παραπάνω χρήσεις.

Περὶ τοῦ ὅμως (σσ. 286-287)

Το ὅμως ἔχει χρήση εναντιωματική και βεβαιωτική. Παρατίθενται παραδείγματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ μέντοι - Περὶ τοῦ Μέντ' Ἄν, καὶ Γάρτ' Ἄν (σσ. 288-290)

Το μέντοι ἔχει σημασία εναντιωματική, συμπλεκτική, βεβαιωτική, προθετική. Οι σημασίες αυτές επιβεβαιώνονται με παραδείγματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Στη συνέχεια γίνεται λόγος για τις εγκλίσεις με τις οποίες συντάσσεται το μέντ' ἄν, αναφέρεται η σημασία του ως βεβαιωτικό, συμπερασματικό, εναντιωματικό ενώ παράλληλα παρατίθενται οι εγκλίσεις με τις οποίες συντάσσεται και παραδείγματα για τα παραπάνω.

Περὶ ἀντιμεταθέσεως καὶ ἀντιμεταστάσεως (σσ. 290-292)

Ο συγγραφέας αναλύει τα ρητορικά σχήματα της αντιμεταθέσεως και της αντιμεταστάσεως ενώ παραθέτει παραδείγματα αυτών, που εντοπίζει στα κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ ρήματος δοκῶ (σσ. 292-294)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στην προσωπική και απρόσωπη σύνταξη του ρήματος δοκῶ και παραθέτει παραδείγματα αυτών από κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Κλίσις τοῦ εἶμι ρήματος καὶ διάθεσις - Περὶ τῆς παραγωγῆς καὶ Σημασίας αὐτοῦ (σσ. 294-296)

Ο συγγραφέας παραθέτει την κλίση του ρήματος εἶμι και σχετικά παραδείγματα προκειμένου να καταδείξει τη σημασία του.

Κοινωνία τοῦ αὐτοῦ καὶ Διαφορὰ πρὸς τὸ Ἰημι - Κοινωνία τοῦ αὐτοῦ εἶμι καὶ Διαφορὰ πρὸς τὸ Παρίημι, Διημι, Προῖημι καὶ Καθήημι (σσ. 296-298)

Ο συγγραφέας αναφέρει παραδείγματα με το ρήμα εἶμι, προκειμένου να καταδείξει τη διαφορά του εἶμι και ἴημι και ἔπειτα τη διαφορά του εἶμι με τα παρίημι, διήημι, προῖημι καὶ καθήημι.

Κοινωνία τοῦ αὐτοῦ εἶμι καὶ Διαφορὰ πρὸς τὸ Ἴεμαι (σσ. 298-299)

Ο συγγραφέας αναλύει τη διαφορά του εἶμι με το Ἴεμαι, ενώ κλίνει το δεύτερο ρήμα.

Γραφή τοῦ Ἰημι ἐπ' ἐνίων καὶ Τόνος (σσ. 299-301)

Αναφέρονται διάφοροι τύποι του Ἰημι και ο τονισμός μέσα από την παράθεση παραδειγμάτων.

Ἡ ἐν χρήσει Κλίσις ἐπὶ τινων τῆς Δευτέρας καὶ Τρίτης τῶν εἰς Μὶ Συζυγίας (σ. 302)

Ο συγγραφέας κάνει μια εισαγωγή σχετικά με τη δεύτερη και τρίτη κλίση της συζυγίας των ρημάτων με κατάληξη –μι.

Περὶ τῶν Οὐδετεροενεργητικῶν ρημάτων (σσ. 302-303)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στα ουδετεροενεργητικά ρήματα και αναλύει τη σύνταξή τους.

Περὶ τοῦ Δεῖν (σ. 303)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη σύνταξη του ρήματος δεῖν και παραθέτει παραδείγματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ Ἔστιν Οἷ (σ. 303)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη χρήση του ἔστιν οἷ.

Περὶ τῶν γνωστικῶν καὶ δεικτικῶν ρημάτων (σ. 304)

Γίνεται αναφορά στα γνωστικά και δεικτικά ρήματα και παραθέτει παραδείγματα αυτών από κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τῶν Διάστασιν σημαινόντων Ρημάτων (σσ. 304-306)

Ο συγγραφέας αναφέρεται στα ρήματα, που δηλώνουν διάσταση και τέλος και περιγράφει την κλίση αυτών σε υποενότητες ενώ παραθέτει παραδείγματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Περὶ τοῦ Ληκτικοῦ -ᾱ τῆς Δευτέρας Κλίσεως (σσ. 306-308)

Ο συγγραφέας αναφέρει παραδείγματα από την κατάληξη –α των ουσιαστικών της δευτέρας κλίσης.

Περὶ τῶν ἐν τῷ ἔμελλεν ἄρα. Τρόπων τε καὶ σχημάτων τινῶν. Βραχύτι

πόνημα τοῦ αὐτοῦ Ἀνανίου, εἰς ἐπτακαίδεκα τινὰ συμποσούμενον (σσ. 310-328)

Σ' αυτές τις σελίδες ο συγγραφέας παραθέτει ορισμένα χωρία και στη συνέχεια αναλύει τη σύνταξή τους και ιδίως τα σχήματα λόγου που εντοπίζονται σ' αυτά.

Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τῶν τοῦ Ἡφαιστίωνος, περὶ ποδῶν. Σύντομος ἐκθεσις (σσ. 329-331).

Ο Ανανίας Αντιπάριος ολοκλήρωσε το εγχειρίδιο με το προηγούμενο κεφάλαιο και αναφέρει εκεί τη λέξη «τέλος». Ωστόσο, ακολουθεί, όπως προαναφέρθηκε, στο τέλος του βιβλίου, ένα τρισέλιδο με μια σύνοψη των ποδῶν των στίχων η οποία έχει ληφθεί από τον Ηφαιστίωνα.

13.3. Συμπεράσματα

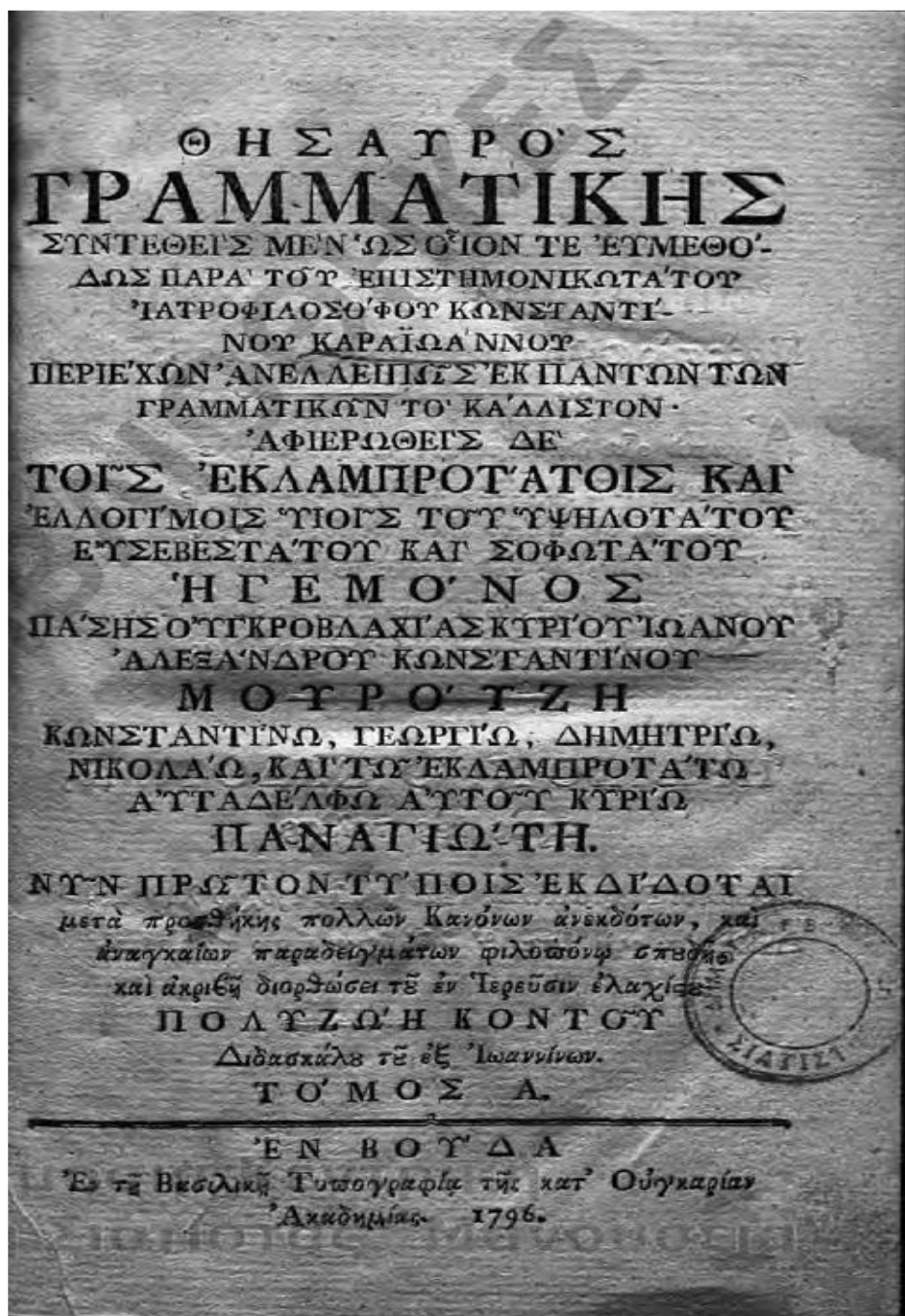
Το εγχειρίδιο του Ανανία Αντιπάριου αποτελεί μια Γραμματική της αρχαίας ελληνικής, που είναι εστιασμένη στη σύνταξη. Όπως προαναφέρθηκε, το συγκεκριμένο βιβλίο έγινε ιδιαίτερα γνωστό στα χρόνια της έκδοσής του, χρησιμοποιήθηκε περιστασιακά ως διδακτικό εγχειρίδιο και ο Ανανίας Αντιπάριος θεωρήθηκε δεινός γραμματικός. Το συγκεκριμένο βιβλίο δεν υιοθετεί το καθιερωμένο πρότυπο ανάπτυξης του συντακτικού που έχει ως κύριο άξονα την πρόταση και τα συστατικά της μέρη. Αντίθετα, ακολουθεί δικό του άξονα διάρθρωσης της ύλης και σειρά τοποθέτησης των μορφο-συντακτικών φαινομένων. Αν και είναι ιδιαίτερα εκτενές, δεν χωρίζεται σε βιβλία, αντίθετα κατακερματίζεται σε μικρά κεφάλαια, στα οποία αναλύονται τα συντακτικά φαινόμενα. Εστιάζει στα μόρια, είναι υπερβολικά αναλυτικό με εξαντλητική χρήση παραδειγμάτων, τα οποία, ως επί το πλείστον, έχουν ληφθεί από κείμενα αρχαίων συγγραφέων. Επίσης, στηρίζεται αρκετά στη Γραμματική του Γαζή.

Η συγκεκριμένη Γραμματική διαφέρει από τις Γραμματικές του Σέργιου Μακράιου και του Μαυροκορδάτου, οι οποίες, επίσης, αφορούν μόνο τη σύνταξη, καθώς η πρώτη ακολουθεί μια φιλοσοφική θεώρηση με έμφαση στα συγκεκριμένα των οχτώ μερών του λόγου, στους συνδέσμους και στα σχήματα λόγου και η δεύτερη ακολουθεί τον καθιερωμένο τύπο ανάπτυξης του συντακτικού και διατακτική πορεία,

στηριζόμενη στα οχτώ μέρη του λόγου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΡΑΪΩΑΝΝΗ

Εικόνα 10: Εξώφυλλο της Γραμματικής του Κωνσταντίνου Καραϊωάννη

14.1. Η βιογραφία του Κωνσταντίνου Καραϊωάννη (αρχές 18^{ου} αι)

Οι πληροφορίες για τον Κωνσταντίνο Καραϊωάννη είναι λίγες. Επρόκειτο για γιατρό που γεννήθηκε στις αρχές του 18ου αιώνα στα Τρίκαλα, ενώ, κατ' άλλους, στα Ιωάννινα²⁶³. Παρακολούθησε τα εγκύκλια μαθήματα στα σχολεία των Τρικάλων και των Ιωαννίνων με καθηγητές τον Νικόλαο Ζερζούλη, τον Ευγένιο Βούλγαρη και τον Κοσμά Μπαλάνο²⁶⁴. Συνέχισε τις σπουδές του στη Νάπολη, κοντά σε φημισμένους δασκάλους, παρακολουθώντας μαθήματα ιατρικής και φιλοσοφίας και έπειτα από οχτώ χρόνια ανακηρύχτηκε διδάκτωρ Ιατρικής²⁶⁵. Αυτό το επάγγελμα άσκησε τα πρώτα χρόνια στη Νεάπολη και έπειτα στην Κωνσταντινούπολη, όπου συνδέθηκε με τον Γρηγόριο Γκίκα, μέγα διερμηνέα της Πύλης και αποτέλεσε τον προσωπικό γιατρό του. Όταν ο τελευταίος τοποθετήθηκε ηγεμόνας Μολδαβίας και Βλαχίας, πήρε τον Καραϊωάννη ως αρχίατρο της ηγεμονίας. Ο Καραϊωάννης, ως αρχίατρος της αυλής της Μολδαβίας δεν εργάστηκε μόνο για τη βελτίωση της δημόσιας υγείας, αλλά, έχοντας «έρωτα παιδείας», εργάστηκε και για την οργάνωση των τοπικών ελληνικών σχολείων, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα²⁶⁶. Κατά το διάστημα της εκεί παραμονής του (1765-1769), ο Καραϊωάννης, εκτός από την άσκηση του ιατρικού επαγγέλματος, δίδασκε στην Ακαδημία του Ιασίου²⁶⁷. Ο Στάικος αναφέρει για τον Καραϊωάννη ότι «ανήκε στον κύκλο των μαθητών του Βούλγαρη και, στην Κωνσταντινούπολη και πιθανότατα στην Αθωνιάδα, είχε πρωτοστατήσει στην εισαγωγή μεταρρυθμίσεων στην Ακαδημία του Ιασίου, όπου πρέπει να συναναστράφηκε με τον Ιώσηπο Μοισιόδακα²⁶⁸».

Μετά την καθαίρεση του Γκίκα, ο αρχίατρός του έφυγε για τη Ρωσία, όπου άσκησε για μερικά χρόνια την ιατρική και έπειτα επέστρεψε στα Ιωάννινα, όπου

263. Οι Ζαβίρας και Σάθας αναφέρουν ως τόπο καταγωγής του τα Τρίκαλα. Ο Π. Αραβαντινός ωστόσο (σ. 78), στηριζόμενος σε πληροφορίες του Α. Βρεττού (τόμος Α' σ. 271) αναφέρει ως τόπο καταγωγής του τα Ιωάννινα.

264. Π. Αραβαντινός, *Ιστορία της Ελληνικής Παιδείας παρ' Έλλησι*, (εισαγ.-επιμ.) Ε.Ι. Νικολαΐδου, εκδ. Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1986, σσ. 119-120.

265. Γ. Ζαβίρας, *Νέα Ελλάς: ή Ελληνικόν θέατρον*, Ανατύπωσις Α' Εκδόσεως, Επιμέλεια-Εισαγωγή-Ευρετήριο Τάσου Αθ. Γριτσόπουλου, εκδ. Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Αθήνα 1972, σ. 404.

266. http://www.ygeiaonline.gr/component/k2/item/26628-karaivannhs_kvntstantinos_τελευταία_πρόσβαση_Ιούλιος_2016.

267. Χρ. Μότσιου, *Λόγιοι της Θεσσαλίας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 293.

268. Κ.Σπ. Στάικος, *Ελληνικές εκδόσεις στα χρόνια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, εκδ. Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, Αθήνα 1998, σ. 158.

αναδείχθηκε ως ο μεγαλύτερος γιατρός της περιοχής. Ο Ζαβίρας αναφέρει γι' αυτόν: «οὗτος εἶχε φθάσει εἰς ἄκρον τῆς ἱατρικῆς τέχνης ... πολλάκις τοὺς πτωχοὺς οὐ μόνον ἀμισθί ἐθεράπευεν, ἰδίοις ἱατρικοῖς (με δικά του φάρμακα), ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸς τὸ ζῆν δαψιλῶς (με αφθονία) ἐχορήγει»²⁶⁹. Σε περασμένη ηλικία στάλθηκε ἀπὸ τον πασά των Ἰωαννίνων να θεραπεύσει τον πασά Λαρίσης. Κατὰ την επιστροφή του, αρρώστησε στο δρόμο καὶ, ἀφού μεταφέρθηκε στην ἰδιαίτερη πατρίδα του τα Τρίκαλα, πέθανε λίγο αργότερα²⁷⁰.

Σχετικὰ με την εργογραφία του Καραϊωάννη δεν ἔχουν γραφτεῖ πολλά. Γνωρίζουμε ὅτι, ὅταν ο Καραϊωάννης βρισκόταν στη Μολδαβία, συνέγραψε δύο βιβλία για τις ἀνάγκες των σπουδαστῶν του: «Σύνουσις τῆς Λογικῆς» καὶ «Θησαυρός Γραμματικῆς» που ἐκδόθηκε αργότερα σε δύο τόμους (1796-1797).

14.2. Θησαυρός Γραμματικῆς

14.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου

Ο πλήρης τίτλος στο ἐξώφυλλο του εγχειριδίου, το οποίο ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο τόμους, εἶναι ο ἀκόλουθος: *Θησαυρὸς Γραμματικῆς συντεθεὶς μὲν ὡς οἶον τε εὐμεθόδως παρὰ τοῦ ἐπιστημονικωτάτου ἱατροφιλοσόφου Κωνσταντίνου Καραϊωάννου περιέχων ἀνελλειπῶς ἐκ πάντων τῶν γραμματικῶν τὸ κάλλιστον. Ἀφιερωθεὶς δὲ τοῖς ἐκλαμπροτάτοις καὶ ἐλλογίμοις υἱοῖς τοῦ ὑψηλοτάτου εὐσεβεστάτου καὶ σοφιωτάτου ἡγεμόνος πάσης οὐγκροβλαχίας κυρίου Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου Κωνσταντίνου Μουρούζη Κωνσταντίνω, Γεωργίω, Δημητρίω, Νικολάω καὶ τῷ ἐκλαμπροτάτῳ αὐταδέρφῳ αὐτοῦ κυρίῳ Παναγιώτῃ. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδίδεται μετὰ προσθήκης πολλῶν κανόνων ἀνεκδότων καὶ ἀναγκαίων παραδειγμάτων φιλοπόνῳ σπουδῇ καὶ ἀκριβεῖ διορθώσει τοῦ ἐν ἱερεῦσι ἐλαχίστου Πολυζώη Κοντοῦ. Διδασκάλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, Τόμος Α', Ἐν τῇ βασιλικῇ τυπογραφίᾳ τῆς κατ'*

269. Γ. Ζαβίρας, ὁ.π., σ. 399.

270. Κ.Ν. Σάθας, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία-Βιογραφίαι των ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων ἀπὸ της καταλύσεως της Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας μέχρι της Ἑλληνικῆς Ἐθνεγερσίας 1453-1821*, ἐκ της τυπογραφίας των τέκνων Ἀνδρέου Κορομηλά, ἐν Αθήναις 1868, σ. 557.

Οὐγκαρίαν Ἀκαδημίας, Ἐν Βουῶδα 1796 & Τόμος Β', Ἐν τῇ βασιλικῇ τυπογραφίᾳ τῆς κατ' Οὐγκαρίαν Ἀκαδημίας, Ἐν Βουῶδα 1797.

Ὅπως διαπιστώνουμε ἀπὸ τὸν τίτλο, τὸ βιβλίον εἶναι ἀφιερωμένο τοὺς γίους τοῦ Ἰωάννη-Αλέξανδρου Μουρούζη, ἡγεμόνα τῆς Ουγγροβλαχίας. Ὁ Καραϊωάννης συνέταξε τὴ Γραμματικὴ του, ὕστερα ἀπὸ παραγγελίαν τοῦ ἡγεμόνα Γρηγορίου Γκίκα, ὅπως ἀναφέρει ὁ Πολυζῶης Κοντός (γνωστός καὶ ἀπὸ τὴ συγγραφὴ τῶν Νεκρικῶν Διαλόγων), ποὺ τὴν ἐξέδωσε. Ἡ Γραμματικὴ αὐτὴ στάλθηκε ἀπὸ τὸν Καραϊωάννη στὴ Βενετία, γιὰ νὰ τυπωθεῖ. Μόλις ὁμως ἄρχισε νὰ τυπώνεται τὸ ἔργο, ὁ Καραϊωάννης πέθανε στὴν πατρίδα του, τὰ Τρίκαλα. Μὴν μπορώντας τότε ὁ Κοντός νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς ἐκδοτικὲς δαπάνες, διέκοψε τὴν ἐκδόση. Αὐτὴ περατώθηκε τὸ ἔτος 1796 στὴ Βουῶδα σὲ δύο τόμους (ὁ δεῦτερος ἐκδόθηκε τὸ 1797) με πολλὰ προσθήκες τοῦ ἐκδότη²⁷¹. Ὁ Στάικος ἀναφέρει πὺς ὁ Θησαυρὸς Γραμματικῆς τοῦ Κωνσταντίνου Καραϊωάννη εἶναι τὸ πρῶτο ἐλληνικὸ βιβλίον τοῦ τυπώθηκε στὴ Βουῶδα, στὸ Βασιλικὸ Τυπογραφεῖο τῆς Ἀκαδημίας τῆς Ουγγαρίας με στοιχεῖα καὶ ἄλλο τυπογραφικὸ υλίκον ποὺ προέρχονταν ἀπὸ ἀνάλογα κέντρα τῆς Βιέννης²⁷².

Σύμφωνα με τὴ Μότσιου, αὐτὸ τὸ βιβλίον συμπλήρωσε ἓνα μεγάλο κενὸ στὸν τομέα τῆς διδασκαλίας, ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, γιὰτὶ καὶ πλούσιο σὲ ὕλη εἶναι καὶ γραμμμένο με τάξη καὶ προσοχή²⁷³. Επιπλέον, στὴν «Εφημερίδα» ποὺ κυκλοφοροῦσε τὸ 1797 στὴ Βιέννη ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τῶν Μαρκίδων Πούλιου καὶ ἡ ὁποία συχνὰ περιλάμβανε στὴν ὕλη τῆς ἀγγελίας, κριτικὲς καὶ διαφημίσεις βιβλίων²⁷⁴, διαβάζουμε ὅτι ἡ «Γραμματικὴ» τοῦ Κωνσταντίνου Καραϊωάννη ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις βιβλίων ποὺ ξεχώρισαν γιὰ τὸν παιδευτικὸν τοὺς ρόλον (βλ. Εφημερίς 29/5/1797, σσ. 503-506)²⁷⁵. Τέλος, νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι ἡ συγκεκριμένη Γραμματικὴ ἀποτελέσσει διδακτικὸ ἐγχειρίδιον στὰ σχολεῖα²⁷⁶ καὶ πιθανότατα στὴν Ἀκαδημία τοῦ Ἰασίου, ὅπου δίδασκε ὁ συντάκτης τῆς, ἐνὺ δὲν βρέθηκαν ἐπανεκδόσεις τῆς.

271. Χρ. Μότσιου, *ὁ.π.*, σ. 295.

272. Κ.Σπ. Στάικος, *Ελληνικὲς ἐκδόσεις στὰ χρόνια τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, ἐκδ. Ευρωπαϊκὸ Πολιτιστικὸ Κέντρο Δελφῶν, Αθήνα 1998, σ. 158.

273. Χρ. Μότσιου, *ὁ.π.*, σ. 296.

274. Γ. Λάιος, *Ὁ ἐλληνικὸς Τύπος τῆς Βιέννης: ἀπὸ τοῦ 1784 μέχρι τοῦ 1821*, Αθήνα 1961, σ. 50.

275. Ε. Χατζηγεωργίου, *Ὁ ἐλληνικὸς προεπαναστατικὸς Τύπος. Ἡ «Εφημερίς» τῶν Μαρκίδων Πούλιου*, Θεσσαλονίκη 2012, διαθέσιμο στὸ διαδίκτυο στὴν ἰστοσελίδα: <http://ikee.lib.auth.gr/record/131151> τελευταία πρόσβαση Ἰούλιος 2106.

276. Σ. Ηλιάδου & Ἀν. Τάχου, «Οἱ δομές τῆς παιδείας στὰ «κρυφὰ σχολεῖα» (1453-1912). Ἀπὸ τὸ μῦθον στὴν ἐπιστημονικὴ προσέγγιση τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας τὴν περίοδο τῆς Ὀθωμανοκρατίας», *Πρακτικά ΚΘ' Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου 16-18 Μαΐου 2008 & ΚΗ' Πανελληνίου*

14.2.2. Περιεχόμενα του βιβλίου και παρατηρήσεις

Τόμος Α'

Ο πρώτος τόμος αποτελείται από τρία βιβλία (βιβλία Α', Β', Γ') τα οποία καλύπτουν 371 αριθμημένες σελίδες. Σε αυτές τις σελίδες πρέπει να προστεθούν και ορισμένες ακόμη μη αριθμημένες, οι οποίες αποτελούν τα προλεγόμενα του τόμου. Στις πρώτες σελίδες, που είναι γραμμένες από τον Πολυζώη Κοντό, εκδότη και επιμελητή του βιβλίου, εκφράζεται ο θαυμασμός για τον ηγεμόνα της Ουγγροβλαχίας και για τον Καραϊωάννη, την αγαθή φύση του και τη φιλομάθειά του και γίνεται μια προτροπή προς τους αναγνώστες και λάτρεις της ελληνικής γλώσσας να δεχθούν θετικά το πόνημά του.

Ακολουθεί ένα πεντασέλιδο, γραμμένο από τον συγγραφέα, με τίτλο «Τοις εντευξομένοις χαίρειν», στο οποίο ο Καραϊωάννης εκθέτει την πορεία και τη μέθοδο της Γραμματικής του. Αναφέρει, λοιπόν, πως, επειδή έβλεπε συχνά πολλούς νέους να σπαταλούν άσκοπα χρόνο στα γραμματικά μαθήματα λόγω της αμεθοδίας και ατέλειας των εγχειριδίων Γραμματικής, αποφάσισε να γράψει αυτή τη Γραμματική από αγάπη προς αυτούς. Θεωρεί πως το σύγγραμμά του είναι τέλειο, ακριβές, σύντομο, σαφές και ευμέθοδο. Τέτοιου είδους συγγράμματα δεν υπάρχουν ως τώρα, καθώς, ορισμένα είναι ακριβή αλλά εκτεταμένα, άλλα πάλι είναι μεν σύντομα αλλά ασαφή και προκαλούν δυσχέρειες. Γι' αυτό και ο ίδιος συγκέντρωσε ό,τι ήταν χρήσιμο από άλλες Γραμματικές και παράλληλα πρόσθεσε ό,τι έκρινε και ο ίδιος με συντομία και σαφήνεια, προσπαθώντας να μη συσκοτιστούν τα νοήματα χάριν συντομίας ούτε το πόνημά του να φανεί ημιτελές.

Όσον αφορά τη μεθόδό του, αυτή έχει ως εξής: Στο πρώτο βιβλίο παρατίθενται οι διαιρέσεις των στοιχείων και των οχτώ μερών του λόγου, καθώς και οι τύποι στους οποίους ανάγονται και με τους οποίους κλίνονται. Στο δεύτερο βιβλίο υπάρχουν οι κανόνες για καθένα από τα οχτώ μέρη του λόγου. Στο τρίτο βιβλίο παρατίθεται ό,τι αφορά την Ορθογραφία και την Προσωδία. Το τέταρτο βιβλίο αφορά τη σύνταξη των οχτώ μερών του λόγου, το πέμπτο βιβλίο αφορά τα πάθη του λόγου, σχήματα, βαρβαρισμούς, σολοικισμούς, απαγγελία και στιγμή. Το έκτο βιβλίο αφορά τις διαλέκτους και το έβδομο μια σύντομη αναφορά περί ποιητικής.

Ο Καραϊωάννης ζητά από τους μαθητές να μελετήσουν με επιμέλεια το σύγγραμμά του και δίνει οδηγίες διδασκαλίας στους δασκάλους, αναλύοντας από πού πρέπει να ξεκινήσουν τη διδασκαλία, τι πρέπει να διδαχθεί πρώτο και τι έπειτα, τι πρέπει να απομνημονευθεί και τι όχι, ποια είναι αυτά που πρέπει να διδαχθούν αναλυτικά και ποια σύντομα κ.λπ.

Βιβλίον Α' (σσ. 1-106)

Περί Γραμμάτων (σσ. 1-2)

Αρχικά δίνεται ο ορισμός της Γραμματικής ως η τέχνη διδακτική του ορθώς λέγειν και γράφειν. Ακολουθούν τα είκοσι τέσσερα γράμματα, η διαίρεσή τους σε φωνήεντα και σύμφωνα και εκ νέου διαίρεση των φωνηέντων σε μακρά, βραχεία, δίχρονα και των συμφώνων σε ημίφωνα και άφωνα τα οποία με τη σειρά τους διαιρούνται ξανά τα πρώτα σε διπλά, αμετάβολα και το μοναδικό –σ, τα δεύτερα σε ψιλά, μέσα και δασέα. Γίνεται αναφορά και στις διφθόγγους, στις συλλαβές, στις δέκα προσωδίες, στους τόνους, τους χρόνους, τα πνεύματα και τα πάθη. Αναφέρονται τα οχτώ μέρη του λόγου τα οποία χωρίζονται σε κλιτά και άκλιτα.

Περί ἄρθρων (σσ. 3-4)

Δίνεται ο ορισμός του άρθρου, τα παρεπόμενά του και η κλίση του προτακτικού και υποτακτικού άρθρου κατά την αρχαία ελληνική. Το υποτακτικό άρθρο ταυτίζεται με την αναφορική αντωνυμία ὅς, ἥ, ὅ.

Περί ὀνομάτων (σσ. 4-28)

Δίνεται ο ορισμός των ονομάτων, τα πέντε παρεπόμενά τους (γένος, είδος, σχήμα, αριθμός και πτώση) τα οποία αναλύονται καθώς και περαιτέρω υποδιαιρέσεις των ονομάτων που αφορούν τις κλίσεις τους. Η κατάταξη των ονομάτων στις κλίσεις έχει ως εξής: πρώτη κλίση: αρσενικά σε –ας και –ης, δεύτερη: θηλυκά σε –α και –η, τρίτη: αρσενικά, θηλυκά σε –ος και ουδέτερα σε –ον και συνηρημένα αρσενικά σε –οῦς και ουδέτερα σε-οῦν, τέταρτη: αρσενικά, θηλυκά και αττικά σε –ως και

ουδέτερα σε –ων, πέμπτη: περιτοσύλλαβα όλων των γενών με διάφορες καταλήξεις. Ο Καραϊωάννης αναφέρει ότι οι καταλήξεις της πέμπτης κλίσης είναι σαράντα (εικοσιπέντε για τα απαθή, έντεκα για τα ολιγοπαθή και τέσσερις για τα πολυπαθή). Αυτές τις περιπτώσεις επεξηγεί στις επόμενες σελίδες δίνοντας αναλυτικά κλιτικά παραδείγματα. Ενδεικτικά αναφέρουμε δύο περιπτώσεις από τις σαράντα. Τα απαθή ονόματα, στα οποία προστίθεται το –ος και αποβάλλεται το τελικό –ν ή –ς (Έλλην-Έλληνος), απαθή ονόματα στα οποία προστίθεται το –ος και τρέπεται το ληκτικό –η σε –ε (ποιμήν, ποιμένος).

Ακολουθεί αναφορά στα ιδιόκλιτα για την κλίση των οποίων επισημαίνεται ότι είναι δωρική. Παρατίθενται ενδεικτικά παραδείγματα και σημειώσεις. Έπονται τα άκλιτα ονόματα, για τα οποία δίνονται οδηγίες διάκρισης και παρατίθενται οι κατηγορίες των ονομάτων που υπάγονται στα άκλιτα. Στη συνέχεια παρατίθενται τα ετερόκλιτα κατά γένος, κατ' αριθμόν, κατά πτώση και κλίση. Δίνονται οι κατηγορίες ονομάτων που υπάγονται σε κάθε περίπτωση και σχετικοί κανόνες. Τέλος, γίνεται ανάλυση των αριθμητικών τα οποία παρατίθενται και δίνονται σχετικοί κανόνες.

Αξίζει να επισημανθεί ότι τα περισσότερα βιβλία γραμματικής κατατάσσουν τα ονόματα σε δέκα και όχι σε πέντε κλίσεις, όπως ο Καραϊωάννης, χωρίς ωστόσο να είναι ο μόνος με την κατάταξη αυτού του είδους.

Περὶ ἀντωνυμίας (σσ. 29-31)

Δίνεται ο ορισμός των αντωνυμιών, τα είδη τους: πρωτότυπη, κτητική, δεικτική, αναφορική και σύνθετη καθώς και τα παρεπόμενά τους: γένος, αριθμός, πτώση, πρόσωπο. Ακολουθεί η κλίση τους, η οποία είναι αρχαιοελληνική. Στις δεικτικές αντωνυμίες εντάσσονται οι: οὗτος και ἐκεῖνος και αναφορική είναι μόνο η αντωνυμία αὐτός.

Περὶ ῥήματος καὶ μετοχῆς (σσ. 31-103)

Δίνεται ο ορισμός του ῥήματος και τα παρεπόμενά του: ἐγκλίση, διάθεση, εἶδος, σχῆμα, αριθμός, πρόσωπο και χρόνος, τα οποία αναλύονται. Τα βαρύτονα ῥήματα χωρίζονται σε τέσσερις συζυγίες: πρώτη: με Μέλλοντα σε –ψ, δεύτερη: με Μέλλοντα σε –ξ, τρίτη: με Μέλλοντα σε –σ, τέταρτη: ῥήματα με χαρακτήρα λ, μ, ν, ρ, τα οποία σχηματίζουν Μέλλοντα περισπώμενο. Έπειτα γίνεται λόγος για τις τρεις συζυγίες των

περισπόμενων ρημάτων (-εω, -αω, -οω) και για τις τέσσερις συζυγίες των ρημάτων εις -μι και την προέλευσή τους (οι τρεις πρώτες από τις αντίστοιχες τρεις των περισπόμενων και η τέταρτη από τα βαρύτονα σε -υω.).

Ακολουθεί η κλίση όλων των ρημάτων αρχικά των βαρύτονων με ενδεικτικό ρήμα το *τύπτω* και έπειτα των περισπόμενων και των ρημάτων σε -μι. Η κλίση είναι αρχαιοελληνική ενώ αξίζει να σημειωθεί η ύπαρξη του *έάν* στην υποτακτική και η ύπαρξη διπλών τύπων *έστακα* και *έστηκα* στον Παρακείμενο του ρήματος *ίστημι*. Έπεται μια αλφαβητική λίστα με απρόσωπα ρήματα τα οποία συναντάμε στο τρίτο πρόσωπο ενεργητικής και παθητικής φωνής (σσ. 68-69), μια λίστα με ρήματα τα οποία δεν έχουν εύχρηστο Ενεστώτα και Παρατατικό και δανείζονται από άλλα ρήματα (σσ. 70-73) και τέλος, υπάρχει ένας πίνακας με τους αρχικούς χρόνους ανώμαλων ρημάτων (σσ. 76-103).

Περὶ ἐπιρρήματος (σσ. 103-105)

Δίνεται ο ορισμός του επιρρήματος και τα δύο παρεπόμενά του, σχήμα (απλά, σύνθετα, παρασύνθετα) και είδος. Τα είδη των επιρρημάτων ως προς τη σημασία τους χωρίζονται σε: χρόνου, τόπου, ποιότητας, ποσότητα, ποιότητας και ποσότητας, συγκρίσεως, επιτάσεως, αφαιρέσεως, υπερθέσεως, αθροίσεως, διαιρέσεως, εξαιρέσεως και αρκετές ακόμη κατηγορίες. Σε κάθε κατηγορία παρατίθενται τα αντίστοιχα επιρρήματα.

Περὶ συνδέσμου (σσ. 105-106)

Σ' αυτές τις σελίδες δίνεται ο ορισμός των συνδέσμων, το παρεπόμενό τους δηλαδή το σχήμα (ως προς το σχήμα διακρίνονται σε απλά, σύνθετα, παρασύνθετα) και αναφέρονται τα είδη των συνδέσμων: συμπλεκτικοί, διαζευκτικοί, συναπτικοί, παρασυναπτικοί, αιτιολογικοί, απορηματικοί, συλλογιστικοί, παραπληρωματικοί, δυνητικός, διακριτικός, εναντιωματικοί, ελαττωτικοί.

Περὶ προθέσεως (σ. 106)

Σ' αυτή τη σελίδα δίνεται ο ορισμός των προθέσεων, οι οποίες παρατίθενται χωρισμένες σε μονοσύλλαβες και δισύλλαβες.

Βιβλίον Β' (σσ. 107-212)

Στην αρχή του Β' βιβλίου αναφέρεται ότι ως τώρα έγινε λόγος για τα στοιχεία, τις διαιρέσεις, τις κλίσεις και τους τύπους των οχτώ μερών του λόγου. Τώρα παρατίθενται οι κανόνες με τους οποίους ρυθμίζονται, σχηματίζονται και διακρίνονται σαφέστερα τα στοιχεία και τα μέρη του λόγου.

Κεφ.: α. Περί Γραμμάτων (σσ. 107-110)

Δίνεται ο ορισμός των γραμμάτων και αναλύονται διεξοδικά όλες οι κατηγορίες και υποκατηγορίες-υποδιαιρέσεις τους. Για παράδειγμα τα φωνήεντα ονομάζονται έτσι γιατί δηλώνουν από μόνα τους φωνή. Διακρίνονται σε τρεπτά και άτρεπτα, καθαρά και μη καθαρά, μακρά και βραχέα, από τα βραχέα και τα δίχρονα ορισμένα είναι προτακτικά και ορισμένα υποτακτικά. Αντίστοιχες κατηγοριοποιήσεις γίνονται και για τα σύμφωνα, γίνεται αναφορά και στις διφθόγγους και για κάθε κατηγορία δίνεται ο ορισμός, επεξηγήσεις και παραδείγματα.

Κεφ.: β. Περί Συλλαβῆς (σσ. 110-111)

Δίνεται ο ορισμός της συλλαβῆς και οι κατηγορίες της.

Κεφ.: γ. Περί Προσωδίας (περί τόνων, περί χρόνων προσωδίας, περί πνευμάτων, περί παθῶν τῆς προσωδίας) (σσ. 111-119)

Δίνεται ο ορισμός της προσωδίας, η οποία διαιρείται σε τόνους, χρόνους, πνεύματα και πάθη. Αρχικά αναλύονται τα τρία είδη τόνων: οξεία, βαρεία, περισπωμένη και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα. Επιπλέον, αναφέρονται οι απόψεις και άλλων παλιότερων γραμματικών όπως του Διονύσιου Θρακός, του Απολλωνίου και του Χοιροβοσκίου σχετικά με το θέμα των τόνων. Ακολουθεί ανάλυση των χρόνων της προσωδίας και έπειτα των πνευμάτων (ψιλῆς και δασείας) με αναλυτικούς κανόνες και παραδείγματα. Τέλος, αναλύονται τα πάθη της προσωδίας: απόστροφος, υφέν και υποδιαστολή.

Κεφ.: δ. Περί εἰδῶν τοῦ ὀνόματος (σσ. 119-131)

Τα ονόματα διακρίνονται ως προς τη φωνή σε πρωτότυπα και παράγωγα. Τα παράγωγα με τη σειρά τους διακρίνονται στις ακόλουθες κατηγορίες: πατρωνυμικά, κτητικά, συγκριτικά, υπερθετικά, υποκοριστικά, παρώνυμα και ρηματικά. Καθεμία από τις παραπάνω κατηγορίες αναλύεται διεξοδικά, δίνεται ο ορισμός και ο τρόπος σχηματισμού τους, οι καταλήξεις τους και πληθώρα παραδειγμάτων. Ως προς τη σημασία, τα ονόματα διακρίνονται σε ουσιαστικά και επίθετα. Τα ουσιαστικά με τη σειρά τους διακρίνονται σε κύρια και προσηγορικά και δηλώνουν γενικά ζώο, φυτό, πράγμα και ειδικά άνθρωπο, προς τι, ως προς τι, απολελυμένα, περιληπτικά, περιεκτικά, ως περιεκτικά, εθνικά, πεποιημένα, ομώνυμα, πολυώνυμα, φερώνυμα, διώνυμα, επώνυμα. Τα επίθετα διακρίνονται σε τακτικά, χρονικά, ενεργητικά, μετουσιαστικά, παθητικά, πευστικά, αόριστα, αριθμητικά ποιότητας, ανταποδοτικά, αναφορικά, επιμεριζόμενα. Αναλύονται όλες οι κατηγορίες ουσιαστικών και επιθέτων, δίνεται ο τρόπος σχηματισμού των καταλήξεων στα τρία γένη και πολλά παραδείγματα.

Κεφ.: ε. Περί ἀναγωγῆς τῶν ὀνομάτων ἐπὶ τὴν κλίσιν καὶ τὸν τύπον αὐτῶν (σσ. 131-167)

Σ' αυτό το κεφάλαιο δίνονται κανόνες που αφορούν την αναγωγή των ονομάτων σε κλίσεις και τύπους ανάλογα με τις καταλήξεις τους και κανόνες που αφορούν το σχηματισμό των πτώσεων. Αναφέρονται τα πέντε ληκτικά σύμφωνα και φωνήεντα και σαράντα μία καταλήξεις των ονομάτων. Οι καταλήξεις αυτές αναλύονται μία-μία και αναφέρονται τα ονόματα κάθε κλίσης και τύπου που υπάγονται σε κάθε κατάληξη, τα χαρακτηριστικά τους και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Ακολουθεί ανάλυση των πτώσεων και τα χαρακτηριστικά τους, ο τρόπος σχηματισμού τους, οι καταλήξεις, που έχει κάθε πτώση ανάλογα με την κλίση του κάθε ονόματος, ιδιαίτερες περιπτώσεις και εξαιρέσεις και δίνεται πληθώρα παραδειγμάτων.

Κεφ.: στ. Περί ἀναγωγῆς καὶ σχηματισμοῦ τῶν ῥημάτων (σσ. 167-204)

Σ' αυτό το κεφάλαιο παρατίθενται κανόνες αναγωγής των ρημάτων στις συζυγίες καθώς και κανόνες σχηματισμού των χρόνων. Αρχικά γίνεται κατάταξη των ρημάτων σε συζυγίες ανάλογα με τα ληκτικά τους σύμφωνα και ανάλυση των συζυγιών με

ενδεικτικά παραδείγματα. Ακολουθούν κανόνες που αφορούν την αύξηση και αναλυτικοί κανόνες σχηματισμού για τον κάθε χρόνο και έγκλιση καθώς και για το σχηματισμό των απαραιτήτων και των μετοχών. Αναφέρονται ιδιαίτερες περιπτώσεις και εξαιρέσεις καθώς και πολλά παραδείγματα.

Κεφ.: ζ. Περί άρθρων (σ. 204)

Δίνονται κανόνες που αφορούν την κλίση ή μη του προτακτικού και υποτακτικού άρθρου ανάλογα με τα συγκεκριμένα.

Κεφ.: η. Περί αντωνυμίας (σσ. 205-206)

Σ' αυτές τις δύο σελίδες αναλύεται ο τρόπος σχηματισμού και κλίσης όλων των αντωνυμιών.

Κεφ.: θ. Περί επιρρήματος (σ. 206)

Τα επιρρήματα διαιρούνται ως προς το είδος σε πρωτότυπα και παράγωγα και ως προς το σχήμα σε απλά, σύνθετα και παρασύνθετα. Τα επιρρήματα σχηματίζονται από όλα τα μέρη του λόγου. Δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Κεφ.: ι. Περί συνδέσμου (σ. 207)

Οι σύνδεσμοι διαιρούνται σε απλούς σύνθετους και παρασύνθετους. Τα είδη των συνδέσμων είναι όσα αναφέρθηκαν στο πρώτο βιβλίο.

Κεφ.: ια. Περί προθέσεων (σσ. 207-208)

Σ' αυτές τις παραγράφους γίνεται λόγος για τις τροποποιήσεις που υφίστανται οι προθέσεις κατά τη σύνθεση ανάλογα με το συγκεκριμένο περιβάλλον. Γίνεται αναφορά και στη σημασία κάποιων προθέσεων, σε τυχόν εξαιρέσεις και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Κεφ.: ιβ. Περί παθῶν τῶν λέξεων (σσ. 208-212)

Τα πάθη των λέξεων είναι τα εξής: μετάθεση, μετάληψη ή εναλλαγή, έκταση, πλεονασμός, ένδεια και μεταπλασμός. Δίνεται ο ορισμός και ο τρόπος εκφοράς του

κάθε πάθους, αναφέρονται υποπεριπτώσεις π.χ. ο πλεονασμός έχει οχτώ υποπεριπτώσεις και η ένδεια άλλες οχτώ, αναλύεται η κάθε περίπτωση και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Βιβλίου Γ' (σσ. 213-371)

Κεφ.: α. Περί ὀρθογραφίας (σσ. 213-270)

Δίνεται ο ορισμός της ὀρθογραφίας και οι τρόποι με τους οποίους πραγματώνεται: ανάλογα με την παράδοση, την κλίση, τη συστοιχία, τη διάλεκτο, την αναλογία, το πάθος, την ευφωνία και την ετυμολογία. Ακολουθούν κάποιοι γενικοί κανόνες ὀρθογραφίας αρκετά αναλυτικοί, ὀρθογραφικοί κανόνες που αφορούν τη λήγουσα των πτωτικών ανάλογα με την κλίση, τον αριθμό των συλλαβών, το γένος τους κ.λπ., ὀρθογραφικοί κανόνες για τη λήγουσα των ρημάτων ανάλογα με τη φωνή, τη συζυγία κ.λπ. και ὀρθογραφικοί κανόνες για τη λήγουσα των επιρρημάτων. Στη συνέχεια, υπάρχουν αναλυτικότεροι ὀρθογραφικοί κανόνες για τα φωνήεντα ή τις διφθόγγους της παραλήγουσας και προπαραλήγουσας ανάλογα με το περιβάλλον της λήγουσας. Δίνεται η ὀρθογραφία της παραλήγουσας αν στη λήγουσα υπάρχει -α (-αia, -ia, -eia κ.λπ.) αν στη λήγουσα υπάρχει -β (-υβος, -οβος, ρήματα σε -ιβω κ.λπ.) και ομοίως για όλα τα γράμματα της αλφαβήτου. Ακολουθούν ὀρθογραφικοί κανόνες για την αρχή των λέξεων. Για το θέμα αυτό ο Καραϊωάννης επισημαίνει πως κάτι αντίστοιχο έχει κάνει και ο Γαζής, αλλά ο ίδιος θα προσθέσει ό, τι έχει παραλειφθεί από εκείνον. Εδώ ακολουθείται η ίδια πορεία, δίνονται ὀρθογραφικοί κανόνες για την πρώτη συλλαβή των λέξεων ανάλογα με το περιβάλλον που ακολουθεί ξεκινώντας αυτή τη φορά από λέξεις που αρχίζουν με το γράμμα -β και συνεχίζοντας στο -γ κ.ο.κ. για όλο το αλφάβητο. Ενδεικτικά για το γράμμα -β- αναφέρεται ότι οι λέξεις που ξεκινούν με βδε γράφονται με -ε, με βδυ γράφονται με -υ κ.λπ. Αναφέρεται η ποσότητα των φωνηέντων που ακολουθούν, εξαιρέσεις και ιδιαίτερες περιπτώσεις και δίνονται πολλά παραδείγματα.

Κεφ.: β. Περί ὑπογεγραμμένων (σσ. 270-272)

Για τον σχηματισμό των υπογεγραμμένων λόγω κλίσεων έχει γίνει λόγος στο β' βιβλίο. Τώρα γίνεται λόγος για την υπογεγραμμένη λόγω ετυμολογίας. Αναφέρονται

λοιπόν ξεχωριστά λέξεις ή κατηγορίες λέξεων που δέχονται υπογεγραμμένη στα α, η, ω.

Κεφ.: γ. Περί διπλασιασμοῦ τῶν συμφώνων (σσ. 273-275)

Σ' αυτές τις σελίδες γίνεται λόγος για τα διπλά σύμφωνα. Ο Καραϊωάννης κατά το πρότυπο του Γαζή αναφέρει ότι διπλασιάζονται τα ψιλά, τα αμετάβολα και το –σ. Αναλύεται το περιβάλλον κατά το οποίο υφίσταται ο διπλασιασμός και δίνονται παραδείγματα.

Κεφ.: δ. Περί συμπλοκῆς τῶν στοιχείων (σσ. 275-281)

Ορισμένα στοιχεία προορίζονται εκ φύσεως για να συμπλέκονται μεταξύ τους ενώ άλλα όχι. Κατά τη συμπλοκή, άλλα προτάσσονται και άλλα υποτάσσονται. Επιπλέον, άλλα συμπλέκονται κατά σύλληψη (όταν δύο σύμφωνα συλλαβίζονται με το επόμενο φωνήεν) και άλλα κατά διάσταση (όταν δύο σύμφωνα συλλαβίζονται το ένα με το προηγούμενο στοιχείο και το άλλο με το επόμενο). Αναλυτικούς κανόνες για τα παραπάνω δίνει στη συνέχεια ο Καραϊωάννης αρχικά για το καθένα από τα φωνήεντα και έπειτα για τα σύμφωνα.

Κεφ.: ε. Περί ἐτυμολογίας (σσ. 281-292)

Ετυμολογία είναι η μετάληψη των λέξεων σε ερμηνευτικό λόγο από τα μέρη από τα οποία αποτελείται ή παράγεται. Τα κυριότερα μέρη της ετυμολογίας είναι η σύνθεση και η παραγωγή και για αυτά γίνεται λόγος. Αρχικά, αναλύεται η σύνθεση των ονομάτων, έπειτα των ρημάτων και τέλος των επιρρημάτων. Αναφέρονται όλοι οι τρόποι με τους οποίους πραγματώνεται η σύνθεση στα παραπάνω μέρη του λόγου και αναφέρονται παραδείγματα. Στη συνέχεια, δίνεται ο ορισμός της παραγωγής και αναλύονται με την ίδια μέθοδο, όπως παραπάνω στη σύνθεση, όλοι οι τρόποι, με τους οποίους παράγονται τα ονόματα, τα ρήματα και τα επιρρήματα και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Κεφ.: στ. Περί τόνων (σσ. 293-334)

Το κεφάλαιο ξεκινά με τον τονισμό του άρθρου και ακολουθούν κάποιοι κανόνες για τον τονισμό των ονομάτων εν γένει. Στη συνέχεια δίνονται αναλυτικότεροι κανόνες

τονισμού για τα ονόματα που λήγουν σε –α, για όσα λήγουν σε –η, –ι, –υ, –ω, –ν, –ξ, –ρ, –ας, –αις, –ες, –ευς, –εις, –ης, –ις, –ος, –ους, –υς, –ως. Για όλες αυτές τις κατηγορίες ονομάτων δίνεται ο τονισμός λήγουσας, παραλήγουσας κ.λπ. ανάλογα με το γένος, τον αριθμό των συλλαβών του κάθε ονόματος, το περιβάλλον που προηγείται των παραπάνω καταλήξεων και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα. Ακολουθεί ο τονισμός των ονομάτων που λήγουν σε δύο σύμφωνα, όσων λήγουν σε –ψ και όσων λήγουν σε –ω. Στη συνέχεια, έχουμε αναφορά στον τονισμό των πτώσεων: γενικής, δοτικής, αιτιατικής και κλητικής ενικού και πληθυντικού αριθμού, του δυϊκού και των αντωνυμιών. Έπονται κανόνες τονισμού των ρημάτων και συγκεκριμένα των χρόνων: του Ενεστώτα, του α΄, β΄ και μέσου Μέλλοντα, του Παρακειμένου και Υπερσυντέλικου και των Αορίστων ανάλογα με την κατηγορία του ρήματος και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα. Η ίδια διαδικασία ακολουθείται και για τις εγκλίσεις, δίνονται αναλυτικοί κανόνες τονισμού όλων των εγκλίσεων, των απαρεμφάτων και των μετοχών ανάλογα με την κατηγορία του ρήματος. Τέλος, παρατίθενται κανόνες τονισμού των προθέσεων, των επιρρημάτων και των συνδέσμων.

Κεφ.: ζ. Περί ἐγκλινομένων (σσ. 334-341)

Δίνεται ο ορισμός των εγκλιτικών, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, ο τρόπος που προκύπτουν ανάλογα με το περιεχόμενο περιβάλλον και αναλυτικοί κανόνες για τον τονισμό τους και τέλος ενδεικτικά παραδείγματα.

Κεφ.: η. Περί χρόνων προσωδίας (σσ. 341-364)

Χρόνος της προσωδίας είναι η έκταση ή συστολή του φωνήεντος το οποίο εκτείνεται με μακρά προσωδία και συστέλλεται με τη βραχεία. Αναφέρονται οι μακρόχρονες (φύσει και θέσει), οι βραχύχρονες και οι κοινές συλλαβές και γενικοί κανόνες που αφορούν το χρόνο της προσωδίας με πολλά παραδείγματα. Ακολουθούν κανόνες για το χρόνο της λήγουσας στα ονόματα και συγκεκριμένα για το χρόνο όσων λήγουν σε –α, –ι, –υ, –ν, –ρ, –ξ, –σ, –ψ, για το χρόνο της λήγουσας στις πλάγιες πτώσεις, για το χρόνο της παραλήγουσας των ονομάτων και των πλάγιων πτώσεων, για το χρόνο της παραλήγουσας των ρημάτων, των ρηματικών προσώπων, των χρόνων και της μετοχής. Τέλος, παρατίθενται κανόνες για το χρόνο των υπολοίπων μερών του λόγου:

του άρθρου, της αντωνυμίας, της προθέσεως, του επιρρήματος και του συνδέσμου. Για όλες τις παραπάνω περιπτώσεις δίνονται αναλυτικοί κανόνες, εξαιρέσεις και πολλά παραδείγματα.

Κεφ.: Θ. Περί πνευμάτων (σσ. 365-371)

Για τα πνεύματα έχει γίνει λόγος στο β' βιβλίο, ενώ τώρα γίνεται λόγος για τα «πνευματιζούμενα». Γίνεται δηλαδή λόγος για τα ακόλουθα: -α, -ε, -η, -ι, -ο, -υ, -ω, για τις διφθόγγους, για το -ϝ και συγκεκριμένα αναλύονται τα περιβάλλοντα στα οποία τα παραπάνω στοιχεία ψιλούνται ή δασύνονται.

Με το κεφάλαιο αυτό κλείνει ο πρώτος τόμος του βιβλίου στο τέλος του οποίου παρατίθεται ένας πίνακας περιεχομένων κατ' αλφαβητική σειρά.

Τόμος Β'

Ο δεύτερος τόμος αποτελείται από τέσσερα βιβλία (βιβλία Δ', Ε', ΣΤ', Ζ') και καλύπτει 441 αριθμημένες σελίδες. Στο τέλος προστίθενται 88 σελίδες οι οποίες περιλαμβάνουν με αλφαβητική σειρά όλους τους ρηματικούς χρόνους και τα πρόσωπα που συναντάμε στα εδάφια και των δύο τόμων. Ο β' τόμος κλείνει με ένα εφτασέλιδο πίνακα περιεχομένων κατ' αλφαβητική σειρά.

Βιβλίον Δ' (σσ. 1-192)

Περί συντάξεως τῶν ὀκτῶ μερῶν τοῦ λόγου

Στην αρχή του Δ' βιβλίου δίνεται ο ορισμός της Γραμματικής, η διαίρεσή της σε τεχνολογικό και συντακτικό μέρος και δηλώνεται τι περιλαμβάνει το καθένα. Γίνεται λόγος για τα μέρη του λόγου, τις διαφοροποιήσεις τους, τις πιθανές συμφωνίες τους και παρατίθενται οδηγίες-κανόνες σύνταξης: πότε η σύνταξη είναι ορθή και πότε όχι, είδη συντάξεως (κατά φωνή ή κοινή και κατά σημαινόμενον ή αρχαία) και δίνονται ορισμένα ενδεικτικά παραδείγματα.

Κεφ.: α. Περί συντάξεως τοῦ ὀνόματος (σσ. 5-34)

Δίνεται ο ορισμός του ονόματος και οι υποδιαίρεσεις του: ουσιαστικά και επίθετα, κύρια και προσηγορικά, κοινά και επίκοινα. Ακολουθεί ανάλυση της σύνταξης των

επιθέτων σε σχέση με τα ουσιαστικά, των πευστικών, των αόριστων, των αναφορικών, των αριθμητικών και τακτικών ονομάτων, των μηνών και ημερών, των ουσιαστικών, της σύνταξης του ονόματος σε σχέση με το άρθρο, της πλαγιολεκτούμενης σύνταξης του ονόματος και τέλος γίνεται μια αναφορά στις πτώσεις. Για όλες τις παραπάνω κατηγορίες παρατίθεται πληθώρα κανόνων, διευκρινίσεων, ειδικών περιπτώσεων, παρατίθενται και πολλά παραδείγματα κυρίως από αρχαίους συγγραφείς και σε ορισμένα σημεία αναφέρονται οι απόψεις και άλλων συγγραφέων όπως του Απολλώνιου και του Μιχαήλ Σύγγελου.

Κεφ.: β. Περί συντάξεως τοῦ ῥήματος (σσ. 34-83)

Το ρήμα συντάσσεται με διάφορα άλλα μέρη του λόγου. Αρχικά γίνεται λόγος για την «εὐθυλεκτουμένην» σύνταξη του ρήματος δηλαδή για τις περιπτώσεις κατά τις οποίες κάποια ευθεία των πτωτικών συντάσσεται με το ρήμα και συμφωνούν τα κοινά παρεπόμενά τους. Έπειτα γίνεται λόγος για την «πλαγιολεκτουμένην» σύνταξη του ρήματος, όταν δηλαδή απαιτείται πλάγια πτώση, η οποία ονομάζεται και μεταβατική. Ακολουθεί η σύνταξη των μεταβατικών ρημάτων, των παθητικών, των κοινών πτώσεων, των αμετάβατων, των αυτοενεργητικών, των παθητικών, των επίμεσων ή επίκοινων, των μέσων, των αποθετικών και των ουδέτερων ρημάτων, η απολελυμένη σύνταξη των ρημάτων, η σύνταξη των απρόσωπων ρημάτων και η ανάλυση του ρήματος. Έπεται η σύνταξη των εγκλίσεων και συγκεκριμένα αρχικά της οριστικής και έπειτα της προστακτικής, της ευκτικής, της υποτακτικής και μετά του απαρεμφάτου. Τέλος, παρατίθεται αλφαβητική λίστα ρημάτων που συντάσσονται με διάφορους τρόπους ανάλογα με τη σημασία τους. Αυτές οι διαφορετικές συντάξεις των ρημάτων αυτών παρατίθενται. Για όλες τις παραπάνω κατηγορίες ρημάτων παρατίθενται αναλυτικότεροι κανόνες σύνταξης, αναφέρονται ιδιαίτερες περιπτώσεις, εξαιρέσεις, απόψεις και άλλων συντακτών Γραμματικής όπως του Λάσκαρη και δίνονται πολλά παραδείγματα ορισμένα από τα οποία έχουν ληφθεί από αρχαίους συγγραφείς.

Κεφ.: γ. Περί συντάξεως μετοχῆς (σσ. 83-89)

Η μετοχή έχει και ονοματική και ρηματική ιδιότητα γι' αυτό και αναφέρονται οι ιδιότητες που λαμβάνει από κάθε στοιχείο. Αναλύεται η σύνταξη της μετοχής με την

ονοματική της ιδιότητα και η σύνταξη των επιρρηματικών μετοχών, η σύνταξη της συνημμένης και της απόλυτης μετοχής και αναφέρεται οτιδήποτε άλλο σχετίζεται με τη σύνταξη των μετοχών. Τέλος, δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα κυρίως από αρχαίους συγγραφείς και ρήτορες.

Κεφ.: δ. Περί συντάξεως τοῦ ἄρθρου (σσ. 89-100)

Το άρθρο χωρίζεται σε προτακτικό και υποτακτικό. Αρχικά αναλύεται η σύνταξη του προτακτικού άρθρου, δηλώνονται τα μέρη του λόγου που συνοδεύει και τι δηλώνει κάθε φορά, τότε παραλείπεται, ιδιαίτερες συντάξεις και οτιδήποτε άλλο αφορά τη σύνταξή του και στη συνέχεια ακολουθείται η ίδια διαδικασία για το υποτακτικό άρθρο. Όλες οι περιπτώσεις συνοδεύονται από ενδεικτικά παραδείγματα ενώ σε κάποια σημεία γίνεται αναφορά και σε άλλους γραμματικούς και συγκεκριμένα στον Απολλώνιο.

Κεφ.: ε. Περί συντάξεως τῆς ἀντωνυμίας (σσ. 100-113)

Οι αντωνυμίες χρησιμοποιούνται στη θέση ονόματος. Αναλύεται η σύνταξη με τη σειρά των πρωτότυπων αντωνυμιών, των δεικτικών, των αναφορικών, των κτητικών, των σύνθετων και των αλληλοπαθών. Δηλώνεται με ποια μέρη του λόγου, με ποιες πτώσεις ή πρόσωπα συντάσσονται, τι δηλώνουν, με τι μπορούν ενδεχομένως να αντικατασταθούν και οτιδήποτε άλλο αφορά τη σύνταξή τους. Όλες οι περιπτώσεις συμπληρώνονται από ενδεικτικά παραδείγματα ενώ ξανά γίνεται αναφορά και στις απόψεις του Απολλωνίου του γραμματικού.

Κεφ.: στ. Περί συντάξεως τῆς προθέσεως (σσ. 113-135)

Οι προθέσεις είναι άπτωτες και άσημες και προστίθενται σε άλλα μέρη του λόγου ή κατά σύνθεση ή κατά παράθεση. Ακολουθεί ανάλυση της σύνταξης όλων των προθέσεων ξεκινώντας από την πρόθεση ἐν και έπειτα με τη σειρά όλων των προθέσεων: εἰς, ἐξ, σύν, προς, προ, ἀνά, κατά, διά, μετά, παρὰ, ἐπί, περί, ἀμφί, ἀπό, ὑπό, ὑπέρ. Για κάθε πρόθεση δηλώνεται η πτώση ή οι πτώσεις και οι λέξεις με τις οποίες συντάσσεται και οι σημασίες που αποκτά καθώς και οι σημασίες της κατά τη σύνθεση και δίνονται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς

Κεφ.: ζ. Περί συντάξεως ἐπιρρήματος (σσ. 135-172)

Τα επιρρήματα δεν έχουν πτώσεις και σχετίζονται κυρίως με το ρήμα δίνοντάς του μια διάθεση-ποιότητα, όπως δίνει το ουσιαστικό στο επίθετο. Κάποια επιρρήματα συντάσσονται μόνο με πτώσεις, κάποια μόνο με ρήματα και κάποια και με τα δύο ή με κανένα από τα δύο. Αναλύεται η σύνταξη των επιρρημάτων αρχικά των χρονικών και στη συνέχεια των τοπικών, όσων δηλώνουν ποιότητα και μεσότητα, των πευστικών και των αόριστων, των συγκριτικών και υπερθετικών, των επιτατικών, όσων δηλώνουν κατάφαση ή συγκατάθεση, των αρνητικών ή αποφατικών και απαγορευτικών, των ομοιωματικών, των αποστατικών, των βεβαιωτικών, των δεικτικών, των ανεκτικών και βιασμού, των επικρυπτικών, των τακτικών, των αθροιστικών, των εξαιρετικών και διαιρετικών, των ομοτικών, των παρακελευστικών, των ευκτικών, των εικαστικών και διστακτικών, των θετικών, των θαυμαστικών και σχετλιαστικών, των επαινετικών και αποτρεπτικών και τέλος των αποθετικών. Για όλες τις κατηγορίες αναφέρονται οι πτώσεις ή οι κατηγορίες ρημάτων, οι χρόνοι, οι εγκλίσεις με τις οποίες συντάσσονται, η σημασία τους, ορισμένα επιρρήματα χωρίζονται σε υποκατηγορίες ανάλογα με τον τρόπο σύνταξης, αναφέρονται ιδιαίτερες περιπτώσεις-συντάξεις, εξαιρέσεις και δίνονται πολλά παραδείγματα κυρίως από αρχαίους ή βυζαντινούς συγγραφείς.

Κεφ.: η. Περί συντάξεως συνδέσμων (σσ. 173-192)

Αρχικά αναλύεται η σύνταξη των συμπλεκτικών συνδέσμων και έπειτα των διαζευκτικών, των συναπτικών και παρασυναπτικών, των αιτιολογικών, των εναντιωματικών, των συλλογιστικών, των απορηματικών, των παραπληρωματικών, των ελαττωτικών, του ἄν και του κἄν. Για όλες τις κατηγορίες αναφέρεται ο τρόπος σύνταξής τους, το γλωσσικό περιβάλλον στο οποίο εντάσσονται, τι προηγείται, τι έπεται, τι δηλώνουν, τα μέρη του λόγου που συνδέουν και οτιδήποτε άλλο αφορά τη σύνταξή τους. Επιπλέον, παρατίθενται πολλά παραδείγματα κυρίως αρχαίων συγγραφέων.

Βιβλίον Ε' (σσ. 193-312)

Κεφ.: α. Περί παθῶν τοῦ λόγου ἢ περὶ σχημάτων (σσ. 193-298)

Πάθος του λόγου είναι η αλλοίωση της φράσης ή της σύνταξης. Τα πάθη του λόγου είναι ἑξί: πλεονασμός, ἔνδεια ή ἔλλειψη, διάλυση, συναίρεση, μετάθεση, εναλλαγή ή μετάληψη. Τα πάθη αναφέρονται και ως σχήματα λόγου δηλαδή παρεκκλίσεις από την κοινή φράση ή σύνταξη. Αυτά τα πάθη του λόγου αναλύονται στη συνέχεια. Αρχικά, γίνεται λόγος για τον πλεονασμό, δίνεται ο ορισμός του και ενδεικτικά παραδείγματα και αναφέρονται υποπεριπτώσεις-σχήματα όπως το σχήμα εκ παραλλήλου, η περίφραση, η παρονομασία, η επανάληψη ή αναδίπλωση και η επαναστροφή. Όλα τα σχήματα αναλύονται και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Στη συνέχεια, αναλύεται ο πλεονασμός του ονόματος, του ρήματος, της μετοχής, του άρθρου, της αντωνυμίας, της προθέσεως, του επιρρήματος, του συνδέσμου και του λόγου. Αναλύεται η κάθε περίπτωση, δίνονται κανόνες, εξαιρέσεις και δίνονται πολλά παραδείγματα τα περισσότερα από τα οποία έχουν ληφθεί από αρχαίους συγγραφείς.

Ακολουθεί η ανάλυση της περίφρασης και έπειτα της ἔνδειας ή ἔλλειψης αρχικά των πτωτικών, έπειτα της ἔλλειψης των ρημάτων, της προθέσεως, του επιρρήματος, του συνδέσμου και του λόγου. Στη συνέχεια, αναλύεται η διάλυση ή διαίρεση, έπειτα η συναίρεση, η μετάθεση, η εναλλαγή ή μετάληψη ονόματος, ρήματος, μετοχής, άρθρου, αντωνυμίας, πρόθεσης, επιρρήματος και συνδέσμου. Έπεται η εναλλαγή γένους, πτώσεως, αριθμού, προσώπου, διαθέσεως, χρόνου και εγκλίσεως. Αναλύονται όλες οι περιπτώσεις όλων των σχημάτων λόγου, που προαναφέρθηκαν και παρατίθενται πολλά παραδείγματα, ορισμένα από τα οποία έχουν ληφθεί από αρχαίους συγγραφείς.

Κεφ.: β. Περί βαρβαρισμοῦ καὶ σολοικισμοῦ (σσ. 298-305)

Ο βαρβαρισμός ορίζεται ως το «ἁμάρτημα περὶ τὴν λέξιν» και πραγματώνεται με τέσσερις τρόπους: κατά πλεονασμό, κατ' ἔνδεια, κατά μετάθεση, κατ' εναλλαγή και κατά προσωδία. Τέλος, αναφέρεται ο βαρβαρισμός κατά τη γραφή. Όλες οι περιπτώσεις του βαρβαρισμού αναλύονται και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα κάποια από τα οποία προέρχονται από αρχαίους συγγραφείς. Ακολουθεί ανάλυση του σολοικισμού. Σολοικισμός ορίζεται ως το «ἁμάρτημα περὶ τὴν σύνταξιν τῶν

μερῶν τοῦ λόγου». Ὅπως και ο βαρβαρισμός, πραγματώνεται κατά πλεονασμό, κατ' ἐνδεια, κατά μετάθεση και κατ' εναλλαγή. Αναφέρεται επίσης ο σολοικισμός κατ' αντιμέρεια, κατ' εναλλαγή γένους, κατ' εναλλαγή πτώσεως, αριθμού, προσώπου, διαθέσεως, χρόνου, εγκλίσεως, είδους και σχήματος. Ὅλες οι περιπτώσεις αναλύονται και τεκμηριώνονται με χρήση παραδειγμάτων.

Κεφ.: γ. Περί τῆς κατὰ διαστολήν ἀπαγγελίας καὶ στιγμῆς (σσ. 305-312)

Απαγγελία είναι η εκφορά των συντεταγμένων. Πραγματώνεται με τρεις τρόπους: καθ' υπόκριση, κατά προσωδία και κατά διαστολή. Αναλύονται όλες οι περιπτώσεις, γίνεται λόγος για την περίοδο και τα κώλα, για τα σημεία στίξης που λαμβάνουν ανάλογα με την περίπτωση και το είδος του λόγου και παρατίθενται ενδεικτικά παραδείγματα πολλά από τα οποία προέρχονται από αρχαίους συγγραφείς.

Βιβλίον ΣΤ' (σσ. 313-429)

Περί διαλέκτων εἴτουν Γραμματικὴ τῶν διαλέκτων

Ο Καραϊωάννης αφιερώνει λίγες γραμμές στην αρχή αυτού του βιβλίου για να κάνει μια εισαγωγή στις διαλέκτους. Οι διάλεκτοι της ελληνικής είναι πέντε: αττική, ιωνική, δωρική, αιολική και κοινή. Υπάρχουν κι άλλες που προκύπτουν από τις παραπάνω όπως η Βοιωτική, η Θεσσαλική κ.ά., αλλά σ' αυτές δεν υπάρχουν γραπτά ντοκουμέντα. Στη συνέχεια αναφέρεται η προέλευση της ονομασίας κάθε διαλέκτου, γίνεται λόγος για την κοινή που χρησιμοποιούν όλοι οι απόγονοι των Ελλήνων και για την ποιητική ή μικτή διάλεκτο που αποτελεί μίξη άλλων διαλέκτων για μετρικούς κυρίως λόγους και ορισμένοι την προσθέτουν στις διαλέκτους που προαναφέρθηκαν.

Κεφ.: α. Περί τῶν στοιχείων καὶ τῶν παθῶν τῆς λέξεως κατὰ τὰς διαλέκτους (σσ. 314-336)

Αρχικά, γίνεται λόγος για την εναλλαγή που συναντάμε σε όλες τις διαλέκτους και αναφέρονται αναλυτικά τα γράμματα ή οι συλλαβές που εναλλάσσονται σε κάθε διάλεκτο. Ακολουθεί ανάλυση της μετάθεσης και υπέρθεσης, της πρόσθεσης, της αναδίπλωσης, της επέκτασης, της παρένθεσης, της παρέμπτωσης, του διπλασιασμού, του προσχηματισμού, της διάλυσης δηλαδή της τμήσης και της διαίρεσης, της αφαίρεσης, της άρσης, της συγκοπής, της έλλειψης, της έκθλιψης, της παρέλλειψης,

της αποκοπής, της συναλοιφής των -α, -ε, -η, -ι, -ο, -ω, -υ, -αι, -οι, -ου, -η, -ω και του μεταπλασμού. Για όλα τα πάθη αναφέρεται ο τρόπος πραγμάτωσής τους, σε ποιες διαλέκτους απαντούν και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Κεφ.:β. Περί προσωδίας κατὰ τὰς διαλέκτους καὶ περὶ χρόνου (σσ. 336-339)

Αναλύονται οι τόνοι, οι χρόνοι και τα πνεύματα και δίνονται οι διαφοροποιήσεις τους σε κάθε διάλεκτο καθώς και κάποιοι κανόνες τονισμού.

Κεφ.: γ. Περί ἄρθρων κατὰ τὰς διαλέκτους (σσ. 339-341)

Παρατίθενται οι διαφοροποιήσεις του προτακτικού και υποτακτικού ἄρθρου σε κάθε διάλεκτο.

Κεφ.: δ. Περί ὀνομάτων κατὰ τὰς διαλέκτους (σσ. 341-355)

Αρχικά γίνεται λόγος για τα είδη των ονομάτων και συγκεκριμένα για τις διαφοροποιήσεις σχηματισμού των θηλυκών επιθέτων, των συγκριτικών και υπερθετικών, των κτητικών, των πατρωνυμικών, των αριθμητικών και των ρηματικών στις διάφορες διαλέκτους. Ακολουθούν διαφορές στα γένη, στον αριθμό, στις καταλήξεις των ονομάτων και στη συνέχεια αναφέρονται αναλυτικά οι διαφορές που υπάρχουν σε κάθε κλίση μεταξύ των διαλέκτων με παράλληλη χρήση ενδεικτικών παραδειγμάτων.

Κεφ.: ε. Περί ἀντωνυμιῶν κατὰ τὰς διαλέκτους (σσ. 355-358)

Παρατίθενται οι διαφοροποιήσεις των αντωνυμικών τύπων σε κάθε διάλεκτο, αρχικά στις πρωτότυπες και έπειτα στις κτητικές, τις δεικτικές, τις αναφορικές και τη σύνθετη αντωνυμία.

Κεφ.: στ. Περί ῥημάτων κατὰ τὰς διαλέκτους (σσ. 358-426)

Αρχικά γίνεται λόγος για τις διάφορες εναλλαγές που υφίστανται τα θέματα των ρημάτων σε κάθε διάλεκτο. Ακολουθούν διαφοροποιήσεις στην αύξηση των ρημάτων και στη συνέχεια αναφέρονται αναλυτικοί κανόνες για την οριστική, την προστακτική, την ευκτική, την υποτακτική, το απαρέμφατο και τη μετοχή και τη

διαφοροποίησή τους σε κάθε διάλεκτο με επιπλέον χρήση ενδεικτικών παραδειγμάτων. Τέλος, υπάρχει ένας αλφαβητικός κατάλογος με τους αρχικούς χρόνους ανώμαλων και ποιητικών ρημάτων στις διαλέκτους (σσ. 379-426).

Κεφ.: ζ. Περί προθέσεων κατὰ τὰς διαλέκτους (σσ. 426-427)

Σ' αυτές τις δύο σελίδες παρατίθενται οι προθέσεις και η διαφοροποιημένη γραφή τους σε κάθε διάλεκτο και αναφέρονται ορισμένοι κανόνες που αφορούν τις προθέσεις και κυρίως τη χρήση τους στη σύνθεση και τη διαφοροποίησή τους σε κάθε διάλεκτο.

Κεφ.: η. Περί ἐπιόρημάτων κατὰ τὰς διαλέκτους (σσ. 427-429)

Παρατίθεται διαφορετική μορφολογία των επιρρημάτων ανάλογα με τη διάλεκτο.

Κεφ.: θ. Περί συνδέσμων κατὰ τὰς διαλέκτους (σ. 429)

Όπως και παραπάνω παρατίθεται διαφορετική μορφολογία κάποιων συνδέσμων ανάλογα με τη διάλεκτο.

Κεφ.: ι. Περί συντάξεως κατὰ τὰς διαλέκτους (σ. 429)

Σε μια παράγραφο έχουμε μια απλή αναφορά στο ότι οι Ίωνες, οι Δωριείς και οι Αιολείς δεν αλλάζουν τη σύνταξη των οχτώ μερών του λόγου κάτι το οποίο κάνουν οι Αττικοί.

Βιβλίον Ζ' (σσ. 430-441)

Περί Ποιητικῆς

Δίνεται ο ορισμός της ποιητικής και αναφέρεται τι επιδιώκουν και με τι μέσα να μεταδώσουν οι ποιητές στο κοινό μέσω των ραψωδιών, των τραγωδιών, των κωμωδιών. Ο Καραϊωάννης δηλώνει ότι θα αναφερθεί πρώτα στους στίχους και έπειτα σε ό, τι αφορά τη στιχουργική δηλαδή τους μετρικούς πόδες και την ποσότητα της συλλαβής.

Κεφ.: α. Περί ποσότητος συλλαβῆς (σσ. 431-433)

Για το χρόνο της προσωδίας έγινε λόγος στο Γ' βιβλίο, τώρα γίνεται λόγος για την ποσότητα της συλλαβής. Οι συλλαβές διακρίνονται σε φύσει ή θέσει μακρόχρονες, βραχύχρονες και κοινές. Αυτά τα είδη των συλλαβών αναλύονται και επιπλέον αναλύεται η συνίζηση και οι τρόποι πραγμάτωσής της καθώς και οι ονομασίες των στίχων ανάλογα με τον πόδα, στον οποίο υφίστανται τη συνίζηση. Για κάθε κατηγορία δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Κεφ.: β. Περί ποδῶν τοῦ στίχου (σσ. 434-435)

Ο πόδας του στίχου είναι ένα μετρικό σύστημα που αποτελείται από δύο, τρεις ή τέσσερις συλλαβές. Αναλύονται τα τέσσερα δισύλλαβα και τα οχτώ τρισύλλαβα είδη των ποδῶν, τα οποία παρατίθενται και σε πίνακα.

Κεφ.: γ. Περί μετρικῶν στίχων (σσ. 434-439)

Αρχικά αναλύεται ο ιαμβικός στίχος, έπειτα ο ηρωικός, ο ελεγίος και ο ηρωελεγίος. Για κάθε είδος στίχου αναφέρεται η προέλευση της ονομασίας του και ο τρόπος πραγμάτωσής του και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα. Στη συνέχεια αναλύονται οι τετρασύλλαβοι πόδες και οι τέσσερις επίτριτοι.

Κεφ.: δ. Περί ἐπιγράμματος (σσ. 439-441)

Δίνεται ο ορισμός του επιγράμματος και η διπλή του φύση: απλό χωρίς συμπέρασμα και σύνθετο που περιλαμβάνει και ένα είδος συμπεράματος. Στη συνέχεια δίνονται ορισμένοι κανόνες για το πώς πρέπει να είναι ένα σωστό επίγραμμα. Επιπλέον, παρατίθενται διαφόρων ειδῶν επιγράμματα.

Όπως προαναφέρθηκε, ο β' τόμος περιλαμβάνει στο τέλος ακόμη 88 σελίδες με όλους τους ρηματικούς χρόνους και τα πρόσωπα που συναντάμε στα εδάφια και των δύο τόμων σε αλφαβητική σειρά. Τέλος ο β' τόμος κλείνει με ένα εφτασέλιδο πίνακα περιεχομένων κατ' αλφαβητική σειρά.

14.3. Συμπεράσματα

Το βιβλίο του Κωνσταντίνου Καραϊωάννη αποτελεί μια Γραμματική της αρχαίας ελληνικής, που χρησιμοποιήθηκε ως διδακτικό εγχειρίδιο σε σχολεία και πιθανότατα και στην Ακαδημία του Ιασίου, όπου δίδασκε ο συντάκτης της. Πρόκειται για ένα

ογκώδες έργο δύο τόμων που περιλαμβάνει συνολικά εφτά βιβλία και 812 αριθμημένες σελίδες, ενώ στο σύνολό του μαζί με τους πίνακες που παραθέτει ο συγγραφέας αριθμεί 907 σελίδες. Από την ύλη που περιλαμβάνουν αυτά τα βιβλία και η οποία παρουσιάστηκε παραπάνω, διαπιστώνουμε ότι ο Καραϊωάννης έχει μια ευρεία αντίληψη για την έννοια της γραμματικής και γι' αυτό συμπεριλαμβάνει σε αυτήν τη σύνταξη, τις διαλέκτους και την ποιητική, κάτι το οποίο δεν απαντά σε όλα τα αρχαιοελληνικά εγχειρίδια γραμματικής που μελετήθηκαν τα περισσότερα από τα οποία είναι και πιο συνοπτικά.

Το εγχειρίδιο δεν παρουσιάζει ιδιαιτερότητες στο τεχνολογικό μέρος, στις κλίσεις των ονομάτων (αν και ο Καραϊωάννης εντάσσεται στη μειοψηφία των συγγραφέων που κατατάσσουν τα ονόματα σε πέντε και όχι σε δέκα κλίσεις), στην κλίση των ρημάτων, στις συζυγίες τους κ.λπ. ούτε στο μέρος της σύνταξης. Τα γραμματικά και συντακτικά φαινόμενα παρουσιάζονται και ακολουθούν τους κανόνες που συναντάμε στις περισσότερες Γραμματικές της αρχαίας ελληνικής. Επιπλέον, το συγκεκριμένο εγχειρίδιο είναι πλούσιο σε ύλη, σαφές, αναλυτικό και γραμμένο με μέθοδο. Περιλαμβάνει πολλά παραδείγματα από αρχαίους και βυζαντινούς συγγραφείς, καταλόγους με ανώμαλα ρήματα και ονόματα, με ανώμαλα και ποιητικά ρήματα στις διαλέκτους, αλφαβητικούς πίνακες με ρηματικούς τύπους που απαντούν στα εδάφια που χρησιμοποιήθηκαν και αναφορές στις απόψεις άλλων γραμματικών, όπως του Γαζή, του Λάσκαρη, του Απολλώνιου Δύσκολου και του Μιχαήλ Σύγγελου. Ενώ ο Καραϊωάννης, όπως αναφέρει στην εισαγωγή του, θεωρεί το σύγγραμμά του τέλειο, ακριβές, σύντομο, σαφές και ευμέθοδο που ανάλογό του δεν υπάρχει, ωστόσο ο όγκος του και η πληθώρα κανόνων που παραθέτει το καθιστούν εξαντλητικό.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι η συγκεκριμένη Γραμματική σχολιάστηκε και από τον Κοραή και από τον Κούμα. Ο Αδαμάντιος Κοραής σχολιάζοντας τον Καραϊωάννη για την κατανομή των ονομάτων στις κλίσεις επισημαίνει πως απέφυγε την «άτοπIAN» των δέκα κλίσεων, ωστόσο η κατάτμηση της πέμπτης κλίσεως σε σαράντα διαφορετικούς τύπους αποτελεί καινούργιο ατόπημα²⁷⁷. Ο Κωνσταντίνος Κούμας, συντάκτης Γραμματικής και ο ίδιος, κάνοντας μια ανασκόπηση εγχειριδίων Γραμματικής προγενέστερων του δικού του, αναφέρει πως η μεγάλη ύλη της

277. Εμμ.Γ. Παντελάκης, «Ο Κοραής και η γραμματική», *Τεσσαρακονταετηρίς της καθηγεσίας Κ.Σ. Κοντού. Φιλολογικά Διατριβαί υπό των μαθητών και θαυμαστών αυτού προσφερόμεναι*, εκδ. Τύποις Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1909, σ. 145.

Γραμματικής του Καραϊωάννη μαρτυρεί την πολυμάθεια του συντάκτη της. Ο ίδιος δεν μπορεί να κρίνει ποιο είναι το είδος αυτής της Γραμματικής, αφού δεν την έχει στα χέρια του, όταν, όμως, πριν πολλά χρόνια την είδε, παρατήρησε πως ο συγγραφέας ή ο εκδότης πλούτισαν το βιβλίο με πίνακα λέξεων πολύ ωφέλιμο για όσους σπουδάζουν την ελληνική γλώσσα και ιδίως τη γλώσσα των ποιητών²⁷⁸.

278. Κ.Μ. Κούμας, *Γραμματική διά Σχολεία* υπό Κ.Μ. Κούμα, εκ τοῦ τυπογραφείου Μνημοσύνης, ἐν Ἀθήναις 41845, σ. ιη'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΤΑΡΤΖΗ

1

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ

τῆς ῥωμαϊκίας γλώσσας

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Ὡντας ἀντίφασι δυὸ διάφορα πράγματα νὰ εἶναι καὶ ἓνα κατὰ τὸ αὐτό, τὰ ἑλληνικὰ καὶ ῥωμαϊκὰ εἶναι δυὸ γλώσσαις καὶ ὅχι μία· δηλ. ἡ μία πρωτότυπη καὶ ἡ ἄλλη παράγωγη. Τοῦτο φαίνεται· ἐξ ἐπαγωγῆς, καὶ εἶναι βέβαια δυὸ γλώσσαις, καθὼς καὶ ἡ λατινικὴ εἶν' δυὸ μὲ ταῖς νεώτεραις παράγωγαίς ἀπ' αὐτήν, τὴν ἰταλικὴ καὶ φραντζέζικη καὶ σπανιόλικη καὶ βλάχικη. Τὸ αὐτὸ πρᾶγμα τὸ δείχνει καὶ ἡ αἴσθησις, ὅτι καθὼς ἓνας Λατῖνος δὲν νοιώθει τί τὸν λέγ' ἓνας Ἰταλός, Φραντζέζος, Ἰσπανός, Βλάχος, καὶ καθὼς ἓνας Ἀράπης ἢ Πέρσης δὲν καταλαβαίνουν ἓναν Τοῦρκο, καὶ ἐναλλάξ, ἔτσι καὶ ἓνας Ἕλληνας τὸν Ῥωμηό, ὃς αὐτὸς ἐκείνους. Καθὸ ἄλλη γλῶσσα λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἢ ῥωμαϊκίαν, ἔχει διαφορὰ ἀπ' ἐκείνην στὰ φωνήεντα καὶ τὴν ποσότητά τους, ταῖς διφθόγους, τὰ σύμφωνα, τὴν προφορὰ καὶ προσφθιά, στὰ πάθη τῶν λέξεων καὶ τῆς συναλοιφαῖς, στὴν κλίσι τῶν ὀνομάτων καὶ σχηματισμὸ τῶν ῥημάτων, στὴν σύνταξι καὶ σύνθεσι, φράσεις καὶ ἰδιωτισμούς· ὅθεν αὐτὴ τὴν διαφορὰ τὴν δεχούμαστε γιὰ νόμιμη, καὶ τὴν ἄλλη ποὺ μένει στὰ ἴδια πράγματα κατὰ τὰ ἑλληνικὰ, τὴν ἀποβάλλομε σὰν ξένη, καθὼς τὸ ἀκολουθοῦν καὶ ἡ ἀνώτεραις παράγωγαίς γλώσσαις μὲ τῆς ἰδικαῖς τους πρωτότυπαις· εἶδὲ καὶ κἀνένας ἀφ' οὗ γνωρίσῃ τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἀρχαιολογίας ἔρωτι δὲν πάγ' ἡ καρδιά του νὰ τῆς εἰπῇ δύο, ὅς μετρήσῃ τὴν διαφορὰ τους πάθη ποσοῦ καὶ ποιοῦ, κ' αὐτὴν ἑκτὴ διάλεκτο ἑλληνικὴ.

Ἐπειδὴ ὅμως, πάλε, σὲ ὅλο τὸ μεταφυσικὸ σῶμα τῆς ῥωμαϊκίας γλώσσας βλέπουμε κἀποια διαφορὰ ἀναμεταξύ τους, καὶ αἰσθανοῦμαστε νὰ μερίζετ' αὐτὴ σὲ διαλέκτους κατὰ θέματα καὶ κατ' ἐπαρχίας, κατὰ δήμους καὶ συνοικισμούς, ἐστοχαστήκαμε ὅτι σ' ἓναν ποὺ ἐπιχειρεῖται τὴν καλλιέργειά της, πρέπει ὅχι ἐκ τοῦ παρισταμένου, ἀλλὰ μετὰ λόγου νὰ προχωρῇ εἰς αὐτήν, βάνωντας δυὸ ἀρχαῖς: πρῶτα τὴ χρῆσι, καὶ ἐκεῖ ποὺ ὀδηγεῖ ἢ δὲν τυραννεῖ αὐτή, τὴν ἀναλογία· καθὼς ἦταν καὶ εἶναι τοῦτο κ' ἡ διάλεκτοι σ' ὅλαις ταῖς γλώσσαις τῆς οἰκουμένης.

Εικόνα 11: Δείγμα της Γραμματικής του Δημητρίου Καταρτζή

15.1. Βιο-εργογραφία και γλωσσικές απόψεις του Δημήτριου Καταρτζή ή Φωτιάδη (περ. 1730-1807):

Ο Δημήτριος Καταρτζής, σύμφωνα με τον Οικονομίδη, φέρεται με πολλά ονόματα: Δημητράκης Φωτάκης, ή Δημήτριος γιος του τζελεπή Φωτίου, Δημήτριος Παναγιωτάκη ή Κλοντζιάρης, Δημήτριος Φωτάκης ή Φωτιάδης. Το Καταρτζής αποτελεί μεταγενέστερο επώνυμο, το οποίο απέκτησε όταν έλαβε σύζυγο, κόρη από την οικογένεια Καταρτζή²⁷⁹. Όπως επισημαίνει ο Δημαράς²⁸⁰, ελάχιστα για τον βίο του είναι ασφαλή. Περισσότερα γνωρίζουμε για την υπόληψη, την οποία έχαιρε μεταξύ των συγχρόνων του και για τα έργα του. Γνωρίζουμε ότι καταγόταν από εύπορη και ευυπόληπτη οικογένεια, γεννήθηκε γύρω στο 1730 πιθανότατα στην Πόλη, όπου μεγάλωσε και σπούδασε. Σταδιοδρόμησε στις αυλές της Μολδοβλαχίας και έφτασε στο αξίωμα του Μεγάλου Λογοθέτη. Πέθανε το 1807 χαρακτηριζόμενος ως «Μαικήνας των σοφών της Βλαχίας» και «σεβάσμιος πατριάρχης των λογίων²⁸¹». Δάσκαλοί του ήταν οι Ανανίας Αντιπάριος, Νικόλαος Βελαράς, Αλέξανδρος Τυρναβίτης, Νεόφυτος Κausοκαλυβίτης κ.ά. Γνώριζε πολλές ασιατικές και ευρωπαϊκές διαλέκτους και ήταν γνώστης της γραμματικής. Επιπλέον, αγαπούσε το βιβλίο και την ανάγνωση και γι' αυτό η ελληνική βιβλιογραφία, που συνέταξε, βάσει ξένων έργων και συμπλήρωσε με προσωπική του έρευνα, είναι θαυμαστής πληρότητας για την εποχή της (1787).

Οι νεότερες έρευνες τον παρουσιάζουν ως μια εξαιρετική προσωπικότητα και έναν από τους επιφανέστερους εκπροσώπους της ελληνικής λογιосύνης του 18ου αιώνα. Διέθετε πυκνό στοχασμό, προοδευτικό βλέμμα, εξαιρετική αρχαιογνωσία και θαυμαστή βιβλιογραφική ενημέρωση. Η πνευματική προσωπικότητά του ολοκληρώθηκε με την επίδραση των ιδεών του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και ειδικότερα των εγκυκλοπαιδιστών.

Αξιοσημείωτη είναι η στάση του απέναντι στο γλωσσικό ζήτημα και γενικότερα οι γλωσσικές του απόψεις. Ο Καταρτζής ήταν «εισηγητής και συνήγορος

279. Δ.Β. Οικονομίδης, «Δημητρίου Καταρτζή βιογραφικά», *Αθηνά, Σύγγραμμα Περιοδικόν της εν Αθήναις Επιστημονικής Εταιρίας*, τόμ. 62, εκδ. Τύποις Μηνά Δ. Μυρτίδου, Αθήνα 1958, σσ. 22-23.

280. Κ.Θ. Δημαράς, *Δημήτριος Καταρτζής (Σχέδιασμα Βιογραφίας)*, Αθήνα 1965, σ. 2 και 5.

281. *Lettres de Constantin Stamatis*, εκδ. Em. Legrand, Παρίσι 1872, σ. 12.

του χυδαϊσμού»²⁸². Θεωρείται αρχηγός της γλωσσικής ανακαίνισης που σημειώθηκε στις ηγεμονίες από το 1780, αν και προηγήθηκε ένας άλλος μεγάλος αναγεννητής στη Βλαχία, ο Μοισιόδακας. Ο Καταρτζής, εριστικός και μαχητικός απολογητής της δημοτικής, κατόρθωσε να επιβληθεί και να σκιάσει τον Μοισιόδακα²⁸³. Όπως επισημαίνει ο Mario Vitti²⁸⁴, ο Καταρτζής, ως ευσυνείδητος ρυθμιστής του δημόσιου βίου, είχε ασχοληθεί με την παιδεία και κάποια στιγμή συλλαμβάνει ένα τολμηρό σχέδιο, για να κατανικηθεί ο σκοταδισμός, με τελικό στόχο την ευημερία του πληθυσμού. Στο πλαίσιο αυτού του λεπτομερώς μελετημένου σχεδίου, που εμπνέεται από τους Γάλλους εγκυκλοπαιδιστές, αντιλαμβάνεται την ανάγκη να χρησιμοποιηθεί ένα γλωσσικό όργανο κατανοητό από όλους. Η κατάλληλη γλώσσα για την εξυπηρέτηση του κοινωφελούς σκοπού είναι η ομιλούμενη, η μητρική γλώσσα, το «φυσικόν ύφος» και όχι εκείνη η γλώσσα που αποτελεί προνόμιο των λογίων. Η γραφόμενη πρέπει να ανταποκρίνεται στην καθομιλουμένη. Σε αυτή την ομιλουμένη εξάλλου συντάσσει και ο ίδιος τους στοχασμούς του, δίνοντας ένα έμπρακτο παράδειγμα για το τι εννοεί. Θεωρούσε ότι οι γνώσεις μόνο με τη δημοτική μπορούσαν να γίνουν κτήμα του λαού. Ο Mackridge, εξάλλου, τον χαρακτηρίζει ως τον πρώτο «δημοτικιστή», δηλαδή τον πρώτο που κατάλαβε ότι η γραπτή γλώσσα του ελληνικού έθνους πρέπει να βασιστεί στην τυπολογία της προφορικής γλώσσας, άσχετα από τα λεξιλογικά στοιχεία (αρχαία, μεσαιωνικά, δημώδη και λόγια) που χρησιμοποιούνταν²⁸⁵.

Επιπλέον, προσπάθησε να δει συγχρονικά τη γλώσσα και να την απαλλάξει από το βάρος της ιστορίας της. Ο ίδιος έγραψε μία από τις πρώτες Γραμματικές της σύγχρονης Ελληνικής, έτσι όπως μιλιόταν στην Κωνσταντινούπολη προς τα τέλη του 18^{ου} αιώνα²⁸⁶. Στον πρόλογο αυτής της Γραμματικής θέλησε να τραβήξει μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην αρχαία γλώσσα και τη νεότερη και θέτει τους στόχους της γλωσσικής μεταρρύθμισης που οραματίζεται, καθώς και τις υποχρεώσεις των ανθρώπων των γραμμάτων να βοηθήσουν την επιτυχία της²⁸⁷.

282. Α.Ε. Μέγας, *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος, Μέρος Β', Αιώνες γλωσσικών αναζητήσεων (1750-1926)*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1997, σσ. 33-34.

283. Φ. Μιχαλόπουλος, «Κ.Θ. Δημαρά: Ο Δημήτριος Καταρτζής και η γλωσσική θεωρία του», *Ν. Εστία*, 31, Αθήνα 1942, σ. 254.

284. Μ. Vitti, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003, σ. 147.

285. Ρ. Mackridge, «Ο «ψωροφαναριώτης» Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος», *The Books' Journal*, 37, April 2013, σ. 35.

286. Ρ. Beaton, *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1996, σ. 376.

287. Δ. Δαμασκηνός, *Το γλωσσικό ζήτημα κατά την περίοδο της πνευματικής αναγέννησης του νέου Ελληνισμού (1771-1821)*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 103.

Η επιλογή της φυσικής γλώσσας για τον Καταρτζή δεν ήταν αυτοσκοπός, αποτελούσε όμως το μόνο όργανο για τη μετάδοση και εξάπλωση της γνώσης, της χρήσιμης και κοινωνικά σημαντικής γνώσης, που θα ανοίγει τις πύλες της εκπαίδευσης σε ολόκληρη την κοινωνία και θα καθιστούσε τα πλεονεκτήματα του διαφωτισμού προσιτά σε όλους. Η στάση αυτή του Καταρτζή στο γλωσσικό και παιδευτικό κατά συνέπεια ζήτημα είχε βαθιά δημοκρατικό νόημα, γεγονός που ανέδειξε την κοινωνική και πολιτική τους διάσταση, προκαλώντας με τον καιρό τη λυσσαλέα πολεμική των φεουδαρχικών κύκλων, που οχυρωμένοι πίσω από την παραδοσιακή παιδεία και την αρχαΐζουσα, αγωνίζονταν να περιφρουρήσουν τα προνόμια που είχαν συσσωρεύσει τους αιώνες της δουλείας²⁸⁸.

Κάτω από το πρίσμα αυτής της πολεμικής, ο Καταρτζής σε λιγότερο από μια δεκαετία αναγκάστηκε να υποχωρήσει σε θέσεις μετριοπαθέστερες, καθώς το σχέδιο υιοθέτησης της ομιλουμένης είχε προσκρούσει στην αντίθεση πολλών λογίων. Έτσι, στη θέση της φυσικής, όπως την ονομάζει, γλώσσας, της δημοτικής, χρησιμοποιεί ένα άλλο όργανο, «την αιρετή, μεικτή θα την ονομάζαμε σήμερα, απλή καθαρεύουσα κι αυτήν όμως όσο γίνεται απαλά φερμένη προς την κοινή διάλεκτο»²⁸⁹. Ο Καταρτζής βλέποντας την αντίδραση που δημιούργησαν οι γλωσσικές του απόψεις, στράφηκε προς μια μέση λύση. Έτσι, αυτός ο ζηλωτής της δημοτικής την εγκατέλειψε, μόνο στην πράξη βέβαια, αφού θεωρητικά δεν έπαυσε ποτέ να πιστεύει σε αυτήν. Συνεπώς, η υποχώρησή του αυτή δεν ισοδυναμεί με ήττα στο θεωρητικό πεδίο, αλλά είχε καθαρά τακτικό χαρακτήρα, εκφράζοντας την υψηλή εθνική του χρησιμοθηρία. Εξάλλου, ο κύριος σκοπός του ήταν πιο υψηλός, όπως αναφέρει και ο ίδιος: «αδιαφορώντας με ό,τι τρόπον και αν είναι, μόνον να ωφελήσω το γένος μου». Όπως προαναφέρθηκε, γι' αυτόν σκοπός ήταν η διάδοση των γνώσεων, η γλώσσα ήταν μόνο όργανο.

Ωστόσο, ανεξάρτητα από τις απώτερες απηχήσεις του σκοπού του, η προσπάθειά του απέτυχε. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι πεθαίνοντας από το σύνολο του δημιουργικού του έργου άφησε αποκλειστικά ανέκδοτες εργασίες.

288. Δ. Δαμασκηνός, *ό.π.*, σ. 104.

289. Κ.Θ. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, εκδ. Γνώση, Αθήνα ⁸1989, σ. 151.

Βέβαια, σύμφωνα με τον Λ. Πολίτη²⁹⁰, ο Καταρτζής, αν και ξεχάστηκε από τους μεταγενεστέρους, άσκησε σημαντική επίδραση στους συγχρόνους του. Από το άμεσο περιβάλλον του και επηρεασμένοι από τις ιδέες του βγήκαν αξιόλογες προσωπικότητες στον έναν ή στον άλλον τομέα. Στον πνευματικό του κύκλο ανήκε ο εθνομάρτυρας Ρήγας Βελεστινλής, ο Αθανάσιος Χριστόπουλος, καθώς και οι Γρηγόριος Κωνσταντάς και Δανιήλ Φιλιππίδης.

Τέλος, όσον αφορά τα συγγράμματά του αξίζει να σημειωθεί ότι έγραψε αρκετά έργα με πιο φημισμένο το "Γνῶθι σαυτόν". Ασχολήθηκε με μεταφράσεις, έγραψε μια «Δικανική Τέχνη», Γραμματική της αρχαίας ελληνικής γλώσσας στη δημοτική, «Γραμματική της ρωμαϊκής», ένα δοκίμιο με τίτλο «Συμβουλή στους νέους πῶς νά ὠφελοῦνται καί νά μὴ βλάπτουνται ἀπτά βιβλία τὰ φράγκικα καί τὰ τούρκικα, καί ποιά νά 'ναι ἢ καθ' αὐτό τούς σπουδή» κ.ά.²⁹¹.

15.2. Γραμματική τῆς ρωμαϊκής γλώσσας

15.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου

Η «Γραμματική τῆς ρωμαϊκής γλώσσας» αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου βιβλίου με τίτλο «Δημήτριος Καταρτζής Τα Ευρισκόμενα» που έχει εκδόσει ο Κ.Θ. Δημαράς και συγκεκριμένα καλύπτει τις σελίδες 217-261 του παραπάνω βιβλίου. Σύμφωνα με τον εκδότη του έργου, η διάταξη της ύλης έτσι όπως την έχουμε σήμερα, έγινε από τον ίδιο και όχι από τον Καταρτζή. Ο Κ.Θ. Δημαράς αριθμήσε τα κεφάλαια και τις παραγράφους και χαρακτήρισε τα στοιχεία των επικεφαλίδων έτσι, ώστε να φαίνεται η σχέση ανάμεσα στα διάφορα συστατικά της γραμματικής ύλης. Στο πρωτότυπο όλη η ύλη παρουσιάζεται ομοιότροπα χωρισμένη σε μικρότερα μέρη, χωρίς να υπάρχει καμιά έννοια κατανομής και ιεραρχημένης αναγραφής της ύλης²⁹².

290. Λ. Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1993, σ. 96.

291. Κ.Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Νεοελληνικά Μελετήματα*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1989, σσ. 205-210.

292. Κ.Θ. Δημαράς, «Σχόλια στη Γραμματική τῆς φυσικῆς γλώσσας του Δ. Καταρτζή», *Ν. Εστία*, 61 (Αθήνα 1957), σσ. 683-684.

Η Γραμματική του Καταρτζή γράφτηκε το 1787 και, σύμφωνα με τον Δημαρά²⁹³, προορίζεται πιθανότατα για να διδάξει τον γιο του Στέφανο. Είναι γραμμένη με καλοδιάθετη θυμοσοφία, με κατανόηση και στοργή προς τον επίδοξο αναγνώστη. Ο πρόλογός της χρονολογείται από τις 15 Ιανουαρίου το 1788. Φαίνεται ότι πρόκειται για τελειωτική διαμόρφωση μιας εργασίας, η οποία είχε αρχίσει από τα 1784. Όπως και να είναι, από τον Ιανουάριο του 1783 ως τον Ιανουάριο του 1788, ο Καταρτζής μπορούσε να πιστεύει πως μέσα σε μια πενταετία είχε καταστρώσει ακέραιο το πρόγραμμα, που, κατά την πεποίθησή του, ήταν προορισμένο να ανορθώσει τη νέα ελληνική παιδεία²⁹⁴.

Για τη σύνταξη της Γραμματικής του, ο Καταρτζής έπρεπε να αναζητήσει τους οδηγούς του στις λίγες Γραμματικές της κοινής που είχαν εκδοθεί στην εποχή του. Αυτές οι Γραμματικές ήταν γραμμένες από ξένους και για εντελώς πρακτικούς σκοπούς. Έτσι, λοιπόν, Γραμματική όπως εκείνη του Credo, του Portius και του Germano ελάχιστα τις χρησιμοποίησε. Εξάλλου, ο ίδιος είχε ένα περιορισμένο γλωσσικό όργανο του οποίου τους γραμματικούς κανόνες ήθελε να διατυπώσει: τα πολιτικά (το ιδίωμα της Κωνσταντινούπολης) ήταν η βάση του έργου και αυτά δεν θα τα βρει στις παραπάνω Γραμματικές. Το έργο του από την άποψη των τύπων, τους οποίους αποδέχεται, είναι πραγματικά πρωτότυπο. Από την άποψη πάλι της επιστημονικής μεθοδολογίας, δεν έχει λόγο να μην προστρέξει στα μεγάλα πρότυπα των παλιότερων, φθάνοντας μέσα από τους βυζαντινούς ως στους αρχαίους²⁹⁵. Ωστόσο, επηρεασμένος από γαλλικά πρότυπα, στηρίχτηκε και στην κλασική γραμματική του Port Royal, καθώς και σε εκείνη του N. Bauzee.

Η Γραμματική, όπως μας πληροφορεί ο ίδιος ο Καταρτζής στο προοίμιο (βλ. παρακάτω), απαρτίζεται από τρία μέρη, τους Τύπους, τους Ορισμούς και το Συντακτικό. Ωστόσο, δεν παραδόθηκε ακέραιη και έχουμε μόνο τα δύο πρώτα μέρη. Όπως επισημαίνει ο Δημαράς, φαίνεται αμφίβολο να το είχε αφήσει ασυμπλήρωτο ο Καταρτζής: και μόνο το γεγονός ότι γράφει το προοίμιό της δείχνει ότι έχει τελειώσει την εργασία του. Αλλά και ο τρόπος με τον οποίο μιλά γι' αυτήν πείθει ότι πρόκειται για έργο τελειωμένο: «ἐπιχειριστήκαμε κ' ἐκαταστρώσαμε» αναφέρει. Εξάλλου, ο Λάμπρος Φωτιάδης την αρχή του καλοκαιριού του 1789, κάνει υπαινιγμούς στη

293. Κ.Θ. Δημαράς (επιμ.), *Δημήτριος Καταρτζής: Δοκίμια*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1974, σσ. κδ'-κε'.

294. Κ.Θ. Δημαράς (επιμ.), *ό.π.*, σ. μθ'.

295. Κ.Θ. Δημαράς, «Σχόλια στη Γραμματική τῆς φυσικῆς γλώσσας του Δ. Καταρτζή», *Ν. Εστία*, 61 (Αθήνα 1957), σ. 685.

Γραμματική αυτή για την οποία συμπεραίνουμε πως θα είχε πια κυκλοφορήσει χειρόγραφο²⁹⁶.

Σύμφωνα με τον εκδότη του κειμένου, Κ.Θ. Δημαρά, ο κώδικας από τον οποίο προέρχεται το έργο έχει προέλευση ανεξακρίβωτη. Αν όμως εμπιστευθούμε μια πληροφορία γραμμένη μέσα στο ίδιο το χειρόγραφο, είναι ενδεχόμενο να ήρθε στην Αθήνα από την Ήπειρο. Χωρίς αμφιβολία, σύμφωνα πάντα με τον Δημαρά, ο κάτοχος και πιθανός γραφέας του χειρογράφου είναι ο Διονύσιος Παπαρρούσης, που γεννημένος στο Μονοδένδρι της Ηπείρου, διετέλεσε δάσκαλος στη Βλαχία και στο Τριέστι. Πεθαίνοντας το 1837, κληροδότησε στο χωριό μεταξύ άλλων και τη βιβλιοθήκη του. Όλος ο κώδικας είναι γραμμένος από ένα χέρι, περιέλαβε τρεις ομάδες κειμένων, οι οποίες χωρίζονται με ασφάλεια: την πρώτη αποτελούν οι δύο Γραμματικές του Καταρτζή και του Χριστόπουλου. Σύμφωνα με τον Δημαρά, λοιπόν, είναι απίθανο ο Διονύσιος να μετέγραψε τη Γραμματική από ένα ατελείωτο ενδιάμεσο πρωτότυπο. Πιο πιθανές είναι άλλες δύο εκδοχές, ή, δηλαδή, να παρέλειψε το τέλος του έργου, επειδή για κάποιο λόγο δεν ενδιαφερόταν γι' αυτό, ή ότι έκανε την αντιγραφή του από ένα κολοβό χειρόγραφο²⁹⁷.

15.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης

Προοίμιο (σσ. 217-222)

Το εγχειρίδιο ξεκινά με ένα προοίμιο, στο οποίο ο Καταρτζής μας πληροφορεί για ορισμένες γλωσσικές του απόψεις, τη γλώσσα και το λεξιλόγιο που θα χρησιμοποιήσει στο εγχειρίδιό του, καθώς και τα μέρη από τα οποία απαρτίζεται το συγκεκριμένο εγχειρίδιο.

Αρχικά, αναφέρει ότι τα Ελληνικά, εννοώντας τα αρχαία ελληνικά²⁹⁸, διαφέρουν από τα ρωμαίικα σε όλα τα επίπεδα και επισημαίνει ότι η ρωμαίικη γλώσσα χωρίζεται μεν σε διαλέκτους, ωστόσο, όποιος επιθυμεί την καλλιέργειά της, οφείλει να σκέφτεται πρώτα τη χρήση της και έπειτα την αναλογία. Με αυτό το

296. Κ.Θ. Δημαράς, «Σχόλια στη Γραμματική τῆς φυσικῆς γλώσσας του Δ. Καταρτζή», *Ν. Εστία*, 61, (Αθήνα 1957), σ. 624.

297. Κ.Θ. Δημαράς, *ό.π.*, σσ. 622-624.

298. Ο Κ.Θ. Δημαράς κάνοντας λόγο για τη συγκεκριμένη Γραμματική και τον τίτλο της επισημαίνει ότι ο χαρακτηρισμός φυσική για τη γλώσσα της καθημερινής ομιλίας, σε αντίθεση με την ελληνική, δηλαδή την αρχαία, τη γλώσσα της λογιосύνης, είναι συνηθισμένος στην περίοδο γενικά της τουρκοκρατίας. Βλ. Κ.Θ. Δημαράς (επιμ.), *Δημήτριος Καταρτζής: Δοκίμια*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1974, σ. κε'.

σκεπτικό, στη συγκεκριμένη Γραμματική γίνεται αναφορά στοιχείων (φωνηέντων και συμφώνων), τα οποία είναι σε κοινή χρήση, ενώ παραλείπονται όσα είναι διαλεκτικά. Σε ό,τι αφορά τα υπόλοιπα στοιχεία ακολουθείται η γλώσσα της οποίας γίνεται χρήση στην Πόλη, αφού εκεί βρίσκονται συγκεντρωμένοι οι «άριστοι», οι οποίοι χρησιμοποιούν περισσότερο την κοινή γλώσσα παρά τη γλώσσα κάθε επαρχίας. Σύμφωνα με τις Μανωλέσσου & Θεοφανοπούλου-Κοντού, η συγκεκριμένη Γραμματική, κατά ρητή δήλωση και του συγγραφέα της, είναι γραμμένη ακολουθώντας το ιδίωμα της Κωνσταντινούπολης, το οποίο πρέπει να έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της Κοινής Νεοελληνικής. Επιπλέον, αυτή η Γραμματική αποτελεί τη δεύτερη (με πρώτη εκείνη του Κανέλλου Σπανού) πλησιέστερη στη σημερινή Κοινή. Αποδέχεται, όπως και άλλες Γραμματικές που συντάσσονται αυτή την περίοδο, τη γλωσσική ποικιλότητα, παρουσιάζοντας σε αρκετά ονοματικά ή ρηματικά παραδείγματα εναλλακτικούς τύπους, χωρίς να διευκρινίζεται πάντοτε αν πρόκειται για «λογιότερους», «λαϊκότερους», ή «διαλεκτικότερους»²⁹⁹.

Στη συνέχεια γίνεται λόγος για το λεξιλόγιο, το οποίο διαφέρει μεταξύ προφορικού και γραπτού λόγου, καθώς η χρήση κάποιων λέξεων είναι συνηθισμένη και επιτρεπτή στον προφορικό λόγο αλλά περιορισμένη στον γραπτό. Τα ρωμαίικα είναι φτωχά σε λεξιλόγιο, αφού πρόκειται για μια γλώσσα σχεδόν χωρίς επιστήμες και τέχνες και συνεπώς γλώσσα με ελλείψεις σε ορολογίες. Η απουσία των τελευταίων μπορεί να καλυφθεί από τα (αρχαία) ελληνικά. Βέβαια, η γλώσσα μας πλέον έχει διαφορετική προσωδία και έτσι τα περισσότερα γλωσσικά στοιχεία μπορούμε να τα μεταφέρουμε στη δική μας προφορά με τροποποιήσεις σε κλίσεις, συζυγίες κ.λπ. Εξαίρεση αποτελούν οι αυξήσεις των ρημάτων που αρχίζουν από *α, ε, αι, ει, ευ, οι* καθώς και τα ονόματα που κατεβάζουν τον τόνο στις πλάγιες πτώσεις. Έτσι, στο εγχειρίδιο γίνεται μεταφορά τύπων, λέξεων κ.λπ. στην κοινή προφορά και προσωδία, χωρίς κάτι τέτοιο να αποτελεί παραφωνία.

Επιπλέον, η χρήση και μεταφορά λέξεων από την (αρχαία) ελληνική στη ρωμαίικη δεν είναι αρκετή, ειδικά για ορισμένους επιστημονικούς και τεχνικούς όρους και γι' αυτό κρίνεται απαραίτητη η χρήση λέξεων και άλλων γλωσσών κάτι το

299. Ι. Μανωλέσσου - Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού, «Γραμματικές της Νεότερης Ελληνικής: από το Νικόλαο Σοφιανό (περ. 1550) έως το Δημήτρη Βενιέρη (1799)», *Γλωσσικό ζήτημα-Σύγχρονες Προσεγγίσεις*, (επιστ. επιμ.) Γ. Μπαμπινιώτης, εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη δημοκρατία, Αθήνα 2011, σ. 114.

οποίο επανειλημμένα έχουν κάνει κι άλλοι λαοί, π.χ. οι Λατίνοι ή οι Άραβες καθώς και όλοι οι Ευρωπαίοι.

Στη συνέχεια γίνεται λόγος για τις υποδιαίρεσεις που περιλαμβάνουν τα βιβλία γραμματικής στην Ευρώπη και αναφέρονται το ετυμολογικό και το συντακτικό. Επισημαίνεται ότι ο Γαζής πιο μεθοδικά διαίρεσε τη Γραμματική σε τέσσερα μέρη. Ο Καταρτζής όμως, κρίνοντας ότι ούτε ο ένας ούτε ο άλλος διαχωρισμός είναι ιδανικός, αποφάσισε μια τριμερή διαίρεση του εγχειριδίου ως εξής:

α) *Το ετυμολογικό*, το οποίο περιλαμβάνει μόνο τους βασικούς όρους και τους τύπους των οχτώ μερών του λόγου χωρίς ορισμούς ούτως ώστε τα παιδιά που μελετούν το εγχειρίδιο να μην ενοχλούνται με συλλογισμούς και να έχουν μόνο ύλη στο μνημονικό τους.

β) *Το οριστικό*, το οποίο περιλαμβάνει ορισμούς των διαφόρων όρων και παραδείγματα.

γ) *Το συντακτικό* με κανόνες και παραδείγματα.

Το προοίμιο κλείνει με συμβουλές στους χρήστες του εγχειριδίου. Συγκεκριμένα, συστήνεται στους σπουδαστές της Γραμματικής να τη θεωρήσουν ως καλό εγχειρίδιο και να μη τη διορθώνουν, ενώ αντίθετα σε όσους έχουν ήδη επιστημονικές και γραμματικές γνώσεις γίνεται παράκληση για βελτίωση του εγχειριδίου με απώτερο στόχο το κοινό όφελος.

Τύποι ἢ πρῶτο μέρος τοῦ ἐτυμολογικοῦ (σσ. 222-239)

Γράμματα-συλλαβή-λέξι καὶ λόγος-προσωδία (σσ. 222-224)

Το καθαυτό εγχειρίδιο ξεκινά με αναφορές στα γράμματα. Γίνεται διαχωρισμός σε φωνήεντα και σύμφωνα, σύνθετα φωνήεντα και σύνθετα σύμφωνα, διπλά φωνήεντα (διφθόγγους), ημιδιφθόγγους, τριδιφθόγγους καθώς και κατηγοριοποίηση των συμφώνων σε ψιλά, δασέα και διπλά. Τα παραπάνω συνοδεύονται από ορισμένα παραδείγματα σε σύντομες φράσεις. Ακολουθούν οι συλλαβές, οι οποίες κατηγοριοποιούνται σε μακρόχρονες και βραχύχρονες και μια απλή αναφορά στα οχτώ μέρη του λόγου και στις προσωδίες.

Άρθρο (σ. 224)

Ακολουθεί η κλίση του άρθρου η οποία είναι αντίστοιχη με εκείνη της νέας ελληνικής. Χαρακτηριστικό ωστόσο είναι ότι, ενώ γίνεται αναφορά στη δοτική, οι τύποι της δοτικής, που παρατίθενται, διαφέρουν μορφολογικά από τους αρχαιοελληνικούς τύπους της δοτικής καθώς και από τους αντίστοιχους τύπους άλλων εγχειριδίων που μελετήθηκαν, αφού ουσιαστικά εδώ παρατίθενται εμπρόθετοι τύποι αιτιατικής (π.χ. *στον, στους* κ.λπ.) με μια ιδιαιτερότητα στο θηλυκό γένος για το οποίο δίνονται οι ακόλουθοι τύποι δοτικής πληθυντικού: *σταῖς* και *στῆς* και αιτιατικής: *ταῖς* και *τῆς*.

Όνομα (σσ. 224-228)

Στη συνέχεια αναλύεται το όνομα, αναφέρονται τα παρεπόμενά του και διακρίνονται εφτά κλίσεις ως εξής: η πρώτη περιλαμβάνει αρσενικά σε *-ας* και *-ης*, η δεύτερη θηλυκά σε *-α* και *-η*, η τρίτη θηλυκά σε *-ι*, η τέταρτη αρσενικά σε *-ος* και ουδέτερα σε *-ο*, η πέμπτη περιττοσύλλαβα όλων των γενών και διαφόρων καταλήξεων, η έκτη συνηρημένα όλων των γενών επίσης με διάφορες καταλήξεις και τέλος η έβδομη περιλαμβάνει ονόματα που είναι ταυτόχρονα και συνηρημένα και περιττοσύλλαβα. Για κάθε κλίση δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα στα οποία οι τύποι της δοτικής ακολουθούν τους μορφολογικούς κανόνες που αναφέρθηκαν παραπάνω για το άρθρο. Επιπλέον, γίνεται αναφορά και κλίση των αριθμητικών ονομάτων και κατηγοριοποιήσεις των επίθετων ονομάτων σε κύρια και προσηγορικά, πρωτότυπα και παράγωγα, συγκριτικά, υπερθετικά, υποκοριστικά και κτητικά. Τέλος, δίνονται ενδεικτικές καταλήξεις για τις διάφορες κατηγορίες.

Ρήμα (σσ. 228-236)

Η επόμενη μεγάλη κατηγορία είναι το ρήμα. Αναφέρονται τα παρεπόμενά του στα οποία υπάρχουν μικροδιαφορές σε σχέση με άλλα εγχειρίδια με κυριότερες την απουσία του δυϊκού και την αναφορά τεσσάρων μόνο χρόνων (απουσία Παρακειμένου και Υπερσυντελικού). Οι χρόνοι μάλιστα ονομάζονται και «καιροί». Δίνονται οι συζυγίες των βαρύτονων ρημάτων χωρίς ιδιαίτερες διαφοροποιήσεις από άλλες Γραμματικές και ακολουθεί η κλίση ενός ενδεικτικού παραδείγματος σε όλους τους χρόνους, εγκλίσεις κ.λπ. για τα βαρύτονα και στη συνέχεια για τα περισπώμενα

σε –*αω* και σε –*εω*. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Καταρτζής κάνει πράξη όσα προαναγγέλλει περί κοινής γλώσσας αφού στις κατηγορίες των ρημάτων δεν περιλαμβάνει ρήματα εις –*μι* ούτε τρεις κατηγορίες περισπώμενων ρημάτων παραλείποντας τα ρήματα σε –*οω*, τα οποία δεν υπάρχουν στη νέα ελληνική. Οι παραπάνω καινοτομίες απαντούν και σε άλλα εγχειρίδια που αφορούν την κοινή γλώσσα (Σοφιανός, Χριστόπουλος, Σπανός).

Όσον αφορά την κλίση των ρημάτων πρέπει να αναφερθούν τα εξής: Οι χρόνοι χωρίζονται σε απλούς και σύνθετους με μορφολογικά κριτήρια. Έτσι λοιπόν, όπως εξηγεί και παρακάτω, στο δεύτερο μέρος του βιβλίου, οι σύνθετοι χρόνοι προκύπτουν από τα βοηθητικά ρήματα *θέλω* και *έχω* σε συνδυασμό με άλλα ρήματα σε έναν χρόνο. Αξιοσημείωτη είναι η νεοελληνική κλίση των ρημάτων με διατήρηση όμως της αύξησης Παρατατικού και Αορίστου σε όλα τα πρόσωπα, η ύπαρξη δύο μελλοντικών χρόνων συνοπτικού και μη συνοπτικού (χωρίς ωστόσο να ονομάζονται έτσι), η ευκτική με μια ασυνήθιστη μορφολογία αποτελούμενη από τη φράση *άν ποτες να* + υποτακτική. Η ευκτική και η υποτακτική έγκλιση παρουσιάζονται και στους τέσσερις χρόνους που αναφέρονται στο εγχειρίδιο. Προστακτική έχουν οι εξής χρόνοι: Ενεστώτας-Παρατατικός (κοινός τύπος) και ο Αόριστος. Η προστακτική β' προσώπου έχει ίδια μορφολογία με την κοινή νέα ελληνική π.χ. *γράφε-γράφετε* και *γράψε-γράψετε* ενώ η αντίστοιχη του γ' προσώπου αποτελείται από το μόριο *ας* + υποτακτική (*ας γράψη, ας γράψουν*).

Τα απαρέμφατα είναι περιφραστικά από το *να* + υποτακτική και οι μετοχές ενεργητικής φωνής άκλιτες σε –*οντας/-ωντας* ενώ της παθητικής αποτελούμενες από το *ώντας* + τη νεοελληνική μετοχή παθητικού παρακειμένου π.χ. *ώντας γραμμένος*.

Αντωνυμία (σσ. 236-237)

Όπως και σε πολλά από τα εγχειρίδια που εξετάζονται αναφέρονται οι πέντε βασικές κατηγορίες των αντωνυμιών: πρωτότυπες, κτητικές, δεκτικές, αναφορικές και σύνθετες. Ως προς τις αντωνυμίες που εντάσσονται σε κάθε κατηγορία δεν υπάρχουν ιδιαιτερότητες. Ωστόσο, κυριαρχεί η νεοελληνική μορφολογία και κλίση της προσωπικής αντωνυμίας και επιπλέον ως κτητική αναφέρεται μόνο ο ισχυρός τύπος

της νέας ελληνικής (δικός μου κ.λπ.) κάτι το οποίο συναντάμε σε λίγες ακόμα Γραμματικές (Χριστόπουλος, Δάρβαρης, Βενιέρης, Σοφιανός Σπανός) και όχι στην πλειονότητα των εξεταζόμενων εγχειριδίων.

Πρόθεσι-επίρρημα-σύνδεσμος (σσ. 237-239)

Ακολουθούν σύντομες αναφορές στις προθέσεις με απλή παράθεση των προθέσεων μονοσύλλαβων και δισύλλαβων, στα επιρρήματα με παράθεση όλων των επιρρημάτων, τα οποία κατατάσσονται σε διάφορες κατηγορίες χωρίς να υπάρχουν διαφορές από άλλα εγχειρίδια και τέλος, αναφέρονται όλοι οι σύνδεσμοι χωρίς διαφοροποιήσεις στην κατηγοριοποίηση σε σχέση με άλλες Γραμματικές.

Όρισμοί-Δεύτερο μέρος του έτυμολογικού (σσ. 239-261)

Το δεύτερο μέρος της Γραμματικής, το οποίο είναι και ελαφρώς εκτενέστερο, χωρίζεται σε δεκατρία υποκεφάλαια και περιλαμβάνει όρους για τους οποίους έχει ήδη γίνει αναφορά και στο πρώτο μέρος αλλά τώρα προστίθενται ορισμοί, κάτι για το οποίο μας έχει προϋδεάσει ο Καταρτζής από την εισαγωγή.

Αρχικά δίνεται ο ορισμός της ρωμαϊκής γραμματικής ως η μέθοδος που διδάσκει πώς να καταλαβαίνουμε, να μιλάμε και να γράφουμε καλά τα ρωμαϊκά.

Γράμματα - στοιχειά (σσ. 239—243)

Αναφέρονται τα γράμματα και στη συνέχεια τα φωνήεντα, τα οποία τώρα χωρίζονται σε απλά και σύνθετα, προτακτικά και υποτακτικά. Ακολουθεί αναφορά στις διφθόγγους, ημιδιφθόγγους, τριδιφθόγγους και στη συνέχεια γίνεται λόγος για τα σύμφωνα. Δίνεται ο ορισμός τους και αναφέρονται κανόνες που αφορούν τη διαφοροποίηση της προφοράς τους ανάλογα με το γλωσσικό περιβάλλον στο οποίο εντάσσονται. Δίνεται ο συλλαβισμός τους και κατηγοριοποιούνται, όπως και τα φωνήεντα, σε προτακτικά και υποτακτικά. Ακολουθεί ο ορισμός της συλλαβής, η διάκριση σε μακρόχρονη και βραχύχρονη συλλαβή και ορισμένοι κανόνες που αφορούν την ποσότητα των συλλαβών σε συνάρτηση με το γλωσσικό περιεχόμενο.

Λέξι (σσ. 243-245)

Αναλύεται η λέξη, η οποία ορίζεται ως το μικρότερο μέρος του λόγου που δεν επιδέχεται καμία διαίρεση. Ως παρεπόμενα της λέξης δίνονται η εκφορά, το είδος, το σχήμα, το πάθος και η προσωδία, τα οποία ορίζονται και αναλύονται με παραδείγματα και ειδικά η προσωδία στην οποία γίνεται λόγος για οξύτονες, παροξύτονες, προπαροξύτονες λέξεις, για ορθογραφία κ.λπ.

Πάθη τῶν λέξεων (σσ.245-248)

Το υποκεφάλαιο που ακολουθεί περιλαμβάνει τα πάθη των λέξεων, τα οποία θεωρούνται κατά ποσόν και κατά ποιόν και είναι τα εξής πέντε: μετάθεση, μετάληψη, τμήση, ένδεια και πλεονασμός. Ο τελευταίος διαιρείται σε επτά επιπλέον είδη: την πρόσθεση, την αναδίπλωση, τη διαίρεση, την παρένθεση, τον διπλασιασμό, την παρέμπτωση και τον προσχηματισμό. Επιπλέον, η ένδεια χωρίζεται κι αυτή σε εννέα είδη: την αφαίρεση, την άρση, τη συγκοπή, τη συναλοιφή (κατά συναίρεση, κατά κράση και κατά θλίψη), την έλλειψη, την παρέλλειψη και την έκθλιψη. Για όλα τα παραπάνω πάθη και τις υποκατηγορίες τους δίνονται ορισμοί και παραδείγματα.

Λόγος (σσ. 248-251)

Δίνεται ο ορισμός του λόγου ως λέξεις συνθεμένες με τάξη και σωστό νόημα. Ως παράδειγμα δίνεται ένα τμήμα λόγου το οποίο έχει ολοκληρωμένο νόημα και περιλαμβάνει όλα τα μέρη του λόγου τα οποία θα αναλυθούν παρακάτω. Ο Καταρτζής ξεκινά αυτή την ανάλυση κάνοντας πρώτα αναφορά στην προσωδία και τα σημάδια της. Έτσι, ορίζει την προσωδία ως τη φυσική και γνησιότατη προφορά και έκφραση του ρωμαϊκού λόγου, η οποία υποστηρίζεται με τη βοήθεια κάποιων σημαδιών. Δίνονται αναλυτικά αυτά τα σημάδια για τα στοιχεία, τις συλλαβές, τις λέξεις και το λόγο. Πρόκειται στην ουσία για τόνους, πνεύματα, σημεία στίξης κ.λπ. με οδηγίες για τη χρήση τους και σύντομα παραδείγματα. Δίνονται επιπλέον και πληροφορίες που αφορούν την προφορά και την εξέλιξη ορισμένων πνευμάτων όπως η ψιλή και η δασεία. Τα παραδείγματα είναι σύντομα χωρίς αναφορά στην προέλευσή τους με μία εξαίρεση, όπου γίνεται αναφορά σε απόσπασμα του Γαζή.

Λόγος (σσ. 251-255)

Δίνεται ο ορισμός των ονομάτων καθώς και κάποιες κατηγοριοποιήσεις διαφορετικές από εκείνες που συναντάμε στο αντίστοιχο κεφάλαιο του πρώτου μέρους της Γραμματικής. Τώρα δεν γίνεται αναφορά στις κλίσεις των ονομάτων και στα παρεπόμενά τους, αντίθετα, τα ονόματα χωρίζονται σε εκείνα που σημαίνουν καθαυτό ουσία, αυθυπόστατα δηλαδή τα ουσιαστικά και σε εκείνα που δηλώνουν μερική ουσία που βρίσκεται σε πολλά όμοια δηλαδή τα προσηγορικά. Επιπλέον, δίνονται αναλυτικότερες, εξαντλητικές κατηγοριοποιήσεις των ουσιαστικών ανάλογα με τη σημασία τους κυρίως και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα (βλ. σσ. 252-253). Ανάλογη είναι και η παρουσίαση των επιθέτων. Χωρίζονται σε πολλές κατηγορίες με κριτήριο τη σημασία τους ενώ επιπλέον γίνεται αναφορά στα γένη και τις πτώσεις των ονομάτων και τη σημασία της κάθε πτώσης.

Ρήμα (σσ. 255-258)

Παρατίθεται ο ορισμός του ρήματος και εξετάζεται αναφορικά με τα πρόσωπα, τους χρόνους και τις διαθέσεις. Έτσι λοιπόν, τα ρήματα όσον αφορά τα πρόσωπα διακρίνονται σε προσωπικά και απρόσωπα. Οι χρόνοι των ρημάτων είναι τέσσερις απλοί και σύνθετοι. Αναλύεται ο κάθε χρόνος και η χρήση του και τέλος, αναφέρονται τρεις διαθέσεις των ρημάτων, η ενεργητική, η παθητική και η ουδέτερη. Στη συνέχεια ο Καταρτζής αναφέρει ότι μετά την εξέταση των ρημάτων ανάλογα με τη σημασία τους θα ακολουθήσει η θεώρησή τους ανάλογα με τη φωνή, το είδος, το σχήμα και τις συζυγίες. Για το είδος και τον σχηματισμό των ρημάτων δεν γίνεται περαιτέρω ανάλυση καθώς, όπως ο ίδιος επισημαίνει, αυτή έχει προηγηθεί στο ετυμολογικό μέρος τους εγχειριδίου. Εδώ αρκείται σε κάποιες παρατηρήσεις που αφορούν την αύξηση. Περαιτέρω ανάλυση δεν γίνεται ούτε για τις συζυγίες και τους χρόνους παρά μόνο για τις εγκλίσεις για τις οποίες δίνεται ο ορισμός, ο σχηματισμός και χρήση και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Μετοχή (σ. 258)

Γίνεται αναφορά στην ενεργητική μετοχή που λήγει σε -ωντας και στην παθητική που λήγει σε -μενος-η-ο ενώ αναφέρει πως για επίταση πρόσθεσε στην παθητική μετοχή και την υπαρκτική ὄντας-μενος. Σ' αυτό το σημείο παρατηρούμε ότι το

εγχειρίδιο του Καταρτζή διαφέρει από την πλειοψηφία των εγχειριδίων αυτής της περιόδου σχετικά με τη μορφολογία των μετοχών και εντάσσεται στη μειοψηφία όσων κάνουν λόγο για μετοχές με νεοελληνική μορφολογία και κλίση.

Άρθρο (σσ. 258-259)

Σ' αυτό το υποκεφάλαιο δίνεται απλώς ο ορισμός του οριστικού άρθρου και ορισμένα παραδείγματα.

Αντωνυμία (σ. 259)

Δίνεται ο ορισμός των αντωνυμιών οι οποίες διαιρούνται σε πρωτότυπες και παράγωγες, τέλειες και όχι τέλειες, αυτοπαθητικές, ιδιοπαθητικές και ετεροπαθητικές. Αναφέρονται περαιτέρω ο ορισμός και πληροφορίες για καθεμιά από τις αντωνυμίες.

Πρόθεσι (σσ. 259-260)

Το ενδέκατο υποκεφάλαιο αφορά τις προθέσεις. Αναφέρεται ότι δεν κλίνονται παρά μόνο τις συναντάμε μπροστά από άλλα μέρη του λόγου ή κατά σύνθεση ή κατά παράθεση. Προηγούνται των ονομάτων και με τους δύο τρόπους ενώ προηγούνται των ρημάτων μόνο κατά σύνθεση.

Επίρρημα (σ. 260)

Δίνεται ο ορισμός των επιρρημάτων και διαιρούνται σε χρονικά, επιτατικά, τοπικά, παραθετικά, ποσοτικά, αθροιστικά ή διαιρετικά κ.ά. Σε μια ιδιαίτερη κατηγορία εντάσσονται τα «αναφωνήματα». Σύμφωνα με τον Καταρτζή, πρόκειται για μόρια που σημαίνουν χαρά, λύπη, έκπληξη, θαυμασμό, κλήση, αποτροπή και οτιδήποτε παραπλήσιο. Αυτά τα μόρια, κατά τον Καταρτζή, δεν είναι επιρρήματα ούτε εντάσσονται σε κάποιο άλλο μέρος του λόγου γι' αυτό και προτιμά αυτή την ονομασία για τα συγκεκριμένα.

Σύνδεσμος (σ. 260)

Δίνεται ο ορισμός των συνδέσμων και με κριτήριο τη σημασία τους και τον τρόπο που συνδέουν το λόγο διαιρούνται σε συμπλεκτικούς, διαζευκτικούς, συναπτικούς, παρασυναπτικούς, αιτιολογικούς, εναντιωματικούς, απορηματικούς, δυνητικούς,

διακριτικούς, ελαττωτικούς και παραπληρωματικούς. Πρόκειται για τις κατηγοριοποιήσεις που παρουσιάστηκαν και στο πρώτο μέρος του εγχειριδίου Εκεί αναφέρθηκαν όλοι οι σύνδεσμοι που εντάσσονται σε κάθε κατηγορία ενώ εδώ δίνεται ο ορισμός της καθεμίας.

Με τους συνδέσμους κλείνει το εγχειρίδιο του Καταρτζή το οποίο, όπως προαναφέρθηκε, είναι ατελές, αφού απουσιάζει το τρίτο μέρος του, το συντακτικό, το οποίο, αν και έχει προαναγγελθεί από τον συντάκτη του στην εισαγωγή, δεν παρατίθεται.

15.3. Συμπεράσματα

Για τη γραμματική του Δ. Καταρτζή μπορούν να εξαχθούν κάποια συμπεράσματα, μολονότι το συγκεκριμένο εγχειρίδιο δεν είναι ολοκληρωμένο. Αναλυτικότερα, αξίζει να επισημανθεί η ιδιαιτερότητα της δομής του βιβλίου. Ο Καταρτζής ακολουθεί την κοινά παραδομένη διάταξη των δίσημων Γραμματικών, προσαρμόζοντάς την, όμως, στην ορθολογική του θέληση. Έτσι, αφήνοντας αναλλοίωτο το τελευταίο μέρος, το συντακτικό, χωρίζει το πρώτο σε δύο: προηγείται η καθαρά τυπική διδασκαλία, οι Τύποι, όπως ο ίδιος τους ονομάζει, και ακολουθεί μια προσπάθεια για ορθολογική ανάπτυξη των κανόνων της γραμματικής, οι Όροι ή Ορισμοί, η καθαυτό γραμματική τέχνη. Αυτά τα δύο μέρη δεν είναι πολύ διαφορετικά μεταξύ τους, καθώς περιλαμβάνουν τους ίδιους όρους. Απλώς, στο δεύτερο μέρος δίνονται οι ορισμοί και αναλύονται κάποια στοιχεία των όρων που δεν αναλύθηκαν στο πρώτο μέρος. Η εξαγωγή συμπερασμάτων για το τρίτο μέρος, το συντακτικό δεν είναι εφικτή, καθώς αυτό, όπως έχει ήδη αναφερθεί, απουσιάζει.

Σχετικά με τη φωνολογία, ο Καταρτζής εντάσσεται στους λίγους συγγραφείς που κάποιες φωνολογικές παρατηρήσεις. Όπως επισημαίνει η Μανωλέσσου³⁰⁰, «από τις μεσαιωνικές γραμματικές μόνο εκείνες που έχουν συνταχθεί από ξένους δίνουν φωνολογικές πληροφορίες κάποιου ενδιαφέροντος. Αντίθετα, όσες συντάχθηκαν από Έλληνες δεν ασχολούνται με τη φωνολογική περιγραφή της νεότερης ελληνικής. Για τους Έλληνες, η προφορά είναι κάτι αυτονόητο, που δεν χρειάζεται ιδιαίτερη εξήγηση. Επίσης, το αυτί του φυσικού ομιλητή είναι λιγότερο ευαίσθητο σε

300. Ι. Μανωλέσσου, «Μεσαιωνική Γραμματική και Μεσαιωνικές Γραμματικές» Γ. Μαυρομάτης-Ν. Αγιώτης (επιμ.), *Πρώτη Νεοελληνική Δημόδης Γραμματεία: Γλώσσα, Παράδοση και Ποιητική, Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi VI*, εκδ. Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 2012, σ. 298.

αλλοφωνικές πραγματώσεις από ό,τι το αντί ενός ξένου. Έτσι, άλλες Γραμματικές δεν αναφέρονται καν στη φωνολογία, και οι λίγες που αναφέρονται, μεταξύ αυτών εντάσσεται και η Γραμματική του Καταρτζή, ακολουθούν την καθαρά αρχαιοελληνική περιγραφή».

Για τις φωνολογικές παρατηρήσεις στη Γραμματική του Καταρτζή η V. Cvetkovic-Kurelec αναφέρει ότι ο Καταρτζής, όντας πρωτοπόρος για την εποχή του, τόνισε ότι οι διαφορές ανάμεσα στην αρχαία και νέα προφορά οφείλονται στη διαφορά της ποσότητας των φωνηέντων. «Όταν όμως ο Καταρτζής προσπάθησε να συγκεκριμενοποιήσει τις όντως επαναστατικές για εκείνον τον καιρό απόψεις, στην καθυστέρηση κωδικοποίηση και ιδιαίτερα στο φωνητικό και φωνολογικό επίπεδο φάνηκαν οι δυσκολίες τις οποίες ο ίδιος δεν μπόρεσε να ξεπεράσει. ... Έτσι λοιπόν, ενώ έχει κηρύξει την αλλαγή της προφοράς και έχει αποδεχτεί την ισοδυναμία των φωνηέντων, καθόρισε κανόνες προσωδίας σύμφωνα με τα μακρά και βραχεία φωνήεντα και ποσότητα στις συλλαβές τις οποίες επίσης ξεχώρισε σε μακρές και βραχείες. Η γραμματική του N. Bauzee στην οποία κυρίως βασίστηκε, τον βοήθησε στη δομή και στη διάταξη της ύλης αλλά τελικά οι αρχαιοελληνικές Γραμματικές ήταν αυτές οι οποίες τον επηρέασαν στην τήρηση της παραδοσιακής ορθογραφίας και γραμματικής ορολογίας»³⁰¹.

Όσον αφορά τη μορφολογία, στην οποία ο Καταρτζής αφιερώνει το μεγαλύτερο μέρος του εγχειριδίου του, πρέπει να αναφερθεί ότι οι γλωσσικές του απόψεις, ως υποστηρικτή της κοινής, ομιλουμένης γλώσσας, διαπνέουν το εγχειρίδιο στο σύνολό του και φυσικά επηρεάζουν ό,τι σχετίζεται με τη μορφολογία. Έτσι λοιπόν, όσον αφορά τα ονόματα και τις κλίσεις στις οποίες κατατάσσονται, πέραν της α' και β' κλίσης, οι οποίες συμπίπτουν με μικροαποκλίσεις σε όλα τα μελετούμενα εγχειρίδια, ο Καταρτζής καινοτομεί στις υπόλοιπες, δίνοντας διαφορετικές καταλήξεις ιδιαίτερα στη γ', τη δ' και την ζ' κλίση. Επιπλέον, ενώ αναφέρει την ύπαρξη της δοτικής, κάτι το οποίο αποτελεί στοιχείο της αρχαίας και όχι της νέας ελληνικής, την ταυτίζει μορφολογικά με εμπρόθετη αιτιατική, καινοτομώντας για μια ακόμη φορά και τέλος, παραλείπει τον δυϊκό αριθμό και το κοινό γένος από τα παρεπόμενα των ονομάτων, ενώ στα είδη των ονομάτων εκτός από τα απλά και σύνθετα προσθέτει τα παρασύνθετα και τα διπλά.

301. V. Cvetkovic-Kurelec, «Η περιγραφή της προφοράς της νεοελληνικής στα γλωσσικά εγχειρίδια των Ελλήνων διαφωτιστών», στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 20ης ετήσιας συνάντησης του ΑΠΘ* (23-25/4 1999), Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 246-48.

Οι προοδευτικές του απόψεις όσον αφορά τη γλώσσα και η υποστήριξη της κοινής φαίνονται και στην κατηγορία του ρήματος, στο οποίο δεν περιλαμβάνει ρήματα εις *-μι* ούτε τρεις κατηγορίες περισπώμενων ρημάτων, παραλείποντας τα ρήματα σε *-οω*, τα οποία δεν υπάρχουν στη νέα ελληνική. Εδώ αξίζει να αναφερθεί η νεοελληνική κλίση των ρημάτων (με μικροδιαφορές από την Κ.Ν.Ε.), η απουσία Παρακειμένου και Υπερσυντελικού στους χρόνους καθώς και η αναφορά συνοπτικού και μη συνοπτικού Μέλλοντα, η αναφορά μόνο ενεργητικής, παθητικής και ουδέτερης διάθεσης ενώ στην πλειονότητα των Γραμματικών συναντάμε περισσότερες. Τέλος, στα παρεπόμενα των ρημάτων, εκτός από τα απλά, σύνθετα και παρασύνθετα, προστίθεται ένα ακόμη σχήμα, τα διπλά ρήματα. Και φυσικά η νεοελληνική κλίση των ρημάτων ακολουθείται και από αντίστοιχη μορφολογία των μετοχών.

Στη μορφολογία και κλίση των αντωνυμιών, για μια φορά ακόμη, ο Καταρτζής εμφανίζεται προοδευτικός, αφού στο εγχειρίδιό του συναντάμε μόνο αντωνυμικούς τύπους της κοινής νέας ελληνικής με εξαίρεση ίσως τον τύπο της αυτοπαθούς αντωνυμίας (*ἄτός μου-ἂτή μου-ἂτό μου*), ο οποίος, ωστόσο, διαφέρει και από την πλειονότητα των άλλων εγχειριδίων, στα οποία συναντάμε τύπους αρχαιοελληνικούς (*ἐμαυτοῦ, σαυτοῦ, ἐαυτοῦ*).

Όσον αφορά την ορθογραφία, παρατηρούμε, σύμφωνα με τον Δημαρά, μια ροπή προς την αρχαία, αφού πουθενά δεν διαισθάνεται κανείς τη θέληση να διακοπεί η συνοχή της νέας από την αρχαία. Η ιστορική ορθογραφία είναι παντού σεβαστή και βρισκόμαστε ακόμη μακριά από τον καινοτόμο Βηλαρά³⁰².

Τέλος, πρέπει να αναφερθεί ότι στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο ως παραδείγματα χρησιμοποιούνται μεμονωμένες λέξεις και όχι φράσεις ή εκτενή αποσπάσματα. Μόνο στο σημείο που γίνεται λόγος για την προσωδία παρατηρούμε τη χρήση συντομοτάτων φράσεων κυρίως γνωμικών χωρίς αναφορά στην προέλευσή τους με μία εξαίρεση, όπου γίνεται αναφορά σε απόσπασμα του Γαζή.

Επιλογικά, μπορεί να ειπωθεί ότι η Γραμματική του Καταρτζή περιλαμβάνει κάποια συντηρητικά στοιχεία, αφού σε ορισμένα σημεία ακολουθεί τους γραμματικούς της αρχαίας ακόμη και σε θέματα που η εφαρμογή των παλιών κανόνων στη νέα γλώσσα φαίνεται δύσκολη. Ωστόσο, δεν είναι μιμητικός, ούτε

302. Κ.Θ. Δημαράς, «Σχόλια στη Γραμματική τῆς φυσικῆς γλώσσας του Δ. Καταρτζή», Ν. Εστία 61, Αθήνα 1957, σ. 687.

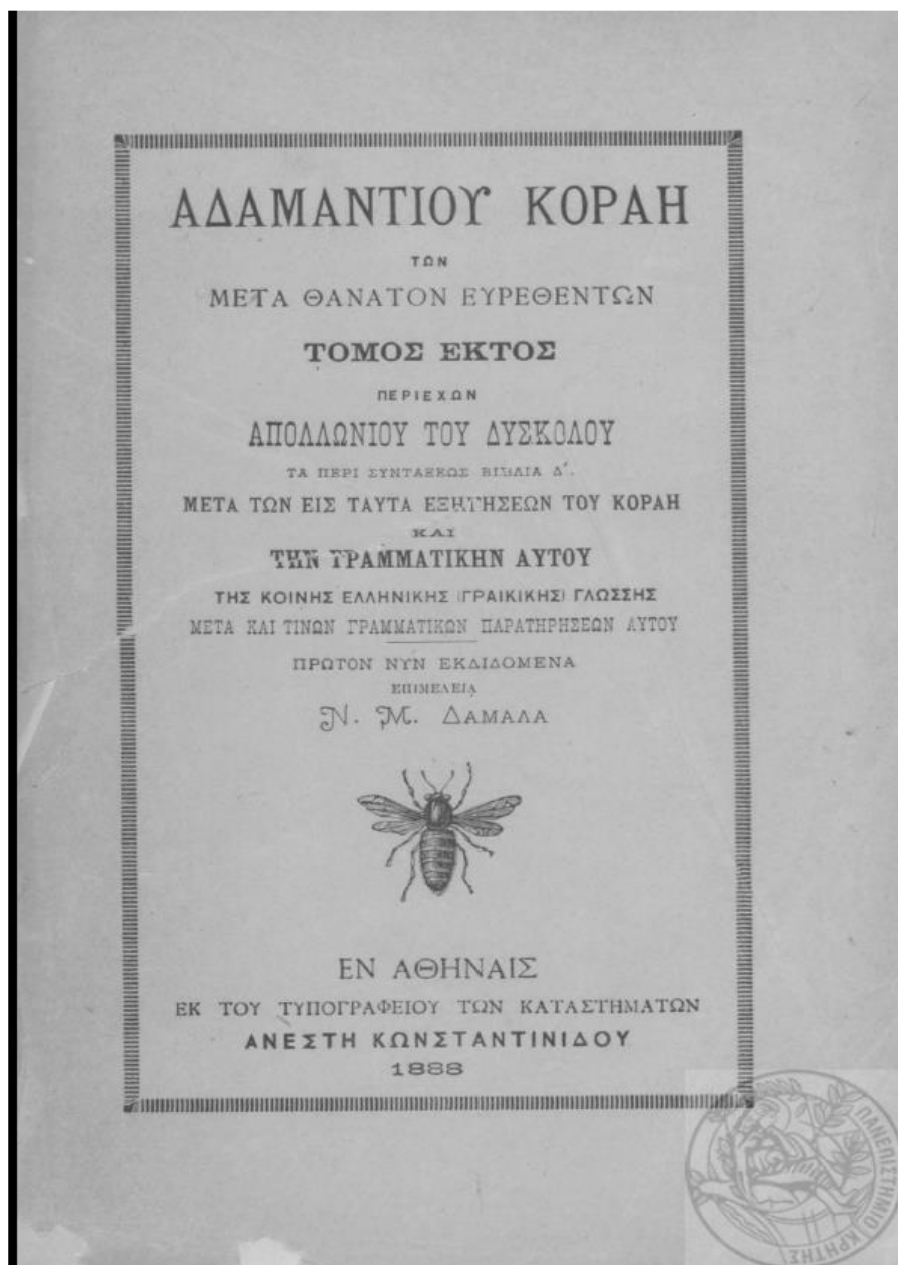
αρχαίων συγγραφέων ούτε των δυτικών προτύπων. Η Γραμματική του, σύμφωνα με τον Δημαρά, δεν προκαλεί ούτε την απογοήτευσή μας ούτε την ανία μας, και αυτό χάρη στα γεμάτα ζωντάνια παραδείγματα που χρησιμοποιεί.

Ο Καταρτζής υπήρξε όχι μόνο φορέας νέων ιδεών, νέων συνειδησιακών καταστάσεων, νέων προσανατολισμών στα θέματα της παιδείας, αλλά και σημαντικός χειριστής τους λόγου³⁰³. Αυτό είναι φανερό σε όλο το συγγραφικό του έργο, αλλά κυρίως στη συγκεκριμένη Γραμματική, η οποία αποτελεί φορέα της ιδεολογίας του που συνίσταται στην υπεράσπιση της «κοινής» γλώσσας. Εξάλλου, η παρακάτω δική του επιγραμματική διατύπωση αντικατοπτρίζει αυτή την ιδεολογία και συνοψίζει τις απόψεις του υπέρ της απλής, ομιλουμένης γλώσσας: «*Κανείς δεν έχει εξουσία να δώσει σε μια λέξη το πάθος που δεν έχει αυτή στο στόμα του λαού*».

303. Κ.Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Νεοελληνικά Μελετήματα*, εκδ. Ερμής, Αθήνα ⁵1989, σ. 211.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΚΤΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ ΚΟΡΑΗ

Εικόνα 12: Δείγμα της Γραμματικής του Αδαμάντιου Κοραή

16.1. Η βιογραφία του Αδαμάντιου Κοραή (1748-1833)

Ο Αδαμάντιος Κοραής γεννήθηκε στη Σμύρνη από οικογένεια με καταγωγή από τη Χίο. Μεγάλωσε σε περιβάλλον λογίων και αποφοίτησε από την Ευαγγελική Σχολή επί διευθύνσεως του Ιερόθεου Δενδρινού³⁰⁴. Ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την εκμάθηση ευρωπαϊκών γλωσσών και διδάχθηκε ιταλικά, γαλλικά, γερμανικά και λατινικά, ενώ στα 1764 φέρεται να παρακολουθεί και μαθήματα εβραϊκών³⁰⁵. Ο ίδιος κάνει ιδιαίτερη μνεία στον δάσκαλό του των λατινικών Ολλανδό εφημέριο Βερνάρδο Κέυν (Bernhard Keun), στον οποίο με τη σειρά του δίδασκε ελληνικά³⁰⁶. Στις μελέτες του χρήσιμο βοήθημα στάθηκε η βιβλιοθήκη που είχε κληρονομήσει από τον παππού του Α. Ρύσιο και στην οποία κατέφευγε συχνά.

Το 1772 έφυγε για το Άμστερνταμ, τυπικά για να εργαστεί στις επιχειρήσεις του εμπόρου Στάθη Θωμά, ουσιαστικά όμως για να διεκδικήσει τους πνευματικούς και κοινωνικούς του ορίζοντες. Πράγματι, στην Ολλανδική πρωτεύουσα εκτός από την ενασχόλησή του με τις εμπορικές υποθέσεις του πατρικού του οίκου, είχε την ευκαιρία να ασχοληθεί και με την παιδεία, να ικανοποιήσει τη δίψα του για μάθηση αλλά και να υιοθετήσει καινούργιο τρόπο ζωής και να απολαύσει τις διασκεδάσεις, που του προσέφερε η ανοιχτή κοινωνία της Ολλανδίας³⁰⁷. Δέκα χρόνια αργότερα, κατόρθωσε, παρά τις αρχικές αντιρρήσεις της οικογένειάς του, να φύγει στο Μονπελιέ της Γαλλίας για σπουδές ιατρικής (τις οποίες ολοκλήρωσε το 1787, οπότε αναγορεύτηκε διδάκτωρ)³⁰⁸. Εκεί μυήθηκε στο πνεύμα του γαλλικού Διαφωτισμού και αφοσιώθηκε στη μελέτη της αρχαίας ελληνικής και λατινικής γραμματείας. Η

304. Δ. Θερειανός, *Αδαμάντιος Κοραής*, τόμ. Α', εκδ. τύποις του Αυστροουγγρικού Λόυδ, εν Τεργέστη 1889, σσ. 93-94.

305. Α. Κοραής, *Αδαμάντιου Κοραή βίος συγγραφείς παρά του ιδίου*, εκδ. Τυπογραφείο Νικ. Πάσσαρη, Αθήνα 1870, σσ. 8-10.

306. Α. Μάμουκας, *Αδαμάντιος Κοραής. Βίος και έργα*, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1989, σ. 9.

307. Ο Στ. Πέτρου, παραγίος επιφορτισμένος να παρακολουθεί τη συμπεριφορά του Κοραή και να στέλνει αναφορές στον προϊστάμενό του στη Σμύρνη, αναφέρει ότι έχει τέσσερις δασκάλους που του διδάσκουν ολλανδικά, ισπανικά, εβραϊκά, γεωμετρία και κιθάρα. Επιπλέον, επικρίνοντας τη συμπεριφορά του Κοραή, αναφέρει ότι «Μεγάλο κακό του έγεινεν οπού ήλθεν εδώ. Διαβάζοντας τα διαβολεμένα βιβλία τα φραντζέζικα, έγινεν ωσάν άσωτος υιός». Βλ. Στ. Πέτρου, *Γράμματα από το Άμστερνταμ*, (επιμ.) Φίλιππος Ηλιού, εκδ. Ερμής, ΝΕΒ 1976, σσ. 20 & 41. Βλ. Α. Δρούλια, «Το βλέμμα του «άλλου». το Άμστερνταμ στον 18ο αιώνα όπως το είδαν δύο Έλληνες της εποχής», *Ο Ερανιστής*, 24 (2003), σσ. 100-102.

308. Πηγή: Αρχείο Ελλήνων Λογοτεχνών, Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, διαθέσιμο στο: <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=461&t=613> τελευταία πρόσβαση Αύγουστος 2014.

δύσκολη οικονομική κατάσταση που αντιμετώπισε μετά το θάνατο των γονιών του έναν χρόνο αργότερα και παρά τη χρηματική ενίσχυση που δεχόταν από τον δάσκαλό του Keun και άλλους στενούς του φίλους, τον ανάγκασε να ασχοληθεί επαγγελματικά με τη μετάφραση³⁰⁹.

Από το 1788 και ως το τέλος της ζωής του, ευρισκόμενος στο Παρίσι έζησε από κοντά τη Γαλλική Επανάσταση, τα γεγονότα της οποίας επηρέασαν καθοριστικά τη σκέψη του. «Το ανήσυχο και φωτισμένο πνεύμα του Κοραή, ζώντας από κοντά τις σαρωτικές εξελίξεις της Γαλλικής Επανάστασης και τα μεγάλα πνευματικά κινήματα, συνδέει άρρηκτα τη γλώσσα με την παιδεία, μέσω της οποίας προσδοκά τον φωτισμό του Γένους και την ανάστασή του από τον τουρκικό ζυγό»³¹⁰. Μέλος της Εταιρείας των Παρατηρητών του Ανθρώπου, ανέπτυξε φιλογαλλική δράση, μετέφρασε τη «Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» και άλλα φιλελεύθερα νομικά και πολιτικά κείμενα. Το ενδιαφέρον του για την πολιτική κατάσταση στο νέο ελληνικό κράτος, αν και από απόσταση, τον συντρόφευσε ως τα τελευταία χρόνια του, οπότε τήρησε πολεμική στάση έναντι της διακυβέρνησης του Καποδίστρια. Παράλληλα, ο Κοραής εξελίχθηκε σε κεντρική μορφή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, εμβαθύνοντας περισσότερο στις φιλολογικές και γλωσσολογικές μελέτες και διευρύνοντας τον κύκλο των γνωριμιών του με Γάλλους και Έλληνες ομογενείς.

Στις αρχές του 19ου αιώνα οδηγήθηκε σταδιακά στη διαμόρφωση μιας θεωρίας για το νεοελληνικό γλωσσικό ζήτημα, γνωστής ως θεωρίας της «μέσης οδού», η οποία αποτέλεσε σημείο αναφοράς και είχε ποικίλες επιπτώσεις στη μετέπειτα εξέλιξη της νεοελληνικής γλώσσας και γραμματείας. Ως προς τις γλωσσικές του πεποιθήσεις αντιτασσόταν τόσο στη χρήση της αρχαϊζουσας όσο και της απλής δημοτικής. Θεωρώντας τη γλώσσα βασικό εργαλείο για την παιδεία προωθούσε την καθιέρωση ενός κατανοητού γλωσσικού ιδιώματος, που δανειζόταν στοιχεία από την αρχαία ελληνική, αλλά και την καθομιλουμένη της εποχής του³¹¹. Αυτή η «μέση οδός» είναι η δική του απάντηση στη φθορά που, όπως πίστευε, έχει υποστεί η ελληνική γλώσσα από τα αρχαία χρόνια έως τις μέρες του³¹². Ξεκινώντας, από τη «χυδαία» –κατά τα λεγόμενά του– δημοτική θα επιδιώξει την τροποποίησή της

309. Γ. Κουρνούτος, «Αδαμάντιος Κοραής 1748-1833», *Νέα Εστία*, 1355, Αθήνα 1983, σ. 5.

310. Γ. Μπαμπινιώτης, «Αδαμάντιος Κοραής, ο μεγάλος στοχαστής της ελληνικής γλώσσας», *Ελληνική γλώσσα. Παρελθόν, παρόν και μέλλον*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1994, σ. 49.

311. Μ. Περάνθη, *Ο άλλος Κοραής*, εκδ. Φιλιπότη, Αθήνα 1983, σσ. 41-43.

312. Ρ.Δ. Αργυροπούλου, «Κοραής Αδαμάντιος», *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τόμ. 5, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986, σ. 25.

σύμφωνα με τους κανόνες και τα πρότυπα της αρχαϊζουσας σε μια προσπάθεια εξευγενισμού της. Κι αυτό γιατί βασική θεμελιακή του αρχή ήταν η γνωστή φράση «μήτε τύραννοι τῶν χυδαίων, μήτε πάλιν δοῦλοι τῆς χυδαιότητος αὐτῶν³¹³».

Ανάμεσα στις καινοτομίες που εισάγει είναι η απαλοιφή λαϊκών και ξένων λέξεων –κυρίως τουρκικών- αλλά και η δημιουργία νέων από τον συνδυασμό ριζών και καταλήξεων των δύο γλωσσικών ιδιωμάτων. Η προσέγγισή του, πλησιάζει τα όρια μιας απλής καθαρεύουσας, που παραμένει ωστόσο ανομοιογενής³¹⁴. Σε μεταγενέστερες συγγραφές του θα προσφύγει στη χρήση περισσότερων δημοτικών παρά αρχαϊκών στοιχείων για τη «γραικική γλώσσα» του, όπως ο ίδιος την αποκαλούσε³¹⁵. Εξάλλου, όπως επισημαίνει ο Κ.Θ. Δημαράς, η γλωσσική του θεωρία δεν είναι κάτι στατικό και αμετακίνητο από την αρχή των πνευματικών του επιδόσεων ως το τέλος της μακράς ζωής του, αλλά παρουσιάζει με σαφήνεια μια καμπύλη, την οποία οφείλουμε να έχουμε υπόψη μας. Και αξίζει να πούμε ότι η γραμμή, την οποία διαγράφει η θεωρία του, καταλήγει σε ολοένα σαφέστερη ροπή προς τη ζωντανή λαλιά, ας πούμε -κάπως συμβατικά- προς τη δημοτική³¹⁶. Κάτι αντίστοιχο παρατηρεί και ο Μπαμπινιώτης, ο οποίος, κάνοντας λόγο για τη γλώσσα του Κοραή, αναφέρει ότι «Ο Κοραής ούτε στη δημοτική, όπως τη νοούμε σήμερα, έγραψε, ούτε ειδική γλωσσολογική κατάρτιση διέθετε[...]έγραψε σε γλώσσα που αποτελούσε απλοποιημένη (καθαρισμένη) μορφή της Εκκλησιαστικής κοινής των τελευταίων μεταβυζαντινών αιώνων (16ος-18ος αι.)[...]στην πράξη όμως έγραψε σε μια μορφή συνεχώς μεταβαλλόμενη, δημοτικίζουσας καθαρεύουσας³¹⁷».

Ο Vincenzo Rotolo, μελετητής της γλώσσας του Κοραή, επισημαίνει ότι ο Κοραής στην αντιμετώπιση του γλωσσικού ζητήματος και κυρίως στη διόρθωση της γλώσσας έλαβε υπόψη του δύο διαστάσεις, αφενός την εθνική, αφού ταύτιζε την

313. V. Rotolo «Η γλωσσική θεωρία του Κοραή. Ιδεολογικές ρίζες και ψυχολογικά κίνητρα», *Διήμερο Κοραή Προσεγγίσεις στη γλωσσική θεωρία, τη σκέψη και το έργο του Κοραή*, εκδ. Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1984, σ. 45.

314. Α. Τσοπανάκης, «Η γλωσσική θεωρία του Κοραή και η γλώσσα του», *Νέα Εστία*, 114, Αθήνα 1983, σσ. 40-41.

315. Μ. Περάνθης, *ό.π.*, σ. 79.

316. Κ.Θ. Δημαράς, «Ο Κοραής και η γλώσσα. Η θεωρία», *Διήμερο Κοραή Προσεγγίσεις στη γλωσσική θεωρία, τη σκέψη και το έργο του Κοραή*, εκδ. Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1984, σ. 20.

317. Γ. Μπαμπινιώτης, *Συνοπτική ιστορία της Ελληνικής γλώσσας*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002, σ. 183.

γλώσσα με το έθνος και την εθνική ταυτότητα³¹⁸, οπότε αναβάθμιση της γλώσσας σήμαινε αυτόματα και αναβάθμιση του έθνους, και αφετέρου την ηθική, αφού θεωρούσε ότι η «βαρβάρωσις» της γλώσσας επέφερε τη διαστροφή των ηθών και αντίστροφα³¹⁹.

Οι θεωρήσεις αυτές, αρκετά διαδεδομένες στους κύκλους των Ελλήνων λογίων της εποχής, αποτέλεσαν τη βάση της προτεινόμενης γλωσσικής του διόρθωσης. Η θεωρία της «μέσης οδού», καταστάλαγμα τελικά της κλασικής και ευρωπαϊκής του παιδείας, είναι μια ενδιάμεση λύση, που προσπαθεί να συμβιβάσει αφενός μεν την αναγκαιότητα για υιοθέτηση ενός απλού γλωσσικού οργάνου στην νεοελληνική παιδεία, αφετέρου να αναβαπτίσει τη νέα γλώσσα στο πλαίσιο της αρχαίας ελληνικής.

Η υλοποίηση αυτής της θεωρίας στην πράξη συνάντησε πολλά εμπόδια, προκάλεσε πολλές αντιδράσεις και έγινε η αφορμή για μια μακροχρόνια γλωσσική διένεξη, τα αποτελέσματα της οποίας επηρέασαν την ελληνική πνευματική ζωή για πολλά χρόνια. Αρκετοί λόγιοι της εποχής στάθηκαν στο πλευρό του, όπως οι Ν. Βάμβας, Κ. Κούμας, Κ. Οικονόμου, Θ. Φαρμακίδης κ.ά. Ωστόσο, δεν ήταν λίγοι και εκείνοι που του επιτέθηκαν δριμύτατα, όπως οι Νεόφυτος Δούκας και Παναγιώτης Κοδρικάς. Ο Κοδικάς θεωρούσε τη γλώσσα του Κοραή «μακαρονική», καθώς υιοθετούσε νεοελληνικές λέξεις και καταλήξεις σε αρχαιοελληνικές ρίζες³²⁰. Ο Δούκας, έβλεπε την αρχαία και τη νέα ελληνική ως την ίδια γλώσσα, ενώ ο Κοραής όχι. Ο Δούκας θεωρούσε ότι μόνο με την εκμάθηση της αρχαίας ελληνικής θα μπορούσαν οι Έλληνες να γίνουν μέτοχοι του πνεύματος του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, σε αντίθεση με τον Κοραή που πίστευε ότι όλοι οι Έλληνες έπρεπε να απολαμβάνουν τα πλεονεκτήματα της γνώσης της αρχαίας ελληνικής αλλά στην εκπαίδευση και στα βιβλία θα έπρεπε να επικρατεί η κοινή³²¹. Η σύγκρουση μεταξύ τους ήταν σφοδρή και διήρκεσε για αρκετά χρόνια. Το βέβαιο είναι ότι ο Κοραής έθεσε το γλωσσικό ζήτημα στις πραγματικές του διαστάσεις, ανασύροντας στο

318. Αδ. Κοραής, «Ἡ γλῶσσα εἶν' αὐτό τὸ ἔθνος», *Ἄτακτα*, τόμ. 4^{ος}, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1995, σ. 225. Βλ. και P. Mackridge, *Γλώσσα και εθνική ταυτότητα στην Ελλάδα 1766-1976*, εκδ. Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2009, σ. 139.

319. V. Rotolo, *ό.π.*, σσ. 45-48.

320. P. Mackridge, «Korais and the Greek language question», in P. M. Kitromilides (ed.), *Adamantios Korais and the European Enlightenment*, Voltaire Foundation, Oxford 2010, p. 146.

321. P. Mackridge, *ό.π.*, p. 145.

προσκήνιο της πνευματικής ζωής της νέας Ελλάδας, ζητήματα και προβλήματα με τα οποία μέχρι τότε κανείς δεν είχε ασχοληθεί³²².

Ο Κοραΐς θα πεθάνει στο Παρίσι στις 6 Απριλίου του 1833 έπειτα από σύντομη ασθένεια και θα ταφεί στο κοιμητήριο του Montparnasse, αφήνοντας πίσω του πληθώρα έργων και μεταφράσεων. Ο ίδιος νωρίτερα στην τελευταία του διαθήκη είχε κληροδοτήσει τα βιβλία του στη Χίο ³²³.

Μετά το θάνατό του –και παρά την μεγάλη επιρροή που άσκησε καθ’ όλη τη διάρκεια της γλωσσικής διαμάχης– μόνο ο Κ. Κούμας και ο Θ. Φαρμακίδης παρέμειναν πιστοί στις θέσεις του³²⁴. Κι αυτό, γιατί η «καθαρεύουσα» του Κοραή ως αποτέλεσμα συνειδητής και εκ των έξω επέμβασης στη φυσική λειτουργία της γλώσσας, χαρακτηρίζεται θεμελιακά από τον τεχνητό χαρακτήρα της και ο ρόλος της στη λύση του μακρόχρονου ελληνικού γλωσσικού ζητήματος υπήρξε μάλλον ανασταλτικός παρά βοηθητικός. «Ο Κοραΐς τελικά δεν έλυσε οριστικά το γλωσσικό ζήτημα. Με τις διαφωτιστικές του συζητήσεις και την κριτική του επέβαλε απλούστερη γλώσσα και σταμάτησε να γράφει στην αρχαία ελληνική. Αν ήταν λογοτέχνης θα αισθανόταν βαθύτερη την ανάγκη να γράψει και να συστήσει τη δημοτική. Ο Κοραΐς, ο οποίος από το εμπόριο έγινε πρακτικότερος, περιορίστηκε στην τότε ονομαζόμενη απ’ αυτόν δυνατή απλοποίηση της νέας ελληνικής γλώσσας. Αν ζούσε αργότερα, ίσως θα επεδίωκε ριζική λύση του ζητήματος»³²⁵.

Τέλος, όσον αφορά το θέμα της Γραμματικής, σύμφωνα με τον Εμμ. Παντελάκι, ο Κοραΐς θεωρήθηκε πολέμιος της Γραμματικής, εξάλλου είναι γνωστή η φράση του Κοραή «περισσότερον ἤθελ’ ὠφελήσει το γένος σήμερον ὅστις καίει, παρ’ ὅστις γράφει γραμματικάς». Ωστόσο, ο Παντελάκις κρίνει ότι ο Κοραΐς δεν ήταν πολέμιος της Γραμματικής, αλλά πολέμιος των αδόκιμων και αμέθοδων Γραμματικών, που κυκλοφορούσαν στην Ελλάδα την εποχή της Τουρκοκρατίας. Ο Κοραΐς έβρισκε τρία σημαντικά μειονεκτήματα στις Γραμματικές αυτές: ήταν γραμμένες στην αρχαία γλώσσα, ήταν πολύ διεξοδικές και ήταν αμέθοδες. Αυτά τα τρία σφάλματα ήταν ικανά να απομακρύνουν τους νέους από την

322. Ν. Χαριλάου, *Νεόφυτος Δούκας, ένας μεγάλος δάσκαλος και λόγιος του 18ου-19ου αιώνα*, [διδασκαρική διατριβή], Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Τμήμα φιλολογίας, Ιωάννινα 1999, σ. 297.

323. Κ.Ι. Αμαντος, *Αδαμάντιος Κοραΐς*, εκδ. Τυπογραφείον Εστία, Αθήνα 1933, σ. 28.

324. Κ.Θ. Δημαράς, *Ο Κοραΐς και η εποχή του*, εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1953, σ. 61.

325. Κ. Αμαντος, *Τα γράμματα εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν 1566-1822 (σχολεία και λόγιοι)*, εκδ. τύποις Αδερφών Ι. Φερούση, Πειραιεύς 1946, σ.146.

ελληνική παιδεία, γιατί έκαναν τη μάθησή της ασυγκρίτως δυσκολότερη από ό,τι είναι πραγματικά. Γι' αυτό και ο ίδιος συνέγραψε Γραμματική³²⁶.

16.2. Γραμματική τῆς κοινῆς ἐλληνικῆς γλώσσης

16.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου

Η συγκεκριμένη Γραμματική δεν αποτελεί μεμονωμένο έργο-βιβλίο, αλλά τη συναντάμε μεταξύ άλλων στον έκτο τόμο των μετά θάνατον ευρεθέντων του Αδαμάντιου Κοραή, τα οποία έχει εκδόσει ο Ν.Μ. Δαμαλάς το 1888.

Σύμφωνα με τον Εμμ. Φραγκίσκο³²⁷, ο τίτλος του έργου κατασκευάστηκε αυθαίρετα από τον εκδότη του Ν.Μ. Δαμαλά, καθώς ο Κοραής δεν θα χρησιμοποιούσε την οξύμωρη συνεφορά «κοινῆς ἐλληνικῆς» καθώς στην κοραϊκή σημαντική ελληνική γλώσσα είναι η αρχαία. Το έργο είχε τιτλοφορηθεί από τον Κοραή απλώς «Γραμματική τῆς Γραικικῆς γλώσσης». Επιπλέον, ο Εμμ. Φραγκίσκος³²⁸ αναφέρει πως ο εκδότης της Γραμματικής Ν.Μ. Δαμαλάς θεωρεί ότι πρόκειται για συλλογή υλικού ασυμπλήρωτου και ανεπεξέργαστου ακόμη στα 1796, χρονιά που ο Κοραής διαπραγματευόταν μέσω του έμπιστου φίλου του ελληνιστή Chardon de la Rochette τη δυνατότητα μελλοντικής έκδοσής του. Σύμφωνα με τον Φραγκίσκο, όμως, τα πράγματα δεν ήταν ακριβώς έτσι. Το κείμενο της έκδοσης του Δαμαλά, ατελές οπωσδήποτε και ανολοκλήρωτο αλλά κάθε άλλο παρά απλό άθροισμα γραμματικής ύλης είναι. Αντίθετα, βρισκόμαστε μπροστά σε μια μεθοδική συγγραφή με διαστρωμένα και επεξεργασμένα κεφάλαια έτσι που να δημιουργεί τη σκέψη ότι ο Κοραής έκανε το επόμενο βήμα και αποτόλμησε το εγχείρημα της σύνθεσης. Το ζήτημα ξεκαθάρισε αργότερα η αυτοψία χάρη στη δημοσίευση του καταλόγου των χειρογράφων της Βιβλιοθήκης Χίου, που επέτρεψε στην έρευνα να κάνει τις παραπέρα διαπιστώσεις της. Πραγματικά, τα υπ. αριθ. 289 και 477 χφφ³²⁹ διασώζουν, το πρώτο, τη Γραμματική της έκδοσης Δαμαλά, και το δεύτερο

326. Εμμ.Γ Παντελάκης., «Ο Κοραής και η γραμματική», *Τεσσαρακονταετηρίς της καθηγεσίας Κ.Σ. Κοντού. Φιλολογικά Διατριβαί υπό των μαθητών και θαυμαστών αυτού προσφερόμεναι*, εκδ. Τύποις Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1909, σ. 133.

327. Εμμ. Φραγκίσκος, «Πρώιμα σχεδιάσματα του Κοραή για μια Γραμματική της Γραικικής», *Διήμερο Κοραή Προσεγγίσεις στη γλωσσική θεωρία, τη σκέψη και το έργο του Κοραή*, εκδ. Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1984, σ. 70.

328. Εμμ. Φραγκίσκος, *ό.π.*, σσ. 71-72.

329. Στεφ. Καββάδας, *Η έν Χίω Βιβλιοθήκη του Κοραή. Ιστορία, Κατάλογος χειρογράφων*, Αθήνα 1933.

Σημειώσεις περὶ τῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης, γραμματικῆς ὄχι λεξικογραφικῆς, ὅπως θα υπέθετε κανεῖς, υφῆς. Το εἶδος, ο ὄγκος, ἡ μέθοδος καταγραφῆς καὶ ἡ ταξινόμηση τῶν σημειώσεων αὐτῶν, ἀκόμη καὶ ο πρῶτος γραφικὸς χαρακτήρας τοῦ Κοραή, μας πείθουν ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ συγκομιδὴ τοῦ υλικοῦ, γιὰ τὴν ὁποία μιλοῦσε ὁ Chardon de la Rochette στα 1796 καὶ ποὺ θα αποτελοῦσε τὴ βάση γιὰ τὸ σχεδιαζόμενο βιβλίο Γραμματικῆς.

16.2.2. Διάταξη καὶ παρουσίαση τῆς ὕλης

Τὸ εγχειρίδιο ξεκινά στὴ σελίδα 264 τοῦ ἔκτου τόμου καὶ καλύπτει 112 σελίδες. Ἡ ἐναρξὴ γίνεται με τὸν ὀρισμὸ τῆς γραμματικῆς ὡς ἡ τέχνη τοῦ νὰ μιλάμε καὶ νὰ γράφουμε σωστά. Ἡ γραμματικὴ σύμφωνα με τὸν Κοραή διαίρεται σὲ τέσσερα μέρη: ὀρθογραφία, προσωδία, ετυμολογία καὶ σύνταξη.

Περὶ ὀρθογραφίας (σσ. 1-9)

Ἡ ὀρθογραφία σύμφωνα με τὸν Κοραή, διδάσκει τὴ διάκριση τῶν γραμμάτων. Γίνεται λόγος γιὰ τὰ εικοσιτέσσερα γράμματα, τὴν προέλευσίν τους καὶ τὴν διάκρισίν τους σὲ φωνήεντα καὶ σύμφωνα. Αναφέρεται ὁ τρόπος προφορᾶς τῶν φωνηέντων καὶ ἡ διαφοροποίηση τῆς προφορᾶς μεταξύ ἀρχαίας καὶ νέας ἐλληνικῆς γλώσσας. Ἀκολουθεῖ ἀνάλυση τῶν συμφώνων καὶ κατηγοριοποίησίν τους σὲ ἀφωνα, υγρά, διπλά καθὼς καὶ υπερωικά, χειλικά, γλωσσικά καὶ ὀδοντικά. Σύμφωνα με τὴν Cvetkovic-Kurelec³³⁰, νεωτερισμὸς τοῦ Κοραή εἶναι ἡ περιγραφή τοῦ τῶν υπερωικών, χειλικῶν, γλωσσικῶν καὶ ὀδοντικῶν συμφώνων, ἡ ὁποία παρουσιάζεται ὡς ἡ πρώτη σύγχρονη περιγραφή τῶν συμφώνων αὐτῶν, ἀνάλογα με τὸ «διάφορον τοῦ στόματος σχηματισμόν, με τὸν ὁποῖον ἐκφωνοῦνται», δηλαδὴ με τὴν ἀρθρωσὴ τους.

Περὶ προσωδίας (σσ. 9-19)

Ἡ προσωδία διδάσκει τὴ διάκριση τῶν συλλαβῶν, τὴν ὁποία ὁ Κοραὴς κάνει ἀκολουθώντας τὶς παραδοσιακὲς Γραμματικὲς τῆς ἀρχαίας. Ὁ Κοραὴς ὀρίζει, ἀναλύει καὶ κατηγοριοποιεῖ τὶς συλλαβὲς καθὼς καὶ τὰ δύο πνεύματα ψιλὴ καὶ δασεία. Ἀκολούθως, ἀναλύει τὴν ἀπόστροφο, τὴ διαστολή καὶ τὴν ὕφ' ἓν γιὰ τὴν ὁποία

330. V. Cvetkovic-Kurelec, «Ἡ περιγραφή τῆς προφορᾶς τῆς νεοελληνικῆς στα γλωσσικά εγχειρίδια τῶν Ἑλλήνων διαφωτιστῶν», στὸ *Μελέτες γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Γλῶσσα. Πρακτικά τῆς 20ῆς ἐτήσιας συνάντησης τοῦ ΑΠΘ* (23-25/4 1999), Θεσσαλονίκη 2000, σ. 250.

επισημαίνει ότι δεν τη μεταχειριζόμαστε πλέον. Αναφέρεται επιπλέον στους τόνους (οξεία, βαρεία, περισπωμένη) και δίνονται ορισμένοι κανόνες τονισμού. Τέλος, γίνεται λόγος για την έγκλιση τόνου και τις εγκλιτικές λέξεις καθώς και για τους κανόνες συλλαβισμού με παραδείγματα και αναφορές στα αρχαία ελληνικά και τα λατινικά.

Περὶ ἐτυμολογίας (σσ. 20-25)

Η ετυμολογία ή αναλογία διδάσκει τη διάκριση των λέξεων σε κλιτές και άκλιτες. Ο Κοραής δίνει τα κλιτά και άκλιτα μέρη του λόγου και συνεχίζει με άλλες διαιρέσεις των λέξεων σε πρωτότυπες και παράγωγες, απλές και σύνθετες, τις αλλαγές που υφίστανται τα γράμματα των σύνθετων λέξεων και τέλος τις ανώμαλες λέξεις. Ακολουθεί λόγος για τα τρία πρόσωπα των ρημάτων και τις πέντε πτώσεις των ονομάτων, μετοχών και αντωνυμιών. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Κοραής αναφέρει πως η δοτική δεν χρησιμοποιείται πλέον και στη θέση της -όπως διδάσκουν και οι γραμματικές της κοινής- έχουμε απλή ή εμπρόθετη αιτιατική. Ωστόσο, επισημαίνει ότι η χρήση της δοτικής δεν είναι παντελώς άγνωστη αναφέροντας παραδειγματικές φράσεις. Αν και σπανίζει η χρήση της, εντούτοις αναφέρει πως θα τη διατηρήσει στην κλίση των ονομάτων, των άρθρων κ.λπ. για να μη «κολοβώσει» τη γλώσσα.

Περὶ ἄρθρων (σ. 25)

Δίνεται ο ορισμός του (οριστικού) άρθρου και η κλίση του όπως τη γνωρίζουμε από την αρχαία ελληνική. Πάλι στη δοτική αναφέρεται σε παρένθεση και εμπρόθετος τύπος της αιτιατικής για να φανεί, όπως προαναφέρθηκε, η αντικατάσταση της πρώτης από τη δεύτερη. π.χ. τῷ ἢ εἰς τὸν.

Περὶ ὀνόματος (σσ. 26-45)

Όνομα είναι η λέξη που δηλώνει πρόσωπο ή πράγμα χωρίς χρόνο. Τα ονόματα διακρίνονται σε ουσιαστικά και επίθετα. Ο Κοραής δίνει τον ορισμό των ουσιαστικών και τα διακρίνει σε κύρια, προσηγορικά και αφηρημένα αναλύοντας τους όρους αυτούς. Στη συνέχεια κάνει λόγο για τις κλίσεις των ονομάτων αναφέροντας πως αυτές είναι τρεις, δύο των ισοσύλλαβων και μία των περιττόςυλλαβων.

Στην πρώτη κλίση περιλαμβάνονται ονόματα αρσενικά σε –ας και –ης και θηλυκά σε –α και –η. Η πρώτη κλίση λοιπόν αντιστοιχεί στην α΄ κλίση της αρχαίας ελληνικής. Ωστόσο, ο Κοραΐς στη δοτική προσθέτει πάντα τον εμπρόθετο τύπο της αιτιατικής. Επιπλέον, προσθέτει στη γενική των αρσενικών και τις καταλήξεις –α (Ἀνδρέου και Ἀνδρέα) και –η (τοῦ Κωνσταντῆ), που απαντούν στη νέα ελληνική. Προσθέτει ακόμη την ιδιαιτερότητα κλίσης των ονομάτων με περισπωμένη στη λήγουσα (Θωμᾶς, Κωνσταντῆς) τα οποία σχηματίζουν γενική ενικού μόνο σε –ᾶ (τοῦ Θωμᾶ) και –ῆ (Κωνσταντῆ) αντίστοιχα και πληθυντικό σε –αδες και –ηδες τονίζοντας ότι τα παραπάνω ισχύουν μόνο για τα ουσιαστικά και όχι για τα επίθετα. Στα κλιτικά παραδείγματα των θηλυκών βλέπουμε τη γνωστή α΄ κλίση της αρχαίας ελληνικής. Για μια φορά ακόμη όμως ο Κοραΐς επισημαίνει επιπλέον καταλήξεις που συναντάμε μόνο στη νέα ελληνική. Θηλυκά που λήγουν σε –α καθαρό, –δα, –θα, –ρα, –α περισπώμενο σχηματίζουν γενική ενικού σε –ας και όχι –ης (φιλίας, Λύδας, Μάρθας, ἡμέρας)

Η δεύτερη κλίση περιλαμβάνει ονόματα αρσενικά και θηλυκά σε –ος και ουδέτερα σε –ον, τα οποία κλίνονται όπως γνωρίζουμε από τα αρχαία ελληνικά. Εδώ γίνεται αναφορά και στα συνηρημένα ουσιαστικά νόος-νοῦς και ὁστέον-ὁστοῦν, των οποίων η κλίση είναι αρχαιοελληνική. Επιπλέον, αναφέρεται ότι έτσι κλίνονται και ξενικά ονόματα όπως ο Ἰησοῦς.

Σύμφωνα με τον Κοραΐ, οι αττικοί σχημάτιζαν τα ουσιαστικά σε –ος και –ον με τις καταλήξεις –ως και –ων. Αυτούς τους σχηματισμούς οι γραμματικοί τους θεώρησαν λανθασμένα ως ξεχωριστή κλίση, την τέταρτη. Δίνονται ορισμένες ανωμαλίες της κλίσης με σημαντικότερη κάποια παλιά υποκοριστικά σε –ιον, τα οποία σήμερα μεταχειριζόμαστε ως απλά και κλίνονται «κολοβά» δίνοντας ως κλιτικό παράδειγμα «τὸ παιδί». Ο Κοραΐς εξηγεί ότι η παραφθορά αυτή έγινε από «χυδαίους» (εννοώντας δημοτικιστές) συγγραφείς του 9^{ου} και 10^{ου} αιώνα, οι οποίοι έγραφαν τὸ παιδὶν, τὸ ψωμὶν κ.λπ. δίνοντας μάλιστα παραδείγματα από το γνωστό έμμετρο μυθιστόρημα «Βέλθανδρος και Χρυσάντζα». Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και με το Κύρις, το οποίο προκύπτει από συγκοπή του Κύριος. Έτσι προκύπτουν και πολλά ακόμη ονόματα όπως αυτά των μηνών: Μάρτις, Νοέμβρις κ.λπ. καθώς και ονόματα σε –άρις π.χ. κατεργάρις, μακελλάρις κ.ά. Η παραπάνω συγκοπή ισχύει

μόνο για τα ουσιαστικά και σε καμία περίπτωση για τα επίθετα (δε λέμε ποτέ ἅγισ αντί για ἅγιος) και επιπλέον μεγάλος αριθμός αυτών των ουσιαστικών σχηματίζονται μάλλον κατά τα ανώμαλα της α' κλίσης (ὁ κατεργάρης, τοῦ κατεργάρη).

Η τρίτη κλίση περιλαμβάνει ονόματα και των τριών γενών, τα οποία λήγουν στα φωνήεντα α, ι, υ, ω και στα σύμφωνα ν, ξ, ρ, σ, ψ. Για κάθε ληκτικό φωνήεν ή σύμφωνο δίνονται παραδείγματα. Έτσι λοιπόν, αναφέρονται τα ακόλουθα ουσιαστικά: Ἑλλήν, ἄρπαξ, πράξις, πατήρ, φλέψ, πρᾶγμα, μέλι, ἄστρ, δόρ, ἡχῶ, Λητῶ, κεφαλοῦ, χειλοῦ κ.ά. Ορισμένα από αυτά τα ουσιαστικά κλίνονται και η κλίση τους είναι αρχαία ελληνική.

Περὶ ἐπιθέτου (σσ. 45-49)

Δίνεται ο ορισμός του επιθέτου και οι διαφορές του από το ουσιαστικό κυρίως στη σημασία. Αναφέρονται τα τρία γένη του επιθέτου, τα ουσιαστικοποιημένα επίθετα, επίθετα με ένα μόνο γένος, τα επίθετα ουδετέρου γένους που λαμβάνονται ως αφηρημένα ουσιαστικά και τα προσηγορικά. Κάθε περίπτωση αναλύεται και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα. Δεν έχουμε σχηματισμό κλιτικών παραδειγμάτων επιθέτων απλώς αναφέρεται ότι αυτά κλίνονται όπως και τα ουσιαστικά σε διάφορες κλίσεις.

Περὶ συγκριτικῶν καὶ ὑπερθετικῶν (σσ. 49-57)

Δίνεται ο ορισμός και ο σχηματισμός των παραθετικών με τις βασικές καταλήξεις –τερος, –τερα ή –τερη, –τερον. Αναφέρεται η διαφοροποίηση των –οτερος και –ωτερος καθώς και οι καταλήξεις –ύτερος, –έστερος, –ούστερος, –ητερος και τότε αυτές απαντούν. Γίνεται λόγος για την παραγωγή παραθετικών από επιρρήματα και προθέσεις, για τα περιφραστικά παραθετικά και για τον υπερθετικό που προκύπτει από τη σύνθεση με τα: ὑπὲρ, πᾶν, ὅλο, θεό, με ενδεικτικά παραδείγματα για κάθε περίπτωση χωρίς ωστόσο να προβαίνει ο Κοραΐς στην κλίση τους.

Περὶ πατρωνυμικῶν (σ. 57)

Δίνεται ο ορισμός και οι βασικότερες καταλήξεις τους όπως οι εξής: αρσενικά -ίδης, -ιάδης, θηλυκά -ίνη, -ώνη, -ας, -ις, θηλυκά ανδρωνυμικά σε -ου, -αίνα.

Περὶ πολιονυμικῶν ἢ ἐθνικῶν (σσ. 57-59)

Δίνεται ο ορισμός τους και αναφέρεται ότι παλιά υπήρχαν πάρα πολλοί σχηματισμοί και καταλήξεις από τις οποίες φυλάξαμε τις εξής: -αίος, -ίος, -ός, -ίνος, -ανός, -ικός, -ατης, -ιτης, -ωτης, -ακος, -ίνος, -αν, -ηρ, -ην, -ης, -υς, -ων, -ξ, -ας, -ψ, -ευσ. Για τις παραπάνω καταλήξεις δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Περὶ κτητικῶν (σ. 59)

Δίνεται ο ορισμός τους και οι κυριότερες καταλήξεις τους: -ίος, -είος, -ίνος, -ικός, -ιακος, -ωδης, -ερος, -ηρος, -ηλος.

Περὶ ὑποκοριστικῶν (σσ. 60-66)

Δίνεται ο ορισμός των υποκοριστικών και αναφέρεται ότι στην πλειονότητά τους σχηματίζονται από τα προσηγορικά. Ο Κοραΐς αναφέρει ότι παλιά υπήρχαν πολλές καταλήξεις πάνω από τριάντα. Και σήμερα έχουμε διατηρήσει πάρα πολλές, περισσότερες και από την ιταλική γλώσσα, η οποία θεωρείται από τις πιο πλούσιες σε υποκοριστικές καταλήξεις. Αναφέρονται οι εξής: -αδιον, -ακιον, υφιον, -αριον, -ασιον, -ιδιον, -υδριον, -αιον, -ιον. Πολλά από τα παραπάνω δεν έχουν όμως υποκοριστική σημασία. Αρσενικές καταλήξεις είναι οι: -ισκος, -ακης και θηλυκή η -ου. Αναφέρονται επίσης και οι καταλήξεις -ιτζης, -ιτζα, -ιτζιον, τις οποίες ο Κοραΐς χαρακτηρίζει βαρβαρότατες και θεωρεί ότι φαίνονται ως παραφθορά των αρχαίων υποκοριστικών καταλήξεων -ισκος, -ισκη, -ισκον. Αναφέρονται ορισμένες ακόμη υποκοριστικές καταλήξεις όπως οι: -ουτζικος, -ουδι(ο)ν, -ουλης και -ουλος, -ουλα και ουλη, -ουλον, -ούλιον και -ουλάκιον.

Περὶ ὑποκοριστικῶν συνθέτων (σσ. 66-68)

Εδώ γίνεται αναφορά στα υποκοριστικά, στα οποία προστίθεται η λέξη πουλος. Η κατάληξη αυτή προέρχεται από το αρχαίο πῶλος (=το μικρό των ζώων) από το οποίο προήλθαν πολλές λέξεις σε διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες, οι οποίες παρατίθενται από τον Κοραή. Στη γραμμική γλώσσα χρησιμοποιούνται υποκοριστικά με την παραπάνω λέξη για να δηλώσουν και νέα παιδιά ανθρώπων (ἀρχοντόπουλο) καθώς και αντίστοιχα θηλυκά που λήγουν σε -ῶλα (βασιλοπῶλα ή βασιλοπούλα).

Περὶ αὐξητικῶν ἢ μεγαλυντικῶν (σ. 68)

Δίνεται ο ορισμός τους και οι βασικές τους καταλήξεις: -ας και -ου. Αναφέρονται ορισμένοι ακόμη σχηματισμοί όπως η κατάληξη -ακας (μεθύστακας), των οποίων ο Κοραής προσπαθεί να δώσει την ετυμολογία και σημασία αναφέροντας μάλιστα και παραδείγματα από την ιταλική γλώσσα.

Γίνεται λόγος επίσης για επίθετα με την κατάληξη -ωδης (μετουσιαστικά). Όλα τα παραπάνω μπορούν να θεωρηθούν παρώνυμα αν και στους γραμματικούς επικράτησε να ονομάζουν παρώνυμα εκτός από τα παραπάνω, όσα σχηματίζονται από άλλα ονόματα. Αυτά είναι όσα έχουν τις ακόλουθες καταλήξεις: -ινος, -εινος, -ηλος, -ωλος, -ερος, -ηρος, -υρος, -ειδερος, -ιμος, -οιος, -αιος, -ους. Παρώνυμα είναι κατά τον Κοραή και τα ακόλουθα: όσα λήγουν σε -ων και -ωνας περιεκτικά (ἐλαιώνας), -ους και -ουσα περιεκτικά (Δαφνοῦς, Αἰγείρουσα), -οσύνη (ἀδελφοσύνη), -οτης και -υτης (καθαρότης, βραδύτης), -ια (δειλία), -ηθρα, -θρα ή -τρα (κρεμάθρα, κρεμάστρα, κολυμβήθρα), -ατος (γεμάτος). Προτείνεται μάλιστα και διόρθωση της τελευταίας κατάληξης καθώς θεωρείται βαρβαρική και γίνεται επιπλέον ανάλυση της προέλευσης και της εξέλιξής της στην ελληνική και λατινική γλώσσα.

Συνεχίζοντας τα παρώνυμα ο Κοραής εντάσσει σ' αυτά και ονόματα με τις ακόλουθες καταλήξεις: -αδα (λωλάδα), -αδιον και -αδι υποκοριστικά (ἀσπράδι), -ουρα (σκοτούρα), -ουριον (γαδούριον), -χρος (πενιχρός), -γρα ή -αγρα (ποδάγρα), -αρα (τρομάρα), -αρις και -αριος (πεισματάριος κ.ά.), για τα

οποία τονίζει ότι γράφονται και προφέρονται σε -ης (πεισματάρης), ενώ ο ίδιος προτείνει διόρθωση με διαφορετική κατάληξη για κάθε επίθετο π.χ. για το πεισματάρης προτείνονται τα: πεισματερός ή πεισματώδης. Παρώνυμα είναι και όσα λήγουν σε -αρος, -αρα, -αρον (καθαρός, καθαρά/καθαρή, καθαρόν), -ανος, -ανη, -ανον (χριστιανός), -αλος (όμαλός), -ᾶς (Θωμᾶς, πολυλογᾶς).

Περὶ σχηματισμοῦ τοῦ γένους τῶν ἐπιθέτων καὶ προσηγορικῶν (σσ. 93-102)

Σ' αυτές τις σελίδες δίνονται κανόνες για τις καταλήξεις των τριών γενών στα επίθετα. Όταν τα αρσενικά λήγουν σε -ος τότε τα θηλυκά λήγουν σε -α ή -η και τα ουδέτερα σε -ον. Δίνεται ο γνωστός κανόνας της αρχαίας ελληνικής σχετικά με την κατάληξη -α ή -η των θηλυκών. Τονίζεται ωστόσο, ότι οι δημοτικιστές σχηματίζουν σε -ρη και όχι -ρα όπως στην αρχαιότητα, π.χ. μιαρή, χειρότερη κ.ά. Γίνεται αναφορά σε θηλυκά με καταλήξεις: -αινα, -ισσα καθώς και για επίθετα, στα οποία το αρσενικό και το θηλυκό γένος ταυτίζονται κατά μίμηση των αρχαίων. Γίνεται αναφορά ακόμη στα αρσενικά εθνικά ονόματα σε -ης με θηλυκά σε -ισσα, στα -της με θηλυκά σε -τρια τα οποία οι δημοτικιστές σχηματίζουν σε -τρα, στα αρσενικά σε -ν (Λάκων), -ξ (κόλαξ), -ευς βασιλεὺς), -ρ (Καῖσαρ) με διάφορες καταλήξεις στα αντίστοιχα θηλυκά, στα αρσενικά και θηλυκά σε -ης με ουδέτερο σε -ες (ὁ, ἡ εὐτυχής, τὸ εὐτυχές), ονόματα σε -ις, -ις, -ι (ὁ, ἡ φιλόπατρις, τὸ φιλόπατρι), ονόματα σε -υς, -εια, -υ (βαθὺς, βαθεῖα, βαθὺ), ονόματα σε -ους, -α/-η -ουν (σιδηροῦς, σιδηρᾶ σιδηροῦν) δίνοντας όμως και «νεότερες» καταλήξεις αλλά και «χυδαιότερες» σιδερένιος-α-ο και τέλος ονόματα κυρίως πόλεων σε -ους με θηλυκά σε -ου(σ)α (Φοινικοῦς ή Φοινικοῦσσα) και τα επίθετα σε -ας (πᾶς, πᾶσα, πᾶν).

Περὶ ἀριθμητικῶν ὀνομάτων (σ. 103)

Τα αριθμητικά ονόματα φανερώνουν την ποσότητα των πραγμάτων «ορισμένως» δηλαδή συγκεκριμένη ποσότητα. Κλίνονται τα εἷς ή ἕνας, μία, ἓν ή ἕνα, για τα

οποία βλέπουμε την παρουσία διπλών τύπων και αρχαίων και νεοελληνικών. Γίνεται λόγος για όλα τα αριθμητικά κλινόμενα και μη με αναφορά πάντα σε διπλούς τύπους π.χ. τέσσαρας ή τέσσερεις. Αναφέρονται και τα τακτικά αριθμητικά για τα οποία τονίζεται ότι ακολουθούν τη δεύτερη κλίση (-ος, -η, -ον). Τέλος, αναφέρονται τα αριθμοσύνθετα ονόματα (τριπλοῦς, τριπλῇ, τριπλοῦν).

Περὶ ἀντωνυμιῶν (σσ. 104-108)

Οι αντωνυμίες ορίζονται ως οι λέξεις που τίθενται ἀντὶ ονόματος κύριου ἢ προσηγορικοῦ και το αναπληρώνουν. Αρχικά κλίνονται οι πρωτότυπες (προσωπικές) αντωνυμίες. Η κλίση του πρώτου προσώπου ακολουθεῖ την αρχαία ελληνική, απλῶς προστίθενται εμπρόθετοι τύποι αιτιατικής παράλληλα με τη δοτική, ὅπως ἔχει γίνει και στα ἄρθρα. Αναφέρονται επιπλέον οι νεοελληνικοί τύποι ἐμεῖς και ἐμᾶς των οποίων ο Κοραῆς προσπαθεῖ να δώσει την προέλευση αναφέροντας επιπλέον αρχαιοελληνικούς διαλεκτικούς τύπους. Στην κλίση του β' προσώπου επισημαίνεται ὅτι τα ὑμεῖς και ὑμῶν εἶναι σπάνια και ἔχουν αντικατασταθεῖ ἀπὸ τα ἐσεῖς και ἐσᾶς. Η προσωπική αντωνυμία τρίτου προσώπου ακολουθεῖ νεοελληνική μορφολογία-κλίση (τὸς), τοῦ (τῷ), τὸν κ.λπ. Στις δεικτικές αντωνυμίες κλίνεται ἡ οὗτος, αὕτη, τοῦτο με διπλούς και τριπλούς τύπους, τους οποίους ο Κοραῆς χαρακτηρίζει βαρβαρικούς π.χ. τουτουνουῖ. Τέλος, στις αναφορικές αντωνυμίες ἔχουμε αναφορά και κλίση μόνο της αὐτὸς, αὐτή, αὐτό.

Σύνδεσμος (σσ. 108-111)

Απὸ τις κατηγορίες των συνδέσμων ο Κοραῆς, ἀφού δώσει τον ορισμό τους, κάνει αναφορά μόνο στον συμπλεκτικό και δίνοντας και ἄλλες σημασίες του, στους συναπτικούς εἰάν, ἄν, ἀνίσως, στον παρασυναπτικό ἐπειδὴ, τον οποίο θέτει μαζί με τους αιτιολογικούς και τέλος, αναφέρεται στους συμπερασματικούς ἄρα, λοιπόν κ.λπ.

Σημειώσεις εις τὴν γραμματικὴν τῆς κοινῆς γλώσσης (σσ. 111-112)

Ο αρχικός τίτλος αυτού του κεφαλαίου δεν ήταν αυτός που δίνεται από τον εκδότη. Αντίθετα, σύμφωνα με τον Φραγκίσκο³³¹, ο Δαμαλάς αυθαιρέτησε και στη μεταγραφή του τίτλου αυτού του τελευταίου κεφαλαίου. Έχει δηλαδή μεταγράψει: «Σημειώσεις εις τὴν Γραμματικὴν τῆς κοινῆς γλώσσης» ἀντὶ «τῆς Γραμμικῆς γλώσσης» σύμφωνα με το αυτόγραφο του Κοραή.

Σ' αυτές τις δύο σελίδες δίνονται κάποιες σκέψεις του Κοραή για τη συγγραφή της Γραμματικής θεωρώντας πως η γλώσσα που δεν έχει συγγραφείς για κάθε επιστήμη δεν μπορεί να έχει και Γραμματική μιας και οι κανόνες της Γραμματικής λαμβάνονται από την κοινή χρήση των συγγραφέων. Ωστόσο, θεωρεί πως όσο στερημένη από συγγραφείς και να είναι μια γλώσσα βρίσκονται πάντα άνθρωποι που μιλούν και γράφουν ορθότερα από άλλους. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στην προέλευση της ονομασίας των γραμμάτων της αλφαβήτου και έτσι τελειώνει το εγχειρίδιο.

16.3. Συμπεράσματα

Όπως προαναφέρθηκε, η συγκεκριμένη Γραμματική δεν αποτελεί ολοκληρωμένο έργο. Αποτελεί μια προσπάθεια κωδικοποίησης της προφορικής κοινής, η οποία ωστόσο δεν αποπερατώθηκε καθώς, πολύ γρήγορα, ο Κοραής συνειδητοποίησε τη δυσκολία κωδικοποίησης της καθομιλουμένης και εγκατέλειψε κάθε περαιτέρω προσπάθεια περιγραφής της³³². Κατόρθωσε, όμως και επεξεργάστηκε το φωνητικό-φωνολογικό επίπεδο (ορθογραφία, προσωδία) και από το μορφολογικό το άρθρο, τα ουσιαστικά, τα επίθετα, τους αριθμούς και πολύ σύντομα τις αντωνυμίες και τους συνδέσμους. Σε αυτή την ελλιπή Γραμματική διαφαίνονται, σύμφωνα με τον Φραγκίσκο, δύο τάσεις. «Μια τάση ιστορικοκριτικής και στενά λεξικολογικής προσέγγισης των πραγμάτων (τα δύο τρίτα περίπου της ύλης καλύπτουν θέματα από το ετυμολογικό) και μια τάση εκσυγχρονισμού διαπιστούμενη τόσο στη γενική

331. Εμμ. Φραγκίσκος, *ό.π.*, σ. 70.

332. Αργότερα στην αλληλογραφία του με τον Αλεξ. Βασιλείου θα δικαιολογήσει τη στάση του αυτή στη μη ύπαρξη λογοτεχνικών έργων στην ομιλουμένη, συμπεραίνοντας ότι ύστερα από την κοινή χρήση των κανόνων του ορθού λόγου από τους λογοτέχνες είναι δυνατόν να επιτευχθεί η συγγραφή μιας Γραμματικής. Στο: Κ.Θ. Δημαράς (επιμ.), *Αδαμάντιος Κοραής, Αλληλογραφία*, τόμ. 2ος 1799-1809 Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1966, σ. 254.

μορφολογική διάταξη και στις επιμέρους αναπτύξεις όσο και στο τεκμηριωτικό μέρος της θεωρίας, ιδίως εκεί που υπάρχει έδαφος για κάποια συμφραζόμενα»³³³.

Πράγματι, σε ό,τι αφορά το φωνητικό-φωνολογικό επίπεδο, ο Κοραής καινοτόμησε, αφού μίλησε πρώτος για ακουστική ποιότητα και άρθρωση των φωνών αλλά τελικά δεν δόθηκε φωνητικό και φωνολογικό περιεχόμενο στους όρους. Η δυσκολία περιγραφής του φωνητικού και φωνολογικού επιπέδου συνέτειναν στη μη συνέχιση της συγγραφής αυτής της Γραμματικής.

Στο μορφολογικό επίπεδο καινοτομεί, αντικαθιστώντας τη δοτική με εμπρόθετη αιτιατική. Η κατανομή των ονομάτων σε κλίσεις διαφέρει σε σχέση με τα συνεξεταζόμενα εγχειρίδια, αφού ο Κοραής περιορίζει την κατάταξη των ονομάτων σε τρεις μόνο κλίσεις, ενώ οι περισσότεροι συγγραφείς αναφέρουν από πέντε έως δέκα. Αναλυτικότερα, τα ονόματα που οι περισσότεροι συγγραφείς εντάσσουν στις δύο πρώτες κλίσεις ο Κοραής τα συμπυκνώνει στην πρώτη. Στη δεύτερη κλίση κατατάσσει ονόματα που οι περισσότεροι συγγραφείς τοποθετούν στην τρίτη και τέλος, στην τρίτη κλίση ο Κοραής εντάσσει τα περιττοσύλλαβα ονόματα, τα οποία στα περισσότερα εγχειρίδια απαντούν στην πέμπτη. Επιπλέον, στα ονόματα και στις αντωνυμίες συναντάμε αρκετές νεοελληνικές καταλήξεις. Ενδεικτικά αναφέρονται τα αρσενικά ουσιαστικά α' κλίσης με γενική ενικού μόνο σε -ᾱ (τοῦ Θωμᾱ) και -ῆ (Κωνσταντῆ) και όχι -ου, όπως στα αρχαία ελληνικά, ο συγκριτικός βαθμός των θηλυκών με κατάληξη -τερη, οι τύποι ἔσεις και ἔσας στο β' πρόσωπο της προσωπικής αντωνυμίας και καταγραφή του τρίτου προσώπου με καθαρά νεοελληνική μορφολογία-κλίση τὸς, τοῦ (τῷ), τὸν.

Επιπροσθέτως, ο Κοραής δίνει συνεχώς τις διαφορετικές εκδοχές-καταλήξεις διαφόρων λέξεων αλλά και γενικότερα τις τροποποιήσεις που οι τελευταίες υφίστανται από δημοτικιστές ή αρχαϊστές, προτείνοντας μάλιστα συχνά και δική του διόρθωση. Διαπιστώνουμε, επομένως, ότι αρχίζει ήδη να διαμορφώνεται η τάση του για τη «μέση οδό». Τον διακρίνει ακόμη μια έντονη τάση για ετυμολόγηση των λέξεων, έχοντας συχνά προσέγγιση λεξικογράφου. Επιπλέον, συχνά κάνει λόγο για γλωσσικά στοιχεία άλλων γλωσσών και κυρίως της ιταλικής π.χ. δίνει την ύπαρξη ή και την εξέλιξη κάποιων ελληνικών λέξεων σε άλλες γλώσσες, καθώς και την προέλευση κάποιων λέξεων που χρησιμοποιούμε από άλλες γλώσσες, δίνοντάς μας

333. Εμμ. Φραγκίσκος, *ό.π.*, σ. 78.

τη δυνατότητα να διακρίνουμε και την ευρύτητα της γλωσσομάθειάς του. Γενικότερα, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε πως έχουμε να κάνουμε με ένα ελλιπές αλλά καινοτόμο εγχειρίδιο Γραμματικής, όσο κι αν αυτό δεν προοριζόταν για τη σχολική πράξη, όπου το μάθημα μονοπωλούσαν τα εγχειρίδια του Λάσκαρη, του Γαζή και των κάθε λογής ερμηνευτών τους.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί πως, σύμφωνα με τον Σταβέλα, η συγκεκριμένη Γραμματική έχει και μια φιλοσοφική διάσταση, αφού οι γραμματικές παρατηρήσεις του Κοραή μπορούν να συσχετιστούν με τη θεωρία της γενικής ή λογικής γραμματικής του Port Royal³³⁴. Εξάλλου, όπως επισημαίνει και ο Μαλαφάντης, ο Κοραής αναγνώριζε την υπεροχή και το προβάδισμα της φιλοσοφίας και πίστευε πως η τέχνη, η επιστήμη και η γραμματική δεν είναι δυνατόν να έλθουν «είς τελειότητα, χωρίς την χειραγωγήν τῆς Φιλοσοφίας³³⁵». Κάτι αντίστοιχο αναφέρει και ο Mackridge, ότι δηλαδή ο Κοραής υιοθετούσε μια φιλοσοφική στάση απέναντι στη γλώσσα, χαρακτηριστική του 18^{ου} αιώνα και ένα ενδιαφέρον για τη σχέση γλώσσας, σκέψης και ήθους³³⁶.

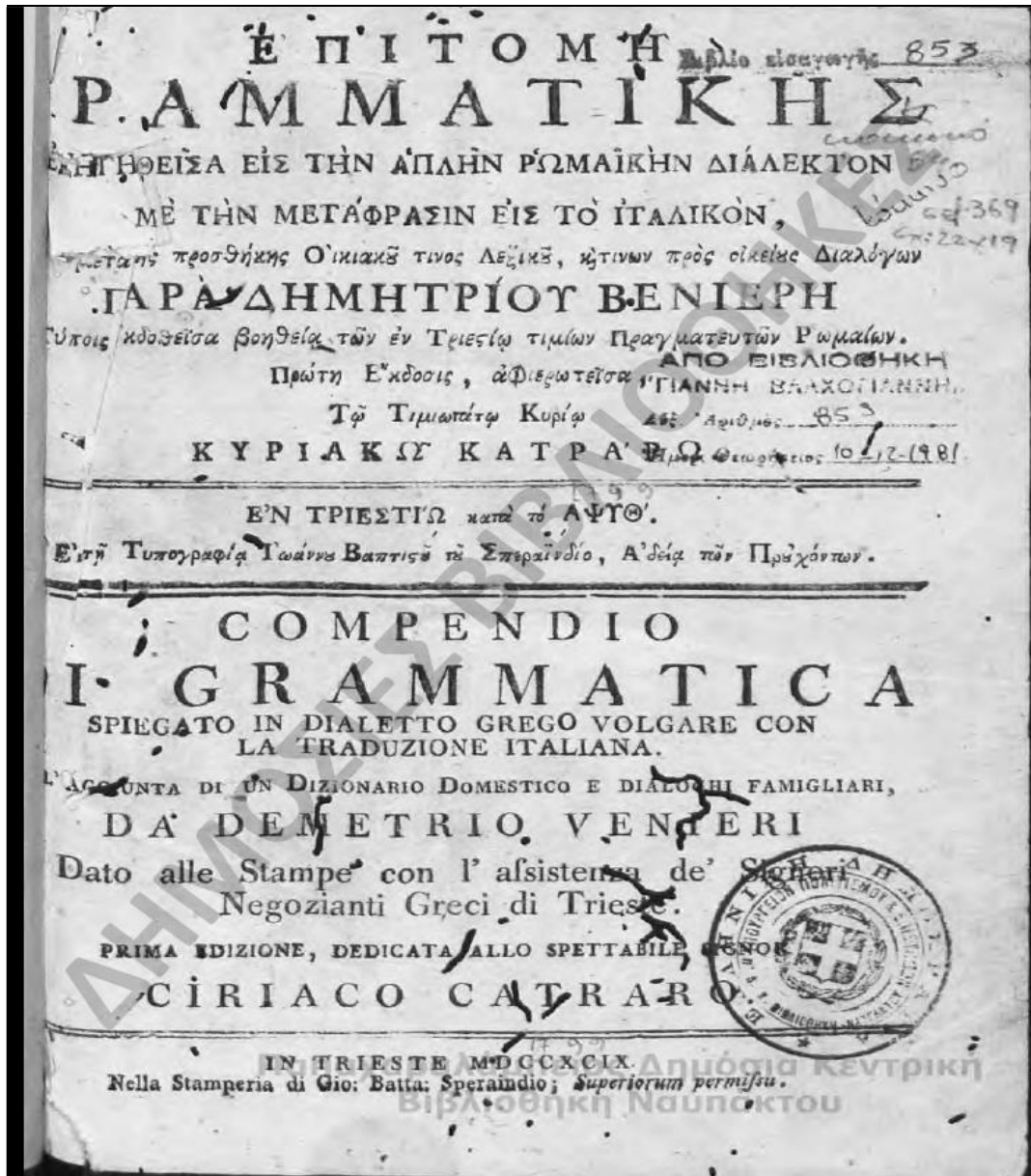
334. Απ.Αν. Σταβέλας, *Η φιλοσοφική θεμελίωση της ελληνικής γραμματικής (1650-1821, Παλάσιος-Κοραής-Κούμας*, [διδασκτορική διατριβή], Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας, Τομέας Φιλοσοφίας, Αθήνα 2000, σ.69.

335 Κ.Α. Μαλαφάντης, «Ο Αδαμάντιος Κοραής ως παιδαγωγός», *Μνημοσύνη, Ετήσιον Περιοδικόν της Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών επί του Νεώτερου Ελληνισμού, τόμ. 19^{ος}, Πρακτικά συνεδρίου «Λόγιοι της τουρκοκρατίας»*, Αθήνα 2013, σ.129.

336. P. Mackridge, *ό.π.*, σ. 134.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΒΔΟΜΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΒΕΝΙΕΡΗ

Εικόνα 13: Εξώφυλλο της Γραμματικής του Δημητρίου Βενιέρη

17.1. Η βιογραφία του Δημήτριου Βενιέρη

Για τον Δημήτριο Βενιέρη, τον Βυζάντιο δεν βρέθηκαν παρά ελάχιστες πληροφορίες. Προφανώς επρόκειτο για γλωσσομαθή λόγιο που ζούσε στην Ευρώπη. Ο P. Mackridge αναφέρει σε άρθρο του³³⁷ πως ο Βενιέρης ήταν από την Κωνσταντινούπολη και πως σ' ένα σατιρικό κείμενο τον «Ανώνυμο του 1789» αναφέρεται ως «ποστελινοβενιεροδημιτράκιος», δηλαδή υπουργός εξωτερικών υποθέσεων. Προσθέτει, επίσης, πως η Γραμματική του ήταν η πρώτη Γραμματική της νέας ελληνικής που έχει δημοσιευθεί από Έλληνα και μάλιστα δημοσιεύτηκε με έξοδα εμπόρων της Τεργέστης³³⁸. Τέλος, να σημειωθεί η πληροφορία ότι ο Δημήτριος Βενιέρης μαζί με τους Ιωάννη Μαρμαροτούρη και Σπυρίδωνα Πρεβέτο ήδη από το 1799 είχαν αναγγείλει την πλήρη μετάφραση από τα ιταλικά και έκδοση του Νέου Ανάχαρσι³³⁹.

17.2. Έπιτομή Γραμματικῆς ἐξηγηθεῖσα εἰς τὴν ἀπλὴν ρωμαϊκὴν διάλεκτον μὲ τὴν μετάφρασιν εἰς τὸ ἰταλικόν καὶ μετὰ τῆς προσθήκης οἰκιακοῦ τινος λεξικοῦ καὶ τινων πρὸς οἰκείους διαλόγων.

17.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου

Η γραμματική του Δημητρίου Βενιέρη, με βάση όσα αναγράφονται στο εξώφυλλο, εκδόθηκε στην Τεργέστη το 1799 από το τυπογραφείο του Ιωάννου Βαπτιστού του Σπεραϊνδίου με άδεια των προυχόντων και με τη βοήθεια των πραγματευτών Ρωμαίων και είναι αφιερωμένη στον Κυριάκο Κατράρο, επιχειρηματία της Τεργέστης. Το βιβλίο αποτελείται από 361 αριθμημένες σελίδες. Σε αυτές πρέπει να προστεθούν και

337. P. Mackridge. «Venise après Venise: official languages in the Ionian Islands, 1797–1864», *Byzantine and Modern Greek Studies*, Vol. 38 No. 1, 2014, σ. 72. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο, στο: <http://www.maneyonline.com/doi/full/10.1179/0307013113Z.00000000038>, τελευταία προσβαση, Αύγουστος 2015. Βλ. & Κ.Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, εκδ. Νεοελληνικά Μελετήματα, Αθήνα 41985, σσ. 425, 452.

338. Η μετάφραση είναι δική μου.

339. Ε. Αγγελολάτη-Τσουγκαράκη, «Οι αντιλήψεις των ξένων για τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό», *Ο Ερανιστής*, 21 (Αθήνα 1997), σ. 236.

εφτά αρχικές σελίδες με λατινική αρίθμηση, οι οποίες αποτελούν την εισαγωγή του βιβλίου.

17.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης

Στην πρώτη σελίδα του βιβλίου, ο Βενιέρης εκφράζει την ευγνωμοσύνη του στον ευεργέτη του Κυριάκο Κατράρο, στον οποίο αφιερώνει το συγκεκριμένο βιβλίο για την έκδοση του οποίου παρακινήθηκε από πολλούς.

Στις επόμενες σελίδες ακολουθεί μια σύντομη εισαγωγή με τίτλο «Εἰδησις πρὸς τοὺς φιλομαθεῖς», στην οποία ο Βενιέρης εκφράζει σύντομα τις γλωσσικές του απόψεις και την πορεία-μέθοδο που ακολουθεί στο εγχειρίδιό του. Αναφέρει για την απλή ρωμαϊκή διάλεκτο ότι, παρόλο που χρησιμοποιείται σε πολλές επαρχίες, δεν έχει ωστόσο συνταχθεί κάποια Γραμματική που να διδάσκει τον ορθό τρόπο γραφής και ομιλίας της. Επιχειρεί ο ίδιος, όσο μπορεί, να εξηγήσει με απλό τρόπο τις αρχές της Γραμματικής του Λάσκαρη κυρίως για διευκόλυνση των ομογενών. Για επιπλέον χρήση έκανε και μετάφραση του βιβλίου στα ιταλικά. Προσπαθεί να αναγάγει και να προσεγγίσει τις φράσεις και τον τρόπο του λέγειν μας στην αρχαία ελληνική γλώσσα και να δημιουργήσει ορισμένους κανόνες, θεωρώντας πως αυτό θα είναι ωφέλιμο, αφού ο καθένας που θα το διαβάσει με επιμέλεια θα λάβει τουλάχιστον μια ιδέα της προφοράς των οχτώ μερών του λόγου και της κοινής μας ορθογραφίας. Κατά μίμηση των ευρωπαϊκών Γραμματικών πρόσθεσε στο τέλος ένα λεξικό με τις πιο αναγκαίες και χρήσιμες λέξεις στην καθημερινή ομιλία, καθώς και ανάλογους διαλόγους.

Προοίμιο (σσ. vi-vii)

Σε δύο σελίδες ο Βενιέρης εκφράζει σε έμμετρο λόγο σκέψεις παρόμοιες με όσες προαναφέρθηκαν στις προηγούμενες σελίδες. Αρχικά, κάνει λόγο για τη λατινική γλώσσα και για τη διαφθορά που υπέστη μετά από επιδρομές άλλων λαών. Κατακλύστηκε από ιδιώματα, βαρβαρισμούς, διαλέκτους κ.λπ. Ωστόσο, πολλοί σοφοί άνδρες αυτό το νέο ιταλικό ιδίωμα, το διόρθωσαν, το καλλώπισαν, εξέδωσαν κανόνες γραμματικής γι' αυτό και δημιούργησαν μια διάλεκτο στην οποία έγραψαν πολλοί. Αναρωτιέται λοιπόν, ο Βενιέρης γιατί να μη γίνει κάτι αντίστοιχο και για την απλή ελληνική γλώσσα. Εξάλλου, πολλοί ήδη τη θαυμάζουν και τη θεωρούν αντάξια της

αρχαίας. Πρέπει λοιπόν να καλλωπίσουμε τη λαϊκή γλώσσα για να προσεγγίσει την αρχαία ελληνική και να γίνει αντάξιά της.

Περὶ γραμμάτων (σσ. 2-9)

Γίνεται λόγος για τα γράμματα, διαχωρισμός τους σε φωνήεντα και σύμφωνα, διφθόγγους κύριες και καταχρηστικές. Αναφέρονται οι διπλές και τριπλές συλλαβές (αποτελούνται από δύο και τρία σύμφωνα αντίστοιχα + φωνήεν) και δίνονται όλοι οι συνδυασμοί. Επιπλέον, αναφέρονται συλλαβές που υπάρχουν μόνο στην απλή ρωμαϊκή γλώσσα και δεν υπήρχαν στην «ελληνική» π.χ. τζα, φτα και το αντίστροφο π.χ. τλα. Ο Βενιέρης δίνει πληροφορίες για την προφορά των γραμμάτων ανάλογα με τη συλλαβή στην οποία βρίσκονται (av/af, το γ πριν τα: γ, κ, ξ, χ προφέρεται ως -v ἀγγαρεία).

Στη συνέχεια, δίνεται ο ορισμός της λέξης ως φωνή σημαντική πράγματος, ο ορισμός του λόγου ως μια ένωση λέξεων που δηλώνει νόημα και γίνεται αναφορά στα οχτώ μέρη του λόγου (όνωμα, ρήμα, μετοχή, άρθρο, αντωνυμία, πρόθεση, επίρρημα, σύνδεσμος). Τέλος, τα μέρη του λόγου χωρίζονται σε κλιτά και άκλιτα.

Περὶ προσωδίας (σ. 10)

Σύμφωνα με τον Βενιέρη, προσωδία είναι ο τόνος φωνής γραμμένης. Οι προσωδίες είναι δέκα: οξεία, βαρεία, περισπωμένη, μακρά, βραχεία, δασεία, ψιλή, απόστροφος, υφέν, υποδιαστολή. Τα παραπάνω χωρίζονται σε τέσσερις ακόμη κατηγορίες: τόνους (οξεία, βαρεία, περισπωμένη), χρόνους (μακρά, βραχεία), πνεύματα (δασεία, ψιλή) και πάθη (απόστροφος, υφέν, υποδιαστολή). Δίνονται σύντομοι κανόνες για τη χρήση όλων των κατηγοριών.

Περὶ τοῦ ἄρθρου (σσ. 10-12)

Δίνεται ο ορισμός του άρθρου και τα παρεπόμενά του (γένος, αριθμός, πτώση). Ειδικά για τη δοτική πτώση, την οποία βλέπουμε στο κλιτικό σύστημα του Βενιέρη, γίνεται η επισήμανση ότι πλέον στην κοινή γλώσσα δεν χρησιμοποιείται αλλά έχει αντικατασταθεί από την πρόθεση εἰς + αιτιατική όλων των γενών και των δύο αριθμών κάτι που ισχύει και για τα ονόματα. Στην παράθεση του κλιτικού συστήματος που ακολουθεί όντως παρατίθενται οι δύο τύποι δηλαδή η δοτική, όπως

τη γνωρίζουμε από την αρχαία ελληνική, και η εμπρόθετη αιτιατική π.χ. τοῖς και εἰς τοὺς. Αν εξαιρέσουμε αυτούς τους διπλούς τύπους η κλίση του άρθρου είναι αρχαιοελληνική.

Περὶ τοῦ ὀνόματος (σσ. 12-34)

Δίνεται ο ορισμός των ονομάτων και η κατάταξή τους σε τέσσερις κλίσεις: τρεις ισοσύλλαβες και μία περιττοσύλλαβη. Οι κλίσεις έχουν ως εξής:

Πρώτη κλίση: περιλαμβάνει αρσενικά ονόματα σε –ας και –ης (ὁ Αἰνεΐας, ὁ πραγματευτής). Δεύτερη κλίση: περιλαμβάνει θηλυκά ονόματα σε –α και –η (ἡ ἡμέρα, ἡ τιμή). Εδώ γίνεται αναφορά στη διαφοροποίηση αρχαίας και νέας ελληνικής όσον αφορά την κατάληξη της γενικής ενικού και τη διατήρηση του –α σε όλα ανεξαιρέτως τα ονόματα της νέας ελληνικής εν αντιθέσει με την αρχαία. Επιπλέον, δίνονται παράλληλα τύποι αρχαίοι και κοινοί (αἱ ἡμέραι και ἡμέραις με κατάληξη –αις στην ονομαστική και κλητική και όχι –ες όπως στην κοινή νέα ελληνική). Τρίτη κλίση: περιλαμβάνει αρσενικά και θηλυκά ονόματα σε –ος και ουδέτερα σε –ον (ὁ λόγος, ἡ ὁδός, τὸ ξύλον). Πριν την τέταρτη κλίση ο Βενιέρης διευκρινίζει ότι η τέταρτη κλίση των ισοσύλλαβων της «ελληνικής Γραμματικής» μπορεί να αναχθεί στην τρίτη των ισοσύλλαβων, γι' αυτό και στην παρούσα πραγματεία αφέθηκε εκτός και η πέμπτη κλίση των περιττοσύλλαβων ονομάστηκε τέταρτη. Τέταρτη κλίση: Περιλαμβάνει περιττοσύλλαβα όλων των γενών με ονομαστική με διάφορες καταλήξεις, γενική σε –ος, δοτική σε –ι, αιτιατική σε –α (ὁ Ἕλλην, ἡ λαμπρότης, τὸ πρᾶγμα).

Ακολουθούν οι συνηρημένες κλίσεις που προκύπτουν από την τέταρτη των περιττοσύλλαβων οι οποίες έχουν ως εξής: Πρώτη: περιλαμβάνει ονόματα κύρια και επίθετα αρσενικά και θηλυκά σε –ης και ουδέτερα σε –ες και –ος με γενική σε –ους (ὁ Δημοσθένης, ἡ ἀληθής, τὸ ἀληθές, τὸ τεῖχος). Δεύτερη: περιλαμβάνει αρσενικά και θηλυκά σε –ις, ουδέτερα σε –ι με γενική –εως (ὁ ὄφις («απλῶς τὸ φίδι), ἡ πόλις, τὸ σῖνηπι (τὸ σινάπι)). Τρίτη: περιλαμβάνει μόνο αρσενικά ονόματα σε –εως με γενική –εως (ὁ βασιλεὺς). Τέταρτη: περιλαμβάνει θηλυκά σε –ω ἡ –ως με γενική –ους (ἡ ἡχώ, ἡ αἰδώς). Πέμπτη: Περιλαμβάνει ουδέτερα σε –ας ἡ –

ρας με γενική –ατος (τὸ κρέας). Η κλίση όλων των ονομάτων με εξαίρεση το κρέας και τους παράλληλους τύπους της δεύτερης κλίσης που προαναφέρθηκαν ακολουθεί την αρχαία ελληνική με τύπους εμπρόθετης αιτιατικής παράλληλα με τη δοτική.

Στη συνέχεια, τα ονόματα διακρίνονται σε ουσιαστικά και επίθετα. Τα ουσιαστικά με τη σειρά τους σε κύρια και προσηγορικά και τα επίθετα σε θετικά, συγκριτικά και υπερθετικά. Εδώ αναφέρονται και τα υποκοριστικά τα οποία ανάγονται στα ουσιαστικά.

Ακολουθεί αναφορά στα αριθμητικά: απλά ή αρκτικά, τακτικά και περιεκτικά. Η κλίση των απλών γίνεται παράλληλα στα αρχαία και νέα ελληνικά σε δύο στήλες (εἷς και ἕνας) Το δῦω απαντά με –ω και στις δύο εκδοχές. Το ίδιο ισχύει και για τα άκλιτα: παρατίθενται αντικριστά σε δύο στήλες αρχαία και νέα ελληνικά. Ακολουθεί παράθεση των τακτικών αριθμητικών και αναφορά στον τρόπο κλίσης τους. Τα περιεκτικά αριθμητικά υπάγονται στα ουσιαστικά και κλίνονται κατά την τέταρτη κλίση των περιτοσύλλαβων (μονάς, δυάς κ.λπ). Το κεφάλαιο των ονομάτων κλείνει με ορισμένα ετερόκλιτα: μέγας και μέγας, πολύς, γλυκὺς τα οποία παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες στην κλίση η οποία παρατίθεται. Τέλος, κάποια αόριστα ονόματα δεν ανάγονται σε καμία κλίση: τίς, τί, νοῦς, ἄλλο.

Περὶ ἀντωνυμίας (σσ. 34-50)

Δίνεται ο ορισμός των αντωνυμιών και οι κατηγορίες τους οι οποίες έχουν ως εξής: πρωτότυπες ή προσωπικές, κτητικές, δεικτικές, αναφορικές, σύνθετες ή αυτοπαθείς.

Στις πρωτότυπες παρατίθεται η κλίση του πρώτου και του δεύτερου προσώπου με παράλληλους τύπους αρχαίους και νέους ελληνικούς (ὕμεῖς / ἐσεῖς)

Στις κτητικές αντωνυμίες ακολουθείται το ίδιο μοτίβο με παράλληλη κλίση της αντωνυμίας στην αρχαία και νέα ελληνική της μορφή (ὁ ἐμὸς-ἡ-ὄν / ὁ ἐδικός μου.)

Στις δεικτικές εντάσσονται δύο αντωνυμίες: οὗτος-αὕτη-τοῦτο, ἐκεῖνος-ἡ-ο. Η κλίση της αντωνυμίας ἐκεῖνος ακολουθεί την αρχαία ελληνική ενώ για την κλίση της αντωνυμίας οὗτος-αὕτη-τοῦτο δίνονται παράλληλοι τύποι δηλαδή η κλίση της όπως τη γνωρίζουμε από την αρχαία ελληνική και παράλληλα οι τύποι τοῦτος και ἐτοῦτος, τούτη και ἐτούτη, τοῦτο και ἐτοῦτο. Για το αρσενικό και

θηλυκό γένος αναφέρονται ως τύποι κλητικής οι ακόλουθοι: ὦ ἐσὺ φίλε, ἐσεῖς φίλοι, ὦ ἐσὺ φιλενάδα, ἐσεῖς φιλενάδαις.

Σχετικά με τις αναφορικές αντωνυμίες επισημαίνεται ότι στην Ελληνική γλώσσα εντάσσεται μόνο μία αντωνυμία η αὐτὸς-ἡ-ὃ, η οποία κλίνεται κατά την αρχαία αττική με κάποιους παράλληλους τύπους της κοινής (ονομ. πληθ.: αὐταὶ και αὐταῖς, αιτ. πληθ.: αὐτὰς και αὐταῖς. Ο ίδιος, όμως, προσθέτει άλλες δύο: ὅς-ἡ-ὃ και ὅστις-ἡτις-ὅ,τι, η οποία εξηγείται στην απλή γλώσσα με την ὁποῖος-α-ον.

Έτσι, δίνεται παράλληλη κλίση και των τριών αντωνυμιών, για τις δύο πρώτες η κλίση είναι αρχαία ελληνική και για την τρίτη είναι νέα ελληνική με αντικατάσταση της δοτικής από εμπρόθετη αιτιατική (εἰς ταῖς ὁποίαις). Να επισημανθεῖ ότι η αιτιατική πληθυντικού στο θηλυκό γένος έχει τη μορφή ταῖς ὁποίαις με –αι, κάτι το οποίο ισχύει και για τις άλλες αντωνυμίες που ακολουθούν τη νέα ελληνική, όπως έχει επισημανθεῖ και παραπάνω.

Σύνθετες ή αυτοπαθείς αντωνυμίες είναι οι ακόλουθες: ἐμαυτοῦ, σεαυτοῦ, κ.λπ. με παράλληλη κλίση των νεοελληνικών τύπων τοῦ ἑαυτοῦ μου κ.λπ.

Δεν γίνεται λόγος για άλλες κατηγορίες αντωνυμιών που συναντάμε σε ορισμένα εγχειρίδια όπως τις ερωτηματικές ή τις αόριστες παρά μόνο για τις «βασικές» κατηγορίες που συναντάμε σε όλα τα συνεξεταζόμενα βιβλία γραμματικής.

Περὶ ρήματος (σσ. 50-277)

Αρχικά δίνεται ο ορισμός του ρήματος και τα παρεπόμενά του ἐγκλίση, διάθεση, αριθμός, πρόσωπο, χρόνος και συζυγία των οποίων δίνεται ο ορισμός. Όσον αφορά τις διαθέσεις αναφέρονται οι: ενεργητική, παθητική, ουδέτερη και αποθετική.

Δίνονται οι πέντε ἐγκλίσεις που συναντάμε σε όλα τα μελετούμενα εγχειρίδια: Οριστική, Προστακτική, Ευκτική, Υποτακτική, Απαρέμφατο. Οι χρόνοι είναι ἑξι: Ενεστώτας, Παρατατικός, Μέλλοντας, Αόριστος, Παρακείμενος, Υπερσυντέλικος. Στην απλή γλώσσα χρησιμοποιούνται μόνο οι τέσσερις πρώτοι και ο Μέλλοντας σχηματίζεται πάντα με το μέλλω ή θέλω. Οι συζυγίες είναι δεκατρείς, ἑξι των βαρύτονων ρημάτων, τρεις των περισπόμενων και τέσσερις των εις –μι ρημάτων. Οι συζυγίες των βαρύτονων ρημάτων έχουν ως εξής: πρώτη με τελικό σύμφωνο (π, β, φ,

πτ), δεύτερη με τελικό σύμφωνο (κ, γ, χ, κτ), τρίτη με τελικό σύμφωνο (τ, δ, θ), τέταρτη με τελικό σύμφωνο (ζ ή ττ), πέμπτη με τελικό σύμφωνο (λ, ρ, μ, ν), έκτη χωρίς τελικό σύμφωνο, η οποία λήγει σε καθαρό –ω. Για κάθε συζυγία δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Στην κλίση των βαρύτονων ρημάτων παρατηρούμε για την οριστική έγκλιση τα εξής: Απαντούν διπλοί τύποι στον Ενεστώτα: γράφουσιν και γράφουν, στον Παρατατικό: ἔγραφον και ἔγραφα, ἐγράφομεν και ἐγράφαμεν, ἔγραφον και ἔγραφαν. Ο Παρακείμενος ακολουθεί την αρχαία αττική και ο Υπερσυντέλικος απαντά με τους τύπους ἐγεγράφειν και εἶχα γράψῃ. Ο Αόριστος κατά την αρχαία αττική με δεύτερους τύπους τους ακόλουθους: ἔγραψες, ἐγράψετε. Ομοίως και ο Μέλλοντας με διπλή μορφολογία: γράψω και θέλω γράψει.

Η προστακτική απαντά όπως στην αρχαία ελληνική με παράλληλους νεοελληνικούς τύπους για τον Ενεστώτα: ἄς γράφῃ, ἄς γράφουν και για τον Αόριστο: γράψε, ἄς γράψῃ, γράψετε, ἄς γράψουν

Η ευκτική ακολουθεί την αρχαιοελληνική κλίση με δεύτερους τύπους και κλίση για την κοινή: ἄμποτες να γράφω ή να ἔγραφα για Ενεστώτα και Παρατατικό, ἄμποτες να ἔγραψα ή νὰ εἶχα γράψῃ για Παρακείμενο και Υπερσυντέλικο, ἄμποτες να ἔγραψα για τον Αόριστο και ἄμποτες να γράψω για το Μέλλοντα.

Η υποτακτική έχει την ακόλουθη μορφολογία: ἐάν + αρχαιοελληνική υποτακτική όλων των χρόνων και παράλληλοι τύποι για την κοινή οι οποίοι έχουν ως εξής: ἐάν + γράφω και ἐάν ἔγραφα για Ενεστώτα και Παρατατικό, ἐάν ἔγραψα και ἐάν εἶχα γράψῃ για Παρακείμενο και Υπερσυντέλικο, ἐάν γράψω-ῃς-ῃ-ωμεν-ετε-ουν για τον Αόριστο.

Το απαρέμφατο απαντά με τη μορφολογία που γνωρίζουμε από την αρχαία ελληνική και παράλληλα οι τύποι της κοινής αποτελούνται από το νὰ + το γ' ενικό οριστικής κάθε χρόνου με κάποιες διαφοροποιήσεις. Έτσι, λοιπόν, οι τύποι της κοινής έχουν ως εξής: Ενεστώτας: νὰ γράψῃ, Παρατατικός: νὰ ἔγραφε, Παρακείμενος: νὰ ἔγραψε, Υπερσυντέλικος: νὰ εἶχε γράψῃ, Αόριστος: νὰ ἔγραψε, Μέλλον: νὰ γράψῃ.

Τέλος, οι μετοχές ενεργητικής φωνής όπως και όλοι οι άλλοι τύποι απαντούν με αρχαιοελληνική μορφολογία και παράλληλα εντοπίζουμε τους τύπους: γράφωντας- γράφουσα-γράφοντας και ἐκεῖνος-η-ο ὅπου γράφει ή ἔγραφε για Ενεστώτα και Παρατατικό, ἐκεῖνος-η-ο ὅπου ἔγραψε για Παρακείμενο και Αόριστο, ἐκεῖνος-η-ο ὅπου εἶχε γράψη για Υπερσυντέλικο, ἐκεῖνος-η-ο ὅπου θέλει γράψει για το Μέλλοντα.

Στη μέση φωνή παράλληλα με την αρχαία ελληνική κλίση απαντούν και οι ακόλουθοι τύποι της κοινής για την οριστική: γράφεται για το β' ενικό Ενεστώτα, ο Παρατατικός της κοινής έχει ως εξής: ἐγράφουμουν, ἐγράφουσιν, ἐγράφετο, ἐγραφόμεσθην, ἐγράφεσθε, ἐγράφονταν. Ο Αόριστος α', β' και μέσος καθώς και ο Παρακείμενος: ἐγράφθηκα, ἐγράφθηκες, ἐγράφθηκε, ἐγραφθήκαμεν, ἐγραφθήκετε, ἐγράφθηκαν. Ο Υπερσυντέλικος: εἶχα - εἶχες κ.λπ. γράφθῃ. Ο Μέλλοντας α', β' και μέσος θέλω- θέλεις κ.λπ. γραφθῇ.

Η προστακτική Ενεστώτα έχει τους ακόλουθους τύπους της κοινής: γράφου, ἄς γράφεται, γράφεσθε, ἄς γράφονται. Στον Παρακείμενο και στον Αόριστο α' και β' οι κοινοί τύποι είναι οι ακόλουθοι: γράψου, ἄς γραφῇ, γράφθητε, ἄς γραφθοῦν, στον μέσο Αόριστο: γράψε ή γράψου, ἄς γράψῃ ή ἄς γραφῇ, γράψετε ή γραφθῆτε, ἄς γράψουν ή ἄς γραφθοῦν. Στον Υπερσυντέλικο: ἄς εἶχες γραφθῇ, ἄς εἶχε γραφθῇ, ἄς εἶχετε γραφθῇ, ἄς εἶχαν γραφθῇ.

Οι τύποι της κοινής για την ευκτική αποτελούνται από το ἄμποτες νὰ γράφωμαι ή νὰ ἐγράφουμουν για Ενεστώτα και Παρατατικό, ἄμποτες να γραφθῶ για Παρακείμενο και Αόριστο ἄμποτες νὰ εἶχα γραφθῇ για τον Υπερσυντέλικο, ἄμποτες νὰ ἔγραψα ή νὰ ἐγράφθηκα για το μέσο Αόριστο και τέλος, ἄμποτες νὰ μέλλω νὰ γραφθῶ για τον Μέλλοντα.

Η υποτακτική της μέσης φωνής, όπως και στην ενεργητική φωνή, αποτελείται από το ἐάν + αρχαιοελληνική υποτακτική όλων των χρόνων με επιπλέον τους τύπους της κοινής οι οποίοι έχουν ως εξής: ἐάν + γράφωμαι, γράφεται, γραφώμεθα, γράφεσθε, γράφονται δηλαδή με το ἐάν και ένα μειγμα αρχαίας και νέας ελληνικής. Ο Παρατατικός αποτελείται από το ἐάν + ἐγράφουμουν,

ἐγράφουσιν, ἐγράφετο, ἐγραφόμεθα, ἐγράφεσθε, ἐγράφουνταν δηλαδή έχουμε χρήση του ἔαν + οριστική Παρατατικού, διαφέρει μόνο ο τύπος στο α΄ Πληθυντικό. Ο Παρακείμενος και ο Υπερσυντέλικος αποτελούνται από το ἔαν + τους τύπους οριστικής των ίδιων χρόνων που προαναφέρθηκαν. Ο παθητικός Αόριστος α΄ και β΄ αποτελείται από το ἔαν + γραφθῶ-ῆς κλπ. και ο μέσος Αόριστος από το ἔαν γράψω-ης ή ἔαν γραφθῶ-ῆς

Τα απαρέμφατα στην κοινή γλώσσα έχουν ως εξής: Ενεστώτας και Παρατατικός: τὸ νὰ γράφεται, Παρακείμενος και Υπερσυντέλικος: τὸ νὰ γραφθῇ, Μέλλοντας παθητικός α΄ και β΄: τὸ νὰ μέλλῃ γραφθῇ, Μέσος Αόριστος: τὸ νὰ γράψῃ ή τὸ νὰ γραφθῇ, Μέσος Μέλλοντας: τὸ νὰ μέλλῃ γράψῃ ή τὸ νὰ μέλλῃ γραφθῇ.

Οι μετοχές της κοινής είναι οι ακόλουθες: ἐκεῖνος-ἡ-ο ὅπου γράφεται για Ενεστώτα και Παρατατικό, ἐκεῖνος-ἡ-ο ὅπου ἐγράφθῃ ή εἶχε γραφθῇ για Παρακείμενο και Υπερσυντέλικο, ἐκεῖνος-ἡ-ο ὅπου ἐγράφθῃ για τον παθητικό Αόριστο α΄ και β΄, ἐκεῖνος-ἡ-ο ὅπου μέλλῃ νὰ γραφθῇ για τους παθητικούς Μέλλοντες α΄ και β΄, ἐκεῖνος-ἡ-ο ὅπου ἔγραψε ή ὅπου ἐγράφθῃ για το μέσο Αόριστο, ἐκεῖνος-ἡ-ο ὅπου θέλει γράψῃ ή θέλει γραφθῇ για το μέσο Μέλλοντα.

Τα περισπώμενα ρήματα πρώτης συζυγίας –εω ακολουθούν την αρχαία αττική κλίση και παράλληλα, απαντούν τύποι του ρήματος κάμνω για την κοινή, οι οποίοι είναι όμοιοι με όσους προαναφέρθηκαν παραπάνω στα βαρύτονα ρήματα για όλες τις εγκλίσεις. Ομοίως, και στη μέση φωνή οι τύποι της κοινής, για τους οποίους χρησιμοποιείται ως παράδειγμα το ρήμα «γίνομαι», είναι αντίστοιχοι με όσους προαναφέρθηκαν στα βαρύτονα ρήματα.

Ο Βενιέρης δεν κλίνει τα συνηρημένα ρήματα δεύτερης και τρίτης συζυγίας, στα οποία γίνεται, όμως, αναφορά σε μια υποσημείωση στη σελίδα 112 όπου αναφέρεται ότι αυτά μικρές διαφορές έχουν από τα περισπώμενα πρώτης συζυγίας και για την κλίση τους μας παραπέμπει στη Γραμματική του Λάσκαρη.

Ακολουθούν τα ρήματα εις –μι και συγκεκριμένα η πρώτη συζυγία αυτών των ρημάτων. Εδώ έχουμε κλίση του ρήματος τίθημι–τίθεμαι στην αρχαία ελληνική

ενώ για την κοινή τίθεται η κλίση του ρήματος βάλλω-βάλλομαι, του οποίου οι τύποι είναι αντίστοιχοι με εκείνους των βαρύτονων ρημάτων, που είδαμε παραπάνω. Το ίδιο ισχύει και για τα ρήματα εις –μι των άλλων τριών συζυγιών: στη δεύτερη συζυγία έχουμε παράλληλη κλίση του αρχαιοελληνικού ρήματος ἴστημι-ἵσταμαι και κλίση του βαρύτονου ρήματος στήνω-στήνομαι/στέκομαι για την κοινή. Στην τρίτη συζυγία κλίνεται το ρήμα δίδωμι-δίδομαι και για την κοινή έχουμε την κλίση του ρήματος δίδω ή δίνω-δίδομαι ή δίνομαι. Τέλος, στην τέταρτη συζυγία έχουμε αρχαιοελληνική κλίση του ρήματος ζεύγνυμι-ζεύγνυμαι και για την κοινή κλίνεται το ρήμα ἐνώνω-ἐνώνομαι. Και στις τρεις αυτές συζυγίες η κλίση των ρημάτων στην κοινή είναι όμοια με όσα προαναφέρθηκαν για τα βαρύτονα ρήματα.

Ακολουθεί η κλίση του ρήματος εἰμί και των βοηθητικών ρημάτων ἔχω και θέλω. Στον Παρακείμενο και Υπερσυντέλικό του ρήματος εἰμί γίνεται χρήση των τύπων ἐστάθηκα και εἶχα σταθῆ για την κοινή. Στους ίδιους χρόνους για το ρήμα ἔχω απαντούν οι τύποι ἔλαβα και εἶχα λάβη, και για τον Μέλλοντα οι τύποι θέλω ἔχει ή θέλω λάβει. Η Μανωλέσσου επισημαίνει για τον Μέλλοντα, ότι ο Βενιέρης αναφέρει στο οικείο σημείο της περιγραφής του μόνο τον τύπο *θέλω γράψει*, μιλώντας όμως για άλλο φαινόμενο του ξεφεύγει η παρατήρηση *ὡς θέλει το σημειώσωμεν ἐν οἰκείῳ τόπῳ*, με τον εναλλακτικό τύπο απρόσωπο *θέλει + υποτακτική*. Στην περίπτωση του Μέλλοντα λοιπόν, οι πληροφορίες που δίνονται πρέπει να αντιμετωπιστούν με επιφύλαξη³⁴⁰.

Στη συνέχεια υπάρχει κατάλογος με απρόσωπα ρήματα και τους αρχικούς τους χρόνους σε αλφαβητική σειρά καθώς και κλίση ορισμένων ακόμη ανώμαλων ρημάτων, των ρημάτων ὀρῶ-βλέπω, ἐσθίω-τρῶγω, πίνω, ἔρχομαι, πορεύομαι-πηγαίνω, κοιμῶμαι-κοιμουῖμαι για τα οποία δίνεται η κλίση και στην αρχαία ελληνική και στην κοινή. Φυσικά, η κλίση των παραπάνω ρημάτων στην κοινή ακολουθεί τους κανόνες που προαναφέρθηκαν για τα βαρύτονα ρήματα.

340. Ι. Μανωλέσσου, «Μεσαιωνική Γραμματική και Μεσαιωνικές Γραμματικές», στο Γ. Μαυρομάτης-Νίκος Αγιώτης (επιμ.), *Πρώιμη Νεοελληνική Δημόδης Γραμματεία: Γλώσσα, Παράδοση και Ποιητική, Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi VI*, εκδ. Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 2012, σ. 303.

Περὶ προθέσεως (σσ. 278-282)

Οι προθέσεις είναι άκλιτα μέρη του λόγου που τίθενται μπροστά από όλα τα μέρη του λόγου χωρισμένα ή ενωμένα μ' αυτά. Χωρίζονται σε μονοσύλλαβες και δισύλλαβες. Ακολουθεί η σύνταξη κάθε πρόθεσης ξεχωριστά με μία ή περισσότερες πτώσεις και η σημασία τους με χρήση σύντομων παραδειγμάτων.

Περὶ τοῦ ἐπιρρήματος (σσ. 282-285)

Δίνεται ο ορισμός των επιρρημάτων ως άκλιτα μέρη του λόγου που τίθενται πριν ή μετά το ρήμα. Τα επιρρήματα διακρίνονται σε χρονικά, τοπικά, ποιότητας, ποσότητας, αθροιστικά, παρακελευστικά ή παρακινητικά, διαιρέσεως ή μεριστικά, εξαιρέσεως, τάξεως, ομοιώσεως, αποστάσεως, συγκρίσεως, επεξηγηματικά, ποσότητος αορίστου και ποιότητος, υφαιρέσεως, εκλογής, αποτρεπτικά, εθνικά βιασμού, ιστάσεως, οργανικά, αποθετικά και προκαταστατικά, επιτάσεως, ανέσεως, βεβαιώσεως, κατάφασεως, αρνήσεως, απαγορεύσεως, εικασμού δηλαδή συμπεράσματος, ερωτήσεως, δείξεως, κλήσεως, διασαφήσεως, θέσεως, σχετλιασμού δηλαδή λύπης, θαυμασμού, εκπλήξεως, θειασμού. Σε κάθε κατηγορία παρατίθενται τα αντίστοιχα επιρρήματα.

Περὶ συνδέσμου (σ. 286)

Οι σύνδεσμοι είναι άκλιτα μέρη του λόγου που ενώνουν άλλα μέρη του λόγου με τάξη στο νόημα. Οι κατηγορίες τους είναι οι ακόλουθες: συμπλεκτικοί, διαζευκτικοί, συναπτικοί ή ενωτικοί, παρασυναπτικοί, αιτιολογικοί, απορηματικοί, συλλογιστικοί, παραπληρωματικοί, δυνητικοί, διακριτικοί, ελαττωτικοί ή συγκριντικοί, εναντιωματικοί. Σε κάθε κατηγορία παρατίθενται οι αντίστοιχοι σύνδεσμοι χωρίς τη χρήση τους σε παραδείγματα.

Περὶ τῶν χρόνων καὶ σχηματισμοῦ αὐτῶν καὶ περὶ τινῶν ἄλλων κανόνων ἀναγκαίων (σσ. 286-293)

Σε αυτό το κεφάλαιο αρχικά διακρίνονται οι χρόνοι σε αρκτικούς: Ενεστώτας, Παρακείμενος και Μέλλοντας, από τους οποίους προκύπτουν οι υπόλοιποι. Ακολουθεί αναφορά στα ετερόκλιτα ρήματα που κλίνονται σύμφωνα με δύο συζυγίες και τέλος, αναλύεται η αύξηση των ρημάτων συλλαβική και χρονική.

Ακολουθούν κάποιοι γενικοί κανόνες για όλα τα μέρη του λόγου, οι οποίοι στην ουσία είναι κυρίως κανόνες τονισμού, χρήσης των πνευμάτων σε συγκεκριμένες λέξεις, κανόνες ορθογραφίας καθώς και κανόνες συμφωνίας του ουσιαστικού με το επίθετο και ονομαστικής με το ρήμα.

Λεξικόν οἰκιακόν (σσ. 294-360)

Το λεξικό αποτελείται από δύο στήλες λέξεων μία στα ελληνικά και μία στα ιταλικά. Οι πρώτες λέξεις αφορούν στον κόσμο γενικά (περὶ τοῦ κόσμου γενικῶς). Ακολουθούν λέξεις που αφορούν στον καιρό και τις τέσσερις εποχές του χρόνου, οι μέρες της εβδομάδας και οι μήνες, λέξεις σχετικές με τις γιορτές και τις πιο σημαντικές μέρες του χρόνου, λέξεις σχετικές με το ανθρώπινο σώμα, τα τρόφιμα, τα αρτύματα, τα αναγκαία για την προετοιμασία του τραπέζιού, οι ώρες του φαγητού, τα μέρη του οίκου σταθερά και κινητά, τα εργαλεία του μαγειρείου και άλλα πράγματα αναγκαία για το σπίτι, λέξεις και φράσεις σχετικές με τις καιρικές συνθήκες και τις φάσεις της σελήνης, όσα βρίσκονται στο στάβλο και τον αχυρώνα, τα καρποφόρα δέντρα και οι καρποί τους, τα άκαρπα δέντρα, τα χόρτα, τα όσπρια, πράγματα που βλέπει κανείς στην πεδιάδα και στους αγρούς, πράγματα του αγρού και της γεωργίας, άνθη, πουλιά, ψάρια, τέχνες και επιστήμες, διάλεκτοι, επαγγέλματα, ονόματα εθνών και γενών, μέταλλα και ορυκτά.

Το λεξικό συνεχίζεται με οικιακούς διαλόγους που αφορούν στα ακόλουθα θέματα: για να ζητήσεις ένα πράγμα, λόγια ερωτικά ή της αγάπης, για να ευχαριστήσεις ή να κάνεις περιποιήσεις ή φιλικές δεξιώσεις, για να βεβαιώσεις, να αρνηθείς, να συγκατανεύσεις σε κάτι, για να φας και να πιείς, για να πας, να έρθεις, να κινηθείς κ.λπ., για να μιλήσεις, να πεις, να κάνεις κ.λπ., για να ακούσεις, να ακροαστείς, για να ρωτήσεις, να ειδοποιηθείς για κάτι, για να γνωρίσεις, να ξεχάσεις, να θυμηθείς, για την ηλικία, τη ζωή και το θάνατο, για τον περίπατο, για να περιδιαβάσεις ένα περιβόλι με άνθη, για την ώρα, για τις τέσσερις εποχές, διάλογος μεταξύ φίλων, μεταξύ αφέντη και δούλου, για να κάνεις πρόγευμα, πριν/στο γεύμα, για τα καινούργια, για να πας στο θέατρο, για να αγοράσεις και να πουλήσεις, για να μιλήσεις με το ράφτη, τον παπουτσή, διάλογος μεταξύ αρρώστου και γιατρού.

Πίναξ (σσ. 361-362)

Το βιβλίο κλείνει με έναν πίνακα περιεχομένων σε αλφαβητική σειρά.

17.3. Συμπεράσματα

Το συγκεκριμένο εγχειρίδιο αποτελεί, όπως προαναφέρθηκε, την πρώτη τυπωμένη νεοελληνική Γραμματική που έχει συνταχθεί από Έλληνα. Η κρίση του Legrand για αυτή τη Γραμματική περιορίζεται στα εξής λόγια: οι έμποροι της Τεργέστης, οι οποίοι την χρηματοδότησαν, θα μπορούσαν να είχαν βρει και καλύτερο τρόπο να ξοδέψουν τα λεφτά τους³⁴¹. Και άλλοι μελετητές, όπως η Μανωλέσσου, επισημαίνουν ότι «από άποψη γλωσσολογική η συγκεκριμένη Γραμματική είναι πολύ λιγότερο χρήσιμη από τις προγενέστερες του Κανέλλου Σπανού και του Δ. Καταρτζή, καθώς, καθ' ομολογίαν του συγγραφέα της, βασίστηκε κυρίως στην αρχαιοελληνική Γραμματική του Λάσκαρη. Πράγματι, το συγκεκριμένο εγχειρίδιο, που απευθύνεται σε ομογενείς της Ιταλίας, δίνει μια απλοποιημένη εκδοχή της Γραμματικής του Λάσκαρη. Έτσι, έχουμε μια Γραμματική της αρχαίας ελληνικής με παράλληλους τύπους της κοινής, όπου αυτοί υπάρχουν. Βλέπουμε, επομένως, αρχαιοελληνική κλίση ρημάτων, ουσιαστικών κ.λπ. και όπου υπάρχουν τύποι που στην κοινή διαφέρουν αυτοί δίνονται παράλληλα, π.χ. δοτική παράλληλα με εμπρόθετη αιτιατική. Αν κάποιο γραμματικό στοιχείο διαφέρει εξολοκλήρου μεταξύ αρχαίας και κοινής, τότε δίνεται σε δύο παράλληλες στήλες το κλιτικό του σύστημα, π.χ. ὁ ἐμὸς-ἡ-ὄν / ὁ ἐδικός μου. Ταυτόχρονα, μετά από κάθε σελίδα γραμμένη στα ελληνικά ακολουθεί η ίδια σελίδα μεταφρασμένη στα ιταλικά, κάτι το οποίο, όπως επισημαίνει ο ίδιος ο Βενιέρης, έγινε για ευρύτερη χρήση του βιβλίου. Κατά μίμηση των ευρωπαϊκών Γραμματικών, στο τέλος έχει προστεθεί ένα λεξικό με χρήσιμες λέξεις της καθημερινής ομιλίας, καθώς και ανάλογους διαλόγους.

Ανάλυση και ξεχωριστό κεφάλαιο για τη σύνταξη δεν υπάρχει παρά μόνο κάποιες αναφορές στη σύνταξη των προθέσεων.

Φυσικά, σχεδόν ολόκληρο το μέρος του βιβλίου αφιερώνεται στη μορφολογία, ενώ στη φωνητική και τη φωνολογία γίνεται μια μικρή αναφορά στο προοίμιο, όταν ο Βενιέρης κάνει λόγο για την προφορά των γραμμάτων ανάλογα με τη συλλαβή στην οποία βρίσκονται, π.χ. av/af.

341. É. Legrand, *Nicolas Sophianos. Grammaire de la langue grecque vulgaire*. [Collection de Monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique, 2, NS], Αθήνα 1874, σ. 198.

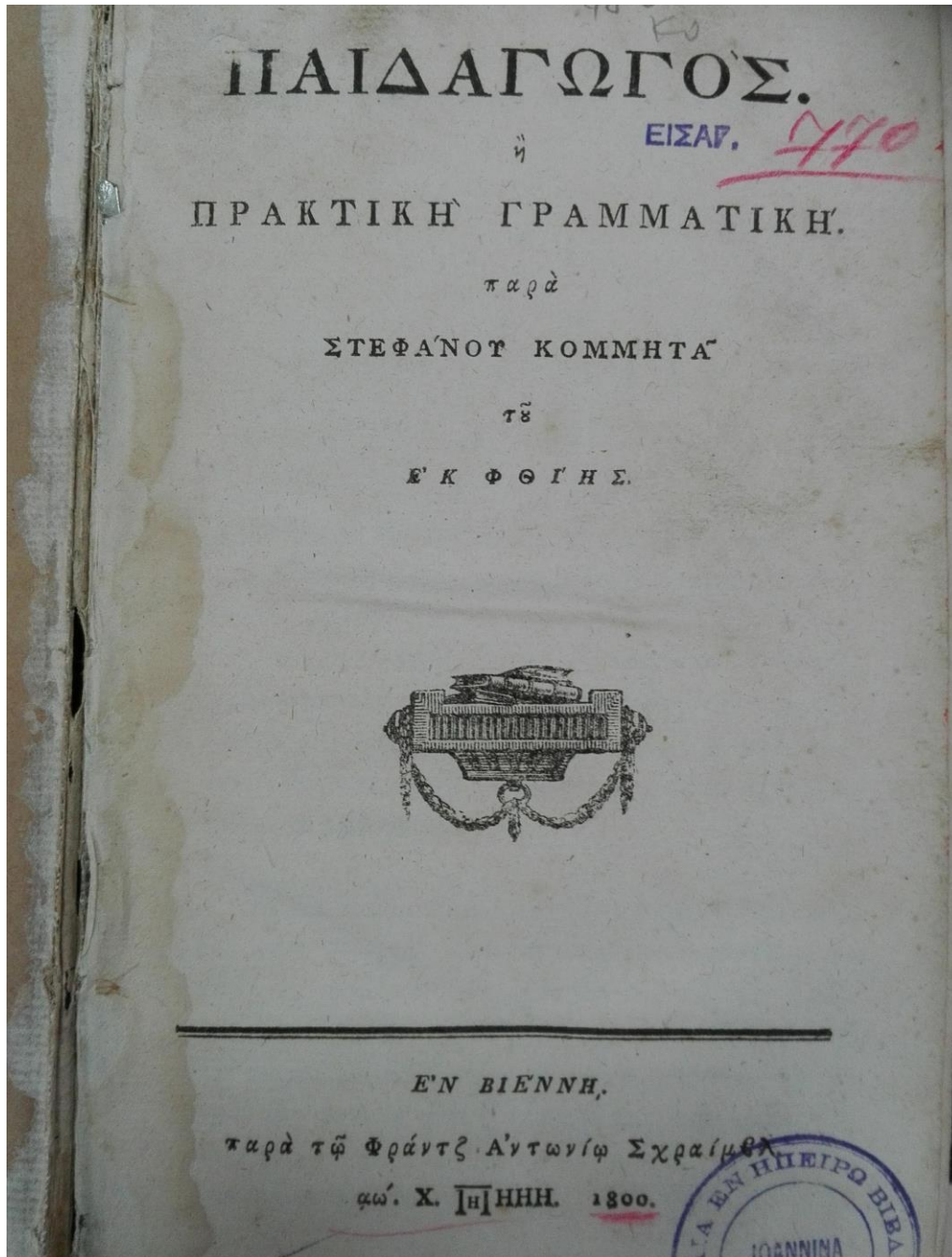
Όσον αφορά τα ονόματα, σε σύγκριση με τα άλλα εγχειρίδια που εξετάζονται, επισημαίνεται ότι ονόματα που σε άλλα εγχειρίδια απαντούν στην πέμπτη κλίση των περιττοσύλλαβων, εδώ απαντούν στην τέταρτη. Ενώ η τέταρτη κλίση των ισοσύλλαβων απουσιάζει, καθώς, σύμφωνα με το Βενιέρη, αυτή μπορεί να αναχθεί στην τρίτη των ισοσύλλαβων.

Τέλος, η κλίση των ρημάτων ακολουθεί την αρχαία ελληνική, ενώ αναφέρονται και τύποι της κοινής για βαρύτονα, περισπώμενα και εις –μι ρήματα, όπως φαίνονται στην ανάλυση που προηγείται.

Το θετικό του συγκεκριμένου εγχειριδίου είναι ότι δίνει τη δυνατότητα να έχουμε μια εικόνα της κοινής και της εξέλιξης της γλώσσας, κάτι που δεν είναι εφικτό σε άλλα βιβλία γραμματικής, τα οποία δεν δίνουν τύπους της κοινής παρά μόνο της αρχαίας ελληνικής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΟΓΔΩΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΚΟΜΜΗΤΑ

Εικόνα 14: Εξώφυλλο της Γραμματικής του Στέφανου Κομμητά

Ε Ν Τ Ε Υ Ξ Ο Μ Ε Ν Ο Ι Σ .

Γλαῦκας εἰς Ἀθήνας, ἥ παροιμία φησὶν· ὡς γελοῖον ὄν, εἴτις ἐκεῖ κομίζοι γλαῦκας, διὰ τὴν ἐπιπολάζουσαν, ὡς ἔοικεν, Ἀθήνησι τῶν γλαυκῶν πληθύν· ἐγὼ δὲ τὴν Γραμματικὴν ταυτηνὶ Πραγματεῖαν τῷ ἡμετέρῳ προσενεγκεῖν γένει φιλοτιμησάμενος, πολλῶν ἄλλων ἤδη, καὶ καλῶν ἐν ἀφθονία ὄντι, πῶς ἐκ αὐτῶν πολὺν, ὡς αὐτὸς εἴποι τις, γέλωτα ὀφλήσαιο;

Ἀλλὰ γὰρ, εἰ καὶ τοῖστί τι ἐγωγε πάθοιμι, ὑπὸ τῶν περιττῶν ἤδη, καὶ ὅλως ματαιοπονίαν τὸ πρᾶγμα οἰομένων, ἐκ μόνης ἀκοῆς τὰ τῶν ἄλλων κρίνειν φιλέντων, καὶ ἐχθρῶς ἀναγνῶναι, ἀλλ' ἐδὲ προσιδεῖν ἀξιέντων· τὴν Γραμματικὴν ἀλλ' ἐν ταύτῃ, ἐπειδὴ ἀπὸ ἀφειδήσεως τῶν πόνων καὶ ἐκ πολλῶν τὰ πρὸς τὴν τῆς ἔργου ἐνδεχομένην τελειότητα συνερανισάμενος, τῷ ὅπερ καὶ θεῷ,

Α

Εἰκόνα 15: Δείγμα της Γραμματικῆς του Στέφανου Κομνητά

18.1. Η βιο-εργογραφία- και οι γλωσσικές απόψεις του Στέφανου Κομμητά (1762– 1830)

Ο Στέφανος Κομμητάς γεννήθηκε στο χωριό Κωφοί της περιοχής Αλμυρού της Μαγνησίας γύρω στο 1762³⁴², σπούδασε στον Τύρναβο, κοντά στο φημισμένο δάσκαλο Ιωάννη Πέζαρο³⁴³, ενώ αργότερα ανέλαβε και ο ίδιος διδακτικά καθήκοντα στη γενέτειρά του³⁴⁴. Στη συνέχεια μεταβαίνει για σπουδές³⁴⁵ στη Βιέννη, όπου παράλληλα εργάζεται και ως οικοδιδάσκαλος. Εντάσσεται γρήγορα στον κύκλο των Ελλήνων λογίων της πόλης, αναπτύσσοντας φιλικές σχέσεις κυρίως με τον Άνθιμο Γαζή και τον Νεόφυτο Δούκα³⁴⁶. Την ίδια περίοδο γίνεται μέλος της «Εταιρείας του Ελληνικού Λυκείου» και ξεκινά τη συγγραφική και εκδοτική του δραστηριότητα. Το 1800 εκδίδεται στη Βιέννη το πρώτο συγγραφικό του έργο με τίτλο «Παιδαγωγός ή Πρακτική Γραμματική». Το χρονικό διάστημα 1811-1814, επισημαίνοντας την έλλειψη διδακτικών βιβλίων, χρήσιμων για τη νεολαία, επιδίδεται στην έκδοση της δωδεκάτομης «Εγκυκλοπαίδειας ελληνικών μαθημάτων, Ρητορικής, Γραμματικής και Ποιητικής».

Επόμενος σταθμός του είναι το Βουκουρέστι, όπου συζητά το ενδεχόμενο της πρόσληψής του στο Ελληνικό Γυμνάσιο της πόλης. Είχε προηγηθεί επιστολή του προς το Γυμνάσιο με υποδείξεις για επαναφορά σε παλαιότερα πρότυπα διδασκαλίας. Επιπλέον, είχε προηγηθεί και μια συστατική επιστολή για τον Κομμητά εκ μέρους του φίλου του και δασκάλου εκεί, του Νεόφυτου Δούκα προς τους διευθύνοντες της Σχολής³⁴⁷. Τελικά, θα διδάξει στο Βουκουρέστι για δύο περίπου έτη (1816-1818).

342. Γ.Ι. Σούρλας, «Η ζωή και το έργο του Στεφάνου Κομμητά», *Πρακτικά Α' Πανελλήνιου Συνεδρίου (Αλμυρός – Βόλος, 18-19 Οκτωβρίου 2013) και Ευρωπαϊκού Συνεδρίου (Βουδαπέστη 14 Απριλίου 2014)*, «Η ζωή και το έργο του λογίου και παιδαγωγού Στέφανου Κομμητά (Α. Σμυρναίος-Απ. Δαρόπουλος επιμ.)», εκδ. Εξωραιοτικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κωφών Αλμυρού «Στέφανος Κομμητάς», Αθήνα 2014, σ. 42.

343. Μ. Λαφαζάνης, *Ιωάννης Πέζαρος. Η ζωή, το έργο, η αλληλογραφία του*, [Διδακτορική διατριβή], Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2001, σσ. 158, 209.

344. *Υδρία, Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 34, εκδ. Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, Αθήνα 1984, σ. 51.

345. Ι.Λ. Οικονόμος, *Επιστολαί διαφόρων Ελλήνων λογίων, ανωτάτων κληρικών, Τούρκων διοικητών, εμπόρων και εσαφίων (1759-1824), μεταγραφή-παρακολούθηση-πρόλογος Γ.Α. Αντωνιάδης, Φιλολογική παρουσίαση Μ.Μ. Παπαϊωάννου*, Αθήνα 1964, σσ. 54-55.

346. *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τόμ. 4, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1985, σ. 430.

347. Γ. Ζώρας, «Ο Κομμητάς και το Γυμνάσιον του Βουκουρεστίου», *Παρνασσός*, τόμ. Θ', αρ. 3, εκδ. Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός, Αθήνα 1967, σσ. 394-395.

Όμως, οι θέσεις του για το γλωσσικό ζήτημα προκαλούν την αντίδραση των φιλοκοραϊκών κύκλων και ωθούν τόσο τον ίδιο όσο και τον Νεόφυτο Δούκα σε παραίτηση το έτος 1818³⁴⁸. Ο Κομνητάς θα παραμείνει, ωστόσο, στο Βουκουρέστι και θα μνηθεί πιθανόν το 1819 από τον Νεόφυτο Δούκα στη Φιλική Εταιρεία, όπου και θα αναπτύξει έντονη δράση, συμβάλλοντας στην επιτυχία του απελευθερωτικού αγώνα του 1821³⁴⁹.

Κατά την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης, ο Κομνητάς αναχωρεί αρχικά για τη Στεφανούπολη (Μπρασόβ) στην Τρανσυλβανία μαζί με τον Νεόφυτο Δούκα και αργότερα εγκαθίσταται οριστικά στην Πέστη της Ουγγαρίας³⁵⁰. Εκεί θα εκδώσει το κύκνειο άσμα του, μιαν άλλη, μεγαλύτερη αυτή τη φορά, δεκαεξάτομη Εγκυκλοπαίδεια, με τίτλο «Παιδαγωγικά Μαθήματα (1827–1828)», την οποία φαίνεται πως ετοίμαζε ήδη από τα χρόνια της Βιέννης, ολοκληρώνοντας έτσι μια συγγραφική πορεία τριάντα περίπου χρόνων. Στους τόμους αυτούς, εκτός από τη *Γραμματική*, θα συμπεριληφθούν *Αλφαβητάριον*, *Ονομαστικόν*, *Εκλογάριον*, *Μυθολογία*, *Γενική Ιστορία*, *Ιερά Κατήχησις*, *Ιερά Ιστορία*, *Παλαιά και Νέα Γεωγραφία*, *Χρηστοθήθεια και Αριθμητική*³⁵¹. Επρόκειτο για μια σειρά σχολικών και αναγνωστικών βιβλίων³⁵².

Στην Πέστη θα παραμείνει ως το τέλος της ζωής του, το έτος 1830, προσφέροντας στη νεοελληνική παιδεία του 19ου αιώνα πάνω από 13.000 τυπωμένες σελίδες. Υπήρξε μια εξαιρετική περίπτωση φιλοπονίας και συστηματικότητας και πιθανόν ο κορυφαίος συγγραφέας σχολικών εγχειριδίων στις αρχές του 19ου αιώνα³⁵³. Η μικρή του περιουσία κληροδοτήθηκε, σύμφωνα με τη διαθήκη του, στο νεοσύστατο τότε ελληνικό κράτος, ώστε να αξιοποιηθεί για εκπαιδευτικούς σκοπούς.

348. Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, *ό.π.*, σ. 430.

349. Υδρία, Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια, *ό.π.*, σ. 51.

350. Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, *ό.π.*, σ. 430.

351. Α. Σμυρναίος – Δ. Χατζηλέλεκας, «Στέφανος Κομνητάς (1762–1830): ένας φιλόπονος χειρωνακτής της προνεωτερικότητας», *Πρακτικά 7ου Πανελληνίου Συνεδρίου του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.)*, «Μεγάλοι Έλληνες και Κύπριοι παιδαγωγοί από την αρχαιότητα έως σήμερα: Εκπαιδευτική συμβολή και παιδαγωγική μνήμη» Αθήνα 10-12 Οκτωβρίου 2014, διαθέσιμο στο διαδίκτυο: http://www.elliepek.gr/documents/7o_synedrio_eisigiseis/smyrnaiois%20xatzhlelekas.pdf, τελευταία πρόσβαση Απρίλιος 2016.

352. Υδρία, Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια, *ό.π.*, σ. 51. & Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, *ό.π.*, σ. 430.

353. Α. Σμυρναίος – Δ. Χατζηλέλεκας, *ό.π.*, διαθέσιμο στο διαδίκτυο στο: http://www.elliepek.gr/documents/7o_synedrio_eisigiseis/smyrnaiois%20xatzhlelekas.pdf, τελευταία πρόσβαση Απρίλιος 2016.

Η προσωπική του βιβλιοθήκη δόθηκε, το έτος 1832, στον Γρηγόριο Κωνσταντά, διευθυντή τότε του ορφανοτροφείου στην Αίγινα³⁵⁴.

Σχετικά με τις γλωσσικές του απόψεις υπήρξε υποστηρικτής της πλήρους καθιέρωσης της αρχαίας ελληνικής γλώσσας στην εκπαίδευση. Ήδη από το 1800 είχε ταχθεί υπέρ της ανασύστασης και επαναφοράς των αρχαίων ελληνικών, θεωρώντας την κίνηση αυτή ως την πλέον ενδεδειγμένη για την πρόοδο του έθνους και τη διατήρηση της παράδοσης³⁵⁵. Για την ομιλούμενη γλώσσα θεωρούσε πως είναι διάλεκτος της αρχαίας ελληνικής, γεμάτη από ξένες λέξεις, οι οποίες θα έπρεπε να αποβληθούν. Έτσι, πρότεινε, στην ουσία, διόρθωση της γλώσσας, θεωρώντας ότι με την αποβολή «των τουρκισμών, ιταλισμών, τευτωνισμών» και άλλων γλωσσικών ακροτητών η γλώσσα θα καθαρθεί και θα γίνει «κοινή διάλεκτος της όλης ελληνίδος φωνής³⁵⁶».

Ο Κομνητάς υπήρξε σχολαστικός αρχαϊστής, γλωσσοαμύντορας, στραμμένος με εμμονή στο ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελθόν, από το οποίο γοητευόταν. Ταυτόχρονα μαχόταν με δυναμισμό και επιμονή τον Κοραή, τον διάσημο «διανοητικό τηλέγραφο» του Νέου Ελληνισμού, όπως τον αποκαλούσε ο Αλ. Ραγκαβής³⁵⁷, αλλά και τον «κύκλο του Κοραή», από τον οποίο καταπολεμήθηκε σφοδρά και ο ίδιος. Πράγματι, το μεγαλύτερο τμήμα της κριτικής του στράφηκε κατά της «μέσης οδού» του Κοραή, τον οποίο θεωρούσε προδότη της ελληνικής παράδοσης και διαστρεβλωτή της γλώσσας³⁵⁸. Χαρακτηριστικό του ύφους της πολεμικής του είναι το κείμενό του *Λόγος στηλιτευτικός κατά τῆς αἰρέσεως τῶν κοραϊστῶν*, όπου αναγνωρίζει στην ελληνική γλώσσα το κυρίαρχο συστατικό του ελληνικού έθνους, θεωρώντας εχθρούς του έθνους όλους, όσοι αντιτάσσονται στην παραπάνω θέση³⁵⁹. Έτσι, λοιπόν, στρεφόταν εναντίον των νεωτερισμών του

354. Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, ό.π., σ. 430.

355. Γρ. Καραφύλλης, «Στέφανος Κομνητάς και Θεόκλητος Φαρμακίδης. Γλωσσική και φιλοσοφική οπτική στον ύστερο νεοελληνικό Διαφωτισμό», *Επιστημονική Επετηρίς του Παιδαγωγικού Τμήματος Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 8 (1995), σσ. 73-74. & Ζώρας Γ., «Στέφανου Κομνητά, Επιστολαί περί γλώσσης και παιδείας», *Παρνασσός*, τόμ. 13, εκδ. Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός, Αθήνα 1971, σ. 640.

356. Α. Μέγας, *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος, Μέρος Β', Αιώνες γλωσσικών αναζητήσεων (1750-1926)*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1927, σ. 176-178.

357. Έ. Σκοπετέα, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα: Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830 – 1880)*, εκδ. Πολύπτυχο, Αθήνα 1988, σ. 48.

358. Γ. Ζώρας, «Ο Στέφανος Κομνητάς και το γλωσσικόν ζήτημα», *Παρνασσός*, τόμ. 10, εκδ. Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός, Αθήνα 1968, σσ. 90-91.

359. Γ. Ζώρας, «Στέφανου Κομνητά ανέκδοτοι επιστολαί», *Παρνασσός*, τόμ. 17, εκδ. Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός, Αθήνα 1975, σ. 297.

Κοραή, ενώ ο ίδιος επεδίωκε να είναι ο μιμητής των αρχαίων και όχι απαραίτητα ο μεταρρυθμιστής τους. Το πάθος του για την αρχαιοελληνική γλώσσα ήταν ενταγμένο στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή λόγια παράδοση, αλλά και σε ένα πανευρωπαϊκό πλαίσιο στροφής στις ελληνικές σπουδές εκείνη την περίοδο, που έκτοτε θεωρήθηκε προϊόν της εντατικής προσπάθειας για εθνική ολοκλήρωση, όπως συνέβαινε και στη Γερμανία³⁶⁰.

Συνοδοιπόρος του στις παραπάνω απόψεις υπήρξε ο Νεόφυτος Δούκας. Τους δύο άνδρες συνέδεε μια αδιάπτωτη προσωπική φιλία και μαζί συγκρότησαν ένα δραστήριο και ανυποχώρητο αττικιστικό δίδυμο. Μαζί υπέστησαν τις απειλές και τους διωγμούς των αντιπάλων, ενώ ο Δούκας υπήρξε και το ιδιαίτερο θύμα μιας άγριας βιαιοπραγίας στο Βουκουρέστι από έναν μαθητή του, που λίγο έλλειψε να του στοιχίσει την ίδια τη ζωή του, και έτσι υποχρεώθηκαν να φύγουν και οι δύο από την πόλη³⁶¹. Βέβαια, οι κοραϊστές θεωρούσαν τον Κομμητά απλό ακόλουθο του Δούκα και μάλιστα απαξιούσαν και να τον ονομάσουν. Έτσι, ο βιογράφος του Κοραή Δημ. Θερειανός αποκαλεί τον Κομμητά «ελληνιστή εκ των μετριοτάτων, αλλά διδάσκαλο εργατικό...» θεωρώντας πως εκείνος όξυνε τη διαμάχη Δούκα–Κοραή, ώστε η έριδα των δύο λογίων να πάρει «*χαρακτήρα μάλλον κακότροπον*»³⁶².

Τελικά, το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης κατασίγασε με κοινή συναίνεση τον ιδεολογικό και γλωσσικό πόλεμο. Τότε και ο Κομμητάς συμμερίζεται την άποψη των περισσοτέρων για διακοπή της αντιπαράθεσης και έπαυσε κι αυτός να πολεμά φανερά, αλλά συνέχισε μυστικά τον πόλεμο χωρίς να υποχωρήσει από τις θέσεις του. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Δημαράς στη μία και μοναδική αναφορά στον Κομμητά, τον χαρακτηρίζει ως «*τη συνεπέστερη ίσως συντηρητική διδασκαλική μορφή της εποχής, όσο κι αν μένει έξω από τις θρησκευτικές ζητήσεις*»³⁶³.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι, σύμφωνα με τους Σμυρναίο και Χατζηλέεκα, ο Κομμητάς δεν ήταν ένας πρωτότυπος συγγραφέας, αλλά ένας ερανιστής, ένας μεθοδικός συλλέκτης συγγραμμάτων των αρχαίων Ελλήνων και εκκλησιαστικών συγγραφέων, καθώς και των Ευρωπαίων. Εξάλλου, ο στόχος του, όπως και εκείνος

360. S.L Marchand, *Down from Olympus: Archaeology and Philhellenism in Germany, 1750-1970*, NJ: Princeton University Press, Princeton 1996, pp. 3-35.

361. Κ.Μ. Κούμας, *Ιστορίες των Ανθρωπίνων Πράξεων από των αρχαιοτάτων χρόνων έως των ημερών μας*, τόμ. 12ος, Εκ της Τυπογραφίας Αντωνίου Αυκούλου, Εν Βιέννη της Αουστρίας 1832, σσ. 509-599.

362. Δ. Θερειανός, *Αδαμάντιος Κοραής*, τόμ. Β', τύποις του Αυστροουγγρικού Λόγδ, εν Τεργέστη 1890, σσ. 273-276.

363. Κ.Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα ⁵1989, σ. 100.

του Νεόφυτου Δούκα ως έναν βαθμό, δεν ήταν φιλολογικός, όπως του Κοραή, αλλά αποκλειστικά εκπαιδευτικός³⁶⁴. Πάσχιζε να δημιουργήσει ένα corpus αρχαιοελληνικής γνώσης, μία βιβλιοθήκη χρήσιμη στους μαθητές των σχολείων της Ελληνικής Διασποράς, αλλά και των οθωμανοκρατούμενων περιοχών, ως «εγκύκλιος παιδεία», ως ένας πλήρης και μεθοδικός οδηγός προσπέλασης, αλλά και πρόσκτησης της αρχαιοελληνικής σοφίας.³⁶⁵

Εξάλλου, ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός δεν χαρακτηρίζεται ιδιαίτερα από συγγραφική πρωτοτυπία, συγκρινόμενος τουλάχιστον με το αντίστοιχο ευρωπαϊκό κίνημα από το οποίο πήγασε. Οι συγγραφείς του αρκούσαν συνήθως σε εκτενείς σχολιασμούς και υπομνηματισμούς αρχαιοελληνικών κειμένων ή σε μεταφράσεις– παραφράσεις έργων της ευρωπαϊκής γραμματείας³⁶⁶. Όλα τα παραπάνω ισχύουν για τη φιλοσοφία, αλλά και για τα σχολικά εγχειρίδια, στα οποία αφιερώθηκε ο Κομμητάς³⁶⁷.

Πράγματι, τα συγγράμματα του Κομμητά χρησιμοποιήθηκαν για πολλά χρόνια ως διδακτικά εγχειρίδια σε ορισμένες Σχολές³⁶⁸. Αργότερα, έγιναν κάποιες επανεκδόσεις των έργων του, όπως θα αναφερθεί και παρακάτω στην ανάλυση της Γραμματικής. Η επανέκδοση, για παράδειγμα, της Εγκυκλοπαίδειάς του χρησιμοποιήθηκε στα αλληλοδιδασκτικά και στα Ελληνικά σχολεία του νεοελληνικού κράτους³⁶⁹. Ωστόσο, όπως επισημαίνουν αρκετοί μελετητές, το έργο του Κομμητά αν και αρχικά επανεκδόθηκε, δεν μελετήθηκε ιδιαίτερα λόγω των αρχαϊστικών του απόψεων, του αρχαϊστικού γλωσσικού ιδιώματος, στο οποίο έγραφε, δίδασκε και σθεναρά υπερασπιζόταν.

364. P. Mackridge, *The Christian Hellenism and Linguistic Archaism of Neofytos Doukas*, in Dimitris Tziovas (ed.), *Re-imagining the Past: Antiquity and Modern Greek Culture*, Oxford University Press, Oxford 2014, p.107.

365. Α. Σμυρναίος – Δ. Χατζηλέλεκας, *ό.π.*

366. Π. Κονδύλης, *Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός: οι φιλοσοφικές ιδέες*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1988, σσ. 9-11.

367. Α. Σμυρναίος – Δ. Χατζηλέλεκας, *ό.π.*

368. Γρ Καραφύλλης, *ό.π.*, σ. 72.

369. Δ.Α. Σακκής, *Η Εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α΄ Οθωνική περίοδο (1833-1843)*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1997, σσ. 110-181.

18.2. Παιδαγωγός ή Πρακτική Γραμματική (1800)

18.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου

Η γραμματική του Στέφανου Κομμητά αποτελεί το πρώτο του έργο και τιτλοφορείται «Παιδαγωγός ή Πρακτική Γραμματική παρὰ Στεφάνου Κομμητά τοῦ ἐκ Φθίης». Εκδόθηκε το 1800 στη Βιέννη, στο τυπογραφείο του «Φραντζ Αντωνίου Σχραιμβλ», σε σχήμα 8ο (20 εκ.) και περιέχει 651 αριθμημένες σελίδες, ενώ μαζί με τις εισαγωγικές σελίδες, που παρουσιάζονται στη συνέχεια και έχουν διαφορετική σελιδαρίθμηση, το εγχειρίδιο ανέρχεται στις 667 σελίδες.

Πριν από την παρουσίαση του εγχειριδίου αξίζει να σημειωθεί ότι στα τέλη της δεκαετίας του 1840 ο εκδότης Κων. Γκαρπολάς εξέδωσε και μάλιστα με οικονομική επιτυχία³⁷⁰ τη δωδεκάτομη Εγκυκλοπαίδεια του Κομμητά σε δέκα μόνο τόμους, παραλείποντας «τα περί γραμματικής συντάξεως, ποιητικής και ρητορικής διδασκαλίας, διότι μεθοδικώτεραι παρά ταύτας εκδόσεις ηλπίζοντο». Σύντομα, ο Γεώργιος Μουσαίος και ο Ευθύμιος Κλεάνθης, για να συμπληρώσουν την παραπάνω Εγκυκλοπαίδεια, εξέδωσαν στην Κωνσταντινούπολη το *Συντακτικόν της ελληνικής γλώσσης* και τη *Μετρική* από τα έργα του Κομμητά, παραλείποντας μόνο την έκδοση της Γραμματικής, διότι στο μεταξύ, όπως οι ίδιοι διαπίστωσαν, «μεθοδικώτεραι γραμματικαί εξέδωθησαν, και διότι έκαστος σχεδόν των διδασκόντων ιδίαν έχει γραμματικὴν³⁷¹». Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι η Γραμματική του Κομμητά σύντομα θεωρήθηκε παρωχημένη, λόγω νέων εγχειριδίων που κυκλοφορούσαν και προφανώς λόγω της υπεράσπισης από τον ίδιο του γλωσσικού αρχαϊσμού.

18.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης

Το βιβλίο ξεκινά με ένα εξασέλιδο προλογικό σημείωμα με τίτλο «Τοῖς ἐντευξομένοις». Σε αυτό ο Κομμητάς ζητά αρχικά την επιείκεια των αναγνωστών, οι οποίοι καλό θα ήταν να μην περιγελάσουν το εγχείρημά του, πριν το μελετήσουν. Έπειτα αιτιολογεί τον τίτλο του εγχειριδίου και παρουσιάζει τη δομή του. Συγκεκριμένα αναφέρει πως το ονόμασε *Παιδαγωγό*, γιατί το έργο του ως καλός

370. Π. Γ. Κόκκας, «Η οικογένεια Γκαρπολά και η πρώτη ελληνική εφημερίδα της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά* 21, 1981, σ. 225.

371. Γ. Μουσαίου & Ε. Κλεάνθους, *Συντακτικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, εκ της δωδεκατόμου Εγκυκλοπαιδείας του αοιδίμου Στεφάνου Κομμητά, Εκ της Πατριαρχικής Τυπογραφίας, Εν Κωνσταντινουπόλει 21842, σσ. α'-β'.

παιδαγωγός, καθοδηγώντας τους νέους, διδάσκει κατανοητά τους τρόπους της γλώσσας. Το ονόμασε, επίσης, *Πρακτική Γραμματική*, γιατί δεν περιέχει θεωρίες ή υψηλότερες έννοιες παρά μόνο πρακτικά ζητήματα, προσθέτοντας την παρατήρηση ότι υψηλές έννοιες έχουν γραφτεί από τον ίδιο σε μια άλλη θεωρητική (Γραμματική). «Η δήλωση αυτή αποτελεί μια πρόκληση, ήδη από το 1800, δήλωσή του για συγγραφή Θεωρητικής Γραμματικής (μάλλον για διδακτική χρήση). Θεωρητική Γραμματική πάντως εκδίδει το 1814, στον δεύτερο τόμο της *Εγκυκλοπαιδείας του*»³⁷². Σε αυτό το προλογικό σημείωμα παρουσιάζονται, επίσης, τα περιεχόμενα του βιβλίου, που διαιρείται σε τέσσερα βιβλία: Στο πρώτο περιλαμβάνονται οι Τύποι, στους οποίους ανάγονται τα μέρη του λόγου, καθώς και ένας κατάλογος ανώμαλων ρημάτων. Στο δεύτερο περιλαμβάνονται κανόνες της Τεχνολογίας χωρισμένοι σε πέντε τμήματα (κλίσεις, προσωδία, ορθογραφία, σχήματα ή πάθη των λέξεων, βαρβαρισμοί). Το τρίτο περιλαμβάνει τους κανόνες της Σύνταξης, επίσης σε πέντε τμήματα (καθολικοί κανόνες σύνταξης και ονομασίες των πτώσεων, κανόνες σύνταξης των μερών του λόγου, χρήσεις μορίων, σχήματα λόγου, σολοικισμός). Το τέταρτο περιλαμβάνει τη σύνθεση του συντακτικού λόγου σε τρία τμήματα (φυσική και κατά σχήμα σύνθεση του απλού και συνημμένου λόγου μαζί με ιδιώματα, μιμήσεις, παραφράσεις, γραμματική περίοδος και χρήση στιγμής και απαγγελίας, λύση της συνθέσεως). Έπειτα προστέθηκε ένα παράρτημα με τα «παρεπόμενα» της Γραμματικής: Ανάγνωση, Εξήγηση, Κρίση και Διόρθωση. Στο τέλος του βιβλίου, ο Κομμητάς πρόσθεσε κάποιους διαλόγους άριστων συγγραφέων. Τέλος, επισημαίνει πως δεν ήταν στις προθέσεις του η πρόσθεση κι άλλων μερών, όπως το λεξικό, η ποιητική ή η ρητορική και ζητά ευμενή διόρθωση για τυχόν λάθη.

Ακολουθεί ένα ακόμη πεντασέλιδο σημείωμα με τίτλο «Ἐκ τῆς θεωρητικῆς, ὅπως διδασκτέον τὴν γραμματικὴν», στο οποίο δίνει οδηγίες

372. Ν. Ευαγγέλου, «Σύντομη παρουσίαση των «Απάντων» του Στέφανου Κομμητά» *Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Συνεδρίου (Αλμυρός – Βόλος, 18-19 Οκτωβρίου 2013) και Ευρωπαϊκού Συνεδρίου (Βουδαπέστη 14 Απριλίου 2014), «Η ζωή και το έργο του λογίου και παιδαγωγού Στέφανου Κομμητά επιμ. Α. Σμυρναίος-Απ. Δαρόπουλος*», εκδ. Εξωραϊστικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κωφών Αλμυρού «Στέφανος Κομμητάς», Αθήνα 2014, σ. 69. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: https://www.academia.edu/23093382/%CE%A3%CF%8D%CE%BD%CF%84%CE%BF%CE%BC%CE%B7_%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%AF%CE%B1%CF%83%CE%B7_%CF%84%CF%89%CE%BD_A%CF%80%CE%AC%CE%BD%CF%84%CF%89%CE%BD_%CF%84%CE%BF%CF%85_%CE%A3%CF%84%CE%AD%CF%86%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%85_%CE%9A%CE%BF%CE%BC%CE%BC%CE%B7%CF%84%CE%AC τελευταία πρόσβαση Μάιος 2016.

διδασκαλίας της Γραμματικής. Θεωρεί πως η διδασκαλία των παιδιών πρέπει να ξεκινά από την τεχνολογία, δηλαδή το ετυμολογικό μέρος της Γραμματικής και συγκεκριμένα από τα πιο απλά μέρη του λόγου, άρθρα, αντωνυμίες, προθέσεις και συνδέσμους και έπειτα να προχωρά στα δυσχερή, όπως τα ονόματα, τα ρήματα, τις μετοχές και τα επιρρήματα. Οι νέοι πρέπει να προσπαθούν να τα διακρίνουν, να μελετούν τα παρεπόμενά τους και μετά να προχωρήσουν στο δεύτερο βιβλίο με τους κανόνες της τεχνολογίας, τους οποίους πρέπει να απομνημονεύσουν. Οι νέοι πρέπει στη συνέχεια να διδαχθούν πώς θα αποδίδουν τις ελληνικές λέξεις με χυδαίες λέξεις μέσω του μαθήματος και της ανάγνωσης, επιδιώκοντας την κυριολεξία και την πιστή απόδοση και αποφεύγοντας την πολυλεξία, όπου είναι δυνατόν, και κάνοντας πάλι χρήση της παράφρασης και περίφρασης, όπου χρειάζεται. Ο μαθητής πρέπει να προχωρήσει από την τεχνολογία στη σύνταξη και στη θεματογραφία και έπειτα να εξασκηθεί περισσότερο από τον δάσκαλο στην ανάγνωση φράσεων και ιδιωμάτων αρχαίων ελληνικών, να ερμηνεύει μύθους του Αισώπου και αρχαίους συγγραφείς. Τελευταία πρέπει να διδαχθούν η σύνθεση κυρίως επιστολών και λογίδριων, οι μιμήσεις και παραφράσεις αρχαίων έργων. Κι αν ορισμένοι υποστηρίζουν ότι χρειάζονται δέκα χρόνια για όλα αυτά, ο Κομμητάς έχει διαφορετική άποψη, ισχυριζόμενος πως δεν απαιτούνται περισσότερα από τρία ή τέσσερα χρόνια, με εξάσκηση στην ανάγνωση και τη συγγραφή για να μπορέσει κάποιος να μάθει την αρχαία ελληνική και να μιμηθεί τους άριστους.

Τέλος, πριν από το καθαυτό εγχειρίδιο προηγείται ένα ακόμη πεντασέλιδο προλογικό σημείωμα με τίτλο «Τίνα πρὸς εὐχέρειαν ἀναγκαῖα» όπου γίνεται λόγος αρχικά για ορισμένα χρήσιμα και αξιόλογα λεξικά καθώς και ορισμένες εκδόσεις αρχαίων συγγραφέων που αξίζει να μελετηθούν και να διδάσκονται στα σχολεία προκειμένου να αναγεννηθεί η αρχαία ελληνική διάλεκτος. Ο Κομμητάς θεωρεί απαράδεκτη την άποψη ορισμένων πως η αρχαία ελληνική είναι γλώσσα «τεθνηκεῖαν», θεωρεί πως σε αυτήν πρέπει να διδάσκουμε τη Γραμματική και να αποφύγουμε το παράδειγμα των Ευρωπαίων που συγγράφουν στη χυδαία γλώσσα. Κατηγορεί όσους γράφουν στη βάρβαρη γλώσσα και δεν γνωρίζουν τα αρχαία ελληνικά ιδιώματα ως αμαθείς, και θεωρεί πως η αρχαία ελληνική δεν χρειάζεται απόρριψη ούτε αλλοίωση παρά μόνο αποκατάσταση στο αρχικό της κάλλος. Όσοι, λοιπόν, αδιαφορούν για τη γλωσσική ακρίβεια της αρχαίας ελληνικής, περιφρονούν

τη γραμματική της και συγγράφουν στη χυδαία γλώσσα σφάλλουν και απομακρύνονται από το ορθό.

Ακολουθεί η παρουσίαση της καθαυτό ύλης του εγχειριδίου, το οποίο, όπως προαναφέρθηκε χωρίζεται σε τέσσερα βιβλία-μέρη και ξεκινά με νέα σελιδαρίθμηση.

BIBΛION ΠΡΩΤΟΝ: ΤΥΠΟΙ ἢ ἐφ’ ἃ ἕκαστον τῶν μερῶν τοῦ λόγου ἀνάγεται (σσ. 1-146)

Ἄρθρον (σσ. 1-3)

Το πρώτο βιβλίο ξεκινά με αναφορά στα οχτώ μέρη του λόγου και αρχικά αναλύεται το άρθρο. Γίνεται αναφορά στα παρεπόμενά του, τα τρία γένη, τους τρεις αριθμούς και τις πτώσεις του. Ακολουθεί η κλίση του προτακτικού άρθρου κατά την αρχαία αττική, καθώς και η κλίση του υποτακτικού άρθρου το οποίο ταυτίζεται με την αρχαιοελληνική αναφορική αντωνυμία ὅς-ἥ-ὅ.

Ὄνομα (σσ. 4-34)

Αρχικά αναφέρονται τα έξι παρεπόμενα του ονόματος: γένη, είδη, σχήματα, αριθμοί, πτώσεις και κλίσεις. Οι τελευταίες αναλύονται στη συνέχεια και τα ονόματα ταξινομούνται σε πέντε κλίσεις ως εξής:

Πρώτη: αρσενικά σε –ας και –ης ισοσύλλαβα.

Δεύτερη: θηλυκά σε –α και –η ισοσύλλαβα.

Τρίτη: αρσενικά, θηλυκά σε –ος και ουδέτερα σε –ον ισοσύλλαβα.

Τέταρτη: αρσενικά, θηλυκά και αττικά σε –ως και ουδέτερα σε –ων αττικόκλιτα.

Πέμπτη: τα ονόματα της πέμπτης κλίσης χωρίζονται σε δύο υποκατηγορίες, απαθή και εμπαθή. Στα απαθή εντάσσονται τα περιττοσύλλαβα όλων των γενών με διάφορες καταλήξεις. Εδώ ο Κομμητάς δίνει λίστες ονομάτων με τις καταλήξεις τους σε ονομαστική και γενική τα οποία είναι ενδεικτικά της πέμπτης κλίσης. Ακολουθούν τα εμπαθή ονόματα τα οποία διακρίνονται στα κατά συναίρεση και στα κατ’ αποκοπή. Τα κατά συναίρεση σχηματίζονται με οχτώ τρόπους, τρεις πολυπαθείς και πέντε ολιγοπαθείς.

Η κατάταξη λοιπόν των κατά συναίρεση εμπαθών ονομάτων έχει ως εξής: Πρώτος τρόπος: αρσενικά, θηλυκά σε –ης και ουδέτερα σε –ες ή –ος με γενική σε –ους. Δεύτερος τρόπος: αρσενικά και θηλυκά σε –ις, ουδέτερα σε –ι με γενική σε –ιος.

και –εως. Τρίτος τρόπος: ουδέτερα σε –ας ή –ρας με γενική –ατος ή –αος. Τέταρτος τρόπος: αρσενικά σε –εως με γενική –εως. Πέμπτος τρόπος: σε –ους ολιγοπαθή ονόματα. Έκτος τρόπος: θηλυκά σε –ω ή –ως με γενική –ους. Έβδομος τρόπος: αρσενικά σε –υς και ουδέτερα σε –υ τα οποία τρέπουν στις άλλες πτώσεις το –υ σε –ε. Όγδοος τρόπος: αρσενικά και θηλυκά σε –υς τα οποία διατηρούν το –υ στις άλλες πτώσεις.

Τα κατ’ αποκοπή ονόματα σχηματίζονται με πέντε τρόπους οι οποίοι έχουν ως εξής: Πρώτος τρόπος: κοινά σε –ων και ουδέτερα σε –ον συγκριτικού βαθμού. Δεύτερος τρόπος: ορισμένα αρσενικά και θηλυκά σε –ηρ (συγκοπτόμενα). Τρίτος τρόπος: ορισμένα αρσενικά και θηλυκά σε –ις (ἔρις, ὄρνις). Τέταρτος τρόπος: ορισμένα ονόματα σε –εις (κλείς). Πέμπτος τρόπος: ονόματα σε –αυς. Για όλες τις παραπάνω κατηγορίες δίνονται ενδεικτικά κλιτικά παραδείγματα. Στη συνέχεια δίνονται λίστες με ορισμένα ονόματα που κλίνονται διαφορετικά, όπως τα ετερόκλιτα και τα ιδιόκλιτα. Τέλος, έχουμε την κλίση των αριθμητικών και μια αναφορά στα άκλιτα ονόματα.

Ρῆμα (σσ. 35-100)

Το κεφάλαιο του ρήματος ξεκινά με αναφορά στα παρεπόμενά του: διαθέσεις (ενεργητική, μέση, παθητική, ουδέτερη και επίμεση), είδη (κατά σημασία: ψυχικά, σωματικά, ηθικά, και κατά φωνή: πρωτότυπα και παράγωγα), σχήματα (απλά και σύνθετα), αριθμοί (ενικός, δυϊκός, πληθυντικός), πρόσωπα (πρώτο, δεύτερο, τρίτο), εγκλίσεις (οριστική, προστακτική, ευκτική, υποτακτική, απαρέμφατο), χρόνοι (Ενεστώτας, Παρατατικός, Μέλλοντας, Αόριστος, Παρακείμενος, Υπερσυντέλικος) και συζυγίες. Η κατανομή των ρημάτων στις συζυγίες έχει εξής: η πρώτη συζυγία με τελικά σύμφωνα τα: π, β, φ, πτ, η δεύτερη συζυγία με τελικά σύμφωνα τα: κ, γ, χ, κτ, πτ, σσ, ζ, η τρίτη συζυγία με τελικά σύμφωνα τα: τ, δ, θ, ζ, ττ/σσ, η τέταρτη συζυγία με τελικά σύμφωνα τα: λ, ρ, μ, ν, η πέμπτη συζυγία περιλαμβάνει τα ρήματα σε –μι. Τα ρήματα σε –ω κλίνονται απαθώς (βαρύτονα) και εμπαθώς (περισπώμενα). Ακολουθεί η κλίση των βαρύτονων ρημάτων με ενδεικτικό ρήμα το τύπτω. Η κλίση ακολουθεί την αρχαία αττική. Διαφοροποιούνται οι τύποι Οριστικής Υπερσυντελικού οι οποίοι έχουν ως εξής: ἔτετύφειμεν, ἔτετύφειτε, ἔτετύφεισαν & ἔτετύπειμεν, ἔτετύπειτε, ἔτετύπεισαν. Επιπλέον, στην Υποτακτική προστίθεται το ἔάν. Ο

Κομμητάς δίνει και ορισμένους διαλεκτικούς τύπους: στην Ευκτική ενεργητικής φωνής δίνονται και αιολικοί τύποι, στο γ' πληθυντικό Οριστικής παθητικού Παρακειμένου και Υπερσυντελικού αναφέρονται οι τύποι τετύφαται & ἐτετύφατο και σε υποσημείωση αναφέρεται ότι πρόκειται για Ιωνικούς τύπους.

Στη συνέχεια, αναλύονται τα περισπώμενα ρήματα, τα οποία σχηματίζονται με τρεις τρόπους: ρήματα σε –αω, ρήματα σε –εω και ρήματα σε –οω. Κλίνονται τα ρήματα νικάω-ᾶ, ποιέω-ᾶ, χρυσόω-ᾶ στις δύο φωνές όπως τα γνωρίζουμε από την αρχαία ελληνική με μόνη διαφορά την προσθήκη του ἔάν στην υποτακτική όπως και στα βαρύτονα ρήματα.

Τέλος, γίνεται λόγος για τα ρήματα πέμπτης συζυγίας, τα ρήματα που λήγουν σε –μι. Τα ρήματα αυτά σχηματίζονται με τέσσερις τρόπους: Πρώτος τρόπος: προκύπτουν από τα περισπώμενα ρήματα σε -αω με χαρακτηριστικό παράδειγμα το ρήμα ἴστημι του οποίου η κλίση παρατίθεται. Δεύτερος τρόπος: προκύπτουν από τα περισπώμενα ρήματα σε –εω με χαρακτηριστικό παράδειγμα ρήμα το τίθημι. Τρίτος τρόπος: προκύπτουν από τα περισπώμενα ρήματα σε –οω. Εδώ αναφέρεται ως χαρακτηριστικό ρήμα, το οποίο και κλίνεται, το ρήμα δίδωμι. Τέταρτος τρόπος: προκύπτουν από τα ρήματα σε –υω με ενδεικτικό παράδειγμα το ρήμα ζεύγνυμι. Τα ρήματα σε –μι ακολουθούν επίσης αρχαιοελληνική κλίση. Επισημαίνουμε τη διαφοροποίηση της υποτακτικής Ενεστώτα: ἔάν ἰστῶ-ἰστᾶς κ.λπ. και Αορίστου ἔάν στῶ-στῆς-στῆ, το β' ενικό της Προστακτικής Ενεστώτα: τίθετι, Αορίστου θέτι και θές.

Το κεφάλαιο κλείνει με την κλίση των ανώμαλων ρημάτων: εἰμι, εἶμι, φημι καθώς και των απρόσωπων δεῖ, χρῆ, πρέπει, προσήκει, μέλει, συμβαίνει, ἀμελεῖται η οποία είναι επίσης αρχαιοελληνική.

Μετοχή (σσ. 100-110)

Μετά τα ρήματα, ακολουθεί η παράθεση των μετοχών των παραπάνω ρημάτων σε ονομαστική και γενική. Φυσικά, οι μετοχές έχουν αρχαιοελληνική μορφολογία και κλίση.

Ἀντωνυμία (σσ. 110-115)

Υπάρχουν πέντε είδη αντωνυμιών: πρωτότυπες, κτητικές, δεικτικές, αναφορικές και σύνθετες. Αναφέρονται τα παρεπόμενα των αντωνυμιών και αρχικά κλίνεται η πρωτότυπη αντωνυμία κατά την αρχαία αττική. Ομοίως αρχαιοελληνικός είναι και ο σχηματισμός των κτητικών αντωνυμιών. Στις δεικτικές αντωνυμίες εντάσσονται οι: οὗτος,-αὕτη- τοῦτο και ἐκεῖνος-η-ο, αναφορική είναι μόνο η αντωνυμία αὐτός – η –ο και σύνθετες είναι οι λεγόμενες αυτοπαθείς αντωνυμίες. Παρατίθεται η κλίση όλων των αντωνυμιών (εκτός από τις δεικτικές). Η κλίση όλων των αντωνυμιών ακολουθεί την αρχαία ελληνική.

Πρόθεσις (σ. 115)

Παρατίθενται οι δεκαοχτώ προθέσεις κατανεμημένες σε μονοσύλλαβες και δισύλλαβες.

Επίρρημα (σσ. 115-118)

Αναφέρονται αρχικά τα παρεπόμενα των επιρρημάτων (είδος και σχήμα). Τα είδη των επιρρημάτων έχουν ως εξής: Ως προς τη σημασία έχουμε σαράντα τρία διαφορετικά είδη π.χ. χρόνου, τόπου, τρόπου, ποσότητας, ποιότητας κ.ά. Ως προς τη φωνή έχουμε δύο είδη επιρρημάτων: πρωτότυπα και παράγωγα. Τέλος, όσον αφορά τα σχήματα έχουμε δύο υποκατηγορίες τα απλά και τα σύνθετα επιρρήματα.

Σύνδεσμος (σσ. 118-119)

Όπως τα επιρρήματα που προηγήθηκαν, έτσι και οι σύνδεσμοι έχουν δύο παρεπόμενα: το είδος και το σχήμα. Τα είδη των συνδέσμων ως προς τη σημασία είναι δώδεκα: συμπλεκτικοί, διαζευκτικοί, συναπτικοί, παρασυναπτικοί, αιτιολογικοί, απορηματικοί, συλλογιστικοί, παραπληρωματικοί, δυνητικοί, διστακτικοί, εναντιωματικοί και μειωτικοί οι οποίοι παρατίθενται. Ως προς τη φωνή έχουμε μόνο πρωτότυπους συνδέσμους και ως προς τα σχήματα έχουμε απλούς και σύνθετους συνδέσμους.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Περί ρημάτων ανωμάτων (σσ. 120-141)

Σ' αυτές τις σελίδες υπάρχει ένας κατάλογος με αρχικούς χρόνους ανώμαλων ρημάτων τα οποία δίνονται με αλφαβητική σειρά καθώς και αλφαβητικός κατάλογος ρημάτων που δεν σχηματίζουν Αόριστο Α'.

Προθεωρουμένα (σσ. 142-146)

Σ' αυτές τις σελίδες γίνεται διαχωρισμός των γραμμάτων σε φωνήεντα, σύμφωνα, διφθόγγους και τις υποδιαίρεσεις τους. Γίνεται, επίσης, λόγος για τις συλλαβές και τις υποδιαίρεσεις τους, τα είδη της προσωδίας, τις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους, τα μέρη της Γραμματικής και αναφέρονται κάποια αξιώματα που αφορούν τη Γραμματική.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ: ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ (σσ. 147-320)

Τμήμα πρῶτον: σχηματισμός ἢ περὶ κλίσεως καὶ σχηματισμοῦ τῶν μερῶν τοῦ λόγου. (σσ. 147-241)

Ὄνόματος (σσ. 147-195)

Αναφέρονται τα παρεπόμενα του ονόματος: γένος, είδος, σχήμα, αριθμός, πτώση και κλίση. Τα παρεπόμενα αναλύονται στη συνέχεια. Ως προς τη σημασία, αναφέρονται τα τρία γένη αρσενικό, θηλυκό, ουδέτερο στα οποία ως προς τη φωνή προστίθενται τα κοινά και επίκοινα.

Τα είδη των ονομάτων, ως προς τη σημασία, είναι τα ακόλουθα: κύρια, προσηγορικά, επίθετα, εθνικά, περιεκτικά, ως περιεκτικά, περιληπτικά, προς τι, ως προς τι, ερωτηματικά, αόριστα, αναφορικά, αριθμητικά, επιμεριζόμενα, τακτικά, μετουσιαστικά. Ως προς τη φωνή, τα είδη των ονομάτων διακρίνονται σε πρωτότυπα και παράγωγα (απλά και σύνθετα) και τα παράγωγα με τη σειρά τους σε: πατρωνυμικά, κτητικά, συγκριτικά, υπερθετικά, υποκοριστικά, παρώνυμα, ρηματικά, προθετικά, επιρρηματικά, πεποιημένα. Ακολουθούν κανόνες σχηματισμού και κλίσης όλων των παραπάνω κατηγοριών και υποκατηγοριών τους, κανόνες για τις καταλήξεις τους π.χ. αναφέρονται όλες οι καταλήξεις υποκορισμού για όλα τα γένη.

Ακολουθεί ανάλυση των άλλων παρεπόμενων των ονομάτων: δύο σχήματα (απλά και σύνθετα), τρεις αριθμοί (ενικός, δυϊκός, πληθυντικός), πέντε πτώσεις (ονομαστική, γενική, δοτική, αιτιατική κλητική), πέντε κλίσεις (τέσσερις

ισοσύλλαβες, μία περιττοσύλλαβη). Γίνεται αναφορά στα άκλιτα και στα κλιτά ονόματα τα οποία με τη σειρά τους διακρίνονται σε ταυτόκλιτα, ετερόκλιτα, ιδιόκλιτα (κατά γένος, αριθμό, πτώση και κλίση) και δίκλιτα. Αναφέρονται ονόματα που υπάγονται στην κάθε κατηγορία και υποκατηγορία και ενδεικτικά παραδείγματα. Ακολουθεί αναφορά στην κλίση των ονομάτων κατά γένος, δίνονται κανόνες και καταλήξεις των γενών και των πτώσεων σε κάθε κλίση. Έπονται διαφοροποιήσεις στην κλίση των ονομάτων σε διαφορετικές διαλέκτους, ειδικότερα γίνεται λόγος για τα ονόματα που υφίστανται συναίρεση και αποκοπή.

Ρήματος (σσ. 195-234)

Το κεφάλαιο ξεκινά με τα παρεπόμενα του ρήματος: οι διαθέσεις είναι τρεις ως προς τη σημασία (ενεργητική, παθητική, ουδέτερη), και πέντε ως προς τη φωνή (ενεργητική, παθητική, ουδέτερη, μέση, επίμεση), ενώ στις προηγούμενες προστίθεται και η αποθετική. Τα είδη χωρίζονται, ως προς τη σημασία, σε ψυχικά, σωματικά και ηθικά και ως προς τη φωνή, σε πρωτότυπα και παράγωγα τα οποία με τη σειρά τους χωρίζονται σε παρώνυμα, ρηματικά, επιρρηματικά και πεποιημένα. Τα σχήματα είναι δύο: απλά και σύνθετα, οι αριθμοί τρεις, τα πρόσωπα τρία, και οι χρόνοι έξι. Επιπλέον, διακρίνονται πέντε εγκλίσεις και πέντε συζυγίες, τέσσερις των ρημάτων σε –ω και μία των ρημάτων σε –μι. Επιπλέον, γίνεται λόγος και για άλλες υποδιαίρεσεις των ρημάτων: κλιτά και άκλιτα, ομαλά και ανώμαλα κατά διάθεση, χρόνο και κατά συζυγία. Όλα τα παρεπόμενα των ρημάτων αναλύονται, δίνονται κανόνες σχηματισμού, όπου χρειάζεται, όπως για παράδειγμα των παράγωγων ρημάτων και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα, π.χ. κατηγορίες και καταλήξεις ρημάτων που θεωρούνται ανώμαλα.

Ακολουθούν κανόνες για την κλίση και την αύξηση των χρόνων στα ρήματα, συλλαβική και χρονική, αύξηση στα σύνθετα ρήματα και κανόνες για την αύξηση στον Παρακείμενο με παραδείγματα και υποσημειώσεις. Έπονται κανόνες σχηματισμού των χρόνων και υποσημειώσεις για βαρύτονα και περισπώμενα ρήματα και για τα παθητικά. Κανόνες για τον σχηματισμό των προσώπων και για τους δύο αριθμούς για τον παθητικό ή μέσο Ενεστώτα, για τον παθητικό ή μέσο Παρατατικό, για τον παθητικό Παρακείμενο και Υπερσυντέλικο και κανόνες για τις εγκλίσεις. Έπειτα, γίνεται λόγος για την κλίση των ρημάτων σε διαφορετικές διαλέκτους, για τις συναίρεσεις, και για κάποιες ιδιαιτερότητες των ρημάτων σε –μι.

Μετοχής, άρθρου, αντωνυμίας, προθέσεως (σσ. 235-241)

Ακολουθούν κανόνες που αφορούν στην κλίση μετοχών, άρθρων και αντωνυμιών. Στις αντωνυμίες δίνονται διαλεκτικοί τύποι, αττικοί, αιολικοί, δωρικοί, ιωνικοί και αναφέρονται επιπλέον τύποι κτητικών αντωνυμιών, που χρησιμοποιούν οι ποιητές, αναφέρονται αντωνυμίες που προσθέτουν στις δεικτικές οι αττικοί όπως π.χ. η αντωνυμία ούτοσί και γενικότερα, αναφέρονται μικροδιαφορές που υπάρχουν στις αντωνυμίες ανά διάλεκτο.

Ανάλογη διαδικασία ακολουθείται στη συνέχεια και για τις προθέσεις. Δίνονται οι προθέσεις σε κάθε διάλεκτο, δίνονται κανόνες που αφορούν την τροποποίηση των προθέσεων ανάλογα με το τί προηγείται και έπεται, γίνεται αναφορά σε αχώριστα μόρια τα οποία ονομάζονται αχώριστες προθέσεις και τις σημασίες τους και τέλος, έχουμε μια αναφορά στα παράγωγα επιρρήματα και στις λέξεις-τα μέρη του λόγου, από τα οποία παράγονται.

Τμήμα δεύτερον: προσωδία (σσ. 242-274)

Αναφέρονται τα δώδεκα είδη της προσωδίας: τρεις τόνοι (οξεία, βαρεία, περισπωμένη), τρεις χρόνοι (μακρό, βραχύ, κοινό), δύο πνεύματα (δασεία και ψιλή), τέσσερα πάθη (απόστροφος, υφέν, υποδιαστολή, διαίρεση). Αυτά τα είδη της προσωδίας αναλύονται στη συνέχεια. Δίνονται οι κανόνες τονισμού, κανόνες για τη χρήση των παθών, κανόνες τονισμού που αφορούν όλα τα μέρη του λόγου καθώς και κάθε πτώση χωριστά. Αναφέρονται τα είδη της μετάθεσης του τόνου, κανόνες του αναβιβασμού, καταβιβασμού και της έγκλισης του τόνου. Ακολουθούν κανόνες ποσότητας των διχρόνων για τη λήγουσα και παραλήγουσα κάθε πτώσης ξεχωριστά. Έπονται κανόνες σχετικά με τη χρήση των πνευμάτων και το κεφάλαιο κλείνει με έναν κατάλογο δασυνόμενων λέξεων σε αλφαβητική σειρά.

Τμήμα τρίτον: ὀρθογραφία (σσ. 275-310)

Τα είδη της ὀρθογραφίας είναι τρία: η ποσότητα, η ποιότητα και ο μερισμός τα οποία και αναλύονται.

Η ποσότητα αφορά στο πως πρέπει να γραφεί ένα φωνήεν ή μια δίφθογγος, ποια φωνήεντα υπογράφονται και ποια σύμφωνα διπλασιάζονται. Η γραφή των

φωνηέντων εξαρτάται από την κλίση, τη συστοιχία, την αναλογία, την ετυμολογία, την παράδοση και τις διαλέκτους. Για κάθε έναν από τους παραπάνω παράγοντες δίνονται κανόνες και παραδείγματα. Η ποιότητα αφορά στα γράμματα, που προτάσσονται ή υποτάσσονται σε συμπλοκή με άλλα. Αφορά και φωνήεντα και σύμφωνα για τα οποία δίνονται κανόνες και παραδείγματα. Τέλος, ο μερισμός αφορά το συλλαβισμό των γραμμάτων. Πρόκειται για συλλαβές που προκύπτουν μόνο από φωνήεντα καθώς και συλλαβές που προκύπτουν από σύμφωνο και φωνήεν. Για κάθε περίπτωση δίνονται κανόνες και ενδεικτικά παραδείγματα.

Τμήμα τέταρτον: σχήματα ἢ περὶ παθῶν τῶν ἐν ταῖς λέξεσι (σσ. 311-319)

Σ' αυτές τις σελίδες αναλύονται τα σχήματα λόγου τα οποία έχουν ως εξής: Αρχικά, γίνεται λόγος για τον πλεονασμό συλλαβής και στοιχείου. Αναλύονται τα είδη του πλεονασμού: πρόσθεση, αναδίπλωση, έκταση, επέκταση, διαίρεση, παρέθεση, διπλασιασμός, παρέμπωση και προσχηματισμός. Ακολουθεί ο ορισμός της ένδειας συλλαβής και στοιχείου και τα είδη της ένδειας-έλλειψης: αφαίρεση, άρση, συστολή, συγκοπή, συναλοιφή, έλλειψη, παρέλλειψη, έκθλιψη, αποκοπή. Στη συνέχεια, έχουμε τη μετάθεση συλλαβής και στοιχείου και τα είδη της στα οποία εμπίπτει μόνο ο αναγραμματισμός. Τελευταίο σχήμα λόγου είναι η μετάληψη και τα είδη της: μεταπλασμός και τμήση. Για κάθε κατηγορία δίνεται ορισμός και παραδείγματα. Η ενότητα κλείνει με κάποιες γενικές σημειώσεις.

Τμήμα πέμπτον: βαρβαρισμός ἢ περὶ τοῦ κατὰ τὴν λέξιν ἁμαρτήματος (σ. 320)

Αναλύεται η έννοια του βαρβαρισμού και τα είδη του με ενδεικτικά παραδείγματα.

BIBΛION TPITON: ΣΥΝΤΑΞΙΣ (σσ. 321-567)

Τμήμα πρώτον: κατάλληλον ἢ περὶ τῶν κοινῇ ἐπισυμβαινόντων ἐν τῇ συντάξει τῶν τοῦ λόγου μερῶν (σσ. 321-340)

Το κεφάλαιο ξεκινά με τον ορισμό του συντακτικού λόγου και κάποιους γενικούς συντακτικούς κανόνες. Ακολουθούν κανόνες που αφορούν στη συμφωνία (κατά φωνή και κατά σημασία), αρχικά τη ρηματική συμφωνία και έπειτα την επιθετική και την αναφορική με ενδεικτικά παραδείγματα. Έπεται η σύνταξη όλων των μερών του

λόγου με πρώτο το όνομα. Τα ονόματα συντάσσονται επιθετικά και πλαγιόπτωτα. Επισημαίνονται οι σημασίες που λαμβάνουν τα ονόματα κατά τη χρήση τους στις πλάγιες πτώσεις π.χ. γενική διαιρετική, κτητική κ.λπ. Ακολουθούν τα ρήματα και ο τρόπος σύνταξής τους: αναφέρονται οι πτώσεις με τις οποίες συντάσσονται και οι σημασίες της κάθε περίπτωσης, τα απαρέμφατα, οι προθέσεις και τα επιρρήματα που τα συνοδεύουν. Αναφέρεται έπειτα σύντομα η σύνταξη της μετοχής η οποία χωρίζεται σε ονοματική, ρηματική και απόλυτη.

Ακολουθεί συνοπτικά η σύνταξη των άρθρων, των αντωνυμιών, των προθέσεων και των επιρρημάτων, οι σημασίες τους και τι δηλώνουν ανάλογα με τις πτώσεις με τις οποίες συντάσσονται με ενδεικτικά παραδείγματα.

Στη συνέχεια παρατίθενται οι ονομασίες των πτώσεων (σσ. 337-340) η ονομαστική ως «ὀνομαστική ἀμετάβατου τοῦ ρήματος», η γενική ως: κτητική, διαφορική, διαιρετική, παραθετική, μεταβατική, συντακτική, ελλειπτική, συνεκδοχική και απόλυτη. Η δοτική ως: κτητική, σχετική, περιποιητική ή χαριστική, μεταβατική, αιτιολογική του ποιητικού αιτίου, οργανική ή τροπική, συνεκδοχική, συντακτική προθέσεων και επιρρημάτων, απόλυτη και ελλειπτική. Η αιτιατική ως: συνεκδοχική, μεταβατική, συντακτική προθέσεων και επιρρημάτων, ελλειπτική, ειδική τριών ειδών: διαβατική, επιβατική και ως επιβατική, απόλυτη και απαρεμφατική. Τέλος, η κλητική ως κλητική αμετάβατη του ρήματος και συντακτική του επιρρήματος. Για όλες τις περιπτώσεις δίνονται ορισμοί και ενδεικτικά παραδείγματα.

Τμήμα δεύτερον: ὀρθόν ἢ περὶ τῆς κατὰ μέρος συντάξεως ἐκάστου τῶν μερῶν τοῦ λόγου (σσ. 341-459)

Σύνταξις ὀνόματος (σσ. 341-354)

Τα ονόματα στη σύνταξη λειτουργούν είτε καθ'ἑαυτά είτε πρὸς ἕτερον αναφερόμενα σε κάποια πλάγια πτώση. Τα είδη των ονομάτων ως προς τη σημασία είναι τα ακόλουθα: κύρια, προσηγορικά και επίθετα. Παρατίθενται κανόνες που αφορούν στη σύνταξή τους και περαιτέρω υποκατηγορίες όπως τα πευστικά ή ερωτηματικά, τα αόριστα, τα αναφορικά, τα περιληπτικά, τα επιμεριζόμενα, τα διαφορικά, τα αριθμητικά και τα τακτικά. Ως προς τη φωνή αναφέρονται οι ακόλουθες κατηγορίες ονομάτων: πατρωνυμικά, κτητικά, συγκριτικά και υπερθετικά. Για όλες τις κατηγορίες των ονομάτων δίνεται ο ορισμός τους, ειδικές σημειώσεις και

ενδεικτικά παραδείγματα. Το υποκεφάλαιο κλείνει με μια αναφορά στη χρήση και τη σημασία των πτώσεων.

Σύνταξις ρήματος (σσ. 354-386)

Στη σύνταξη τα ρήματα χωρίζονται σε τέλεια, τα οποία υφίστανται μόνα τους χωρίς να απαιτούν κάποιο συμπλήρωμα και ατελή, τα οποία χρειάζονται ως συμπλήρωμα κάποια πλάγια πτώση. Ακολουθούν κανόνες σύνταξης των προσωπικών ρημάτων και δίνονται όλες οι κατηγορίες των ρημάτων που συντάσσονται με αιτιατική, γενική και δοτική. Γίνεται αναφορά σε κάποια κοινά είδη σύνταξης για όλες τις κατηγορίες ρημάτων, όπως η σύνταξη του διαβατικού, του οργανικού, του περιποιητικού, του ελλειπτικού σε γενική, δοτική ή αιτιατική, κανόνες χρήσης του απαρεμφατικού, προθετικού ή επιρρηματικού, του επιβατικού. Έπειτα, αναλύεται η σύνταξη των ρημάτων ανάλογα με τη φωνή. Αρχικά αναλύονται τα ενεργητικά ρήματα τα οποία χωρίζονται σε τρία είδη, έπειτα τα παθητικά, τα ουδέτερα, τα ολοενεργητικά, τα αυτοπαθητικά, τα αυτοουδέτερα κτητικά, τα αυτοουδέτερα περιποιητικά και τα αυτοουδέτερα απόλυτα, τα μέσα και τα επίμεσα, τα αποθετικά, τα αυτοενεργητικά και τα ολοπαθητικά. Επίσης, υπάρχει αναφορά στη σύνταξη των απρόσωπων ρημάτων και στις υποκατηγορίες τους. Τέλος, γίνεται αναφορά στη χρήση όλων των εγκλίσεων στις οποίες περιλαμβάνεται και το απαρέμφατο, το οποίο διακρίνεται σε ονοματικό και ρηματικό, ειδικό και τελικό. Για καθεμιά από τις υποκατηγορίες ρημάτων που προαναφέρθηκαν παρατίθενται ορισμοί, κανόνες και παραδείγματα χρήσης σε αρχαίους συγγραφείς.

Σύνταξις μετοχής (σσ. 386-393)

Αρχικά, αναλύεται η σύνταξη της μετοχής προς το ρήμα η οποία γίνεται με τρεις τρόπους: ορθός ή ταυτοπροσωπικός αμετάβατος, πλάγιος ή ετεροπροσωπικός μεταβατικός, απόλυτος ή ετεροπροσωπικός αμετάβατος. Δίνονται οι ορισμοί αυτών των τρόπων, σχετικοί κανόνες και παραδείγματα ειλημμένα από αρχαίους συγγραφείς. Ακολουθεί η σύνταξη της μετοχής προς το όνομα όμοιογενώς, όμοιοαριθμώς και όμοιοπτώς. Δίνονται κανόνες και σχετικά παραδείγματα αρχαίων συγγραφέων. Ακολουθεί ένα υποκεφάλαιο με τίτλο: «χρησις ἢ κλησις μετοχῶν» όπου αναφέρονται δεκατρείς ονομασίες των μετοχών: αιτιολογική,

οργανική, ειδική, τελική, ονοματική, ρηματική, αοριστολογική, αναφορική, υποθετική, χρονική, εναντιωματική, τροπική, αντιπροθετοπτώτου γενικής. Παρατίθενται οι κατηγορίες των ρημάτων που συντάσσονται με την ειδική και την τελική μετοχή και δίνονται κάποιοι περαιτέρω κανόνες για όλες ή ορισμένες από τις μετοχές. Φυσικά όλες οι παραπάνω κατηγορίες μετοχών συνοδεύονται από αντίστοιχα παραδείγματα.

Σύνταξις άρθρου (σσ. 393-400)

Δίνονται αναλυτικοί κανόνες για τη σύνταξη και τη σημασιολογία του άρθρου, αρχικά του προτακτικού και έπειτα του υποτακτικού.

Σύνταξις αντωνυμίας (σσ. 400-409)

Ο Κομμητάς αναφέρει για κάθε κατηγορία αντωνυμιών πότε τις χρησιμοποιούμε, πώς συντάσσονται και τι σημασία λαμβάνουν ανάλογα με τον τρόπο σύνταξής τους και δίνονται παραδείγματα που έχουν ληφθεί κυρίως από αρχαίους συγγραφείς: Ξενοφώντα, Πλάτωνα, Θουκυδίδη, Δημοσθένη, Λουκιανό, Όμηρο και εκκλησιαστικούς συγγραφείς: Γρηγόριο Ναζιανζηνό αλλά και από Ψαλμούς.

Σύνταξις προθέσεως (σσ. 410-433)

Οι προθέσεις συντάσσονται με δύο τρόπους, κατά σύνθεση και κατά παράθεση. Ακολουθούν κανόνες και αναλυτικοί πίνακες στους οποίους δηλώνονται τα σημαινόμενα των προθέσεων ανάλογα με την πτώση, με την οποία συντάσσονται. Δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς και εκκλησιαστικούς ρήτορες.

Σύνταξις επιρρήματος (σσ. 433-450)

Τα επιρρήματα χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: τα απολελυμένα, τα οποία φέρονται απόλυτα προς το ρήμα χωρίς κάποιο άλλο σημείο αναφοράς, και τα σχετικά, όσα δηλαδή εκφέρονται κατ' αναφορά ή ανταπόδοση, όπως τα χρονικά, τοπικά και παραβολικά. Αναφέρονται τα επιρρήματα, που εντάσσονται σε κάθε κατηγορία και στη συνέχεια αναφέρονται αναλυτικά για όλες οι κατηγορίες των επιρρημάτων ο τρόπος σύνταξής τους, η σημασία τους, κανόνες και υποσημειώσεις. Επιπλέον,

δίνονται παραδείγματα, τα οποία, όπως προηγουμένως και στις προθέσεις, έχουν ληφθεί από αρχαίους συγγραφείς και εκκλησιαστικούς ρήτορες.

Σύνταξις συνδέσμου (σσ. 451-459)

Αναφέρονται όλες οι κατηγορίες των συνδέσμων: συμπλεκτικοί, διαζευκτικοί, συναπτικοί, παρασυναπτικοί, αιτιολογικοί, εναντιωματικοί, ενδοτικοί, συλλογιστικοί, απορηματικοί, αοριστολογικοί, ελαττωτικοί, δυνητικοί και παραπληρωματικοί και αναφέρεται για κάθε κατηγορία: πότε τους χρησιμοποιούμε, οι εγκλίσεις, οι χρόνοι ή τα μέρη του λόγου με τα οποία συντάσσονται, η θέση τους στο λόγο και γενικότερα ο τρόπος σύνταξής τους. Για κάθε περίπτωση δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα αρχαίων ή εκκλησιαστικών συγγραφέων.

Τμήμα τρίτον: μοριολογία ἢ περὶ τῆς τῶν μορίων ἐν τῇ συντάξει χρήσεως (σσ. 460-527)

Δίνεται ο ορισμός των μορίων ως τα μέρη του λόγου τα οποία στη σύνταξη λαμβάνονται με διάφορους τρόπους ενώ από μόνα τους δεν δηλώνουν κάτι. Τα περισσότερα λειτουργούν συνδεσμικά, είναι σύνδεσμοι, επιρρήματα ή άλλα μέρη του λόγου. Αναλύονται με αλφαβητική σειρά όλα τα μόρια, ο τρόπος σύνταξής τους και η σημασία τους και, όπως και στα προηγούμενα μέρη του λόγου, δίνονται παραδείγματα που έχουν ληφθεί από αρχαίους συγγραφείς ή από θεολογικά κείμενα. Για παράδειγμα, αναφέρεται το μόριο ἀλλά το οποίο στη σύνταξη είναι ένας όρος: συμπλεκτικός, εναντιωματικός, αντιθετικός, ελαττωτικός, θετικός, απορηματικός, συλλογιστικός, βεβαιωτικός, επιλεκτικός ή παραπληρωματικός, το μόνον σημαντικός, ευκτικός, προσθετικός, εξαιρετικός, διαφορικός.

Για τα μόρια του λόγου πρέπει να επισημανθούν τα εξής: στο πεδίο της φιλοσοφίας και ιδιαιτέρως σε εκείνο της λογικής, θεωρουμένης ως επιστήμης διαπιστεύσεως αληθευτικών προτάσεων, τα μόρια του λόγου καλούνται συγκατηγορήματα ή συγκατηγορηματικοί όροι, σε αντιπαράβολή με το κατηγορήμα του προτασιακού λόγου και μελετώνται ως στοιχεία, που ποτέ δεν λαμβάνουν εφ' εαυτά κατηγορική ισχύ και δεν έχουν καθ' αυτά αυτοκαθοριζόμενη λειτουργία αλλά προσλαμβάνουν ορισμένη σημασία συνδυαζόμενα προς τους κύριους κατηγορικούς

όρους μιας κρίσεως³⁷³. Όπως προαναφέρθηκε, κάτι αντίστοιχο αναφέρει ο Κομμητάς και για τον ορισμό των μορίων. Ο Σταβέλας, λοιπόν, κάνοντας λόγο για τα μόρια λόγου στον Κομμητά, αναφέρει πως σε λανθάνουσα μορφή εμφανίζονται εκείνα τα στοιχεία που συνιστούν τη συγκατηγορηματική λειτουργία των μορίων εντοπίζοντας έτσι μια φιλοσοφική διάσταση στη Γραμματική του Κομμητά³⁷⁴.

Τμήμα τέταρτον: σχήματα ἢ περὶ τῆς κατὰ τὰ πάθη τοῦ λόγου συντάξεως (σσ. 528-564)

Αναλύονται τα ακόλουθα σχήματα λόγου: πλεονασμός, περίφραση, ἔλλειψη, μερισμός ἢ πρόληψη, μετάθεση, υπερβατό, μετάληψη, διάλυση, ἀνάλυση, συναίρεση. Αναφέρονται και αρκετά ακόμη σχήματα λόγου τα οποία όμως θεωρούνται υποδιαίρεσεις των προαναφερθέντων. Τα παραδείγματα που χρησιμοποιούνται ἔχουν ληφθεῖ ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφείς ἢ ἐκκλησιαστικά κείμενα.

Τμήμα πέμπτον: σολοικισμός ἢ περὶ τοῦ κατὰ τὸν λόγον ἁμαρτήματος (σσ. 565-567)

Ο σολοικισμός γίνεται με τέσσερις τρόπους: κατ' ἑνδειαν, κατὰ πλεονασμόν, κατὰ μετάθεσιν, κατ' ἐναλλαγίν. Αναλύεται κάθε περίπτωση και οι υποδιαίρεσεις της και δίνονται παραδείγματα.

BIBLION TETARTON: Μέρος τρίτον: Σύνθεσις (σσ. 568-604)

Τμήμα πρῶτον Σύνθεσις ἢ περὶ συμπλοκῆς ἐντελοῦς λόγου καθ' Ἑλληνας (σσ. 568-594)

Το κεφάλαιο ξεκινά με καταγραφή των ειδών του συντακτικού λόγου: αποφαντικός, ερωτηματικός ἢ πυσματικός, προστακτικός, κλητικός, ευκτικός ἢ αρατικός και διηγηματικός για τους οποίους δίνονται ορισμοί, σημειώσεις και παραδείγματα. Μια ακόμη, διάκριση του συντακτικού λόγου είναι αυτή του ἀπλού και συνημμένου. Για

373. Edm. Husserl, *Logical Investigations*, τόμ. 2ος, Routledge, London & New York 2002, pp. 53–61.

374. Απ.Ν. Σταβέλας, «Τα μόρια του λόγου κατὰ τον Στέφανο Κομμητά», *Πρακτικά Α' Πανελλήνιου Συνεδρίου (Αλμυρός – Βόλος, 18-19 Οκτωβρίου 2013)* και *Ευρωπαϊκού Συνεδρίου (Βουδαπέστη 14 Απριλίου 2014)*, «Η ζωή και το έργο του λογίου και παιδαγωγού Στέφανου Κομμητά, επιμ Α. Σμυρναίος-Απ. Δαρόπουλος», εκδ. Εξωραϊστικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κωφών Αλμυρού «Στέφανος Κομμητάς», Αθήνα 2014, σ. 201.

τον τελευταίο αναφέρονται οι σύνδεσμοι και γενικότερα οι τρόποι με τους οποίους πραγματώνεται. Επίσης, αναφέρονται οι δυνατοί τρόποι με τους οποίους επιτυγχάνεται η φυσική σύνθεση του απλού αλλά και του συνημμένου λόγου.

Έπεται αναφορά στα σχήματα λόγου και στη χρήση τους στον απλό και συνημμένο λόγο. Ακολουθεί παράθεση σχημάτων λόγου «πρὸς εὐφωνίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου». Τα σχήματα αυτά είναι τα ακόλουθα: πολύπτωτο, ομοιόπτωτο, ομοιοτέλετο και αντιμετάθεση, τα οποία αναλύονται με ενδεικτικά παραδείγματα.

Ως συνέπεια όσων προαναφέρθηκαν, ο Κομμητάς θέτει αρχικά τα ιδιώματα των λέξεων, των φράσεων και των διαλέκτων. Στα τελευταία αναφέρεται ο αττικισμός ο οποίος αναλύεται ιδιαίτερα με κανόνες πραγμάτωσης. Δεν αναλύονται ιδιώματα άλλων διαλέκτων καθώς, όπως επισημαίνει ο Κομμητάς, χρησιμοποιούνται ελάχιστα. Δεύτερη συνέπεια αποτελεί ο ελληνισμός για τον οποίο αναφέρονται επτά τρόποι εκφοράς, ενώ η τρίτη συνέπεια συνίσταται στη μίμηση των «ἐνδοξοτέρων». Αναφέρεται ο τρόπος με τον οποίο αυτή επιτυγχάνεται καθώς και μια λίστα με συγγραφείς τους οποίους πρέπει να μιμούμαστε από τον χρυσό, τον αργυρό και τον χάλκινο αιώνα. Τέλος, ως τέταρτη συνέπεια αναφέρεται η έννοια της παράφρασης και οι κανόνες της. Ο Κομμητάς θεωρεί πως κατά την παράφραση οφείλουμε να αποφεύγουμε την κατά λέξη απόδοση στα λεγόμενα ενός συγγραφέα και να επιδώκουμε «τὴν κατὰ βάθος ἔννοιαν» και για περαιτέρω εξήγηση δίνει παραδείγματα παράφρασης από την «Ιλιάδα» του Ομήρου, από τον «Πολιτικό» του Πλάτωνα και από τη «Ρητορική Τέχνη» του Αίλιου Αριστείδη.

Τμήμα δεύτερον: διαστολή, σύνθετος διάνοια (σσ. 595-601)

Το κεφάλαιο αυτό ξεκινά με την ανάλυση-τον ορισμό κάποιων όρων. Δίνεται ο ορισμός της αυτοτελούς ή σύνθετης διάνοιας, της ατελούς και της μέσης διάνοιας. Η πρώτη αποτελείται από υποκείμενο και κατηγορούμενο και όσα τα συνοδεύουν χωρίς την ανάγκη εφελκυστικών μορίων. Η δεύτερη αποτελείται από το υποκείμενο σύνθετο χωρίς το κατηγορούμενο και η τρίτη αποτελείται από υποκείμενο, κατηγορούμενο και εφελκυστικά μόρια. Τέλος, δίνεται μια λίστα των μερών του λόγου που συγκροτούν το κάθε είδος διανοίας.

Ακολουθεί αναφορά στην περίοδο του λόγου και τα μέρη της καθώς και στην απαγγελία και τους κανόνες της. Το υποκεφάλαιο κλείνει με τα σημεία στιγμής

(στιγμή, τελεία, μέση, υποστιγμή, υποδιαστολή, μηνίσκοι, τρεις, στιγμές ή ευθεία, πευστικό ή ερωτηματικό, παρένθεση και επιφώνημα) και τους κανόνες χρήσης τους με ενδεικτικά παραδείγματα.

Τμήμα τρίτον: λύσις (σσ. 602-604)

Σ' αυτές τις τρεις σελίδες γίνεται λόγος για τη λύση της σύνθεσης του λόγου και αναφέρονται οι παράγοντες που συντελούν σ' αυτή όπως για παράδειγμα η ακυριολεξία ή όταν δεν μιμούμαστε καλά τους ενδοξότερους. Μια ιδιαίτερη περίπτωση λύσης της σύνθεσης αποτελεί και ο αρχαϊσμός για τον οποίο δίνονται αναλυτικοί κανόνες και παραδείγματα πραγμάτωσής του.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Παρεπόμενα τῇ γραμματικῇ (σσ. 605-606)

Σ' αυτές τις δύο σελίδες αναφέρονται τέσσερα παρεπόμενα της γραμματικής, η ανάγνωση, η εξήγηση, η κρίση και η διόρθωση και αναφέρονται οι τρόποι με τους οποίους μπορούμε να τις εφαρμόσουμε.

Ἀρχαὶ προκαταρκτικαὶ ἑλληνικῶν διαλόγων ἐκ τῶν διαλογικῶν συγγραψάντων ἀρίστων συλλεγεῖσθαι. Ἵνα ἔχωσι και διαλέγεσθαι ἑλληνιστί οἱ ἐφιέμενοι. (σσ. 607-646)

Στο τελευταίο μέρος του εγχειριδίου παρατίθενται είκοσι τέσσερις επιλεγμένοι διάλογοι από γνωστούς αρχαίους συγγραφείς κυρίως από τον Λουκιανό αλλά και από άλλους όπως τον Πλάτωνα, τον Δημοσθένη, τον Ξενοφώντα προκειμένου να έχουν κάποια υποδείγματα, όσοι επιθυμούν να εξασκηθούν στην ελληνική.

Στο τέλος του βιβλίου παρατίθενται λίστες με ονόματα συνδρομητών καθώς και κάποια παροράματα.

18.3. Συμπεράσματα

Η Γραμματική του Στέφανου Κομμητά αποτελεί μια Γραμματική της αρχαίας ελληνικής. Αυτό καθίσταται σαφές ήδη από τα προλεγόμενά της, όπου ο συντάκτης υπερασπίζεται με πάθος τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής διαλέκτου και κατηγορεί όσους χρησιμοποιούν τη χυδαία γλώσσα. Καθίσταται, επίσης, σαφές από το περιεχόμενο και τη γλώσσα, στην οποία είναι γραμμένη.

Όσον αφορά στο περιεχόμενο, υπάρχουν κάποιες διαφορές σε σχέση με άλλα εγχειρίδια ως προς τις κλίσεις των ονομάτων. Συγκεκριμένα, οι περισσότεροι συντάκτες εγχειριδίων της αρχαίας ελληνικής γραμματικής κατατάσσουν τα ονόματα σε δέκα κλίσεις, πέντε απλές και πέντε συνηρημένες, ενώ ο Κομμητάς αναγνωρίζει μόνο πέντε κλίσεις, εντάσσοντας στην πέμπτη εκτός από τα περιττοσύλλαβα όλων των γενών και τα συνηρημένα ονόματα.

Τα ρήματα ακολουθούν αρχαιοελληνική μορφολογία και κλίση, χωρίς διαφοροποιήσεις στις κατατάξεις τους σε φωνές, συζυγίες, διαθέσεις κ.λπ., σε σχέση με άλλα εγχειρίδια. Οι μόνες διαφοροποιήσεις που παρατηρήθηκαν αφορούν ορισμένους τύπους των βαρύτονων ρημάτων. Συγκεκριμένα, στην Οριστική Υπερσυντελικού απαντούν οι εξής τύποι: ἐτετύφειμεν, ἐτετύφειτε, ἐτετύφεισαν & ἐτετύπειμεν, ἐτετύπειτε, ἐτετύπεισαν. Επιπλέον, στην Υποτακτική προστίθεται το ἔάν.

Στα υπόλοιπα μέρη του λόγου δεν απαντούν αξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις. Αξίζει να αναφερθεί ότι η συγκεκριμένη Γραμματική είναι αρκετά λεπτομερής με πολλούς κανόνες, σημειώσεις, συμπεράσματα, ποιητικούς και διαλεκτικούς τύπους κ.λπ. Ειδικά για τους τελευταίους δεν παρατίθεται απλώς μια αναφορά στην ύπαρξή τους. Αντίθετα αναφέρονται αναλυτικά οι διαφοροποιήσεις των ονομάτων και των ρημάτων στις διάφορες διαλέκτους και η ίδια διαδικασία ακολουθείται και στα υπόλοιπα μέρη του λόγου.

Στο τεχνολογικό και το συντακτικό μέρος συναντάμε όσα συνήθως απαντούν σε ένα αντίστοιχο εγχειρίδιο γραμματικής της αρχαίας ελληνικής. Το μέρος-βιβλίο της σύνθεσης περιλαμβάνει υλικό που δεν απαντά στα περισσότερα εγχειρίδια και συγκεκριμένα γίνεται λόγος για τον αττικισμό και τον ελληνισμό και τον τρόπο πραγμάτωσής τους, για τον τρόπο μίμησης των αρχαίων, για την παράφραση των αρχαίων κειμένων και πώς αυτή επιτυγχάνεται. Τα παραπάνω αποτελούν δείγμα της αρχαιομάθειας, της προσκόλλησης του Κομμητά στην αρχαία ελληνική και της προσπάθειάς του για διδασκαλία και διάδοσή της. Αντίστοιχο δείγμα αποτελούν και τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί σε όλο το εγχειρίδιο, τα οποία έχουν ληφθεί, στην πλειονότητά τους, από αρχαίους συγγραφείς και εκκλησιαστικούς ρήτορες.

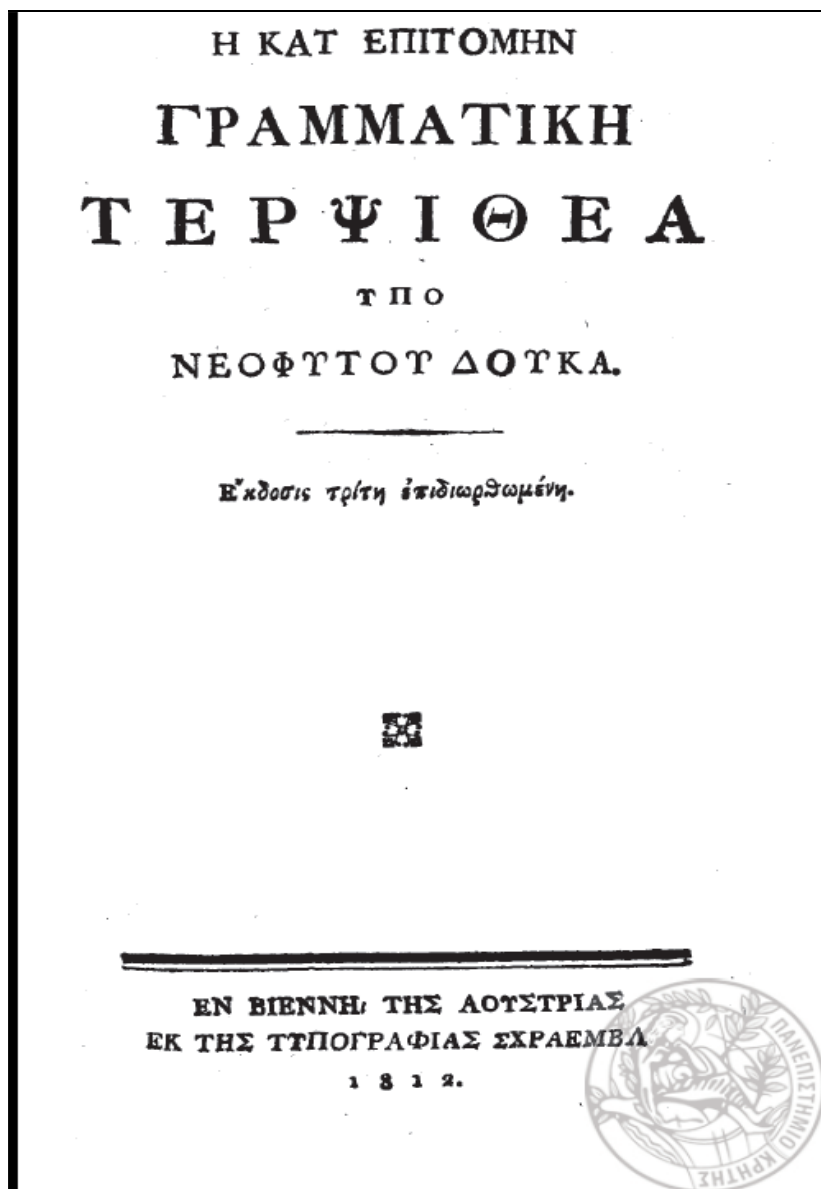
Σχετικά με τη δομή είναι αξιοσημείωτη η παρουσία ενός υποκεφαλαίου με τίτλο «Προθεωροῦμενα» στο τέλος του πρώτου βιβλίου, στο οποίο γίνεται λόγος

για τα γράμματα της αλφαβήτου και τις υποδιαιρέσεις τους, τις συλλαβές, τα είδη της προσωδίας και των αρχαίων διαλέκτων, καθώς και για τα μέρη της Γραμματικής. Το συγκεκριμένο κεφάλαιο είθισται να αποτελεί την έναρξη των εγχειριδίων και η τοποθέτησή του στο τέλος του πρώτου βιβλίου αποτελεί μια ιδιαιτερότητα του Κομμητά στην κατανομή της ύλης.

Τέλος, στις ιδιαιτερότητες του εγχειριδίου να αναφερθεί και η παρουσία διαλόγων και αποσπασμάτων από κείμενα αρχαίων συγγραφέων για περαιτέρω εξάσκηση των αναγνωστών στην αρχαία ελληνική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΝΑΤΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΔΟΥΚΑ

Εικόνα 16: Εξώφυλλο της Γραμματικής του Νεόφυτου Δούκα

19.1. Η βιογραφία και οι γλωσσικές απόψεις του Νεόφυτου Δούκα (1760-1845)

Ο Νικόλαος Δούκας γεννήθηκε στα Άνω Σουδενά Ζαγορίου το 1760. Σε ηλικία δέκα ετών η μητέρα του τον εμπιστεύεται στους καλόγερους της μονής της Ευαγγελίστριας κοντά στο χωριό του, όπου δύο χρόνια αργότερα χειροτονήθηκε ιεροδιάκονος και μετονομάσθηκε Νεόφυτος³⁷⁵. Εκεί μάλιστα έμαθε και τα πρώτα γράμματα. Σύντομα, όμως, λόγω της φιλομάθειάς του μετέβη στα Ιωάννινα για σπουδές³⁷⁶. Μετά από εξάμηνη παραμονή εκεί και λόγω οικονομικών δυσχερειών μεταβαίνει στο Μέτσοβο όπου, εργαζόμενος ως ιερέας³⁷⁷ και παραδίδοντας ιδιαίτερα μαθήματα³⁷⁸, απέκτησε μια σχετική οικονομική ανεξαρτησία, και μπόρεσε τα επόμενα τέσσερα χρόνια να αποκτήσει την πρώτη του ουσιαστική παιδεία κοντά στο φημισμένο δάσκαλο Δημήτριο Βαρδάκα³⁷⁹.

Γύρω στο 1786 και μετά την ολοκλήρωση των εγκύκλιων σπουδών του στο Μέτσοβο, μεταβαίνει στο Βουκουρέστι όπου παρέμεινε για δεκαεφτά συναπτά έτη³⁸⁰. Εκεί παρακολούθησε ανώτερα μαθήματα στην Αυθεντική Ελληνική Σχολή, μελέτησε αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, εκκλησιαστικά και θρησκευτικά κείμενα, έχοντας ως κύριο δάσκαλο τον διευθυντή της Σχολής, Λάμπρο Φωτιάδη. «Η επίδραση που άσκησε ο Λάμπρος Φωτιάδης στον ηπειρώτη μαθητή ήταν βαθύτατη, κοντά στον μεγάλο δάσκαλο ο Δούκας διαμόρφωσε το πνευματικό και γλωσσικό του πιστεύω και

375. Γ. Γαζής, *Λεξικόν της Επανάστασεως και άλλα έργα. Αυτοβιογραφικά καί πατριδογραφικά. Λόγοι διάφοροι. Βιογραφία Μπότσαρη και Καραϊσκάκη. Τρόπαιον Δελβινακίου. Έγγραφα και επιστολαί. Ιστορικά σημειώσεις εις τό Λεξικόν Ν. Πατσέλη*, (επιμ. Λ.Βρανούση), εκδ. Ε.Η.Μ., Ιωάννινα 1971, σ. 106.

376. Σπ. Αθανασιάδης, *Βίος Νεοφύτου Δούκα*, έκδ. τύποις Δ. Αθ. Μαυρομάτη, εν Αθήναις 1858, σσ. 2-3.

377. Αγγ. Χατζημιχάλη, *Οί εν τῷ Ἑλληνοσχολεῖῳ Μετσόβου διδάξαντες καί διδασκόμενοι*, Ανατύπ. ἐκ τῶν Ἡπειρωτικῶν Χρονικῶν, τόμ. ΙΓ' (1939), ἐν Ἰωαννίνοις 1940, σσ. 66-67.

378. Κ. Σάθας, *Νεοελληνική Φιλολογία: Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453-1821)*, εκδ. Τυπογραφεῖο τῶν τέκνων Ἀνδρέου Κορομηλά, Αθήνα 1868, σ. 702.

379. Ἀν.Ν Γούδας, *Βίοι Παράλληλοι. Τῶν ἐπὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεψάντων ἀνδρῶν*, τόμ. Α', (Ἀνατύπωσις-Κλῆρος), εκδ. τύποις Χ. Ν. Φιλαδελφῆς, Ἀθήναι 1870-1872, σ. 258.

380. Γ. Ράλλης, *Λόγος εἰς τόν Ν. Δούκαν ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Πανεπιστημίῳ τὴν 20ὴν Μαΐου*, ἐν Ἀθήναις 1846, σ. 4. & Ν. Δούκας, Πανηγυριστής, ἤτοι λόγοι παντοίας ὕλης, ἐν Αἰγίνῃ 1835, σ 326.

δημιούργησε τις βάσεις της φιλολογικής του κατάρτισης»³⁸¹. Σύντομα διακρίνεται μεταξύ των συμμαθητών του και αναδεικνύεται συνδιδάσκαλος του Λάμπρου Φωτιάδη στη Σχολή. Παράλληλα, προσκαλείται και διδάσκει κατ' οίκον σε παιδιά αξιωματούχων της Δακίας³⁸². Το έτος 1803 προσκαλείται από την ελληνική κοινότητα της Βιέννης και αναλαμβάνει καθήκοντα εφημερίου στον ιερό ναό αγίου Γεωργίου³⁸³. Η περίοδος της παραμονής του Δούκα στη Βιέννη είναι ιδιαίτερα γόνιμη και δημιουργική, καθώς αναπτύσσει πλούσια συγγραφική, διδακτική, εκκλησιαστική και εθνική δράση.

Το 1815, μετά τον θάνατο του Λάμπρου Φωτιάδη και μετά από πρόσκληση της Ελληνικής Κοινότητας Βουκουρεστίου, επιστρέφει στο Βουκουρέστι αναλαμβάνοντας τη διεύθυνση και ανασυγκρότηση της Σχολής και με τις προσπάθειές του αύξησε τον αριθμό των εξήντα μαθητών σε τετρακόσιους³⁸⁴. Διδάσκει αρχαία ελληνικά, φιλοσοφία, γραμματική και αγωνίζεται για την επικράτηση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Στο μεταξύ, έχει ήδη ξεσπάσει φιλολογική διαμάχη μεταξύ Δούκα και οπαδών του Αδαμάντιου Κοραή και το πάθος του για την αρχαία ελληνική προκαλεί αντιδράσεις με αποκορύφωμα μια δολοφονική επίθεση εναντίον του από μαθητή του στα τέλη του 1818³⁸⁵. Η ενέργεια αυτή τον οδήγησε να παραιτηθεί και να ιδιωτεύσει για τρία χρόνια ως την έναρξη της επανάστασης³⁸⁶. Το 1819 γίνεται μέλος της Φιλικής Εταιρείας και αγωνίζεται για την απελευθέρωση της πατρίδας³⁸⁷. Με τη δημιουργία του πρώτου Ελληνικού κράτους, ύστερα από πρόσκληση του Ιωάννη Καποδίστρια, ήρθε στην Ελλάδα και ανέλαβε τη διεύθυνση του Ορφανοτροφείου της Αίγινας. Από το 1834 και μετά ασχολείται

381. Ν. Χαριλάου, *Νεόφυτος Δούκας, ένας μεγάλος δάσκαλος και λόγιος του 18ου-19ου αιώνα*, [διδασκαλική διατριβή], Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Τμήμα φιλολογίας, Ιωάννινα 1999, σ. 4.

382. Σπ. Αθανασιάδης, *ό.π.*, σ. 3.

383. Σωφρ. Ευστρατιάδης, *Ὁ ἐν Βιέννῃ Ναός τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ ἡ Κοινότης τῶν Ὁθωμανῶν ὑπηκόων*, ανατύπ. Α' εκδόσεως. (επιμέλεια - εισαγωγή - ευρετήριο Χαράλαμπος Γ. Χοτζάκογλου), εκδ. Χ.Κ. Σπανός, Αθήνα 1997, σσ. 110 κ.ε.

384. Β. Κραψίτης, *Λόγιοι της Ηπείρου (1430-1912)*, τόμ. Α', Αθήνα 1979., σ. 44.

385. Αλ Αγγέλου., «Τῶν Φώτων. Ὅψεις τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ», αρ. 3, *Νεοελληνικά Μελετήματα*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988, σ. 265.

386. Β. Σφυρόερα, «Δούκας Νεόφυτος», *Θ.Η.Ε.*, τόμ. 5, εκδ. Α. Μαρτίνο, Αθήνα 1964, σσ. 204-205.

387. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικόν περί τῆς Φιλικῆς Εταιρείας ὑπὸ Ἰωάννου Φιλήμονος*, ἐκ τῆς τυπογραφίας Θ. Κονταξὶ καὶ Ν. Λουλάκη, ἐν Ναυπλίᾳ 1834, σσ. 246-247 καὶ Β. Μέξας, *Οἱ Φιλικοί. Κατάλογος τῶν μελῶν τῆς Φιλικῆς Εταιρείας ἐκ τοῦ Ἀρχείου Σέκερη*, Αθήναι 1937, σ. 58.

κυρίως με τη συγγραφή, την έκδοση και την αποστολή βιβλίων σε εκπαιδευτικά ιδρύματα και βιβλιοθήκες της χώρας³⁸⁸.

Σ' όλη τη διάρκεια της ζωής του αγωνίστηκε για την ίδρυση εκκλησιαστικών σχολείων και μαζί με τον Γεώργιο Γεννάδιο συνέβαλε στην ίδρυση της Ριζαρείου Σχολής στην Αθήνα, στην οποία διορίστηκε διευθυντής, αλλά δεν πρόλαβε να ασκήσει τα καθήκοντά του³⁸⁹. Πέθανε το 1845 σε ηλικία 85 χρονών. Σύμφωνα με τον Κων. Σάθα, η μέρα του θανάτου του υπήρξε ημέρα δημοσίου πένθους για τον ελληνισμό, ενώ την επόμενη του θανάτου του η Βουλή των Ελλήνων αποφάσισε με ειδικό ψήφισμα να αναγραφεί το όνομά του στην αίθυσά της μεταξύ των μεγάλων ευεργετών του έθνους³⁹⁰.

Ο Νεόφυτος Δούκας παρόλο που υπήρξε σημαντική προσωπικότητα με πλούσιο συγγραφικό έργο δεν έχει μελετηθεί όσο άλλοι λόγιοι της περιόδου αυτής κυρίως γιατί υπήρξε οπαδός συντηρητικών αντιλήψεων σχετικά με το γλωσσικό ζήτημα, οι οποίες σήμερα, αλλά και παλιότερα, θεωρήθηκαν ξεπερασμένες. Λόγω αυτών των επιλογών του θεωρήθηκε εκπρόσωπος φεουδαρχικών αντιλήψεων³⁹¹ και μάλιστα χαρακτηρίστηκε ως «αντιφιλόσοφος³⁹²». Υπήρξε υπέρμαχος της αρχαϊζουσας γλώσσας και, όπως επισημαίνει ο άγγλος φιλόσοφος Henderson³⁹³, πίστευε ότι τα αρχαία συγγράμματα έπρεπε να παρουσιάζονται στους Έλληνες ως παρακαταθήκη μιας αλήθειας, που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση. Ο Δούκας οοραματιζόταν ότι η φιλολογική γλώσσα θα διαμορφωνόταν πλησιάζοντας σταθερά στην αρχαία μητρική της μορφή. Λέξεις και φράσεις της αρχαίας ελληνικής που επιζούσαν στη νέα θα έπρεπε να διατηρηθούν και να αυξηθούν. Αν στα σχολεία χρησιμοποιούσαν ως προφορική και γραπτή γλώσσα την αρχαία ελληνική, τότε αυτή θα γινόταν πρότυπο για τη νέα ελληνική.

Άφησε πίσω του πλούσιο έργο: παραφράσεις, μεταφράσεις ξενόγλωσσων έργων, υπομνήματα, μελέτες, διδακτικά εγχειρίδια και περίπου δύο χιλιάδες

388. Αλ. Ραγκαβής, «Λόγος έκφωνηθείς εις τήν ανακομιδήν τῶν λειψάνων τοῦ μακαρίτου διδασκάλου Νεοφύτου Δούκα τήν 17 Ἀπριλίου 1849», «*Ἡ Εὐτέρπη*», Β' ἔτος, τόμ. Β', φυλλάδιον ΜΑ', Μάιος 1849, σσ. 404-407.

389. Χρ. Παπαδόπουλος, *Ιστορία τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς ἐπὶ τῇ ἑβδομηκονταπενταετηρίδι αὐτῆς*, εκδ. Π.Α. Πετράκου, Αθήνα 1919, σσ. 41 κ.έ.

390. Ελ. Κούκου, «Ένας φίλος τῆς παιδείας καί τῆς νεότητος. Νεόφυτος Δούκας», *Ἀκτίνες*, 150 (1954), σ. 272.

391. Ι. Κορδάτος, *Δημοτικισμός καὶ λογιωτατισμός*, Αθήνα 1974, σ. 56.

392. Κ.Θ. Δημαράς, «Ένας διώκτης του Νεόφυτου Δούκα-Σαμουήλ ὁ Ἄνδριος», *Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἡπειρον εἰς μνήμην Χρίστου Σούλη*, Αθήνα 1956, σ. 148.

393. G. Henderson, *The Revival of Greek Thought*, Albany publication, New York 1970, σσ. 260-265.

επιστολές. Ιδιαίτερα πλούσιες είναι και οι εκδόσεις αρχαίων συγγραφέων. Μάλιστα, όπως επισημαίνει ο Χαριλάου³⁹⁴, η δεκάτομη έκδοση του Θουκυδίδη αποτελεί την πρώτη έκδοση του αρχαίου ιστορικού από Έλληνα και έκανε τον Δούκα ευρύτερα γνωστό, αφού με την έκδοση αυτή ασχολήθηκαν αρκετοί Έλληνες και ξένοι φιλόλογοι, φιλολογικά περιοδικά και εφημερίδες. Τα συγγράμματά του ξεπερνούν τους εβδομήντα τόμους και αποτελούν ολόκληρη βιβλιοθήκη.

19.2. Γραμματική Τερψιθέα

19.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου

Η κατ' επιτομήν γραμματική Τερψιθέα αποτελεί το πρώτο συγγραφικό έργο³⁹⁵ του Ν. Δούκα. Κυκλοφόρησε το 1804 στην Ουϊνδοβόνα από τον Γ. Βεντότη σε 2000 αντίτυπα. Σύμφωνα με τον Ζαμπακίδη, ο βασικός λόγος που οδήγησε τον Δούκα στην έκδοση της Γραμματικής ήταν η έλλειψη κατάλληλου συγγράμματος για διδάσκοντες και διδασκόμενους κατά την προεπαναστατική περίοδο. Τα λιγοστά εγχειρίδια γραμματικής που κυκλοφορούσαν στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, δεν βοηθούσαν ιδιαίτερα τους νέους στην εκμάθηση της ελληνικής ούτε και στην πνευματική ανύψωση του Γένους. Ήδη αρκετά χρόνια πριν είχαν κυκλοφορήσει οι Γραμματικές του Γαζή και του Λάσκαρη, καθώς και εκείνες του Νεόφυτου Καυσοκαλυβίτη και του Αντώνιου Κατήφορου και διδάσκονταν στα σχολεία, ειδικά οι δύο πρώτες. Ωστόσο, στις αρχές του 19ου αιώνα, η μέθοδός τους ήταν ξεπερασμένη. Για αυτόν τον λόγο, ο Δούκας έκρινε αναγκαία τη συγγραφή και την έκδοση ενός νέου εγχειριδίου, πιο εύληπτου από τους μαθητές³⁹⁶.

394. Ν. Χαριλάου, «Εκδόσεις αρχαίων κειμένων την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Οι εκδόσεις του Νεόφυτου Δούκα», *πρακτικά Γ' Συνεδρίου Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών*, Βουκουρέστι 2-4 Ιουνίου 2006, (επιμ.) Κων. Α. Δημάδης, τόμος Β', εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.eens-congress.eu/?main_page=1&main_lang=de&eensCongress_cmd=showPaper&eensCongress_id=57 Τελευταία πρόσβαση, Απρίλιος 2016.

Ν. Χαριλάου, «Η πορεία του Θουκυδίδη στη νεοελληνική σκέψη. Η έκδοση του Νεόφυτου Δούκα 1805-1806», *Μνήμων*, 20, εκδ. Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1998, σ. 31.

395. Είχε ήδη εκδώσει ένα δίγλωσσο λεξικό ρωμαϊκής και γαλλικής διαλέκτου σε δύο τόμους το οποίο είχε συνταχθεί από τον Γεώργιο Βεντότη. Βλ. Ν. Δούκα, *Απάντησις. Προς Αλέξανδρον Βασιλείου*, εν Βιέννη τής Αουστρίας 1809, σ. 25. & Φ. Ηλιού., *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα. Βιβλία-Φυλλάδια*, τόμ. 1, εκδ. Βιβλιολογικού Εργαστηρίου, Αθήνα 1997, σσ. 106-107.

396. Α. Ζαμπακίδης, *Ο Νεόφυτος Δούκας (1760-1845) και το εκπαιδευτικό του έργο, συμβολή στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης*, [Διδακτορική διατριβή], Θεολογική Σχολή Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 264-265.

Την πρώτη έκδοση ο Δούκας την αφιερώνει στον δάσκαλό του Λάμπρο Φωτιάδη, του οποίου τις διδασκαλικές αρετές εξυμνεί, εκφράζοντας ταυτόχρονα και τις ευχαριστίες του για τις ευεργεσίες του δασκάλου του. Στην έκδοση αυτή υπάρχει κι ένα προλογικό αρχαιοπρεπές κείμενο, στο οποίο αναπτύσσονται οι αρετές της Γραμματικής λόγω του ευσύνοπτου της ύλης. Σε αυτήν την πρώτη έκδοση της Γραμματικής του, ο Δούκας δεν αναφέρεται στο γλωσσικό ζήτημα. Τον ενδιαφέρουν ο τρόπος και η μέθοδος της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας στα σχολεία. Απαραίτητη προϋπόθεση για την προσέγγιση του ένδοξου παρελθόντος και πολιτισμού και για την πνευματική προετοιμασία των Ελλήνων αποτελούσε κατά τον Δούκα η εκμάθηση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας στα σχολεία με τη διδασκαλία πεζών έργων ως γλωσσική ύλη.

Το συγκεκριμένο βιβλίο του Δούκα βρήκε μεγάλη απήχηση από δασκάλους και μαθητές, δέχθηκε ωστόσο και σφοδρή κριτική από τον Κοραή και τον κύκλο των μαθητών του³⁹⁷. Σύμφωνα με τον Χαριλάου, οι δύο άντρες ως το 1808 δεν είχαν προσωπικές επαφές, αλλά γνωρίζονταν μέσα από τα βιβλία τους και φαίνεται να είχαν έμμεση επικοινωνία μέσω του κοινού γνωστού τους, του Αλέξανδρου Βασιλείου ο οποίος ενημέρωνε τακτικά τον Κοραή για τις εκδοτικές δραστηριότητες του Δούκα. Η σχέση τους αρχικά δεν ήταν κακή, αλλά ούτε ιδιαίτερα θερμή. Σταδιακά όμως αναπτύσσεται μια αμοιβαία δυσπιστία μετά την έκδοση των πρώτων τους βιβλίων.

Ο Χαριλάου αναφέρει πως τον Ιούλιο του 1804 ο Κοραής εξέφρασε τις πρώτες αρνητικές κρίσεις του για τη Γραμματική Τερψιθέα, πριν ακόμη τη λάβει στα χέρια του, σημειώνοντας τα ακόλουθα «τοιαύτας γραμματικὰς περισσότερον δόξαν ἀποκτᾷ ὅστις τὰς καίει παρὰ ὅστις τὰς κάμνει³⁹⁸» Ωστόσο, έναν χρόνο αργότερα, έχοντας ήδη λάβει γνώση του περιεχομένου της, αναφέρεται εκτενώς και θετικά για τη συγκεκριμένη Γραμματική σε επιστολή του στον Βασιλείου³⁹⁹.

Η επανέκδοση της Γραμματικής, το 1808, σηματοδοτεί την έναρξη της φιλολογικής διαμάχης μεταξύ Δούκα και Κοραή, η οποία υπέβοσκε για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα, αλλά πήρε δημόσιο χαρακτήρα, όταν ο Δούκας στον

397. Β. Παπαευθυμίου, *Ιστορία Συνοπτική τῆς Ἑλλάδος. διηρημένη εἰς τέσσαρα μέρη, ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας 1807*, σσ. 327-328 καὶ τοῦ ἰδίου, *Φεραυγῆς Γραμματικὴ πρακτικὴ τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς γλώσσης*, ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας 1811, σσ. ε' κ.έ.

398. Αδ. Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, τομ. 2ος 1799-1809, εκδ. Ο.Μ.Ε.Δ, Αθήνα 1966, σ. 172.

399. Ν. Χαριλάου, *ό.π.* σ. 311.

εκτενή της πρόλογο ελέγχει και κατακρίνει τις θέσεις του Κοραή. Ο Αλέξανδρος Βασιλείου παρακολουθώντας την εκδοτική δραστηριότητα του Δούκα ενημέρωνε με επιστολές τον Κοραή για την επανέκδοση της Τερψιθέας. Ακολουθούν επικριτικές απόψεις του ενός για τον άλλο για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η γλωσσική διαμάχη των δύο λογίων θα διαρκέσει δεκαπέντε περίπου χρόνια και θα λήξει με συμφιλίωση λίγο πριν από την έναρξη της επανάστασης. Αξίζει να σημειωθεί ότι προσωπικά δεν συναντήθηκαν ποτέ, αφού ο Κοραής μετά την εγκατάστασή του στο Παρίσι δεν μετακινήθηκε από εκεί μέχρι το τέλος της ζωής του, ενώ ο Δούκας διέμενε συνεχώς στη Βιέννη μέχρι και το 1815⁴⁰⁰.

Παρά την πολεμική που δέχθηκε ο Δούκας για το εγχειρίδιό του, αυτό βρήκε μεγάλη ανταπόκριση από το αναγνωστικό κοινό και μελετήθηκε από πολλούς δασκάλους και μαθητές. Ο Δούκας έστειλε δωρεάν αντίτυπα σε βιβλιοθήκες σχολείων, δασκάλους και άπορους μαθητές, συμβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο στη γενική προσπάθεια για την ανόρθωση και ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας και γλώσσας⁴⁰¹. Υπάρχουν τεκμηριωμένα στοιχεία ότι η Γραμματική του Δούκα υπήρξε διδακτικό εγχειρίδιο σε σχολεία την περίοδο του 1821⁴⁰². Σύντομα, λοιπόν, η Γραμματική Τερψιθέα εξαντλείται και, όπως προαναφέρθηκε, ακολουθεί μια δεύτερη διορθωμένη έκδοση το 1808 στη Βιέννη από το τυπογραφείο του Βεντότη. Στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης, ο Δούκας αντικρούει τις επικρίσεις που δέχθηκε από τον Κοραή και αφορούσαν τη γλώσσα των συγγραμμάτων του.

Στη συνέχεια έχουμε την τρίτη έκδοση του εγχειριδίου διορθωμένη το 1812 ξανά στη Βιέννη από το τυπογραφείο Σχράεμβλ. Η έκδοση αυτή αναλύεται στην παρούσα μελέτη.

Ακολουθεί μια τέταρτη διορθωμένη έκδοση το 1820 από το τυπογραφείο Δαβιδοβίκη στη Βιέννη, στην οποία έχει προστεθεί και το κεφάλαιο «Περί συντάξεως τῶν μερῶν τοῦ λόγου καὶ ἐρωταποκρίσιν» και μια πέμπτη το 1832 στο Βουκουρέστι.

400. Ν. Χαριλάου, *ό.π.* σσ. 310-311.

401. Χ. Παμπούκη, «Λόγος Ἐπιτάφιος εἰς τό μνημόσυνον τοῦ ἀοιδίμου Νεοφύτου Δούκα, ἐκφωνηθεὶς ἐν Ναυπλίῳ τὴν 9 Μαρτίου 1846», *Οἱ σωζόμενοι Λόγοι μετὰ προλεγομένων περὶ συνθέσεως, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφέως*, ἐν Αθήναις 1852, σ. 13.

402. Δ. Αντωνίου (επιμ.), *Η εκπαίδευση κατά την ελληνική επανάσταση 1821-1827, τεκμηριωτικά κείμενα*, τόμ. Α' 1821-1825, εκδ. Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2002, σ. 47.

Η έκτη διορθωμένη έκδοση έρχεται από τη Βασιλική τυπογραφία στην Αίγινα το 1833, η οποία περιλαμβάνει ένα σύντομο εισαγωγικό σημείωμα, όπου ο Δούκας αναφέρει πως οδηγήθηκε σε νέα έκδοση της Γραμματικής, γιατί δεν μπόρεσε να μεταφέρει αντίτυπα της προηγούμενης έκδοσης από το Βουκουρέστι στην Αίγινα και τέλος, ακολουθεί μια δεύτερη έκδοση της τελευταίας στην Αίγινα το 1835⁴⁰³.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι το 1809 κυκλοφόρησε και η «Γραμματική Τερψιχόρα», που αποτελεί σύνοψη της Γραμματικής Τερψιθέας. Συνολικά έγιναν οχτώ εκδόσεις της Γραμματικής με διορθώσεις ή ανάπτυξη των γλωσσικών απόψεων του Δούκα και αντίκρουση των απόψεων των γλωσσικών του αντιπάλων.

19.2.2. Περιεχόμενα του βιβλίου και παρατηρήσεις

Στη συγκεκριμένη παρουσίαση έγινε χρήση της τρίτης έκδοσης, η οποία περιλαμβάνει εκτενή και εμπεριστατωμένα προλεγόμενα με τις γλωσσικές απόψεις του Δούκα. Οι θέσεις του, αν και δεν διαφέρουν από αυτές που κατά καιρούς είχε διατυπώσει δημόσια, μπορούν να θεωρηθούν πλέον πιο ώριμες και σχηματοποιημένες από τις προηγούμενες. Ο Στάικος κάνοντας λόγο για τα προλεγόμενα αυτής της έκδοσης, που καταλαμβάνουν ογδόντα τέσσερις σελίδες, αναφέρει πως διαφαίνεται η τάση για αρχαισμό του Δούκα, η οποία ωστόσο δεν φανερώνει πνεύμα συντηρητικό, αλλά αποτελεί έκφραση του κλασικιστικού πνεύματος, που χαρακτήριζε τα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης⁴⁰⁴.

Ο Δούκας κάνει αρχικά μια αναφορά στη δεύτερη έκδοση της Γραμματικής Τερψιθέας και στον πρόλογό της, ο οποίος είχε προκαλέσει διαμάχη, δηλώνοντας ότι δεν θα επανέλθει σε ζητήματα που είχε θέσει, αφού δεν έχει λάβει ακόμη απαντήσεις από τους αντιπάλους του. Μιας και γίνεται όμως λόγος για τη διόρθωση της γλώσσας, θα εκφράσει και αυτός τις απόψεις του, για τις οποίες επιθυμεί να έχει την κριτική των αναγνωστών, ανεπηρέαστη από συκοφαντίες.

Ακολουθεί καταγραφή των διαφορετικών απόψεων σχετικά με τη γλώσσα οι οποίες διακρίνονται στις εξής τρεις: «μακαρονική», «τρακαριστική» και «χυδαία». Κάνει λόγο μόνο για τις δύο πρώτες, αφού οι περισσότεροι υποστηρικτές της τρίτης άλλαξαν γνώμη στην πορεία, συμπεριλαμβανομένου και του Καταρτζή. Μακαρονική ονομάζει μεταξύ άλλων τη γλώσσα που οδηγείται προς την τελειότητα της αρχαίας,

403. Α. Ζαμπακίδης, *ό.π.*, σσ. 267-268.

404. Κ.Σπ. Στάικος, *Ελληνικές εκδόσεις στα χρόνια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, εκδ. Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, Αθήνα 1998, σ. 162.

ενώ τρακαριστική εκείνη που «απολανάται», απομακρύνεται από την αρχαία και έχει ήχο αλλόκοτο⁴⁰⁵.

Ακολουθεί ανασκευή των επιχειρημάτων των αντιπάλων του, οι οποίοι υιοθετούσαν την απλή γλώσσα, επικαλούμενοι την ωφέλεια του λαού. Εκείνος θεωρεί μάταιη πρόφαση την παραπάνω άποψη αφού στα χέρια των χυδαϊστών δεν υπάρχει κανένα σπουδαίο βιβλίο, δεν υπάρχουν δόκιμοι συγγραφείς, ποιητές ή ρήτορες της νέας ελληνικής που να αποτελούν σημείο αναφοράς για τους μορφωμένους, με αποτέλεσμα να προστρέχουν όλοι στην αρχαία ελληνική⁴⁰⁶. Η αρχαία ελληνική πρέπει να αποτελεί τη βάση και τον κανόνα των νομοθετών και των διορθωτών της γλώσσας. Επιπλέον, κατά τη σύνταξη λεξικού πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ότι η γλώσσα είναι μία και αδιαίρετη, κάτι που σημαίνει ότι πρέπει να υιοθετηθεί το λεξιλόγιο της αρχαίας. Και για τη διατύπωση των διανοημάτων κάθε ανθρώπου είναι προτιμότερη η χρήση ενός πλούσιου και ανώτερου λεξιλογίου από ένα φτωχό και κοινότυπο. Η παραπάνω άποψη ενισχύεται με χαρακτηριστικές παρομοιώσεις⁴⁰⁷. Εν κατακλείδι, οι πεπαιδευμένοι μπορούν να εκφράζονται δανειζόμενοι από την αρχαία έως ότου η νεότερη γλώσσα εμπλουτισθεί με νέα αξιόλογα βιβλία⁴⁰⁸.

Ο Δούκας συνεχίζει ανατρέποντας τα επιχειρήματα των αντιπάλων του. Στο επιχείρημα ότι δεν μπορεί να αναστηθεί μια νεκρή γλώσσα ή να γραφεί η γλώσσα του Δημοσθένη, ο Δούκας υποστηρίζει πως η παραπάνω άποψη είναι μια ανόητη υπερβολή, καθώς είναι βέβαιο ότι δεν μπορούμε να φτάσουμε την τελειότητα της γραφής του Δημοσθένη, αυτό όμως δεν σημαίνει πως δεν πρέπει να προσπαθούμε για το καλύτερο. Εξάλλου, πολλοί μεταγενέστεροι ιστορικοί, ρήτορες κ.λπ. έγραψαν διαφορετικά ή κατώτερα από τον Αριστοτέλη, ωστόσο είναι αξιομίμητοι⁴⁰⁹.

Ο Δούκας συνδέει στη συνέχεια την αρχαία γλώσσα με την εθνικότητα και γι' αυτό υποστηρίζει με πάθος την επιστροφή στην αρχαία ελληνική. Η καλλιέργεια της αρχαίας γλώσσας ισοδυναμεί με πρόσκτηση της αρχαίας ελληνικής παιδείας και κατ' επέκταση συνειδητοποίηση της ελληνικότητας. Σύμφωνα με τον Χαριλάου,⁴¹⁰ αυτή η σθεναρή επιμονή του Δούκα στην αρχαία γλώσσα, εκτός από προσωπικούς και

405. Ν. Δούκας, *Η κατ' έπιτομήν Γραμματική Τερψιθέα υπό Νεοφύτου Δούκα*, έκδοσις τρίτη επιδιορθωμένη, έν Βιέννη της Αουστρίας, έκ της τυπογραφίας του Σχράεμβλ, Βιέννη 1812, σ. 7.

406. Ν. Δούκας, *ό.π.*, σσ. 8-9.

407. Ν. Δούκας, *ό.π.*, σ. 10.

408. Ν. Δούκας, *ό.π.*, σ. 11.

409. Ν. Δούκας, *ό.π.*, σσ. 13-15.

410. Ν. Χαριλάου, *ό.π.*, σ. 413.

ιδεολογικούς λόγους, υπαγορευόταν και από άλλους εξωτερικούς παράγοντες, που έχουν σχέση με την αντιμετώπιση των Ελλήνων από τους ξένους. Αυτή την περίοδο, ο περιηγητής Bartholdy είχε παρουσιάσει σε βιβλίο του μια δυσμενή εικόνα των σύγχρονων Ελλήνων και αυτή η θλιβερή εντύπωση ανησυχεί τους Έλληνες λογίους. Ο Δούκας εκτιμά ότι αυτή η κακή εντύπωση για τους σύγχρονους Έλληνες θα μπορούσε να ανατραπεί μέσω της κατάδειξης της σχέσης των νεοτέρων με τους αρχαίους διαμέσου της γλώσσας. Τους Έλληνες που αντιδρούσαν στην επιστροφή στις ρίζες, ο Δούκας τους αποκαλεί «Βάρθολδεις», κάνοντας ιδιαίτερη αναφορά και ερωτήματα-κατηγορίες στον Α. Βασιλείου⁴¹¹.

Ακολουθούν και άλλες απόψεις του Δούκα που αφορούν τη γλώσσα. Θεωρεί πως όσο περισσότερο «ἀποξεῖ» κανείς τις λέξεις προς το κάλλος της αρχαίας ελληνικής τόσο περισσότερο θα διαρκέσουν στο πέρασμα των αιώνων. Σχετικά με την κάθαρση της γλώσσας από τις ξένες λέξεις, ο Δούκας υποστηρίζει τον πλήρη εξοβελισμό τους από το ελληνικό λεξιλόγιο. Η μέχρι τώρα εισροή πολλών ξένων λέξεων στο λεξιλόγιο οφείλεται στη ρωμαϊκή κατάκτηση και στην οθωμανική κυριαρχία ενώ δύο ακόμη παράγοντες απειλής για το λεξιλόγιο αποτελούν η έκταση της Γαλλικής στην Ευρώπη και η τάξη των εμπορών. Απέναντι σε αυτούς τους δύο επερχόμενους κινδύνους οφείλουμε να προβάλλουμε αντίσταση⁴¹².

Ο Δούκας στη συνέχεια επικρίνει τους τρακαριστές που, επιλέγοντας τη μέση οδό, εμπίπτουν σε σφάλματα. Τους κριτικάρει για την ασυνέπεια και την ανακολουθία τους, την οποία δεν παραδέχονται, ενώ κατηγορούν τον ίδιο ως μακαρονιστή και αντιφιλόσοφο. Αν, όμως, ενδιαφέρονταν πραγματικά για το συμφέρον του γένους, θα έπρεπε να παραδεχτούν τα σφάλματά τους και έτσι όλοι θα τους επαινούσαν⁴¹³. Ο ίδιος μάλιστα παραδέχεται τα σφάλματά του όπως η αναγνώριση ότι έχει πράξει όσα του καταλόγισε ο Αλέξανδρος Βασιλείου σε επιστολή του προς τον Λόγιο Ερμή.

Έπειτα εστιάζει την κριτική του σε κάποια επιμέρους σημεία της γλώσσας, που υποστηρίζουν οι κοραϊστές, επισημαίνοντας τρία χαρακτηριστικά παραδείγματα: α) τη χρήση πέντε χυδαϊκών λέξεων: *ἐντάμα*, *σιμα̃*, *ἐξεύρω*, *ἐμπορῶ*, *λησμονῶ*, τις οποίες απορρίπτει ως χυδαίες, β) συγκεκριμένες συντάξεις-τρακαρισμούς όπως η

411. Ν. Δούκας, *ό.π.*, σσ. 18-19.

412. Ν. Δούκας, *ό.π.*, σσ. 19-22.

413. Ν. Δούκας, *ό.π.*, σσ. 23-25.

ακόλουθη «διδάσκω σὲ τὴν, διὰ τὴν ὁποῖαν ἐφωτίσθη ἡ Εὐρώπη, φιλοσοφίαν» για τις οποίες θεωρεί ότι δημιουργούν ασάφεια και θα έπρεπε να αντικατασταθούν από αττική σύνταξη και γ) ο Μέλλοντας με το ρήμα «θέλω» για τον οποίο υποστηρίζει ότι προέρχεται από την υποτακτική Αορίστου με το ρήμα θέλω και όχι από τον Μέλλοντα, όπως υποστήριζαν οι αντίπαλοί του⁴¹⁴.

Σχετικά με τη διόρθωση της γλώσσας, ο Δούκας υποστηρίζει ότι πρέπει να γίνεται έχοντας υπόψη μας όχι μόνο την τωρινή γενιά, αλλά και τις μελλοντικές. Την παραπάνω άποψη επιβεβαιώνει το αρνητικό παράδειγμα του Έρασμου, ο οποίος με τη θεωρία του σχετικά με την προφορά της αρχαίας ελληνικής επηρέασε αρνητικά όλη την Ευρώπη. Έτσι, όσοι νομοθετούν για τη γλώσσα δεν πρέπει να εισάγουν σ' αυτή στοιχεία άγνωστα ή όσα θα φανούν παράδοξα στους μεταγενεστέρους.

Έπεται αναφορά σε ένα θέμα, για το οποίο είχε δεχθεί σφοδρή κριτική στο παρελθόν. Αναλυτικότερα, όπως επισημαίνει ο Χαριλάου, ο Κοραΐς είχε επικρίνει τους γραμματικούς και τα «Καλά Γραμματικά» στους *Αυτοσχέδιους Στοχασμούς* του, θεωρώντας τους εχθρούς της φιλοσοφίας και αντιφιλοσόφους. Ο Δούκας προσπαθεί με κάθε ευκαιρία να αποσεισει από πάνω του αυτή την κατηγορία αναφέροντας τη δική του άποψη περί του θέματος⁴¹⁵. Για το θέμα αυτό αναφέρει ότι οι επικριτές των Γραμματικών τους αποδίδουν τον ειρωνικό χαρακτηρισμό «καλά γραμματικά» ή άλλους αρνητικούς χαρακτηρισμούς, οι οποίοι προκάλεσαν ζημιά στην παιδεία και οδήγησαν στο κλείσιμο πολλών σχολείων. Για τον Δούκα δεν τίθεται ζήτημα-ερώτημα μεταξύ φιλοσοφίας ή γραμματικής. Εκείνος εκτιμά ότι πρέπει να φροντίζουμε και για τις δύο, καθώς καμία από τις δύο δεν επιτυγχάνεται χωρίς την άλλη. Ωστόσο, στην παρούσα φάση διδάσκεται περισσότερο η γραμματική λόγω της κατάστασης του έθνους και της αδυναμίας να αναπτυχθεί ευρέως η φιλοσοφία. Ακριβώς λόγω αυτής της κατάστασης του έθνους, είναι αναγκαία η διδασκαλία της γραμματικής σε όλες τις επαρχίες του έθνους, στις οποίες άρχισε να εκπίπτει⁴¹⁶. Μάλιστα, οι προεστώτες και οι αρχιερείς πρέπει να πρωτοστατούν στη διάδοση της γλώσσας και της θρησκείας, δύο παραγόντων χαρακτηριστικών της εθνότητας.

Ακολουθώντας, απευθυνόμενος στους δασκάλους, υποστηρίζει τις απόψεις του σχετικά με τη διόρθωση της γλώσσας. Θεωρεί πως οι δάσκαλοι δεν πρέπει να

414. Ν. Δούκας, *ό.π.*, σσ. 27-34.

415. Ν. Χαριλάου, *ό.π.*, σ. 417.

416. Ν. Δούκας, *ό.π.*, σσ. 39-43.

οδηγούνται, κατά την αρχαία συνήθεια, στη χρήση άπειρων κανόνων, ούτε πάλι να περιφρονούν τους γενικότερους γραμματικούς κανόνες. Επιπλέον, η εξήγηση της γραμματικής και των κειμένων πρέπει να γίνεται σχεδόν με τις ίδιες λέξεις του συγγραφέα αλλά σε μια πιο απλή γλωσσική μορφή και σε ένα ύφος πιο φυσικό.

Σχετικός με το παραπάνω θέμα είναι και ο σχολιασμός του Δούκα στις απόψεις του λογίου Κωνσταντίνου Οικονόμου. Ο τελευταίος, όπως αναφέρει ο Χαριλάου⁴¹⁷, είχε επισημάνει σε μια επιστολή του στον «Λόγιο Ερμή» ότι κάποιοι δάσκαλοι συγχέουν και χρησιμοποιούν λανθασμένα λέξεις, όπως *ἀγχίνονια* και *εὐφυῖα*, *ὑπάρχει* και *εἶναι*. Προς αποφυγή αυτής της σύγχυσης, συμβουλεύει τους νέους να βρίσκουν την ακριβή σημασία των αρχαίων λέξεων και να την αποδίδουν με τις αντίστοιχες της νέας γλώσσας ή περιφραστικά, όπου δεν υπάρχει ανάλογη λέξη⁴¹⁸. Ο Δούκας αντιτάσσεται στις παραπάνω θέσεις του Οικονόμου και, αποδίδοντας την άγνοια των λέξεων και τη σύγχυση γύρω από τη σημασία τους στη διαφθορά της γλώσσας, προτείνει στους λογίους στροφή στην αρχαία ελληνική και όχι μετάφραση των αρχαίων λέξεων με τύπους της ομιλούμενης. Προτείνει, επίσης, τη χρήση περιφράσεων, για να αποδοθούν τα σημαινόμενα.

Ο εκτενής πρόλογος του Δούκα ολοκληρώνεται με παραινετικές συμβουλές προς τους δασκάλους να καλλιεργήσουν και να διαδώσουν την ελληνική γλώσσα με την αξιοποίηση της αρχαίας, αποφεύγοντας τους «τρακαρισμούς» και ανεχόμενοι τους «μακαρονισμούς».

Στο τέλος των προλεγόμενων παρατίθενται και οι ανταλλαγείσες επιστολές δύο μεγάλων δασκάλων της εποχής, του Λάμπρου Φωτιάδη και του Δημήτριου Καταρτζή με τον τίτλο: «Επιστολαί ἀμοιβαῖαι περὶ γλώσσης τοῦ Ἄρχοντος Κλοτζιάρ Δημητρίου Καταρτζῆ καὶ Λάμπρου τοῦ Φωτιάδου τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ διδασκάλου». Στις επιστολές βλέπουμε τις γλωσσικές απόψεις των δύο δασκάλων, καθώς και την επιχειρηματολογία που χρησιμοποίησε ο δάσκαλός του, προσπαθώντας να πείσει τον Καταρτζή για το εσφαλμένο της γλωσσικής του θεωρίας. Σύμφωνα με τον Χαριλάου,⁴¹⁹ ο λόγος δημοσίευσης των παραπάνω

417. Ν Χαριλάου, *ό.π.* σ. 418.

418. *Ερμής ὁ Λόγιος ἢ φιλολογικαὶ ἀγγελίαι*, τόμ. 1, Βιέννη 1811, ανατύπωση από Ελιά, Αθήνα 1988, σ. 423.

419. Ν Χαριλάου, *Νεόφυτος Δούκας, ένας μεγάλος δάσκαλος και λόγιος του 18ου-19ου αιώνα*, [διδαστορική διατριβή], Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Τμήμα φιλολογίας, Ιωάννινα 1999, σ. 407.

επιστολών θεωρείται η ευρισκόμενη σε εξέλιξη διαμάχη για τη γλώσσα και οι εναντίον του επιθέσεις. Οι δυσμενείς κριτικές για τη Γραμματική του Δούκα, τον έκαναν εύλογα να ανησυχεί για ενδεχόμενη υποκατάστασή της από άλλα νέα εγχειρίδια που είχε φροντίσει να εκδώσει ο κοραϊκός κύκλος.

Μετά τα ιδιαίτερα εκτενή προλεγόμενα ξεκινά η καθαυτό ύλη της γραμματικής με νέα αρίθμηση σελίδων.

Βιβλίον Α' Τῶν ὀκτῶ τοῦ λόγου μερῶν (σσ. 1-70)

Περὶ ὀνόματος (σσ. 1-16)

Αναφέρονται τα κλιτά και άκλιτα μέρη του λόγου και ξεκινά η ανάλυση του ονόματος με αναφορά στα παρεπόμενά του (γένη, είδη, σχήματα, αριθμοί και πτώσεις). Ακολουθεί η κλίση του άρθρου κατά την αρχαία αττική. Στη συνέχεια αναφέρονται δέκα κλίσεις των ονομάτων, πέντε απλές (τέσσερις ισοσύλλαβες και μία περιττοσύλλαβη) και πέντε συνηρημένες. Η κατάταξη των ονομάτων στις κλίσεις έχει ως εξής: πρώτη: αρσενικά σε –ας και –ης, δεύτερη: θηλυκά σε –α και –η, τρίτη αρσενικά, θηλυκά σε –ος και ουδέτερα σε –ον, τέταρτη: αρσενικά, θηλυκά και αττικά σε –ως και ουδέτερα σε –ων, πέμπτη: περιττοσύλλαβα όλων των γενών με διάφορες καταλήξεις. Εδώ δίνονται πίνακες ονομάτων, ενδεικτικοί των καταλήξεων που συναντούμε στην πέμπτη κλίση (ονόματα που λήγουν σε –ν, –ξ, –π, –ς, –ψ κ.ά.). Σε υποσημειώσεις δίνονται λίγοι συνοπτικοί κανόνες για κάθε κλίση.

Η ένταξη των ονομάτων στις συνηρημένες κλίσεις έχει ως εξής: πρώτη: αρσενικά, θηλυκά σε –ης και ουδέτερα σε –ες ή –ος με γενική σε –ους. Δεύτερη: αρσενικά και θηλυκά σε –ις, ουδέτερα σε –ι με γενική σε –ιος και –εως. Τρίτη: αρσενικά σε –εως με γενική –εως. Τέταρτη: θηλυκά σε –ω ή –ως με γενική –ους. Πέμπτη: ουδέτερα σε –ας ή –ρας με γενική –ατος ή –αος (αττ. –ως).

Αναφέρονται ορισμένα ονόματα που κλίνονται διαφορετικά καθώς και ετερόκλιτα συγκοπτόμενα, ετερόκλιτα ως προς την κλίση, ετερόκλιτα ως προς το γένος και διφορούμενα ως προς το γένος. Τέλος, έχουμε την κλίση των αριθμητικών.

Περὶ ἀντωνυμίας (σσ. 17-19)

Αναφέρονται τα πέντε είδη των αντωνυμιών: πρωτότυπες, κτητικές, δεικτικές, αναφορικές και σύνθετες χωρίς να δίνεται ο ορισμός τους. Όλες οι αντωνυμίες

κλίνονται κατά την αρχαία ελληνική. Στις δεικτικές αναφέρονται μόνο οι: οὗτος-αὕτη-τούτο, ἐκεῖνος-ἡ-ο. Στις αναφορικές οι: αὐτὸς-ἡ-ὁ, ὅς-ἥ-ὅ. Σύνθετες είναι οι αυτοπαθείς: ἐμαυτοῦ, σεαυτοῦ, κ.λπ. Δεν απαντούν ιδιαίτερες διαφορές σε σχέση με άλλα εγχειρίδια τα οποία ακολουθούν την αρχαίζουσα, απλώς σε ορισμένες Γραμματικές απαντούν μερικές ακόμη κατηγορίες αντωνυμιών όπως για παράδειγμα οι ερωτηματικές.

Περὶ ρήματος (σσ. 19-42)

Τα ρήματα χωρίζονται σε ενεργητικά και παθητικά, αναφέρονται τα παρεπόμενά του (εγκλίσεις, διαθέσεις, είδη, σχήματα, πρόσωπα, αριθμοί, χρόνοι και συζυγίες). Ακολουθεί η ανάλυση αρχικά των βαρύτονων ρημάτων. Ως κλιτικό παράδειγμα χρησιμοποιείται το ρήματα *τύπτω*, όπως και στα περισσότερα εγχειρίδια. Η κλίση του ρήματος είναι αρχαιοελληνική κατά την αρχαία αττική. Βλέπουμε δύο Μέλλοντες α' τύψω και β' τυπῶ, δύο Αορίστους α' ἔτυψα και β' ἔτυπον. Η υποτακτική σχηματίζεται όπως στην αρχαία ελληνική με την προσθήκη του ἑάν. Ακολουθεί η κλίση των περισπόμενων ρημάτων ποιῶ, νικῶ, χρυσῶ και του ρήματος ζεύγνυμι, για τα οποία η κλίση είναι επίσης αρχαιοελληνική. Τέλος παρατίθεται η κλίση του ρήματος εἰμί, στο οποίο απαντούν κάποιες μικρές διαφοροποιήσεις σε σχέση με όσα γνωρίζουμε από τις Γραμματικές της αρχαίας ελληνικής όπως ο Υπερσυντέλικος: ἤμην, ἦσο, ἦτο, και η προστακτική Ενεστώτα στο β' Ενικό: ἔσο.

Πρόθεσις (σ. 43)

Σε δύο λίστες δίνονται οι προθέσεις ταξινομημένες σε μονοσύλλαβες και δισύλλαβες χωρίς περαιτέρω αναφορές και παραδείγματα.

Περὶ ἐπιρρήματος (σσ. 43-44)

Αναφέρονται τριάντα εννέα κατηγορίες επιρρημάτων και ενδεικτικά δίνονται ορισμένα επιρρήματα για κάθε κατηγορία.

Περὶ συνδέσμου (σ. 44)

Ὅπως και στα επιρρήματα ἔτσι και εδώ δίνονται οι δώδεκα κατηγορίες των συνδέσμων και ορισμένοι σύνδεσμοι ενδεικτικοί κάθε κατηγορίας.

Περὶ ρήματος (σσ. 45-70) (συνέχεια)

Στη σελίδα 45 ο συγγραφέας επανέρχεται σε ρήματα σε –μι, τα οποία σχηματίζονται ἀπὸ τα περισπώμενα, δεν ανήκουν σε κάποια συζυγία γι' αὐτό και θεωρούνται ἀνώμαλα. Πρόκειται για τα ρήματα τίθημι, ἴστημι, δίδωμι, εἶμι, ἴημι, τα οποία κλίνονται ὅπως τα γνωρίζουμε ἀπὸ τις Γραμματικές της αρχαίας ελληνικής με προσθήκη του μορίου ἔαν στην υποτακτική. Τέλος, παρατίθεται η κλίση των ρημάτων φημι και οἶδα για τα οποία ισχύει ὅ,τι προαναφέρθηκε για ὅλα τα ρήματα δηλαδή ακολουθοῦν την αρχαία αττική.

Το κεφάλαιο τελειώνει με μια λίστα που περιλαμβάνει τους αρχικούς χρόνους ἀνώμαλων ρημάτων σε αλφαβητική σειρά (σσ. 61-70).

Βιβλίον Β' Κανόνες προσωδίας κλίσεως και γραφῆς (σσ. 71-99)

Το κεφάλαιο ξεκινά με τη διαίρεση των γραμμάτων σε σύμφωνα και φωνήεντα, τα οποία με τη σειρά τους υποδιαιρούνται σε περαιτέρω κατηγορίες. Δίνονται οι τόνοι, τα πνεύματα και τα πάθη και ακολουθοῦν κανόνες ὅσων περισπῶνται και ὅσων δεν περισπῶνται. Δίνονται επίσης, κανόνες για τη χρήση ψιλῆς και δασείας καθώς και λίστες λέξεων που δασύνονται με αλφαβητική σειρά. Ακολουθοῦν κανόνες για τη χρήση υποδιαστολῆς και αποστρόφου, για τη μακρότητα ἢ βραχύτητα των φωνηέντων και των διφθόγγων σε διάφορες κατηγορίες λέξεων καθώς και κανόνες ορθογραφίας π.χ. αναφέρονται λέξεις που γράφονται με –η- (τα σε –ητης, –ητρον, –ήκοντα), λέξεις που γράφονται με –ι (π.χ. τα –ικός κ.ά.), λέξεις με –ει, με –οι, με –υ, με –ω. Για ὅλες τις περιπτώσεις δίνονται κατηγορίες λέξεων και παραδείγματα. Τέλος, αναλύεται η ἔγκλιση τόνου.

Περὶ ὀνόματος (σσ. 84-87)

Τα ὀνόματα διακρίνονται σύμφωνα με τη φωνή σε πρωτότυπα και παράγωγα και σύμφωνα με τη σημασία σε ουσιαστικά και επίθετα. Η ανάλυση ξεκινά από τη διάκριση της φωνής και συγκεκριμένα από τα παράγωγα τα οποία με τη σειρά τους διακρίνονται σε παρώνυμα και ρηματικά. Τα παρώνυμα διακρίνονται περαιτέρω σε πατρωνυμικά, κτητικά, συγκριτικά, υπερθετικά, υποκοριστικά, παρώνυμα. Δίνεται ο ορισμός της κάθε υποκατηγορίας, καταλήξεις και ενδεικτικά παραδείγματα. Στη συνέχεια ακολουθεί ορισμός και ενδεικτικά παραδείγματα των ρηματικών. Τέλος, γίνεται αναφορά στα δύο είδη των ονομάτων ανάλογα με τη σημασία τους: ουσιαστικά (κύρια και προσηγορικά) και επίθετα.

Κανόνες τῶν ρημάτων (σσ. 88-99)

Το κεφάλαιο αυτό ξεκινά με τις διαθέσεις των ρημάτων (ενεργητική, μέση, παθητική, ουδέτερη, επίμεση) και τον ορισμό τους. Ακολουθεί αναφορά στους χρόνους και έπονται αναλυτικοί κανόνες που αφορούν την αύξηση και γενικότερα το σχηματισμό των χρόνων, τις καταλήξεις τους κ.λπ., ειδικότερα για τον Παρατατικό και τον Παρακείμενο, για τον αττικό Παρακείμενο, τον Υπερσυντέλικο, τον Β΄ Παρακείμενο, τον Α΄ και Β΄ Αόριστο, τον Μέλλοντα Α΄, τον παθητικό Ενεστώτα και Παρακείμενο και τον παθητικό Αόριστο Α΄.

Βιβλίον Γ' Περὶ συντάξεως (σσ. 100-142)

Σύνταξις τοῦ ὀνόματος (σσ. 100-106)

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τη σύνταξη των ονομάτων. Αρχικά αναφέρονται οι κατηγορίες ονομάτων που συντάσσονται με γενική (σχετικά, στερητικά, πληρωτικά, διαφορικά, κτητικά, επιμεριζόμενα, συγκριτικά, υπερθετικά). Ακολουθούν όσα συντάσσονται με δοτική (εξ' ίσου σχετικά, ταυτότητας, ομοιότητας ή ισότητας, όσα έχουν το ὁμοῦ ή την πρόθεση σύν, ρηματικά ενεργητικά, που αντιστοιχούν σε ρήματα που συντάσσονται με δοτική και παθητικά σε –τος ή –εος). Έπονται οι κατηγορίες των ονομάτων που συντάσσονται με αιτιατική και απαρέμφατο (τα απροσδιόριστα των επιθέτων). Τέλος, έχουμε τη σύνταξη των αναφορικών ή ανταποδοτικών ονομάτων, των ερωτηματικών ή πευστικών και των

περιληπτικών. Για κάθε περίπτωση δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα και υποσημειώσεις με διευκρινίσεις.

Διαίρεσις τοῦ ρήματος κατὰ χρόνον (σ. 106)

Σε μια παράγραφο αναφέρονται οι χρόνοι των ρημάτων και τι δηλώνει ο καθένας απ' αυτούς.

Διαίρεσις αὐτοῦ κατὰ διάθεσιν (σσ. 106-107)

Σ' αυτό το κεφάλαιο αναφέρονται σύντομα οι διαθέσεις των ρημάτων (ενεργητικά, μέσα, παθητικά, ουδέτερα και επίμεσα) καθώς, όπως επισημαίνει ο Δούκας, για τις διαθέσεις έχει γίνει λόγος στο δεύτερο βιβλίο.

Εἶδη συντάξεως (σσ. 107-118)

Υπάρχουν δώδεκα εἶδη συντάξεως, τρία απλά, επτά συγκεκριμένα και δύο ιδιαίτερα. Τα απλά είναι τα εξής: κάτ' ἐκπομπήν με αιτιατική, κάτ' εἰσπομπήν με γενική, κατὰ περιποίησην με δοτική. Για καθεμιά από τις παραπάνω συντάξεις αναφέρονται οι κατηγορίες των ρημάτων που εντάσσονται σ' αυτές. Τα επτά συγκεκριμένα εἶδη των συντάξεων είναι τα ακόλουθα: σε αιτιατική (διαβατικόν), σε γενική (αἰτιολογικόν), σε δοτική (ὀργανικόν), σε απαρέμφατο (τελικῶς και ειδικῶς), σε γενική, δοτική και αιτιατική, σε προθέσεις (προθετόπτωτον), σε επιρρήματα (ἐπιρρηματικόν). Τα ιδιαίτερα εἶδη συντάξεως είναι τα εξής: ἐπιβατικόν σε αιτιατική και ἐπιβατικόν με σύστοιχη αιτιατική. Για όλα τα εἶδη σύνταξης δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα και υποσημειώσεις με διευκρινίσεις.

Σύνταξις τῶν παθητικῶν, τῶν οὐδετέρων, τῶν μέσων, τῶν ἐπιμέσων, τῶν ἀπροσώπων (σσ. 118-124)

Τα παθητικά ρήματα συντάσσονται με εμπρόθετη γενική ή με δοτική ενώ τα υπόλοιπα συγκεκριμένα είναι κοινά με τα ενεργητικά ρήματα. Τα ουδέτερα υποδιαιρούνται σε αυτοουδέτερα, υπαρκτικά, ολοενεργητικά, κτητικά, περιποιητικά και αυτοπαθητικά.. Τα μέσα ρήματα διακρίνονται σε αυτοτελή ή αμετάβατα και αντιμεταβατικά. Παρόμοια, τα επίμεσα ρήματα διαιρούνται σε αυτοτελή ή

αυτοενεργητικά, αντιμεταβατικά και αλληλοπαθή. Τα απρόσωπα ρήματα είτε βρίσκονται μόνα τους «καθ' αὐτά» όπως τα παθητικά είτε σε θεώρηση προς κάτι άλλο οπότε συντάσσονται με συγκεκριμένες πτώσεις ή απαρέμφατο. Γενικά, αναφέρεται σύντομα ο τρόπος σύνταξης καθεμιάς από τις παραπάνω κατηγορίες όλων των ρημάτων και δίνονται παραδείγματα.

Σύνταξις ἀπαρεμφάτου (σσ. 124-126)

Αναφέρονται οι δύο ιδιότητες του απαρεμφάτου, ονοματική και ρηματική και η σύνταξή τους καθώς και τα είδη των ρημάτων, με τα οποία συντάσσονται. Τέλος, αναφέρονται οι χρόνοι στους οποίους τίθεται το απαρέμφατο και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Σύνταξις μετοχής (σσ. 126-128)

Γίνεται λόγος για την ονοματική και ρηματική ιδιότητα της μετοχής και τη σύνταξή της. Επιπλέον, αναλύεται η σύνταξη της μετοχής ανάλογα με το αν αυτή είναι συνημμένη ή απόλυτη και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Σύνταξις ἄρθρου (σσ. 128-129)

Το άρθρο πάντα προτίθεται του ονόματος. Όταν προτίθεται των μεριστικών συνδέσμων προκύπτουν οι αρθρικές αντωνυμίες (ὁ μὲν, ὁ δέ). Αυτός ο επιμερισμός γίνεται με δύο τρόπους οι οποίοι αναλύονται.

Σύνταξις ἀντωνυμίας (σσ. 130-132)

Οι αντωνυμίες χωρίζονται ως εξής: οι πρωτότυπες σε εντελείς και ατελείς, οι δεικτικές σε κτητικές, επιταγματικές, σύνθετες και τέλος οι αναφορικές. Γίνεται λόγος για τη σύνταξη των αντωνυμιών με ιδιαίτερη έμφαση στις αναφορικές και στις σύνθετες. Τέλος, γίνεται λόγος για την αλληλοπάθεια και την αυτοπάθεια.

Σύνταξις προθέσεως (σσ. 133-136)

Οι προθέσεις απαντούν είτε στη σύνθεση είτε κατά παράθεση δηλ. συντασσόμενες με γενική, δοτική ή αιτιατική. Αναφέρονται μία-μία οι προθέσεις και οι πτώσεις με τις

οποίες συντάσσονται καθώς και η εκάστοτε σημασία τους και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Σύνταξις ἐπιρρήματος (σσ. 137-140)

Τα επιρρήματα συντάσσονται με ονόματα και ρήματα. Αναφέρονται όλες οι κατηγορίες επιρρημάτων που συντάσσονται με γενική, δοτική και αιτιατική καθώς και εκείνες οι κατηγορίες που συντάσσονται με ρήματα, με αναφορά στις εγκλίσεις που τα συνοδεύουν. Δίνονται επίσης ενδεικτικά παραδείγματα.

Σύνταξις συνδέσμου (σσ. 140-142)

Αναλύεται ο τρόπος με τον οποίο συντάσσονται οι διάφορες κατηγορίες συνδέσμων: συμπλεκτικοί, διαζευκτικοί, συναπτικοί αιτιολογικοί και ο δυνητικός ἄν. Αναφέρονται οι υποκατηγορίες τους και σύντομα ενδεικτικά παραδείγματα.

Βιβλίον Δ' Ἀνάλυσις (σσ. 143-181)

Ἡ κατὰ τὴν λέξιν ἀνάλυσις (σ. 143)

Ο Δούκας αναφέρει ότι ορισμένες λέξεις αναλύονται και συγκεκριμένα οι μετοχές και τα ρήματα. Η ανάλυση γίνεται από σύστοιχα, συνώνυμα, ορθολεκτικά και άλλα ισοδύναμα μόρια.

Περὶ τῶν τοῦ πλαγιασμοῦ ἀνορθωτικῶν μορίων (σσ. 143-146)

Ἀνορθωτικά τοῦ πλαγιασμοῦ ονομάζονται τα μόρια που δεν σχετίζονται με το προηγούμενο αλλά με το επόμενο ρήμα και διακρίνονται σε πτωτικά και μόρια. Τα πτωτικά με τη σειρά τους διακρίνονται σε αόριστα, σε αναφορικά που ξεκινούν από φωνήεν και στην αναφορική αντωνυμία ὅς. Τα μόρια διακρίνονται σε επιρρήματα τροπικά, βεβαιωτικά, απαγορευτικά, παραβολικά και σε συνδέμους συναπτικούς και παρασυναπτικούς και αιτιολογικούς πλην των οἷα και ἄτε. Για κάθε υποκατηγορία αναφέρονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Ανάλυσις ρήματος (σσ. 147)

Το ρήμα αναλύεται από το υπαρκτικό ρήμα και την οικεία μετοχή ή το σύστοιχο όνομα σε ευθεία ή πλάγια πτώση.

Ανάλυσις μετοχῶν (σσ. 147-149)

Σ' αυτές τις δύο σελίδες γίνεται λόγος για την ανάλυση των μετοχῶν σε πρόταση και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Παράφρασις (σσ. 149-154)

Η παράφραση συνίσταται στους ακόλουθους δέκα τρόπους-κανόνες: μεταβάλλεται το κύριο στο «κατά μετάληψιν», η φράση σε περίφραση, το ρήμα σε όνομα, το συνεπτυγμένο στο ανεπτυγμένο, το απρόσωπο στο προσωπικό, το αποφαντικό στο αφηγηματικό, το ενεργητικό στο παθητικό, το αφηρημένο στο συγκεκριμένο, το αποφαντικό στο ερωτηματικό, το προσδιορισμένο στο αόριστο. Για όλες τις περιπτώσεις ισχύει και το αντίστροφο και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα. Ο Δούκας επισημαίνει ότι η παράφραση χρησιμοποιείται και στην ποίηση και στον πεζό λόγο και για να καταστήσει σαφέστερο το φαινόμενο παραφράζει έναν μύθο του Αισώπου τον οποίο παραθέτει.

Ανάλυσις τοῦ συντακτικοῦ λόγου (σσ. 154-158)

Ο Δούκας αναφέρει ότι δεν αναλύονται όλα τα μέρη του λόγου. Αντίθετα ορισμένα απ' αυτά, τα *ελάχιστα ή μονομερή* δεν μπορούν να αναλυθούν περαιτέρω ενώ ορισμένα, τα *μείζω και μέγιστα* είναι αυτά που αναλύονται και για αυτά γίνεται λόγος. Τα *μείζω και μέγιστα* τυχαίνει να είναι συγκεκριμένα κατά συμπλοκή, κατ' ανόρθωση και αλληλουχία. Ο Δούκας αναφέρει ένα παράδειγμα μιας περίπου παραγράφου, το οποίο αναλύει-παραφράζει ανάλογα με τις παραπάνω περιπτώσεις.

Περὶ συνθέσεως λόγου (σσ. 158-163)

Η σύνθεση του λόγου είναι διττή, «φύσει» όταν τα μέρη του λόγου τίθενται στη φυσική τους σειρά και «σχήματι», όταν τα μέρη του λόγου δεν τίθενται στη φυσική τους τάξη αλλά ορισμένα πλεονάζουν ή ελλείπουν ή μετατίθενται κ.ο.κ. Έτσι λοιπόν

ο Δούκας αναλύει τα σχήματα λόγου: πλεονασμό, έλλειψη, μετάθεση, μετάληψη, σύμπτωση, ανάλυση, συναίρεση δίνοντας και ενδεικτικά παραδείγματα.

Σύνθεσις λόγου κατὰ τὰς ἑξ περιστάσεις (σσ. 163-171)

Εδώ αναλύονται οι ἑξι περιστάσεις σύνθεσης λόγου, οι οποίες είναι οι ακόλουθες: τις-πρόσωπο, τι-πράγμα, διὰ τι-αίτιον, ποῦ-τόπος, πότε-χρόνος, πῶς-τρόπος. Αναλύονται οι παραπάνω περιπτώσεις, οι υποκατηγορίες τους (π.χ. τα είδη του αιτίου ποιητικό, τελικό κ.λπ.), ο τρόπος εκφοράς τους και αναφέρονται παραδείγματα για κάθε περίπτωση. Επιπλέον, δίνεται ένας συγκεντρωτικός ενδεικτικός πίνακας όλων των περιπτώσεων στη σελίδα 170.

Λογίδια εἰς τὰς ἑξ περιστάσεις (σσ. 171-181)

Σ' αυτό το τελευταίο κεφάλαιο στο πλαίσιο μιας «ιστορίας» παρατίθενται οι «λόγοι» δύο συμμαθητῶν που έρχονται σε αντιπαράθεση και εκθέτουν τα επιχειρήματά τους για να υποστηρίξουν τις θέσεις τους. Έτσι, δίνεται η ευκαιρία μέσα από αυτά τα λογίδια να εκτεθούν ὅσα αναφέρθηκαν παραπάνω για τις ἑξι περιστάσεις σύνθεσης του λόγου. Μ' αυτά τα λογίδια τελειώνει και το εγχειρίδιο χωρίς κάποιου άλλου είδους επίλογο.

19.3. Συμπεράσματα

Η Γραμματική Τερψιθέα αποτελεί μια Γραμματική της αρχαία ελληνικής. Πρόκειται για ένα βιβλίο, που αποτέλεσε διδακτικό εγχειρίδιο, με ευρεία διάδοση και χρήση κάτι που αναφέρεται εκτενῶς στη βιβλιογραφία και γίνεται σαφές και από τις επανεκδόσεις του. Ήδη από το προοίμιο αλλά και από τη γλώσσα, με την οποία είναι γραμμένο, καθίσταται σαφές ὅτι ο συγγραφέας είναι υπέρμαχος της αρχαϊζουσας γλώσσας. Αξίζει βέβαια να επισημανθεί ὅτι ο Νεόφυτος Δούκας στη Γραμματική του χρησιμοποιεί το αρχαίο ιδίωμα της ελληνικής γλώσσας, αλλά γράφει πιο απλά σε σχέση με άλλα συγγράμματά του. Αγαπά την αρχαία ελληνική, αλλά τηρεί το μέτρο και ὅπου και όταν χρειάζεται απλουστεύει τον λόγο του.

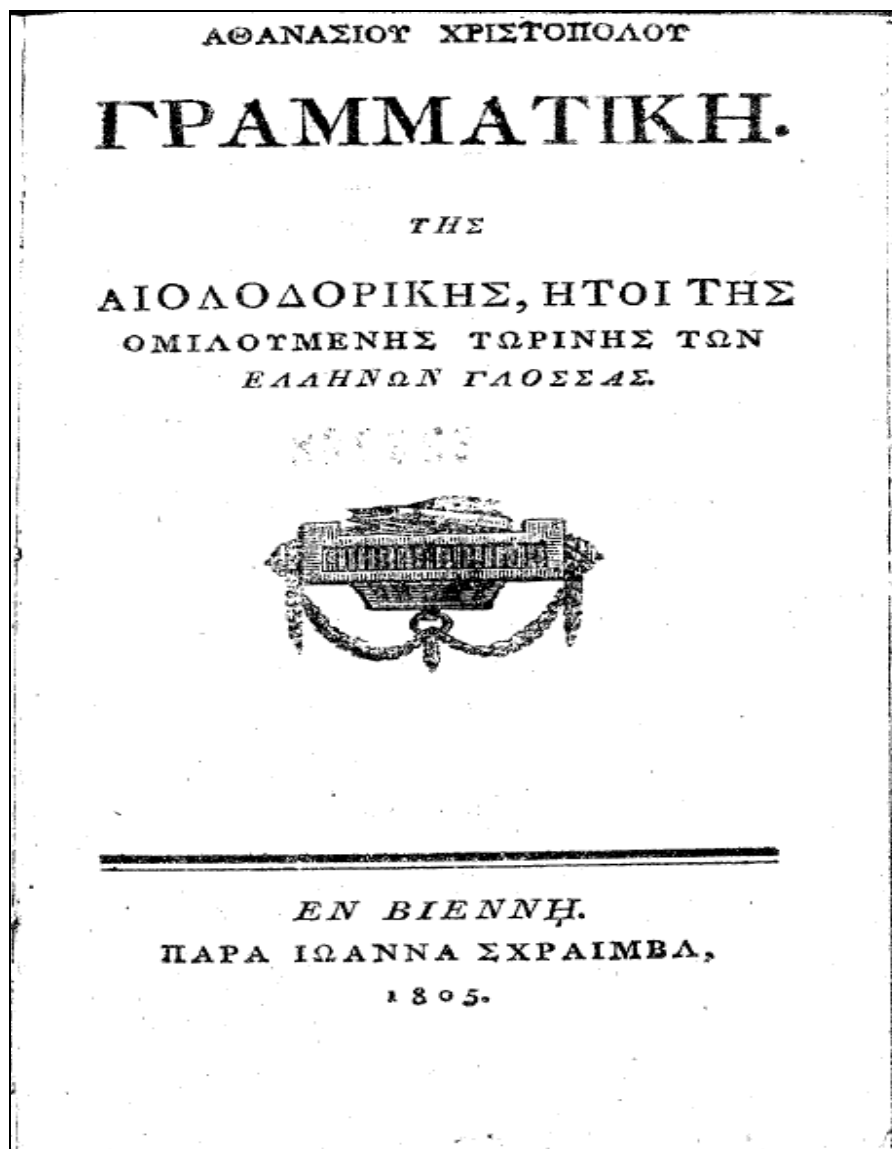
Κύριος άξονας του περιεχόμενου της Γραμματικής είναι η επιστροφή στις ρίζες της γλώσσας. Αυτό γίνεται ξεκάθαρα από τον εκτενή πρόλογο του οποίου η ανάλυση έγινε παραπάνω.

Το συγκεκριμένο εγχειρίδιο δεν παρουσιάζει διαφορές από άλλα εγχειρίδια της αρχαίας ελληνικής, που έχουν μελετηθεί, στα μέρη του λόγου π.χ. ακολουθεί τις δέκα κλίσεις των ονομάτων που συναντάμε στα περισσότερα αντίστοιχα εγχειρίδια. Το ίδιο ισχύει και για τον σχηματισμό των ρημάτων, τις συζυγίες, τους χρόνους τους, τις φωνές, τις διαθέσεις, την κλίση τους κ.λπ. Αξίζει να επισημανθεί μόνο η χρήση του έάν για τον σχηματισμό της υποτακτικής, καθώς και κάποιες μικροδιαφοροποιήσεις στην κλίση του ρήματος ειμί. Διαφορές με άλλα αντίστοιχα αρχαιοελληνικά εγχειρίδια δεν υπάρχουν ούτε σε θέματα προσωδίας ή σύνταξης. Εστιάζει κυρίως στα ουσιαστικά και τα ρήματα, στα οποία αφιερώνει μεγαλύτερη έκταση σε σχέση με τα υπόλοιπα μέρη του λόγου, αλλά αυτό είναι κατά κάποιον τρόπο αναμενόμενο.

Ιδιαιτερότητα της Γραμματικής Τερψιθέας μπορεί να θεωρηθεί το τελευταίο κεφάλαιο της ανάλυσης του λόγου, στο οποίο ο ηπειρώτης λόγιος προβαίνει σε λεπτομερή ανάλυση όχι μόνο π.χ. των μετοχών που είναι κάτι το σύνηθες αλλά και άλλων λέξεων, ρημάτων κ.λπ. Η τόσο λεπτομερής ανάλυση του λόγου ώστε να αποτελεί ξεχωριστό κεφάλαιο δεν είναι ιδιαίτερα συνηθισμένη και δεν απαντά στα περισσότερα εγχειρίδια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

Εικόνα 17: Εξώφυλλο της Γραμματικής του Αθανάσιου Χριστόπουλου

20.1. Η Βιο-εργογραφία του Αθανάσιου Χριστόπουλου (1772-1847)

Ο Αθανάσιος Χριστόπουλος γεννήθηκε στην Καστοριά το 1772. Ο πατέρας του, φτωχός ιερέας, λίγο μετά τη γέννηση του Αθανάσιου «αποφεύγοντας την τουρκική τυραννία ίσως και επιζητώντας να καλυτερεύσει την οικονομική του θέση⁴²⁰» ακολούθησε το μεταναστευτικό ρεύμα εκείνης της εποχής προς τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και την Κεντρική Ευρώπη και εγκαταστάθηκε στο Βουκουρέστι. Μακριά από τον ζυγό των Τούρκων, ο Χριστόπουλος ανατρέφεται και εκπαιδεύεται στο κλίμα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Πραγματοποίησε τις εγκύκλιες σπουδές του στο Λύκειο του Βουκουρεστίου και, περνώντας σχεδόν ολόκληρη τη ζωή του στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, μπορεί να θεωρηθεί «Φαναριώτης από εκλεκτική συγγένεια⁴²¹». Οι βιογράφοι του αναφέρουν ως δάσκαλό του τον Νεόφυτο Καυσοκαλυβίτη. Ωστόσο, η Τσαντσάνογλου επισημαίνει ότι είναι αδύνατο να μαθήτευσε πολύ καιρό κοντά στον φωτισμένο αυτό δάσκαλο που πέθανε το 1780. Το πιθανότερο είναι να άκουσε μαθήματα από τον Γρηγόριο Κωνσταντά, γνωστό για τις προοδευτικές του αντιλήψεις και οπαδό του Καταρτζή⁴²².

Ο Χριστόπουλος συνέχισε τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο της Βούδας, όπου σπούδασε λατινική φιλολογία, φιλοσοφία και ιατρική και έπειτα στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβας, όπου σπούδασε νομικά.

Το 1797 επέστρεψε στο Βουκουρέστι, γνώρισε τον Λάμπρο Φωτιάδη και μπήκε στον κύκλο του Καταρτζή. Εργάστηκε για πολλά χρόνια ως οικοδιδάσκαλος στην Αυλή του ηγεμόνα Μουρούζη, έγινε δικαστής και απέκτησε τον τίτλο του καμινάρη, ενώ παράλληλα ανέπτυξε και συγγραφική δραστηριότητα: έγραψε ένα *Δράμα ηρωικόν* και ένα από τα σημαντικότερα έργα του, τη *Γραμματική της Αιολοδωρικής*.

Μετά το 1806, ο Χριστόπουλος ακολούθησε τον Μουρούζη στην Κωνσταντινούπολη, όταν εκείνος έχασε το αξίωμά του⁴²³. Εκεί ήταν ευκολότερη η

420. Αθ. Χριστόπουλος, *Τα ποιήματα: Ερωτικά-Βακχικά-Ποικίλα. Μετά βιογραφικού σημειώματος*, υπό Ι. Ζερβού, εκδ. Εκδοτικός Οίκος Γεωργίου Φέξη, Αθήνα 1916, σ. 4.

421. Κ.Θ. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Ίκαρος, ⁸1989, σ. 181.

422. Ε. Τσαντσάνογλου (επιμ.), *Αθανάσιου Χριστόπουλου Λυρικά*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1970, σ. 7.

423. Κλ. Παγκαβής, «Ελληνικά Βιογραφία, Αθανάσιος Χριστόπουλος», *Πανδώρα*, τόμ. ΙΒ, Φυλλάδιον 270, (15 Ιουνίου 1861) σ. 138.

προσήλωσή του στο συγγραφικό έργο, καθώς ήταν απαλλαγμένος από τα καθήκοντα του δικαστή και τα παιδιά του ηγεμόνα είχαν μεγαλώσει. Αυτή η εποχή ήταν πολύ γόνιμη. Ανέλαβε τη σύνταξη ενός λεξικού της Νέας Ελληνικής, μαζί με άλλους λόγιους (Γρηγόριο Κωνσταντά, Άνθιμο Γαζή κ.ά.), προσπάθησε να οργανώσει επιστημονική Σχολή στη Ζαγορά του Πηλίου⁴²⁴, έγραψε μια πραγματεία σχετικά με την ύπαρξη κενού στη φύση, μια γλωσσολογική μελέτη *Περί προφοράς*, στην οποία προσπαθούσε να αναιρέσει τα επιχειρήματα του Εράσμου για την προφορά της κλασικής Αρχαίας Ελληνικής γλώσσας και μια πραγματεία *Περί ποιητικής*.

Ακολούθησε ένα διάστημα παραμονής στην Πόλη. Μετά το έτος 1812, πέρασε στην Αυλή του ηγεμόνα της Βλαχίας Ιωάννη Καρατζά και ανακηρύχτηκε άρχων μέγας λογοθέτης. Με ανάθεση του Καρατζά, ο Χριστόπουλος συνέγραψε ένα Ιδιωτικό Δίκαιο από κοινού με τον αδερφό του Κυριάκο, και έγινε νομικός σύμβουλος του Καρατζά. Μετά την ανάκληση του τελευταίου από την ηγεμονία το έτος 1820, ο Χριστόπουλος έφυγε για την Τρανσυλβανία, όπου συνέχισε τη συγγραφική του δραστηριότητα. Εκεί μελέτησε και μετέφρασε έργα του Σέξτου Εμπειρικού και έγραψε τις μελέτες *Στοιχείωσις της σκεπτικής φιλοσοφίας* και *Πολιτικά Παράλληλα*. Εκείνα τα χρόνια ο Χριστόπουλος μνηστήκε στη Φιλική Εταιρεία. Ταξίδεψε στα Επτάνησα ως απεσταλμένος της Φιλικής Εταιρείας, έμεινε δύο μήνες στη Ζάκυνθο και υπήρξε μέλος της επαναστατικής επιτροπής στις Ηγεμονίες και σύμβουλος του Αλέξανδρου Υψηλάντη⁴²⁵.

Μετά την επανάσταση προσπάθησε να εγκατασταθεί στον απελευθερωμένο ελλαδικό χώρο, αναγκάστηκε ωστόσο, κυρίως λόγω του αντιφαναριωτικού πνεύματος που κυριαρχούσε, να φύγει το 1836 ξανά για την Τρανσυλβανία, όπου συνέχισε το συγγραφικό του έργο. Ασχολήθηκε κυρίως με τη μετάφραση της Ιλιάδας, αρχικά σε ομοιοκατάληκτους και αργότερα σε ανομοιοκατάληκτους στίχους και με τα *Ελληνικά αρχαιολογήματα*, εγχειρίδιο στο οποίο πραγματεύεται θέματα σχετικά με τα ελληνικά φύλα και τις αρχαίες διαλέκτους. Ο Χριστόπουλος πέθανε το Γενάρη του 1847 στο Βουκουρέστι.

Το συγγραφικό έργο του Χριστόπουλου περιλαμβάνει τη *Γραμματική της αιολοδωρικής διαλέκτου* (1805), όπου υποστήριξε τη γλωσσική θεωρία του Καταρτζή και υπεραμύνθηκε της «λαλουμένης» γλώσσας, το ιστορικό δράμα *Αχιλλεύς*, που

424. Αθ. Χριστόπουλος, *ό.π.*, σ. 11.

425. <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=461&t=585>

παραστάθηκε στην Αυλή του Μουρούζη με τον τίτλο *Ο θάνατος του Πατρόκλου* και αποτελεί πρωτόλειο έργο με σαφείς επιδράσεις από τον Διαφωτισμό και τις ιδέες περί αναβίωσης των αρχαιοελληνικών προτύπων, τα *Λυρικά*, ποιητική συλλογή που είχε γίνει πολύ δημοφιλής. Κανένας Έλληνας ποιητής δεν θα μπορούσε να καυχηθεί για έντεκα εκδόσεις του έργου του όσο ζούσε. Τόσες ήταν οι εκδόσεις των *Λυρικών* κατά τη διάρκεια της ζωής του Χριστόπουλου (από το 1811 ως το 1841) και μάλιστα στις περισσότερες εκδόσεις δεν είχε ανάμιξη ο ίδιος⁴²⁶. Τα ποιήματά του είναι σύντομες συνθέσεις επηρεασμένες από τον αρκαδισμό και τον ανακρεοντισμό. Εύκολοι και παιγνιώδεις στίχοι, στιχουργικά προσεγμένοι και ευχάριστοι στην ακοή, υμνούν τις χαρές του Έρωτα και του Βάκχου μάλλον επιφανειακά. Αυτός ο χαρακτήρας των ποιημάτων του Χριστόπουλου ώθησε αρκετούς μελετητές του έργου του να τον συσχετίσουν, από τα χρόνια του ακόμη, με τον Ανακρέοντα (γι' αυτό και τον αποκαλούσαν «Νέο Ανακρέοντα»)⁴²⁷. Τα *Λυρικά* του Χριστόπουλου ήταν κάποια από τα ποιήματα που μελέτησε ο Διονύσιος Σολωμός στην προσπάθειά του να διαμορφώσει την ποιητική του γλώσσα γι' αυτό και ο Λίνος Πολίτης στην «Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας» χαρακτηρίζει τον Χριστόπουλο πρόδρομο του Σολωμού στα πρώτα του βήματα, ως προς τη γλώσσα και τη στιχουργική⁴²⁸. Αξίζει να επισημανθεί ακόμη η συγγραφή μεταφράσεων, αρχαιολογικών μελετών, πολιτικών σκέψεων και κριτικών δοκιμίων και γενικότερα η πνευματική πολυπραγμοσύνη του⁴²⁹.

Τέλος, πρέπει να αναφερθεί η ενασχόληση του Χριστόπουλου με τη γλώσσα καθόλη τη διάρκεια της ζωής του. Υπήρξε οπαδός της ομιλούμενης γλώσσας και διατύπωσε μια ιδιάζουσα θεωρία για την προέλευσή της, η οποία θα αναπτυχθεί παρακάτω. Ο γλωσσικός του προσανατολισμός ακολούθησε ωστόσο αρκετές διακυμάνσεις. Υιοθέτησε πρόσκαιρα ακόμη και το φωνητικό αλφάβητο του Βηλαρά σε κάποιες επιστολές του και όχι σε επίσημα δημοσιευμένα κείμενα. Μερικά χρόνια αργότερα, στρεφόμενος προς τη συντήρηση, εγκατέλειψε το φωνητικό αλφάβητο,

426. Ε. Τσαντσάνογλου (επιμ.), *Αθανάσιου Χριστόπουλου Λυρικά*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1970, σ. 28-29.

427. Γ. Ανδρειωμένος (επιμ.), Αθανάσιος Χριστόπουλος, *Ποιήματα*, εκδ. Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, σειρά: Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, αρ.38, Αθήνα 2001, σσ. 72-75.

428. Ο Χριστόπουλος εμφανίζεται και στον «Διάλογο» του Σολωμού ως φημισμένος λόγιος και συγγραφέας. Βλ. Αφ. Αθανασοπούλου, «Για τις ελληνικές πηγές του Σολωμικού Διαλόγου», *Λέξη*, τεύχ. 142 (Νοεμ.-Δεκ. 1997), σ. 3. Διαθέσιμο και το διαδίκτυο: <http://www.potheg.gr/ProjectDetails.aspx?Id=154&lan=1> τελευταία πρόσβαση Αύγουστος 2016.

429. <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=461&t=585>

όπως έπραξε και με τα γλωσσικά του πιστεύω για την καθιέρωση της δημόδους γλώσσας⁴³⁰.

20.2. Γραμματική τῆς Αιολοδωρικῆς, ἥτοι τῆς όμιλουμένης τωρινῆς τῶν Ἑλλήνων γλῶσσας

20.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου

Η Γραμματική του Χριστόπουλου έχει εκδοθεί στη Βιέννη το 1805 από τον εκδοτικό οίκο του Ιωάννη Σχραιμβλ. Αποτελείται από 165 αριθμημένες σελίδες, οι οποίες περιλαμβάνουν τη γλωσσική του θεωρία και στη συνέχεια τη Γραμματική. Επιπλέον, στην ίδια έκδοση και μετά το πέρας της Γραμματικής ακολουθεί και το *Δράμα ηρωικόν* έκτασης ογδόντα τεσσάρων σελίδων στην αιολοδωρική διάλεκτο, με το οποίο ο συγγραφέας προσπαθεί να αποδείξει ότι οι γραμματικές του θέσεις μπορούν να εφαρμοστούν στον ποιητικό λόγο, αλλά και αντίστροφα ότι η ποίησή του ακολουθεί ένα συγκεκριμένο γραμματικό σύστημα⁴³¹. Στο τέλος του βιβλίου περιλαμβάνονται περιεχόμενα.

Στην ελληνική βιβλιογραφία δεν αναφέρονται επανεκδόσεις της Γραμματικής του Χριστόπουλου αν και η γλωσσική του θεωρία, η οποία παρουσιάζεται παρακάτω, ήταν ευρύτατα διαδεδομένη. Προφανώς, όπως επισημαίνει ο Εμμ. Ι. Μοσχονάς, «η διάδοση και η απήχηση της ... έξω από χώρο των ηγεμονιών δεν φαίνεται να στάθηκε σημαντική⁴³²». Ο Ν. Camariano, ωστόσο, αναφέρει ότι η Αιολοδωρική Γραμματική μεταφράστηκε στα αγγλικά από τον John Jackson, για να χρησιμοποιηθεί από τους Άγγλους με σκοπό την καλύτερη κατανόηση της γλώσσας του Λόρδου Βύρωνα. Συμπληρώνει επίσης, ότι εκείνη την εποχή η συγκεκριμένη Γραμματική ανταποκρινόταν με τον καλύτερο τρόπο στις ανάγκες και τις ιδέες πολλών λογίων,

430. Αθ. Χριστόπουλος, *Ελληνικά Αρχαιολογήματα*, Αθήνα 1853, σ. 96.

431. Γ. Ανδρειωμένος-Χρ. Καραντζή, «Οι απόψεις των προδρόμων υπέρ μιας κοινής γλώσσας με αφετηρία τη γλώσσα της λογοτεχνίας: Ρήγας Φεραίος - Ιωάννης Βηλαράς - Αθανάσιος Χριστόπουλος», *Γλωσσικό ζήτημα-Σύγχρονες Προσεγγίσεις*, (επιστ. επιμ.) Γ. Μπαμπινιώτης, εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2011, σ. 162.

432. Εμμ.Ι. Μοσχονάς (εισαγ.-επιμ.), *Η δημοτικιστική αντίθεση στην κοραϊκή «μέση οδό»*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1981, σ. μστ'.

όχι μόνο δημοτικιστών αλλά και αρχαϊστών, γιατί η γλώσσα του Χριστόπουλου είχε διατηρήσει κάποια στοιχεία της καλλιεργημένης γλώσσας⁴³³.

20.2.2. Παρουσίαση της Γραμματικής και παρατηρήσεις

Το εγχειρίδιο ξεκινά με έναν πρόλογο δύο σελίδων μη αριθμημένων τον οποίο ο ίδιος απευθύνει στους αναγνώστες. Σε αυτές τις σελίδες εξηγεί πως στην προσπάθειά του να γράψει ένα *Ηρωικό Δράμα* διαπίστωσε διαφορές μεταξύ όσων είχαν γραφτεί αρχικά και εκείνων που γράφτηκαν εκ των υστέρων και στην κλίση και στη σύνταξη. Έτσι, αποφάσισε να γράψει αυτή τη Γραμματική, την οποία θεωρεί ορθή, καθώς δεν είναι δημιούργημα φαντασίας, αλλά κοινή συνήθεια ολόκληρης της Ελλάδας. Εκτιμά πως όποιος αποφασίζει να γράψει Γραμματική θα πρέπει να τη ρυθμίσει όχι, όπως θέλει αυτός, αλλά όπως μιλιέται η γλώσσα, την οποία επιχειρεί να διδάξει με τη Γραμματική. Επιπλέον, θεωρεί πως ορισμένοι υποστηρικτές της Αττικής θα μεμφθούν τη συγκεκριμένη Γραμματική, καθώς θα διαπιστώσουν ότι στηρίζεται στην Αιολική και τη Δωρική διάλεκτο και όχι στην Αττική.

«Απόδειξις τ' ὅτι ἡ τωρινὴ Ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι Αἰολοδωρικὴ» (σσ. 1-61)

Σε αυτές τις σελίδες ο Χριστόπουλος εκφράζει τις απόψεις του σχετικά με τη γλώσσα. Επισημαίνει ότι δεν υπάρχουν γλώσσες και λέξεις καλές και κακές ούτε γλώσσα αμετάβλητη και αναλλοίωτη, αφού κάθε γλώσσα εξελίσσεται συνεχώς. Θεωρεί ότι η βραχυλογία και η συντομία αποτελούν πλεονέκτημα της γλώσσας, αρκεί αυτή να μπορεί να οδηγείται και στη σύνθεση. Κατά συνέπεια, πλούσια γλώσσα δεν είναι εκείνη με τα πολλά συνώνυμα, αλλά εκείνη που για τη δήλωση μιας ιδέας έχει μια κύρια λέξη και φράση, απ' την οποία μπορούν να προκύψουν με παραγωγή και σύνθεση νέες λέξεις. Αντίθετα, τα πολλά συνώνυμα για την ίδια ιδέα δεν προσφέρουν καμία ωφέλεια.

Η ελληνική γλώσσα συγκρινόμενη με άλλες ευρωπαϊκές είναι πιο σύντομη. Αυτό, όμως, δεν αποτελεί μειονέκτημά της, όπως θεωρούν ορισμένοι, ούτε δηλώνει ένδεια ιδεών. Επιπλέον, το ότι η γλώσσα μας δεν μοιάζει με την αττική δεν σημαίνει

433. Ε. Καλιτζοπούλου-Παπαγεωργίου, «Αιολοδωρική θεωρία», *Γλωσσικό ζήτημα-Σύγχρονες Προσεγγίσεις*, (επιστ. επιμ.) Γ. Μπαμπινιώτης, εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2011, σ. 190.

ότι είναι βάρβαρη. Το να θεωρούμε μόνο την αττική ως άξια και καλή γλώσσα και να θέλουμε να μιλάμε μόνο με αυτή είναι αστείο. Και στην αρχαιότητα δεν μιλούσαν όλοι την αττική διάλεκτο παρά μόνο όσοι κατοικούσαν στην Αττική. Οι υπόλοιποι Έλληνες μιλούσαν άλλες διαλέκτους. Είναι λογικό και σήμερα η γλώσσα μας να μη μοιάζει με την Αττική, αφού δεν είμαστε Αττικοί αλλά Δωριείς και Αιολείς. Συνεπώς, και η γλώσσα μας είναι Αιολοδωρική. Προκειμένου μάλιστα να πεισθεί ο αναγνώστης για την ομοιότητα της γλώσσας μας με την Αιολική και τη Δωρική, ο Χριστόπουλος αναφέρει ότι θα επιχειρήσει μια ανάλυση της «παλαιάς» ελληνικής και των ολικών ή μερικών αλλαγών που παρουσιάζει κατά τόπους στις λέξεις, στους τόνους και στις κλίσεις ούτως ώστε να φτάσει στον σκοπό του.

Ολική αλλαγή της λέξεως έχουμε, σύμφωνα με τον Χριστόπουλο, όταν αυτή λαμβάνεται καταχρηστικά ή οδηγείται σε άλλο σημαινόμενο ή όταν αποβάλλεται και χρησιμοποιείται άλλη στη θέση της. Ακολουθούν παραδείγματα λέξεων, οι οποίες αλλάζουν στις δύο διαλέκτους (Αιολική και Δωρική) και στη θέση τους χρησιμοποιούνται άλλες, π.χ. οι Ίωνες αντί για το ρήμα «δέχομαι» χρησιμοποιούν το ρήμα «κάμπτω» κ.ά. Συνεπώς και σήμερα, όταν αλλάζουμε κάποιες λέξεις ή καταχρηστικά χρησιμοποιούμε κάποιες άλλες, αυτό δεν σημαίνει ότι βαρβαρίζουμε.

Μερική αλλαγή λέξεως έχουμε όταν ένα γράμμα ή μια συλλαβή μιας λέξης αλλάζει, μετατίθεται, προτίθεται, αναδιπλώνεται ή αποκόπτεται. Ακολουθούν πολλά παραδείγματα μερικών αλλαγών, δηλαδή μεταθέσεων, προθέσεων, αναδιπλώσεων, αποκοπών κ.λπ., π.χ. τροπή του *α* σε *ε* (αττικό «λεώς» αντί «λαός»), το ιωνικό *η* αντί του *α* κ.ά., τα οποία εκτείνονται σε αρκετές σελίδες (σσ. 5-29). Για ορισμένες μάλιστα αλλαγές γίνεται παραπομπή σε συγγραφείς, όπως ο Σοφοκλής, ο Όμηρος ή ο Ευριπίδης, κάτι το οποίο δεν είναι σύνηθες του Χριστόπουλου που συνήθως δίνει δικά του παραδείγματα χωρίς άλλες παραπομπές. Επιπλέον, αναφέρονται διαφοροποιήσεις της γλώσσας στην Αιολική και Ιωνική διάλεκτο, που αφορούν τους τόνους και τα πνεύματα.

Στις επόμενες σελίδες γίνεται αναφορά στο όνομα. Ο Χριστόπουλος επισημαίνει ότι οι «παλαιοί» άλλαζαν τα γένη των ονομάτων, δίνοντας αρκετά παραδείγματα ονομάτων, τα οποία διαφοροποιούνται ως προς το γένος ανάλογα με τη διάλεκτο (Αττική, Δωρική, Αιολική). Στη συνέχεια δίνονται παραδείγματα ξεχωριστά για κάθε κλίση. Στα παραδείγματα αυτά βλέπουμε τις διαφοροποιήσεις των ονομάτων σε κάθε διάλεκτο. Έτσι για παράδειγμα, ο Χριστόπουλος οδηγείται στο συμπέρασμα

ότι στη νέα ελληνική η κατάληξη της γενικής ενικού των εις -ας πρωτοκλίτων σχηματίζεται σε -α (π.χ. ὁ Αἰνείας τοῦ Αἰνεία) και όχι σε -ου όπως στην αρχαία αττική (Αἰνείου), λόγω της αντίστοιχης κατάληξης που υπήρχε στη Δωρική διάλεκτο. Το ίδιο ισχύει και για άλλες καταλήξεις, όπως η ονομαστική πληθυντικού που λήγει σε -ες, η ονομαστική πληθυντικού των εις -ας περισπώμενων που λήγει σε -αδες κ.λπ. Όλες αυτές οι καταλήξεις της νέας ελληνικής οφείλονται στη Δωρική διάλεκτο. Όλες οι διαφοροποιήσεις που παρουσιάζουν όλες οι κλίσεις της νέας ελληνικής σε σχέση με την αρχαία οφείλονται, σύμφωνα με το Χριστόπουλο, στη Δωρική ή την Αιολική διάλεκτο. Κατά συνέπεια ή γλώσσα μας άλλοτε «δωρίζει» και άλλοτε «αιολίζει», όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει και ο ίδιος .

Αντίστοιχα είναι και τα παραδείγματα των αντωνυμιών. Πάντα εντοπίζονται διαφοροποιήσεις τύπων στις δύο διαλέκτους (Αιολική, Δωρική) καμιά φορά και στην Ιωνική, και απ' αυτούς τους διαφοροποιημένους τύπους προκύπτουν και οι τύποι στη νέα ελληνική.

Όσον αφορά το ρήμα, επισημαίνονται ιδιαιτερότητες της κάθε διαλέκτου σχετικά με τις καταλήξεις, τις αυξήσεις, τον τονισμό, την κλίση συγκεκριμένων ρηματικών τύπων, αλλά και την εναλλαγή των εγκλίσεων που εντοπίζεται πολλές φορές και σε συγγραφείς της Αττικής. Κατά συνέπεια, αν και σήμερα κάνουμε τέτοιου είδους τροποποιήσεις στον λόγο, αυτό δεν ισοδυναμεί με βαρβαρισμό. Η τροποποίηση, για παράδειγμα, κάποιων ρηματικών καταλήξεων ή η απουσία απαρεμφάτων, καθώς και η χρήση άκλιτων μετοχών σε καμία περίπτωση δεν αντιστοιχούν σε βαρβαρισμό. Αντίθετα, στις περισσότερες περιπτώσεις οφείλονται σε διαλεκτικούς τύπους, χρησιμοποιούνταν και στην αρχαιότητα και έτσι εξηγούνται.

Μετά από όλη αυτή την ανάλυση, ο Χριστόπουλος οδηγείται στο συμπέρασμα ότι η γλώσσα μας σήμερα προέρχεται κυρίως από τη Δωρική και δευτερευόντως από την Αιολική διάλεκτο, γι' αυτό και την ονόμασε αιολοδωρική. Στα σημεία που η γλώσσα φαίνεται να μοιάζει με την Αττική, ο ίδιος θεωρεί ότι αιολίζει, αφού και η Αιολική μοιάζει με την Αττική. Συνεπώς, η γλώσσα μας δεν είναι «θυγατέρα» της Αττικής αλλά αδερφή με το πρωτότυπό της κάλλος και διαφέρει από τη Δωρική μόνο στα επουσιώδη και όχι ως προς τη φύση της. Πρέπει, συνεπώς, όλοι να τιμάμε την τωρινή μας γλώσσα και να γράφουμε σ' αυτήν, όπως και ο Θουκυδίδης και ο Πλάτωνας δεν έγραφαν στη γλώσσα του Ομήρου, αλλά στη γλώσσα της εποχής τους. Έτσι κι εμείς δεν πρέπει να επιζητούμε και να γράφουμε στην αρχαία Αττική. Με

αυτή την προτροπή, που κάνει σε όλους τους Έλληνες, κλείνει το τμήμα αυτό του βιβλίου του, στο οποίο αναλύει τη θεωρία του σχετικά με την προέλευση της ελληνικής γλώσσας.

20.2.3. Κριτική της γλωσσικής θεωρίας του Χριστόπουλου

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι γλωσσικές απόψεις του Χριστόπουλου γνώρισαν μεγάλη διάδοση ως τα χρόνια του Γ. Χατζηδάκη, ο οποίος απέδειξε το αβάσιμο της παραπάνω θεωρίας⁴³⁴. Πολλοί μελετητές επισημαίνουν την απουσία επιστημονικής βάσης στη θεωρία αυτή και κατακρίνουν ή τουλάχιστον σχολιάζουν αρνητικά τον Χριστόπουλο για αυτές του τις απόψεις, τις οποίες και ο ίδιος αργότερα απαρνήθηκε.

Αναλυτικότερα, η Δελβερούδη αναφέρει τα εξής για τη συγκεκριμένη θεωρία: «Ο Χριστόπουλος, έχοντας σκοπό να υπερασπίσει την ομιλούμενη γλώσσα της εποχής του, την ταυτίζει με το είδωλο των αντιπάλων του, την αρχαία ελληνική· με άλλα λόγια, παραμερίζει, όπως εκείνοι, τη διαχρονική ποικιλότητα, επιστρατεύοντας όμως -και εδώ έγκειται η διαφορά τους- τη γεωγραφική ποικιλότητα. Ο Χριστόπουλος, προκειμένου να εξηγήσει τις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ της αρχαίας δωρικής διαλέκτου και της νέας ελληνικής θεωρεί πως η σύγχρονη γλώσσα διαφέρει από τη δωρική διάλεκτο μόνο σε κάποιες λεπτομέρειες και όχι στην ίδια της τη φύση»⁴³⁵:

Ο Βουτιερίδης επισημαίνει ότι η θεωρία του Χριστόπουλου δεν έχει επιστημονική βάση⁴³⁶. Ο Σπ. Π. Λάμπρου αναφέρει ότι αντιστρατεύεται την πρόοδο της γλωσσολογίας και προκαλεί τουλάχιστον θυμηδία, αν όχι γέλωτα. Το ουσιώδες, όμως, κατά τη γνώμη του, είναι ότι ο Χριστόπουλος στράφηκε στη μελέτη της δημώδους γλώσσας, στην οποία έβρισκε ζωτικότητα και χάρη και στην οποία επρόκειτο να γράψει αργότερα και τα ποιήματά του. Επιπλέον, επισημαίνει ότι στη

434. Μ.Ζ. Κοπιδάκης (επιστ. επιμ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, εκδ. Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης-Ελληνικό Λογοτεχνικό Αρχείο, Αθήνα 42015, σσ. 226-227.

435. Ρ. Δελβερούδη, «Η γλωσσική ποικιλότητα και η διαμόρφωση της νεοελληνικής εθνικής γλώσσας», *Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της*, (επιμ.) Α.-Φ. Χριστίδης et al., εκδ. ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Αθήνα 2000, σσ. 23-28, Διαθέσιμο και στο διαδίκτυο στην Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα: http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/studies/dialects/thema_a_2_4/index.html τελευταία πρόσβαση Αύγουστος 2016.

436. Η. Βουτιερίδης, *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας (1000-1930)*, με συμπλήρωμα του Δημήτρη Γιάκου, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 31976, σ. 259.

γλωσσική πάλη των αρχών του 19^{ου} αι., ο Χριστόπουλος βρέθηκε αντιμέτωπος με τις απόψεις του Κοραή και του Νεόφυτου Δούκα⁴³⁷.

Ο Κορδάτος αναφέρει ότι ο Χριστόπουλος κάνει μερικές παραχωρήσεις στη λόγια παράδοση. Χτυπάει με ακλόνητα επιχειρήματα τους γλωσσαμύντορες που θεωρούσαν την ομιλουμένη γλώσσα «βάρβαρον» απαντώντας τους πως αυτοί έχουν «βάρβαρον και εφθαρμένον τον νουν». Δεν προχωράει όμως πιο πέρα και δέχεται πως η γραπτή γλώσσα πρέπει να ακολουθεί τη γλώσσα που μιλούσαν οι γραμματισμένοι⁴³⁸.

Ο Beaton αναφέρει ότι ο Χριστόπουλος, όπως και ο Καταρτζής, είχε προτείνει την ομιλούμενη διάλεκτο της Κωνσταντινούπολης ως βάση της γραπτής γλώσσας και προσπάθησε να συμφιλιώσει αυτή τη ριζοσπαστική λύση με το κύρος της αρχαίας γλώσσας, επικαλούμενος το επιχείρημα ότι αυτή η διάλεκτος αποτελούσε την πέμπτη διάλεκτο της αρχαίας⁴³⁹.

Τέλος, κάτι ανάλογο αναφέρει και η Τσαντσάνογλου, η οποία εκτιμά ότι οι αντιλήψεις του Χριστόπουλου σχετικά με τη γλώσσα οφείλονται στον Καταρτζή, ίσως όχι άμεσα, αφού ο ίδιος ο Καταρτζής είχε εγκαταλείψει αυτό το στρατόπεδο κιόλας από το έτος 1791, αλλά έμμεσα μέσω του Γρηγορίου Κωνσταντά. Επιπλέον, προσθέτει τα εξής: «Η θεωρία του για τη γλώσσα είχε μεγάλη διάδοση, ακόμη και ως τα χρόνια του Γ. Χατζηδάκη, αλλά πρόσωπα πιο αρμόδια, όπως ο Αθ. Ψαλίδας την είχαν καταδικάσει και ο ίδιος ο Χριστόπουλος γρήγορα την απαρνήθηκε. Στα γεροντικά του *Ελληνικά Αρχαιολογήματα* θα τονίσει την άμεση εξάρτηση της Νέας Ελληνικής από την Αρχαία, αλλά δεν θα επιμείνει πια στην παράξενη θεωρία ότι η σημερινή γλώσσα είναι κράμα δύο ζωντανών αρχαίων διαλέκτων, της Αιολικής και της Δωρικής⁴⁴⁰».

20.2.4. Διάταξη και παρουσίαση της καθαυτό ύλης

Μετά την εκτενή εισαγωγή το καθαυτό εγχειρίδιο της Γραμματικής του Χριστόπουλου ξεκινά στη σελίδα 63. Το βιβλίο δεν χωρίζεται σε αριθμημένα

437. Ν. Πολίτης, *Διαλέξεις περί Ελλήνων ποιητών του ΙΘ' αιώνα: Γνωστοί ποιηταί δημοτικών ασμάτων*, εκδ. Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1916, σ. 39.

438. Γ. Κορδάτος, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Από το 1453 ως το 1961*, τόμ. 1ος, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1983, σ. 183.

439. R. Beaton, *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1996, σ. 377.

440. Ε. Τσαντσάνογλου, *ό.π.*, σ. 25. Βλ. και: Γ. Ανδρειωμένος, «Οι γραμματικές αντιλήψεις των Α. Χριστόπουλου-Γ. Βηλαρά και το λογοτεχνικό τους έργο: Πρώτη απόπειρα συγκριτικής εξέτασης», *Σύγκριση Comparaison*, 13 (2002), σ. 260.

κεφάλαια, περιλαμβάνει ωστόσο διακριτές ενότητες. Έτσι λοιπόν στις πρώτες σελίδες (63-64) αναφέρονται τα γράμματα, οι συλλαβές, οι τόνοι και ο κανόνας-νόμος της τρισυλλαβίας. Να σημειωθεί ότι δεν αναφέρονται κανόνες τονισμού που συναντάμε σε άλλα εγχειρίδια γραμματικής.

Διαίρεσις των λέξεων (σ. 65)

Οι λέξεις διαιρούνται σε άρθρα, ονόματα, αντωνυμίες, ρήματα, μετοχές, προθέσεις, επιρρήματα και συνδέσμους δηλαδή στα γνωστά οχτώ μέρη του λόγου όπως διαιρούνται και στις άλλες Γραμματικές της εποχής.

Ἄρθρον (σσ. 65-66)

Στη συνέχεια αναλύονται ένα-ένα τα μέρη του λόγου με πρώτο το οριστικό άρθρο του οποίου το κλιτικό σύστημα παρατίθεται και ακολουθεί τη νεοελληνική. Χαρακτηριστικό είναι ότι στις πτώσεις δεν περιλαμβάνεται η δοτική παρά μόνο οι τέσσερις πτώσεις της νέας ελληνικής.

Ὄνομα (σσ. 67-88)

Δίνεται ο ορισμός του ονόματος ως η λέξη που δηλώνει κάποιο πράγμα καθώς και τα παρεπόμενα του ονόματος: το γένος, ο αριθμός, η πτώση και η κλίση. Επιπλέον τα ονόματα διακρίνονται σε κύρια και προσηγορικά.

Έπειτα αναλύονται οι κλίσεις των ονομάτων. Ο Χριστόπουλος διακρίνει έξι κλίσεις ως εξής: Πρώτη κλίση: περιλαμβάνει αρσενικά ονόματα σε –ας και –ης (Ανανίας, ψαρᾱς, τεχνίτης). Δεύτερη κλίση: περιλαμβάνει θηλυκά ονόματα σε –α και –η (Αἰκατερίνα, Ἑλένη). Τρίτη κλίση: περιλαμβάνει αρσενικά και θηλυκά σε –ος (Ἀλέξανδρος, παρθένος) και ουδέτερα σε –ον και –ι (μῆλον, κλειδί). Τέταρτη κλίση: περιλαμβάνει ονόματα τα οποία στην ονομαστική ενικού λήγουν σε –ης, –εs ή –ος (εὐσεβής, εὐλαβής, τέλος). Πέμπτη κλίση: περιλαμβάνει ονόματα θηλυκά που λήγουν σε –ιs (γυνῶσιs). Ἑκτη κλίση: περιλαμβάνει ονόματα σε –ας, –υs, –α, –υ, –ως (ἄνδρας, ἄλαs, βαθύs, γυναῖκα, πρᾱγμα, βαθύ, φῶs). Το φῶs είναι μοναδικό στην κλίση του.

Για όλες τις κλίσεις δίνονται ενδεικτικά κλιτικά παραδείγματα, τα οποία παρατίθενται παραπάνω στις παρενθέσεις με κάποιες υποσημειώσεις για τροποποιήσεις τύπων στην αττική. Επιπλέον, δίνονται ορισμένα ακόμη παραδείγματα χωρίς να γίνονται αναφορές σε συγγραφείς, ποιητές κ.λπ. ή φράσεις τους. Τέλος, ο Χριστόπουλος δίνει ορισμένες διευκρινίσεις σχετικά με ορισμένες καταλήξεις ονομάτων που συμπίπτουν σε δύο κλίσεις, προκειμένου να μας βοηθήσει να κατανεύουμε τα ονόματα στη σωστή κλίση.

Ακολουθούν και ορισμένοι ακόμη κανόνες, που αφορούν τις καταλήξεις των τριγενών ονομάτων και επιπλέον κάποιοι ορισμοί και κανόνες για διάκριση των λέξεων σε πρωτότυπες, παράγωγες, απλές και σύνθετες. Τα παράγωγα ονόματα χωρίζονται σε συγκριτικά, υπερθετικά, παρώνυμα και ρηματικά. Δίνεται ο ορισμός τους και ο τρόπος σχηματισμού τους.

Αντωνυμία (σσ. 88-92)

Οι αντωνυμίες χωρίζονται σε πρωτότυπες, αναφορικές, δεικτικές, κτητικές, αόριστες, ομοιοπαθητικές και σύνθετες.

Πρωτότυπες: Σ' αυτή την κατηγορία εντάσσεται το πρώτο και το δεύτερο πρόσωπο της προσωπικής αντωνυμίας. Να σημειωθεί ότι η κλίση της αντωνυμίας αυτής ακολουθεί την αντίστοιχη νεότερων εγχειριδίων γραμματικής της νέας ελληνικής.

Αναφορικές: Εδώ εντάσσονται οι εξής αντωνυμίες: ἐκεῖνος-η-ο, αὐτός-ή-ό, ὁ-ή-τό δεῖνα, ὅσος-η-ο, ὅπου.

Δεικτικές: τοῦτος-η-ο.

Κτητικές: δικός μου-δική μου-δικό μου κ.λπ.

Αόριστες: ὅποιος-α-ο, ὅσος-η-ο, τόσος-η-ο, ὅ,τοι.

Ομοιοματικές: τέτοιος-α-ο, ὁ αὐτός-ή αυτή-τὸ αὐτό.

Σύνθετες: ἑαυτοῦ μου-σου-του κ.λπ.

Χαρακτηριστικό σχετικά με τις αντωνυμίες αποτελεί η νεοελληνική ως επί το πλείστον μορφολογία τους.

Ρήμα (σσ. 92-117)

Στις δύο πρώτες σελίδες (92-93) δίνεται ο ορισμός του ρήματος ως η λέξη η οποία όταν προφερθεί, φανερώνει καιρό και πράγμα π.χ. *τρώγω*: φανερώνει τον καιρό (το τώρα) και το πράγμα δηλαδή το φαγητό. Αναφέρονται όλα τα παρεπόμενα του ρήματος, χρόνοι, πρόσωπα, αριθμοί, κλίσεις, εγκλίσεις καθώς και η διάκρισή τους σε βαρύτονα και περισπώμενα και επιπλέον σε ενεργητικά, παθητικά, ουδέτερα και επίμεσα. Να επισημανθεί ότι ως χρόνοι του ρήματος αναφέρονται μόνο τέσσερις: Ενεστώτας, Παρατατικός, Μέλλοντας και Αόριστος.

Ακολουθεί η κλίση ενδεικτικών ρημάτων για κάθε «κλίση». Συγκεκριμένα στην α' κλίση κατατάσσονται τα βαρύτονα ρήματα με ενδεικτικό το ρήμα *τρίβω* του οποίου η κλίση παρατίθεται σε όλους τους χρόνους, εγκλίσεις και φωνές. Αξίζει να σημειωθεί ότι ως Μέλλοντας θεωρείται και κλίνεται μόνο ο συνοπτικός. Μάλιστα ο Χριστόπουλος είναι ο πρώτος που παρουσιάζει το *θα* ως το μοναδικό τρόπο εκφοράς του Μέλλοντα, δηλαδή χωρίς εναλλακτικές. Πριν απ' αυτόν μόνο ο Κανέλλος Σπανός στη Γραμματική του αναφέρει για πρώτη φορά τον τύπο *θα + υποτακτική* για τον Μέλλοντα αλλά ο τύπος αυτός δεν παρατίθεται ως μοναδικός παρά σε εναλλαγή με τον τύπο *θέλω + απαρέμφατο*. Όλη η ελληνική παράδοση πριν τον Σπανό περιορίζεται στον παλαιότερο τύπο *θέλω + απαρέμφατο*. Κάποιοι μάλιστα κάνουν την διάκριση εξακολουθητικού και στιγμιαίου, προτείνοντας δύο τύπους, *θέλω γράφει(ν)* και *θέλω γράψει(ν)*⁴⁴¹.

Επιπλέον, ενώ γενικά στη Γραμματική του Χριστόπουλου ακολουθούνται ως προς την κλίση κανόνες και καταλήξεις που συναντάμε σε πολύ μεταγενέστερα εγχειρίδια της νέας ελληνικής, ωστόσο βλέπουμε να γίνεται χρήση της ευκτικής όχι με τη μορφολογία που γνωρίζουμε από την αρχαία ελληνική αλλά με μια μορφή που αποτελείται από το *άμποτε να + οριστική όλων των χρόνων*. Παρατηρούμε επίσης την ύπαρξη τύπων Παρατατικού και Αορίστου με αύξηση (*ἔτριβα – ἔτριβόμουν, ἔτριψα-ἔτρίφτηκα*) καθώς και «διπλές» μετοχές Ενεστώτα ενεργητικής φωνής. Δίνονται δηλαδή οι άκλιτες μετοχές σε *-οντας* αλλά και οι τύποι μετοχών της αττικής

441. Ι Μανωλέσσου. «Μεσαιωνική Γραμματική και Μεσαιωνικές Γραμματικές» στο Γ. Μαυρομάτης-Νίκος Αγιώτης (επιμ.), *Πρώιμη Νεοελληνική Δημόδης Γραμματεία: Γλώσσα, Παράδοση και Ποιητική, Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi VI*, εκδ. Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 2012, σ. 302.

σε –ων -ουσα-ον. Το ίδιο ισχύει και για άλλους τύπους στην κλίση των ρημάτων, ο Χριστόπουλος δίνει και εναλλακτικούς τύπους της αττικής.

Στη β' «κλίση» κατατάσσονται ρήματα περισπώμενα (τα οποία αντιστοιχούν στα ρήματα β' συζυγίας) και δίνεται ως κλιτικό παράδειγμα το ρήμα πατῶ. Στη γ' «κλίση» συναντάμε ρήματα περισπώμενα (τα οποία αντιστοιχούν στα ρήματα α' τάξης της β' συζυγίας με ενδεικτικό παράδειγμα το ρήμα ἀγαπῶ. Σε ό,τι αφορά τους χρόνους και τις εγκλίσεις, ισχύουν όσα προαναφέρθηκαν για την α' «κλίση» και το ρήμα τρέβω με εξαίρεση ότι για αυτές τις επόμενες δύο «κλίσεις» δεν δίνονται κλιτοί τύποι μετοχών ενεργητικής φωνής παρά μόνο οι άκλιτοι τύποι σε –όντας.

Στις επόμενες σελίδες (108-117) ο Χριστόπουλος δίνει κανόνες που αφορούν τον σχηματισμό των χρόνων, π.χ. ποια ρήματα δέχονται αύξηση στον Παρατατικό, ποιες κατηγορίες ρημάτων σχηματίζουν Μέλλοντα σε -ξω, -ψω, -σω κ.λπ., αλλαγές που προκύπτουν στα σύνθετα ρήματα, κανόνες που αφορούν τον σχηματισμό της ονοματικής μετοχής κ.λπ.

Παράγωγα (σσ. 117-130)

Ο Χριστόπουλος χωρίζει τα παράγωγα σε ομαλά και ανώμαλα. Αναλύει μόνο τα ομαλά αφού τα ανώμαλα είναι «δυσκανόνιστα». Τα ομαλά με τη σειρά τους διαιρούνται σε ονοματοπαράγωγα, ρηματοπαράγωγα και μικτά. Τα ονοματοπαράγωγα είναι εκείνα που παράγονται από ονόματα. Πρόκειται για τις εξής κατηγορίες:

Ουσιαστικά που δηλώνουν ουσία ή ύλη και λήγουν σε –ινος, –νη, –νον π.χ. *δερμάτινος*.

- Μετουσιαστικά που μετέχουν στο μέρος μιας ουσίας και λήγουν σε –ωδης, –ωδες π.χ. *χαλκώδης*.
- Δενδρικά που δηλώνουν δέντρο, είναι όλα θηλυκά και λήγουν σε –ια π.χ. *μηλιά*.
- Ανδρωνυμικά που δηλώνουν το γιο του πατέρα είναι αρσενικά και θηλυκά και λήγουν σε –πουλος, –πουλα, π.χ. *Αλεξανδρόπουλος, Αλεξανδροπούλα*.
- Υποκοριστικά που κολακευτικά μικραίνουν το όνομα, με καταλήξεις –ακης, –ιτσα, –ακιον ή –ακι π.χ. *Κωνσταντινάκης, Ελενίτσα, ξυλάκι* και άλλα που

μεγαλώνουν το όνομα με την κατάληξη *-αρος* π.χ. *Κωνσταντίναρος, Ελέναρος, ξύλαρος*.

- Εξικά που δηλώνουν έξη, είναι θηλυκά με κατάληξη *-ικη* π.χ. *μουσική*
- Εκτικά που δηλώνουν τον έκτην δηλαδή αυτόν που έχει μια έξη, έχουν κατάληξη *-κος, -κη, -κον* και παράγονται από τα εξικά π.χ. *μουσικός, φυσικός* κ.λπ.
- Μετρικά που δηλώνουν μέτρο, μέγεθος ή βαρύτητα με καταλήξεις *-αιος, -α, -ον* π.χ. *δακτυλιαίος, πυθαγμαίος* κ.λπ.
- Τακτικά που δηλώνουν τάξη και εκτός του *δεύτερος*, τα υπόλοιπα ως το είκοσι λήγουν σε *-τος, -τη, τον* π.χ. *τρίτος-η-ον* και μετά το είκοσι σε *-στος, -στη, -στον*.
- Δεκτικοτοπικά που δηλώνουν τόπο που περιέχει ένα πράγμα. Είναι όλα αρσενικά και λήγουν σε *-ωνας* π.χ. *αχυρώνας*.
- Χρονικά που δηλώνουν χρόνο και λήγουν σε *-ινος, -ινη, -ινον* π.χ. *βραδινός, καλοκαιρινός*.

Ρηματοπαράγωγα είναι εκείνα που παράγονται από ρήματα. Διαιρούνται στις ακόλουθες κατηγορίες:

- Ενεργητικά, που δηλώνουν ενέργεια τωρινού χρόνου και έχουν καταλήξεις *-τρης, -τρια*. Δίνονται και ορισμένες διευκρινήσεις για υποκατηγορίες.
- Ενεργητικοδύναμα, που δηλώνουν ενέργεια μελλοντικού χρόνου και έχουν τις καταλήξεις *-ιτικός, -ιτική, -ιτικο* π.χ. *ψαλτικός, ποιητικός*.
- Πρακτικά που δηλώνουν την πράξη της ενέργειας. Είναι όλα θηλυκά και λήγουν σε *-ζις, ψις, -σις* π.χ. *πνίζις, μόλυνσις, τρίψις*.
- Παθητικά που δηλώνουν πάθος τωρινού χρόνου. Είναι τριγενή με καταλήξεις *-τος, -τη, -τον* π.χ. *ποιητός*.
- Παθητικοδύναμα που δηλώνουν πάθος μελλούμενου χρόνου. Είναι κι αυτά τριγενή και λήγουν σε *-ψιμος, -ξιμος, -σιμος* π.χ. *πνίξιμος, τρίψιμος, κρίσιμος*.
- Πραγματικά που δηλώνουν το πράγμα του πάθους. Είναι ουδέτερα και λήγουν σε *-μα* π.χ. *κρίμα, τρίμμα*.
- Οργανικά που δηλώνουν γενικό και απόλυτο όργανο. Είναι ουδέτερα και λήγουν σε *-τηριον ή -τηρι* π.χ. *σκαληστήρι*.
- Τεχνικά που δηλώνουν τέχνη. Πρόκειται για θηλυκά με κατάληξη *-τική* π.χ. *φαρμακευτική*.

- Τεχνίτικα που δηλώνουν τον τεχνίτη και λήγουν σε *-της π.χ. μεταλλευτής*.
- Μισθωτικά που δηλώνουν το μισθό μιας πράξης, είναι ουδέτερα με κατάληξη *-τικον π.χ. ραπτικόν*.
- Εργατικοτοπικά που δηλώνουν τον τόπο εργασίας, είναι ουδέτερα και λήγουν σε *-τηριον π.χ. εργαστήριον*.

Μικτά ονομάζονται όσα παράγονται από ονοματοπαράγωγα και ρηματοπαράγωγα μικτώς. Διαιρούνται σε συγκριτικά, υπερθετικά και αφηρημένα. Οι δύο πρώτες κατηγορίες δεν αναλύονται ενώ για τα αφηρημένα επισημαίνεται ότι δηλώνουν ασώματη ιδέα, είναι θηλυκά και λήγουν σε *-τητα, -συνη* και ορισμένα σε *-αδα π.χ. ιερότητα, ιερωσύνη, πικράδα*. Στο τέλος των παραγώγων ο Χριστόπουλος επισημαίνει ότι στο λεξικό του θα ασχοληθεί πληρέστερα μ' αυτά και με τα σύνθετα.

Πρόθεσις (σσ. 131-133)

Σ' αυτό το κεφάλαιο γίνεται λόγος για τις προθέσεις οι οποίες ορίζονται ως λέξεις που τίθενται μπροστά από άλλες λέξεις. Χωρίζονται σε εκείνες που χρησιμοποιούνται μόνο κατά τη σύνθεση και σε εκείνες που χρησιμοποιούνται και στη σύνθεση και στη σύνταξη. Δίνονται κανόνες που αφορούν την αποβολή του τελικού φωνήεντος των προθέσεων καθώς και τις αλλαγές που υφίστανται τα σύμφωνα αν ακολουθούνται από δασυνόμενη λέξη κ.λπ.

Επίρρημα (σσ. 133-137)

Η ανάλυση των επιρρημάτων καλύπτει τέσσερις σελίδες. Επισημαίνεται ότι τα επιρρήματα είναι πολλών ειδών και δηλώνουν χρόνο, τόπο, τρόπο, ομοίωση, διαίρεση, εξαίρεση, συνάθροιση, αρίθμηση, τάξη, σύγκριση, εξήγηση, μέρος, υφαίρεση, διάσταση, βεβαίωση, όρκο, άρνηση, συμπέρασμα, ερώτηση, δείξη, πρόσκληση, κλαυθμό, έκπληξη, ευχή και επιθυμία. Δίνονται παραδείγματα για κάθε κατηγορία.

Σύνδεσμος (σσ. 137-139)

Οι σύνδεσμοι αναλύονται σε δύο σελίδες περίπου, κατηγοριοποιούνται σε αυτούς που δηλώνουν συμπλοκή, εναντίωση, διαίρεση, αιτία, απορία, συμπέρασμα, παρέλκουν και δύναμη και αναφέρονται ορισμένοι από κάθε κατηγορία. Επιπλέον, γίνονται

κάποιες σύντομες παρατηρήσεις που αφορούν τροποποιήσεις των συνδέσμων σε διαφορετικές διαλέκτους.

Σύνταξις (σσ. 140-164)

Το κεφάλαιο της σύνταξης ξεκινά στη σελίδα 140 με κάποιες παρατηρήσεις του Χριστόπουλου που αφορούν τον Όμηρο και άλλους ποιητές και συγγραφείς σχετικά με τη σύνταξη. Επισημαίνει λοιπόν, ότι, παρατηρώντας τα έργα του Ομήρου και άλλων συγγραφέων ή ποιητών, εντοπίζει πάμπολλες συντακτικές ανωμαλίες. Τα ρήματα για παράδειγμα συντάσσονται κάθε φορά με διαφορετικές πτώσεις. Στη συνέχεια δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα με την επισήμανση πως αν μελετήσει κανείς το συντακτικό του γιατρού Καραγιάννη⁴⁴² στο οποίο είναι συναθροισμένοι όλοι οι αρχαϊσμοί του Ομήρου, του Ησιόδου και των άλλων ποιητών που βρίσκονται στον Στοβαίο και έπειτα κάνει σύγκριση μεταξύ της σύνταξης της Αιολοδωρικής και της αντίστοιχης αυτών των αρχαίων συγγραφέων θα εντοπίσει κατ' αρχάς μεγάλες ομοιότητες και επιπλέον θα διαπιστώσει ότι η σύνταξη της Αιολοδωρικής είναι τακτικότερη και ομαλότερη. Έτσι, οδηγείται στο συμπέρασμα πως η τελευταία είναι απείρως καλύτερη από τη σύνταξη της αρχαίας. Συνεπώς, δεν βαρβαρίζουμε σήμερα συντάσσοντας όλα τα ρήματα με αιτιατική και απορρίπτοντας ως περιττή τη δοτική αφού φυσικά ούτε ο Όμηρος βαρβαρίζε ή σολοίκιζε υιοθετώντας αντίστοιχες συντάξεις. Μπορεί να σολοίκιζε ως προς την αττική ή την κοινή διάλεκτο, όχι όμως και ως προς τη γλώσσα της εποχής του. Εξάλλου, οι σολοικισμοί είναι ασυνήθιστες αλλαγές του ιδιώματος της γλώσσας. Έτσι λοιπόν, η Αττική σολοικίζει ως προς το ιδίωμα της Δωρικής ή της Αιολικής όχι όμως ως προς τον εαυτό της και αντίστοιχα η Αιολοδωρική σολοικίζει ως προς την Αττική.

Ακολουθεί ο ορισμός της σύνταξης ως η ένωση λέξεων με σκοπό τη δημιουργία λόγου. Ο Χριστόπουλος θεωρεί ότι στην προσπάθειά μας να συντάξουμε τις λέξεις για να παράξουμε λόγο πρέπει να ενώσουμε τουλάχιστον το όνομα με το

442. Πρόκειται για τη Γραμματική του Κωνσταντίνου Καραϊωάννη που εξετάζεται σε άλλο κεφάλαιο της παρούσης εργασίας, βλ. Κ. Καραϊωάννης, *Θησαυρός Γραμματικής συντεθείς μὲν ὡς οἷον τε εὐμεθόδως παρὰ τοῦ ἐπιστημονικωτάτου ἱατροφιλοσόφου Κωνσταντίνου Καραϊωάννου περιέχων ἀνελλιπῶς ἐκ πάντων τῶν γραμματικῶν τὸ κάλλιστον*, Τόμος Α', Ἐν τῇ βασιλικῇ τυπογραφίᾳ τῆς κατ' Οὐγκαρίαν Ἀκαδημίας, Ἐν Βουδα 1796 & Τόμος Β', Ἐν τῇ βασιλικῇ τυπογραφίᾳ τῆς κατ' Οὐγκαρίαν Ἀκαδημίας, Ἐν Βουδα 1797.

ρήμα και ο λόγος γίνεται τέλειος όταν φανερώνει το πρόσωπο που κάνει κάτι, τι κάνει, με τι το κάνει, που, πότε και γιατί το κάνει. Αντίθετα, ο λόγος είναι ατελής όταν δεν δηλώνει όλα τα παραπάνω. Στη συνέχεια ακολουθούν υποκεφάλαια που αφορούν τη σύνταξη των διαφόρων μερών του λόγου και έχουν ως εξής:

Σύνταξις ἄρθρου (σσ. 146-147)

Τα ἄρθρα συντάσσονται με ονόματα και συμφωνούν ως προς το γένος, τον αριθμό και την πτώση. Ο Χριστόπουλος διευκρινίζει πότε οι τύποι *τον, την* κ.λπ. είναι ἄρθρα και πότε αντωνυμίες, τι ρόλο παίζει η πρόταξη και η επίταξή τους σε σχέση με τη λέξη που προσδιορίζουν.

Σύνταξις ὀνόματος (σσ. 147-152)

Αναφέρονται συντάξεις των ονομάτων ανάλογα με το αν τα τελευταία είναι μονογενή ή τριγενή. Επισημαίνεται για παράδειγμα ότι τα τριγενή ουδέτερα μπορεί να λαμβάνονται στη θέση των μονογενών π.χ. το καλό αντί η καλοσύνη. Αναφέρεται επιπλέον για τα τριγενή ουδέτερα ότι λαμβάνονται στη θέση αρσενικού ή θηλυκού τριγενούς π.χ. αντί του «ο πλούτος είναι αναγκαίος» μπορούμε να πούμε «ο πλούτος είναι αναγκαίον». Πρόκειται για ελλειπτική σύνταξη στην οποία εννοείται η λέξη «πράγμα».

Δίνονται οι πτώσεις με τις οποίες συντάσσονται τα τριγενή ονόματα. Συγκεκριμένα επισημαίνεται η σύνταξή τους με γενική ή αιτιατική μόνη ή με τις προθέσεις *εἰς, ἀπό, διά, κατά*. Αναφέρονται αναλυτικά ποιες κατηγορίες επιθέτων συντάσσονται με ποια πτώση. Ενδεικτικά όσα δηλώνουν φιλία συντάσσονται με γενική ή με αιτιατική με την πρόθεση *με*: «ὁ φίλος τοῦ βασιλέως ἢ μὲ τὸν βασιλέα». Όσα δηλώνουν στέρηση συντάσσονται με γενική ή με αιτιατική με την πρόθεση *ἀπό*: «ἔρημος κακίας ἢ ἀπὸ κακία» κ.ά.

Τέλος, γίνεται λόγος για τη σύνταξη της διαιρετικής, της οργανικής, της χρονικής και της μέρους σημαντικής. Επισημαίνεται αναλυτικότερα ότι ο μερισμός σε *μεν-δε* δηλώνεται σε ονομαστική και αιτιατική, το ὄργανο δηλώνεται με αιτιατική μαζί με την πρόθεση *με*, ο χρόνος δηλώνεται σε αιτιατική και το μέρος σε αιτιατική με τις προθέσεις *εἰς* ή *κατά*.

Ἀντωνυμία (σσ. 152-153)

Οι αντωνυμίες συντάσσονται με τα ρήματα όπως και τα ονόματα μιας και είναι κι αυτές ονόματα. Επιπλέον, συμφωνούν με τα ονόματα σε γένος αριθμό και πτώση. Επισημαίνεται ότι οι γενικές *μου, σου, του* κ.λπ. πάντοτε επιτάσσονται των ονομάτων και επιπλέον ότι οι αιτιατικές *με, σε* κ.λπ. προτάσσονται της οριστικής και επιτάσσονται της προστακτικής.

Σύνταξις ρήματος (σσ. 153-160)

Ο Χριστόπουλος κάνει διάκριση σε προσωπικά και απρόσωπα ρήματα, αμετάβαρα και μεταβατικά, τα τελευταία τα διαιρεί επιπλέον σε ενεργητικά και παθητικά. Στη συνέχεια, χωρίζει τα ρήματα σε τέσσερα είδη ανάλογα με τις πτώσεις με τις οποίες συντάσσονται. Έτσι προκύπτουν οι ακόλουθες κατηγοριοποιήσεις: Πρώτο είδος: όσα συντάσσονται με μια ονομαστική. Δεύτερο είδος: όσα συντάσσονται με δύο ονομαστικές. Τρίτο είδος: όσα συντάσσονται με ονομαστική και αιτιατική. Τέταρτο είδος: όσα συντάσσονται με ονομαστική και αιτιατική με πρόθεση. Για όλες τις περιπτώσεις αναφέρονται τα ρήματα που εντάσσονται σε κάθε είδος ανάλογα με τη σημασία τους.

Μετοχή (σσ. 160-161)

Γίνεται διαχωρισμός ενεργητικής άκλιτης και παθητικής κλιτής μετοχής και επισημαίνονται σύντομα περιπτώσεις κατά τις οποίες κάποιες ρηματικές φράσεις μπορούν να διατυπωθούν μετοχικά π.χ. η φράση: *περιπατῶ καὶ τρώγω* μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: *περιπατῶντας τρώγω* κ.ά.

Πρόθεσις (σσ. 161-163)

Αφιερώνονται δύο σελίδες για να δηλωθεί με ποια πτώση συντάσσεται η κάθε πρόθεση ξεχωριστά καθώς και η σημασία τους. Αναφέρεται π.χ. ότι η πρόθεση *μετά* συντάσσεται μόνο με αιτιατική και δηλώνει το *ὕστερον*.

Ἐπίρρημα (σσ. 163-164)

Αναφέρεται ότι όλα τα επιρρήματα συντάσσονται με όλους τους χρόνους των ρημάτων. Επισημαίνονται ωστόσο, κάποιες ιδιαίτερες περιπτώσεις που συντάσσονται με συγκεκριμένο χρόνο ή συγκεκριμένη πτώση π.χ. τα τοπικά επιρρήματα συντάσσονται και με γενική ονόματος (*πάνω μου*) και με αιτιατική + *εἰς* (*ἐπάνω εἰς ἐμένα*). Με τα επιρρήματα τελειώνει το κεφάλαιο της σύνταξης, αφού δοθεί ένας σύντομος επίλογος.

Ἐπίλογος (σσ. 164-165)

Στον επίλογο του έργου του ο Χριστόπουλος επισημαίνει ότι η συγκεκριμένη Γραμματική μπορεί να μην είναι τέλεια είναι όμως «ικανή». Αν υπάρχουν ελλείψεις, ας τις διορθώσουν κι ας τις συμπληρώσουν άλλοι συγχωρώντας τον μιας και το έργο αυτό είναι καρπός δουλειάς μόνο δύο μηνών. Επιπλέον, παρακαλεί τους σοφούς του γένους, όταν συγγράφουν, να μεταχειρίζονται ρήματα όσο το δυνατόν πιο ομαλά. Κατά τον ίδιο τρόπο και ο ίδιος θα επιχειρήσει να γράψει ένα λεξικό μεθοδικό, σύντομο και πλήρες.

20.3. Συμπεράσματα

Συμπερασματικά για τη Γραμματική του Χριστόπουλου μπορούν ένα αναφερθούν τα εξής: Πρόκειται για ένα εγχειρίδιο το οποίο περιλαμβάνει τη γλωσσική θεωρία του Χριστόπουλου, γραμματική και σύνταξη. Ο Χριστόπουλος έγραψε αυτή τη Γραμματική «για να συστηματοποιήσει την προφορική γλώσσα της εποχής του, την απλή, ζωντανή γλώσσα που χρησιμοποιούσαν οι μορφωμένοι, οι οποίοι μ' αυτόν τον τρόπο θα γίνονταν κατανοητοί από το «πλήθος», τον απλό, μη μορφωμένο λαό και έτσι θα διαδιδόταν ο πολιτισμός σε όλα τα στρώματα της κοινωνίας»⁴⁴³. Όλο το εγχειρίδιο διαπνέεται από τη θεωρία του Χριστόπουλου για καταγωγή-προέλευση της τωρινής γλώσσας από την Αιολοδωρική και αυτή καθορίζει την ιδιαιτερότητά του. Με κάθε ευκαιρία τονίζεται ο αιολισμός ή ο δωρισμός της γλώσσας μας και για κάθε φαινόμενο η εξήγηση βρίσκεται σε αυτήν τη θεωρία που αποδείχθηκε λανθασμένη.

Ως προς τη δομή πρέπει να σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη Γραμματική ακολουθεί τη συνήθη δομή και διαίρεση κεφαλαίων που απαντά και στα περισσότερα

443. Ε. Καλιτζοπούλου-Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 187.

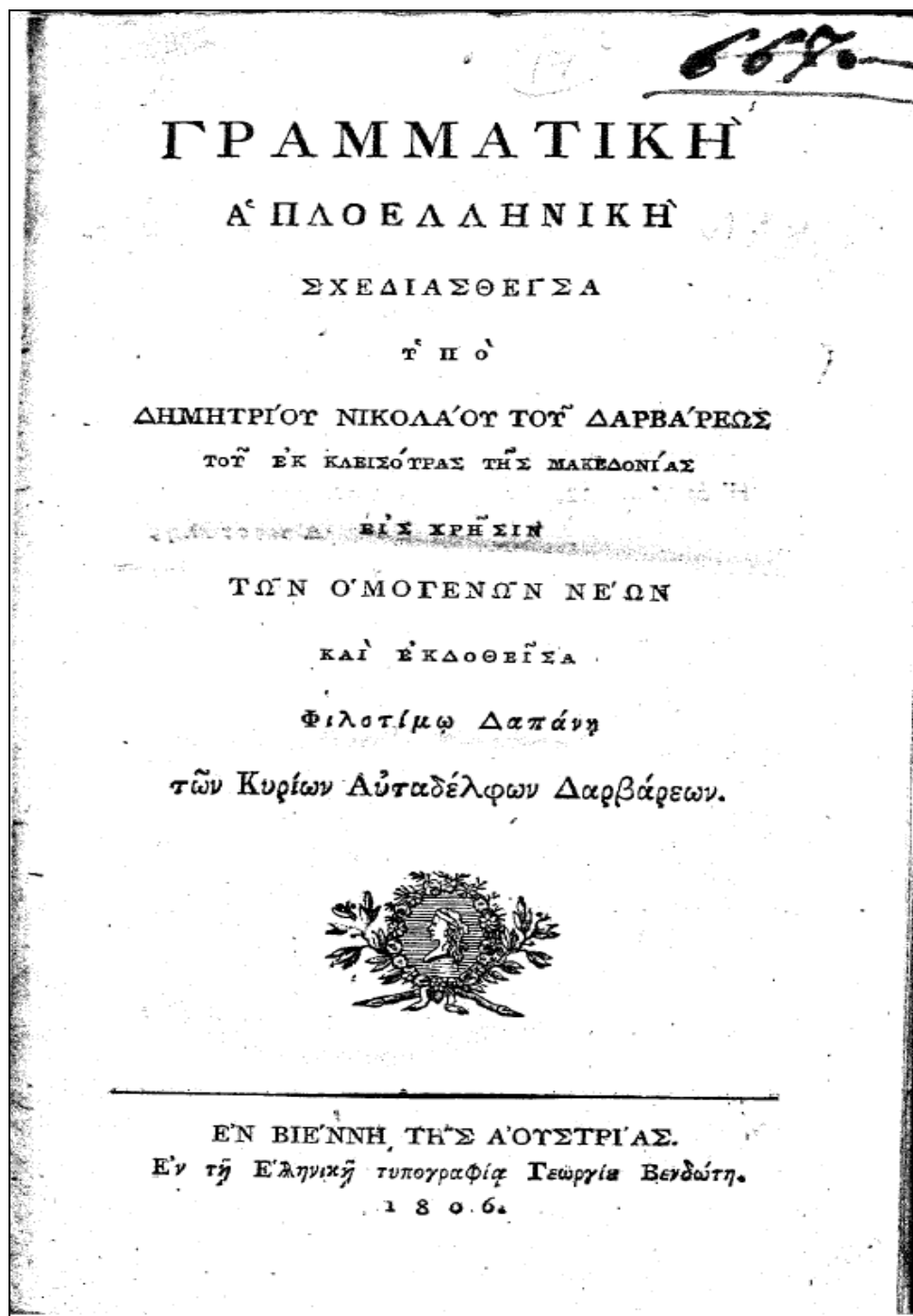
εγχειρίδια με διατακτική παρουσίαση των μερών του λόγου και στη συνέχεια τη σύνταξή τους, είναι όμως πιο συνοπτική.

Υποστηρίζεται ξεκάθαρα η ομιλούμενη γλώσσα της εποχής και έτσι βλέπουμε «νεοτερικά» στοιχεία σε σχέση με άλλα εγχειρίδια γραμματικής της εποχής τα οποία ακολουθούν την αρχαία ελληνική. Στα νεοελληνικά-νεοτερικά στοιχεία εντάσσεται η απουσία της δοτικής, οι καταλήξεις ονομάτων που συμπίπτουν με αυτές της κοινής νέας ελληνικής, οι έξι κλίσεις των ονομάτων, ενώ στα περισσότερα εγχειρίδια γίνεται λόγος για δέκα κλίσεις, πέντε απλές και πέντε συνηρημένες, οι άκλιτες μετοχές σε – οντας, η ευκτική με διαφορετική μορφολογία σε σχέση με αυτή που γνωρίζουμε από την αρχαία ελληνική, το μόριο *θα* στον Μέλλοντα, συντάξεις που συναντάμε μόνο στην κοινή νέα ελληνική κ.ά. Φυσικά δεν απουσιάζουν και αρχαιοπρεπή στοιχεία, όπως η ύπαρξη της ευκτικής και μετοχών με αρχαιοελληνική μορφολογία, ωστόσο τα αρχαιοπρεπή στοιχεία είναι λίγα.

Επιλογικά, θα μπορούσε να αναφερθεί ότι η συγκεκριμένη Γραμματική ξεκινώντας από λανθασμένη θεωρία δεν μπορεί να θεωρηθεί ως οδηγός ή συγκρίσιμη σε όλα τα επίπεδα με άλλα αντίστοιχα εγχειρίδια, αν και είχε αρκετή διάδοση. Το σύντομο χρονικό διάστημα στο οποίο γράφτηκε (ο Χριστόπουλος αναφέρει διάστημα δύο μηνών) καθώς και η εμπειρική-διαισθητική αντιμετώπιση της γλώσσας από τον Χριστόπουλο, αφού η γλωσσική επιστήμη δεν υπήρχε ακόμη, δικαιολογούν εν μέρει τις ατέλειες και τις μη επιστημονικές και λανθασμένες ερμηνείες του υλικού που εμπεριέχονται στην αιολοδωρική θεωρία. Ίσως η μεγαλύτερη συνεισφορά της στη γλώσσα να έγκειται σε κάτι που επισημάνθηκε παραπάνω, στο γεγονός δηλαδή ότι προβάλλει τη δημόδη γλώσσα και «χτυπάει» όσους θεωρούσαν την ομιλούμενη γλώσσα βάρβαρη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΔΑΡΒΑΡΙ

Εικόνα 18: Εξώφυλλο της Γραμματικής του Δημητρίου Δάρβαρι

21.1. Η βιογραφία του Δημήτριου Δάρβαρι (1757–1823)

Ο Δημήτριος Δάρβαρις υπήρξε λόγιος, δάσκαλος, μεταφραστής με ευρεία πανεπιστημιακή μόρφωση και σημαντικό συγγραφικό έργο, αποτελούμενο κυρίως από μεταφράσεις και άλλα εγχειρίδια εκπαιδευτικού χαρακτήρα.

Γιος του Νικολάου Δάρβαρι, ενός ευκατάστατου εμπόρου εγκατεστημένου στο Σεμλίνο της Ουγγαρίας, γεννήθηκε στην Κλεισούρα της Δυτικής Μακεδονίας τον Αύγουστο του 1757⁴⁴⁴. Διδάχθηκε τα στοιχειώδη γράμματα στη γενέτειρά του και, όταν έγινε δώδεκα ετών, μετέβη με τον αδελφό του Ιωάννη στο Σεμλίνο, για να σπουδάσει⁴⁴⁵. Παρόλο που η οικογένειά του τον προόριζε ως διαχειριστή της εμπορικής της επιχείρησης, ο νεαρός Δάρβαρης δεν φαινόταν να ανταποκρίνεται στις προσδοκίες των γονιών του, καθώς παρουσίαζε μια έμφυτη τάση στα γράμματα.

Τα πρώτα γράμματα τα διδάχθηκε στη Βουδαπέστη. Συνέχισε τις σπουδές του στο Σεμλίνο, στο Βουκουρέστι και έπειτα στη Λειψία, όπου σπούδασε κλασική φιλολογία και στη Χάλη της Σαξονίας, όπου σπούδασε φιλοσοφία⁴⁴⁶. Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του θα καταλήξει στο Σεμλίνο. Εκεί, και για τα επόμενα εννέα περίπου χρόνια, θα αναλάβει τη διεύθυνση του τοπικού ελληνικού σχολείου. Κατά τη διάρκεια της σχολαρχίας του επεδίωξε να αυξήσει το κύρος της Σχολής και να μορφώσει ικανούς και πολλά υποσχόμενους μαθητές⁴⁴⁷. Από τη θέση αυτή αποχωρεί το 1794 για να μεταβεί στη Βιέννη με την προοπτική να εργαστεί ως λογοκριτής σλαβικών βιβλίων. Η ιδέα είχε προταθεί από τον αδελφό του Ιωάννη, που διέμενε στην αυστριακή πρωτεύουσα, αλλά τελικά δεν ευοδώθηκε. Μετά, λοιπόν, την ατυχή έκβαση του φιλόδοξου σχεδίου, ο Δάρβαρης εργάστηκε αμισθί ως διδάσκαλος στην ελληνική παροικία, κερδίζοντας την εκτίμηση και τον σεβασμό των διανοουμένων και άλλων παραγόντων της ελληνόφωνης κοινότητας⁴⁴⁸. Η Σειρηνίδου επισημαίνει ότι ο Δάρβαρης «υπήρξε περιζήτητος παιδαγωγός, η κοινότητα της Αγίας

444. Γρ. Καραφύλλης, «Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Δ.Ν. Δάρβαρη. Σύνθεση του ορθολογισμού με το συναισθηματικό θρησκευτικό λόγο», *Επιστημονική Επετηρίδα του Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 5 (1992), σ. 281.

445. Αθ. Γιομπλάκης, "Δημήτριος Νικ. Δάρβαρης (1757-1823). Ό εκ Κλεισούρας τῆς Μακεδονίας διδάσκαλος τοῦ Γένους", *Γρηγόριος ο Παλαμάς*, 54 (1971), σ. 315.

446. Κ.Δ. Μαλαφάντης, «Ο Δημήτριος Ν. Δάρβαρης, η Παιδαγωγική και ο «Ηδυσμένος Λόγος», *Ανάπτυπον εκ του ΜΑ' τόμου του περιοδικού Παρνασσός*, Αθήνα 2002, σ. 95.

447. Αθ. Γιομπλάκης, *ό.π.*, σσ. 318-20.

448. Αθ. Γιομπλάκης, *ό.π.*, σ. 318.

Τριάδας στη Βιέννη του εμπιστεύτηκε την θέση του πρώτου δασκάλου στη νεοϊδρυθείσα Εθνική Σχολή το 1801, αρκετοί γονείς τον επέλεξαν με διαθήκη τους ως κηδεμόνα των παιδιών τους και άλλοι ως διαχειριστή της περιουσίας τους. Από το πλήθος των Ελλήνων λογίων που συνέρρεαν στην αψβουργική πρωτεύουσα κανείς δεν απολάμβανε την αναγνωρισιμότητα και το κύρος του Δάρβαρη. Κανένας γονέας δεν επέλεξε ως κηδεμόνες τους πολύ γνωστότερους σήμερα Άνθιμο Γαζή ή Θεόκλητο Φαρμακίδη, πουθενά η κοινότητα δεν όρισε ως διαιτητές περιουσιακών διαφορών τον Νεόφυτο Δούκα ή τον Κωνσταντίνο Κούμα»⁴⁴⁹.

Εγκατεστημένος, στη Βιέννη με τους τέσσερις αδελφούς του (Πεντάδα) θα παραμείνει μέχρι και το θάνατό του, το έτος 1823 στη διεύθυνση της εκεί ελληνικής Σχολής. Στη Βιέννη θα συνδεθεί φιλικά και με τον Ρήγα Φεραίο⁴⁵⁰ και θα επηρεαστεί γλωσσικά από τις ιδέες του Κοραή.

Η καταγωγή και το κύρος της οικογένειάς του, καθώς και η οικογενειακή περιουσία του Δάρβαρη κατάφεραν να του εξασφαλίσουν μια απρόσκοπτη ακαδημαϊκή περιπλάνηση σχεδόν δεκαπέντε χρόνων, καθώς και το υλικό και κοινωνικό περιβάλλον, ώστε να αφοσιωθεί στο συγγραφικό του έργο⁴⁵¹. Ο Δάρβαρης ασχολήθηκε με τη συγγραφή βιβλίων και άλλων συγγραμμάτων ηθοπλαστικού κυρίως περιεχομένου, ενώ παράλληλα επιδόθηκε σε μεταφράσεις έργων από τα ρωσικά, γερμανικά και σλαβικά, που ήταν κατά κανόνα θρησκευτικής και παιδαγωγικής κατεύθυνσης. Ακόμη, μετέφρασε από τα ελληνικά σε ξένες γλώσσες και επεδίωξε να συγγράψει έργα κλασικών στην καθομιλουμένη. Ο Δασκαλάκης αναφέρει ότι τα βιβλία του Δάρβαρη δεν χρησιμοποιούνταν μόνο στα σχολεία, αλλά κυκλοφορούσαν και μεταξύ των Ελλήνων που γνώριζαν ελάχιστα γράμματα, εκπληρώνοντας έτσι ευρύτερο μορφωτικό σκοπό. Επισημαίνει πως η απλή νεοελληνική γλώσσα την οποία μεταχειριζόταν έκανε προσιτό σε όλους τον πλούτο των γνώσεων που παρείχε⁴⁵². Σκοπός του ήταν να χρησιμοποιήσει μια γλώσσα κατανοητή, ώστε να ωφελήσει κατά το δυνατόν το ελληνορθόδοξο κοινό του και να

449. Β. Σειρηνίδου, «Πολιτισμικές μεταφορές και ελληνικές παροικίες, νέες αναγνώσεις μιας παλιάς ιστορίας με αφορμή το παράδειγμα του Δημήτριου Δάρβαρη», *Μνήμων*, 31 (2001), σ. 15.

450. Αθ.Ε. Καραθανάσης, «Μια Ελληνική μαρτυρία από τη Βιέννη για τις πρώτες συλλήψεις των συνεργατών του Ρήγα Βελεστινλή», *Μακεδονικά*, τόμ. 18ος, εκδ. Εταιρεία μακεδονικών Σπουδών Θεσσαλονίκη 1978, σ. 93.

451. Β. Σειρηνίδου, *ό.π.*, σσ. 13-14.

452. Απ.Β. Δασκαλάκης, *Οι Έλληνες λόγιοι επί τουρκοκρατίας και η συμβολή των εις την απελευθέρωσιν. Μέρος Β΄. Από τον Αδαμάντιο Κοραή μέχρι του 1821 (οι διδάσκαλοι του γένους)*, Αθήναι 1958, σ. 176.

συμβάλει στην πνευματική του προαγωγή. Έτσι, διατήρησε ουδέτερη στάση στην αντιπαράθεση για το γλωσσικό ζήτημα, που κυριαρχούσε στις μέρες του⁴⁵³. Υπήρξε υπέρμαχος της εκπαίδευσης των νέων και διακήρυξε ότι η παιδεία έπρεπε να διαδοθεί σε όλες τις κοινωνικές τάξεις, για να καταστούν χρήσιμα τα άτομα στο σύνολο. Στα πλαίσια της παιδευτικής του δραστηριότητας για την πρόοδο του γένους εντασσόταν και η συμμετοχή του στον κύκλο που εξέδιδε το περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος*. Ενώ η συνολική προσπάθειά του έβρισκε εμπνευστή και συμπαραστάτη τον υποστηρικτή της πρότασης για μια πιο δραστική πολιτική αναμόρφωση, τον Ρήγα. Επιπλέον, όπως αποφαινεται σχεδόν κατηγορηματικά και ο Παΐδαρος, «ο Δάρβαρης είναι πρόδρομος της παιδαγωγικής σκέψης και της διδακτικής μεθοδολογίας στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης⁴⁵⁴» .

Από το 1785, που τέλειωσε τις σπουδές του μέχρι τον θάνατό του, το 1823, τύπωσε τριάντα έξι έργα, αριθμό που τον κατατάσσει στους πολυγραφότερους συγγραφείς της γενιάς του. Το μεγαλύτερο ποσοστό των έργων του εκδόθηκε με δαπάνη των αδελφών του. Πρόκειται για εκείνα τα βιβλία που ο ίδιος όρισε στη διαθήκη του να διανεμηθούν δωρεάν στα ελληνορθόδοξα σχολεία της Αυστρίας. Μεταξύ άλλων ασχολήθηκε και συνέταξε και την απλοελληνική Γραμματική της οποίας η παρουσίαση ακολουθεί.

21.2. Γραμματική Απλοελληνική σχεδιαθείσα υπό Δημητρίου

Νικολάου του Δαρβάρεως εις χρήσιν τῶν ὁμογενῶν νέων καὶ

ἐκδοθείσα φιλοτίμῳ δαπάνῃ τῶν κυρίων αὐταδέλφων

Δαρβάρεων

21.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου

Η Απλοελληνική Γραμματική του Δάρβαρη εκδόθηκε το 1806 στη Βιέννη από το τυπογραφείο του Γεώργιου Βενδότη. Αποτελείται από 420 αριθμημένες σελίδες και απαρτίζεται από δύο μέρη-βιβλία, το ετυμολογικό και το συντακτικό. Στις παραπάνω σελίδες προστίθενται δεκατέσσερις ακόμη στην αρχή του βιβλίου, οι οποίες περιλαμβάνουν ένα προοίμιο οχτώ σελίδων και τα περιεχόμενα του βιβλίου.

453. Αθ. Γιομπλάκης, *ό.π.*, σ. 321.

454. Χ.Κ. Παΐδαρος, «Δημήτριος Χ. Δάρβαρης. Πρόδρομος της Νεοελληνικής Παιδαγωγικής Σκέψης και της Διδακτικής Μεθοδολογίας», *Νέα Παιδεία*, τεύχ. 63 (1992), σ. 72.

Επιπλέον, στο τέλος του εγχειριδίου παρατίθεται και ένα τετρασέλιδο με κατάλογο των βιβλίων που πωλούνται στη Βιέννη από τους αδερφούς Δάρβαρη. Πρόκειται λοιπόν για ένα βιβλίο που αριθμεί 448 σελίδες.

Στην ελληνική βιβλιογραφία δεν γίνεται λόγος για επανέκδοση του βιβλίου. Ο Φ. Ηλιού αναφέρει πως μετά τον θάνατο του Δάρβαρη, το έτος 1823 και σύμφωνα με τους όρους της διαθήκης του, ένα τμήμα των αδιάθετων αντιτύπων των εκδόσεών του μοιράστηκε δωρεάν σε ελληνικά σχολεία, 111 αντίτυπα της Γραμματικής του χαρίστηκαν στην ελληνική Σχολή του Sibiu. Το 1829 αντίτυπα του βιβλίου εξακολουθούν να «ευρίσκονται διά πώλημα» στα χέρια του Πέτρου Δάρβαρη, αδερφού του Δημητρίου⁴⁵⁵.

Το συγκεκριμένο βιβλίο απευθύνεται στους ομογενείς, οι οποίοι, σύμφωνα με τον Mackridge, είναι οι Βλάχοι. Ο Mackridge στηρίζει την παραπάνω άποψη στο ότι ο Δάρβαρης ήταν ένας από τους πιο ένθερμους βλαχόφωνους κήρυκες της ελληνικής γλώσσας και ιδέας στα Βαλκάνια. Εξάλλου, η καταγωγή του ήταν από την Κλεισούρα της Μακεδονίας, τη γνωστή και ως Βλαχοκλεισούρα. Κάνοντας, ο Mackridge λόγο για τη Γραμματική αυτή, επισημαίνει πως, ενώ σήμερα στην Ελλάδα η λέξη «ομογενείς» αναφέρεται σχεδόν αποκλειστικά σε Έλληνες του εξωτερικού, στην εποχή του Δάρβαρη είχε διατηρήσει την κυριολεκτική σημασία του μέλους του ίδιου γένους⁴⁵⁶.

Κάτι αντίστοιχο αναφέρει και ο Ν. Σιώκης, ο οποίος κατατάσσει τον Δάρβαρη σε μια ομάδα Βλάχων της Κεντρικής Ευρώπης, οι οποίοι εργάζονται για την καλλιέργεια της ελληνικής γλώσσας και τη διάδοση ανάμεσα στους βλάχικους πληθυσμούς της ελληνικής κουλτούρας, εμπλουτισμένης με σύγχρονες δυτικοευρωπαϊκές απόψεις⁴⁵⁷.

455. Φ. Ηλιού, *Ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα: βιβλία φυλλάδια*, εκδ. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1997, σ. 171.

456. P. Mackridge, «Ρωμιοί + Armâni + Arbëresh = Έλληνες: όψεις του εθνικού και γλωσσικού αυτο- και ετεροπροσδιορισμού στη νότια βαλκανική χερσόνησο», *Πρακτικά Γ' συνεδρίου της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών*, Βουκουρέστι 2-4 Ιουνίου 2006, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: http://www.eens-congress.eu/?main_page=1&main_lang=de&eensCongress_cmd=showPaper&eensCongress_id=86 τελευταία πρόσβαση Ιανουάριος 2015.

457 Για τους Βλάχους και τη βλάχικη γλώσσα βλ. και Ν.Α. Κατσάνης-Κ.Δ. Ντίνας, «Οι Βλάχοι της Ελλάδας», διαθέσιμο στο διαδίκτυο, στην ιστοσελίδα: <https://www.vlahoi.net/vlahoi-kai-ellinismos/the-vlachs-of-greece>, τελευταία πρόσβαση Δεκέμβριος 2017. Επίσης και Κ. Ντίνας, «Ο γλωσσικός χάρτης της ευρύτερης περιοχής Κοζάνης-Γρεβενών», στο: *Καρανάσιος, Χ., Ντίνας, Κ., Μυλωνάς, Δ. & Σκρέκας, Δ. (επιμ.), Κοζάνη, 600 χρόνια ιστορίας. Γένεση και ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης*, εκδ. Δήμος Κοζάνης, Κοζάνη 2014, σ. 366.

Ο Δάρβαρης στη Γραμματική απλοελληνική, την οποία εξέδωσε «χάριν των ομογενών του» το 1806, δεν διστάζει να αναφερθεί στην «προς το γένος του αγάπην» ή ακόμα να κάνει συγκρίσεις, αναλύοντας διάφορα γραμματικά φαινόμενα, ανάμεσα στη βλάχικη, την ελληνική και άλλες γλώσσες⁴⁵⁸.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Κοραής, κρίνοντας τη μεταβατική εποχή και φάση της γλώσσας εκείνης της περιόδου, εκφράζει ενδοιασμούς και θεωρητικές αναστολές ως προς τη δυνατότητα ίσως και τη χρησιμότητα σύνταξης μιας νεοελληνικής Γραμματικής. Εξάλλου, θεωρούσε τολμηρό το να λέμε ότι έχουμε Γραμματική, εφόσον είμαστε στερημένοι από ένδοξους συγγραφείς. Ωστόσο, θεωρούσε αξιέπαινη την προσπάθεια του Δάρβαρη να προχωρήσει στην καταγραφή «τῆς ἀκόμῃ πολυποίκιλου καὶ ἀστάτου χρήσεως τῆς γλώσσης», αποδοκίμαζε όμως την τιτλοφόρηση του έργου, θεωρούσε προτιμότερο τον τίτλο «Υψηλή Γραμματική»⁴⁵⁹.

21.2.2. Περιεχόμενα του βιβλίου και παρατηρήσεις

Προοίμιον

Στο προοίμιο ο Δάρβαρης αναφέρει πως, στην προσπάθειά του να συνθέσει τη Γραμματική της κοινής, μελέτησε διάφορα βιβλία Ελλήνων συγγραφέων, αλλά συνάντησε μεγάλες διαφορές στο ύφος συγγραφής. Επιπλέον, δεν συνάντησε έργα γραμμένα σε ύφος κοινό, γλαφυρό και εύληπτο με αποτέλεσμα κανένα βιβλίο γραμματικής να μην αποτελέσει οδηγό στο έργο του. Ωστόσο, προχώρησε στη σύνταξη της Γραμματικής του προορισμένης για τους ομογενείς, στους οποίους μπορεί να φανεί χρήσιμη για πολλούς λόγους και σκοπούς.

458. Ν Σιώκης, «Η βλάχικη γλώσσα και οι προσπάθειες διατήρησής από τους Βλάχους απόδημους», *ανάτυπο από το περ. ΕΛΙΜΕΛΙΑΚΑ*, έτος 21ο, τεύχ. 47, Ιούνιος 2002 και τ. 48, Δεκέμβριος 2002, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο, στη διεύθυνση: <http://www.scribd.com/doc/55646030/%CE%A3%CE%B9%CF%89%CE%BA%CE%B7%CF%82-%CE%94%CE%B7%CE%BC-%CE%9D%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BB%CE%B1%CE%BF%CF%82-%CE%97-%CE%B2%CE%BB%CE%B1%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CE%B3%CE%BB%CF%89%CF%83%CF%83%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BF%CE%B9-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%80%CE%B1%CE%B8%CE%B5%CE%B9%CE%B5%CF%82> τελευταία πρόσβαση Ιανουάριος 2015.

459. Εμμ. Φραγκίσκος, «Πρώιμα σχεδιάσματα του Κοραή για μια Γραμματική της Γραικικής», *Διήμερο Κοραή Προσεγγίσεις στη γλωσσική θεωρία, τη σκέψη και το έργο του Κοραή*, εκδ. Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1984, σ. 80.

Στη συνέχεια, ο Δάρβαρης παραθέτει την κατανομή της ύλης: το πρώτο μέρος αφορά τις κλίσεις και τις συζυγίες και το δεύτερο τη σύνταξη. Αναφέρει ακόμη τις προσθήκες στα προγινωσκόμενα κάθε μέρους καθώς και την πρόθεσή του να καταστήσει σαφείς τις ομοιότητες ή διαφορές της κοινής με την ελληνική σε όλα τα επίπεδα. Δίνει κάποιες οδηγίες προς τους δασκάλους τη Γραμματικής και κλείνει το προοίμιο αναφέροντας πως θα βρεθούν σίγουρα ελλείψεις, τις οποίες ωστόσο, ο ίδιος φιλοδοξεί να διορθώσει σε μια δεύτερη έκδοση του βιβλίου εφόσον αυτό τύχει αποδοχής από το κοινό.

Προγινωσκόμενα

Κεφάλαιον Α': Περί τῶν γραμμάτων, τῆς διαιρέσεως καὶ τῆς προφορᾶς αὐτῶν (σσ. 1-10).

Δίνεται ο ορισμός της απλοελληνικής γραμματικής και ακολουθεί ο διαχωρισμός των γραμμάτων σε σύμφωνα και φωνήεντα και τα τελευταία σε μακρά, βραχέα και δίχρονα. Γίνεται ακόμη λόγος για τις διφθόγγους. Ακολουθούν αντίστοιχες κατηγοριοποιήσεις των συμφώνων σε άφωνα και ημίφωνα, ψιλά, μέσα, δασέα, τελικά κ.λπ. Επιπλέον, δίνονται οδηγίες προφοράς των φωνηέντων και των συμφώνων. Τέλος, γίνεται λόγος για το αλφάβητο, την αρχική του μορφή και τις προσθήκες που προέκυψαν στην πορεία καθώς και για ενδεχόμενες αλλαγές στην προφορά του αλφάβητου μεταξύ αρχαίων και νέων Ελλήνων.

Κεφάλαιον Β': Περί τῶν συλλαβῶν καὶ λέξεων(σσ. 10-13)

Οι συλλαβές διακρίνονται σε μακρόχρονες, βραχύχρονες και κοινές καθώς και σε λήγουσα, παραλήγουσα, προπαραλήγουσα. Οι λέξεις κατηγοριοποιούνται ανάλογα με τον αριθμό των συλλαβών σε μονοσύλλαβες κ.λπ., ανάλογα με το σχήμα-σύσταση σε απλές και σύνθετες, ανάλογα με το είδος-τύπο σε πρωτότυπες και παράγωγες.

Κεφάλαιον Γ': Περί τοῦ συλλαβισμού (σσ. 14-16)

Δίνονται οι κανόνες τονισμού με παραδείγματα.

Κεφάλαιον Δ': Περί τῶν τόνων τῆς προσωδίας (σσ. 17-20)

Γίνεται λόγος για την οξεία, τη βαρεία, την περισπωμένη και τις χρήσεις τους. Ομοίως και για τα πνεύματα, ψιλὴ και δασεία.

Κεφάλαιον Ε': Περί τῆς ἀναγνώσεως (σσ. 20-22)

Για να επιτευχθεῖ ἡ ἀνάγνωση με τον σωστό τρόπο ἔχουν εφευρεθεῖ κάποια σημεῖα που λέγονται διαστολές. Αυτά εἶναι τα εξής: υποστιγμή, μεσοστιγμή, διπλή στιγμή, τελεία στιγμή, ερωτηματικό, επιφωνηματικό, παύλα, παρένθεση, εισαγωγικό, σημειωτικό, παράγραφος. Για κάθε ένα ἀπὸ τα παραπάνω σημεῖα δίνονται οδηγίες χρήσης καθώς και ορισμένοι ἀκόμη κανόνες που βοηθοῦν τη σωστή ἀνάγνωση.

Μέρος Α'

Ἑτυμολογία καταγιγνομένη περὶ τὴν θεωρίαν τῶν ὀκτῶ μερῶν τοῦ λόγου

Προθεωρία (σσ. 23-25)

Εἰς τὴν προθεωρίαν γίνεται λόγος γιὰ τὸ περιεχόμενο μιᾶς Γραμματικῆς ἡ ὁποία ἐξηγεῖ τις μεταβολές των λέξεων καὶ διδάσκει τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ συνάπτονται οἱ λέξεις αὐτές γιὰ νὰ ἀπαρτίζουν τέλειον λόγον δηλαδὴ ομιλίαν. Ἡ Γραμματικὴ διαιρεῖται σὲ δύο μέρη, τὴν Ἑτυμολογίαν καὶ τὴν Σύνταξιν. Δίνονται τὰ ὀκτὼ μέρη τοῦ λόγου: ἄρθρον, ὄνομα, ἀντωνυμία, ῥῆμα, μετοχή, πρόθεσις, ἐπίρρημα καὶ σύνδεσμος τὰ ὁποῖα διακρίνονται σὲ κλιτὰ καὶ ἀκλιτὰ. Ἐπεὶ δὲ δίνεται ὁ ὁρισμὸς τῆς Ἑτυμολογίας ὡς ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς Γραμματικῆς ποῦ μας διδάσκει πῶς νὰ γνωρίζουμε τις διάφορες λέξεις, νὰ τις διακρίνουμε καὶ νὰ ἀνάγουμε τὴν καθεμία σὲ τὴν τάξιν αὐτῆς.

Κεφάλαιον Α': Περί οὐσιαστικῶν ὀνομάτων (σσ. 26-68)

Ορίζονται τὰ ὀνόματα καὶ διακρίνονται σὲ οὐσιαστικά καὶ ἐπίθετα. Τὰ οὐσιαστικά με τὴν σειράν τους διακρίνονται σὲ κύρια, προσηγορικά καὶ περιληπτικά. Γιὰ κάθε περίπτωση δίνεται ὁ ὁρισμὸς καὶ παραδείγματα. Αναφέρονται ἐπίσης τὰ παρεπόμενα των ὀνομάτων: γένος, ἀριθμὸς, πτώσις, κλίσις. Δίνονται ἐπιπλέον διευκρινίσεις καὶ γενικοὶ κανόνες γιὰ τὴν διάκρισιν τοῦ γένους των ὀνομάτων π.χ. τὰ ἐπίκοινα ζῶα καθώς καὶ λέξεις με διπλὰ γένη. Τέλος, γίνεται ἀναφορὰ σὲ τις πτώσεις οἱ ὁποῖες εἶναι

τέσσερις: ονομαστική, γενική, αιτιατική και κλητική. Γίνεται αναφορά στη δοτική και την αντικατάστασή της από γενική ή αιτιατική εμπρόθετη ή απρόθετη με χρήση παραδειγμάτων. Ακολουθεί μια σύντομη αναφορά στις χρήσεις των πτώσεων. Ο Δάρβαρης εξηγεί ακόμη τι είναι κλίση (μεταβολή των ονομάτων) και αναφέρει ότι οι κλίσεις των ονομάτων θα μπορούσαν να περιοριστούν σε πέντε ή έξι το πολύ, ωστόσο ο ίδιος για να γίνει κατανοητός από τους νέους και σύμφωνα με τις Γραμματικές των Ελλήνων σχημάτισε δέκα κλίσεις. Τέλος, κρίνει σκόπιμο να ξεκινήσει από την κλίση του άρθρου.

Περὶ τοῦ ἄρθρου (σσ. 34-35)

Δίνεται ο ορισμός και η αρχαιοελληνική κλίση του άρθρου.

Περὶ τῶν κλίσεων τῶν ὀνομάτων (σσ. 35-68)

Οι κλίσεις είναι δέκα και έχουν ως εξής: Η πρώτη κλίση περιλαμβάνει αρσενικά ονόματα τα οποία λήγουν σε –ας και –ης. Η κλίση τους είναι αρχαιοελληνική απλώς γίνεται αναφορά και σε γενική ενικού με κατάληξη –α (τοῦ Βορέα, τοῦ Νικήτα).

Η δεύτερη κλίση περιλαμβάνει θηλυκά ονόματα που λήγουν σε –α και –η. Κλίνονται αρκετά ουσιαστικά όπως π.χ. ἡ τράπεζα, ἡ μοῦσα, ἡ τιμή κ.ά. και αναφέρονται επίσης ορισμένοι κανόνες. Η κλίση είναι αρχαιοελληνική αλλά αναφέρονται τύποι της κοινής όπως π.χ. η ονομαστική πληθυντικού σε –αις (μοῦσαις, τιμαίς) καθώς και κάποιοι διαλεκτικοί τύποι.

Στην τρίτη κλίση εντάσσονται αρσενικά και θηλυκά ονόματα σε –ος και ουδέτερα σε –ον π.χ. ὁ τόπος, ἡ ὁδός, τὸ ξύλον κ.ά. Εδώ αναφέρονται επίσης και ουδέτερα σε –ι (τό χαρτί, τό κονδύλι), τα οποία προκύπτουν από τα ουδέτερα σε –ιον με αποκοπή. Για μια φορά ακόμη η κλίση ακολουθεί την αρχαία ελληνική γλώσσα αναφέρονται ωστόσο, η συχνή αποβολή του τελικού –ν στα ουδέτερα καθώς και κάποιοι θεσσαλοπειρωτικοί διαλεκτικοί τύποι.

Στην τέταρτη κλίση περιλαμβάνονται ονόματα αρσενικά σε –ας, –ης, –ις (ιδιωτικά ονόματα), –ως (αττικά) τα οποία φυλάττουν το φωνήεν της ονομαστικής σε όλο τον ενικό και στον πληθυντικό κλίνονται κατά τη γ' κλίση π.χ. ὁ κάβουρας, ὁ κουτρούλης, ὁ κελλάρις, ὁ Ἰλεως.

Στην πέμπτη κλίση εντάσσονται όλα τα περιττοσύλλαβα ονόματα όλων των γενών με διάφορες καταλήξεις στην ονομαστική, γενικής σε –ος, δοτική σε –ι και αιτιατική σε –α π.χ. ὁ γίγας, ὁ ποιμήν, ὁ γέρον, ὁ ἄρπαξ, ἡ εἰκών, ἡ μᾶστιξ, ἡ μήτηρ, τὸ σῶμα, τὸ κρέας, τὸ ὄνομα κ.ά. Αναφέρονται αρκετοί κανόνες καθώς και ορισμένες νεοελληνικές καταλήξεις όπως η -δα (ἀγελάδα).

Στην ἕκτη κλίση εντάσσονται κύρια ονόματα και επίθετα αρσενικά και θηλυκά σε –ης και ουδέτερα σε –ες και –ος με γενική σε –ους ενδεικτικά κλιτικά παραδείγματα δίνονται τα εξής: ὁ Διογένης, ὁ ἡ εὐσεβής, τὸ εὐσεβές, τὸ πλῆθος, ὁ Ἡρακλῆς κ.ά.

Η ἑβδομη κλίση περιλαμβάνει αρσενικά και θηλυκά σε –ις, με γενική σε –εως π.χ. ὁ Λάσκαρις, ὁ μάντις, ἡ τάξις. Εδώ γίνεται αναφορά και σε ουδέτερα ονόματα σε –ι τα οποία, σύμφωνα με τον Δάρβαρη, κλίνονται στην κοινή κατά τη γ' κλίση π.χ. τὸ πεπέρι, τοῦ πεπερίου ἀντί τοῦ πεπέρεως.

Η ὄγδοη κλίση περιλαμβάνει μόνο αρσενικά ονόματα σε –εὺς με γενική –εως (ἱερεὺς).

Η ἑνάτη κλίση περιλαμβάνει θηλυκά σε –ω, –ως ἢ –ου με γενική –ους (ἡχώ, μαιμὸν, αἰδῶς). Γίνεται αναφορά και σε διαλεκτικούς Ἰωνικούς τύπους.

Η δέκατη κλίση περιλαμβάνει αρσενικά σε –ας και –ης τα οποία στον ενικό φυλάσσουν το φωνήεν της ονομαστικής και στον πληθυντικό κλίνονται με την προσθήκη της κατάληξης –δες (παπᾶς, παπάδες, Γαζῆς).

Ακολουθούν ονόματα ανώμαλα κατά το γένος, τον αριθμό, τις πτώσεις και τις κλίσεις. Τέλος, σ' αυτό το κεφάλαιο γίνεται λόγος για κάποια θηλυκά ουσιαστικά, τα οποία σχηματίζονται από αρσενικά π.χ. από αρσενικά σε –ης προκύπτουν θηλυκά σε –αινα, –τρια, –ις ἢ –σσα (ποιητῆς-ποιήτρια, δεσπότης-δέσποινα, προφήτης-προφήτισσα ἢ προφήτις) κ.ά.

Κεφάλαιον Β': Περί ἐπιθέτων ὀνομάτων (σσ. 68-87)

Δίνεται ο ορισμός των επιθέτων τα οποία διακρίνονται σε πρωτότυπα και παράγωγα και αναφέρεται ότι ορισμένα είναι δικατάληκτα και ορισμένα τρικατάληκτα. Οι επισημότερες καταλήξεις των επιθέτων είναι οι εξής: –ας –αινα –αν, –εις –εσσα –εν, –

ος –η –ον, –ους –η –ουν, –εις –εια –υ, –ης –ης –ες, –ις –ις –ι, –ους –ους –ου, –υς –υς –υ, –ων –ων –ον. Δίνονται κάποιοι κανόνες για τις καταλήξεις των θηλυκών. Στη συνέχεια αναφέρεται ότι τα επίθετα κλίνονται όπως και τα ουσιαστικά συνεπώς δεν είναι απαραίτητη η κλίση τους. Ωστόσο, για διευκόλυνση των αρχαρίων κλίνονται κάποιες συνεκφορές αρχικά τρικατάληκτων ομαλών και ανώμαλων επιθέτων και έπειτα δικατάληκτων. Η κλίση τους είναι αρχαιοελληνική. Ακολουθεί ο σχηματισμός των παραθετικών των επιθέτων ομαλών και ανώμαλων και η κλίση τους.

Το κεφάλαιο κλείνει με τα αριθμητικά ονόματα, τα οποία διαιρούνται σε απολελυμένα, τακτικά και αναλογικά. Δίνεται ο ορισμός της κάθε κατηγορίας, ο σχηματισμός των αριθμητικών και η κλίση, όσων διαθέτουν κλίση καθώς ορισμένα είναι άκλιτα. Για μια φορά ακόμη οι κλίσεις ακολουθούν την αρχαία ελληνική.

Κεφάλαιον Γ': Περί αντωνυμίας (σσ. 87-99)

Δίνεται ο ορισμός των αντωνυμιών και ακολουθεί η κλίση των διάφορων κατηγοριών. Αναλυτικότερα, αρχικά γίνεται αναφορά στις πρωτότυπες ή προσωπικές αντωνυμίες των οποίων η κλίση αποτελεί μίγμα αρχαίας και νέας ελληνικής αφού π.χ. ο πληθυντικός του πρώτου προσώπου είναι ἡμεῖς ενώ του δεύτερου (ἐ)σεῖς. Επίσης, οι τύποι του τρίτου προσώπου ακολουθούν τη νέα ελληνική χωρίς ονομαστική πτώση και τέλος έχουμε δοτική σε όλα τα πρόσωπα.

Οι κτητικές αντωνυμίες ακολουθούν νεοελληνική μορφολογία και κλίση (ὁ ἐδικός μου).

Στις δεικτικές αντωνυμίες εντάσσονται οι: οὗτος-αὕτη-τούτο, ἐκεῖνος-η-ο οι οποίες ακολουθούν αρχαιοελληνική κλίση.

Στις αναφορικές αντωνυμίες εντάσσονται οι: αὐτός-ή-ό, ὁποῖος-α-ον στις οποίες ο Δάρβαρης προσθέτει και το υποτακτικό άρθρο των Ελλήνων ὅς-ἥ-ὅ και την αντωνυμία ὅστις-ἥτις-ὅτι. Εδώ εντάσσονται επίσης και ορισμένα ονόματα, τα οποία ο Δάρβαρης ονομάζει αναφορικά ή ανταποδοτικά και είναι τα εξής: τοιοῦτος-τοιαύτη-τοιοῦτον και άλλα παρόμοια όπως τα τοσοῦτος και τηλικούτος.

Αντίστροφοι ή αυτοπαθείς αντωνυμίες: ἑμαυτοῦ, σεαυτοῦ, ἑαυτοῦ κ.λπ., τοῦ ἑαυτοῦ μου, σοῦ τοῦ κ.λπ. Εδώ εντάσσεται και η αλληλοπαθής αντωνυμία ἀλλήλων-ἀλλήλοις κ.λπ.ή τοῦ λόγου μου.

Ερωτηματικές είναι οι ακόλουθες: τίς-τι, ποῖος-ποια-ποῖον, πόσος-πόση-πόσον, ποταπὸς-ἡ-ὄν.

Αόριστες ή καταχρηστικές αντωνυμίες είναι οι ακόλουθες: τις, τι, κάποιος-α-ο, ὅποιος-α –ο, κανείς ή κανένας-καμμία κανέν, ό, ή, τὸ δεῖνα, ό, ή, τὸ τάδε. Η κλίση τους είναι αρχαιοελληνική χωρίς τον τύπο ἄττα στο ουδέτερο της αντωνυμίας τι.

Κεφάλαιον Δ': Περί ῥήματος (σσ. 99-150)

Δίνεται ο ορισμός των ρημάτων τα οποία διαιρούνται ως προς τη διάθεση-σημασία σε: ενεργητικά, παθητικά, ουδέτερα, αποθετικά και αντίστροφα ή μέσα. Δίνεται ο ορισμός της κάθε κατηγορίας και παραδείγματα σύντομων φράσεων. Επιπλέον, τα ρήματα κατηγοριοποιούνται ως προς το είδος σε πρωτότυπα και παράγωγα και ως προς τη σύσταση σε απλά και σύνθετα. Αναφέρονται τα παρεπόμενα των ρημάτων: χρόνοι, εγκλίσεις, αριθμοί, πρόσωπα και συζυγίες. Δίνονται οι πέντε εγκλίσεις που συναντάμε σε όλα τα εξεταζόμενα εγχειρίδια: Οριστική, Προστακτική, Ευκτική, Υποτακτική, Απαρέμφατο, δίνεται ο ορισμός τους και ενδεικτικά παραδείγματα. Επισημαίνεται ότι στην κοινή δεν υπάρχει η ευκτική ούτε το απαρέμφατο και αντί αυτών γίνεται χρήση της υποτακτικής ή της οριστικής με κάποια μόρια.

Ακολουθούν οι πέντε χρόνοι: Ενεστώτας Παρατατικός, Αόριστος, Υπερσυντέλικος και Μέλλοντας. Επισημαίνεται ότι η κοινή δεν έχει Παρακείμενο και στη θέση τους γίνεται χρήση του Αορίστου. Ωστόσο, ορισμένοι συνέθεσαν έναν Παρακείμενο (ἔχω γράψει) κατά μίμηση της Ιταλικής και Γαλλικής διαλέκτου, ο οποίος συνηθίζεται από τον όγλο και τους ποιητές. Επιπλέον, αναφέρεται ότι ο Μέλλοντας είναι συνεχής και προσωρινός.

Ο Δάρβαρης αναφέρει τέσσερις συζυγίες, μία των βαρύτονων ρημάτων και τρεις των περισπώμενων. Ως βοηθητικά ρήματα αναφέρονται τα θέλω και ἔχω γιατί αυτά χρησιμεύουν στον σχηματισμό άλλων χρόνων. Έτσι λοιπόν, δίνεται αρχικά ο σχηματισμός και η κλίση αυτών των ρημάτων. Ακολουθούν οι τάξεις των βαρύτονων ρημάτων οι οποίες είναι οι εξής: η πρώτη τάξη με τελικά σύμφωνα (προ του –ω) τα: π, β, φ, πτ, η δεύτερη τάξη με αντίστοιχα σύμφωνα τα: κ, γ, χ, κτ, χν, η τρίτη τάξη με τα: τ, δ, θ, η τέταρτη τάξη με τα: ζ, ττ/σσ, η πέμπτη με τα: λ, ρ, μ, ν και η έκτη τάξη χωρίς τελικό σύμφωνο. Για κάθε περίπτωση δίνονται παραδείγματα. Για τα

περισπώμενα ρήματα ισχύουν οι τρεις γνωστές κατηγοριοποιήσεις της αρχαίας ελληνικής που συναντάμε και στα άλλα εξεταζόμενα εγχειρίδια.

Όσον αφορά την κλίση των βαρύτονων ρημάτων αξίζει να επισημανθούν τα εξής: Σχετικά με την οριστική: Ο Ενεστώτας έχει κλίση αρχαιοελληνική, συναντάμε τον τύπο⁴⁶⁰γράφουν παράλληλα με τον τύπο γράφουσιν. Ο Παρατατικός και ο Αόριστος έχουν ως επί το πλείστον νεοελληνικές καταλήξεις δίνονται όμως και κάποιοι διπλοί τύποι: ἔγραφαν και ἔγραφον, ἔγραφαμεν και ἔγραφομεν, ἔγραψες και ἔγραψας, ἔγράψατε και ἔγράψετε και διατηρείται η αύξηση σε όλους τους τύπους της οριστικής Παρατατικού και Αορίστου. Ο Υπερσυντέλικος είναι όπως και στη νέα ελληνική. Δίνονται τρεις τύποι Μέλλοντα: ο πρώτος αποτελείται από το ρήμα θέλω + απαρέμφατο ενεργητικής φωνής της νέας ελληνικής (θέλω γράψει), ο ποιητικός Μέλλοντας θὲ νὰ + υποτακτική (θὲ νὰ γράψω), ο δημώδης Μέλλοντας θα + υποτακτική (θα γράψω).

Σχετικά με την υποτακτική: σχηματίζεται από το ἔαν + υποτακτική στον Ενεστώτα και Μέλλοντα (ἔαν γράφω - ἔαν γράψω), ἔαν + Οριστική στον Παρατατικό, Αόριστο, Υπερσυντέλικο και από τα ὅταν γράψω στον Αντίστροφο, ὅταν θὲ νὰ γράψω στον Ποιητικό και ὅταν θα γράψω στον δημώδη Μέλλοντα.

Η ευκτική σχηματίζεται από το ἄμποτε νὰ + υποτακτική σε Ενεστώτα και Μέλλοντα (ἄμποτε νὰ γράφω - ἄμποτε νὰ γράψω), από το ρήμα ἤθελα + γράψει στον Παρατατικό, από τον τύπο ἤθελε + υποτακτική στον Αντίστροφο (ἤθελε γράψω) και από το ἄμποτε νὰ εἶχα γράψει στον Αόριστο και Υπερσυντέλικο. Αντίστοιχοι είναι οι σχηματισμοί και για τα ρήματα παθητικής φωνής.

Οι μετοχές στην ενεργητική φωνή είναι αρχαιοελληνικές (γράφων, γράψας) (αναφέρεται ωστόσο και ο τύπος γράφοντας). Στη μέση-παθητική φωνή δίνεται η μετοχή Παρακειμένου η οποία είναι νεοελληνική (γραμμένος).

Η προστακτική ακολουθεί τη νέα ελληνική με παράλληλους αρχαιοελληνικούς τύπους

460 Το ρήμα γράφω χρησιμοποιείται ως παράδειγμα στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο.

Τα συνηρημένα ρήματα στην Οριστική Ενεστώτα κλίνονται κατά την αρχαία ελληνική με διπλούς τύπους στο γ' πληθυντικό (τιμοῦν και τιμῶσιν, πατοῦν και πατοῦσιν, δηλοῦν και δηλοῦσιν). Στην Οριστική Παρατατικού κλίνονται κατά τη νέα ελληνική με διατήρηση της αύξησης (έτιμοῦσα, ἐπατοῦσα, ἐδηλοῦσα). Ο σχηματισμός των υπόλοιπων χρόνων και εγκλίσεων ακολουθεί τα βαρύτερα ρήματα.

Ξεχωριστά κλίνεται το ρήμα εἶμαι το οποίο εντάσσεται στα ανώμαλα ρήματα. Τέλος, γίνεται μια αναφορά στα απρόσωπα ρήματα και στα ενεργητικῶς ή παθητικῶς σχηματιζόμενα των οποίων δίνονται οι αρχικοί χρόνοι.

Κεφάλαιον Ε': Περί μετοχῆς (σσ. 150-156)

Δίνεται ο ορισμός των μετοχών και αναφέρεται ότι έχουν όλες τρία γένη και κλίνονται ως τριγενή επίθετα. Στην ενεργητική φωνή συναντάμε τις μετοχές με τις καταλήξεις που γνωρίζουμε από την αρχαία ελληνική: -ων-οῦσα-ον, -ας-ασα-αν, ὦν-οῦσα-ὄν, -ὤς-υῖα-ὸς για την ενεργητική φωνή, και: -μένος-η-ον, -εἰς-εἶσα-ἐν για τη μέση και παθητική φωνή. Η κλίση τους, η οποία παρατίθεται, είναι αρχαιοελληνική ενώ τα ίδια ισχύουν και για τον σχηματισμό και την κλίση των μετοχών των συνηρημένων ρημάτων.

Κεφάλαιον ΣΤ': Περί προθέσεως (σσ. 156-158)

Δίνεται ο ορισμός των προθέσεων οι οποίες χωρίζονται σε έξι μονοσύλλαβες και δώδεκα δισύλλαβες. Δίνονται παραδείγματα χρήσης τους και επισημαίνεται ότι περισσότερα για τη σύνταξη και τη σημασία τους θα αναφερθούν στο δεύτερο μέρος της Γραμματικής. Εδώ αναφέρονται επίσης και ορισμένα μόρια τα οποία ονομάζονται καταχρηστικές ή αχώριστες προθέσεις. Αυτά είναι τα εξής τρία: -α, -ευ, -δυσ. Για κάθε ένα δίνεται η σημασία και οι χρήσεις του.

Κεφάλαιον Ζ': Περί ἐπιρρήματος (σσ. 159-164)

Δίνεται ο ορισμός των επιρρημάτων και η χρήση τους και γίνεται αναφορά στους βαθμούς τους (θετικό, συγκριτικό, υπερθετικό), στον σχηματισμό των βαθμών και τις καταλήξεις τους. Επιπλέον, τα επιρρήματα διακρίνονται σε απλά και σύνθετα και

ανάλογα με τη σημασία τους σε επιρρήματα τόπου, χρόνου και διαφόρων τόπων και σημασιών. Τα επιρρήματα καιρού (χρόνου) διακρίνονται με τη σειρά τους σε επιρρήματα Ενεστώτος, Παρελθόντος, Μέλλοντος και Αδιορίστου ή Αμφιβόλου. Ανάλογα και τα επιρρήματα τόπου διαιρούνται σε όσα απαντούν στις ερωτήσεις ποῦ, πόθεν, διὰ ποῦ, ἀπὸ ποῦ. Τα επιρρήματα διαφόρων σημασιών διαιρούνται σε επιρρήματα ποιότητας, ποσότητας, αθροίσεως, παρακελεύσεως, διαιρέσεως, εξαιρέσεως, τάξεως, ομοιώσεως, ανταποδόσεως, αποστάσεως, συγκρίσεως, υπερθέσεως, εξηγήσεως, αορίστου ποσότητας και ποιότητας, υφαιρέσεως, εκλογής, αποτρεπτικά, εθνικά, βιασμού, δισταγμού, αποθετικά ή μεταβατικά, επιτάσεως ή αυξήσεως, ανέσεως ή μειώσεως, βεβαιώσεως, καταφάσεως ή κατανεύσεως, όρκου, αρνήσεως, απαγορεύσεως ή εμποδίσσεως, εικασμού ή συμπερασμού, ερωτήσεως, δείξεως, θέσεως, ευχής. Τέλος, στα επιρρήματα ανάγονται και κάποια άλλα μόρια που φανερώνουν πάθη ή κινήματα της ψυχής δηλαδή μόρια κλήσεως, θαυμασμού, επαίνου, ψόγου ή κατηγορίας, αποστροφής, απειλής ή φοβερισμού, πόνου και λύπης, εκπλήξεως, φόβου, χαράς, γέλωτος, σιωπής.

Κεφάλαιον Η': Περί συνδέσμου (σσ. 164-166)

Αυτό το σύντομο κεφάλαιο ξεκινά με τον ορισμό των συνδέσμων και ακολουθούν οι διάφορες κατηγορίες τους με κριτήριο τη σημασία τους: συμπλεκτικοί ή ενωτικοί, διαζευκτικοί ή χωριστικοί, συναπτικοί ή υποθετικοί, παρασυναπτικοί ή προϋποθετικοί, αιτιολογικοί, τελικοί ή αποτελεσματικοί, απορηματικοί ή διστακτικοί, συλλογιστικοί ή συμπερασματικοί, επιτρεπτικοί ή συγχωρητικοί, εναντιωματικοί, διακριτικοί ή εκλεκτικοί, ελαττωτικοί ή σμικρυντικοί, παραπληρωματικοί. Επιπλέον, οι σύνδεσμοι χωρίζονται σε προτακτικούς και υποτακτικούς.

Κεφάλαιον Θ': Περί τοῦ σχηματισμοῦ τῶν χρόνων τῶν ρημάτων καὶ τῶν μετοχῶν (σσ. 166-194)

Το κεφάλαιο ξεκινά με τις αυξήσεις συλλαβική - χρονική και τους κανόνες που τις αφορούν. Ακολουθούν κανόνες σχηματισμού όλων των χρόνων ενεργητικών και παθητικών. Αξίζει να επισημανθεί ότι εδώ αναφέρονται και κάποιοι διαλεκτικοί τύποι κυρίως Δωρικοί καθώς και διαφορές στο σχηματισμό των χρόνων μεταξύ αρχαίας και νέας ελληνικής. Πρόκειται για τύπους που έχουν ήδη αναφερθεί στη σύνοψη του

κεφαλαίου Δ'. Επιπλέον, γίνεται λόγος για τον σχηματισμό των μετοχών. Τέλος, στις σελίδες 184-194 υπάρχει πίνακας ανώμαλων ρημάτων με αλφαβητική σειρά.

Αναπλήρωμα τοῦ πρώτου μέρους

Α' Περί τῆς συνθέσεως καὶ παραγωγῆς τῶν λέξεων (σσ. 195-209)

Σ' αυτό το κεφάλαιο αναφέρεται ότι οι απλές ή πρωτότυπες λέξεις είναι λίγες αλλά ο αριθμός τους αυξάνεται πάρα πολύ με τη σύνθεση και την παραγωγή. Γίνεται λόγος για τους τρόπους με τους οποίους συντίθενται οι λέξεις: ουσιαστικά με ουσιαστικά, επίθετα με ουσιαστικά και επίθετα, αντωνυμίες με ονόματα και ρήματα, ρήματα με ονόματα, επιρρήματα με ονόματα και ρήματα, όλες οι προθέσεις με ονόματα και ρήματα και δίνονται παραδείγματα για κάθε περίπτωση. Επιπλέον, γίνεται λόγος για τις μεταβολές που υφίστανται οι προθέσεις κατά τη σύνθεση και για τις μεταβολές που υφίστανται οι λέξεις κατά την παραγωγή. Όσον αφορά τα παράγωγα ονόματα αναφέρεται ότι έχουμε δύο κατηγορίες, τα παρώνυμα και τα ρηματικά. Ωστόσο, οι γραμματικοί δημιούργησαν εφτά είδη παραγώγων: πατρωνυμικά, κτητικά, εθνικά, υποκοριστικά, αυξητικά, παρώνυμα και ρηματικά. Αυτές οι εφτά κατηγορίες παραγώγων αναλύονται, δίνονται οι ορισμοί τους, τρόποι και κανόνες σχηματισμού τους καθώς και οι καταλήξεις τους με ενδεικτικά παραδείγματα. Τέλος, γίνεται λόγος για τα παράγωγα επίθετα τα οποία χωρίζονται σε τοπικά, χρονικά, μετουσιαστικά, ενεργητικά, παθητικά και δίνονται κανόνες για τη σημασία τους.

Β' Περί τῶν τόνων (σσ. 209-214)

Γίνεται λόγος για τους τρεις τόνους οξεία, βαρεία και περισπωμένη και δίνονται κανόνες που αφορούν τη χρήση τους μαζί με παραδείγματα. Επιπλέον, δίνονται κανόνες που αφορούν τις εγκλιτικές λέξεις μονοσύλλαβες και δισύλλαβες.

Γ' Περί τῶν πνευμάτων (σσ. 214-217)

Σ' αυτό το κεφάλαιο έχουμε αναφορά στα πνεύματα με κάποιους γενικούς κανόνες αλλά και ειδικότερους με λέξεις που πάντα δασύνονται, λέξεις που δέχονται ψιλή καθώς και αλφαβητική έκθεση δασυνόμενων φωνηέντων.

Δ' Περί τοῦ ἀποστρόφου (σσ. 218-219)

Ο απόστροφος συμβάλλει στην ευφωνία μιας γλώσσας. Αποστρέφονται τα: α, ε, ι, ο και δίνονται διάφορες περιπτώσεις χρήσης του αποστροφού.

Ε' Περί τῆς ὀρθογραφίας (σσ. 219-234)

Οι κανόνες της ορθογραφίας χωρίζονται σ' αυτούς που αφορούν τα ονόματα και τα ρήματα και σ' αυτούς που η συνήθεια, η αναλογία, η ετυμολογία και η προφορά παρέδωσε και επικύρωσε. Οι πρώτοι λέγονται κανόνες των τύπων και οι δεύτεροι κανόνες της συνήθειας. Αρχικά δίνονται κάποιοι γενικοί κανόνες και ακολουθούν ειδικοί κανόνες σχετικοί με την ορθογραφία των ονομάτων, άλλοι κανόνες ορθογραφίας που προκύπτουν από την παραγωγή και τη σύνθεση, κανόνες ορθογραφίας για τα ρήματα και για τα επιρρήματα.

ΣΤ' Περί τοῦ διπλασιασμοῦ τῶν συμφώνων (σσ. 234-237)

Αναφέρεται ότι διπλασιάζονται μόνο τα ψιλά, τα μέσα, τα αμετάβολα σύμφωνα και το –σ ενώ δεν διπλασιάζονται ποτέ τα δασέα σύμφωνα. Ακολουθούν λίστες λέξεων με διπλά σύμφωνα.

Ζ' Περί τῆς χρήσεως τῶν κεφαλαιακῶν γραμμάτων (σσ. 237-246)

Δίνονται ορισμένοι κανόνες για τη χρήση των κεφαλαίων γραμμάτων π.χ. στην αρχή των προτάσεων, στα κύρια ονόματα κ.λπ. καθώς και ένας αλφαβητικός κατάλογος λέξεων που μοιάζουν στην προφορά και άλλοτε γράφονται με μικρό ενώ άλλοτε με κεφαλαίο γράμμα ανάλογα με τη σημασία τους και δεν πρέπει να συγχέονται. π.χ. Ἄβας = κύριο όνομα και ἄββας = ο ηγούμενος

Μέρος Β' (σσ. 247-420)

Σύνταξις διδάσκουσα τὴν ὀρθὴν καὶ κατάλληλον ἔνωσιν τῶν ὀκτῶ μερῶν τοῦ λόγου

Κεφάλαιον Α': Περί τῶν προτάσεων ἐξ ὧν σύγκειται ὁ λόγος (σσ. 247-251)

Δίνεται ο ορισμός της σύνταξης, της πρότασης, του υποκειμένου και του κατηγορουμένου⁴⁶¹, γίνεται λόγος για διάφορα είδη προτάσεων με περισσότερα από

461. Ως κατηγορούμενο νοείται το κατηγορήμα.

ένα υποκείμενα ή κατηγορούμενα, με παράλειψη υποκειμένου ή κατηγορούμενου και δίνεται επίσης ο ορισμός της κύρια και της παρεμπίπτουσας πρότασης καθώς και της περιόδου με ενδεικτικά παραδείγματα.

Κεφάλαιον Β': Περί τῆς συντάξεως τῶν ονομάτων (σσ. 262-282)

Το κεφάλαιο αυτό χωρίζεται σε επιμέρους υποκεφάλαια ξεκινώντας από τη σύνταξη των ουσιαστικών. Εδώ αναφέρονται ονόματα, τα οποία ανάλογα με τη σημασία τους συντάσσονται με συγκεκριμένες πτώσεις απρόθετες ή εμπρόθετες και αναφέρονται διαφοροποιήσεις σε σχέση με την αρχαία ελληνική. Ακολουθεί η σύνταξη των επιθέτων για τα οποία δίνονται αντίστοιχες πληροφορίες μ' αυτές που προαναφέρθηκαν για τα ουσιαστικά. Στη συνέχεια γίνεται λόγος για τη σύνταξη των συγκριτικών και υπερθετικών ονομάτων και αναφέρεται ο τρόπος εκφοράς της σύγκρισης. Τέλος, αναφέρεται η σύνταξη των αριθμητικών.

Κεφάλαιον Γ': Περί τῆς συντάξεως τῶν ἀντωνυμιῶν (σσ. 282-290)

Σ' αυτές τις σελίδες δίνεται αναλυτικά η σύνταξη των αντωνυμιών ξεκινώντας από τις προσωπικές. Αναφέρονται οι συντακτικοί τους ρόλοι, σε ποιο σημείο της πρότασης τίθενται, πότε παραλείπονται, αν χρησιμοποιούνται μόνες τους ή αν συνοδεύουν άλλες λέξεις και στη δεύτερη περίπτωση σε τι συμφωνούν με τις λέξεις που συνοδεύουν κ.λπ. Γίνεται χρήση ενδεικτικών παραδειγμάτων για κάθε περίπτωση.

Κεφάλαιον Δ': Περί τῆς συντάξεως τῶν ρημάτων (σσ. 290-316)

Επισημαίνεται ότι πρέπει να παρατηρηθούν τρία πράγματα που αφορούν τη σύνταξη των ρημάτων: η χρήση των εγκλίσεων, η μεταχείριση των χρόνων και οι πτώσεις που λαμβάνουν τα ρήματα και αυτά τα τρία στοιχεία αναλύονται. Ο Δάρβαρης ξεκινά με τις εγκλίσεις και τις χρήσεις τους. Αναφέρονται οι σημασίες που γνωρίζουμε από όλα τα εγχειρίδια γραμματικής και συντακτικού π.χ. η προστακτική δηλώνει προσταγή, νουθεσία, παράκληση κ.ά. Ακολουθούν πληροφορίες που αφορούν τη χρήση των χρόνων π.χ. ο Ενεστώτας τίθεται όταν η ενέργεια ή το πάθος γίνεται σ' αυτόν τον χρόνο που μιλάμε γι' αυτά. Επιπλέον, ο Ενεστώτας χρησιμοποιείται για κάτι περασμένο όταν θέλουμε να το παραστήσουμε ζωηρότερο. Αντίστοιχες πληροφορίες δίνονται και για τους υπόλοιπους χρόνους. Τέλος, αναλύονται οι πτώσεις με τις

οποίες συντάσσονται τα ρήματα. Έτσι δίνονται κατηγορίες ρημάτων που συντάσσονται με μια αιτιατική, με δύο αιτιατικές, με αιτιατική και δοτική, με αιτιατική και προθέσεις καθώς και τις μεταβολές που υφίστανται τα ενεργητικά ρήματα κατά τη μετατροπή της ενεργητικής σύνταξης σε παθητική. Ακολουθεί η σύνταξη των ουδέτερων ρημάτων, των αποθετικών, οι κατηγορίες των ρημάτων που συντάσσονται με απαρέμφατο και τέλος η σύνταξη των απρόσωπων ρημάτων.

Κεφάλαιον Ε': Περί τῆς συντάξεως τῶν μετοχῶν (σσ. 316-321)

Εδώ γίνεται λόγος για τη διπλή υπόσταση των μετοχῶν (μετέχουν και έχουν χαρακτηριστικά και των ονομάτων και των ρημάτων) και δίνονται οι διαφορετικοί τρόποι ανάλυσης των μετοχῶν. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται και για την απόλυτη μετοχή και την ανάλυσή της. Για κάθε κατηγορία μετοχῶν δίνονται παραδείγματα ορισμένα από τα οποία έχουν θρησκευτικό περιεχόμενο.

Κεφάλαιον ΣΤ': Περί τῆς συντάξεως τῶν προθέσεων (σσ. 321-332)

Κάποιες προθέσεις συντάσσονται με μια πτώση, άλλες με δύο και άλλες με τρεις. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται οι: ἀντί, πρό και ἐκ που συντάσσονται με γενική, οι ἐν και σὺν που συντάσσονται με δοτική και οι εἰς και ἀνά που συντάσσονται με αιτιατική. Στη δεύτερη κατηγορία ὧν συντάσσονται με δύο πτώσεις ανήκουν οι: ἀπό, μετά, διά, κατά, περί, ὑπέρ οι οποίες συντάσσονται με γενική και αιτιατική. Τέλος, οι προθέσεις που συντάσσονται με τρεις πτώσεις είναι οι ἐξῆς: ἐπὶ, παρὰ, πρὸς, ὑπό. Για κάθε περίπτωση σύνταξης δίνεται η σημασία που εκλαμβάνει η κάθε πρόθεση π.χ. η πρόθεση ὑπέρ συντασσόμενη με γενική δηλώνει βοήθεια και αἰτία και δίνονται παραδείγματα.

Κεφάλαιον Ζ': Περί τῆς συντάξεως τῶν ἐπιρρημάτων (σσ. 332-341)

Αναφέρονται όλες οι κατηγορίες των επιρρημάτων και οι πτώσεις ή οι εγκλίσεις με τις οποίες συντάσσονται. Κάθε περίπτωση συνοδεύεται από ενδεικτικά παραδείγματα.

Κεφάλαιον Η': Περί τῆς συντάξεως τῶν συνδέσμων (σσ. 342-346)

Σ' αυτό το κεφάλαιο γίνεται λόγος για τους συνδέσμους που αναφέρθηκαν στις σελίδες 164-166 αλλά τώρα γίνεται αναφορά για τις περιπτώσεις κατά τις οποίες τίθεται στο λόγο η κάθε κατηγορία συνδέσμων και τι συνδέει, με ποιες εγκλίσεις τους συναντάμε κ.λπ. Για κάθε κατηγορία δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα π.χ. οι τελικοί σύνδεσμοι χρησιμοποιούνται όταν θέλουμε να δηλώσουμε τέλος ή σκοπό ή αποτέλεσμα ή ενέργεια και συντάσσονται με υποτακτική.

Κεφάλαιον Θ': Περί τῶν διαστολῶν του συντακτικοῦ λόγου (σσ. 346-354)

Δίνεται ο ορισμός των διαστολῶν ως τα γραπτά σημάδια που φανερώνουν ανάβαση ή κατάβαση της φωνῆς, διανάπαυση, ἔμφαση και τη διάθεση του ομιλούντος. Χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες. Ὅσα αναπληρώνουν τον τόνο της ζώσης φωνῆς (ερωτηματικό και επιφωνηματικό), αυτά που διαιρούν τα κῶλα της προτάσεως ή της περιόδου και τις ίδιες τις προτάσεις μεταξύ τους, τα οποία ονομάζονται και στιγμές (τελεία στιγμή, διπλή στιγμή, μέση στιγμή, υποστιγμή ή κόμμα) και τέλος αυτά που συντείνουν στην κατανόηση του γραπτοῦ λόγου (εισαγωγικό, παρένθεση, παύλα, το σημεῖο του διακεκομμένου λόγου, το σημειωτικό και το σημάδι της παραγράφου). Για κάθε ένα από αυτά τα σημάδια των διαστολῶν δίνεται η χρήση του και ενδεικτικά παραδείγματα πολλά από τα οποία είναι ρητά.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α' Περί γυμνασίας Γραμματικῆς ἤτοι Τεχνολογίας(σσ. 355-360)

Ο Δάρβαρης δίνει εδώ τον ορισμό της Τεχνολογίας αναφέροντας ότι αυτή εξετάζει τα μέρη του λόγου καθ' αυτά δηλαδή ως φωνές σύμφωνα με τους κανόνες της ετυμολογίας (ετυμολογική) ή τα θεωρεί ως προτάσεις δηλαδή ως τέλειες έννοιες σύμφωνα με τους κανόνες της σύνταξης (συντακτική). Για να διασαφηνίσει αυτή τη μέθοδο ανάλυσης του λόγου δίνει ένα παράδειγμα το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για εξάσκηση των μαθητῶν. Δίνει μια φράση της οποίας στη συνέχεια κάνει λεπτομερή ανάλυση ετυμολογική και συντακτική.

Β' Συλλογή τινῶν φράσεων καὶ ἰδιωτισμῶν(σσ. 360-381)

Δίνεται ο ορισμός των ιδιωτισμῶν και ακολουθεῖ αλφαβητικός κατάλογος τέτοιου είδους φράσεων.

Γ' Περὶ τῆς κοινῆς στιχουργίας (σσ. 382-395)

Σύμφωνα με τον Δάρβαρη δημιουργούνται στίχοι και στην απλή διάλεκτο όχι κατά την ποσότητα των συλλαβών όπως στην αρχαιότητα αλλά κατά των αριθμό των συλλαβών και κατά το ρυθμό. Αυτοί οι στίχοι ονομάζονται δημοτικοί ή Πολιτικοί. Οι πολιτικοί στίχοι των «παλαιῶν» ήταν σχεδόν πάντα δεκαπεντασύλλαβοι ενίοτε και δωδεκασύλλαβοι, δεν έχουν όμως ομοιοκαταληξία όπως οι τωρινοί στίχοι και έτσι διαφέρουν απ' αυτούς. Οι απλοί στίχοι έχουν συγκεκριμένο ρυθμό-μέτρο. Είναι πεντάμετροι, εξάμετροι, εφτάμετροι κ.λπ., χωρίζονται επίσης σε ανδρικούς και χαλαρούς. Ο Δάρβαρης δίνει παραδείγματα ποιημάτων σε πεντασύλλαβους, εξασύλλαβους κ.λπ. στίχους αναφέροντας κάθε φορά σε τι είδους ποιήματα συνηθίζεται κάθε στίχος. Κάνει λόγο επίσης για μερικά είδη ποιητικού λόγου όπως το επίγραμμα, το αίνιγμα, ο μύθος και κλείνει το κεφάλαιο αναφέροντας πως δεν είχε ως στόχο να κάνει διδασκαλία στην Ποιητική της κοινῆς απλώς θεώρησε ότι αυτή αποτελεί μέρος της Γραμματικής αφού υπάρχει μια ξεχωριστή γλώσσα στη στιχουργία, την οποία καλό θα ήταν να γνωρίζουν οι πρωτόπειροι της απλῆς διαλέκτου.

Δ' Περὶ τῆς παραφθορᾶς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης (σσ. 396-406)

Σ' αυτές τις σελίδες γίνεται λόγος για τις αλλαγές που έχει υποστεί η γλώσσα μας στο πέρασμα των χρόνων. Υπεύθυνους για την «παραφθορά» της γλώσσας ο Δάρβαρης θεωρεί τους Ρωμαίους, τους Φράγκους και τους βαρβάρους, οι οποίοι εισήγαγαν νέες λέξεις, νέους σχηματισμούς λέξεων και νέους τρόπους του λέγειν στη γλώσσα. Ωστόσο, υπάρχουν ακόμη αρκετοί που αγωνίζονται για τον καθαρισμό και τη διόρθωση της γλώσσας τους οποίους θα ήταν ευχής έργο να μιμούνταν περισσότεροι.

Στη συνέχεια, επισημαίνεται ότι υπάρχουν στη γλώσσα δύο διάλεκτοι, μία των πεπαιδευμένων και μία των απαιδευτων όπως και στην αρχαιότητα. Δεν ξέρουμε πόσο πλησιάζει η σημερινή κοινή τη δημόδη των αρχαίων Ελλήνων είναι όμως ξεκάθαρο πως συγκρινόμενη με την καθαρά ελληνική μπορούμε να πούμε ότι είναι

παραφθαρμένη αφού άλλα γράμματα τρέπει, άλλα προσθέτει κι άλλα αφαιρεί. Το ίδιο ισχύει και για τις λέξεις, άλλες τις συγκόπτει, άλλες τις αυξάνει και άλλες τις μεταβάλλει με άλλο τρόπο. Έτσι λοιπόν, ο Δάρβαρης δίνει αρχικά παραδείγματα μεταβολής των γραμμάτων π.χ. περιπτώσεις που το -α τίθεται αντί του -αι ή τρέπεται σε -ε, -η, -ο, -υ ή περιπτώσεις που πλεονάζει ή λείπει από τη αρχή μιας λέξης. Όμοιες περιπτώσεις μεταβολής δίνονται σχεδόν για όλα τα γράμματα. Τέλος, αναφέρονται τα πάθη των λέξεων: πρόθεση, αφαίρεση, επένθεση, συγκοπή, παραγωγή ή προσχηματισμός, αποκοπή, μετάθεση, αντίστοιχο, συναίρεση συναλοιφή των οποίων δίνεται ο ορισμός και παραδείγματα.

Σχετικά με την προφορά της κοινής γλώσσας αξίζει να σημειωθεί ότι, όπως επισημαίνει και ο Cvetkovic-Kurelek, ο Δάρβαρης δίνει οδηγίες για τη σωστή ελληνική προφορά ακολουθώντας τους κανόνες του μελωδικού τονισμού αφού θεωρεί πως η προφορά αρχαίας και κοινής δεν έχει αλλάξει παρά μόνο έχει παραφθαρεί από τους λαούς που προαναφέρθηκαν. Γενικότερα παρατηρείται μια προσπάθεια προσαρμογής της ομιλουμένης στα σχόλια των αρχαιοελληνικών γραμματικών⁴⁶².

Ε' Ανάκρισις παρεφθαρμένων τινῶν λέξεων κατὰ στοιχείον (σσ.406-420)

Το κεφάλαιο αυτό αποτελεί αλφαβητικό κατάλογο λέξεων των οποίων γίνεται ετυμολόγηση και αναφορά σε γράμματα που έχουν τροποποιηθεί, παραφθαρεί, πλεονάζουν κ.λπ. π.χ. ἄρᾱζω από το ἄρᾰσσω το οποίο προέρχεται από το ῥᾰσσω ή ῥήσσω (πλεονασμός του α).

21.3. Συμπεράσματα

Η Γραμματική του Δάρβαρη αποτελεί ένα βιβλίο προορισμένο για τους ομογενείς μαθητές. Στον όρο «Γραμματική» περιλαμβάνει γραμματική και συντακτικό (έτυμολογία και σύνταξις), ενώ στο παράρτημα ο Δάρβαρης κρίνει σκόπιμη την ένταξη ιδιωτισμών, στοιχείων Ποιητικής και στοιχείων που αφορούν την παραφθορά της αρχαίας ελληνικής.

462. V. Cvetkovic-Kurelec, «Η περιγραφή της προφοράς της νεοελληνικής στα γλωσσικά εγχειρίδια των Ελλήνων διαφωτιστών», *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 20ης ετήσιας συνάντησης του ΑΠΘ (23-25/4 1999)*, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 251-252.

Βέβαια υπάρχουν κάποια στοιχεία-ιδιαιτερότητες που αξίζει να επισημανθούν, όπως τα ακόλουθα:

Η ιδιαιτερότητα που αφορά τη δοτική πτώση. Η κλίση των ονομάτων ακολουθεί την αρχαία ελληνική με χρήση των πέντε πτώσεων. Ο Δάρβαρης, ωστόσο, επισημαίνει ότι η χρήση της δοτικής πλέον δεν υφίσταται, καθώς αυτή έχει αντικατασταθεί από γενική ή αιτιατική εμπρόθετη ή απρόθετη. Επειδή, όμως, πολλοί σπουδαίοι τη μεταχειρίζονται στα συγγράμματα, έκρινε αναγκαίο να τη δεχτεί και εκείνος «πρὸς εἶδησιν τῶν πρωτοπείρων».

Σχετικά με τις κλίσεις των ονομάτων, ο Δάρβαρης αναφέρει ότι θα μπορούσαν να περιοριστούν σε πέντε ή έξι το πολύ, ωστόσο ο ίδιος για να γίνει κατανοητός από τους νέους και να συμφωνήσει με τις γραμματικές των Ελλήνων σχημάτισε δέκα. Η κλίση των ονομάτων ακολουθεί ως επί το πλείστον την αρχαία ελληνική, ενώ υπάρχουν και ορισμένα ονόματα με κατεξοχήν νεοελληνικές καταλήξεις. Η κατανομή των ονομάτων στις κλίσεις είναι με μικροδιαφορές αντίστοιχη με άλλα εγχειρίδια με εξαίρεση τα ονόματα που εντάσσονται στη δέκατη κλίση. Τα άλλα εγχειρίδια εντάσσουν σ' αυτή την κλίση μόνο ουδέτερα σε -ας ή -ρας (τέρας), ενώ ο Δάρβαρης εντάσσει ονόματα αποκλειστικά της νέας ελληνικής-βαρβαρικά, όπως τα ονομάζει ο ίδιος π.χ. παπαῖς, παπάδες.

Οι αντωνυμίες ακολουθούν κυρίως την αρχαία ελληνική. Ωστόσο η κλίση των προσωπικών αντωνυμιών αποτελεί μείγμα αρχαίας και νέας ελληνικής (ήμεϊς-(ἐ)σεῖς). Οι κτητικές αντωνυμίες ακολουθούν νεοελληνική μορφολογία και κλίση (ὁ ἐδικός μου).

Στην κλίση των ρημάτων γίνεται χρήση της ευκτικής, αναφέρεται ωστόσο ότι στην κοινή δεν υπάρχει η ευκτική ούτε το απαρέμφατο και αντί αυτών γίνεται χρήση της υποτακτικής ή της οριστικής με κάποια μόρια. Όσον αφορά τους χρόνους επισημαίνεται ότι η κοινή δεν έχει Παρακείμενο και αντί αυτού γίνεται χρήση του Αορίστου. Ωστόσο, γίνεται αναφορά σε έναν Παρακείμενο (ἔχω γράψει) κατά μίμηση της Ιταλικής και Γαλλικής. Δίνονται τρεις τύποι Μέλλοντα: θέλω γράψει, ο ποιητικός θὲ νὰ γράψω και ο δημώδης θὰ γράψω. Στην κλίση των ρημάτων παρατηρούμε την ύπαρξη διπλών αρχαίων και νεοελληνικών τύπων π.χ. γράφουν και γράφουσιν, ἔγραψες και ἔγραψας κ.ά.

Επιπλέον, συναντάμε τα βαρύτονα και περισπώμενα ρήματα, αλλά απουσιάζουν τα ρήματα σε –μι. Ο Δάρβαρης αναφέρει και διαλεκτικούς τύπους, καθώς και κάποιες διαφορές στον σχηματισμό των χρόνων μεταξύ αρχαίας και νέας ελληνικής, ενώ αντίστοιχες διαφορές μεταξύ αρχαίας νέας παρατίθενται και για τη σύνταξη των ουσιαστικών με συγκεκριμένες πτώσεις.

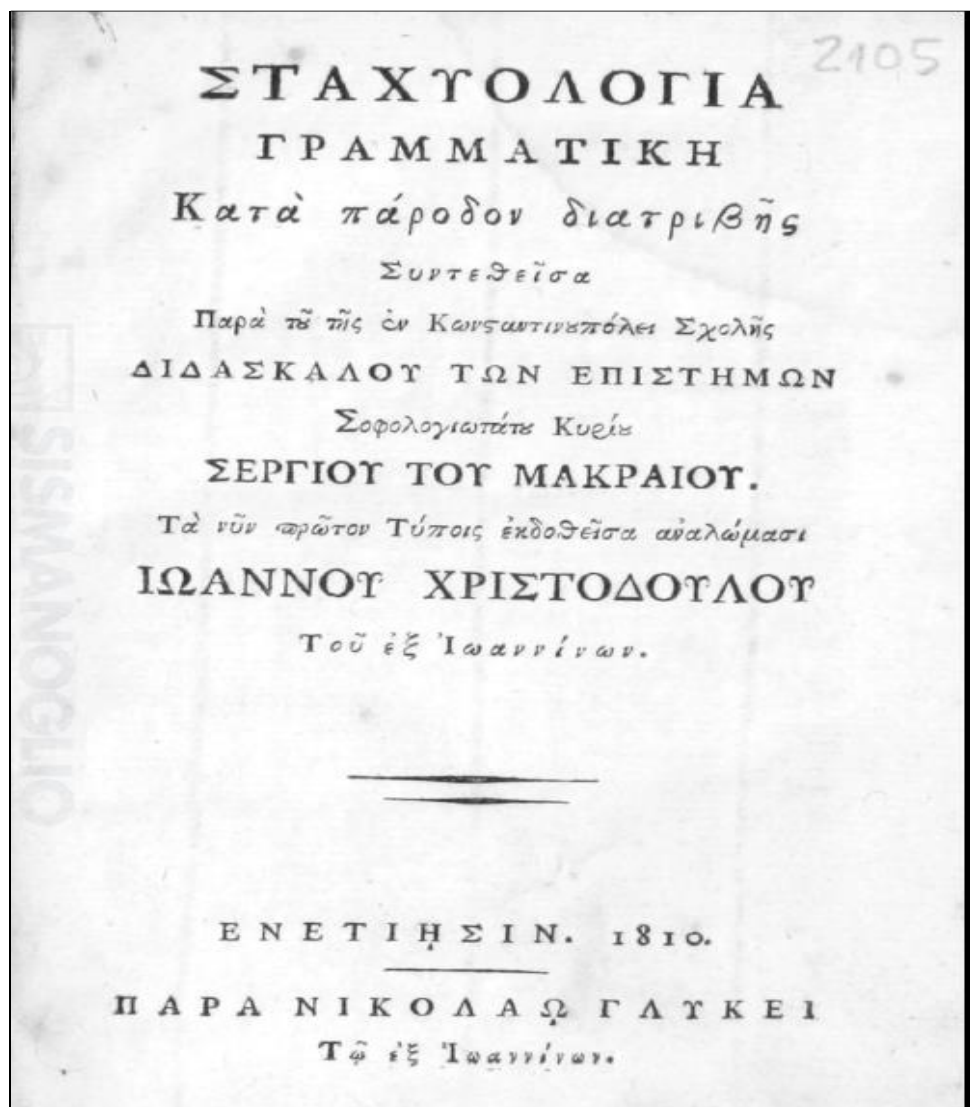
Θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι, παρόλο που έχουμε μια Γραμματική Απλοελληνική και θα αναμέναμε ως επί το πλείστον νεοελληνικούς τύπους, κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Αντίθετα, παρατηρούμε συνύπαρξη αρχαίων και νεοελληνικών στοιχείων. Γενικότερα, το συγκεκριμένο εγχειρίδιο παρουσιάζει μια εικόνα της γλώσσας μεικτή-μεταβατική. Αξιοσημείωτη είναι και η παράθεση των γραμματικών τύπων σε στήλες και πίνακες που οπτικοποιούν τις ομοιότητες και διαφορές των γλωσσικών τύπων (καινοτομία που τον διαφοροποιεί από τις προηγούμενες Γραμματικές), καθώς και η απλοποίηση του γλωσσικού ύφους⁴⁶³. Όλα τα παραπάνω είναι λογικά αν αναλογιστεί κανείς ότι ο καθ' ομολογίαν στόχος του συγγραφέα αποτελεί η ανάδειξη των διαφορών μεταξύ αρχαίας ελληνικής και κοινής⁴⁶⁴.

463. Β. Σειρηνίδου, «Πολιτισμικές μεταφορές και ελληνικές παροικίες, νέες αναγνώσεις μιας παλιάς ιστορίας με αφορμή το παράδειγμα του Δημήτριου Δάρβαρη», *Μνήμων*, 31 (2001), σ. 22.

464. Βλ. Δ. Δάρβαρις, *Γραμματική Απλοελληνική σχεδιαθεῖσα ὑπὸ Δημητρίου Νικολάου τοῦ Δαρβάρεως εἰς χρήσιν τῶν ὁμογενῶν νέων καὶ ἐκδοθεῖσα φιλοτίμῳ δαπάνῃ τῶν κυρίων ἀνταδέλφων Δαρβάρεων, ἐν τῇ ἑλληνικῇ τυπογραφίᾳ Γεωργίου Βενδῶτη, ἐν Βιέννῃ τῆς Αουστρίας 1806*, σσ. v-vii.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΣΕΡΓΙΟΥ ΜΑΚΡΑΙΟΥ

Εικόνα 19: Εξώφυλλο της Γραμματικής του Σέργιου Μακραίου

22.1. Η βιογραφία του Σέργιου Μακραίου (1734/40-1819)

Ο Σέργιος Μακραίος γεννήθηκε στα Φουρνά Αγράφων ή σύμφωνα με άλλες πηγές στην κωμόπολη Μάκρη των Αγράφων πιθανότατα γύρω στο 1734⁴⁶⁵. Για την οικογένειά του υπάρχουν πενιχρές πληροφορίες. Ο πατέρας του ονομαζόταν Μακρής και κατά πάσα πιθανότητα τον έχασε σε μικρή ηλικία, στοιχείο που συνάγεται από την ύπαρξη μιας ετεροθαλούς αδελφής από άλλο πατέρα⁴⁶⁶. Ο ίδιος αναφέρεται στην ιερατική καταγωγή της οικογένειάς του, κάνοντας λόγο για τον θείο του, τον κληρικό Γεώργιο.

Ο Μακραίος μαθήτευσε αρχικά στη σχολή Αγράφων κοντά στον συμπατριώτη του ιερομόναχο Θεοφάνη. Στη συνέχεια μετέβη στα Ιωάννινα, όπου παρακολούθησε τη διδασκαλία του Β. Μπαλάνου, και έπειτα συνέχισε τις σπουδές του στην Αθωνιάδα Σχολή του Αγίου Όρους ως μαθητής του Ευγένιου Βούλγαρη. Εκείνον αντικατέστησε για μικρό χρονικό διάστημα, όταν αυτός αποχώρησε από τη Σχολή. Ο Νεκτάριος Λυτζάς και Αγράφων συνέβαλε ως προστάτης του με την παρέμβασή του στη φοίτηση του τόσο στα Ιωάννινα όσο και στην Αθωνιάδα Σχολή⁴⁶⁷.

Από τον Αύγουστο του 1759 διετέλεσε γραμματέας του Αρχιεπισκόπου Ανανία στην Προικόνησο. Αργότερα, ταξιδεύει στην Κωνσταντινούπολη, προκειμένου να παρακολουθήσει τα μαθήματα θεολογίας, τα οποία παρέδιδε τότε ο Ευγένιος Βούλγαρης στην Πατριαρχική Σχολή. Κατά την ίδια περίοδο εργάζεται ως οικοδιδάσκαλος στο σπίτι του Χρυσόσκουλου Ραλέτου, πρώτου διερμηνέα του Ενετού πρέσβη⁴⁶⁸.

Μετά την αποχώρηση του Βούλγαρη από τη Σχολή το 1761, οι πληροφορίες για τη δράση του Μακραίου είναι συγκεχυμένες. Στα 1774 του γίνεται πρόσκληση από τον δάσκαλο Θεοφάνη να διδάξει στα Άγραφα, ο ίδιος όμως αρνείται, αποβλέποντας σε κάποια θέση με μεγαλύτερο κέρδος. Οι γνωριμίες του, άλλωστε, με

465. Π Αραβαντινός, *Βιογραφική Συλλογή λογίων της Τουρκοκρατίας*, (επιμ.) Κ.Θ. Δημαράς, εκδ. Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1960, σ. 104.

466. Ν.Γ. Ζαχαρόπουλος, «Έλληνες λόγιοι της Τουρκοκρατίας: Σέργιος Μακραίος, ο διδάσκαλος τῶν ἐπιστημῶν ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Ἀκαδημίᾳ», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, 53, Αθήνα 1970, σσ. 49-50.

467. Ν.Γ. Ζαχαρόπουλος, *ό.π.*, σ. 51.

468. Π Αραβαντινός, *ό.π.*, σ. 104.

σχολικούς και πατριαρχικούς κύκλους ήδη από το 1760 έτρεφαν αυτή του τη φιλοδοξία⁴⁶⁹.

Κατά την περίοδο της διαμονής του στην Κωνσταντινούπολη φαίνεται πως διαμένει στο Φανάρι, στο Αγιοταφίτικο Μετόχιο, όπου είχε εξασφαλίσει δωρεάν σίτιση. Ο ίδιος αναφέρει σε επιστολή του το 1777 προς τον Αγγιάλου Ιωακείμ, πως για πέντε περίπου μήνες περιπλανιόταν ανά τόπο με αμοιβή, πιθανόν ως οικοδιδάσκαλος ή γραμματικός. Λίγο νωρίτερα γράφει στον Χρύσανθο Αιτωλό πως κλήθηκε να διδάξει στην Πατριαρχική Σχολή, αλλά αρνήθηκε⁴⁷⁰. Το γεγονός αυτό προβληματίζει σχετικά με την ειλικρίνεια των προθέσεων του, εφόσον γνωρίζουμε ότι επεδίωκε αυτή τη θέση για πολύ καιρό και οδηγεί στο συμπέρασμα πως πιθανότατα οι συζητήσεις να μην κατέληξαν σε συμφωνία σχετικά με την αμοιβή ή την εσωτερική λειτουργία της Σχολής. Ωστόσο, τον Δεκέμβριο του 1779 έχει ήδη αναλάβει τη διεύθυνση της Σχολής.

Αξίζει να σημειωθεί πως οι απόψεις των μελετητών για την ακριβή ημερομηνία έναρξης των διδακτικών καθηκόντων του Σέργιου Μακραίου δίστανται. Κάποιες πηγές μάς παρέχουν πληροφορίες ότι ηγείται του φιλοσοφικού τμήματος με αφετηρία το 1778, το έτος δηλαδή που αυτό συστάθηκε, ενώ σύμφωνα με άλλες πηγές η διδακτική του δράση τοποθετείται πολύ νωρίτερα, στα 1770 ή 1775.

Ο Σέργιος Μακραίος παραμένει στη διεύθυνση της Φιλοσοφικής Σχολής, μέχρι τη στιγμή που αυτή καταργείται, το έτος 1790 και στη συνέχεια αναλαμβάνει τη διδασκαλία των γραμματικών κατά το διάστημα 1790-93⁴⁷¹. Νωρίτερα, το 1772, είχε απορρίψει πρόταση για διδασκαλία στις σχολές της Χίου και των Αγράφων εξαιτίας της μη ικανοποιητικής γι' αυτόν προσφερόμενης αμοιβής. Κατά τη διδακτική του σταδιοδρομία στην Κωνσταντινούπολη είχε πολύ καλές αποδοχές, τις οποίες αύξησε κατακόρυφα μετά από την εκπεφρασμένη επιθυμία του για πιθανή του αποχώρηση. Πράγματι, το 1793 αποχωρεί από τη Σχολή λόγω δυσχερειών που προκύπτουν, πιθανότατα στη συνεργασία του με άλλους διδασκάλους, και αποσύρεται στο νέο ιδιόκτητο σπίτι του κοντά στον Άγιο Ιωάννη των Σιναϊτών⁴⁷².

469. *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 5, εκδ. Αθ. Μαρτίνο, Αθήνα 1964, σ. 512.

470. *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, ό.π., σ. 511.

471. Απ.Β. Δασκαλάκης, *Οι Έλληνες λόγιοι επί τουρκοκρατίας και η συμβολή των εις την απελευθέρωσιν. Μέρος Β΄. Από τον Αδαμάντιο Κοραή μέχρι του 1821 (οι διδάσκαλοι του γένους)*, Αθήναι 1958, σ. 179.

472. Ν.Γ. Ζαχαρόπουλος, ό.π., σ. 59.

Σε επιστολή του το 1794 προς τον Πατριάρχη Γεράσιμο Γ΄ εκφράζει τη δυσaréσκειά του για την αποχώρηση του από τα εκπαιδευτικά δρώμενα της Σχολής, αιτιάζεται τους αντιπάλους του και τους αποδίδει ευθύνες για την παρακμή της Σχολής. Η ενέργειά του αυτή συμβάλλει στην πρόσληψή του εκ νέου στη Σχολή ως διδασκάλου των γραμματικών και ίσως διευθυντή το ίδιο έτος. Παραμένει εκεί με κάποια διαλείμματα έως το 1801, όταν πλέον παραιτείται και αποσύρεται στο Αγιοταφίτικο Μετόχιο μέχρι τον θάνατό του, τον Μάρτιο του 1819⁴⁷³.

Ο Σέργιος Μακραίος δεν δημιούργησε οικογένεια. Μέρος της αξιόλογης περιουσίας του, που υπερέβαινε τα 25.000 γρόσια, κληροδοτήθηκε σε συγγενείς του, ενώ τα υπόλοιπα περιήλθαν στον Πανάγιο Τάφο, καθώς και σε κάποιες μονές του Αγίου Όρους και της πατρίδας του. Στη διαθήκη του δεν συμπεριέλαβε την Πατριαρχική Σχολή και άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα⁴⁷⁴.

Η διδασκαλία του Μακραίου στην Κωνσταντινούπολη θεμελιώθηκε κατά κύριο λόγο στα μαθήματα λογικής, φυσικής, μαθηματικών, ποιητικής και φιλοσοφίας. Κατά τις παραδόσεις στηρίχθηκε ως επί το πλείστον στη *Λογική* και την *Επίτομη Φυσική* του Βλεμμύδη, στα κατά Κορυδαλέα έργα του Αριστοτέλη όσο και σε δικά του συγγράμματα (*Ορθόδοξος Υμνωδός*, *Σταχυολογία Γραμματική* κ.ά.), που εξέδωσε για διδακτικούς σκοπούς⁴⁷⁵.

Όπως φαίνεται και από την επιλογή των παραπάνω εγχειριδίων, ο Μακραίος ακολούθησε τις θέσεις των δασκάλων της προηγούμενης περιόδου παραμένοντας ανεπηρέαστος από το σύστημα και τις ιδέες του Ευγένιου Βούλγαρη και αγνοώντας τις νεωτεριστικές προσεγγίσεις του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Αυτή του η στάση αντικατοπτρίζεται στο ευρύτερο συγγραφικό του έργο, το οποίο περιλαμβάνει εκτός από διδακτικά εγχειρίδια επιπλέον και εκκλησιαστικά κείμενα. Ενδεικτικό των απόψεών του είναι το έργο του *Τρόπαιον εκ της Ελλαδικής πανοπλίας κατά των οπαδών του Κοπερνίκου* (Βιέννη το 1797), με το οποίο προσπαθούσε να αναιρέσει την ηλιοκεντρική θεωρία του Κοπερνίκου, προκαλώντας έντονες αντιδράσεις⁴⁷⁶. Αυτό του το εγχείρημα έβλαψε την υπόληψη του λογίου, τον επέβαλε ωστόσο στην εποχή του ως έναν από τους κύριους εκπροσώπους της συντηρητικής μερίδας⁴⁷⁷.

473. <http://old.lib.uoa.gr/hellinonmimon/authors/Makraeos.htm> τελευταία πρόσβαση Απρίλιος 2016.

474. Θρησκευτική Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, ό.π., σ. 512.

475. Θρησκευτική Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, ό.π., σ. 512.

476. Ν.Γ. Ζαχαρόπουλος, ό.π., σ. 64.

477. Γ. Κουρνούτος (επιμ.), *Λόγιοι της Τουρκοκρατίας*, τόμ. Β΄, εκδ. Ιωάννου Ν. Ζαχαροπούλου, Αθήνα 1956, σ. 301.

22.2. Σταχυολογία γραμματική κατά πάροδον διατριβής του διδασκάλου τῶν ἐπιστημῶν Σέργιου Μακραίου

22.2.1.Θεωρητικό πλαίσιο της Γραμματικής του Σέργιου Μακραίου

Όταν ο Σέργιος Μακραίος συνέταξε τη Γραμματική του κυριαρχούσαν ήδη στα σχολεία οι Γραμματικές του Θεοδώρου Γαζή και του Κωνσταντίνου Λάσκαρη, θεωρούνταν, ωστόσο, από πολλούς στοχαστές ξεπερασμένες και ανεπαρκείς. Κάποιες νέες προσπάθειες που έγιναν στις αρχές του 19ου αι., για να καλυφθούν τα κενά και οι ελλείψεις δεν φαίνεται να ικανοποίησαν τις απαιτήσεις των φωτισμένων λογίων, που κινούνταν στα δεδομένα της «Φιλοσοφικής Γραμματικής». Πονήματα των «μαθητών του Λ. Φωτιάδη στο Βουκουρέστι»⁴⁷⁸, καθώς και η «Γραμματική Τερψιθέα» του Νεοφύτου Δούκα αντιμετωπίστηκαν με απαξίωση από τους οπαδούς του Γαλλικού Διαφωτισμού.

Στα εγχειρίδια της Φιλοσοφικής Γραμματικής ανήκει το έργο του Σέργιου Μακραίου. Μια φιλοσοφική γραμματική ως προς τη φύση της συνιστά μία γραμματική του νοήματος. Έργο της είναι η αποκατάσταση του νοήματος, η παρουσίαση δηλαδή λέξεων, σημασιών, εκφράσεων ή ευρύτερων σχημάτων λόγου, η ανάλυσή τους, και η ανασύνθεση των τάξεων του νοήματος, ανεξάρτητα από τον τύπο (λέξη, φράση, πρόταση, κεφάλαιο) και τον τρόπο εκφοράς. Έτσι, αν η τυπική Γραμματική είναι μια διαδρομή στη διατύπωση, η φιλοσοφική Γραμματική είναι μια διαδρομή πάνω στο νόημα, μονάδα που υπερβαίνει τη σημασία.

22.2.2.Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου

Η «Σταχυολογία Γραμματική» του Σέργιου Μακραίου εκδόθηκε το 1810 από το τυπογραφείο του Νικολάου Γλυκή στη Βενετία. Σύμφωνα με τον Φ. Ηλιού υπάρχει πληροφορία για επανέκδοση του βιβλίου από την τυπογραφία Γλυκή το έτος 1820 αλλά ο ίδιος θεωρεί πως δεν πρέπει να είναι ακριβής⁴⁷⁹. Αποτελείται από 111 αριθμημένες σελίδες και χωρίζεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο γίνεται μια αναφορά στα μέρη του λόγου αλλά αναλύεται κυρίως ο συγκεκριμένος λόγος τους. Το δεύτερο μέρος

478. J.D. Thompson, *Organizations in action: Social science bases of administrative theory* Vol. 1, Transaction publishers, New Branswick (U.S.A.) and London (U.K.) 2011, σ. 54.

479. Φ. Ηλιού, *Ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα: βιβλία φυλλάδια*, εκδ. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1997, σ. 285.

αφορά τους συνδέσμους και τη σύνταξή τους, ενώ το τρίτο μέρος εστιάζει στα σχήματα λόγου.

22.2.3. Διάταξη και η παρουσίαση της ύλης

Το εγχειρίδιο ξεκινά με ένα προλογικό σημείωμα, στο οποίο ο Σέργιος Μακραίος αναφέρει τη δυσκολία που ενυπάρχει στο εγχείρημα κάποιου συγγραφέα να εντυπώσει στη «γραμματική τέχνη», την ενδελεχή δηλαδή μελέτη της γλώσσας. Στη συνέχεια επισημαίνει ότι οι περισσότεροι συντάκτες βιβλίων γραμματικής ασχολήθηκαν κυρίως με τον σχηματισμό των κλίσεων, με κανόνες, τύπους, ενώ με τη σύνταξη ασχολήθηκαν λίγοι. Κάνει αναφορά σε βιβλία γραμματικής, που έχουν προηγηθεί όπως του Μιχαήλ Σύγκελλου⁴⁸⁰, του Απολλώνιου Δύσκολου και του Θεόδωρου Γαζή⁴⁸¹, του Λάσκαρη, του Νεόφυτου Πελοποννήσιου⁴⁸², του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, του Ανανία Αντιπάριου, τα περισσότερα από τα οποία επαινεί και κλείνει αναφέροντας ότι προσφέρει και αυτός το δικό του δείγμα δουλειάς ελπίζοντας ότι θα ωφελήσει όσους το μελετήσουν.

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ (σσ. 5-41)

Το καθαυτό μέρος της Γραμματικής ξεκινά με αναφορά στα οκτώ μέρη του λόγου. Ο Σέργιος Μακραίος αναφέρει ότι τα επίθετα συμφωνούν με τα ονόματα σε πτώση και αριθμό. Τα ονόματα σε ευθεία πτώση συνοδεύουν το ρήμα, ενώ τα ονόματα σε πλάγια πτώση τοποθετούνται μπροστά από το ρήμα. Η πλάγια πτώση ονομάζεται μεταβατική και το ρήμα μεταβατικό. Τα ρήματα που δεν συνοδεύονται από πλάγια πτώση ονόματος χαρακτηρίζονται αμετάβατα. Το υποκείμενο των αμετάβατων ρημάτων δηλώνει ενέργεια ή πάθος ή έξη, ενώ τα μεταβατικά ρήματα είναι εκείνα, που μεταβιβάζουν σε κάποιο άλλο πρόσωπο ή πράγμα την ενέργεια ή το πάθος.

480. Ο Μιχαήλ ο Σύγκελλος έζησε το πρώτο μισό του 9ου αι. μ.Χ. και ήταν συγγραφέας θεολογικών και φιλολογικών έργων. Μεταξύ άλλων, έγραψε ένα απλό και πολύ δημοφιλές εγχειρίδιο σύνταξης, το «*Μέθοδος περί της του λόγου συντάξεως*» ("Η σύνταξη της πρότασης").

481. Η Γραμματική του Θεόδωρου Γαζή είναι χωρισμένη σε τέσσερα βιβλία. Το πρώτο περιέχει τις κλίσεις των ονομάτων και των άλλων κλιτών μερών του λόγου με τρόπο πολύ συνοπτικό. Στο δεύτερο βιβλίο επαναλαμβάνονται τα ίδια με ακριβέστερες παρατηρήσεις. Το τρίτο πραγματεύεται την προσωδία και ορθογραφία, ενώ το τέταρτο αναφέρεται με μεγάλη συντομία στη σύνταξη.

482. Στον Νεόφυτο τον Πελοποννήσιο ή Κausοκαλυβίτη ανήκει το έργο «*Θεοδώρου Γραμματικής Εισαγωγή των εις τέσσαρα εις το τέταρτον υπόμνημα*», το οποίο τυπώθηκε στο Βουκουρέστι το 1768. Το έργο αποτελεί υπόμνημα στο τέταρτο βιβλίο της Γραμματικής του Θεόδωρου Γαζή.

Διαίρεσις τοῦ Λόγου (σ. 6)

Ο Σέργιος Μακραῖος διαιρεῖ το λόγο αρχικά σε απλό και συγκείμενο. Ο απλός με τη σειρά του διαιρεῖται σε μεταβατικό και αμετάβατο. Υποδιαιρεῖται ο μεταβατικός λόγος στον κάτ' ἐκπομπήν, τον κατ' εἰσπομπήν και στον κατὰ περιποίησιν. Τρεις εἶναι και οι πλάγιες πτώσεις. Ἡ αιτιατική αντιστοιχεῖ στο πρώτο ἀπὸ τα παραπάνω εἶδος λόγου, ἡ γενική στο δεύτερο και ἡ δοτική στο τρίτο, τον κατὰ περιποίησιν μεταβατικό λόγο. Αναφέρεται ἐπίσης, ὅτι ο τρόπος κλίσης της κάθε πτώσης ξεχωριστά παρουσιάζεται στη Γραμματική του Θεόδωρου (ενν. Γαζή).

Περὶ Συγκειμένων (σ. 6)

Τα συγκείμενα-συμφραζόμενα διαμορφώνονται με βάση το πάσχον πρόσωπο, και το πράγμα που δέχεται την ενέργεια, τον τόπο και τον χρόνο στους οποίους εκτελείται ἡ ενέργεια ἢ υφίσταται το πάθος, καθώς και με τον τρόπο με τον οποίο λαμβάνουν χώρα τα παραπάνω και την αἰτία που τα προκαλεῖ.

Διαίρεσις τῶν Συγκειμένων (σ. 7)

Τα συγκείμενα επιμερίζονται στις εξῆς κατηγορίες: 1) διαβατικό 2) αιτιολογικό 3) απλό ελλειπτικό, τροπικό και οργανικό 4) ελλειπτικό απαρεμφατικό και συγκατηγορηματικό.

Καί ἄλλως (σ. 7)

Ο λόγος εξασφαλίζει την πληρότητά του, ὅταν δηλώνονται το πρόσωπο, το πράγμα, ο χρόνος, ο τρόπος, ἡ αἰτία.

Περὶ τοῦ διαβατικοῦ συγκειμένου (σ. 7)

Γίνεται αναφορά, σύμφωνα με τον Σέργιο Μακραῖο, σε διαβατικό συγκείμενο λόγο ὅταν το πρόσωπο μεταβιβάζει την ενέργεια σε ἄλλο πρόσωπο ἢ πράγμα ὅπως στις παρακάτω προτάσεις: *δίδωμί σοι χρυσίον, διδάσκω σε γραμματικά*. Ο λόγος ονομάζεται διαβατικός, αφοῦ μεταφέρεται ἡ ενέργεια του ρήματος στο πράγμα, που τίθεται σε πτώση αιτιατική. Ο διαβατικός συγκείμενος αποτελεί ἴδιον των μεταβατικῶν ρημάτων.

Περὶ τοῦ ἐλλειπτικοῦ πρώτου (σ. 8)

Το πρώτο εἶδος ἐλλειπτικοῦ συγκείμενου συνοδεύεται ἀπὸ πρόθεση ἢ ἄλλο μόριο καὶ εἶναι δηλωτικὸ τῆς αἰτίας ἢ τῆς λύσης, τῆς συμμετοχῆς καὶ τῆς πλησμονῆς.

Περὶ πτώσεων κ' πρώτον περὶ Γενικῆς (σ. 8)

Ἡ γενικὴ ἀποτελεῖ σημαντικὴ πτῶση στὸν λόγο καὶ διακρίνεται στὶς ἐξῆς κατηγορίες:
α) κτητικὴ δηλ. κτηματολογούσα ἢ κτητορολογούσα β) τοῦ ενεργούντος καὶ πάσχοντος προσώπου δηλωτικὴ γ) αιτιολογικὴ δ) διαιρετικὴ ε) τοῦ προσώπου ποὺ ενεργεῖ ἢ πάσχει.

Περὶ γενικῆς αἰτιολογούσης (σ. 9)

Ἡ γενικὴ αιτιολογεῖ καὶ πολλὰς φορές μετὰ τὴ συνοδεία τῶν προθέσεων. Δηλώνει τὸ ποιητικόν, τὸ υλικόν, τὸ εἰδικόν, τὸ οργανικόν αἶτιον. Ἡ γενικὴ στὸ «δέομαι σου» ὀρίζεται ὡς γενικὴ τῆς χρείας-ανάγκης. Ἡ γενικὴ στὶς φράσεις «τῆς δεήσεως ἢ χρεία» καὶ «κατηγορῶ σου κλοπῆς» εἶναι ποιητικόν αἶτιον. Ἡ γενικὴ στὴ φράση «διδάσκω σε τοῦ καλοῦ» ὀρίζεται ὡς γενικὴ τοῦ τελικοῦ αἰτίου ἐνῶ στὴ φράση «ὠνοῦμαι πυρούς στατήρων τριῶν» ὡς γενικὴ οργανικὴ. Σύμφωνα μετὰ τὰ παραπάνω, ὁ Σέργιος Μακράιος ἀποφαίνεται ὅτι ἡ αἰτία δηλώνεται ἐλλειπτικά ἐνῶ καταλήγει πῶς ἡ οργανικὴ καὶ κυρίως ἡ τροπικὴ πολλὰς φορές ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὴν αιτιατικὴ καὶ κυρίως τὴ δοτικὴ.

Περὶ δοτικῆς (σ. 9)

Ἡ δοτικὴ κατηγοριοποιεῖται σὲ περιποιητικὴ καὶ χαριστικὴ, τοῦ δρώντος προσώπου, ἀκόμα ἀποδίδει τὸ εἰδικόν καὶ οργανικόν αἶτιον, τροπικὴ, χρονικὴ καὶ συνεκδοχικά προσδιορίζει τὸ μέρος ἐνός συνόλου.

Περὶ αἰτιατικῆς σ. 10)

Ἡ αιτιατικὴ εἶναι κυρίως παθητικὴ, καθὼς στὴν ἀπλὴ ενεργητικὴ σύνταξη εἶναι ἐκείνη ποὺ δέχεται τὴν ἐνέργεια τοῦ ρήματος. Ἡ πρόθεση «διὰ» συνοδεύεται ἀπὸ

αιτιατική πτώση ενώ, χωρίς να συνοδεύεται από προθέσεις, η αιτιατική δηλώνει τον τρόπο και τον χρόνο.

Περὶ ὀργανικοῦ συγκειμένου (σ. 10).

Η δοτική δηλώνει τον τρόπο και το ὄργανο. Για παράδειγμα: δίδωμι σοι χειρὶ, διδάσκω σε τύχῃ ἀγαθῇ, φθόνῳ οὐκ ἐπαινεῖ Κλέων τ' ἀγαθὰ.

Περὶ τοῦ δευτέρου ἐλλειπτικοῦ (σ. 11)

Το ἐλλειπτικό συγκείμενο της δεύτερης κατηγορίας περιλαμβάνει την αιτιατική, που δηλώνει τον τρόπο ή τον χρόνο.

Περὶ τοῦ ἀπαρεμφατικοῦ συγκειμένου (σ. 11)

Το ἀπαρεμφατικό συγκείμενο περιλαμβάνει ἀπαρέμφατο εἰδικό ή τελικό ενός μεταβατικού ή ἀμετάβατου ρήματος.

Περὶ ἀπαρεμφάτου (σ. 11).

Το ἀπαρέμφατο διακρίνεται σε ονοματικό, εἰδικό και τελικό. Το ονοματικό συντάσσεται με ονόματα ὡς τα ἀπλά ονόματα π.χ. καλός ἰδεῖν και με μεταβατικά ρήματα, ὡς το φιλεῖ ἀναγιγνώσκειν και προσδιορίζει την ἐνέργεια, το πάθος ή ἀπλώς την ιδιότητα του ρήματος. Το εἰδικό ἀπαρέμφατο ἐξαρτάται ἀπό ρήματα γνωστικά, δοξαστικά, λεκτικά και ἀφηγηματικά ενώ το τελικό ἀπό ρήματα ἐφετικά, δυνητικά, ορεκτικά και γενικά πρακτικά ρήματα.

Περὶ συγκατηγορηματικοῦ συγκειμένου (σ. 12).

Κάθε φορά που το ἐπίρρημα πρόσκειται στο ρήμα, το συγκείμενο ορίζεται ὡς προσρηματικό. Ὄταν ὅμως κάποια πτώση ονόματος με πρόθεση συνοδεύει το ρήμα τότε το συγκείμενο ονομάζεται ἐτεροτελές. Το σύνολο ἐπιρρηματικό και πτωτικό με συνοδεία πρόθεσης ονομάζεται συγκατηγορηματικό.

Περὶ διαστολῆς τῶν συγκειμένων (σ. 12).

Ο Σέργιος Μακραίος καταλήγει επαγωγικά με βάση τα προηγούμενα στο συμπέρασμα ότι τα συγκείμενα χωρίζονται σε διάφορες κατηγορίες ανάλογα με τις περιστάσεις.

Περὶ ἀλλαγῆς καὶ μεταπτώσεως τοῦ συγκειμένου (σσ. 12-13).

Ο Σέργιος Μακραίος διαπιστώνει με αφετηρία την παραπάνω ανάλυση πως το διαβατικό μεταβάλλεται σε συγκατηγορηματικό. Το αιτιολογικό ή γενικά το ελλειπτικό συγκατηγορούμενο μόλις προσλάβει κάποια πρόθεση ή μόριο μετατρέπεται σε συγκατηγορηματικό. Με τον ίδιο τρόπο μεταβάλλεται και το οργανικό συγκείμενο. Παράλληλα, το ελλειπτικό συγκείμενο της δεύτερης κατηγορίας μόλις λάβει κάποια πρόθεση ονομάζεται ετεροτελές. Επιπροσθέτως, το απαρεμφατικό συγκείμενο αλλάζει μέσω της ανάλυσεως: το τελικό απαρέμφατο αναλύεται σε πρόταση με το ἵνα και το υποτακτικό ρήμα. Το ειδικό απαρέμφατο με το ὅτι και οριστικό ρήμα.

Περὶ τῆς ἐν μεταβολῇ τῶν συντάξεων καὶ ἐν διαφόροις ὡς εἰπεῖν τῶν λόγων ἰσοδυναμίας (σ. 14).

Ο Σέργιος Μακραίος διατυπώνει την άποψη πως σε συνάρτηση με τα υπόλοιπα θετικά στοιχεία της ελληνικής γλώσσας, που χαρακτηρίζουν την ευφράδειά της θα πρέπει να προστεθεί η δυνατότητα να αποδοθεί το ίδιο νόημα με ποικίλους και εναλλακτικούς τρόπους.

Περὶ μεταβολῆς καὶ ἰσοδυναμίας τοῦ διαβατικοῦ (σ. 14).

Ο διαβατικός συγκείμενος λόγος, σύμφωνα με τον Σέργιο Μακραίο, επιδέχεται μεταβολή μόνο στην παθητική σύνταξη, παραμένοντας ο ίδιος στη σημασία. Για παράδειγμα, «ὁ Φιλόπονος διδάσκει τὸν Πέτρο γραμματικά» και «ὁ Πέτρος διδάσκεται ὑπὸ τοῦ Φιλοπόνου γραμματικά», «ἀξιῶ σε τιμῆς», «σὺ ἀξιῇ παρ' ἐμοῦ τιμῆς».

Περὶ μεταβολῆς καὶ ἰσοδυναμίας τοῦ χρονικοῦ συγκειμένου (σσ. 15-16).

Το χρονικό συγκείμενο αποδίδεται μέσω των τριών πτώσεων είτε ελλειπτικά είτε μαζί με πρόθεση αλλά και μέσω επιρρημάτων. Ο Ενεστώτας, ο Παρωχικός και ο Μέλλοντας εκφράζουν τον χρόνο και εξετάζονται με κριτήρια τον χρόνο είτε στην αρχή, είτε εν εξελίξει, είτε στο τέλος, την κίνηση και τη στάση. Ο χρονικός συγκείμενος λόγος επιμερίζεται σε προσδιορισμό του ορισμένου ή μερικού, του αόριστου και του ολικού. Ο χρόνος προσδιορίζεται ακόμη από τα ρήματα, τα μόρια, προθέσεις που συνοδεύουν ονόματα και τα επιρρήματα.

Περὶ ποσοῦ χρόνου ὀρισμένου καὶ ἀορίστου ὅπως πτωτικῶς ἔχει (σσ. 16-17).

Ο ορισμένος χρόνος δηλώνεται με γενική ελλειπτικά και με δοτική και αιτιατική και ελλειπτικά αλλά και με προθέσεις. Ο αόριστος χρόνος δηλώνεται ὁμοια με τον ορισμένο. Για κάθε περίπτωση δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Περὶ μεταβολῆς καὶ ἰσοδυναμίας τοῦ ἐκ τῶν τοπικῶν συγκειμένου (σσ. 17-18).

Τα τοπικά συγκείμενα σύμφωνα με τον Σέργιο Μακραίο εκφράζονται με επιρρήματα, προθέσεις και πλάγιες πτώσεις. Όλοι οι τοπικοί προσδιορισμοί είτε εκφράζουν την κίνηση από τόπο, είτε τη στάση, είτε την κίνηση σε τόπο, συνοδεύουν τα κατάλληλα ρήματα. Σημειώνει, επίσης, πως μετατρέπονται εύκολα τα επιρρήματα σε εμπρόθετα σύνολα ενώ οι πλάγιες πτώσεις μετατρέπονται σε εμπρόθετα σύνολα, προσδιοριστικά του τόπου. Παρατίθενται ενδεικτικά παραδείγματα.

Περὶ μεταβολῆς καὶ ἰσοδυναμίας τοῦ τροπικοῦ συγκειμένου (σσ. 18-19).

Το τροπικό συγκείμενο αποδίδεται ορισμένα και αόριστα είτε με επιρρήματα, είτε με ονόματα ελλειπτικά, είτε με εμπρόθετα σύνολα. Τα εμπρόθετα σύνολα που δηλώνουν τρόπο εκφέρονται με γενική, όταν πρόκειται για τις κάτωθι προθέσεις: ἐκ, ἀπό, μετά, διά, επί. Εκφέρονται με δοτική, στις περιπτώσεις των προθέσεων ἐν, σύν, ἐπί ενώ με αιτιατική όταν οι προθέσεις είναι η εἰς και η κατά. Είναι δυνατή η μετατροπή από τα εμπρόθετα σύνολα σε πλάγιες πτώσεις και για κάθε περίπτωση δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Περὶ τοῦ αἰτιῶδους συγκειμένου (σ. 19).

Υπάρχουν πολλά εἶδη αἰτίου. Το ποιητικό αἴτιο εκφράζει την πηγή της ενέργειας, του πάθους ἢ της ἐξέως. Το ειδικό εκφράζει την αἰτία, το υλικό την ὕλη που αποκτά ο λόγος, το τελικό τον σκοπό της πράξης και το οργανικό φανερώνει το ὄργανο. Τα παραπάνω δηλώνονται ενίοτε με επιρρήματα, με πλάγιες πτώσεις και με εμπρόθετα σύνολα.

Περὶ μεταβολῆς καὶ ἰσοδυναμίας τοῦ συγκειμένου λόγου μετὰ τῆς ποιητικῆς αἰτίας (σσ. 19-20).

Το ποιητικό αἴτιο στην ενεργητική σύνταξη εκφέρεται ως το δρῶν υποκείμενο ενώ στην παθητική σύνταξη πλαγίως. Το ἄμεσο ποιητικό αἴτιο συντρέχουν και ἄλλα ομοειδή ἢ ετεροειδή ποιητικά αἰτία, τα λεγόμενα προκαταρκτικά, τα συνεργά και υπουργά. Το ποιητικό αἴτιο εκφράζεται είτε επιρρηματικῶς είτε με εμπρόθετα σύνολα. Με πτώση γενική εκφράζεται ἡ ενέργεια ἢ το πάθος. Στην περίπτωση πρότασης ὅπως «μέμφομαι σε ἀχαριστίας» ἡ ἀχαριστία εἶναι προκαταρκτικό ἢ ετεροειδές αἴτιο της μομφῆς. Το ἴδιο ἰσχύει και στην πρόταση «κατηγορῶ σου κλοπῆς», ὅπου ἡ κλοπή εἶναι προκαταρκτικό αἴτιο της κατηγορίας.

Περὶ μεταβολῆς καὶ ἰσοδυναμίας τοῦ συγκειμένου λόγου προσλαβόντος τὸ ὑλικόν αἴτιον (σ. 21).

Σύμφωνα με τον Σέργιο Μακραίο ἡ ὕλη, ἀπὸ την οποία εἶναι κατασκευασμένο κάτι ἢ χαρακτηρίζεται εκ φύσεως, είτε αποδίδεται με εμπρόθετα σύνολα είτε με πλάγιες πτώσεις γενικῆς και δοτικῆς. Ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα.

Περὶ μεταβολῆς καὶ ἰσοδυναμίας τοῦ συγκειμένου λόγου προσλαβόντος τὸ ὑλικόν αἴτιον (σ. 22).

Το ειδικό αἴτιο αποδίδεται με πλάγια πτώση γενικῆς ἢ με εμπρόθετα σύνολα και πτώση δοτική και αιτιατική καθώς και με μετοχή καθώς και με το καθ' ὅτι ἢ ἐπεὶ + ρήμα. Ο συγκείμενος αὐτός λόγος λέγεται και ειδικός.

Περὶ μεταβολῆς καὶ ἰσοδυναμίας τοῦ συγκειμένου λόγου προσημαίνοντος τὸ τελικόν αἷτιον (σσ. 22-23).

Το τελικό αίτιο αποδίδεται με γενική και τις προθέσεις ἔνεκα και ὑπέρ, με δοτική και την πρόθεση ἐπί, με αιτιατική και τις προθέσεις ἐπί και προς. Αποδίδεται παράλληλα με απαρέμφατο, με μετοχή και με ανάλυση. Ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα.

Περὶ τοῦ ὀργανικοῦ συγκειμένου (σ. 23).

Το οργανικό αίτιο αποδίδεται μόνο με τη δοτική και με τα εμπρόθετα σύνολα της γενικής και δοτικής. Η γενική συντάσσεται με τις προθέσεις ἀπό, διά, μετά, ενώ η δοτική με την πρόθεση ἐν. Η σύνταξη με αιτιατική χωρίς πρόθεση θα μπορούσε να θεωρηθεί τροπολογική. Ο τρόπος, δηλαδή, θα μπορούσε να θεωρηθεί κοινώς και ὄργανο. Ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα.

Περὶ τοῦ ἐκ πλειόνων περιστατικῶν συγκειμένου λόγου (σσ. 23-24).

Στο παρόν κεφάλαιο ο Σέργιος Μακραίος αναφέρεται στην περιεκτικότητα και σαφήνεια του λόγου ανάλογα με την μεγάλη ή μικρή έκταση των ειρημένων.

Περὶ διαφοροῦ σημασίας τῶν μετοχῶν καὶ μεταβολῆς αὐτῶν (σσ. 24-28).

Σύμφωνα με τον Μακραίο η αιτία και ο χρόνος, για τα οποία έγινε λόγος παραπάνω, δηλώνονται και με μετοχή. Η μετοχή τοποθετείται στη θέση του ονόματος ή του ρήματος ή αντί του ονομαστικού απαρεμφάτου ή αντί επιρρήματος. Πρόκειται για μετοχές είτε αιτιολογικές είτε χρονικές είτε υποθετικές είτε αναφορικές, ενδοτικές και εναντιωματικές. Αυτά τα είδη των μετοχών παρουσιάζονται, αναφέρεται ο τρόπος σύνταξης και ανάλυσής τους.

Για όλα τα παραπάνω ο Σέργιος Μακραίος αναφέρει παραδείγματα και κλείνει το κεφάλαιο των μετοχών με τρεις υποσημειώσεις. Στην πρώτη επισημαίνει, σύμφωνα και με παρατήρηση του Νεόφυτου, ότι ενίοτε όσα δηλώνουν και εκφράζουν οι διάφορες κατηγορίες των μετοχών συμπίπτουν από τη μια στην άλλη. Στη δεύτερη παρατήρηση αναφέρει πως οι ομοειδείς μετοχές συμπλέκονται με συνδέσμους ενώ οι ετεροειδείς δεν συμπλέκονται με κάποιον σύνδεσμο. Στην τρίτη παρατήρηση επισημαίνει πως όσα αναφέρθηκαν παραπάνω για τις μετοχές ισχύουν για όλες τις

συντάξεις, ορθό και πλάγιο λόγο, ταυτοπροσωπία και ετεροπροσωπία και τη μεταβατική και αμετάβατη σύνταξη.

Περί ἀπολελυμένης γενικῆς (σσ. 28-30).

Όταν η μετοχή βρίσκεται σε πλάγια πτώση, αλλά συμβαδίζει με το ρήμα δεν είναι απόλυτος. Στην περίπτωση όμως, που εκφέρεται με γενική πτώση και το ρήμα είναι αμετάβατο, τότε η μετοχή είναι απόλυτος. Πολλές φορές οι μετοχές λαμβάνονται λανθασμένα ως γενικοί απόλυτοι, όταν υπάρχει το φαινόμενο της ετεροπροσωπίας. Το ίδιο φαινόμενο ωστόσο, δεν παρατηρείται και σε σχέση με τη δοτική, σύμφωνα με τον Σέργιο Μακραίο. Αναφέρει εμφαντικά την περίπτωση της περιποιητικής δοτικής, όπου αν και το ρήμα είναι αμετάβατο, η μετοχή προσδιορίζει όνομα σε δοτική περιποιητική. Συχνά, το ουδέτερο γένος των μετοχών προέρχεται από απρόσωπα ρήματα ή πιο σπάνια σε ετεροπροσωπία λόγω συνήθειας από την αττική σύνταξη. Για τους παραπάνω κανόνες, ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα.

Ἐπιδιαιρέσεις εἴτουν δευτέρᾳ διαίρεσις τοῦ λόγου (σ. 31).

Ο λόγος διακρίνεται σε αυτοτελή και ετεροτελή. Αυτοτελής ονομάζεται εκείνος, του οποίου το νόημα συνάγεται από τα ίδια τα μέρη του. Στον αντίποδα, ετεροτελής είναι εκείνος που είναι συνημμένος σε λόγο που προηγείται ή έπεται. Αναφέρονται υποδιαίρεσεις των δύο κατηγοριών.

Περί τοῦ μέν τοῦ χρόνον συνημμένου (σσ. 31-34).

Ο συνημμένος λόγος, που εκφράζει τον χρόνο αποτελείται από αναφορικά επιρρήματα. Ο Σέργιος Μακραίος αναφέρει ότι, σύμφωνα με το Μιχαήλ Σύγκελο, αναφορικά επιρρήματα ορίζονται εκείνα που δηλώνουν τον χρόνο είτε Ενεστώτα, είτε Παρωχημένο, είτε Μέλλοντα ανάλογα με την επιθυμία του ομιλητή. Ο Μακραίος συμφωνεί ότι υπάρχουν αυτά τα επιρρήματα -ότε, ὅποτε. ἕως τέως, ἤνίκα, τηνικαῦτα-τα οποία προηγούνται στη σύνταξη και άλλες φορές έπονται. Πολλές φορές ωστόσο, απουσιάζουν όσα ξεκινούν από σύμφωνο, τα οποία ονομάζονται ανταποδοτικά και ακολουθούν τα ρήματα.

Όλα αυτά τα επιρρήματα συντάσσονται με οριστική έγκλιση όλων των χρόνων, εκτός από οριστική Παρακειμένου, καθώς όλοι οι υπόλοιποι χρόνοι

εκφράζουν διάρκεια. Αντιθέτως, ο Παρακείμενος χρονικά τοποθετείται εγγύς του Ενεστώτα. Τα επιρρήματα αυτά συντάσσονται και με ευκτική δυνητική, που ακολουθεί.

Ο Ενεστώτας και ο Παρακείμενος, σύμφωνα με τον Μακραίο, αν και διαφέρουν, πολλές φορές αντικαθιστά ο ένας τον άλλον, ιδιαίτερα όταν το ρήμα δηλώνει λήξη, παύση, θάνατο, ολοκλήρωση. Σε αυτές τις περιπτώσεις τα αναφορικά επιρρήματα δεν κρίνονται κατάλληλα.

Αντιθέτως, στην περίπτωση που ο Παρακείμενος αποδίδει το νόημα του Ενεστώτα μπορούν να χρησιμοποιηθούν τα αναφορικά επιρρήματα, χωρίς να παραβαίνουν τον κανόνα. Ο συγγραφέας, μάλιστα, κρίνει εσφαλμένη την αιτίαση εκ μέρους του Ανανία Αντιπάριου, συγγραφέα Γραμματικής, προς τον Θεόδωρο και τον Βαρίνο, που δέχονται τον παραπάνω κανόνα. Ο Ανανίας Αντιπάριος μάλιστα, δεν προβάλλει επιχειρήματα για την ορθότητα της άποψής του για την άκριτη χρήση των αναφορικών επιρρημάτων. Παράλληλα, ο Μακραίος θεωρεί άστοχη την αντικατάσταση του ὅτε από το πότε και τη χρήση τους με σύνταξη Παρακειμένου από τον Γρηγόριο στα ιερά κείμενα, καθώς ο Παρακείμενος εκφράζει την ολοκλήρωση και δεν διακρίνεται σε διαδοχικές φάσεις.

Περὶ τοῦ ὁμοιωματικοῦ, ἥτοι παραβολικοῦ καὶ παραδειγματικοῦ συνημμένου (σσ. 34-35).

Ο ομοιωματικός λόγος, σύμφωνα με το Μακραίο, προσδιορίζεται από ομοιωματικά επιρρήματα. Αυτά συντάσσονται με οριστική έγκλιση και όπως και τα αναφορικά ονομάζονται κι αυτά ανταποδοτικά. Αναφέρει, μάλιστα, κάποια παραδείγματα.

Κάθε φορά που το ομοιωματικό επίρρημα είναι συνημμένο σε μετοχή ή απαρέμφατο και απουσιάζει το ρήμα, τότε οι πτώσεις των ονομάτων είναι πλάγιες και το ρήμα τίθεται σε έγκλιση οριστική. Αναφέρει μάλιστα παραδείγματα από τον Ηρόδοτο και τον Θουκυδίδη.

Από το σύνολο των ομοιωματικών επιρρημάτων το οὕτως είναι δεικτικό και εκφράζει την ανταπόδοση. Τα επιρρήματα ὡς, καθώς, καθά, καθάπερ, οἷα, ἅτε είναι αναφορικά και εκφράζουν την αναφορά. Η σύνταξη αυτή επιτρέπει να γίνει κάτι πιο σαφές και οικείο και αν γίνεται με ετερογενή χαρακτηριστικά η εξομοίωση αυτή, τότε η παράθεση ονομάζεται παραβολή. Αν όμως, γίνεται με ομοιογενή

χαρακτηριστικά, τότε ονομάζεται παράδειγμα. Επισημαίνεται επίσης, ότι το ὡς δεν θεωρείται πάντα αναφορικό αλλά θεωρείται και δεικτικό στις παραβολές. Το οἷα και το ἄτε χρησιμοποιούνται και ως αιτιολογικά και συνοδεύουν μετοχές. Το ἦ είναι και αυτό αιτιολογικό, εκτός από ομοιωματικό, εκφράζοντας το ειδικό αίτιο.

Περὶ ἀναφορικοῦ συνημμένου τῶν πτωτικῶν (σ. 35).

Ο συνημμένος λόγος των πτωτικῶν συνίσταται σε επίθετα, ονόματα, αναφορικά και ανταποδοτικά και συνάγεται ἀπὸ ἄρθρα υποτακτικά.

Περὶ τοῦ δι' ἁρθρῶν συνημμένου (σσ. 36-38).

Ὅταν ὑπάρχει ταυτοπροσωπία, τα ονόματα βρίσκονται σε ευθεία πτώση (ονομαστική) και το αναφορικό επίσης τίθεται σε ευθεία πτώση, ενώ ὅταν ὑπάρχει ετεροπροσωπία το ὄνομα, που ονομάζεται και αναφορά, τίθεται σε ευθεία πτώση και το αναφορικό σε πλάγια. Παρατίθενται παραδείγματα. Αντιστρόφως, κάθε φορά που το αναφορικό βρίσκεται σε ευθεία πτώση, η αναφορά τίθεται σε πλάγια.

Στις παραπάνω περιπτώσεις το αναφορικό και αυτό στο οποίο αναφέρεται ἄλλοτε συντάσσονται με μεταβατικά κι ἄλλοτε με αμετάβατα ρήματα. Απέχουν μάλιστα αρκετά μεταξύ τους στη σύνταξη με μεταβατικά ρήματα, καθώς το ὄνομα βρίσκεται σε τρίτη θέση μέσα στην πρόταση ενώ το ἄρθρο προηγείται του ρήματος-εννοείται η αναφορική αντωνυμία σύμφωνα με τις σύγχρονες γραμματικές- ή και αντίστροφα. Επομένως, το ἄρθρο-αναφορική αντωνυμία-τίθεται σε διάφορες πτώσεις ὅταν το ρήμα είναι μεταβατικό και αναφέρεται σε κάθε πλάγια πτώση του ονόματος.

Περὶ τοῦ δι' ἐπιθέτων ὀνομάτων ἀναφορικοῦ συνημμένου (σσ. 38-39).

Με τον ἴδιο τρόπο στην ευθεία και πλάγια πτώση τα αναφορικά της ποσότητας και ποιότητας και τα ανταποδοτικά επίθετα προηγούνται ή ἔπονται. Ὅσα βρίσκονται πριν το ρήμα τίθενται σε ευθεία πτώση και τότε δεν είναι αντικείμενα του ρήματος ενώ ὅσα είναι αντικείμενα του ρήματος τίθενται σε πλάγια πτώση. Ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα σχετικά με τα παραπάνω

Περὶ ὁμωνυμίας τῶν ἀναφορικῶν καὶ ἀνταποδοτικῶν ἐπιθέτων (σ. 39)

Τα αναφορικά και ανταποδοτικά επίθετα διαφέρουν στη σημασία και στη σύνταξη.

Περὶ τοῦ ὅσος καὶ ὅσον (σσ. 39-40)

Γίνεται λόγος για τη χρήση των ὅσος καὶ ὅσον δίνοντας ενδεικτικά παραδείγματα και αναφέροντας παραδείγματα και άλλων συγγραφέων ὅπως του Αριστοτέλη, του Θουκυδίδη και του Γρηγορίου.

Περὶ τοῦ οἷος καὶ οἶον (σ. 40)

Ὅπως και στο προηγούμενο υποκεφάλαιο ἔτσι κι εδώ αναλύεται η χρήση των οἷος καὶ οἶον με χρήση παραδειγμάτων του Μακραίου και άλλων συγγραφέων (Ξενοφών, Δημοσθένης, Γρηγόριος).

Περὶ τοῦ συνδεσμικοῦ συνημμένου (σ. 41)

Σύμφωνα με τον Σέργιο Μακραίο κάθε λόγος σχετίζεται –αναφέρεται σε κάποιον σύνδεσμο. Γίνεται μια σύντομη αναφορά στους συνδέσμους και στον ρόλο τους στη σύνδεση του λόγου και τέλος αναφέρεται ὅτι θα γίνει λόγος για τη σύνταξη και τη σημασία αυτῶν των συνδέσμων.

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟ (σσ. 42-71)

Προοίμιον περὶ δυνάμεως καὶ χρήσεως τῶν συνδεσμικῶν μορίων καὶ τῆς κατὰ λόγου αὐτῶν συντάξεως (σσ. 42-43).

Ο Σέργιος Μακραίος αναφέρει πως είναι δύσκολο να κάνει λόγο και να ερμηνεύσει κανείς τους συνδέσμους, γιατί ἔχουν πολύ περισσότερες σημασίες και δυνάμεις από τις προφανείς. Αναφέρονται ορισμένες από αυτές και επισημαίνεται πως θα γίνει μια σύντομη έκθεση των συνδέσμων προκειμένου αυτά να γίνουν εύληπτα.

Περὶ τοῦ ἐτοίμου τῶν συνδέσμων (σσ. 43-45).

Αναφέρονται ὅλες οι κατηγορίες των συνδέσμων: συμπλεκτικοί, συναπτικοί, παρασυναπτικοί, διαζευκτικοί, παραδιαζευκτικοί, αιτιολογικοί, απορηματικοί, συλλογιστικοί, δυνητικοί, ελαττωτικοί ἢ μειωτικοί, εναντιωματικοί, παραπληρωματικοί και η σημασία-χρήση τους.

Περὶ τῶν κατὰ τὰς ἐγκλίσεις ἰδιωμάτων (σσ. 45-46).

Σ' αὐτὲς τις σελίδες γίνεται λόγος γιὰ τὸ τι δηλώνουν οἱ χρόνοι σὲ ὅλες τις ἐγκλίσεις.

Περὶ συνεπείας εἰ τῶν ἀκολουθίας λόγων (σσ. 46-47).

Σύμφωνα με τὸν Σέργιο Μακράϊο σὲ κάθε λόγο ὑπάρχει μιὰ σχέση ρήματος καὶ ονόματος ἡ ὁποία ονομάζεται κατηγορία. Συνέπεια εἶναι ἡ σχέση δύο λόγων ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἓνας προτάσσεται καὶ ὁ ἄλλος ἀκολουθεῖ. Οἱ σχέσεις μεταξύ συνέπειας καὶ κατηγορίας εἶναι τεσσάρων εἰδῶν καὶ ἀναλύονται στὴ συνέχεια .

Περὶ αἰτιολογίας (σσ. 47-48).

Ὁ Σέργιος Μακράϊος ἀναφέρει τέσσερα εἶδη αἰτίου: ποιητικό, εἰδικό, τελικό καὶ υλικό, τὰ ὁποία συνήθως ἐκφέρονται με προθέσεις. Αἴτια λέγονται ἐπίσης καὶ τὰ ἀκόλουθα: τὸ ὀργανικό, ὁ τρόπος, τὸ παραδειγματικό καὶ τὸ πρωτότυπο. Ἀναφέρονται οἱ τρόποι ἐκφοράς τῶν αἰτίων καταλήγοντας στὸ ὅτι τὸ αἶτιο εἶναι πολλαπλό στὸ λόγο καὶ χρήζει ἰδιαίτερης προσοχής.

Περὶ θέσεως καὶ ἄρσεως (σσ. 48-49).

Ἀναφέρονται οἱ τρόποι ἐκφοράς τοῦ σχήματος τῆς ἄρσεως καὶ θέσεως γιὰ ὀνόματα, ρήματα κ.λπ.

Περὶ δυοῖν ἀποφατικῶν (σ. 49).

Ἀναφέρονται σὲ λίγες γραμμές οἱ τέσσερις τρόποι ἐκφοράς-συμπλοκῆς τῆς ἀρνήσεως δηλ. ἀπόφαση ποὺ ἀκολουθεῖται ἀπὸ στερητικό, ἀπόφαση ποὺ ἀκολουθεῖται ἀπὸ ἀπαγορευτικό, ἀπαγορευτικό ποὺ ἀκολουθεῖται ἀπὸ ἀποφατικό καὶ δύο ἀποφάσεις μαζί οἱ ὁποῖες ἰσοδυναμοῦν με κατάφαση.

Περὶ συντάξεως τῶν συμπεπλεγμένων ἀποφατικῶν (σσ. 49-50).

Ἀναφέρονται οἱ τρόποι με τοὺς ὁποίους συντάσσονται οἱ παραπάνω ἀποφάσεις.

Περὶ ἐναλλαγῆς καὶ συνθέσεως καὶ ὁμωνυμίας τῶν συνδέσμων καὶ συντάξεως αὐτῶν (σσ. 50-71)

Περὶ τῶν συμπλεκτικῶν (σσ. 50-54)

Αναλύονται οι σημασίες και οι χρήσεις-συντάξεις των ακόλουθων συμπλεκτικῶν συνδέσμων: καὶ, καὶ δὴ, καὶ γέ, καὶ μήν, καί περ, καί τοι, μὲν, μὲν οὖν, μὲν τοι, δέ, ἀλλά, ἀλλά γάρ, ἀλλ' ἢ, ἀλλά μην, ἀλλ' οὖν, δ' οὖν.

Περὶ τοῦ ἤ διαζευκτικοῦ(σ. 54)

Αναφέρονται οι σημασίες και οι χρήσεις του διαζευκτικού ἤ.

Περὶ τῶν συναπτικῶν καὶ ἀπλῶς ὑποθετικῶν(σσ. 54-58)

Αναλύονται οι σημασίες και οι χρήσεις-συντάξεις των ακόλουθων συνδέσμων: εἰ, εἰ καί, ἐάν, ἤν, δυνητικού ἄν, κἄν.

Περὶ τῶν αἰτιολογικῶν (σσ. 58-63)

Αναλύονται οι σημασίες και οι χρήσεις-συντάξεις των ακόλουθων συνδέσμων: ἵνα, ὅπως, ἔνεκα, γάρ, ὅτι, διότι, ἐφ' ὧτε, ἄτε δη, ὥς. Επιπλέον, αναλύεται το σχῆμα της μετάληψης.

Περὶ τῶν συλλογιστικῶν (σσ. 63-65)

Αναλύονται οι σημασίες και οι χρήσεις-συντάξεις των ακόλουθων συνδέσμων: ἄρα, οὖν, οὐκοῦν, τοίνυν, τοιγάρτοι, τοιγαροῦν. Ιδιαίτερη ἔμφαση δίνεται στον πρώτο σύνδεσμο.

Περὶ τῶν ἐλαττωτικῶν (σσ. 65-66)

Αναλύονται οι σημασίες και οι χρήσεις-συντάξεις των συνδέσμων: γοῦν, γέ, γέτοι.

Περὶ τῶν ἐνδοτικῶν-ἐναντιωματικῶν (σσ. 66-67)

Γίνεται λόγος για τους ακόλουθους συνδέσμους: εἰ καί, ἄν καί, ἐάν καί, καί τοι, καί περ (ἐνδοτικοί) καθὼς και: ὅμως, μὲν τοι, ἀλλά, ἔμπης, δ' οὖν (ἐναντιωματικοί).

Περὶ τῶν ἀπορηματικῶν (σ. 67)

Γίνεται λόγος για τις σημασίες και τις χρήσεις-συντάξεις των απορηματικῶν συνδέσμων: ἄρα, εἴτα, μὲν, μή.

Περὶ τῶν παραπληρωματικῶν (σσ. 67-71)

Αναλύονται οι σημασίες και οι χρήσεις-συντάξεις των συνδέσμων: δῆ, δῆτα, τοί, πέρ, πω, μήν, οὖν, αὖ, καν, νυ, θαν, ῥα, ἄρα.

ΤΜΗΜΑ ΤΡΙΤΟ (σσ. 72-106)

Περὶ περιβολῆς λόγου (σ. 72)

Το γραμματικό εἶδος της περιβολῆς συνίσταται στη σύνταξη των μετοχῶν και των απαρεμφάτων τα οποία ἔχουν διττή σύνταξη και ως ὄνομα και ως ρῆμα. Γι' αὐτό κρίνεται σκόπιμη η εξέταση και ἀνάλυση των μετοχῶν και των απαρεμφάτων

Διαίρεσις τρίτη τοῦ λόγου (σ. 73)

Ο λόγος διαιρεῖται σε «εὐθετον» και «διεσχηματισμένον». Ο πρῶτος εἶναι ο λόγος που ακολουθεῖ τη γνώριμη σύνταξη των οχτώ μερῶν του λόγου ἐνῶ ο δεύτερος εἶναι ἐκεῖνος που παρουσιάζει ἐναλλαγές και συγκεκριμένα ἐμπλουτίζεται με σχήματα. Αὐτά τα σχήματα ἀναλύονται παρακάτω.

Περὶ τῶν κατὰ γραμματικῶν σύνταξιν σχημάτων τοῦ λόγου (σσ. 74-106)

Αναλύονται τα σχήματα λόγου και συγκεκριμένα ο πλεονασμός, ο διπλασιασμός, η συνωνυμία, το παρέλκον, η περίφραση, η ἔλλειψη, το «ἀπὸ κοινοῦ σχῆμα», που ἀποτελεῖ εἶδος της ἐλλείψεως, η μετάθεση, το ζεύγμα, η σύλληψη, το χιαστό, η ἐπεμβολή, το υπερβατό, το ἀντεγραμμένο, το πρωθύστερο. Ακολουθεῖ ἀνάλυση των

«ἐκ μεταλήψεως σχημάτων» και ειδικότερα αρχικά η ίδια η μετάληψη, η αντιμέρεια, η ετέρωση, η παράθεση (ἐκ τοῦ ἡγουμένου, ἐν μεταθέσει, ἐκ τοῦ ἐπομένου), το ασύνδετο, ανάλυση, η κατ' ἀναίρεσιν συμπλοκή, η σύγκριση, το καινοπρεπές, οι τρόποι, η συνεκδοχή, η λιτότητα, η αφαίρεση, η σχέση των ονομάτων, η ετυμολογία.

Το εγχειρίδιο κλείνει με πίνακες περιεχομένων.

22.3. Συμπεράσματα

Η Γραμματική του Σέργιου Μακραίου είναι ένα βιβλίο που προφανώς χρησιμοποιήθηκε ως διδακτικό εγχειρίδιο, αφού ο συντάκτης της υπήρξε δάσκαλος στη Μεγάλη του Γένους Σχολή και το συνέταξε για διδακτικούς σκοπούς. Αποτελεί μια Γραμματική της αρχαίας ελληνικής που εστιάζει στη σύνταξη χωρίς νεοελληνικές αναφορές στη γλώσσα, αφού ο Σ. Μακραίος ακολουθεί τα παλαιότερα εκπαιδευτικά πρότυπα, αποφεύγοντας νεωτεριστικές προσεγγίσεις του ευρωπαϊκού διαφωτισμού.

Η συγκεκριμένη Γραμματική, αν και αποτελεί δημιούργημα ενός συντηρητικού συντάκτη, διαφέρει από την πλειονότητα των εγχειριδίων γραμματικής που μελετήθηκαν, καθώς ανήκει στα εγχειρίδια της Φιλοσοφικής Γραμματικής. Το είδος αυτό της Γραμματικής, σε αντιδιαστολή με τον κοινό τύπο εγχειριδίων γραμματικής, που είναι κατατακτικά των σημασιών και των χρήσεων των λέξεων, είναι συστηματική και συστημική: αποτελεί, δηλαδή, μία γενική και κατ' αυτό μόνον απλουστευτική θεωρία της γλωσσικής διατύπωσης ως συστήματος⁴⁸³. Στην περίπτωση του Μακραίου, η εφαρμογή των αρχών της γενικής γραμματικής πραγματοποιείται εντός του πεδίου όχι της γραμματικής αλλά της γλώσσας και γι' αυτόν τον λόγο η μεθοδολογία του μπορεί να χρησιμοποιηθεί εναλλακτικά σε διαφορετικά γνωστικά αντικείμενα, όπως η ρητορική.

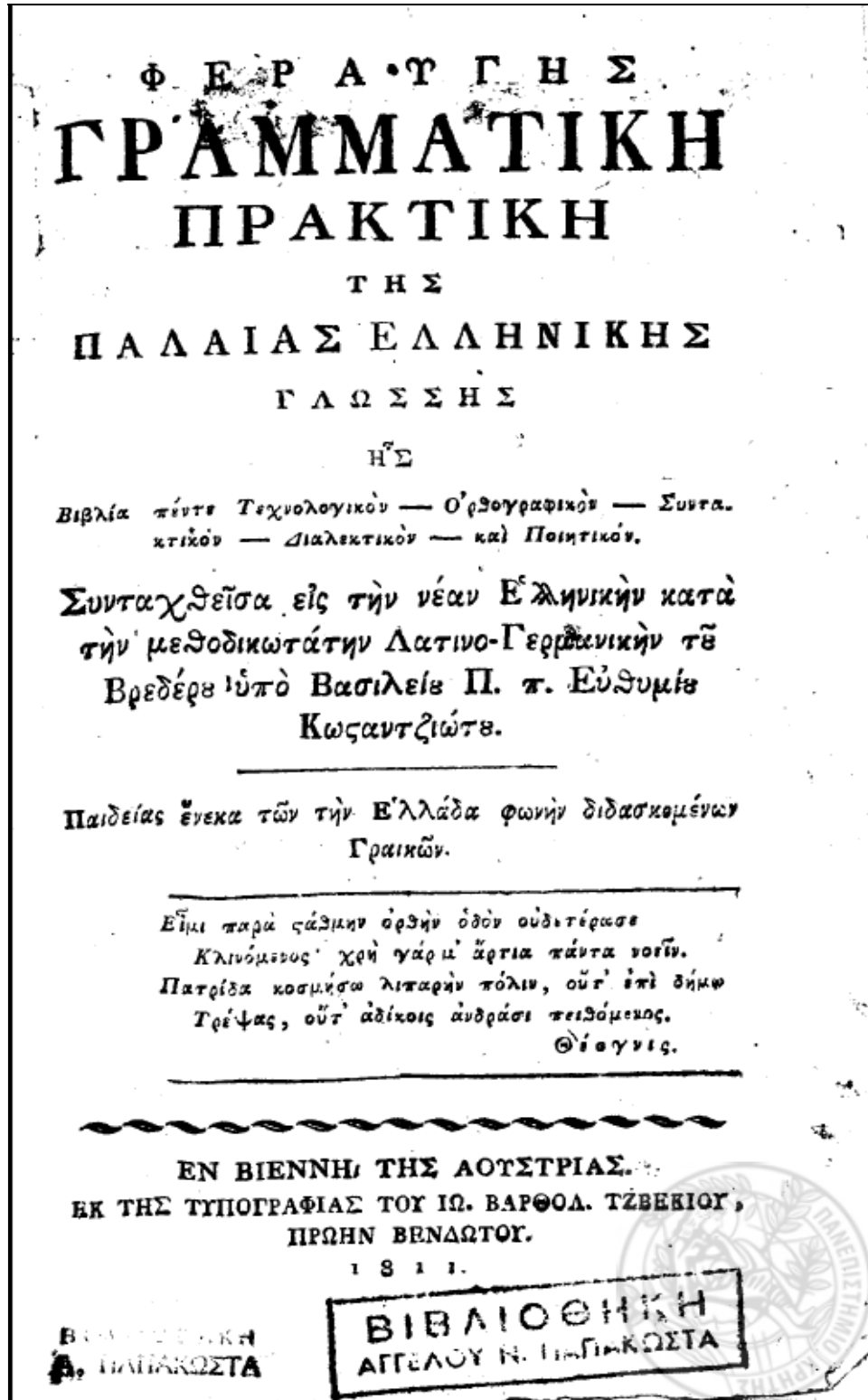
Η μεθοδολογία αλλά και το περιεχόμενο αυτής της Γραμματικής διαφέρει από αντίστοιχα εγχειρίδια, καθώς δεν ακολουθεί διατακτική δομή στο πλαίσιο των οχτώ μερών του λόγου, δηλαδή τη διαδοχή άρθρο – ουσιαστικό – αντωνυμία – ρήμα – μετοχή – επίρρημα – σύνδεσμος – πρόθεση. Αντίθετα χωρίζεται σε τρία μέρη: το πρώτο, που αφορά τα μέρη του λόγου και περιλαμβάνει κυρίως ανάλυση του

483. Απ. Σταβέλας, *Η φιλοσοφική θεμελίωση της ελληνικής γραμματικής (1650-1821)*, Παλάσιος, Κοράης, Κούμας, [διδακτορική διατριβή], Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας, Τομέας Φιλοσοφίας, Αθήνα 2000, σ. 193.

συγκείμενου λόγου τους, το δεύτερο μέρος, που αφορά τους συνδέσμους και τη σύνταξή τους και το τρίτο μέρος, που αναφέρεται στα σχήματα λόγου. Το συγκεκριμένο εγχειρίδιο αφορά μόνο τη σύνταξη και μάλιστα με μια ιδιάζουσα μεθοδολογία και φιλοσοφική θεώρηση. Ο Σέργιος Μακραίος, εξάλλου, όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ανάλυση, προσπαθεί να καλύψει το κενό στα υπάρχοντα εγχειρίδια γραμματικής της εποχής του, τα οποία αφορούσαν κυρίως το σχηματισμό των κλίσεων, σε τύπους και κανόνες και όχι ιδιαίτερα στη σύνταξη, ελπίζοντας έτσι στην ωφέλεια του αναγνωστικού κοινού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Π. ΕΥΘΥΜΙΟΥ

Εικόνα 20: Εξώφυλλο της Γραμματικής του Βασιλείου Π. Ευθυμίου

23.1. Η βιο-εργογραφία του Βασιλείου Π. Ευθυμίου

Οι πληροφορίες για τον Βασίλειο Ευθυμίου είναι ελάχιστες. Τόπος καταγωγής του, όπως ο ίδιος αναφέρει, ήταν το Κωσταντζικό της Μακεδονίας, εξάλλου ο ίδιος υπογράφει ως Βασίλειος Π. π. Ευθυμίου Κωσταντζιώτης⁴⁸⁴. Γνωρίζουμε ότι ζούσε για ένα διάστημα γύρω στο 1804 στη Βιέννη και δίδασκε στο ελληνικό σχολείο των εκεί Ελλήνων ομογενών⁴⁸⁵. Ο Λουκάτος επισημαίνει ότι, σύμφωνα με το αυτοκρατορικό προνόμιο για τη σύσταση και τη λειτουργία ελληνικού σχολείου στη Βιέννη, απαιτούνταν κάποιες προϋποθέσεις και μεταξύ αυτών οι διδάσκαλοι να είναι ειδήμονες και της γερμανικής γλώσσας, προεκτιμένου να κάνουν χρήση στη διδασκαλία της καθομιλουμένης και ελληνικής γλώσσας μαζί με τη Γερμανική⁴⁸⁶. Προφανώς ο Ευθυμίου, ως δάσκαλος σε σχολείο των ομογενών, ήταν γνώστης και της γερμανικής γλώσσας, την οποία χρησιμοποιούσε και στη διδασκαλία.

Εκτός από τη διδασκαλία, ο Ευθυμίου είχε ασχοληθεί και με τη μετάφραση. Είχε μεταφράσει μια «Ιστορία Συνοπτική της Ελλάδος», ανώνυμου συγγραφέα από τα αγγλικά στα γερμανικά και έπειτα στα ελληνικά για σχολική χρήση⁴⁸⁷. Είχε αναλάβει επίσης τη μετάφραση της Γραμματικής του Broder κατόπιν προτροπής και διαρκών υποδείξεων του Κοραή στον κύκλο του οποίου ανήκε και από τον οποίο επηρεαζόταν πολύ, όπως θα φανεί και από την παρακάτω ανάλυση ιδιαίτερα της εισαγωγής της Γραμματικής του. Και φυσικά ασχολήθηκε με τη συγγραφή, εκτός από τη Γραμματική του είχε γράψει και ένα «Αλφαβητάριον Απλοελληνικόν» για αρχάριους⁴⁸⁸.

484. http://anemi.lib.uoc.gr/php/pdf_pager.php?rec=/metadata/f/9/4/metadata-42-0000012.tkl&do=109458.pdf&lang=el&pageno=1&pagestart=1&width=282%20pts&height=483.12%20pts&maxpage=421

485. Ν. Χαριλάου, *Νεόφυτος Δούκας, ένας μεγάλος δάσκαλος και λόγιος του 18ου-19ου αιώνα*, [διδαστορική διατριβή], Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Τμήμα φιλολογίας, Ιωάννινα 1999, σ. 396.

486. Σπ. Λουκάτος, «Ο πολιτικός βίος των Ελλήνων της Βιέννης κατά την Τουρκοκρατίαν και τα αυτοκρατορικά προς αυτούς προνόμια», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας*, 15-16 (1961-1962), σ. 348.

487. https://books.google.gr/books?id=1idkAAAcAAJ&dq=%CE%92. +%CE%A0. +%CE%95%CF%85%CE%B8%CF%85%CE%BC%CE%AF%CE%BF%CF%85&hl=el&source=gbs_navlinks_s τελευταία πρόσβαση Ιούλιος 2016.

488. Κεφαλληνναίος Ευ., *Νεοελληνικά Αλφαβητάρια 1771-1981*, εκδ. Παρασκήνιο, Αθήνα 1995, σσ. 25, 63.

23.2. Φέραυγης Γραμματική Πρακτική τῆς Παλαιᾶς Ἑλληνικῆς
Γλώσσης ἥς βιβλία πέντε τεχνολογικόν, ὀρθογραφικόν,
συντακτικόν, διαλεκτικόν καὶ ποιητικόν. Συνταχθεῖσα εἰς τὴν
νέαν Ἑλληνικὴν κατὰ τὴν μεθοδικωτάτην Λατινο-Γερμανικὴν
τοῦ Βερδέρου ὑπὸ Βασιλείου Π. π. Ευθυμίου Κωσταντζιάτου.
Παιδείας ἕνεκα τῶν τὴν Ἑλλάδα φωνῇν διδασκομένων
Γραικῶν.

23.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου

Το εγχειρίδιο του Ευθυμίου έχει εκδοθεῖ στη Βιέννη το 1811 ἀπὸ το τυπογραφεῖο του Ἰωάννη Βαρθ. Τζβεκίου, πρῶην Βενδῶτου. Αποτελεῖται ἀπὸ 478 ἀριθμημένες σελίδες καὶ εἶναι χωρισμένο σε πέντε βιβλία: τεχνολογικό, ὀρθογραφικό, συντακτικό, διαλεκτικό καὶ ποιητικό. Απὸ τον τίτλο ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι ὁ Ευθυμίου ἀκολούθησε στη συγγραφὴ ὡς πρότυπο τὴ Γραμματικὴ του Broder τῆς ὁποίας, ὡπως προαναφέρθηκε, εἶχε ἀναλάβει τὴ μετάφραση, καθὼς καὶ ἐκείνη του Wend⁴⁸⁹. Εἶναι γραμμένο σε ἀπλὴ γλῶσσα καὶ πρὶν τὸ καθαυτό εγχειρίδιο ὑπάρχουν δύο προοίμια, ἓνα σύντομο καὶ ἓνα ἐκτενέστερο, τὰ ὁποία ἀναλύονται στη συνέχεια. Πιθανότατα δὲν ὑπῆρξαν ἐπανεκδόσεις τοῦ βιβλίου. Ὁ Φ. Ηλιοῦ⁴⁹⁰ ἀναφέρει ὅτι τὸ 1817 ἐγίνε παραγγελία στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου στη Βιέννη πενήντα ἀντιτύπων τοῦ βιβλίου γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς τῆς Ὀδησσοῦ, ὅπου τὸ 1824 ἡ «Φεραυγῆς Γραμματικὴ» εἰσάγεται ὡς διδακτικὸ εγχειρίδιο⁴⁹¹

23.2.2. Διάταξη καὶ παρουσίαση τῆς ὕλης

Προοίμιον

Οἱ πρῶτες σελίδες τοῦ εγχειριδίου εἶναι ἀφιερωμένες στοὺς ἱεροδιάκονους Γρηγόριο Κωνσταντά καὶ Στέφανο Δούγκα. Πρόκειται γιὰ δύο λογίους σοφοὺς καὶ ἐνάρετους

489. Φ. Ηλιοῦ, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰῶνα: βιβλία φυλλάδια*, ἐκδ. Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, Ἀθῆνα 1997, σ. 317.

490. Φ. Ηλιοῦ, *ὅπ.*, σ. 317.

491. Χ. Βουλοδήμος, *Πρῶτη πενηντοετηρὶς τῆς ἐν Ὀδησσῷ Ἑλληνεμπορικῆς Σχολῆς (1817-1867)*, Ὀδησσός 1871, σσ. 36, 110.

που σπούδασαν στις Ακαδημίες της Ευρώπης, μετέδωσαν τα φώτα τους στους ομογενείς και φρόντισαν για τα σχολεία. Ο πρώτος εξέδωσε «Στοιχεία Φιλοσοφίας» και ο δεύτερος έγραψε «Στοιχεία μαθηματικής» στην κοινή διάλεκτο. Σ' αυτούς αφιερώνει ο Ευθυμίου το έργο του θεωρώντας αυτή την κίνηση αναγκαία και ζητώντας την ευμένειά τους.

Προς τούς διδασκάλους τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης

Ακολουθεί ένα προοίμιο «Πρὸς τοὺς Διδασκάλους τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης», στο οποίο ο Ευθυμίου, υπερασπιζόμενος τις απόψεις του Κοραή, πλέκει το εγκώμιό του και παράλληλα στρέφεται κατά του Νεόφυτου Δούκα, κύριου αντιπάλου του Κοραή. Μεταξύ των δύο ανδρῶν (Κοραή-Δούκα) υπήρξε έντονη αντιπαλότητα και διαμάχη και ο Ευθυμίου, ανήκοντας στον κοραϊκό κύκλο, υπήρξε γνώστης όλου του ιστορικού της διαμάχης.

Σύμφωνα με τον Κοραή, η εκμάθηση κάθε επιστήμης δυσχεραίνει, όταν δεν συνοδεύεται και από την κατάλληλη μέθοδο. Έτσι και η εκμάθηση της γραμματικής καθίσταται δύσκολη λόγω της συνήθειας των συντακτῶν να γράφουν «ελληνιστί» τους κανόνες της. Αυτό είναι το πρώτο σφάλμα που διαπίστωσε ο Κοραής στους συντάκτες Γραμματικής. Ο Ευθυμίου αποδοκιμάζει αυτή τη συνήθεια, η οποία υπήρχε και στο παρελθόν στους Ευρωπαίους γραμματικούς, όταν έγραφαν λατινιστί τους κανόνες της λατινικής γραμματικής. Η παραπάνω συνήθεια κυριαρχεί ως τις μέρες του και ο Ευθυμίου θεωρεί πως οι γραμματικοί επιμένουν σ' αυτή από φόβο μη ξυπνήσει ο λαός και πάψει πλέον να τους δοξολογεί, γι' αυτό και συνεχώς μας παραπέμπουν σε «πεπαλαιωμένες» Γραμματικές, όπως του Γαζή, του Λάσκαρη και του Καραϊωάννη.

Απευθυνόμενος στους Έλληνες γραμματικούς επισημαίνει πως, αν έχουν σκοπό να κατακλύσουν την Ελλάδα με τις Γραμματικές τους, θα πρέπει να συντάξουν Γραμματικές όχι για Έλληνες αλλά για Γραικούς, με σωστή μέθοδο και στη γλώσσα που γνωρίζουν οι νέοι. Έτσι, επαναλαμβάνοντας μια παλαιότερη θέση του Κοραή σχετικά με την αναγκαιότητα γνώσεως της λατινικής γλώσσας από τους συγγραφείς Γραμματικῶν, αναρωτιέται πώς είναι δυνατόν να συνταχθούν ευμέθοδες Γραμματικές, όταν οι περισσότεροι αγνοούν τη λατινική ή τη γερμανική γλώσσα, στην οποία συντάχθηκαν οι μεθοδικότερες Γραμματικές που θα έπρεπε να αποτελέσουν οδηγό. Πώς είναι δυνατόν να συνταχθούν μεθοδικές Γραμματικές, όταν

πολλοί συντάκτες όχι απλώς δεν έχουν μελετήσει, αλλά ούτε έχουν δει ποτέ άλλες πέραν από εκείνες του Γαζή και του Λάσκαρη; Δεν πρέπει όμως να εμμένουμε σ' αυτές, επειδή απλώς γράφτηκαν πριν από άλλες και από σεβασμό στην αρχαιότητα να προτιμούμε τα ατελή, ασαφή και αμέθοδα από τα σαφή και μεθοδικά. Αν συνεχίζαμε έτσι, δεν θα υπήρχε καμία πρόοδος σε κανέναν τομέα της ζωής μας.

Ένα δεύτερο σφάλμα που παρατήρησε ο Κοραής στις Γραμματικές είναι ότι αυτές γράφονται διεξοδικά, αλλά αυτό σταδιακά κάπως διορθώθηκε. Τρίτο σφάλμα είναι η αμεθοδία στην οποία υπέπεσαν σχεδόν όλοι οι συντάκτες Γραμματικών άλλοι περισσότερο άλλοι λιγότερο και η οποία διορθώθηκε ως ένα βαθμό.

Ως συνέχεια όσων προαναφέρθηκαν, ο Ευθυμίου αναλύει διάφορα ζητήματα ξεκινώντας από τον Νεόφυτο Δούκα, συντάκτη της «Γραμματικής Τερψιθέας», στον οποίο απευθύνεται αποκαλώντας τον “τρίκλιτο”. Ο Ν. Δούκας πρότεινε στη Γραμματική του τον χωρισμό των ονομάτων σε τρεις κλίσεις και των ρημάτων σε πέντε συζυγίες. Σύμφωνα με τον Ευθυμίου, όμως, ο παραπάνω διαχωρισμός μόνο διαφωνίες και έριδες μεταξύ των μαθητών προκάλεσε. Έπειτα, διαπιστώνει κι άλλα σφάλματα στη «Γραμματική Τερψιθέα» του Δούκα, τα οποία αναλύει και σχολιάζει όπως την επιρρηματική χρήση των ρηματικών επιθέτων σε -τέος, τα διαιρετικά και εξαιρετικά επιρρήματα, τα οποία κατά τον Ευθυμίου προσεγγίζουν περισσότερο τις προθέσεις και θα έπρεπε να ενταχθούν σ' αυτές και τέλος, διαπιστώνει σφάλματα και στη γενική απόλυτη.

Ακολουθούν αιχμές για την επιστημονική επάρκεια του Δούκα. Ο Ευθυμίου θεωρεί πως ο Δούκας δεν έχει δικαίωμα να κατηγορεί τον Κοραή καθώς ο τελευταίος δεν είναι ένας ασήμαντος δάσκαλος αλλά πρόκειται για έναν άνθρωπο φωτισμένο, σοφό, επιστήμονα, τον οποίο εγκωμιάζουν στα συγγράμματά τους οι συγγραφείς της Ευρώπης και επαινούν στις εφημερίδες τους, αναγνωρίζοντας την οξυδέρκεια και την ευστοχία του. Αντίθετα, ο Δούκας, μολονότι δεν έχει αποφοιτήσει από καμία φημισμένη Σχολή, τολμά και εκφράζει τις απόψεις του για τη γλώσσα και κατηγορεί τον κοραϊκό κύκλο ψυχραίνοντας όχι μόνο τον Κοραή αλλά και τους Ζωσιμάδες⁴⁹²,

492. Σύμφωνα με τον Χαριλάου, η προσωπική επίθεση του Ευθυμίου κατά του Δούκα, με αιχμές για την επιστημονική του επάρκεια και κατ' επέκταση τη δυνατότητά του να ελέγξει φιλολογικά τον Κοραή, πρέπει να συσχετισθεί και με τη γενικότερη προσπάθεια των οπαδών του Χίου φιλόλογου να εξαλείψουν την δυσμενή εντύπωση για τον Κοραή που είχε προκληθεί στους Ζωσιμάδες από τις συνεχείς επιθέσεις του Δούκα, οι οποίοι χρηματοδοτούσαν τις εκδόσεις του Κοραή. Βλ. Ν. Χαριλάου, *Νεόφυτος Δούκας, ένας μεγάλος δάσκαλος και λόγιος του 18ου-19ου αιώνα*, [διδασκαρική διατριβή], Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Τμήμα φιλολογίας, Ιωάννινα 1999, σ. 402.

τους γνωστούς ευεργέτες και φίλους του Κοραή, τους φίλους της παιδείας και μιμητές των έργων του.

Προκειμένου να αντιληφθεί ο Δούκας ποιον κατηγορεί, ο Ευθυμίου δημοσιεύει (στα ελληνικά και λατινικά) μια επιστολή του Ευρωπαίου ελληνιστή Villoison προς τον Friderico Guilielmo Sturz του 1805, στην οποία ο επιστολογράφος εξαίρει τη φιλολογική και κριτική ικανότητα του Κοραή. Έπειτα, αποδοκιμάζοντας την κριτική του Δούκα προς τον Κοραή, προτρέπει τον πρώτο να σταματήσει να κατηγορεί τίμιους άνδρες, εραστές της αλήθειας και της παιδείας, να σταματήσει να εξευτελίζει τη γλώσσα του, τη βλάχικη, η οποία αποτελεί το όργανο έκφρασης των διανοημάτων του λαού. Το ίδιο κάνουν πολλοί ακόμη «μωροσοφοί», οι οποίοι, συγκρίνοντας τους αρχαίους Έλληνες με τους τωρινούς, εκθειάζουν τους πρώτους και τη γλώσσα τους ενώ δεν θα έπρεπε να προβαίνουν σε τέτοιες ενέργειες.

Τέλος, ο Ευθυμίου, κάνοντας λόγο για τη δική του Γραμματική, αναφέρει πως τα πλεονεκτήματα ή τα ελαττώματά της, καθώς και τη μέθοδό της, ας τα κρίνουν όσοι τη μελετήσουν. Αν κριθεί δόκιμη και αποδεκτή, ας προταθεί και στους μαθητές τους, διαφορετικά ας καταδικαστεί. Ο ίδιος προσπάθησε να τη συντάξει σύμφωνα με τις Πρακτικές Γραμματικές των Ευρωπαίων και μολονότι δεν μπορεί να καυχηθεί πως έφτασε στο «μη περαιτέρω», εκτιμά πως η Γραμματική του είναι πρακτική. Κανείς δεν αμφιβάλλει ότι η πράξη είναι προτιμότερη της θεωρίας, ωστόσο λίγοι γνωρίζουν πως στην Ευρώπη έπαψε προ πολλού η μόδα σύνταξης θεωρητικών Γραμματικών. Για τη σύνθεση του εγχειριδίου, μολονότι μελέτησε σχεδόν όλους τους Έλληνες γραμματικούς, βοηθήθηκε από πολλές ελληνογερμανικές και λατινικές Γραμματικές όπως του Buttmann, του Matthia, τον Germann, τον Vigerio, τον Bos Iampert, τον Hachenberg. Δεν ακολούθησε όμως τη μέθοδο κανενός απ' αυτούς αφού εκείνοι απευθύνονται σε γνώστες της γραμματικής και όχι σε αρχάριους. Οι καινοτομίες της Γραμματικής του οφείλονται συνεπώς στις λατινογερμανικές Γραμματικές και στους αυτοσχέδιους στοχασμούς του Κοραή και αυτό πρέπει να έχουν υπόψη τους οι μελετητές και πιθανοί κατακριτές του έργου του. Τέλος, σχετικά με τη διατύπωση των κανόνων της Γραμματικής πιθανόν να υπάρχουν αστοχίες, αλλά ο έμπειρος δάσκαλος μπορεί άνετα να τις διορθώσει στηριζόμενος στα παραδείγματα.

Κλείνοντας το προοίμιο, ο Ευθυμίου επισημαίνει πως αναφέρει συχνά το όνομα του Θ. Λάσκαρη και ακόμη συχνότερα του “Τρίκλιτου”, εννοώντας τον Νεόφυτο Δούκα, καθώς θεωρεί πως αναίρεσε πολλά στοιχεία της Γραμματικής του.

Δεν πρέπει ωστόσο, ο Δούκας να τον θεωρήσει ως κάποιον που τον περιφρονεί, που δεν υπολογίζει τον κόπο του και επιθυμεί τον εξευτελισμό του. Αντίθετα, ο Ευθυμίου πάντοτε εκτιμούσε και σεβόταν τον Δούκα ως άντρα σεβάσμιο, φιλογενή και φιλόλογο και δεν θέλει να σταματήσει αυτό και στο μέλλον. Εκτιμά ωστόσο, ότι ο Δούκας θα αντιλήφθηκε τώρα τα λάθη του και τηρώντας την υπόσχεσή του θα τα κηρύξει δημόσια⁴⁹³

Σύμφωνα με τον Χαριλάου, τα επιχειρήματα που χρησιμοποιεί ο Ευθυμίου στα προλεγόμενα θυμίζουν αντίστοιχα του Βασιλείου (φίλου και υπερασπιστή του Κοραή και βασικού επικριτή του Ν. Δούκα) και ερμηνευόμενα σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο Ευθυμίου συνέταξε το εγχειρίδιό του με προτροπή του Βασιλείου μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα προλεγόμενα, αν δεν γράφτηκαν με την καθοδήγηση του Βασιλείου, τουλάχιστον είχαν την έμπνευση και την έγκριση του⁴⁹⁴.

Γενικά, μπορεί να ειπωθεί ότι το Προοίμιο της Φεραυγούς Γραμματικής διακρίνεται για τον αυστηρό και αποδοκιμαστικό τόνο του προς το πρόσωπο του Δούκα και για ορισμένες θέσεις του τελευταίου. Προφανώς γράφτηκε όχι τόσο για να απαντήσει σε συγκεκριμένες θέσεις του ηπειρώτη λογίου, αλλά για να τον επικρίνει για τη στάση του απέναντι στον Κοραή λειτουργώντας ως εκφραστής των γλωσσικών απόψεων του Κοραή, γι' αυτό άλλωστε τον επικαλείται συνεχώς. Παράλληλα, επανειλημμένα αμφισβητείται η επιστημονική επάρκεια του Δούκα, επισημαίνεται η ταπεινή του καταγωγή και μόρφωση με στόχο την επαναφορά στην τάξη του ηπειρώτη δασκάλου και την αποκατάσταση της φήμης του Κοραή⁴⁹⁵.

«Ωστόσο, η βασική διαφορά του αντιδουκικού αυτού κειμένου από τα αντίστοιχα του Βασιλείου και του Κούμα έγκειται στο γεγονός ότι ο συγγραφέας δεν απορρίπτει συλλήβδην το πνευματικό έργο του Δούκα, στο οποίο πολλές φορές προσέτρεχε, αλλά επιδιώκει να αποδοκιμάσει τη συνεχή κριτική στάση του ηπειρώτη δασκάλου απέναντι στον Κοραή. Από την άλλη πλευρά είναι φανερό ότι η παρρησία του Δούκα, η εμμονή του σε απόψεις, οι οποίες θεωρούνταν από τους Κοραϊστές ξεπερασμένες, η μαχητικότητα και η ειρωνική διάθεση με την οποία αντιμετώπιζε συχνά τους αντιπάλους του, αποτέλεσαν πρόκληση ακόμη και σε μετριοπαθείς, όπως

493. Ο Δούκας στο τέλος της 'Απαντήσεως Β προς 'Αλέξανδρον Βασιλείου, σσ. 35-36, είχε διακηρύξει ότι αν κάποιος αναιρέσει τις απόψεις που διατύπωσε στο φυλλάδιο είναι διατεθειμένος να του πληρώσει χίλια γρόσια σε βιβλία και να διακηρύξει ότι έχει νικηθεί και πλανηθεί.

494. Ν. Χαριλάου, *Νεόφυτος Δούκας, ένας μεγάλος δάσκαλος και λόγιος του 18ου-19ου αιώνα*, [διδασκαρική διατριβή], Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Τμήμα φιλολογίας, Ιωάννινα 1999, σ. 397.

495. Ν. Χαριλάου, *ό.π.*, σσ. 397-398.

ο Ευθυμίου, με τον οποίο διατηρούσε καλές σχέσεις στο παρελθόν». Τέλος, πρέπει να αναφερθεί ότι ο Κοραής υπολόγιζε σημαντικά την ετοιμότητα του Δούκα να απαντάει άμεσα και εύστοχα στις εναντίον του επιθέσεις. Έτσι, η επιθυμία του Κοραή να εκδηλωθούν αποδοκιμαστικές κρίσεις κατά του Δούκα, όχι απλώς υλοποιείται αλλά βρίσκει τον ιδανικό της εκφραστή στο πρόσωπο του Ευθυμίου⁴⁹⁶.

23.2.3. Ανάλυση της καθαυτο ύλης

Το καθαυτό εγχειρίδιο ξεκινά με τον ορισμό της γραμματικής. Γραμματική ορίζεται η τέχνη που μας διδάσκει τους κανόνες για να διαβάζουμε, να γράφουμε και να μιλάμε σωστά τη γλώσσα. Αναφέρεται ότι κάθε γλώσσα αποτελείται από λόγους, οι λόγοι από προτάσεις, οι προτάσεις από λέξεις, οι λέξεις από συλλαβές και οι συλλαβές από γράμματα.

Ο Ευθυμίου προβαίνει σε ανάλυση όλων των παραπάνω ξεκινώντας από τα γράμματα του αλφάβητου. Αναφέρονται τα εικοσιτέσσερα γράμματα και χωρίζονται σε φωνήεντα και σύμφωνα. Ακολουθούν οι υποδιαίρεσεις τους, τα φωνήεντα σε μακρά, βραχέα και δίχρονα, αναφέρονται οι δίφθογγοι, και τα σύμφωνα χωρίζονται σε αμετάβολα, υγρά και άφωνα και τα τελευταία με στη σειρά τους σε ψιλά, μέσα και δασέα. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε υποσημειώσεις ο Ευθυμίου κάνει λόγο για την προέλευση του ελληνικού αλφάβητου από το φοινικικό καθώς και για τη διαφοροποίηση της προφοράς μεταξύ αρχαίας και νέας ελληνικής. Κάνει λόγο για τις θεωρίες του Έρασμου και το Ραϊχλίνου και καταλήγει πως η προφορά διαφέρει αλλά δεν γνωρίζουμε πόσο, αφού αυτή δεν παραδίδεται με το γραπτό λόγο παρά μόνο διαζώσης.

Μετά τα γράμματα γίνεται λόγος για τις συλλαβές, οι οποίες χωρίζονται σε καθαρές και μη καθαρές ή μεικτές. Δίνεται ο ορισμός της κάθε κατηγορίας και ακολουθούν κανόνες συλλαβισμού.

Στην επόμενη παράγραφο παρατίθενται τα πνεύματα, οι τόνοι, τα διακριτικά και άλλα σημεία του γραπτού λόγου. Δίνονται κανόνες χρήσης αρχικά των πνευμάτων και παρατίθεται μια λίστα δασυνόμενων λέξεων. Ακολουθούν κανόνες για τη χρήση της περισπωμένης στη μακρόχρονη λήγουσα, για τη χρήση του τόνου στην προπαραλήγουσα, για τη μεταβολή του τόνου, για την ανάβαση και κατάβαση του τόνου, για την έγκλιση τόνου και τις εγκλιτικές λέξεις. Και τέλος, παρατίθενται

496. Ν Χαριλάου, *ό.π.*, σσ. 398, 402.

κανόνες χρήσης των διακριτικών σημείων στο λόγο και των υπόλοιπων σημείων του λόγου. Για όλες τις προαναφερθείσες περιπτώσεις αναφέρονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Ο Ευθυμίου συνεχίζει με κανόνες για την τροπή-μεταβολή των γραμμάτων ξεκινώντας από τις περιπτώσεις τροπής των ψιλών σε δασέα και συνεχίζοντας με τη μετατροπή των δασέων σε ψιλά σε περίπτωση γειτονικών συλλαβών και τους σχετικούς κανόνες. Ακολουθούν κανόνες για την επαλληλία των συμφώνων, για τη συνέλευση δύο άφωνων, για το διπλασιασμό των συμφώνων και αρκετοί ακόμη κανόνες τροπής των διάφορων συμφώνων και φωνηέντων σε συγκεκριμένο περιβάλλον. Σε ορισμένες από τις παραπάνω περιπτώσεις αναφέρονται και διαφοροποιήσεις σε διαλέκτους ή ποιητές.

Στη συνέχεια, δίνεται ο ορισμός της συναίρεσης, της κράσης και του εφελκυστικού -ν και παρατίθενται αναλυτικοί κανόνες που αφορούν τα φαινόμενα αυτά με ενδεικτικά παραδείγματα και αναφορά σε διαλεκτικές διαφοροποιήσεις.

Βιβλίον Α': Τεχνολογικόν (σσ. 33-145)

Το βιβλίο ξεκινά με αναφορά στα οχτώ μέρη του λόγου (πέντε κλιτά και τρία άκλιτα). Δίνεται ο ορισμός και μια σύντομη αναφορά στη χρήση του κάθε μέρους του λόγου. Αναφέρονται και αναλύονται τρία κοινά παρεπόμενα (γένος, αριθμός και πτώση) ορισμένων κλιτών μερών του λόγου. Εδώ μάλιστα ο Ευθυμίου, κάνοντας λόγο για τους αριθμούς, δίνει και κάποιες πληροφορίες γλωσσολογικού περιεχομένου και ενδιαφέροντος. Επισημαίνει ότι από τις ευρωπαϊκές γλώσσες μόνο η ελληνική έχει δυϊκό αριθμό που σπάνια χρησιμοποιήθηκε από αττικούς και όσους έγραψαν διαλόγους. Από τις ασιατικές γλώσσες τον μεταχειρίζονται η αραβική, η εβραϊκή και άλλες. Αναλύει τις πέντε πτώσεις και τη σημασία-χρήση της καθεμιάς με ενδεικτικά παραδείγματα στα οποία γίνεται αναφορά σε ονόματα θεολογικών κειμένων, σε αρχαίους συγγραφείς και στον Κοραή.

Κλίσεις (σσ. 39-60)

Όσον αφορά τις κλίσεις ο Ευθυμίου τονίζει ότι αυτές είναι πέντε και όχι δέκα ούτε τρεις. Αναφέρει πως σύμφωνα με τον Κοραή οι δέκα κλίσεις που απαντούν σε διάφορα άλλα εγχειρίδια είναι οι δέκα πληγές του Φαραώ και οι τρεις της Γραμματικής Τερψιθέας αποτελούν τρεις κυκεώνες καθώς προκαλούν σύγχυση στους

μαθητές. Οι τέσσερις πρώτες κλίσεις είναι ισοσύλλαβες και η πέμπτη περιττοσύλλαβη.

Περὶ ἄρθρου (σ. 40)

Παρουσιάζονται τα τρία γένη του άρθρου το οποίο κλίνεται κατά στην αρχαία ελληνική στους τρεις αριθμούς.

Περὶ ὀνόματος (σσ. 40-43)

Τα ονόματα χωρίζονται σε ουσιαστικά και επίθετα. Τα ουσιαστικά με τη σειρά τους χωρίζονται σε κύρια και προσηγορικά. Στα ονόματα δίνονται επιπλέον ονομασίες: πατρωνυμικά, εθνικά, κτητικά, υποκοριστικά, περιεκτικά, παρώνυμα, ρηματικά, μετουσιαστικά, περιληπτικά, πεποιημένα, προς τι και ως προς τι. Αναφέρεται ο ορισμός της κάθε κατηγορίας με χρήση ενδεικτικών παραδειγμάτων.

Ο Ευθυμίου, αφού ανέφερε τα βασικά στοιχεία για τις κλίσεις, παρενέβαλε την κλίση του άρθρου και κάποια στοιχεία για το όνομα, τώρα προβαίνει στην ανάλυση των κλίσεων. Οι χαρακτηριστικές καταλήξεις της κάθε κλίσης έχουν ως εξής: Η πρώτη κλίση περιλαμβάνει αρσενικά σε -ας και -ης με γενική σε -ου. Η δεύτερη κλίση περιλαμβάνει θηλυκά σε -α και -η με γενική σε -ης ή -ας. Η τρίτη κλίση περιλαμβάνει αρσενικά και θηλυκά σε-ος και ουδέτερα σε-ον. Η τέταρτη κλίση περιλαμβάνει τα αττικόκλιτα αρσενικά και θηλυκά σε-ως και ουδέτερα σε -ων. Η πέμπτη κλίση περιλαμβάνει περιττοσύλλαβα και συνηρημένα όλων των γενών με διάφορες καταλήξεις. Κλίνονται ενδεικτικά παραδείγματα που αντιστοιχούν σε κάθε μια από τις παραπάνω κλίσεις, δίνονται κανόνες και υποσημειώσεις. Ειδικά για την πέμπτη κλίση δίνεται πληθώρα υποκατηγοριών και παραδειγμάτων και αναφέρονται εξαιρέσεις και διαλεκτικοί και ποιητικοί τύποι. Επιπλέον, σε ένα υποκεφάλαιο με τίτλο “Περὶ τῶν μεταβολῶν τῶν πλαγίων πτώσεων τῆς πέμπτης κλίσεως” δίνονται κανόνες τροποποιήσεων-μεταβολών της γενικής, της αιτιατικής, της κλητικής και της δοτικής πληθυντικού. Οι μεταβολές αφορούν συγκεκριμένες κατηγορίες ονομάτων, μετοχές, ποιητές, εξαιρέσεις κ.λπ.

Περὶ τοῦ πῶς γίνονται θηλυκὰ ἀπὸ ἀρσενικὰ οὐσιαστικὰ (σσ. 61-62)

Ο Ευθυμίου αναφέρει ὅτι τα θηλυκὰ οὐσιαστικὰ προκύπτουν ἀπὸ τα ἀρσενικὰ με δύο τρόπους: ἢ προστίθεται στο ἀρσενικὸ ἡ κατάληξις -ις (Ἑλλην, Ἑλληνίς) ἢ τρέπεται ἡ κατάληξις τοῦ ἀρσενικοῦ. Δίνονται λίστες με ἀρσενικὰ ὀνόματα καὶ τις καταλήξεις τῶν θηλυκῶν που προκύπτουν ἀπ' αὐτὰ π.χ. ἀπὸ τα ἀρσενικὰ σε -εὺς προκύπτουν θηλυκὰ σε -εῖα, -ις καὶ -ισσα. Αναφέρονται ἀκόμη καὶ οὐσιαστικὰ που διαφέρουν στη σημασία ἢ στο γένος π.χ. τὸ ἄλλογο -ὁ ἵππος, τὸ ἄλλογο - ἡ φοράδα, κ.ά.

Περὶ ἀνωμαλίας τῶν κλίσεων (σσ. 63-70)

Ανώμαλα εἶναι τα ἐλλιπῆ, τα πολύκλιτα, τα ετερόκλιτα, τα μεταπλαστά καὶ τα ἀκλιτα ὀνόματα. Δίνεται ὁ ὁρισμὸς τῆς κάθε κατηγορίας καὶ τα ὀνόματα που ἐντάσσονται στην καθεμιά καὶ τέλος ὑπάρχει ἕνας κατάλογος ἀνώμαλων ὀνομάτων (σσ. 66-70).

Περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἐπιθέτων (σσ. 71-77)

Αναφέρονται ἔντεκα καταλήξεις ἐπιθέτων (-ος, -ας, -εις, -υς, -ην, -ους, -ης, -ις, -ων, -ωρ, -ως) καὶ δίνονται ἐνδεικτικὰ παραδείγματα στα τρία γένη. Ακολουθοῦν οἱ καταλήξεις τῶν μετοχῶν (-ας, -εις, -ους, -ων, -ῶν, -ῶν, -ὺς, -ῶς, -ῶς, -μενος) με ἀντίστοιχα ἐνδεικτικὰ παραδείγματα. Τα ἐπίθετα διακρίνονται σε τρικατάληκτα, δικατάληκτα, μονοκατάληκτα, δίνονται ἐνδεικτικὰ παραδείγματα γιὰ κάθε κατηγορία καὶ ἀναφέρονται ἀναλυτικὰ ὅλες οἱ υποκατηγορίες. Τέλος, παρατίθεται ἡ κλίσις τῶν ἀνώμαλων ἐπιθέτων μέγας καὶ πολὺς καὶ ἀναφέρονται τα ἐλλιπῆ ἐπίθετα.

Περὶ τῶν διαφορῶν βαθμῶν τῶν ἐπιθέτων (σσ. 77-84)

Αναφέρονται οἱ τρεῖς βαθμοὶ τῶν ἐπιθέτων, δίνεται ὁ ὁρισμὸς τοὺς καὶ παρατίθενται ἀναλυτικοὶ κανόνες σχηματισμοῦ τῶν παραθετικῶν σε κάθε κατηγορία ἐπιθέτων καθὼς καὶ ὁρισμένοι, διαλεκτικοί, ποιητικοί καὶ τύποι που ἀπαντοῦν σε συγκεκριμένους συγγραφείς. Τέλος, ἀναφέρονται καὶ ὅλα τα ἐπίθετα με ἀνώμαλο σχηματισμὸ παραθετικῶν. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ σχηματισμὸς ὅλων τῶν κατηγοριῶν ἀκολουθεῖ τὴν ἀρχαία ἐλληνική.

Περὶ των ἀριθμητικῶν (σσ. 85-89)

Τα αριθμητικά διαιρούνται σε απολελυμένα, τακτικά, επιμεριζόμενα, αναλογικά και χρονικά. Δίνεται ο ορισμός της κάθε κατηγορίας, ο σχηματισμός τους και ενδεικτικά παραδείγματα. Επιπλέον, αναφέρονται κάποιοι διαλεκτικοί και ποιητικοί τύποι.

Περὶ ἀντωνυμίας (σσ. 89-94)

Δίνεται ο ορισμός των αντωνυμιών και τα είδη τους: προσωπικές, κτητικές, δεικτικές, αναφορικές, αυτοπαθείς ή αντίστροφες, αλληλοπαθείς, ερωτηματικές και αόριστες. Οι προσωπικές αντωνυμίες έχουν αρχαιοελληνική μορφολογία και κλίση. Για τις κτητικές αναφέρεται ότι παράγονται από τις προσωπικές. Οι τύποι μορφολογικά ανήκουν στην αρχαία ελληνική (ἐμός-ή-όν, ὑμέτερος-α-ον κ.λπ.). Γίνεται επιπλέον αναφορά στη χρήση κάποιων τύπων από συγκεκριμένες διαλέκτους καθώς και αναφορά σε ποιητικούς τύπους. Στις δεικτικές αντωνυμίες ισχύει ό,τι και στην προηγούμενη κατηγορία δηλαδή συναντάμε τύπους που μορφολογικά είναι γνωστοί από την αρχαία ελληνική: οὗτος-αὕτη-τούτο, ἐκεῖνος-η-ο, ὅδε-ἥδε-τόδε. Στις αναφορικές αντωνυμίες εντάσσονται οι ακόλουθες: ὅς-ἥ-ὅ, ὅστις-ἣτις-ὅτι, αὐτός-ή-ό. Εδώ, σε μια υποσημείωση, γίνεται μια αναφορά στη Γραμματική Τερψιθέα, στην οποία η αντωνυμία αὐτός ονομάζεται επιταγματική. Ακολουθεί η αντίστροφη ή αυτοπαθής αντωνυμία: ἐμαυτοῦ, σεαυτοῦ, κ.λπ., η αλληλοπαθής αντωνυμία ἀλλήλων-ἀλλήλοις κ.λπ. και η ερωτηματική αντωνυμία τίς-τι. Τέλος, αόριστες αντωνυμίες είναι οι ακόλουθες: τις, τι και ὅ, ἥ, τό δεῖνα. Παρατίθεται η κλίση όλων των αντωνυμιών καθώς και ορισμένοι διαλεκτικοί τύποι σε υποσημειώσεις.

Μαζί με τις αντωνυμίες γίνεται αναφορά και στα αντωνυμικά επίθετα, τα οποία χωρίζονται σε ερωτηματικά, αόριστα, δεικτικά και αναφορικά. Παρατίθενται τα αντωνυμικά επίθετα ανά κατηγορία καθώς και ορισμένα ελλειπτικά και γίνεται αναφορά στον τρόπο κλίσης τους χωρίς ωστόσο την παράθεσή της. Ξανά, σε μια υποσημείωση ο Ευθυμίου απαντά στον Νεόφυτο Δούκα, ο οποίος στη «Γραμματική Τερψιθέα» θεωρεί πως αυτά τα επίθετα δεν έχουν θέση εδώ. Ο Ευθυμίου ωστόσο, θεωρεί πως δεν τίθεται τέτοιο θέμα, ούτε θα έπρεπε ο Νεόφυτος Δούκας να στρέφεται κατά του Κοραή καθώς τα συγκεκριμένα επίθετα διαφέρουν από τα υπόλοιπα στο ότι δεν έχουν κλητική και δεν επιδέχονται άρθρα.

Σχετικά με τις αντωνυμίες υπάρχουν κάποιες διαφοροποιήσεις μεταξύ των εγχειριδίων που μελετήθηκαν καθώς δεν απαντούν όλες οι παραπάνω κατηγορίες αντωνυμιών σε όλα τα βιβλία. Για παράδειγμα στα ακόλουθα εγχειρίδια: των Κατήφορου, Σταματέλου, Χριστόπουλου, Κομμητά, Δούκα, Μακρή, Βενιέρη, Σπανού, Κοραή, Κριτόπουλου, απουσιάζει η κατηγορία των ερωτηματικών αντωνυμιών.

Περί ρήματος (σσ. 96-139)

Τα ρήματα χωρίζονται σε ενεργητικά, μέσα, παθητικά, αποθετικά και ουδέτερα. Δίνεται ο ορισμός της κάθε κατηγορίας και ενδεικτικά παραδείγματα. Ακολουθούν τα παρεπόμενα του ρήματος: εγκλίσεις, χρόνοι και αριθμοί. Αρχικά, δίνεται συνοπτικά η σημασία κάθε έγκλισης και ενδεικτικά παραδείγματα. Μάλιστα σε μια υποσημείωση ο Ευθυμίου κάνει αναφορά στη διαφοροποίηση αρχαίας και νέας ελληνικής προστακτικής και εκφράζει την απορία του για τον τρόπο σχηματισμού της προστακτικής της νέας ελληνικής από τον Δάρβαρη στην «Απλοελληνική Γραμματική» του.

Ακολουθεί η ανάλυση των χρόνων: χωρίζονται σε τωρινούς, περασμένους και μελλοντικούς. Δίνεται ο ορισμός κάθε χρόνου, τι δηλώνει και ενδεικτικά παραδείγματα. Τέλος, αναφέρονται οι τρεις αριθμοί της αρχαίας ελληνικής.

Στις επόμενες παραγράφους αναλύονται τα τρία πρόσωπα του ρήματος και οι συζυγίες για τις οποίες ο Ευθυμίου διευκρινίζει ότι είναι τρεις και όχι πέντε ούτε δεκατρείς όπως αναφέρεται σε άλλα εγχειρίδια. Οι τρεις συζυγίες των ρημάτων είναι αυτές των βαρύτονων, των περισπώμενων και των ρημάτων σε -μι. Δίνεται ένας πίνακας με τις βασικές καταλήξεις όλων των χρόνων στα βαρύτονα ρήματα και στις επόμενες σελίδες (104-110) παρατίθεται η κλίση των βαρύτονων ρημάτων με χαρακτηριστικό ρήμα το τύπτω-τύπτομαι. Η κλίση ακολουθεί την αρχαία ελληνική όπως και τα απαρέμφατα και οι μετοχές του ρήματος.

Έπονται τα περισπώμενα ρήματα σε -αω (νικῶ), -εω (ποιῶ), -οω (χρυσῶ), παρατίθεται η κλίση τους σε Ενεστώτα, Παρατατικό, Παρακείμενο και Υπερσυντέλικο και όλοι οι αρχικοί χρόνοι καθώς και τα απαρέμφατα και οι μετοχές τους σε ενεργητική, μέση και παθητική φωνή (σσ. 110-117). Όλα ακολουθούν την αρχαία ελληνική.

Στη συνέχεια δίνονται οι κατηγορίες των ρημάτων σε -μι τα οποία προκύπτουν από τα συνηρημένα. Πρόκειται για τα ρήματα ἴστημι, τίθημι, δίδωμι των οποίων η κλίση παρατίθεται σε όλες τις φωνές και είναι αρχαιοελληνική. Αξίζει να σημειωθεί ότι στον Αόριστο των ρημάτων τίθημι και δίδωμι συναντάμε τους τύπους: ἔθήκαμεν, ἔθήκατε, ἔθηκαν και ἔδώκαμεν, ἔδώκατε, ἔδωκαν. Σε μια υποσημείωση ο Ευθυμίου για πολλοστή φορά καταφέρεται εναντίον του Δούκα και της Γραμματικής Τερψιθέας αναφέροντας πως στην τελευταία επισημαίνεται ότι τα ἔθηκα και ἔδωκα δεν έχουν πληθυντικό. Ο ίδιος ωστόσο, θεωρεί άκυρη την παραπάνω άποψη, εκφράζεται με υποτιμητικά λόγια για τη Γραμματική Τερψιθέα και παραθέτει αποσπάσματα αρχαίων συγγραφέων, στα οποία απαντούν οι παραπάνω τύποι.

Ακολουθεί η κλίση των ρημάτων δείκνυμι, ἴημι σε ενεργητική, μέση και παθητική φωνή, των ρημάτων κάθημαι, κεῖμαι, εἶμι, εἴμι, φημί και οἶδα, ενώ σε υποσημειώσεις αναφέρονται περισσότερα στοιχεία για τη χρήση και τη σημασία τους, διαλεκτικοί και ποιητικοί τύποι, πιο εύχρηστοι, ανώμαλοι κ.λπ. Το κεφάλαιο των ρημάτων κλείνει με έναν ορισμό των απρόσωπων ρημάτων και με παράθεσή τους σε λίστα αρχικά τα ενεργητικά και έπειτα τα παθητικά.

Περὶ μετοχῆς (σσ. 139-140)

Ο Ευθυμίου δίνει έναν ορισμό της μετοχής και μας παραπέμπει για την κλίση τους σε προηγούμενη παράγραφο, όπου βλέπουμε την κλίση των τριτόκλιτων επιθέτων μιας και οι μετοχές κλίνονται όπως κι εκείνα.

Περὶ προθέσεως (σ. 140)

Οι προθέσεις διακρίνονται σε ἑξὶ μονοσύλλαβες και δώδεκα δισύλλαβες και μια μοναδική τρισύλλαβη την ἔνεκα. Διαιρούνται επίσης σε πέντε κλάσεις ανάλογα με τις πτώσεις με τις οποίες συντάσσονται καθώς άλλες συντάσσονται με μια, άλλες με δύο και άλλες με τρεις πτώσεις. Φυσικά, αναφέρεται η κατάταξη της κάθε πρόθεσης στην κάθε κατηγορία.

Περὶ ἐπιρρήματος (σσ. 141-144)

Τα επιρρήματα ανάλογα με τη σημασία τους χωρίζονται σε τοπικά, χρονικά και ποιότητας ή τρόπου, ποσοτικά, εξαιρέσεως, ομόσεως, αρνήσεως, εξηγήσεως, βεβαιώσεως, υφαιρέσεως, ερωτηματικά, αόριστα, δεικτικά, αναφορικά. Αναφέρονται τα επιρρήματα κάθε κατηγορίας και επιπλέον ορισμένες πτώσεις ονομάτων, ορισμένα επιφωνήματα και ρήματα που χρησιμοποιούνται επιρρηματικά. Δίνονται κάποιες υποσημειώσεις, διαλεκτικοί τύποι και κάποια παραδείγματα-αναφορές σε αρχαίους συγγραφείς όπως στον Όμηρο, τον Ηρόδοτο και τον Λουκιανό.

Περὶ συνδέσμου (σσ. 144-145)

Οι σύνδεσμοι χωρίζονται στις ακόλουθες κατηγορίες: συμπλεκτικοί, διαζευκτικοί, συναπτικοί, αιτιολογικοί, συλλογιστικοί, εναντιωματικοί, απορηματικοί, δυνητικοί και ελαττωτικοί. Ο Ευθυμίου επισημαίνει ότι αυτά είναι τα σημαντικότερα είδη συνδέσμων ενώ σε υποσημείωση αναφέρει και τους παραπληρωματικούς και, επισημαίνοντας τη χρήση της έμφασης στο λόγο, κάνει μια αναφορά στη γερμανική γλώσσα δίνοντας κάποια παραδείγματα.

Βιβλίον Β': Ὁρθογραφικὸν (σσ. 146-313)

Το δεύτερο βιβλίο ξεκινά με το σχηματισμό των χρόνων και συγκεκριμένα με την αύξηση στα απλά και σύνθετα ρήματα και όλους τους κανόνες που την αφορούν. Ακολουθούν κανόνες που αφορούν το σχηματισμό: του α' Μέλλοντα, του αττικού Μέλλοντα, του α' και β' Αόριστου, του ενεργητικού και παθητικού α' Παρακειμένου, του β' Παρακειμένου, του αττικού αναδιπλασιασμού, του Υπερσυντελικού, του παθητικού Παρακειμένου, συγκεκριμένου ενεργητικού Παρακειμένου, του γ' ή μετ' ολίγον Μέλλοντος, του παθητικού α' και β' Αορίστου ενώ σε υποσημειώσεις δίνονται εξαιρέσεις και ιδιαίτερες περιπτώσεις. Ακολουθεί μια θεωρία για τα ανώμαλα ρήματα καθώς και ένας πίνακας ανώμαλων ρημάτων στις σελίδες 164-192.

Περὶ παραγωγῆς τῶν λέξεων (σσ. 192-212)

Ο Ευθυμίου θεωρεί πως ο πλούτος και η ποικιλία της παραγωγής και της σύνθεσης που διαθέτει η ελληνική γλώσσα αποτελούν ένδειξη της καλλιέργειάς της και την καθιστούν αξιοθαύμαστη και ευνόητη. Κάνει επιπλέον μια αναφορά στον Ερρίκο

Στέφανο⁴⁹⁷ σύμφωνα με τον οποίο σε μια πρωτότυπη λέξη αντιστοιχούν 200 ή 300 παράγωγες. Σύμφωνα με τον Ευθυμίου λοιπόν, οι λέξεις θεωρούμενες ως προς το είδος και τα σχήματα, διακρίνονται σε πρωτότυπες και παράγωγες, απλές και σύνθετες. Τα είδη των παραγωγών είναι τα ακόλουθα: πατρωνυμικά, εθνικά, υποκοριστικά, αυξητικά, περιεκτικά, κτητικά, παρώνυμα και ρηματικά. Αναλύεται η κάθε κατηγορία, δίνεται ο ορισμός της, οι βασικές καταλήξεις της και κανόνες σχηματισμού. Για παράδειγμα για τα εθνικά δηλώνεται ότι παράγονται από πόλεις και επαρχίες και δηλώνουν την πατρίδα ή το έθνος. Οι σημαντικότερες καταλήξεις των εθνικών είναι εξής: *-αιος, -ιος, -ος, -ειος, -ανος, -ηνος, -ινος, -ευς, -ατης, -ήτης, -ίτης, -ώτης* και θηλυκά *σε -ιας και -ις*. Ανάλογη διαδικασία και ανάλυση γίνεται για όλες τις κατηγορίες παραγωγών που προαναφέρθηκαν. Στην κατηγορία των αυξητικών γίνεται μια αναφορά στη Γραμματική Τερψιθέα του Νεόφυτου Δούκα στην οποία δεν υπάρχει αυτή η κατηγορία των παραγωγών.

Μετά τις παραπάνω βασικές κατηγορίες παραγωγών ακολουθούν αρκετές ακόμη που παράγονται με ποικίλους τρόπους. Βλέπουμε καταλήξεις αφηρημένων ουσιαστικών που παράγονται από επίθετα σε *-ης, -ων, -ος, -ους, -αζ, -υς, -εις*, καταλήξεις επιθέτων με διάφορες σημασίες που παράγονται από επίθετα, ουσιαστικά ποικίλων σημασιών και καταλήξεων που παράγονται από ρήματα και κυρίως από τον παθητικό Παρακείμενο, επίθετα σε *-ος, -ινος, -εινος, -υτης* που παράγονται από ρήματα ή επιρρήματα, ρήματα που παράγονται από άλλα ρήματα εύχρηστα, άχρηστα, ποιητικά ή λογογραφικά. Ρήματα σε *-εω* που παράγονται από ονόματα με διάφορες καταλήξεις, ρήματα σε *-εύω* που επίσης παράγονται από ουσιαστικά διαφόρων καταλήξεων και ιδίως από ουσιαστικά σε *-ης, -ευς, -ος*, ρήματα που προκύπτουν από ονόματα με αποβολή της κατάληξης του ονόματος και προσθήκη των καταλήξεων *-οω, -αίνω, -υνω*, ρήματα σε *-αω, -αζω, -ιζω, -ωζω* που προκύπτουν από ονόματα και ρήματα με τις ίδιες καταλήξεις (*-αζω, -ιζω, -υζω -ωζω*) που παράγονται από

497. Λόγιος του 16ου αι., γιος του Ροβέρτου Α΄, εκδότη του "Θησαυρού της λατινικής γλώσσας". Γνώριζε καλά λατινικά και ειδικεύθηκε στην ελληνική γλώσσα. Το 1554 δημοσίευσε την πρώτη έκδοση του Ανακρέοντα με λατινική μετάφραση. Εξέδωσε επίσης πολλά έργα Λατίνων και Ελλήνων συγγραφέων. Το 1557 ίδρυσε τυπογραφείο στη Γενεύη και το πρώτο γαλλικό βιβλίο που εξέδωσε ήταν το: "Traite de la conformite du langage francais avec le grec", Παρίσι 1565 «Εγχειρίδιον περί της αναλογίας της γαλλικής γλώσσας προς την ελληνική» με το οποίο προσπάθησε να αποδείξει την αξία της καθομιλουμένης γαλλικής γλώσσας, που πολλοί θεωρούσαν ως υπανάπτυκτο λαϊκό γλωσσικό ιδίωμα, ανιχνεύοντας αναλογίες στη διατύπωση με την αρχαία ελληνική γλώσσα. Το ίδιο προσπάθησε να κάνει και με το έργο του "De la precellence du langage francais", 1579 «Περί της υπεροχής της γαλλικής γλώσσας», με το οποίο ήθελε να αποδείξει τη φιλολογική ανωτερότητα της γαλλικής γλώσσας σε σχέση με την ιταλική, που τότε είχε μεγάλη αίγλη, επειδή είχε διαμορφωθεί παλαιότερα ως εθνική γλώσσα.

επιρρήματα και μόρια. Τέλος, γίνεται λόγος για την παραγωγή των επιρρημάτων, δίνονται οι βασικότερες καταλήξεις τους και αναφέρεται για καθεμιά ο τρόπος παραγωγής π.χ. για τα τοπικά επιρρήματα σε -ω (ἄνω, κάτω κ.λπ.) αναφέρεται ότι σχηματίζονται από προθέσεις

Περὶ συνθέσεως (σσ. 214-226)

Ο Ευθυμίου αναφέρει ότι η σύνθεση στην ελληνική γλώσσα είναι ιδιαίτερα πλούσια αφού μπορεί να πραγματοποιηθεί όχι μόνο από δύο αλλά και από τρεις και τέσσερις λέξεις κάτι το οποίο ισχύει επίσης μόνο για τη γερμανική γλώσσα. Ο πλούτος αυτός της σύνθεσης προκύπτει κατεξοχήν από τις προθέσεις και για επιβεβαίωση δίνεται ως παράδειγμα το ρήμα βάλλω, το οποίο συντίθεται με δεκαοχτώ προθέσεις σχηματίζοντας έτσι δεκαοχτώ ρήματα κι αυτά με τη σειρά τους συντίθενται εκ νέου με προθέσεις και σχηματίζουν άλλα τόσα ρήματα και σε συνδυασμό με τα παράγωγα που προκύπτουν υπερβαίνουν τον αριθμό των διακοσίων λέξεων. Ακολουθούν διάφοροι κανόνες της σύνθεσης που αφορούν τις αλλαγές που υφίστανται οι λέξεις κατά τη σύνθεση, τη σημασία και τον τονισμό τους. Έπειτα, παρατίθενται εξειδικευμένοι κανόνες μεταβολής των ονομάτων όταν τίθενται ως πρώτο συνθετικό και αντίστοιχα των επιθέτων και των ρημάτων. Στη συνέχεια γίνεται λόγος για τις προθέσεις, τις τροποποιήσεις τους και τη σημασία τους κατά τη σύνθεση. Για τα επιρρήματα ο Ευθυμίου αναφέρει ότι παραμένουν αμετάβλητα κατά τη σύνθεση όπου δεν υπάρχει το εμπόδιο της ευφωνίας, δίνει λίστες με επιρρήματα που χρησιμοποιούνται στη σύνθεση, ενδεικτικά παραδείγματα και το ίδιο κάνει και για τους συνδέσμους. Τέλος, το κεφάλαιο της σύνθεσης κλείνει με τα πιο εύχρηστα στη σύνθεση αχώριστα μόρια, τη σημασία τους, σχετικούς κανόνες και ενδεικτικά παραδείγματα.

Περὶ ὀρθογραφίας (σσ. 227-240)

Δίνεται ο ορισμός της ὀρθογραφίας ως ο τρόπος του να γράφουμε σωστά τις λέξεις με τα φωνήεντα και τις διφθόγγους έτσι όπως τα επικύρωσε άλλα η παράδοση, η ετυμολογία, η παραγωγή, η συνθετική τροπή και άλλα η αναλογία, η κλίση, η συστοιχία και η συναίρεση. Δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα λέξεων των οποίων η ὀρθογραφία οφείλεται σε αναλογία, σε παραγωγή, συναίρεση κ.λπ.

Στις επόμενες παραγράφους ακολουθούν κανόνες λέξεων που γράφονται στην παραλήγουσα με τα ακόλουθα φωνήεντα ή διφθόγγους: -ε, -αι, -η, -ι, -ει, -οι, -υ, -ο, -ω. Δίνονται όλες οι κατηγορίες κάθε περίπτωσης και τυχόν εξαιρέσεις. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι για τις λέξεις με -υ στην παραλήγουσα δίνονται οι ακόλουθες καταλήξεις: -υζα, -υη, -υλη, -υλλη, -υλος, -υμος, -υρα, -υρις, -ρος, -βος, -κος, -λος, -υτος, -υφιον, -υλλιον. Δίνονται και όλες οι εξαιρέσεις για κάθε κατάληξη όπως για παράδειγμα στην κατάληξη -υλη εξαιρείται η λέξη ἀπειλή, στην κατάληξη -υλος εξαιρούνται τα ποικίλος, ναυτίλος, τρώϊλος κ.ά.

Η ίδια διαδικασία ακολουθείται στη συνέχεια για τα ρήματα. Δίνονται ορθογραφικοί κανόνες και οι κατηγορίες των ρημάτων που γράφονται στην παραλήγουσα με -ε, -αι, -ει, -ι, -υ, -ω καθώς και όλες οι εξαιρέσεις. Τέλος, δίνονται οι κατηγορίες ονομάτων σε -ων που διατηρούν το -ω στις πλάγιες πτώσεις καθώς και εκείνα που τρέπουν το -ω σε -ο, π.χ. για την πρώτη περίπτωση τα περισπώμενα όπως το όνομα Ξενοφών-ῶντος και για τη δεύτερη περίπτωση τα ρηματικά όπως το επίθετο νοήμων-ονος.

Ακολουθούν κανόνες για το διπλασιασμό των συμφώνων και για τη χρήση των κεφαλαίων γραμμάτων. Το βιβλίο κλείνει με μια “Θεωρία περὶ τῶν μέσων ρημάτων κατὰ τὴν μορφήν”. Σ’ αυτές τις σελίδες δίνεται ο ορισμός των μέσων χρόνων δηλαδή όσων έχουν παθητική μορφή αλλά σημαίνουν ενέργεια και πάθος και επειδή συμπίπτουν μορφολογικά με τους παθητικούς, τους αντιλαμβανόμαστε από τη σύνταξη. Δίνονται κατηγορίες ρημάτων που εντάσσονται στα μέσα καθώς και περαιτέρω κανόνες και παραδείγματα. Επιπροσθέτως, αναφέρονται πολλοί γραμματικοί και δάσκαλοι, οι οποίοι έχουν κάνει λόγο για τη διαφορά μεταξύ μέσων και παθητικών ρημάτων καθώς και τι έχει αναφερθεί από τον καθένα. Γίνεται λόγος για τον Διογένη τον Λαέρτιο, τον Φίλωνα Ιουδαίο τον Αλεξανδρινό δάσκαλο, τον Οριγένη, τον Αμμώνιο τον Αλεξανδρινό και τον Κοραή.

Βιβλίον Γ' Συντακτικόν (σσ. 241-430)

Το βιβλίο ξεκινά με τον ορισμό της σύνταξης ως εκείνη που μας διδάσκει πώς να συντάσσουμε σωστά και κατάλληλα τα οχτώ μέρη του λόγου για να γίνεται ο λόγος σαφής και τέλειος. Δίνεται ο ορισμός του υποκειμένου, του κατηγορουμένου και του

αντικειμένου και αναλύονται οι συμφωνίες που πρέπει να τηρούνται μεταξύ των μερών του λόγου προκειμένου η σύνταξη να είναι ορθή με αναλυτικά παραδείγματα.

Μέρος πρώτον: Περί άρθρου (σσ. 244-254)

Το κεφάλαιο αυτό ξεκινά με τη σημασία του άρθρου και τη χρήση του. Ακολουθεί πληθώρα κανόνων για τη χρήση ή παράλειψή του με ουσιαστικά, για τη σύνταξή του με μετοχές, επίθετα, προθέσεις και απαρέμφατα, τότε δεν τίθεται σε λέξη αλλά σε ολόκληρη πρόταση, τότε τίθεται χωρίς πτωτικό και ποια η σημασία του, η σημασία που λαμβάνει ανάλογα με την πτώση που συντάσσεται. Όλοι οι κανόνες συμπληρώνονται από πληθώρα παραδειγμάτων που έχουν ληφθεί από αρχαίους συγγραφείς.

Μέρος δεύτερον: Περί συντάξεως τοῦ ὀνόματος (σσ. 254-282)

Ο Ευθυμίου ξεκινά το κεφάλαιο αυτό αναφέροντας πως στα ονόματα πρέπει να θεωρήσουμε πρώτα τους αριθμούς και τις πτώσεις. Η αρχή γίνεται από την ονομαστική. Αναφέρεται ότι ονομαστική είναι η πτώση του υποκειμένου στις ανεξάρτητες προτάσεις και γίνεται λόγος για τις περιπτώσεις στις οποίες παραλείπεται το υποκείμενο στις κύριες και δευτερεύουσες προτάσεις. Παρατίθενται παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς. Ακολουθούν κανόνες που αφορούν τη σύνταξη της ονομαστικής με το ρήμα όπως για παράδειγμα η σχέση ονομαστικής και ρήματος σε περιπτώσεις περιληπτικών λέξεων, πολλών υποκειμένων, δυϊκού αριθμού κ.ά. Αναφέρονται ακόμη και κάποιες περιπτώσεις, κατά τις οποίες λαμβάνεται η ονομαστική αντί της κλητικής. Ακολουθούν κανόνες αμοιβαίας αλλαγής ουσιαστικών και επιθέτων (π.χ. αφηρημένο αντί του συγκεκριμένου κ.ά.), κανόνες σύνταξης των επιθέτων και των αντωνυμιών με τα ουσιαστικά, αναφορά σε ιδιαίτερες συντάξεις των επιθέτων, στη σύνταξη των ρηματικών επιθέτων σε -τεος, των συγκριτικών και των υπερθετικών. Έπεται η σύνταξη των αριθμητικών, τα οποία διακρίνονται σε: απολελυμένα, τακτικά, επιμεριζόμενα και αναλογικά και το κεφάλαιο κλείνει με τη σύνταξη των επιθέτων σε -αῖος. Για όλες τις περιπτώσεις ονομάτων που προαναφέρθηκαν δίνονται πολλά παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς.

Μέρος τρίτον: Περί αντωνυμίας (σσ. 282-311)

Στη σύνταξη των αντωνυμιών αρχικά γίνεται λόγος για τις προσωπικές αντωνυμίες, έπειτα για τις κτητικές, για τις δεικτικές: οὗτος, ἐκεῖνος ὅδε, για τις αναφορικές ὅς, ὅστις, για τις αυτοπαθείς και αλληλοπαθείς, για τις ερωτηματικές: τίς, ὅστις, για τις αόριστες: τίς, ὅστις, εἷτις. Για όλες τις παραπάνω αντωνυμίες αναφέρονται οι περιπτώσεις κατά τις οποίες τις χρησιμοποιούμε ή τις παραλείπουμε, η σημασία τους καθώς και ιδιαίτερες συντάξεις. Αντίστοιχη διαδικασία ακολουθείται και για τα αντωνυμικά και ερωτηματικά επίθετα, για τα δεικτικά και αναφορικά επίθετα που ακολουθούν. Για όλες τις κατηγορίες αντωνυμιών και αντωνυμικών επιθέτων παρατίθενται αυτούσια παραδείγματα αρχαίων συγγραφέων.

Στο «τμήμα» αυτό των αντωνυμιών παρατίθεται και ένα υποκεφάλαιο το οποίο λογικά θα έπρεπε να ενταχθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο των ονομάτων εφόσον περιλαμβάνει κατηγορίες ονομάτων που συντάσσονται με γενική (π.χ. όσα σημαίνουν εμπειρία ή μάθηση και τα αντίθετά τους), όσα συντάσσονται με δοτική και τέλος με αιτιατική. Ξανά η χρήση παραδειγμάτων από αρχαίους συγγραφείς είναι ευρεία.

Μέρος τέταρτον: Περί ρήματος (σσ. 311-401)

Τα ρήματα χωρίζονται σε αμετάβατα και μεταβατικά που συντάσσονται με γενική, δοτική ή αιτιατική. Αν συντάσσονται και με μια επιπλέον πτώση, τότε η σύνταξη γίνεται σύνθετη-συγκείμενη. Τα είδη των συγκειμένων είναι επτά: διαβατικό, περιποιητικό, ελλειπτικό, οργανικό, απαραιμφοτικό, προθετικό και επιρρηματικό. Προστίθενται ακόμη δύο το επιβατικών και το ως επιβατικών. Όλες οι παραπάνω κατηγορίες αναπτύσσονται-αναλύονται και ο Ευθυμίου ξεκινά από τις κατηγορίες των ρημάτων που συντάσσονται με γενική, έπειτα όσα συντάσσονται με δοτική και τέλος με αιτιατική. Αντίστοιχα αναλύονται και όλα τα είδη των συγκειμένων που προαναφέρθηκαν και εμπλουτίζονται με παραδείγματα αρχαίων συγγραφέων. Ο Ευθυμίου καταλήγει στο ότι η σύνταξη απλών και συγκειμένων ειδών των ρημάτων γίνεται με έξι τρόπους: απλώς, απολύτως, συγκειμένως, επιβατικώς, ως επιβατικώς και δυνάμει των προθέσεων.

Στις επόμενες σελίδες γίνεται λόγος για τη σύνταξη των παθητικών, των μέσων, των αποθετικών, των ουδέτερων και των απρόσωπων ρημάτων με ευρεία

χρήση παραδειγμάτων. Ακολουθεί αναφορά στους χρόνους. Ο Ευθυμίου διευκρινίζει ότι η σημασία και η χρήση του κάθε χρόνου έχει αναλυθεί στο Α' Βιβλίο στην παράγραφο 74. Τώρα δίνει περαιτέρω παραδείγματα και κάνει λόγο για την εναλλαγή των χρόνων. Επίσης, γίνεται λόγος για τη χρήση και τη σημασία των εγκλίσεων και το κεφάλαιο κλείνει με τη σύνταξη των απαρεμφάτων (τελικό-ειδικό, ταυτοπροσωπία-ετεροπροσωπία κ.λπ.). Για όλες τις παραπάνω κατηγορίες δίνονται πολλαπλά παραδείγματα από αρχαίους συγγραφείς. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ευθυμίου κάνοντας λόγο για τους χρόνους και τις εγκλίσεις επισημαίνει σε κάποια σημεία διαφοροποιήσεις μεταξύ αρχαίας και νέας ελληνικής όπως π.χ. την αρχαιοελληνική χρήση του δυνητικού ἄν με ευκτική εκεί που κοινή γλώσσα μεταχειρίζεται το «δύνανται» με απαρέμφατο ή την αναφορά ότι ο Παρακείμενος και ο μετ' ολίγον Μέλλοντας αποτελούν ίδιον μόνο της ελληνικής ενώ τους υπόλοιπους τους μεταχειρίζεται και η κοινή.

Μέρος πέμπτον: Περί μετοχῆς (σσ. 401-411)

Σ' αυτές τις σελίδες γίνεται λόγος για τη χρήση της μετοχής σε περιπτώσεις ταυτοπροσωπίας και ετεροπροσωπίας, για κατηγορίες ρημάτων που συντάσσονται με μετοχή, για τη γενική απόλυτη και περιπτώσεις κατά τις οποίες συναντάμε κι άλλες πτώσεις εκτός της γενικής απόλυτης. Για κάθε κατηγορία-περίπτωση ο Ευθυμίου παραθέτει παραδείγματα αρχαίων συγγραφέων.

Μέρος ἕκτον: Περί συντάξεως τῶν προθέσεων (σσ. 411-419)

Αναφέρεται ξεχωριστά η σημασία ή οι σημασίες που λαμβάνει η κάθε πρόθεση ανάλογα με τις πτώσεις που συντάσσεται και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα. Επίσης, αναφέρονται οι προθέσεις τις οποίες μεταχειριζόμαστε ως απόκριση σε ερωτήσεις.

Μέρος ἑβδομον: Περί συντάξεως ἐπιρρήματος (σσ. 420-425)

Τα επιρρήματα, όταν συντάσσονται προς τα ονόματα, συντάσσονται με γενική, δοτική ή αιτιατική. Γίνεται αναφορά σε όλες αυτές τις κατηγορίες των επιρρημάτων ανάλογα με την πτώση που συντάσσονται, δίνονται και κάποιες ιδιαίτερες

περιπτώσεις σε υποσημειώσεις και όλα αυτά συμπληρώνονται με ενδεικτικά παραδείγματα.

Μέρος ὄγδοον: Περί συντάξεως συνδέσμου (σσ. 425-430)

Σύμφωνα με τον Ευθυμίου άλλοι από τους συνδέσμους προηγούνται και άλλοι ακολουθούν. Αρχικά γίνεται λόγος για τους συμπλεκτικούς συνδέσμους, έπειτα για τους διαζευκτικούς, για τους συναπτικούς ή υποθετικούς, για τα διάφορα είδη του συνδέσμου ἄν, για τους αιτιολογικούς, τους εναντιωματικούς, τον σύνδεσμο ὥστε και τους συλλογιστικούς. Για όλες τις κατηγορίες αναφέρεται ο τρόπος χρήσης και η σημασία τους, οι ιδιαίτερες συντάξεις τους και δίνονται παραδείγματα αρχαίων συγγραφέων.

Βιβλίον Δ' Περί Διαλέκτων (σσ. 431-448)

Οι διάλεκτοι της Ελληνικής ήταν τέσσερις: η αττική, η ιωνική, η δωρική και η αιολική. Αναφέρεται η προέλευση της ονομασίας κάθε διαλέκτου και οι περιοχές επικράτησής τους και αναλύονται οι αλλαγές-τροποποιήσεις που υφίστανται τα φωνήεντα, τα σύμφωνα και οι δίφθογγοι σε κάθε διάλεκτο ξεχωριστά με χρήση ενδεικτικών παραδειγμάτων. Για περαιτέρω κατανόηση δίνεται ένα απόσπασμα του Ηροδότου για την Ιωνική διάλεκτο, αποσπάσματα από τον μουσικό Τιμόθεο, από την Εκάβη του Ευριπίδη και από τον Στοβαίο για τη Δωρική διάλεκτο και ένα απόσπασμα από τον ποιητή Αλκαίο για την Αιολική. Γίνεται μια ιδιαίτερη μνεία στους ποιητές και στις αλλαγές που υφίσταται ο ποιητικός λόγος, οι οποίες και αναλύονται. Τέλος, κλίνεται η προσωπική αντωνυμία πρώτου προσώπου σε όλες τις διαλέκτους και παρατίθεται ο σχηματισμός των ρημάτων (όλες οι εγκλίσεις, φωνές κ.λπ.) σε όλες τις διαλέκτους με χαρακτηριστικό ρήμα το τύπτω.

Βιβλίον Ε' Ποιητικόν (σσ. 449-477)

Ποιητική είναι η τέχνη που διδάσκει τους κανόνες τοῦ στιχουργεῖν ἐμμέτρως με ρυθμό και αρμονία. Διαιρείται σε τρία τμήματα: προσωδία, μετρική και ποιηματική.

Τμήμα Α': Περί προσωδίας (σσ. 449-461)

Η προσωδία διδάσκει τους κανόνες γνώσης της ποσότητας των συλλαβών, δηλαδή ποια είναι μακρά, ποια βραχεία, ποια μακρά και βραχεία και ποια δίχρονα. Δίνονται κάποιοι γενικοί κανόνες για την ποσότητα των συλλαβών, ειδικοί κανόνες για τα δίχρονα, κανόνες για την παραλήγουσα των πτώσεων, κανόνες για τα ονόματα και στη συνέχεια για τα ρήματα που έχουν στην παραλήγουσα -α, -ι, -υ, ιδιαίτεροι κανόνες για την ποσότητα των συλλαβών στους ποιητές, δίνονται εξαιρέσεις, διαφορές στις διαλέκτους και αρκετά παραδείγματα από αρχαία έμμετρα κείμενα.

Τμήμα Β': Περί μέτρων ἤτοι ποδῶν τοῦ στίχου (σσ. 462-463)

Από τις συλλαβές που αναλύθηκαν παραπάνω προκύπτουν τα μέτρα δηλαδή οι πόδες του στίχου οι οποίοι είναι είκοσι οχτώ, άλλοι δισύλλαβοι, άλλοι τρισύλλαβοι και άλλοι τετρασύλλαβοι. Παρατίθεται λίστα με όλα τα είδη των μέτρων.

Τμήμα Γ': Περί στίχων (σσ. 463-474)

Όταν οι στίχοι αποτελούνται από ένα είδος πόδα π.χ. ίαμβο ή δάκτυλο, τότε ο στίχος ονομάζεται καθαρώς ιαμβικός ή δακτυλικός. Ανάλογα με την ποσότητα των μέτρων, οι στίχοι διακρίνονται σε δίμετρους, τρίμετρους, τετράμετρους, πεντάμετρους και εξάμετρους. Ανάλογα με την «περίσσεια» ή έλλειψη συλλαβών, οι στίχοι χωρίζονται σε: ακατάληκτους, καταληκτικούς, υποκατάληκτους, βραχυκατάληκτους, υπερκατάληκτους. Αναλύονται οι δακτυλικοί στίχοι, οι ηρωικοί, οι πεντάμετροι ή ελεγείοι, τα πιο εύχρηστα είδη των δακτυλικών επών, οι ιαμβικοί και οι τροχαϊκοί στίχοι, οι ενδεκασύλλαβοι, οι αναπαιστικοί και οι χορείαμβοι. Αναφέρονται τυχόν υποδιαιρέσεις τους και δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

Το τελευταίο μέρος αυτού του βιβλίου είναι αφιερωμένο στα σχήματα λόγου. Αρχικά αναφέρονται τα γραμματικά σχήματα ή πάθη, τα οποία υποδιαιρούνται σε διάφορες κατηγορίες. Τα σχήματα της προσθέσεως γράμματος ή συλλαβής: διπλασιασμός, ανδίπλωση, επένθεση, παρέμπτωση, προσχηματισμός ή παραγωγή και έκταση. Τα σχήματα αφαιρέσεως: συγκοπή, αποκοπή, τα σχήματα μεταθέσεως, μεταβολής ή συναιρέσεως: μετάθεση, αντίθεση, συναίρεση ή κράση, διαίρεση ή διάλυση, τμήση, αρχαϊσμός. Τέλος, αναφέρονται τα σχήματα της σύνταξης τα οποία είναι τα ακόλουθα: εναλλαγή ή αντιμέρεια, έλλειψη, πλεονασμός, περίφραση, υπαλλαγή, ασύνδετο, πολυσύνδετο, συνίζηση, ζεύγμα, πρωθύστερο. Ο Ευθυμίου

αναφέρει ότι υπάρχουν κι άλλα σχήματα λόγου, τα οποία όμως παραλείπει για λόγους συντομίας. Για όλα τα παραπάνω σχήματα ή πάθη δίνεται ο ορισμός και ενδεικτικά παραδείγματα.

Το εγχειρίδιο κλείνει με έναν πίνακα συγγραφέων «ὅσοι ἐν τῇ Γραμματικῇ ἐλήφθησαν εἰς μαρτυρίαν» καθώς και με έναν πίνακα περιεχομένων.

23.3. Συμπεράσματα

Η Γραμματική του Βασιλείου Ευθυμίου είναι μια Γραμματική της αρχαίας ελληνικής, γραμμένη σε έναν απλούστερο λόγο. Είναι χωρισμένη σε πέντε βιβλία: τεχνολογικό, ορθογραφικό, συντακτικό, διαλεκτικό και ποιητικό. Δεν περιλαμβάνει μόνο το κομμάτι της γραμματικής ή και της σύνταξης, αλλά και άλλες «ενότητες» που δεν περιλαμβάνονται πάντα σε άλλα αντίστοιχα εγχειρίδια. Πρόκειται για τα βιβλία των διαλέκτων και της ποιητικής. Το βιβλίο είναι αρκετά λεπτομερές με την ύλη να παρατίθεται κατακερματισμένη σε πολλές μικρές ή μη παραγράφους. Περιλαμβάνει πληθώρα παραδειγμάτων από έργα αρχαίων συγγραφέων ιδιαίτερα το τμήμα που αφορά τη σύνταξη.

Ο Ευθυμίου, όπως ο ίδιος αναφέρει στα εισαγωγικά τμήματα που αναλύθηκαν παραπάνω, προχώρησε στη συγγραφή του βιβλίου, αφού μελέτησε όλες τις ελληνικές, αλλά και πολλές λατινογερμανικές Γραμματικές, καθώς και τους αυτοσχέδιους στοχασμούς του Κοραή. Ακολούθησε κυρίως ευρωπαϊκά πρότυπα πρακτικών και όχι θεωρητικών Γραμματικών. Επιπλέον, ειδικά στο εισαγωγικό σημείωμα αλλά και σε ολόκληρο το βιβλίο καταφέρεται εναντίον του Νεόφυτου Δούκα, κύριου αντιπάλου του Κοραή και πλέκει το εγκώμιο του τελευταίου. Η επιρροή των απόψεων του Κοραή είναι σαφέστατη σε όλο το εγχειρίδιο. Συχνά γίνονται αναφορές και επικρίσεις σε άλλους συγγραφείς Γραμματικών και ιδίως εναντίον του Νεόφυτου Δούκα και της «Γραμματικής Τερψιθέας». Επιπροσθέτως, σε κάποια σημεία δίνονται πληροφορίες γλωσσολογικού ενδιαφέροντος, όπως διαφοροποιήσεις αρχαίας και νέας ελληνικής, ομοιότητες ή διαφορές ελληνικής και ξένων γλωσσών σε διάφορα θέματα γραμματικής ή σύνταξης.

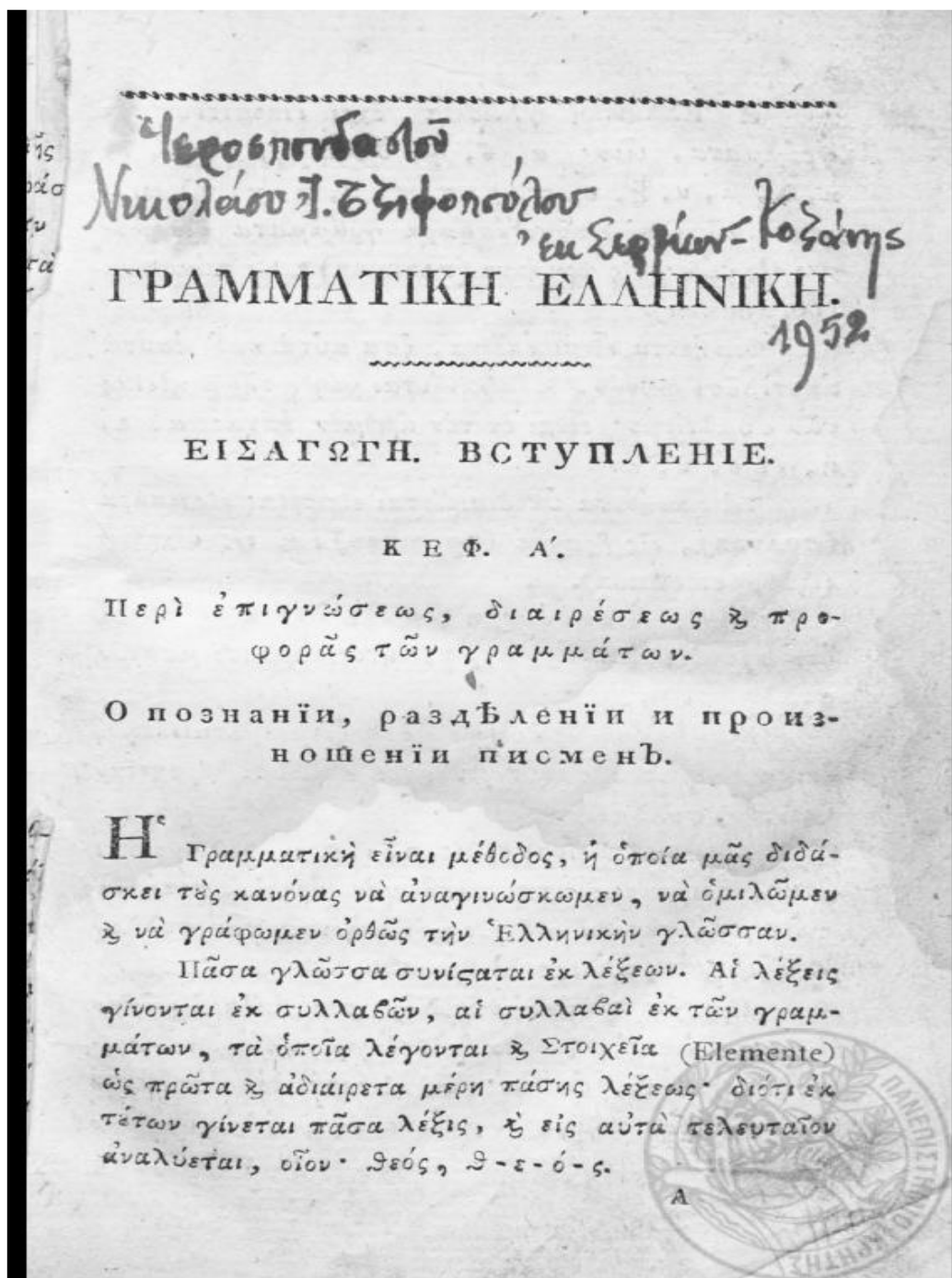
Στο βιβλίο του τεχνολογικού αξίζει να αναφερθεί η επισήμανση του Ευθυμίου για πέντε κλίσεις των ονομάτων και τρεις συζυγίες ρημάτων και όχι λιγότερες ή περισσότερες, όπως βρίσκουμε σε κάποια εγχειρίδια. Επιπλέον, στον Αόριστο των

ρημάτων τίθημι και δίδωμι, επισημαίνουμε τους τύπους: ἔθήκαμεν, ἔθήκατε, ἔθηκαν και ἔδώκαμεν, ἔδώκατε, ἔδωκαν, και τέλος, επισημαίνουμε την ύπαρξη των ερωτηματικών αντωνυμιών που απουσιάζει από αρκετά εγχειρίδια της αρχαίας ελληνικής γραμματικής.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι ιδιαίτερα στο βιβλίο των διαλέκτων, αλλά και σε ολόκληρο το εγχειρίδιο γίνεται αναφορά σε απόψεις, έργα ή η παράθεση αποσπασμάτων άλλων λογίων και συγγραφέων Ελλήνων και ξένων, συγχρόνων του Ευθυμίου ή προγενέστερων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΖΑΧΑΡΙΑΔΗ

Εικόνα 21: Δείγμα της Γραμματικής του Γεωργίου Ζαχαριάδη

24.1. Η ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΖΑΧΑΡΙΑΔΗ

Ο Γεώργιος Ζαχαριάδης υπήρξε λόγιος που γεννήθηκε στον Τύρναβο της Θεσσαλίας το έτος 1778 και ανήκε στους Έλληνες της διασποράς. Η ζωή και το έργο του δεν έχουν μελετηθεί ιδιαίτερα με αποτέλεσμα να υπάρχουν ελλειπείς πληροφορίες γι' αυτόν. Γνωρίζουμε ότι μετέβη στο Σεμλίνο ή Ζέμονα και ανέλαβε τη διδασκαλία της εκεί ελληνικής νεολαίας, καθώς και ότι υπήρξε δάσκαλος και στη Βιέννη⁴⁹⁸. Υπήρξε μεταφραστής διδακτικών και άλλων βιβλίων ελληνικών και σλαβικών. Το 1803 τύπωσε με έξοδα της ελληνικής σχολικής αδελφότητας της Ζέμονας το *Ρωμαϊκοσλαβωνικόν λεξικόν*, βελτιωμένη συνέχεια του ελληνοσλαβικού αλφαβηταρίου που είχε εκδοθεί στη Βενετία το 1770 με χρήματα παροίκων της Ζέμονας για τις ανάγκες της κατ' οίκον γλωσσικής διδασκαλίας, και συνέχισε με μεταφράσεις αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων στα νέα ελληνικά και τα σλαβονικά⁴⁹⁹. Σύμφωνα με την Κ. Πηδώνια, εξέδωσε μεταφράσεις στη σερβική γλώσσα της «Περί παιδων ἀγωγῆς» του Πλουτάρχου και του «Λόγου πρὸς Δημόνικον» του Ισοκράτη, «Γραμματική Ἑλληνική» σε νέα ελληνική γλώσσα κ.ά. Επιπλέον, βρέθηκε και ένα άγνωστο έργο του με τίτλο «Θεόφραστον Χαρακτῆρες εἰς χρῆσιν τῆς νεολαίας⁵⁰⁰». Το έργο αυτό είναι τυπωμένο το 1845 στη Βιέννη. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια σημείωση τυπωμένη στο τέλος του βιβλίου, απ' την οποία αντλούμε την πληροφορία ότι ο Ζαχαριάδης τον Απρίλιο του 1844 ζούσε ακόμη στο Σεμλίνο. Αυτή ίσως είναι και η τελευταία πληροφορία για τον βίο του ενώ οι πληροφορίες για τη ζωή του ως τώρα σταματούσαν το 1840 δηλαδή την τελευταία χρονιά που ήταν δάσκαλος στο ελληνικό σχολείο της Βιέννης⁵⁰¹.

498. Π. Αραβαντινός, *Βιογραφική Συλλογή λογίων της Τουρκοκρατίας*, (επιμ.) Κ.Θ. Δημαράς, Εκδόσεις Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1960, σ. 63.

499. Ι.Α. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες παρόικοι του Σεμλίνου, (18ος-19ος αι.) διαμόρφωση της παροικίας δημογραφικά στοιχεία, διοικητικό σύστημα, πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα*, εκδ. Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 123, 153, 186-189. Βλ. & Β. Σειρηνίδου, «Πολιτισμικές μεταφορές και ελληνικές παροικίες, νέες αναγνώσεις μιας παλιάς ιστορίας με αφορμή το παράδειγμα του Δημήτριου Δάρβαρη», *Μνήμων*, 31 (2010), σσ. 19-20.

500. Περισσότερα για τον Θεόφραστο βλ. G.D. Kapsalis, *Die Typik der Situationen in den Charakteren Theophrasts und ihre Rezeption in der neugriechischen Literatur*, Studienverlag N. Brockmeyer, Bochum 1982.

501. Κ. Πηδώνια, *Ένα άγνωστο έργο του Γεώργιου Ζαχαριάδη με χρονολογία 1845*, (χχ) Διαθέσιμο στο διαδίκτυο, στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

24.2. Γραμματική Ἑλληνική: Περιέχουσα τό Ἑτυμολογικόν καί
Συντακτικόν. Συντεθείσα ὑπό Γεωργίου Ζαχαριάδου
Ἑλληνοδιδασκάλου τοῦ Ζέμονος εἰς χρήσιν τῶν μαθητῶν
αὐτοῦ καί ἐκδοθείσα φιλοτίμῳ συνδρομῇ Ἑλλήνων τε καί
Φιλελλήνων, ὧν τα ὀνόματα καταγράφονται ἐν τῷ τέλει τῆς
βίβλου

24.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου

Το συγκεκριμένο εγχειρίδιο έχει εκδοθεί στη Βιέννη το 1816 από το τυπογραφείο Ιωάννου Σνύρερ. Οι ελληνικές βιβλιογραφίες δεν κάνουν λόγο για επανέκδοση του βιβλίου. Ο Φίλιππος Ηλιού αναφέρει πως κυκλοφόρησαν 219 αντίτυπα του βιβλίου και είχαν προεγγραφεί 129 συνδρομητές γι' αυτά τα αντίτυπα. Επιπλέον, προσθέτει ότι το 1820 ο εκδότης «εἰς τὴν τῶν νέων ὠφέλειαν ἀφορῶν, διορίζει τὴν τιμὴν τῆς Γραμματικῆς μετρίαν, δηλ. 4 φιορίνια χάρτινα» με έκπτωση 20% για όσους αγοράζουν 50-100 αντίτυπα για τα σχολεία της πατρίδας τους⁵⁰².

Το βιβλίο αποτελείται από 403 αριθμημένες σελίδες, ενώ στο τέλος του βιβλίου υπάρχει ένας κατάλογος πέντε σελίδων με συνδρομητές του βιβλίου και τέσσερις σελίδες με διορθώσεις. Το βιβλίο απαρτίζεται από την εισαγωγή και δύο μέρη, το πρώτο περιλαμβάνει την ετυμολογία και το δεύτερο τη σύνταξη. Πρέπει να σημειωθεί ότι στο ψηφιοποιημένο αρχείο που μελετήθηκε, λείπει το εξώφυλλο και υπάρχει η ένδειξη σκισμένης σελίδας πριν από το εισαγωγικό κεφάλαιο, η οποία δεν αποτελεί σελίδα τίτλου ή εξωφύλλου, αφού είναι ξεκάθαρα γραμμένη στο σύνολό της. Προφανώς, ο Ζαχαριάδης, κατά τη συνήθεια των συγγραφέων της εποχής, πρόταξε κάποια περαιτέρω προλεγόμενα με διαφορετική αρίθμηση σελίδων, τα οποία έχουν χαθεί.

Ακολουθεί συνοπτική ανάλυση του περιεχομένου του συγκεκριμένου εγχειριδίου.

http://media.ems.gr/ekdoseis/makedonika/makedonika_25/ekd_pemk_25_Pidonia.pdf, σ. 47
πρόσβαση Ιανουάριος 2012.

502. Φ. Ηλιού, *Ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα: βιβλία φυλλάδια*, εκδ. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1997, σ. 452.

24.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης

Το βιβλίο ξεκινά με μια εισαγωγή η οποία καλύπτει 31 σελίδες και διαιρείται σε κεφάλαια. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ο Ζαχαριάδης δίνει τον τίτλο κάθε κεφαλαίου και στη σέρβικη γλώσσα εκτός της ελληνικής, ενέργεια αφενός ασυνήθιστη για τις Γραμματικές της εποχής, αφετέρου λογική αφού, όπως βλέπουμε από το εξώφυλλό του, το βιβλίο προορίζεται για χρήση από μαθητές του Ζέμονα.

Κεφάλαιο Α': Περί ἐπιγνώσεως, διαιρέσεως καὶ προφορᾶς τῶν γραμμάτων (σσ. 1-9)

Στο πρώτο κεφάλαιο, το οποίο εκτείνεται στις σελίδες 1-9, δίνεται αρχικά ο ορισμός της γραμματικής ως η μέθοδος η οποία μας διδάσκει τους κανόνες να διαβάζουμε, να μιλάμε και να γράφουμε σωστά την ελληνική γλώσσα. Αναφέρεται ότι κάθε γλώσσα απαρτίζεται από λέξεις, οι λέξεις από συλλαβές και οι συλλαβές από γράμματα τα οποία ονομάζονται στοιχεία και είναι τα πρώτα και αδιαίρετα μέρη κάθε λέξης γιατί απ' αυτά γίνεται κάθε λέξη και σ' αυτά αναλύεται. Ο Ζαχαριάδης αναφέρει τα είκοσι τέσσερα γράμματα της ελληνικής αλφαβήτου, κάνει διάκριση σε φωνήεντα και σύμφωνα, αναλύει τα φωνήεντα σε μακρά, βραχέα και δίχρονα, καθαρά και μη καθαρά. Διακρίνει κύριες και καταχρηστικές διφθόγγους και διακρίνει τα σύμφωνα σε άφωνα και ημίφωνα. Αναφέρει τα διπλά σύμφωνα, τα αμετάβολα και το «σ», το οποίο ονομάζει μοναδικό. Διακρίνει με τη σειρά τους τα άφωνα σε ψιλά, δασέα και μέσα και τέλος κάνει διάκριση των συμφώνων σε τελικά και μη τελικά. Ακολούθως, δίνει οδηγίες-κανόνες προφοράς των διφθόγγων όπως π.χ. την προφορά του «au» ως «av» ή «af» χωρίς φυσικά να κάνει χρήση φωνητικού αλφαβήτου.

Στο τέλος του κεφαλαίου δίνονται πληροφορίες από την ιστορία της ελληνικής γλώσσας που αφορούν το ελληνικό αλφάβητο και την προέλευσή του. Αναλυτικότερα επισημαίνεται ότι αρχικά το αλφάβητο είχε δεκαέξι γράμματα, τα οποία έφερε ο Κάδμος από τη Φοινίκη. Αργότερα ο Παλαμήδης πρόσθεσε άλλα τέσσερα και τέλος ο Σιμωνίδης, ο ποιητής άλλα τόσα. Γίνεται λόγος και για την προφορά των «παλαιών Ελλήνων». Επισημαίνει ότι αυτή δε μας είναι γνωστή αφού η προφορά δε γράφεται αλλά «παραδίδεται διά ζώσης φωνῆς», στηριζόμενος όμως στους παλιούς συγγραφείς και σε όσα παραδίδουν οι διδάσκαλοι εκτιμά ως πολύ πιθανό ότι η προφορά μας δεν διαφέρει από την αντίστοιχη των αρχαίων Ελλήνων.

Απορρίπτει την προφορά του Έρασμου ως απίθανη και επισημαίνει ότι αυτή αναιρείται από τον Ροϊχλίν⁵⁰³. Τέλος, αναφέρει ότι οι αρχαίοι Έλληνες αντί για τα αραβικά αριθμητικά σημεία χρησιμοποιούσαν τα στοιχεία της αλφαβήτου και δίνει την αντιστοιχία γραμμάτων και αριθμών.

Κεφάλαιο Β': Περί τῶν συλλαβῶν καί λέξεων (σσ. 8-10)

Στο δεύτερο κεφάλαιο δίνεται ο ορισμός των συλλαβών, οι οποίες διακρίνονται σε μακρόχρονες (φύσει και θέσει), βραχύχρονες και κοινές. Επιπλέον, δίνεται ο ορισμός της λέξης ως σημείο των εννοιών ή σαφέστερα ονομασία των πραγμάτων με τα οποία δηλώνουμε εκείνο που εννοούμε. Οι λέξεις διακρίνονται ως προς τον αριθμό των συλλαβών σε μονοσύλλαβες, δισύλλαβες, τρισύλλαβες, τετρασύλλαβες, πεντασύλλαβες και πολυσύλλαβες. Ως προς το σχήμα ή τη σύστασή τους διακρίνονται σε απλές και σύνθετες. Επιπλέον, οι απλές λέξεις ως προς το είδος ή τον τύπο τους διακρίνονται σε πρωτότυπες και παράγωγες. Για κάθε κατηγορία δίνονται παραδείγματα.

Κεφάλαιο Γ': Περί προσωδίας(σσ. 10-25)

Αυτό το κεφάλαιο χωρίζεται σε υποκεφάλαια και ενότητες. Δίνεται ο ορισμός της προσωδίας και αναφέρεται ότι η προσωδία διδάσκει τους κανόνες για να αναγνωρίζουμε την ποσότητα των συλλαβών δηλαδή ποιες είναι μακρές, ποιες βραχείες και ποιες δίχρονες. Επισημαίνεται ότι η ελληνική γλώσσα σήμερα δεν λαμβάνει υπόψη στην προφορά των λέξεων την ποσότητα των συλλαβών, δηλαδή αν αυτές είναι μακρόχρονες ή βραχύχρονες, παρά μόνο τη θέση των τόνων, ευρετής των οποίων θεωρείται ο Αριστοφάνης ο Βυζάντιος. Έτσι λοιπόν, η ελληνική δεν

503. Ο Γερμανός λόγιος Γιοχάνες Ροϊχλιν (Johannes Reuchlin, 1455-1522 μ.Χ.) υπήρξε ελληνιστής και συνέβαλε αποφασιστικά στη διάδοση των κλασικών σπουδών στη Γερμανία. Ο ίδιος είχε διδαχθεί τις κλασικές γλώσσες από Έλληνες λογίους στην Ιταλία, πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα να υιοθετήσει την εξελιγμένη υστεροβυζαντινή προφορά τους. Διέπρεψε επίσης στις εβραϊκές σπουδές. Υπήρξε αντίπαλος του Εράσμου σχετικά με την προφορά της αρχαίας ελληνικής. Επέμενε στη διατήρηση της βυζαντινής ή ιωτακιστικής προφοράς της κλασικής γλώσσας, που ονομάστηκε «ροϊχλίνεια» και συνάδει με τη «σύγχρονη ελληνική προφορά» Βλ. Ch.C. Caragounis *The development of Greek and the New Testament: morphology, syntax, phonology, and textual transmission*, εκδ. Mohr Siebeck, Tübingen, 2004., σ. 341, & L. Rossetti, «Γλωσσάριον», σσ. 330-331, διαθέσιμο στο διαδίκτυο: https://www.academia.edu/16684244/%CE%93%CE%9B%CE%9F%CE%A3%CE%91%CE%A1%CE%99%CE%9F_Greek_2015, τελευταία πρόσβαση Οκτώβριος 2016.

συμφωνεί με τις άλλες διαλέκτους της Ευρώπης, οι οποίες θέλουν να χτυπά ο τόνος πάντα στη μακρόχρονη συλλαβή.

Ο Ζαχαριάδης διαιρεί την προσωδία σε τόνους, πνεύματα και πάθη και εισάγει τα αντίστοιχα υποκεφάλαια με πρώτο αυτό των τόνων. Αναφέρονται οι τόνοι: οξεία, βαρεία και περισπωμένη και επιπλέον οι συλλαβές, στις οποίες τίθεται ο κάθε τόνος. Δίνονται κανόνες τονισμού που αφορούν λέξεις-συλλαβές που οξύνονται, λέξεις-συλλαβές που περισπώνται καθώς και ορισμένοι ακόμη κανόνες που αφορούν τους τόνους. Επιπλέον, αναφέρεται το φαινόμενο της έγκλισης τόνου, δίνεται ο ορισμός του και κανόνες που σχετίζονται μ' αυτό το φαινόμενο, όπως κανόνες για περιπτώσεις που τα εγκλιτικά αποβάλλουν τον τόνο τους και περιπτώσεις που τον διατηρούν, λέξεις που «μεταθέτουν» το δικό τους τόνο στο εγκλινόμενο και κανόνες που αφορούν πότε συμβαίνει αυτό. Φυσικά για όλες τις περιπτώσεις δίνονται παραδείγματα.

Στο δεύτερο υποκεφάλαιο αναφέρονται τα πνεύματα, ψιλή και δασεία και δίνονται κανόνες για λέξεις που δασύνονται καθώς και κατάλογος με δασυνόμενα φωνήεντα. Τέλος, στο τρίτο υποκεφάλαιο γίνεται λόγος περὶ παθῶν δηλαδή για την απόστροφο και την υποδιαστολή.

Κεφάλαιο Δ': Περί τῆς Ἀναγνώσεως σσ. (25-31)

Σ' αυτό το κεφάλαιο δίνεται ο ορισμός της ανάγνωσης ως η εύληπτη εκφώνηση όλων των συλλαβών και των λέξεων του λόγου σύμφωνα με τους τόνους της προσωδίας και τις στιγμές της διαστολής. Επιπλέον, ο συγγραφέας εξηγεί τι είναι λόγος, πρόταση και περίοδος. Τέλος, αναφέρεται πως για να ξέρει ο αναγνώστης που και πόσο πρέπει να κρατά τη φωνή του και πότε πρέπει να μεταβάλλει τον τόνο της ομιλίας του, εφευρέθηκαν διάφορα σημεία, τα οποία ονομάζονται διαστολές και αυτά είναι η υποστιγμή δηλαδή το κόμμα, η μεσοστιγμή δηλαδή η άνω τελεία, η τελεία στιγμή, το ερωτηματικό, το επιφωνηματικό, η παύλα, η παρένθεση, το εισαγωγικό, το σημειωτικό και η παράγραφος. Για κάθε ένα από αυτά τα σημεία δίνονται κανόνες χρήσης καθώς και κανόνες που αφορούν τον τόνο και την ένταση της φωνής, τη μικρή ή μεγάλη παύση κ.λπ. Επιπλέον, δίνονται παραδείγματα τα οποία συνήθως είναι γνωμικά ή αποσπάσματα της Αγίας Γραφής όπως π.χ. ὁ σωτὴρ λέγει «Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν», «οἱ δίκαιοι λάμπουσιν, ὡς ὁ ἥλιος» κ.ά.

Με το κεφάλαιο της ανάγνωσης τελειώνει και η εισαγωγή του βιβλίου. Ακολουθεί το πρώτο μέρος που αφορά την ετυμολογία.

ΜΕΡΟΣ Α΄ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ (σσ. 33-269)

Κεφάλαιο Α': Περί Ὄνόματος (σσ. 33-70)

Σ' αυτές τις σελίδες δίνεται ο ορισμός του ονόματος και η διάκρισή του σε ουσιαστικά και επίθετα. Τα ουσιαστικά διαιρούνται σε κύρια, προσηγορικά και περιληπτικά και δίνεται ο ορισμός της κάθε κατηγορίας. Αναφέρονται τα γένη, οι αριθμοί και οι πτώσεις, δίνεται η σημασία των πτώσεων και παραδείγματα χρήσης τους. Ακολουθεί η κλίση του οριστικού άρθρου καθώς και κανόνες που αφορούν την ορθογράφηση και τον τονισμό του.

Οι επόμενες σελίδες είναι αφιερωμένες στις κλίσεις. Ο Ζαχαριάδης αναφέρει ότι οι κλίσεις είναι δέκα, τέσσερις για ισοσύλλαβα ονόματα, μία για περιττοσύλλαβα και πέντε για συνηρημένα ονόματα. Εξηγεί ποια ονόματα είναι περιττοσύλλαβα και ποια ισοσύλλαβα και περισπώμενα και δίνει κάποιους κανόνες που αφορούν όλες τις κλίσεις. Ακολουθεί η ανάλυση όλων των κλίσεων:

Στην πρώτη κλίση περιλαμβάνονται ονόματα αρσενικά σε –ας και –ης. Παρατίθενται παραδείγματα και η κλίση ορισμένων ονομάτων καθώς και κανόνες. Στη δεύτερη κλίση υπάγονται ονόματα θηλυκά που λήγουν σε –α και –η. Κλίνονται αρκετά ουσιαστικά όπως π.χ. ἡ τράπεζα, ἡ τιμή κ.ά. και αναφέρονται επίσης ορισμένοι κανόνες. Στην τρίτη κλίση εντάσσονται αρσενικά και θηλυκά ονόματα σε –ος και ουδέτερα σε –ον π.χ. ὁ ναός, ἡ ὁδός, το πτερόν κ.ά. Στην τέταρτη κλίση περιλαμβάνονται ονόματα αττικά αρσενικά και θηλυκά σε –ως και ουδέτερα σε –ων π.χ. ὁ νεώς, ἡ ἄλως, το ἀνώγειον. Στην πέμπτη κλίση εντάσσονται όλα τα περιττοσύλλαβα αρσενικά, θηλυκά και ουδέτερα ονόματα με διάφορες καταλήξεις στην ονομαστική, γενικής σε –ος, δοτική σε –ι και αιτιατική σε –α π.χ. ὁ ποιμήν, ὁ γέρον, ἡ εἰκών, ἡ μᾶστιξ, ἡ μήτηρ, το σῶμα, το δόρυ κ.ά.

Διαπιστώνουμε ότι υπάρχουν αναλογίες ανάμεσα στην κατανομή των κλίσεων έτσι όπως αυτή γίνεται από τον Ζαχαριάδη και στις κλίσεις έτσι όπως τις γνωρίζουμε από τη γραμματική της αρχαίας ελληνικής. Συγκεκριμένα η πρώτη και η δεύτερη κλίση αντιστοιχούν στην πρώτη κλίση της αρχαίας ελληνικής, η τρίτη και η τέταρτη κλίση αντιστοιχούν στη δεύτερη της αρχαίας ελληνικής και τέλος η πέμπτη

αντιστοιχεί στην τρίτη της αρχαίας ελληνικής. Η κατηγοριοποίηση αυτή είναι όμοια με εκείνη που γίνεται και σε άλλα εγχειρίδια γραμματικής αυτής της περιόδου όπως π.χ. τη Γραμματική του Αντώνιου Κατήφορου κ.ά.

Έπεται η ανάλυση των συνηρημένων κλίσεων για τις οποίες ο Ζαχαριάδης επισημαίνει ότι προκύπτουν από την πέμπτη κλίση με συναίρεση ή κράση. Έτσι προκύπτουν οι ακόλουθες κλίσεις: Πρώτη: περιλαμβάνει ονόματα κύρια και επίθετα αρσενικά και θηλυκά σε *-ης* και ουδέτερα σε *-ες* και *-ος* με γενική σε *-ους* ενδεικτικά κλιτικά παραδείγματα δίνονται τα εξής: ὁ Δημοσθένης, ὁ ἡ ἀληθής, το τεῖχος, ὁ Ἡρακλῆς. Δεύτερη: περιλαμβάνει αρσενικά και θηλυκά σε *-ις*, ουδέτερα σε *-ι* με γενική σε *-ιος* και *-εως* π.χ. ὁ ὄφις, ἡ πόλις κ.ά. Τρίτη: περιλαμβάνει μόνο αρσενικά ονόματα σε *-εως* με γενική *-εως* (βασιλεύς). Τέταρτη: περιλαμβάνει θηλυκά σε *-ω* ἢ *-ως* με γενική *-ους* (ἡχώ, αἰδώς). Πέμπτη: περιλαμβάνει ουδέτερα σε *-ας* με γενική *-ατος* ἢ *-ως* (κρέας). Όλα τα συνηρημένα ονόματα ισοδυναμούν με ονοματα τα οποία εντάσσονται στη γ' κλίση της αρχαίας ελληνικής.

Η παραπάνω κατηγοριοποίηση-ανάλυση είναι ίδια με εκείνη που κάνει ο Κατήφορος στο δικό του εγχειρίδιο και μάλιστα ακόμη και τα κλιτικά παραδείγματα που χρησιμοποιούνται είναι τα ίδια. Ενδεχομένως λοιπόν οι συγγραφείς να είχαν το ίδιο πρότυπο.

Ακολουθούν τα ανώμαλα ονόματα και η ανάλυσή τους. Ο Ζαχαριάδης κατηγοριοποιεί τα ανώμαλα ονόματα σε ανώμαλα ως προς το γένος, τον αριθμό, τις πτώσεις και την κλίση. Δίνεται ο ορισμός της κάθε κατηγορίας και παραδείγματα. Το κεφάλαιο κλείνει με ορισμένα θηλυκά, τα οποία προκύπτουν από αρσενικά με κάποιες αλλαγές στις καταλήξεις των τελευταίων. Δίνονται ορισμένοι κανόνες για τον σχηματισμό αυτών των θηλυκών.

Κεφάλαιο Β': Περί Ἐπιθέτων Ὀνομάτων (σσ. 70-86)

Σ' αυτό το κεφάλαιο δίνεται ο ορισμός των επιθέτων και η διάκρισή τους σε πρωτότυπα και παράγωγα καθώς και σε τρικάτάληκτα, δικατάληκτα και μονοκατάληκτα. Δίνονται οι καταλήξεις των επιθέτων και επισημαίνεται ότι κλίνονται όπως και τα ουσιαστικά ανάλογα με την κλίση στην οποία εντάσσεται το καθένα. Ακολουθεί ανάλυση των βαθμών των επιθέτων και δίνονται κανόνες για τον

σχηματισμό του συγκριτικού και υπερθετικού βαθμού σε όλα τα ομαλά επίθετα και επιπλέον λίστες ανώμαλων επιθέτων με τον σχηματισμό τους σε όλους τους βαθμούς.

Στις σελίδες 80-86 αναλύονται τα αριθμητικά ονόματα, τα οποία διακρίνονται σε απολελυμένα, τακτικά, χρονικά, αναλογικά, αόριστα και επιμεριζόμενα. Δίνεται ο ορισμός κάθε κατηγορίας και κλιτικά παραδείγματα. Οι παραπάνω κατηγορίες των αριθμητικών ονομάτων δίνονται και στη σερβική γλώσσα από τον Ζαχαριάδη, όπως έχει γίνει και για άλλα στοιχεία της Γραμματικής.

Κεφάλαιο Γ': Περί Αντωνυμίας (σσ. 86-98)

Το κεφάλαιο ξεκινά με τον ορισμό των αντωνυμιών και την αναφορά παραδειγμάτων προκειμένου να φανεί η χρήση τους. Οι αντωνυμίες διακρίνονται σε: πρωτότυπες ή προσωπικές, κτητικές, δεικτικές, αναφορικές, αντίστροφες ή αυτοπαθείς, ερωτηματικές και αόριστες.

Στις πρωτότυπες εντάσσονται τα τρία πρόσωπα της προσωπικής αντωνυμίας των οποίων η κλίση παρατίθεται. Στις κτητικές συναντάμε τύπους οι οποίοι μορφολογικά ανήκουν στην αρχαία ελληνική (έμός-ή-όν, ύμέτερος-α-ον κ.λπ.). Στις δεικτικές αντωνυμίες ισχύει ό,τι και στην προηγούμενη κατηγορία δηλαδή συναντάμε τύπους που μορφολογικά είναι γνωστοί από την αρχαία ελληνική: οὗτος-αὕτη-τούτο, ἐκεῖνος-η-ο, ὅδε-ἥδε-τόδε. Στις αναφορικές αντωνυμίες εντάσσονται οι ακόλουθες: αὐτός-ή-ό, ὅς-ἥ-ὅ, ὅστις-ἣτις, ὅτι, οἷος-α-ον, ὅποιος-α-ον, τοιοῦτος-τοιαύτη-τοιοῦτον, τοῖος, τοιόσδε, τόσοσ, τοσόσδε, τοσοῦτος, τηλίκος, τηλικόσδε, τηλικοῦτος. Αντίστροφες είναι οι αυτοπαθείς αντωνυμίες: ἑμαυτοῦ, σεαυτοῦ, κ.λπ., ενώ εδώ εντάσσεται και η αλληλοπαθής αντωνυμία ἀλλήλων-ἀλλήλοις κ.λπ. Ερωτηματικές είναι οι ακόλουθες: τίς-τι, ποῖος-ποια-ποῖον, πόσος-πόση-πόσον, ποταπός-ή-όν. Σ' αυτή την κατηγορία ο Ζαχαριάδης εντάσσει και τα ακόλουθα αντωνυμικά επίθετα: πηλίκος, πότερος, ποδαπός, πόσος, ποσταῖος, πολλαπλούς ή ποσαπλοῦς ή ποσαπλάσιος. Αόριστες αντωνυμίες είναι οι ακόλουθες: τις, τι και ό, ή, τό δεῖνα. Επιπλέον, εδώ εντάσσονται και τα αντωνυμικά επίθετα ποιός και ποσός.

Αξίζει να σημειωθεί πως παρατηρούνται κάποιες μικροδιαφοροποιήσεις μεταξύ των εγχειριδίων και ως προς τις κατηγορίες των αντωνυμιών, καθώς σε

αρκετές Γραμματικές δεν γίνεται λόγος για την κατηγορία των ερωτηματικών αντωνυμιών, αλλά και ως προς την ονομασία κάποιων κατηγοριών.

Κεφάλαιο Δ': Περί Ρήματος (σσ. 98-171)

Στο κεφάλαιο αυτό αρχικά δίνεται ο ορισμός των ρημάτων, τα οποία διαιρούνται ως προς τη διάθεση-σημασία σε: ενεργητικά, παθητικά, ουδέτερα (με επιπλέον κατηγοριοποίηση σε ουδετεροϋπαρκτικά, αυτοουδέτερα, μεταβατικά κινητικά, αυτοπαθητικά) αντίστροφα ή μέσα και αποθετικά. Δίνεται αναλυτικά ο ορισμός της κάθε κατηγορίας και παραδείγματα σύντομων φράσεων. Επιπλέον, τα ρήματα κατηγοριοποιούνται σε προσωπικά και απρόσωπα, ως προς το είδος σε πρωτότυπα και παράγωγα και ως προς τη σύσταση σε απλά και σύνθετα.

Ακολούθως, αναφέρονται τα παρεπόμενα των ρημάτων: χρόνοι, εγκλίσεις, αριθμοί, πρόσωπα και συζυγίες. Δίνονται οι πέντε εγκλίσεις που συναντάμε σε όλα τα αντίστοιχα εγχειρίδια: Οριστική, Προστακτική, Ευκτική, Υποτακτική, Απαρέμφατο, δίνεται ο ορισμός τους και παραδείγματα για κάθε μία. Ακολουθούν οι έξι χρόνοι (Ενεστώτας, Παρατατικός, Μέλλοντας α' & β', Αόριστος α' & β', Παρακείμενος α' & β', Υπερσυντέλικος α' & β') και οι ορισμοί τους. Ο Ζαχαριάδης αναφέρει οχτώ συζυγίες, μία των βαρύτονων ρημάτων, τρεις των περισπώμενων και τέσσερις των ρημάτων εις –μι. Σχετικά με τις περαιτέρω κατηγοριοποιήσεις των βαρύτονων ρημάτων, τις οποίες ο ίδιος ονομάζει τάξεις και όχι συζυγίες, όπως συμβαίνει στα περισσότερα βιβλία γραμματικής, αυτές είναι οι εξής: η πρώτη τάξη με τελικά σύμφωνα (προ του –ω) τα: π, β, φ, πτ, η δεύτερη τάξη με αντίστοιχα σύμφωνα τα: κ, γ, χ, κτ, η τρίτη τάξη με τα: τ, δ, θ, η τέταρτη τάξη με τα: ζ, ττ/σσ, η πέμπτη με τα: λ, ρ, μ, ν και η έκτη τάξη χωρίς τελικό σύμφωνο.

Ακολουθεί η κλίση των βαρύτονων ρημάτων σε όλους τους χρόνους και τις εγκλίσεις χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα το ρήμα τύπτω. Η κλίση ακολουθεί τους κανόνες της αρχαίας ελληνικής με διπλούς τύπους οριστικής σε Παρακείμενο και Υπερσυντέλικο (τέτυπα & τέτυφα), διπλούς τύπους Μέλλοντα εκ των οποίων ο ένας είναι συνηρημένος (τύψω & τυπῶ) και διπλούς τύπους Αορίστου α' & β'. Επιπλέον, ενώ, όπως προαναφέρθηκε, η μορφολογία είναι ως επί το πλείστον της κλασικής αττικής, αξίζει να επισημανθούν οι αποκλειστικά μονολεκτικοί τύποι

προστακτικής ενεργητικού Παρακειμένου (τέτυφε, τετυφέτω κ.λπ.) και η παρουσία του ἔάν στην υποτακτική, χαρακτηριστικό μεταγενέστερης εποχής.

Όσον αφορά τα συνηρημένα ρήματα, αναφέρονται οι τρεις κατηγορίες τους και η κλίση τους ακολουθεί την κλασική αττική της αρχαίας ελληνικής με τις ιδιαιτερότητες που προαναφέρθηκαν για τα βαρύτονα ρήματα (μονολεκτική προστακτική ενεργητικού Παρακειμένου και υποτακτική με ἔάν).

Τα ρήματα σε –μι χωρίζονται σε τέσσερις κατηγορίες, όπως και σε όλα τα αντίστοιχα εγχειρίδια (στα οποία αναφέρονται τα ρήματα σε –μι). Η κλίση τους ακολουθεί την αρχαία ελληνική με τις ιδιαιτερότητες που αναφέρθηκαν παραπάνω σχετικά με την προστακτική Παρακειμένου και την υποτακτική και επιπλέον τα εξής: Ο Αόριστος α΄ του ρήματος τίθημι κλίνεται ως εξής: ἔθηκα, ἔθηκας, ἔθηκε, ἐθήκαμεν, ἐθήκατε, ἔθηκαν και ο Αόριστος β΄: ἔθην, ἔθης, ἔθη, ἔθεμεν, ἔθετε, ἔθεσαν. Αντίστοιχα ο Αόριστος α΄ του ρήματος δίδωμι έχει ως εξής: ἔδωκα, ἔδωκας, ἔδωκε, ἐδώκαμεν, ἐδώκατε, ἔδωκαν και ο αόριστος β΄: ἔδων, ἔδως, ἔδω, ἔδομεν, ἔδοτε, ἔδοσαν. Παρατηρούμε λοιπόν την ύπαρξη τύπων που δεν αναφέρονται στα περισσότερα εγχειρίδια γραμματικής. Βέβαια και ο ίδιος ο Ζαχαριάδης επισημαίνει ότι αυτοί οι τύποι (ἔθην, ἔδων) είναι δύσχρηστοι. Ακολουθεί η κλίση των ανώμαλων ρημάτων καθώς και κατάλογος απρόσωπων ρημάτων και των αρχικών τους χρόνων.

Κεφάλαιο Ε': Περί Μετοχής (σ. 172)

Το κεφάλαιο που αναφέρεται στις μετοχές είναι συντομώτατο (έκτασης μίας σελίδας) και περιλαμβάνει μόνο τον ορισμό και το σχηματισμό των μετοχών κατά την αρχαία ελληνική και όχι την κλίση τους

Κεφάλαιο ΣΤ': Περί Προθέσεως (σσ. 173-176)

Οι προθέσεις ορίζονται ως άκλιτα μέρη του λόγου που τίθενται μπροστά από όλα τα άλλα μέρη του λόγου και κατά τη σύνθεση και κατά τη σύνταξη. Οι προθέσεις είναι δεκαοχτώ και χωρίζονται σε έξι μονοσύλλαβες και δώδεκα δισύλλαβες. Επιπλέον, χωρίζονται σε πέντε τάξεις ανάλογα με τις πτώσεις, με τις οποίες συντάσσονται. Έτσι λοιπόν, ορισμένες συντάσσονται μόνο με γενική ή δοτική ή αιτιατική, κάποιες με

γενική και αιτιατική και κάποιες με γενική, δοτική και αιτιατική. Στις προθέσεις ο Ζαχαριάδης προσθέτει την *ἐνεκα* καθώς και ορισμένα μόρια τα οποία, όπως αναφέρει, δε σημαίνουν κάτι αλλά είναι σημαντικά στη σύνθεση των λέξεων και τα ονομάζει καταχρηστικές ή αχώριστες προθέσεις. Πρόκειται για τα: *α, εὐ, δυς*. Επιπλέον, εδώ αναφέρει και τα επιτατικά μόρια: *ἄρι, ἐρι, βου, βρι, λα, ζα, λι*.

Κεφάλαιο Ζ': Περί Ἐπιρρήματος (σσ. 176-182)

Το κεφάλαιο ξεκινά με τον ορισμό των επιρρημάτων ως ἀκλιτων μερών του λόγου που τίθενται πριν ή μετά το ρήμα, θέση από την οποία λαμβάνουν και την ονομασία τους. Ορίζουν τον χρόνο, τον τόπο ή τον τρόπο με τον οποίο γίνεται ή πρόκειται να γίνει κάτι. Ενίοτε προσδιορίζουν και επίθετα. Τα επιρρήματα διακρίνονται σε πρωτότυπα, παράγωγα (η πλειονότητα των οποίων διαθέτει τους τρεις βαθμούς της συγκρίσεως) και σύνθετα. Τα παρεπόμενά τους είναι το είδος και το σχήμα. Ακολουθούν οι κατηγορίες των επιρρημάτων με βάση τη σημασία τους. Στα επιρρήματα ο Ζαχαριάδης συγκαταλέγει και ορισμένα μόρια, τα οποία ονομάζει *παρεμβλήματα* και τα οποία δηλώνουν διάφορα πάθη της ψυχής όπως χαρά, λύπη, θαυμασμό και παραπλήσια. Επιπλέον, επισημαίνει κι ένα ακόμη είδος επιρρημάτων, τα «θετικά». Πρόκειται για τα ρηματικά επίθετα σε -τέος τα οποία όμως, όπως αναφέρει, «ἐξεθρονίσθησαν» από τα επιρρήματα ακριβώς λόγω του ότι είναι ρηματικά τριγενή ονόματα. Στα επιρρήματα προστίθενται και ορισμένες πτώσεις ονομάτων που λαμβάνονται επιρρηματικά π.χ. ὁμοῦ κ.ά. τα οποία μπορούν κατά τον Ζαχαριάδη να ονομαστούν επιρρηματικά ονόματα. Τέλος, αναφέρονται και τα μόρια του τόπου -θεν, -σε, -θι, τα οποία προστίθενται σε λέξεις.

Κεφάλαιο Η': Περί Συνδέσμου (σσ. 183-185)

Σε λίγες σελίδες δίνεται ο ορισμός των συνδέσμων και ακολουθεί κατηγοριοποίησή τους ανάλογα με τη σημασία. Οι κατηγορίες των συνδέσμων είναι όμοιες μ' αυτές που συναντάμε και στα άλλα εγχειρίδια χωρίς διαφοροποιήσεις με εξαίρεση τους υποθετικούς συνδέσμους οι οποίοι δίνονται μαζί με τους συναπτικούς. Επιπλέον, οι σύνδεσμοι διακρίνονται σε προτακτικούς, υποτακτικούς και ορισμένους που εντάσσονται και στις δύο κατηγορίες. Τέλος, δίνονται πληροφορίες για τα πνέυματα που λαμβάνουν οι σύνδεσμοι.

Κεφάλαιο Θ': Περί τοῦ σχηματισμοῦ τῶν χρόνων τῶν ρημάτων (σσ. 185-209)

Στις σελίδες αυτές αρχικά γίνεται λόγος για την αύξηση των ρημάτων συλλαβική και χρονική και δίνονται όλοι οι κανόνες για τα απλά και τα σύνθετα ρήματα. Αναφέρονται εξαιρέσεις και τυχόν ιδιαιτερότητες που αφορούν τον ποιητικό λόγο και γενικότερα δεν συναντάμε καμιά πρωτοτυπία ή καινοτομία παρά μόνο πληροφορίες που βρίσκουμε σε όλα τα αντίστοιχα εγχειρίδια. Ακολουθούν κανόνες που αφορούν τον σχηματισμό όλων των χρόνων, ιδιαιτερότητες, εξαιρέσεις, κανόνες για τον αναδιπλασιασμό, τον αττικό αναδιπλασιασμό, τον β' και τον παθητικό Αόριστο, τον συνηρημένο και τον συντελεσμένο Μέλλοντα σε ενεργητική και παθητική φωνή. Για μια φορά ακόμη δεν συναντάμε ιδιαιτερότητες αλλά τους κανόνες που γνωρίζουμε από την αρχαία ελληνική.

Αναπλήρωμα τοῦ Ἑτυμολογικοῦ (σσ. 210-268)

Σ' αυτό το κεφάλαιο αρχικά γίνεται λόγος για την παραγωγή και τη σύνθεση των λέξεων. Αναφέρεται ότι υπάρχουν πολλοί τρόποι σύνθεσης των λέξεων όπως: ουσιαστικό με ουσιαστικό, επίθετο με ουσιαστικό, ρήμα με όνομα, επίρρημα με όνομα και ρήμα, πρόθεση με όνομα και ρήμα. Αναφέρονται επίσης οι αλλαγές που υφίστανται τα σύμφωνα και τα φωνήεντα των λέξεων κατά τη σύνθεση. Ο Ζαχαριάδης αναφέρει πως αντίστοιχες μεταβολές υφίστανται οι λέξεις και κατά την παραγωγή. Άλλοτε δεν αλλάζει κανένα γράμμα, άλλοτε η λέξη αυξάνεται, άλλοτε μικραίνει και άλλοτε τρέπονται τα φωνήεντα. Δεν πρέπει να γίνεται σύγχυση μεταξύ παραγωγής και ετυμολογίας. Παραγωγή ουσιαστικών προκύπτει από ουσιαστικά, επίθετα και ρήματα, ομοίως και η παραγωγή επιθέτων αν και τα περισσότερα επίθετα προκύπτουν από ρήματα. Τα παράγωγα ονόματα διαιρούνται σε πατρωνυμικά, κτητικά, εθνικά, υποκοριστικά, αυξητικά, παρώνυμα και ρηματικά. (Τα συγκριτικά και τα υπερθετικά δεν συμπεριλαμβάνονται στα παράγωγα). Για καθεμιά από τις κατηγορίες αυτές δίνεται ο ορισμός, οι βασικές καταλήξεις και ο τρόπος σχηματισμού τους. Δίνονται επίσης κανόνες που αφορούν τη σημασία των επιθέτων ανάλογα με την κατάληξή τους.

Τέλος, αφιερώνονται αρκετές σελίδες στην ορθογραφία. Οι κανόνες της ορθογραφίας των λέξεων διαιρούνται σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία αφορά κανόνες που παρατηρούν την κλίση των ονομάτων κατά γένος, αριθμό και πτώση και τον σχηματισμό των ρημάτων κατά έγκλιση, χρόνο, αριθμό και πρόσωπο. Η δεύτερη κατηγορία αφορά κανόνες, τους οποίους παρέδωσε και επικύρωσε η συνήθεια, η αναλογία, η ετυμολογία και η προφορά. Οι πρώτοι είναι οι κανόνες των τύπων και οι δεύτεροι της συνήθειας και της παραδόσεως. Ακολουθούν γενικοί και ειδικοί κανόνες ορθογραφίας των ονομάτων π.χ. τα θηλυκά σε -αῖα έχουν το -α βραχύ, καθώς και κανόνες ορθογραφίας που σχετίζονται με την παραγωγή και τη σύνθεση και αναλυτικότερα πώς γράφονται και τονίζονται τα ονόματα που έχουν τη δίφθογγο -αι- (π.χ.-αῖος, -αῖα), πώς γράφονται όσα έχουν τα -ε, -η, -ι, -ει, -οι, -υ, -ο, -ω. Έπονται λίστες ονομάτων της πέμπτης κλίσης των περιττοσύλλαβων που φυλάττουν το -ω στις πλάγιες πτώσεις και άλλων που τρέπουν το -ω σε -ο. Στη συνέχεια, βλέπουμε κανόνες ορθογραφίας των ρημάτων που έχουν τη δίφθογγο -αι, ρημάτων που έχουν τα -ε, -η, -ει, -ι, -υ, -ο, -ω. Επιπλέον, δίνονται κανόνες ορθογραφίας των επιρρημάτων, λίστες λέξεων που διπλασιάζουν τα σύμφωνα καθώς και κανόνες που αφορούν τη χρήση κεφαλαίων γραμμάτων. Οι κανόνες επιβεβαιώνονται με τη χρήση παραδειγμάτων θεολογικού κυρίως περιεχομένου π.χ. φοβοῦ τόν Θεόν κ.ά.

ΜΕΡΟΣ Β΄ ΣΥΝΤΑΞΙΣ (σσ. 269-403)

ΠΡΟΓΙΓΝΩΣΚΟΜΕΝΑ

Κεφάλαιον Α': Περί τῆς προτάσεως καὶ τῶν μερῶν αὐτῆς (σσ. 269-271)

Σύνταξη, σύμφωνα με τον Ζαχαριάδη, ονομάζεται το μέρος της γραμματικής που διδάσκει με ποιο τρόπο πρέπει να ενώνονται οι λέξεις μεταξύ τους προκειμένου να αποτελέσουν λόγο εύληπτο. Ο εύληπτος λόγος ονομάζεται από τους δασκάλους της λογικής πρόταση. Γίνεται διάκριση των προτάσεων σε καταφατικές και αποφατικές. Αναφέρονται τα βασικά μέρη της πρότασης δηλαδή το υποκείμενο, το κατηγορούμενο και το αντικείμενο και δίνονται οι ορισμοί τους και παραδείγματα θεολογικού περιεχομένου.

Κεφάλαιον Β': Περί τῶν κανόνων τῆς συντάξεως (σσ. 271-313)

Οι κανόνες της ορθῆς σύνταξης συνίστανται στη συμφωνία ουσιαστικῶν ονομάτων με τα επίθετα και των ρημάτων με τα ονόματα. Τα ρήματα διακρίνονται σε αμετάβατα και μεταβατικά, δίνονται οι ορισμοί τους και παραδείγματα.

Κεφάλαιον Γ': Περί τῶν τριῶν συμφωνιῶν του συντακτικοῦ λόγου (σσ. 274-287)

Οι συμφωνίες του συντακτικοῦ λόγου εἶναι τρεῖς:

α) Η ονομαστική με το ρῆμα

Εδῶ αναφέρονται κανόνες που αφοροῦν τη σύνταξη των ρημάτων με τα υποκείμενά τους. Κάθε προσωπικό ρῆμα χρειάζεται υποκείμενο σε ονομαστική. Υποκείμενο και ρῆμα συμφωνοῦν σε πρόσωπο και αριθμό. Τα μεταβατικά ρήματα χρειάζονται συμπλήρωμα σε μια πλάγια πτώση ενώ τα αμετάβατα δεν χρειάζονται κανένα συμπλήρωμα. Ακουθοῦν κανόνες που αφοροῦν ιδιαίτερες περιπτώσεις σύνταξης: π.χ. ρημάτων ὅπως τα: βρέχει, ἀστράφτει, ποῖα εἶναι ἡ συμφωνία ρήματος και υποκειμένου αν ἔχουμε δύο υποκείμενα, ἡ αττική σύνταξη, ἡ σύνταξη περιληπτικῶν ουσιαστικῶν και δυϊκῶν ονομάτων και δίνονται ἀντίστοιχα παραδείγματα.

β) Συμφωνία ουσιαστικοῦ και επιθέτου

Τα ουσιαστικά συμφωνοῦν με τα επίθετα σε γένος αριθμό και πτώση. Ακολουθοῦν ἀναφορές σε ἐιδικότερες περιπτώσεις ὅπως ἡ σύνταξη των επιθέτων με ἔμψυχα ουσιαστικά διαφορετικῶν γενῶν ἢ με ἄψυχα ουσιαστικά διαφορετικῶν γενῶν, ἡ σύνταξη των ρηματικῶν επιθέτων σε –τέος (ἐνεργητικῆς και παθητικῆς σύνταξης) κ.ά.

γ) Συμφωνία ἀναφορικῆς ἀντωνυμίας με το ὄνομα στο ὁποῖο ἀναφέρεται.

Εδῶ δίνεται ο βασικός κανόνας σύμφωνα με τον ὁποῖο ἡ ἀναφορική ἀντωνυμία ὅς, ἡ, ὅ και ἡ σύνθετή της ὅστις, ἡτις, ὅ,τι ἀναφέρεται πάντα σε ἓνα προηγούμενο ὄνομα και πρέπει να συμφωνεῖ μ' αὐτό σε γένος και αριθμό ἀλλά ὄχι ἀπαραίτητα σε πτώση, ἡ ὁποία καθορίζεται ἀπό το ἀκόλουθο ρῆμα ἢ ὄνομα. Στη συνέχεια δίνονται κάποιες ιδιαίτερες περιπτώσεις ὅπως ἡ σύνταξη ἀναφορικῆς ἀντωνυμίας ὅταν βρίσκεται μεταξύ δύο ουσιαστικῶν διαφορετικοῦ γένους ἢ ἡ σύνταξή της με ἄψυχα ουσιαστικά, οἱ περιπτώσεις των φράσεων ἔστιν ὅς, ἔστιν ὅστις, ἡ χρήση της ἀναφορικῆς ἀντωνυμίας ἀντί της δεικτικῆς στις συμπλοκές των προτάσεων και ἡ σύνταξη των

αναφορικών επιθέτων οἷος, ὅποῖος, τοιοῦτος, ὅσος και ἄλλων. Για ὅλες τις παραπάνω περιπτώσεις δίνονται παραδείγματα τα περισσότερα ἀπὸ τα ὁποία προέρχονται ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφείς.

Περὶ τῆς συντάξεως τῶν ὀκτῶ μερῶν τοῦ λόγου

Κεφάλαιον Α': Περὶ τῆς συντάξεως τοῦ ἄρθρου (σσ. 287-293)

Σ' αὐτὸ το κεφάλαιο δίνονται πληροφορίες που ἀφορροῦν τη σύνταξη τοῦ ἄρθρου. Σύμφωνα με τον Ζαχαριάδη μεταχειριζόμαστε το ἄρθρο ὅταν θέλουμε να φανερώσουμε ἓνα πράγμα βέβαιο και γνωστό. Σε ὅλο το κεφάλαιο γίνεται λόγος μόνο για το οριστικὸ ἄρθρο. Το ἄρθρο πρέπει να συμφωνεῖ με το ουσιαστικὸ σε γένος, ἀριθμὸ και πτώση. Συχνά το ἄρθρο παραλείπεται στα γνωμικά. Τα κύρια ὀνόματα ἐκφέρονται και ἐναρθρα και ἀναρθρα. Στη συνέχεια, δίνονται ἀρκετές πληροφορίες που ἀφορροῦν τη σύνταξη τοῦ οριστικοῦ ἄρθρου ὅπως τη χρῆση τοῦ ουδέτερου ἄρθρου με ουδέτερο ἐπίθετο για ουσιαστικὴ σημασία π.χ. τό δίκαιον ἀντί ἢ δικαιοσύνη, τη χρῆση τοῦ ἄρθρου για τη δημιουργία τοῦ σχήματος κατ' ἐξοχήν, τη μετάθεσή τοῦ ἀπὸ το πτωτικὸ που συνοδεύει χάριν εὐφραδείας π.χ. ἢ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, τη χρῆση τοῦ με γενική χωρίς ουσιαστικὸ, το ὁποῖο ἐννοεῖται π.χ. Ἀλέξανδρος ὁ Φιλίππου κ.ά.

Κεφάλαιον Β': Περὶ τῆς συντάξεως τῶν ὀνομάτων (σσ. 293-313)

Το κεφάλαιο ξεκινά με τη σύνταξη τῶν ουσιαστικῶν. Αρχικά γίνεται λόγος για τη γενική κτητική καθὼς και για κατηγορίες ουσιαστικῶν που τίθενται σε γενική (ὅσα δηλώνουν ἐπαινο ἢ κατηγορία, ὕλη, ποσότητα κ.ά.). Ακολούθως γίνεται λόγος για τη δοτική. Τη χρησιμοποιούμε για να δηλώσουμε τον τρόπο, το ὄργανο, το ποιητικὸ αἶτιο, την ποινή. Τέλος, σύμφωνα με τον Ζαχαριάδη, ουσιαστικά που δηλώνουν γένος, πατρίδα, ἀξία, τέχνη, ἐπάγγελμα, θα συνταχθοῦν με αιτιατική. Το ἴδιο ἰσχύει ἐνίστε και με τις προθέσεις πρὸς, εἰς, διὰ για να δηλωθεῖ ἡ αἰτία. Φυσικά για κάθε περίπτωση δίνονται ἀντίστοιχα παραδείγματα.

Στη συνέχεια γίνεται λόγος για τη σύνταξη τῶν ἐπιθέτων και δίνονται κατηγορίες ἐπιθέτων που συντάσσονται με γενική (π.χ. ὅσα δηλώνουν ἀξία, ἐμπειρία, στέρηση κ.ά.), με δοτική (π.χ. ὅσα δηλώνουν ὠφέλεια, ἰσότητα, ὁμοιότητα κ.ά.) και

αιτιατική (π.χ. όσα δηλώνουν έπαινο, κατηγορία, αξιότητα, επιτηδειότητα κ.ά.) και δίνονται παραδείγματα για κάθε περίπτωση ορισμένα από τα οποία προέρχονται από αρχαίους συγγραφείς όπως ο Ηρόδοτος, ο Πλάτωνας ο Θεόκριτος κ.ά.. Ακολουθεί αναφορά στη σύνταξη των συγκριτικών και υπερθετικών ονομάτων καθώς και των αριθμητικών ονομάτων με χρήση παραδειγμάτων.

Κεφάλαιον Γ': Περί τῆς συντάξεως τῶν ἀντωνυμιῶν (σσ. 313-322)

Σ' αυτό το κεφάλαιο γίνεται λόγος για τη σύνταξη και χρήση των αντωνυμιών. Στη συνέχεια δίνονται οι σημαντικότεροι κανόνες για κάθε κατηγορία, οι οποίοι αφορούν κυρίως τη βασική και πρωταρχική τους χρήση, ενώ παραλείπονται κάποιες ιδιαίτερες συντάξεις και σημειώσεις καθώς και τα παραδείγματα.

Ο Ζαχαριάδης ξεκινά με τις προσωπικές αντωνυμίες. Οι ισχυροί τύποι α' και β' προσώπου σπάνια τίθενται στο λόγο κυρίως για έμφαση ή αντιδιαστολή προσώπων.

Οι κτητικές αντωνυμίες ως επίθετα συμφωνούν με τα ουσιαστικά σε γένος, αριθμό και πτώση αλλά αντί για αυτές είναι πιο εύχρηστες οι γενικές των προσωπικών και της αναφορικής αντωνυμίας αὐτός.

Οι δεικτικές αντωνυμίες συμφωνούν με τα ουσιαστικά σε γένος, αριθμό και πτώση. Η αντωνυμία αὐτός σημαίνει το πλησιέστερο ή παρόν ενώ η ἐκεῖνος σημαίνει το πιο μακρινό ή απόν αντικείμενο.

Η αναφορική αντωνυμία αὐτός λαμβάνεται και για τα τρία πρόσωπα και αναφέρεται σε προηγούμενο όνομα. Όταν η αναφορική ανατωνυμία παίρνει άρθρο, δηλώνει ταυτότητα ή ομοιότητα. Αντί της αναφορικής εύχρηστη είναι και η τριτοπρόσωπη προσωπική.

Οι αυτοπαθείς ή αντίστροφες χρησιμοποιούνται όταν το ίδιο πρόσωπο ενεργεί και πάσχει δηλαδή η ενέργεια επιστρέφει στο ίδιο πρόσωπο το οποίο την κάνει.

Οι ερωτηματικές αντωνυμίες τίς και ποῖος χρησιμοποιούνται και για ουσία και για ποιότητα και τις μεταχειριζόμαστε όταν ρωτάμε να μάθουμε το υποκείμενο. Χρησιμοποιούμε την αντωνυμία ποταπός όταν ρωτάμε για την ποιότητα ή τον τρόπο των προσώπων και των πραγμάτων και την αντωνυμία πότερος όταν από δύο υποκείμενα ή πράγματα ρωτάμε για το ένα. Όταν ρωτάμε για το έθνος ή την πατρίδα

μεταχειριζόμαστε την ποδαπός και όταν ρωτάμε να μάθουμε πόσες φορές λαμβάνεται ένα πράγμα χρησιμοποιούμε την ποσαπλοῦς ή ποσαπλάσιος.

Τις αόριστες αντωνυμίες τις χρησιμοποιούμε όταν δεν θέλουμε να φανερώσουμε ρητά ένα πρόσωπο ή πράγμα. Όταν θέλουμε να φανερώσουμε ένα γνωστό πρόσωπο το οποίο δεν θέλουμε να κατονομάσουμε, μεταχειριζόμαστε κυρίως την αντωνυμία ὁ δεῖνα.

Κεφάλαιον Δ': Περί τῆς συντάξεως τῶν ρημάτων (σσ. 322-361)

Στη σύνταξη των ρημάτων λαμβάνουμε υπόψη τρεις παράγοντες: τη χρήση των εγκλίσεων, τη χρήση των χρόνων και τις πτώσεις που παίρνουν τα ρήματα.

Ο Ζαχαριάδης ξεκινά με τη χρήση των εγκλίσεων δίνοντας κανόνες για την οριστική (χρήση για αποφασιστική ενέργεια ή πάθος ενός πράγματος), την προστακτική (για προσταγή, νουθεσία, παράκληση κ.ά.), την ευκτική (για ευχή, με το διστακτικό ή δυνητικό ἄν ή χωρίς αυτά για αμφίβολη έννοια), την υποτακτική (για δισταγμό ή απορία κ.ά.)

Όσον αφορά τη χρήση των χρόνων ο Ζαχαριάδης αναφέρει ότι τους μεταχειριζόμαστε όπου απαιτεί τον καθένα η έννοια του λόγου. Δεν δίνεται εκ νέου η σημασία τους αφού, όπως αναφέρει ο ίδιος, αυτό έχει ήδη γίνει στο ετυμολογικό μέρος της Γραμματικής. Επιπλέον, τονίζεται ότι ο Παρακείμενος και ο μετ' ολίγον Μέλλων (εννοώντας τον Συντελεσμένο Μέλλοντα) είναι ίδιοι μόνο στην Ελληνική ενώ τους υπόλοιπους τους μεταχειρίζεται και η κοινή γλώσσα. Δίνονται παραδείγματα Παρατατικού, Παρακειμένου, Υπερσυντέλικου και Συντελεσμένου Μέλλοντα, τα οποία έχουν ληφθεί κυρίως από αρχαίους συγγραφείς. Επιπλέον, αναφέρεται το φαινόμενο του «αντιχρονισμού» δηλαδή της χρήσης του ενός αντί του άλλου. Έτσι λοιπόν, έχουμε χρήση Ενεστώτα αντί Αορίστου (όταν θέλουμε να παραστήσουμε ζωηρότερο ένα πράγμα περασμένο ως παρόν) χρήση Ενεστώτα αντί Παρακειμένου, Παρατατικού αντί Αορίστου, Παρακειμένου αντί Ενεστώτα και Αορίστου αντί Ενεστώτα.

Ο Ζαχαριάδης συνεχίζει με τον τρίτο παράγοντα που πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη κατά τη σύνταξη των ρημάτων δηλαδή την πτώση με την οποία συντάσσονται και αναφέρεται στη σύνταξη των ενεργητικών μεταβατικών ρημάτων. Ορισμένες φορές τα ενεργητικά μεταβατικά ρήματα απαντούν απόλυτα χωρίς δηλαδή την

παρουσία κάποιου αντικειμένου ενώ άλλοτε απαντούν με ένα αντικείμενο (πρόσωπο) και άλλοτε με δύο αντικείμενα (πρόσωπο και πράγμα). Τα ενεργητικά μεταβατικά ρήματα διακρίνονται σε «απλά» δηλαδή σε αυτά που συντάσσονται με μία από τις πλάγιες πτώσεις και σε συγκείμενα ή σύνθετα δηλαδή σ' αυτά που συντάσσονται με δύο πτώσεις.

Ακολουθούν οι κατηγορίες των «απλών» ρημάτων δηλαδή όσων συντάσσονται με γενική (π.χ. αίσθησης, μνήμης, λήθης κ.ά.), όσων συντάσσονται με δοτική (π.χ. τα σύνθετα με τις προθέσεις ἐν, σύν, εἰς, τα: ἀκολουθῶ, προστάττω, παραινῶ κ.ά.) και όσων συντάσσονται με αιτιατική (π.χ. τα τιμητικά, επαινετικά κ.ά.). Έπονται τα είδη των «συγκειμένων» ρημάτων με πρώτο το «διαβατικόν». Πρόκειται για τα ρήματα που συντάσσονται με δύο αιτιατικές (διδασκαλικά, ποιητικά, εκλεκτικά, κλητικά, υπονοητικά, αφαιρετικά, περιβλητικά). Δεύτερο είδος των «συγκειμένων» ρημάτων είναι το «περιποιητικόν». Πρόκειται για ρήματα που συντάσσονται με δοτική και αιτιατική (δίδωμι, δανείζω, ἐγχειρίζω, ἐμπιστεύω και παραπλήσια, χαριστικά, διηγηματικά, επισταλτικά). Τρίτο είδος είναι το «ἐλλειπτικόν». Σ' αυτό ανήκουν τα ρήματα που συντάσσονται με αιτιατική και γενική (όσα δηλώνουν γέμωση ή κένωση, υστέρηση ή εμπόδιο, ελευθέρωση, διωγμό, προτίμηση, αλλαγή, αγορά, πώληση, συκοφαντία, κατηγορία).

Στη συνέχεια υπάρχει ένα υποκεφάλαιο με τίτλο «Πῶς μεταβάλλονται τα ἐνεργητικά ῥήματα εἰς τὰ παθητικά». Εδώ ουσιαστικά γίνεται λόγος για την τροπή της ενεργητικής σύνταξης σε παθητική και τις μεταβολές που υφίστανται τα ρήματα κατά τη μετατροπή αυτή. Ακολουθούν μικρά υποκεφάλαια που αναφέρονται στη σύνταξη των ουδέτερων ρημάτων (με δύο ονομαστικές ως υποκείμενο και κατηγορούμενο κ.ά.), των αντίστροφων ή μέσων ρημάτων (με γενική ή δοτική ή αιτιατική). Μάλιστα τα αντίστροφα ή μέσα ρήματα χωρίζονται σε δύο κατηγορίες, αυτά, των οποίων η ενέργεια επιστρέφει στο ίδιο υποκείμενο και αυτά, των οποίων η ενέργεια γίνεται έμμεση μέσω της δικής μας επιμέλειας, άδειας ή προσταγής και προς το συμφέρον μας. Επιπλέον, σ' αυτά τα υποκεφάλαια γίνεται λόγος και για τη σύνταξη των αποθετικών ρημάτων, των απρόσωπων (με γενική και δοτική, με απαρέμφατο και δοτική και μόνο με απαρέμφατο) καθώς και αναφορά στα ρήματα που συντάσσονται με απαρέμφατο. Για όλες τις παραπάνω περιπτώσεις δίνονται

ορισμένα παραδείγματα του ίδιου του Ζαχαριάδη αλλά και πολλά που έχουν αντληθεί από αρχαίους συγγραφείς.

Κεφάλαιον Ε': Περί τῆς συντάξεως τῶν μετοχῶν (σσ. 361-366)

Η χρήση της μετοχής γίνεται σύμφωνα με τον Ζαχαριάδη, για να ενώσουμε βραχυλογικά δύο προτάσεις σε μία αποφεύγοντας την επανάληψη της αναφορικής αντωνυμίας ὅς ἢ ὅστις και τα μόρια στα οποία αναλύεται. Αν τα ρήματα και των δύο ἢ περισσότερων προτάσεων ἔχουν το ίδιο υποκείμενο, τότε η μετοχή εκφέρεται σε ονομαστική ενώ αν το υποκείμενο διαφέρει τότε η μετοχή εκφέρεται στην πτώση που απαιτεί το προηγούμενο ρήμα. Τα αισθητικά και γνωστικά ρήματα συντάσσονται με μετοχή αντί για ειδικό απαρέμφατο. Ομοίως και τα επίθετα που σημαίνουν δήλωση, χαρά, λύπη. Τα ρήματα κίνησης συντάσσονται με μετοχή σε χρόνο Μέλλοντα. Για κάθε έναν από τους παραπάνω κανόνες ο Ζαχαριάδης δίνει παραδείγματα. Τέλος, γίνεται λόγος για τη γενική απόλυτη, δίνεται ο ορισμός και η χρήση της καθώς και ο τρόπος ανάλυσής της με παραδείγματα. Γίνεται επιπλέον αναφορά και στην ύπαρξη της ονομαστικής, δοτικής και αιτιατικής απόλυτης στους αρχαίους συγγραφείς με χρήση παραδειγμάτων από αυτούς. Ο Ζαχαριάδης, ωστόσο, παρατηρεί ότι μόνο η γενική εγκρίθηκε από τους κριτικούς ενώ η αιτιατική με τα μόρια ὥς, ὥσπερ, ὥς δὴ και ἄτε δὴ θεωρήθηκε ιδιωματισμός ἢ αττικισμός, οι δοτικές και οι ονομαστικές απόλυτες αποβλήθηκαν ως ανακόλουθες και ονομάστηκαν σολοικοφανή σχήματα παρόλο που είναι ιδιωτισμοί της γλώσσας.

Κεφάλαιον ΣΤ': Περί τῆς συντάξεως τῶν προθέσεων (σσ. 367-382)

Αυτό το κεφάλαιο αναφέρεται στη σύνταξη των προθέσεων οι οποίες αναλύονται μία - μία με παραδείγματα. Η πρόθεση ἐν συντάσσεται με δοτική, η εἰς/ἐς με αιτιατική, η ἐκ/ἐξ με γενική, η σύν/ξυν (ἄττικῶς) με δοτική, η πρὸς με γενική, δοτική και αιτιατική, η πρὸ με γενική, η ἀνά με αιτιατική, η κατὰ με γενική και αιτιατική, η διὰ με γενική και αιτιατική, η μετά με γενική και αιτιατική, η παρὰ με γενική, δοτική και αιτιατική, η ἀντί με γενική, η ἐπὶ με γενική, δοτική και αιτιατική, η περὶ με γενική και αιτιατική, η ἀμφί με γενική και αιτιατική, η ἀπό με γενική, η ὑπό με γενική, δοτική και αιτιατική, η ὑπέρ με γενική και αιτιατική. Για τη σύνταξη κάθε

πρόθεσης με κάθε πτώση δίνεται και η σημασία της π.χ. η πρόθεση ὑπέρ + γενική δηλώνει υπεράσπιση, αιτία, το επάνω και δίνονται σύντομα παραδείγματα.

Κεφάλαιον Ζ': Περί τῆς συντάξεως τῶν ἐπιρρημάτων (σσ. 382-391)

Σ' αυτό το κεφάλαιο αρχικά δίνεται ο ορισμός των επιρρημάτων ως λέξεις που σημαίνουν κάποιον προσδιορισμό ή τρόπο της σημασίας των ρημάτων. Στη συνέχεια, τα επιρρήματα διακρίνονται σε αυτά που συντάσσονται με γενική (χρονικά, τοπικά, αριθμητικά ή ποσοτικά, εξαιρετικά και διαιρετικά, τακτικά και επικρυπτικά, των επιφωνημάτων τα θαυμαστικά, σχετλιαστικά, τα: χάριν, δίκην, ἐνώπιον, το μεταξύ), όσα συντάσσονται με δοτική (αθροιστικά, σχετλιαστικά, το ἅμα) και όσα συντάσσονται με αιτιατική (ομωτικά). Επίσης, αναφέρεται ότι, εκτός από τα παραπάνω, τα επιρρήματα ακολουθούν τη σύνταξη των επιθέτων, από τα οποία παράγονται. Τέλος, γίνεται αναφορά στις εγκλίσεις ή τους χρόνους, με τους οποίους συντάσσονται κάποια επιρρήματα: π.χ. με οριστική το αρνητικό οὐ (ενίστε), τα ομοιώσεως ή παραβολικά, με υποτακτική τα: ὅταν, ὅπότεν ἐπειδάν και ορισμένες ακόμη ιδιάζουσες περιπτώσεις.

Κεφάλαιον Η': Περί τῆς συντάξεως τῶν συνδέσμων (σσ. 392-399)

Οι σύνδεσμοι είναι φωνές μέσω των οποίων συνδέονται πολλές λέξεις ή προτάσεις και συντάσσονται με διάφορες εγκλίσεις ανάλογα με τη σημασία τους. Ακολουθούν αναλυτικοί κανόνες και σημειώσεις για τη χρήση και τη σύνταξη των συνδέσμων ακολουθούμενες από παραδείγματα.

Παράρτημα

Α' Περί τῶν Παθῶν τῶν λέξεων ἢ τῶν Γραμματικῶν Σχημάτων

Τα πάθη των λέξεων είναι τα ακόλουθα: πρόθεση, διπλασιασμός, αναδίπλωση, επένθεση, παρέμπτωση, προσχηματισμός ή παραγωγή, έκταση, αφαίρεση, συγκοπή, αποκοπή, μετάθεση, αντίθεση, συναίρεση ή κράση, διαίρεση ή διάλυση, τμήση. Δίνεται ο ορισμός του κάθε φαινομένου και παραδείγματα.

Β' Περί τῶν Σχημάτων τῆς Συντάξεως

Τα σχήματα της σύνταξης είναι κυρίως τα ακόλουθα: εναλλαγή, αντίπτωση, ἔλλειψη ἢ συνεκδοχή, πλεονασμός, περίφραση, ασύνδετο, πολυσύνδετο, ζεύγμα, πρωθύστερο, αρχαϊσμός. Ὅπως και στο προηγούμενο κεφάλαιο, δίνονται οι ορισμοί των φαινομένων και παραδείγματα.

Το εγχειρίδιο κλείνει με έναν κατάλογο συνδρομητῶν του βιβλίου σε διάφορες πόλεις της Σερβίας και όχι μόνο, με κάποιες διορθώσεις καθώς και με την παρατήρηση ότι ὅσα τυχόν λάθη διέφυγαν ἀπὸ την προσοχή του συγγραφέα ἢ του διορθωτῆ των παροραμάτων αφήνονται στην κρίση και διόρθωση των μαθητῶν.

24.3. Συμπεράσματα

Συμπερασματικά για τη Γραμματική του Ζαχαριάδη μπορεί να αναφερθεῖ ὅτι το συγκεκριμένο εγχειρίδιο δεν διαφέρει ιδιαίτερα ἀπὸ ἀντίστοιχα εγχειρίδια γραμματικής της εποχῆς και δεν παρουσιάζει πολλές καινοτομίες. Στον ευρύτερο ὅρο «Γραμματική» περιλαμβάνει γραμματική και συντακτικό, (ἐτυμολογικόν και συντακτικόν, ὅπως ἀναφέρει και ο ἴδιος στον τίτλο). Ο σχηματισμός των κλίσεων, οι κλίσεις ονομάτων και ρημάτων, οι συντάξεις τους κ.λ.π είναι αὐτές που συναντάμε και στα περισσότερα συνεξεταζόμενα εγχειρίδια και αὐτές που γνωρίζουμε ἀπὸ την ἀρχαία ἐλληνική και κλασική αττική. Μάλιστα, το συγκεκριμένο βιβλίο μοιάζει αρκετά με το ἀντίστοιχο του Α. Κατήφορου ειδικά στα πρώτα κεφάλαια και στις πληροφορίες που δίνουν και οι δύο συγγραφείς σχετικά με την ιστορία της ἐλληνικῆς γλώσσας και του αλφαβήτου. Χαρακτηριστικό μάλιστα είναι ὅτι ἀκόμη και τα κλιτικά παραδείγματα που χρησιμοποιούνται είναι ἴδια στα δύο εγχειρίδια, ἐνδειξη προφανῶς χρήσης κοινού προτύπου.

Στις ιδιαιτερότητες ἀξίζει να αναφερθεῖ πως ο Ζαχαριάδης είναι ἀπὸ τους λίγους συγγραφείς που δίνουν πληροφορίες για τη φωνολογική δομή της ἐλληνικῆς. Ὅπως και πολλοί Ἕλληνες λόγιοι της εποχῆς ἀπορρίπτει την Ερασμιακή προφορά υποστηρίζοντας, λανθασμένα ὅπως φάνηκε στην πορεία, τις ἀπόψεις του Reuchlin και την πιθανή ταύτιση προφοράς ἀρχαίας και νέας ἐλληνικῆς, ἐνῶ σήμερα ἔχει

αποδειχθεί ότι η προφορά διαφέρει πολύ από την προφορά της κλασικής ελληνικής⁵⁰⁴.

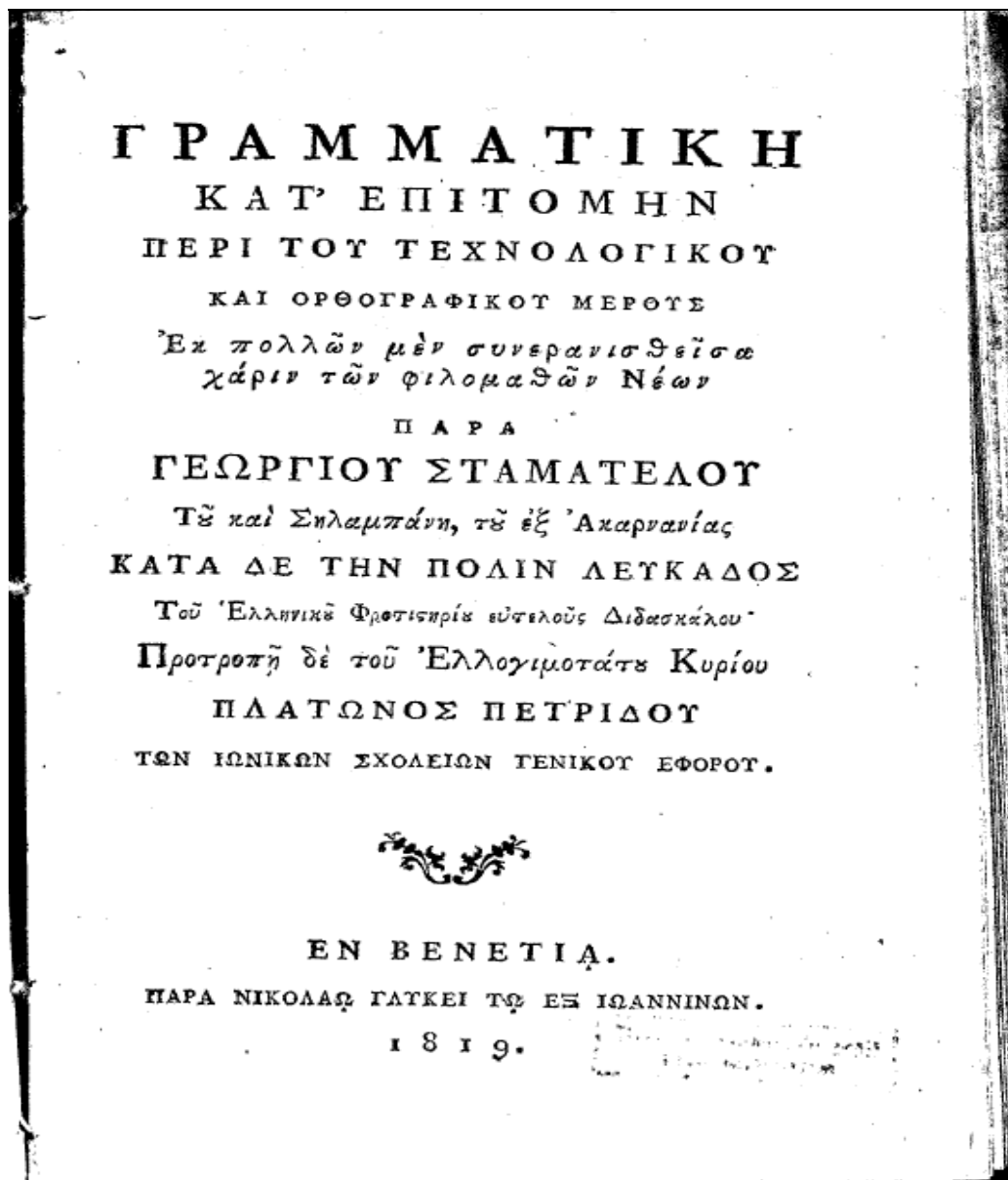
Επιπλέον, ο Ζαχαριάδης δίνει τους τίτλους κεφαλαίων και υποκεφαλαίων και στη σέρβικη γλώσσα εκτός της ελληνικής, πράγμα ασυνήθιστο. Αυτό προφανώς γίνεται λόγω του ότι υπήρξε δάσκαλος στη συγκεκριμένη χώρα, μεταφραστής στη συγκεκριμένη γλώσσα και, όπως προαναφέρθηκε, συντάκτης ελληνοσλαβικού αλφαβηταρίου.

Τέλος, όσον αφορά τα ρήματα αξίζει να επισημανθούν οι αποκλειστικά μονολεκτικοί τύποι προστακτικής ενεργητικού Παρακειμένου (*τέτυφε, τετυφέτω* κ.λπ.) και η παρουσία του *ἐάν* στην υποτακτική, ενώ η κλίση των χρόνων κατά τα άλλα είναι αρχαιοελληνική.

504. Ε. Πετρούνιας, «Η προφορά της αρχαίας ελληνικής στους νεότερους χρόνους», στο *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, (επιμ. Α.Φ. Χριστίδης), εκδ. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας και Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη]. Θεσσαλονίκη 2001, σ. 950.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΥ Η ΣΗΛΑΜΠΙΑΝΗ

Εικόνα 22: Εξώφυλλο της Γραμματικής του Γεωργίου Σταματέλου

25.1. Η βιογραφία του Γεώργιου Σταματέλου ή Σηλαμπάνη

Οι πληροφορίες για τον Γεώργιο Σταματέλο ή Σηλαμπάνη είναι ελάχιστες. Στο διαδίκτυο διαβάζουμε ότι γεννήθηκε και κάποιο χωριό της Ακαρνανίας και είναι γνωστός και ως Σκλαμπάνης. Ήταν αυτάδελφος του Γαλάνου Σηλαμπάνη και ένας από τους αξιολογότερους μαθητές του Παναγιώτη Παλαμά. Αναφέρεται ως διδάσκαλος και ελληνιστής⁵⁰⁵, που δίδαξε σε διάφορα σχολεία στην Ακαρνανία και στην πρώτη δημόσια Σχολή που ιδρύθηκε στη Λευκάδα το 1817. Στη Λευκάδα φέρεται να ήταν το 1819, χρονιά που εξέδωσε στη Βιέννη και το βιβλίο της Γραμματικής του. Για ένα διάστημα νωρίτερα είχε διδάξει στη σχολή της Κατούνας Ξηρομέρου, η οποία είχε ιδρυθεί στις αρχές του 19ου αιώνα⁵⁰⁶. Απεβίωσε στη Λευκάδα το 1825, αφού ανέδειξε πάρα πολλούς μαθητές⁵⁰⁷.

25.2. «Γραμματική κατ' έπιτομήν περὶ τοῦ τεχνολογικοῦ καὶ ὀρθογραφικοῦ μέρους»

25.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου

Το συγκεκριμένο εγχειρίδιο έχει εκδοθεί στη Βενετία από το τυπογραφείο του Νικόλαου Γλυκή το 1819. Στο εξώφυλλο διαβάζουμε ότι η συγκεκριμένη Γραμματική προέκυψε από πολλές άλλες «πρὸς χάριν τῶν φιλομαθῶν νέων». Επιπλέον αναφέρεται ο τόπος καταγωγής και διαμονής του συγγραφέα, η ιδιότητά του ως δασκάλου στο «Ελληνικό Φροντιστήριο», καθώς και το γεγονός ότι το συγκεκριμένο βιβλίο εκδόθηκε με προτροπή «τοῦ ἐλλογιμοτάτου κυρίου Πλάτωνος Πετρίδου, τῶν ἰωνικῶν σχολείων τεχνικοῦ ἐφόρου». Αποτελείται

505. Σπ.Ι Ασδραχάς., «Πατριδογραφήματα», Προλεγόμενα Δημ. Χ. Σκλαβενίτη, Εταιρεία Λευκαδικῶν Μελετῶν, *Μνήμων*, 25 (2003), εκδ. Εταιρεία Μελέτης της καθ' ημᾶς Ανατολῆς, Αθήνα 2003 σσ. 247-255. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://helios-eie.ekt.gr/EIE/bitstream/10442/8577/1/INR_Sklavenitis_b35.pdf τελευταία πρόσβαση Μάρτιος 2016.

506. http://aitoloakarnaniko.net/index.php?option=com_content&view=article&id=602:stamatelosgiorgosakarnania&catid=87:personalities&Itemid=104

507. http://xiromeronews.blogspot.gr/2012/10/blog-post_5444.html

από 202 αριθμημένες σελίδες στις οποίες προστίθεται ένα ακόμη πεντασέλιδο στην αρχή του βιβλίου, το οποίο αποτελεί την εισαγωγή του. Στην ελληνική βιβλιογραφία δεν γίνεται λόγος για επανεκδόσεις του συγκεκριμένου έργου.

25.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης

Στο πρώτο δισέλιδο ο Σταματέλος απευθύνεται στον Πατρίκο Ρώσση, έπαρχο της Λευκάδας στον οποίο αφιερώνει τη Γραμματική του. Εξηγεί ότι δεν είχε επιδιώξει ούτε φανταστεί αυτό το πόνημα αλλά κατόπιν προτροπής του κυρίου Πετρίδου και του φίλου του, Ιωάννη Ζαμπέλιου κατάφερε να το φέρει εις πέρας. Ο Σταματέλος δημιούργησε το συγκεκριμένο έργο, για να ωφελήσει τους φιλομαθείς νέους και ζητά να το αντιμετωπίσουν με επιείκεια.

Ακολουθούν τρεις σελίδες αφιερωμένες στους αναγνώστες. Ο Σταματέλος επαναλαμβάνει τις προτροπές που του είχαν γίνει για τη σύνθεση της Γραμματικής και την αρχική δική του άρνηση. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι πολλοί συντάκτες Γραμματικών ασχολήθηκαν με τη Σύνταξη του λόγου και όχι με το Τεχνολογικό και το Ορθογραφικό, άλλοι πάλι ασχολήθηκαν με τα παραπάνω μέρη, αλλά αυτό έγινε είτε σύντομα είτε εκτενέστατα, χωρίς ρυθμό και χωρίς μεγάλο όφελος. Έτσι, αποφάσισε να συνθέσει τη συγκεκριμένη Γραμματική από τις άριστες που μελέτησε, κάνοντας, ωστόσο, αλλαγές, αφαιρώντας τα περιττά και προσθέτοντας ό,τι έκρινε αναγκαίο καθιστώντας την εύληπτη προς όφελος των νέων. Έχει θέσει λοιπόν, όλα όσα αφορούν τη γραμματική σε τάξη, ενώ η γλώσσα που χρησιμοποίησε δεν είναι ούτε η αρχαία και δύσληπτη ούτε πάλι η αγοραία, αλλά μια γλώσσα απλή και εύληπτη που πλησιάζει στην αρχαία γλώσσα των προγόνων. Ο Σταματέλος ζητά να τύχει ευνοϊκής διάθεσης το έργο του για ό,τι χρήσιμο προσφέρει και συγχώρεσης για τυχόν περιττές αναφορές.

Το εγχειρίδιο χωρίζεται σε τρία βιβλία: το πρώτο αναφέρεται στα οχτώ μέρη του λόγου, το δεύτερο στις προσωδίες, τον σχηματισμό των χρόνων και στα είδη του ονόματος και τέλος το τρίτο βιβλίο αναφέρεται στους χρόνους, τους τόνους και την ορθογραφία.

BIBΛION ΠΡΩΤΟΝ: Περί τῶν ὀχτῶ τοῦ λόγου μερῶν (σσ. 1-146)

Το πρώτο βιβλίο αρχίζει με τον ορισμό της γραμματικής ως μια τέχνη που διδάσκει σε όσους τη μαθαίνουν να κατανοούν, να λένε και να γράφουν ορθά. Ακολουθεί ο

ορισμός των γραμμάτων και η διαίρεσή τους σε φωνήεντα και σύμφωνα και οι γνωστές υποδιαίρεσεις τους (μακρά, βραχέα, δίχρονα για τα φωνήεντα, ημίφωνα και άφωνα για τα σύμφωνα και αυτά με τη σειρά τους σε επιπλέον υποδιαίρεσεις). Ακολουθεί ο ορισμός των συλλαβών, των λέξεων, του λόγου και των μερών του λόγου τα οποία στη συνέχεια αναλύονται. Τέλος, έχουμε την κλίση του άρθρου όπως τη γνωρίζουμε από την αρχαία αττική.

Περὶ ὀνόματος (σσ. 5-34)

Δίνεται ο ορισμός του ονόματος και τα παρεπόμενά του (γένη, είδη, σχήματα, αριθμοί, οι πέντε πτώσεις και η σημασία τους). Οι κλίσεις είναι πέντε, τέσσερις ισοσύλλαβες και μία περιττοσύλλαβη:

Στην πρώτη κλίση περιλαμβάνονται ονόματα αρσενικά σε –ας και –ης. Δίνονται παραδείγματα και η κλίση ορισμένων ονομάτων (ὁ ταμίας, ὁ Πριαμίδης, ὁ Ληστής) καθώς και κανόνες. Στη δεύτερη κλίση υπάγονται ονόματα θηλυκά που λήγουν σε –α και –η. Κλίνονται κάποια ουσιαστικά όπως ἡ μοῦσα, ἡ τιμή και αναφέρονται επίσης οι γνωστοί κανόνες της αρχαίας α' κλίσης. Στην τρίτη κλίση εντάσσονται αρσενικά και θηλυκά ονόματα κοινά και επίκοινα σε –ος και ουδέτερα σε –ον π.χ. ὁ λόγος, ἡ ὁδός, ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἀετὸς, τὸ ξύλον. Στην τέταρτη κλίση περιλαμβάνονται ονόματα αττικά αρσενικά και θηλυκά σε –ως και ουδέτερα σε –ων π.χ. ὁ Μενέλαος, ἡ ἄλως, ὁ εὐγεως, ὁ λαγὼς, τὸ εὐγεων. Στην πέμπτη κλίση εντάσσονται όλα τα περιττοσύλλαβα αρσενικά, θηλυκά και ουδέτερα ονόματα με διάφορες καταλήξεις στην ονομαστική, γενικής σε –ος, δοτική σε –ι και αιτιατική σε –α. Κλίνονται τα ακόλουθα ονόματα: ὁ τάλας, ἡ σταγὼν, ὁ πένης, ἡ ἀλώπηξ, τὸ βῆμα, και δίνονται κανόνες της πέμπτης κλίσης. Ακολουθούν λίστες ονομάτων της πέμπτης κλίσης, τα οποία κατηγοριοποιούνται ανάλογα με το γράμμα της λήγουσας στην ονομαστική (σσ. 16-22).

Η παραπάνω κατηγοριοποίηση των ονομάτων σε κλίσεις είναι όμοια με εκείνη που γίνεται και σε άλλα εγχειρίδια γραμματικής αυτής της περιόδου όπως π.χ. στα εγχειρίδια των: Κατήφορου, Ζαχαριάδη, Σουγδουρή, Ευθυμίου, Ματθαίου, Κομμητά και Βάμβα.

Έπεται η ανάλυση των συνηρημένων κλίσεων που προκύπτουν από την πέμπτη κλίση. Οι συνηρημένες κλίσεις έχουν ως εξής⁵⁰⁸: Πρώτη κλίση: περιλαμβάνει ονόματα κύρια και επίθετα αρσενικά και θηλυκά σε –ης και ουδέτερα σε –ες και –ος με γενική σε –ους, ενδεικτικά κλιτικά παραδείγματα δίνονται ο Δημοσθένης, ή τριήρης, ο αληθής, τὸ τεῖχος, ο Ἡρακλῆς. Στις υποσημειώσεις δίνονται ορισμένοι κανόνες και εξαιρέσεις. Δεύτερη: περιλαμβάνει αρσενικά και θηλυκά σε –ις, ουδέτερα σε –ι π.χ. ὁ κύρβις, ἡ φύσις, ὁ κόρις, ἡ ὄφις, τὸ σῖνηπι. Τρίτη: περιλαμβάνει μόνο αρσενικά ονόματα σε –ευς (βασιλεύς). Τέταρτη: περιλαμβάνει θηλυκά σε –ω ή –ως (λητὼ, αἰδώς). Πέμπτη: περιλαμβάνει ουδέτερα σε –ας με γενική –ατος ή –ως (κρέας).

Ακολουθούν ονόματα που κλίνονται με διάφορους τρόπους π.χ. ὁ νοῦς, ὁ βότρυς, ὁ πρέσβυς κ.ά. καθώς και η κλίση των ετερόκλιτων (κατά συγκοπή, γένος, αριθμό, πτώση, κλίση) και τέλος, αναφέρονται τα άκλιτα. Αξίζει να σημειωθεί ότι δεν γίνεται ιδιαίτερη αναφορά ή κλίση των επιθέτων ξεχωριστά.

Περὶ ἀντωνυμίας (σσ. 34-39)

Δίνεται ο ορισμός των αντωνυμιών και τα πέντε είδη τους: πρωτότυπες, κτητικές, δεικτικές, αναφορικές και σύνθετες. Όλες οι αντωνυμίες κλίνονται κατά την αρχαία αττική. Στις δεικτικές περιλαμβάνονται οι: οὗτος-αὕτη-τοῦτο, ἐκεῖνος-η-ο. Στις αναφορικές οι: αὐτὸς-ἡ-ὃ, ὅς-ἣ-ὅ. Σύνθετες είναι οι αυτοπαθείς: ἐμαυτοῦ, σεαυτοῦ, κ.λπ. Στις αντωνυμίες γίνεται λόγος και για κάποιους διαλεκτικούς τύπους ενώ ιδιαίτερες διαφορές με άλλα εγχειρίδια δεν υπάρχουν, απλά σε κάποια π.χ. στη Γραμματική του Ζαχαριάδη απαντούν και ερωτηματικές αντωνυμίες.

Περὶ ῥήματος (σσ. 39-141)

Αρχικά δίνεται ο ορισμός του ῥήματος και αναφέρονται τα οχτώ παρεπόμενά του: ἐγκλίση, διάθεση, εἶδος, σχῆμα, αριθμός, πρόσωπο, χρόνος και συζυγία. Ακολουθεί αναφορά και ανάλυση των παρεπόμενων του ῥήματος π.χ. αναφορά και ορισμός των πέντε ἐγκλίσεων και πέντε διαθέσεων με παραδείγματα, αναφορά στα δύο είδη των

508. Η αρίθμηση είναι δική μου, ο Σταματέλος δεν αριθμεί τις συνηρημένες κλίσεις.

ρημάτων (πρωτότυπα και παράγωγα), στα τρία σχήματα (απλά, σύνθετα, παρασύνθετα), στους αριθμούς, τα πρόσωπα και τέλος ορισμός των χρόνων (Ενεστώτας, Παρατατικός, Μέλλοντας, Παρακείμενος, Υπρσυντέλικος και Αόριστος). Όσον αφορά τις συζυγίες, αυτές είναι οχτώ, τέσσερις των βαρύτονων, τρεις των περισπόμενων και μία των ρημάτων εις –μι.

Στη συνέχεια ο συγγραφέας αναλύει τα βαρύτονα ρήματα. Διακρίνει σ' αυτά τέσσερις συζυγίες ανάλογα με το χαρακτήρα του θέματος σε κάθε ρήμα. Έτσι, προκύπτουν οι εξής συζυγίες: πρώτη με τελικό σύμφωνο χειλικό (π, β, φ, πτ), δεύτερη με τελικό σύμφωνο ουρανικό (κ, γ, χ, ττ ή σσ αττικώς, ζ), τρίτη με τελικό σύμφωνο οδοντικό (τ, δ, θ, ζ, ττ ή σσ αττικώς καθαρό –ω,), τέταρτη με τελικό σύμφωνο υγρό ή ένρινο (λ, ρ, μ, ν).

Ακολουθεί η κλίση ενός ρήματος βαρύτονου πρώτης συζυγίας, του ρήματος *τύπτω* στην ενεργητική και παθητική φωνή. Η κλίση ακολουθεί την αρχαία ελληνική, βλέπουμε δύο Μέλλοντες α' (τύψω) και β' (τυπῶ) και στη μέση φωνή (τύψομαι, τυφθήσομαι και τυπήσομαι), δύο Αορίστους α' (ἔτυψα) και β' (ἔτυπον) και στη μέση φωνή (ἐτύφθην, ἐτύπην και ἐτυψάμην, ἐτυπόμην), δύο Παρακειμένους (τέτυφα και τέτυπα) και αντίστοιχα δύο Υπερσυντέλικους. Της υποτακτικής προτάσσεται το ἔάν. Δίνεται ο ορισμός της μετοχής και τα παρεπόμενά της και οι μετοχές είναι κι αυτές αρχαιοελληνικές.

Στη συνέχεια αναλύονται τα περισπόμενα ρήματα τα οποία διακρίνονται σε τρεις συζυγίες: πρώτη ρήματα σε –εω, δεύτερη ρήματα σε –αω, τρίτη ρήματα σε –οω. Κλίνονται τα ρήματα ποιέω-ῶ, βοάω-ῶ, χρυσόω-ῶ στις δύο φωνές όπως τα γνωρίζουμε από την αρχαία ελληνική. .

Τέλος, αναφέρεται η προέλευσή των εις –μι ρημάτων και οι συζυγίες τους. Αναλυτικότερα: Η πρώτη συζυγία: προκύπτει από την πρώτη συζυγία των περισπόμενων ρημάτων με χαρακτηριστικό παράδειγμα το ρήμα τίθημι του οποίου η κλίση παρατίθεται. Η δεύτερη συζυγία: προκύπτει από τη δεύτερη συζυγία των περισπόμενων ρημάτων. Εδώ αναφέρεται ως χαρακτηριστικό ρήμα, το οποίο και κλίνεται, το ρήμα ἴσθημι. Η τρίτη συζυγία: προκύπτει από την τρίτη συζυγία των περισπόμενων ρημάτων. Εδώ αναφέρεται ως χαρακτηριστικό ρήμα, το οποίο και

κλίνεται, το ρήμα δίδωμι. Η τέταρτη συζυγία: προκύπτει από τα ρήματα σε –ω με ενδεικτικό παράδειγμα το ρήμα ζεύγνυμι.

Η κλίση των ρημάτων εις –μι είναι αρχαιοελληνική κατά την αρχαία αττική ενώ σε κάποιες υποσημειώσεις γίνονται σύντομες αναφορές σε διαλεκτικούς ή πιο εύχρηστους τύπους καθώς και μια αναφορά στο Θουκυδίδη.

Το κεφάλαιο κλείνει με την κλίση των ρημάτων εἰμι, εἶμι, ἴμι, φημι και οἶδα και με τους αρχικούς χρόνους ανώμαλων ρημάτων σε αλφαβητική σειρά (σσ. 114-141).

Περὶ προθέσεως (σσ. 141-142)

Δίνεται ο ορισμός των προθέσεων και παρατίθενται χωρισμένες σε μονοσύλλαβες και δισύλλαβες.

Περὶ Ἐπιρρήματος (σσ. 142-145)

Δίνεται ο ορισμός των επιρρημάτων τα οποία διακρίνονται σε χρόνου, τόπου, ποιότητας, ποιότητας, ποσότητας, αθροίσεως, παρακελεύσεως, διαιρέσεως, εξαιρέσεως, τάξεως, ομοιώσεως, αποστάσεως, συγκρίσεως, εξηγήσεως, υφαιρέσεως, εκλογής, αποτρεπτικά, εθνικά, βιασμού, διστάσεως, οργανικά, αποθετικά, επιτάσεως, ανέσεως, βεβαιώσεως, καταφάσεως, κατομώσεως, απομώσεως, αρνήσεως, απαγορεύσεως, εικασμού, ερωτήσεως, δείξεως, θέσεως, σχετλιασμού. Φυσικά, αναφέρονται τα επιρρήματα που αντιστοιχούν σε κάθε κατηγορία. Να επισημανθεί ότι στο κεφάλαιο αυτό, σε μια υποσημείωση, ο Σταματέλος κάνει μια αναφορά και σε έναν άλλο συντάκτη Γραμματικής, στον Νεόφυτο (Δούκα).

Περὶ Συνδέσμου (σσ. 145-146)

Δίνεται ο ορισμός των συνδέσμων, το μοναδικό κατά το Σταματέλο, παρεπόμενό τους, το σχήμα και τα δώδεκα είδη τους συμπλεκτικοί, διαζευκτικοί, συναπτικοί, παρασυναπτικοί, αιτιολογικοί, απορηματικοί, συλλογιστικοί, παραπληρωματικοί, δυνητικοί, διστακτικοί, μειωτικοί, εναντιωματικοί.

BIBAIION ΔΕΥΤΕΡΟΝ: (σσ. 147-174)

Περὶ προσωδιῶν

Το κεφάλαιο ξεκινά με τις προσωδίες και τον επιμερισμό τους σε πνεύματα και τόνους. Ακολουθεί σε μικρά υποκεφάλαια ανάλυση των πνευμάτων, κανόνες για τα μέρη του λόγου που παίρνουν ψιλή και εκείνα που δέχονται δασεία καθώς και αλφαβητικός κατάλογος δασυνόμενων λέξεων. Ακολουθεί ανάλυση των τόνων και των παθών, κανόνες σχηματισμού των χρόνων, κανόνες για την αύξηση των ρημάτων (συλλαβική, χρονική, σύνθετων ρημάτων) και στη συνέχεια αναλύεται ξανά σε μικρά υποκεφάλαια ο σχηματισμός του κάθε χρόνου ξεχωριστά (σσ. 153-167: α' Παρακείμενος, αττικός Παρακείμενος, Υπερσυντέλικος, β' Παρακείμενος και β' Αόριστος, η παραλήγουσα του β' Παρακειμένου και του β' Αορίστου, ο σχηματισμός του α' και β' Μέλλοντα, και οι αντίστοιχοι χρόνοι στη μέση και παθητική φωνή).

Περὶ τῶν εἰδῶν τοῦ ὀνόματος(σσ. 169-174)

Τα ονόματα χωρίζονται σε πρωτότυπα και παράγωγα όσον αφορά τη φωνή και σε ουσιαστικά και επίθετα όσον αφορά τη σημασία τους. Δίνεται ο ορισμός της κάθε κατηγορίας. Στη συνέχεια αναλύονται τα παράγωγα ονόματα τα οποία διακρίνονται με τη σειρά τους σε παρώνυμα και ρηματικά. Τα παρώνυμα είναι τα εξής: πατρωνυμικά, κτητικά, συγκριτικά, υπερθετικά, υποκοριστικά και παρώνυμα. Αναλύεται η κάθε κατηγορία ξεχωριστά και δίνονται κανόνες και παραδείγματα. Αναλύονται και τα ρηματικά ονόματα και τέλος γίνεται αναφορά στη διάκριση των ονομάτων με βάση τη σημασία τους σε κύρια και προσηγορικά με τον ορισμό τους και παραδείγματα.

BIBAIION ΤΡΙΤΟΝ: Περὶ χρόνου, τόνου καὶ ὀρθογραφίας (σσ. 175-202)

Περὶ των ληγόντων διχρόνων, ὁποῖα εἰσὶ κατὰ χρόνον(σσ. 175-177)

Σ' αυτές τις σελίδες γίνεται λόγος για την ποσότητα των διχρόνων των ονομάτων στη λήγουσα και την παραλήγουσα, δίνονται κανόνες και παραδείγματα.

Περὶ τόνου (σσ. 178-181)

Σ' αυτό το μικρό κεφάλαιο αναλύονται οι τόνοι. Δίνονται κανόνες για τις λέξεις που οξύνονται και περισπώνται και αναλύεται η έγκλιση τόνου.

Περὶ ὀρθογραφίας (σσ. 182-202)

Σ' αυτό το κεφάλαιο δίνονται κανόνες ὀρθογραφίας που αρχικά αφορούν τη λήγουσα των ονομάτων. Δίνονται κανόνες για ονόματα που στη λήγουσα γράφονται με η, ι, υ, αι, ο, ω. Στη συνέχεια δίνονται αντίστοιχοι κανόνες για την παραλήγουσα και την προπαραλήγουσα, δηλαδή ποια ονόματα έχουν στην παραλήγουσα και στην προπαραλήγουσα ε, ποια έχουν αι, η, ι, ει, οι, υ, ω. Δίνονται παραδείγματα και εξαιρέσεις.

Ακολουθούν γενικοί κανόνες ὀρθογραφίας για τη λήγουσα και την παραλήγουσα των ρημάτων και άλλοι κανόνες για τα ρήματα που στην παραλήγουσα έχουν ε, αι, η, ει, ι, ο. Τέλος, παρατίθενται κάποιοι κανόνες ὀρθογραφικοί για τη λήγουσα και την παραλήγουσα των επιρρημάτων και το βιβλίο κλείνει με έναν τετρασέλιδο πίνακα περιεχομένων.

25.3. Συμπεράσματα

Η συγκεκριμένη Γραμματική αποτελεί στην ουσία μια Γραμματική της αρχαίας ελληνικής. Όλο το βιβλίο αφιερώνεται στο τεχνολογικό και το ὀρθογραφικό μέρος, ενώ δεν γίνεται λόγος για τη σύνταξη. Καθ' ομολογίαν του συγγραφέα προηγήθηκε η μελέτη άλλων, γνωστών εγχειριδίων γραμματικής, πριν από τη σύνταξη της συγκεκριμένης και γι' αυτό προφανώς υπάρχουν πολλές ομοιότητες με άλλες Γραμματικές. Η κατηγοριοποίηση των ονομάτων σε κλίσεις και των ρημάτων σε συζυγίες κ.λπ. δεν διαφέρει από άλλα αντίστοιχα εγχειρίδια (Κατήφορος, Ζαχαριάδης, Σουγδουρής, Ευθυμίου, Κομμητάς, Βάμβας). Το ίδιο ισχύει και για τα υπόλοιπα μέρη του λόγου. Γίνεται χρήση μεμονωμένων παραδειγμάτων χωρίς αναφορές σε αρχαίους συγγραφείς, με μία-δύο εξαιρέσεις. Δεν υπάρχουν ιδιαίτερα στοιχεία που αξίζει να επισημανθούν.

Τέλος, γνωρίζουμε ότι ο συντάκτης του εγχειριδίου υπήρξε δάσκαλος με πολλούς μαθητές. Έτσι, το συγκεκριμένο βιβλίο πιθανόν να χρησιμοποιήθηκε ως διδακτικό εγχειρίδιο, αν και δεν υπάρχουν πηγές που να επιβεβαιώνουν κάτι τέτοιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΕΚΤΟ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΒΑΜΒΑ

20

Η'. Εἰς τὴν πρώτην κλίσιν τῶν ἰσοσυλλάβων ὀνομάτων ἀναφέρονται καὶ ὀνόματα τινὰ, καθὼς, Ἑρμῆς, Ἀπελλῆς, τὰ ὅποια κλίνονται κατὰ τὸν συνήθη τρόπον τῶν εἰς ΗΣ, καὶ λέγονται Συνηρημένα. Τοιαῦτα συνηρημένα ὀνόματα θέλομεν ἰδεῖν καὶ εἰς τὰς ἄλλας κλίσεις. Πρέπει λοιπὸν νὰ μάθωμεν ἐδῶ, τὸ θέλει νὰ εἴπῃ Συναίρεσις, καὶ εἰς τὸ δεύτερον μέρος θέλομεν ἐξετάσῃν ἀκριβῶς κατὰ πόσους τρόπους γίνεται.

Συναίρεσις λοιπὸν λέγεται, ὅταν δύο φωνήεντα τινὸς λέξεως εὐρισκόμενα τὸ ἐν ἀμέσως κατόπιν τοῦ ἄλλου, ἐνόνωνται, καὶ κάμνωσι μίαν ἄλλην συλλαβὴν, ἢ ὅποια εἶναι μακρὰ πάντοτε, ἢ μίαν δίφθογγον· ἐκείνη δὲ ἡ λέξις εἰς τὴν ὁποίαν γίνεται ἡ συναίρεσις, λέγεται Συνηρημένη, καὶ περισπᾶται, ἂν ὁ τόνος ἐβάλλετο πρότερον εἰς ἐν τῶν συναιρημένων φωνηέντων. Οὕτω γίνεται τὸ Ἑρμῆς ἀπὸ τὸ Ἑρμέας, καὶ τὸ Ἀπελλῆς ἀπὸ τὸ Ἀπελλέης.

Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Α Κ Λ Ι Σ Ι Σ.

Χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν ὀνομάτων της.

Εἰς τὴν δευτέραν κλίσιν ἀναφέρονται τὰ λήγοντα εἰς Α, ἢ εἰς Η θηλυκὰ ἰσοσύλλαβα ὀνόματα.

Τὰ λήγοντα εἰς Α κλίνονται κατὰ τὸ ἀκόλουθον παράδειγμα.

Ἀριθμὸς ἐνικός.

Πληθυντικός.

Ὄνομ. ἡ μοῦσ-α
Γενική, τῆς μούσ-ης
Δοτική, τῇ μούσ-ῃ
Αἰτιατ. τὴν μοῦσ-αν
Κλητ. ὦ μοῦσ-α

αἱ μοῦσ-αι
τῶν μουσ-ῶν
ταῖς μούσ-αις
τάς μούσ-ας
ὦ μοῦσ-αι

Εἰκόνα 23: Δείγμα της Γραμματικής του νεόφυτου Βάμβα

26.1. Η βιο-εργογραφία και οι γλωσσικές απόψεις του Νεόφυτου Βάμβα

Ο Νεόφυτος Βάμβας (κατά κόσμον Νικόλαος) γεννήθηκε στη Χίο, πιθανότατα το 1776⁵⁰⁹. Ο πατέρας του ήταν σιδεράς και η οικονομική επιφάνεια της οικογένειάς του δεν ήταν ποτέ εύρωστη. Οι πνευματικές και μαθησιακές του δεξιότητες δεν ευθυγραμμίζονταν με τις οικονομικές δυνατότητές του, γεγονός, που προσδιόρισε τη μεταγενέστερη πορεία και εξέλιξή του. Ο Νεόφυτος από νεαρή ηλικία εκδήλωσε μεγάλη αγάπη για τα γράμματα. Ωστόσο, οι υψηλές απαιτήσεις του σε επίπεδο σπουδών δύσκολα μπορούσαν να εκπληρωθούν με γνώμονα την επικρατούσα κατάσταση της εποχής και της περιοχής. Επιχειρούσε διαρκώς να εντοπίσει οργανωμένες βιβλιοθήκες και μια πλήρη διδασκαλία κυρίως της ελληνικής γλώσσας αλλά και άλλων γλωσσών, όπως της λατινικής. Επίσης, εκτός από τη φιλολογία κέντριζαν το ενδιαφέρον του και οι θετικές επιστήμες, η φιλοσοφία, τα μαθηματικά⁵¹⁰.

Η εκπαιδευτική του πορεία υπήρξε ταραχώδης, τουλάχιστον κατά τα πρώτα της χρόνια. Αρχικά φοίτησε στη Σχολή της Χίου και στη συνέχεια, σε ηλικία δεκαπέντε ετών, συνέχισε τις σπουδές του στη Σχολή της Σίφνου, όπου, λόγω οικονομικών δυσκολιών, φοιτά με τη βοήθεια ντόπιων οικογενειών και δασκάλων⁵¹¹. Σε αυτήν, μάλιστα, σπούδασε κοντά στον μοναδικό δάσκαλο της περιοχής, τον Μισαήλ Πάτμιο. Δύο χρόνια αργότερα επανήλθε στη Χίο και λίγους μήνες μετά, προσπαθώντας να εξασφαλίσει αναβαθμισμένες εκπαιδευτικές ευκαιρίες, μεταβαίνει στην Πάτμο, όπου βρισκόταν ήδη ο Μισαήλ. Στο νησί μαθήτευσε κοντά στον μοναχό Δανιήλ Κεραμέα. Δύο χρόνια αργότερα αποχώρησε από το νησί, αποβλέποντας σε ένα καινούριο, πιο ελπιδοφόρο εκπαιδευτικό ταξίδι, με κατεύθυνση την Ιταλία. Τα σχέδιά του, κυρίως λόγω της δυσμενούς οικονομικής κατάστασής του, δεν τελεσφόρησαν με αναπόδραστη συνέπεια να επιστρέψει στη Χίο. Την ίδια εποχή στο νησί είχε αποβιβαστεί και ο Δωρόθεος Πρώτος, ο οποίος, έχοντας υλοποιήσει σπουδές στην Ευρώπη, διορίστηκε καθηγητής στη Σχολή της πατρίδας του. Ο

509. Κ.Θ. Δημαράς, «*Δύο φίλοι Κοραΐς και Βάμβας*», [Διδακτορική διατριβή], Θεσσαλονίκη 1953, σ. 13.

510. Σ. Μπελόκα, «Βάμβας Νεόφυτος-Νικόλαος. Ιερέας, διδάσκαλος, λόγιος, συγγραφέας, καθηγητής» διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://docplayer.gr/201727-Neofytos-nikolaos-iereas-didaskalos-logios-syggrafeas-kathigitis-hios.html> τελευταία πρόσβαση Σεπτέμβριος 2016.

511. Σ. Συμεωνίδης, «Κοινωνία και παιδεία στη Σίφνο κατά την τουρκοκρατία (1537-1821)», *Σιφνιακά*, τόμ.5 (1995), σ.117.

Βάμβας φοίτησε κοντά του, καθώς και δίπλα στον συντηρητικό δάσκαλο, Αθανάσιο Πάριο. Το 1791 ο Νεόφυτος χειροτονήθηκε διάκονος.

Η σχέση του με τον Πρώϊο συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην πραγμάτωση της δεύτερης επιθυμίας, που διατηρούσε ο Νεόφυτος για ένα μεγάλο ταξίδι και για την παραμονή του στο εξωτερικό. Η επιθυμία του υλοποιήθηκε, σχεδόν απροσδόκητα, όχι όμως χωρίς εμπόδια. Όταν ο μεταφραστής του καπουδάν πασά Κωνσταντίνος Χαντζερής επιβιβάστηκε ως επικεφαλής του οθωμανικού στόλου στη Χίο, διατύπωσε τη βούληση να τον συνοδεύσει στην Κωνσταντινούπολη ο Πρώϊος, ως διδάσκαλος των παιδιών του. Ο Πρώϊος αποδέχθηκε την πρόσκληση, προσλαμβάνοντας τον Νεόφυτο ως βοηθό του⁵¹².

Ο Βάμβας έφτασε στην Κωνσταντινούπολη το έτος 1796, σε ηλικία είκοσι ετών. Εκεί, ο Νεόφυτος θα έρθει σε επαφή με το χαώδες πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον των ανώτερων τάξεων. Με την προαγωγή του Χαντζερή σε ηγεμόνα της Βλαχίας και στο πλαίσιο της γενικότερης ταραχώδους πολιτικής περιόδου, αλλά και των ανταγωνιστικών συνθηκών, ο Νεόφυτος απώλεσε τη θέση του και μετέβη σε άλλους οίκους πλουσίων Φαναριωτών, του Γεωργίου Μαυροκορδάτου και του Κωνσταντίνου Σούτσου, όπου απασχολήθηκε ως οικοδιδάσκαλος. Μετά τη θανάτωση του Χαντζερή, ο Νεόφυτος επανήλθε στην Κωνσταντινούπολη. Το 1803 συμμετείχε στη σύνταξη της Κιβωτού (λεξικού ελληνικής γλώσσας) και το 1804 έγινε μέλος του Μουσείου του Γένους (είδος ακαδημίας)⁵¹³. Τρεις μήνες αργότερα επέστρεψε στον Πρώϊο στο Βουκουρέστι.

Παρά το γεγονός ότι ο Νεόφυτος έγινε γνωστός ως λόγιος, η οικονομική του κατάσταση ήταν δυσχερής. Ωστόσο, αφού εξασφάλισε μερικά χρήματα και την υποστήριξη συμπολιτών του, αναχώρησε σύντομα για το Παρίσι⁵¹⁴. Το ταξίδι αυτό θα προσδιορίσει καθοριστικά την προσωπικότητά του και την ανάπτυξη του έργου του. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του, στη Βιέννη ήρθε σε επαφή με τον Αλέξανδρο Βασιλείου. Στο Παρίσι, ο Νεόφυτος Βάμβας ασχολήθηκε εκ νέου με τη διδασκαλία της ελληνικής λαμβάνοντας μικρή αμοιβή. Επιπλέον, η παρουσία του φαίνεται πως εντυπωσίασε έγκριτους Έλληνες του τόπου με τους οποίους συνδεόταν. Ανάμεσα στις αξιόλογες προσωπικότητες, με τις οποίες ήρθε σε επαφή, υπήρξε και ο

512. Γ. Σουρίας, «Νεόφυτος Βάμβας», *Πανδώρα*, τόμ. Στ', Φύλλον 131 (1855), σ. 358.

513. Π. Μιχαηλάρης, «Νεόφυτος Βάμβας», στο Βασ. Παναγιωτόπουλος (επίμ.), *Κληρικοί στον Αγώνα*, εκδ. Τα Νέα, Αθήνα 2010, σ. 84.

514. Κ. Αμαντος, «Νεόφυτος Βάμβας», *Ελληνικά*, 7 (1934), σσ. 51-52.

συμπατριώτης του Αδαμάντιος Κοραή. Μεταξύ των δύο ανδρών, παρά τη μεγάλη διαφορά ηλικίας και τον δύστροπο χαρακτήρα του Κοραή, ευοδώθηκε ένας πολυετής πνευματικός δεσμός, αμφίδρομης εκτίμησης και συνεργασίας, η οποία πέρασε από ποικίλες διακυμάνσεις. Ο Κοραής αποδείχθηκε για τον Νεόφυτο μια προστατευτική, πατρική φιγούρα και κυρίως ένας αξιόλογος δάσκαλος. Και ο Νεόφυτος προσέφερε την αρωγή του στις εκδόσεις των έργων του Κοραή, κερδίζοντας έναν μικρό μισθό⁵¹⁵. Με υπόδειξη του Κοραή, ο Νεόφυτος σπούδασε φυσικές επιστήμες και φιλοσοφία ενώ έδωσε ώθηση και στο συγγραφικό του έργο. Από το 1812, άρχισε τη σύνταξη της Ρητορικής, στην οποία συνέβαλε τα μέγιστα και ο Κοραής. Ο Βάμβας υιοθέτησε τις γλωσσικές πεποιθήσεις και κινήθηκε προς τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς του Κοραή, ωστόσο, προοδευτικά αναδείχθηκε ένας από τους λιγότερο προοδευτικούς και πιστούς οπαδούς του. Ο Δημαράς αναφέρει ότι ο Βάμβας άλλαξε γρήγορα τις απόψεις του στο γλωσσικό, εγκαταλείποντας τον κοραϊσμό και τις συντεταγμένες του⁵¹⁶. Ωστόσο, ο Βάμβας εξέφραζε ριζοσπαστικές ιδέες για την εποχή, ανήκε στους υπέρμαχους της νεοελληνικής μετάφρασης της Αγίας Γραφής και μερίμνησε να καλλιεργήσει στο έργο του τις έννοιες του πολιτικού φιλελευθερισμού στην ελληνική γλώσσα⁵¹⁷.

Επτά χρόνια αργότερα, ο Βάμβας επέστρεψε στη Χίο, κατόπιν παρότρυνσης του Κοραή, αλλά και των κατοίκων της Χίου, προκειμένου να διοριστεί διευθυντής στη Σχολή της Χίου⁵¹⁸. Ο Κοραής υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής του διορισμού του Νεόφυτου στη διεύθυνση της Σχολής της Χίου, κάτι το οποίο ανέλαβε τελικά ο Νεόφυτος το 1815. Σύντομα ο Βάμβας ανέδειξε τη Σχολή σε ένα πρότυπο εκπαιδευτήριο με τον απαραίτητο τεχνικό εξοπλισμό και βιβλία, με επαρκές εκπαιδευτικό προσωπικό και μαθητές από διάφορα μέρη της ελληνικής επικράτειας. Ο Βάμβας μερίμνησε για τον επιμερισμό της Σχολής σε πέντε τμήματα. Σχεδίασε το αναλυτικό πρόγραμμα των μαθημάτων, ανέθεσε τη διδασκαλία των μαθημάτων σε πολλούς και αξιόλογους δασκάλους, εισήγαγε καινούργια μαθήματα και ο ίδιος

515. Ν.Μ. Δαμαλάς (επιμ.), *Επιστολαί Αδαμάντιου Κοραή*, τόμ. 2, εκδ. Τύποις των αδερφών Περρή, εν Αθήναις 1885, σ. 136.

516. Κ.Θ. Δημαράς, *Δuo φίλοι Κοραή και Βάμβας*, [Διδακτορική διατριβή], Θεσσαλονίκη 1953, σ. 53. Βλ. και Γρ. Καραφύλλης, «Οι φιλοσοφικές περί παιδείας αντιλήψεις του ιεροδιάκονου και καθηγητή Νεόφυτου Βάμβας», *Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 5(1992), σ. 298.

517. Σ. Μπελόκα, *ό.π.*, διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://docplayer.gr/201727-Neofytos-nikolaos-iereas-didaskalos-logios-syggrafeas-kathigitis-hios.html> τελευταία πρόσβαση Σεπτέμβριος 2016.

518. Ι. Κισσάβου, «Νεόφυτος Βάμβας», *ΕΕΦΣΠΑ*, 20 (1969-70), σ. 59.

δίδασκε φιλοσοφία και φυσικές επιστήμες⁵¹⁹. Ήταν ο λόγιος που εκμεταλλεύτηκε την ευρωπαϊκή παιδεία, συμβάλλοντας με τη «θύραθεν παιδεία» και τη διδασκαλία των φυσικών επιστημών στην «ελευθερία του έθνους»⁵²⁰. Στη Σχολή συστάθηκε παράλληλα βιβλιοθήκη, καθώς και τυπογραφικός οργανισμός για την έκδοση διδακτικών βιβλίων. Ο Βάμβας ήταν από τους λογίους που πήραν στα χέρια τους τη μόρφωση του λαού, αυτά τα χρόνια διαρκώς «κηρύττει, γράφει, λαλεί»⁵²¹. Παράλληλα, η συγγραφική του δράση βρισκόταν στο ζενίθ της. Αυτό το διάστημα φιλοπόνησε δύο έργα, τα *Στοιχεία της φιλοσοφικής ηθικής*, το οποίο τυπώθηκε το 1818 στη Βενετία, και το Τεχνολογικό μέρος της *Γραμματικής*, σύμφωνα με τις θεωρίες του Κοραή⁵²².

Ο Βάμβας έζησε στη γενέτειρά του ως την καταστροφή του νησιού από τους Οθωμανούς, οπότε και δραπέτευσε και μετέβη στην Ύδρα με Ύδραίους φοιτητές του, καθώς, λόγω της δραστηριότητάς του, η θέση του εκεί ήταν ιδιαιτέρως επισφαλής. Ο Βάμβας ήταν μνημένος στη Φιλική Εταιρεία. Μέσα από τα δημόσια κηρύγματά του κινητοποίησε τους κατοίκους να συμμετάσχουν ενεργά στον αγώνα της ελληνικής Επανάστασης. Η μετάβασή του, μάλιστα, στην Ύδρα αποτέλεσε εφαλτήριο για την αγωνιστική, επαναστατική του δράση, εμπνέοντας την επαναστατική επιχείρηση για την εξέγερση της Χίου, η οποία όμως δεν είχε αίσια έκβαση και έπληξε το κύρος του⁵²³.

Όταν ο Βάμβας ήρθε σε επαφή με τον Δημήτριο Υψηλάντη στην Ύδρα, γοητεύτηκε από την παρουσία και το έργο του και τον συντρόφευε ως γραμματέας του, σε διάφορα πολεμικά μέτωπα. Ο Βάμβας όμως δεν προσανατολιζόταν τόσο στο έργο του γραμματέα όσο στην ενθάρρυνση του αγώνα. Με τη θερμή ρητορική του ενέπνεε ενθουσιασμό στους μαχομένους⁵²⁴. Υπήρξε αφοσιωμένος στον Υψηλάντη, μέχρι την εισβολή του Δράμαλη στην Πελοπόννησο. Ωστόσο, μία ισχυρή σύγκρουση

519. Κ. Σάθας, *Νεοελληνική Φιλολογία: Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453-1821)*, εκδ. Τυπογραφείου των τέκνων Ανδρέου Κορομηλά, Αθήνα 1868, σ. 729. Βλ. και Γ. Σουρίας, «Νεόφυτος Βάμβας», *Πανδώρα*, τόμ. Στ', Φύλλον 132 (1855), σ. 368.

520. Σ. Ματθαίου, «Ο Στέφανος Α. Κουμανούδης, οι «διδάσκαλοι του έθνους» και ο επικήδειος στον Νεόφυτο Βάμβας», *Ο Ερανιστής*, τόμ. 26 (2008), σ. 263.

521. Α. Δρουκόπουλος, «Οι αδίδαχτοι Νεοέλληνες και ο λογιοτατισμός», *Υδρία*, τόμ. 2, αρ. 10-11-12 (1974), σ. 59.

522. Γ. Σουρίας, «Νεόφυτος Βάμβας», *Πανδώρα*, τόμ. Στ', Φύλλον 132 (1855), σ. 369.

523. Ι. Διαμαντούρου, «Εξάπλωση της Επανάστασεως κατά τον Απρίλιο και τον Μάιο. Επέκταση και ένταση των πολεμικών συγκρούσεων-Ναυτικός αγώνας», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. 12, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, σσ. 109-110.

524. Κ. Αμαντος, *ό.π.*, σ. 53.

ανάμεσα στον Βάμβα και τον Υψηλάντη, σχετικά με την ανάσχεση του Ιμπραήμ, κατέληξε στη ρήξη των σχέσεων των δύο ανδρών. Το γεγονός αυτό, οι διαφωνίες μεταξύ των αγωνιστών, η δυσχερής κατάσταση στην οποία είχαν οδηγηθεί στο μεταξύ μέλη της οικογένειάς του, καθώς και η φιλοδοξία του να αναλαμβάνει ηγετικό ρόλο στην οργάνωση των πολιτικών, στρατιωτικών, επαναστατικών επιχειρήσεων, που δεν βρήκε ανταπόκριση, διατάραξαν την ψυχολογία του και επηρέασαν τις μετέπειτα αποφάσεις του⁵²⁵.

Απογοητευμένος ο Βάμβας από την εν γένει κατάσταση, αποποιήθηκε την αγωνιστική του δράση και κατέφυγε στην οικογένειά του και στο πνευματικό του έργο, το οποίο δεν είχε εγκαταλείψει ποτέ και το οποίο ήταν σε αυτόν περισσότερο οικείο. Αποχώρησε από την Πελοπόννησο τον Ιούλιο του 1822, βρέθηκε για λίγο στη Μήλο με συγγενείς του και τα χρόνια που ακολούθησαν εγκαταστάθηκε στα Επτάνησα. Στα μέσα του 1822 υπηρέτησε ως εκπαιδευτικός σε σχολική μονάδα της Κεφαλονιάς, όπου παρέμεινε για πέντε έτη. Το 1825 προσλήφθηκε καθηγητής στην ανώτερη Σχολή του Κάστρου, ενώ κήρυττε και σε ναούς της περιοχής⁵²⁶.

Το 1828 μετέβη στην Κέρκυρα, ύστερα από πρόσκληση του λόρδου Γκίλφορντ, με σκοπό να υπηρετήσει ως καθηγητής φιλοσοφίας στην Ιόνιο Ακαδημία. Με τη σύσταση ιεροσπουδαστηρίου στο νησί διορίστηκε έφορος και του αποδόθηκε το αργυρό παράσημο των αγίων Μιχαήλ και Γεωργίου. Επιπλέον, το ίδιο διάστημα, βρήκε την ευκαιρία να εκδώσει νέα βιβλία, όπως το «Συντακτικόν» και να επανεκδώσει τα παλαιά⁵²⁷. Το 1830 ορίστηκε πρόεδρος της επιτροπής που θα διηύθυνε τα σχολεία θηλέων των Επτανήσων. Την ίδια εποχή, ο Κοραής τον παροτρύνει να επιστρέψει στο Παρίσι, όπου προγραμματιζόταν η σύσταση λυκείου. Οι προσπάθειες του Κοραή δεν ευδοκίμησαν και ο Βάμβας παραμένει στην Κέρκυρα μέχρι το 1833. Κατά το ίδιο έτος επισκέφτηκε τη Σύρο, ύστερα από πρόσκληση των κατοίκων. Εκεί ανέπτυξε πλούσια δράση. Είχε υπό την εποπτεία του τη διεύθυνση όλων των σχολείων του νησιού, υπήρξε μέλος της επιτροπής για τον συννοικισμό των Χίων, ενώ προέβη σε πληθώρα ομιλιών. Οργάνωσε το πρώτο Γυμνάσιο με πρότυπο

525. Σ. Μπελόκα, *ό.π.*

526. Σ. Μπελόκα, *ό.π.*

527. Σ. Μπαϊρακτάρης, *Νεόφυτος Βάμβας: Ο σοφός διδάσκαλος του Γένους, 1770-1855*, Αθήνα 2008, διαθέσιμο απόσπασμα στο διαδίκτυο: http://www.maranatha.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=284:2008-05-09-22-39-13&catid=31&Itemid=121 τελευταία πρόσβαση, Σεπτέμβριος 2016.

τη Σχολή της Χίου, το οποίο διηύθυνε από το 1833 έως το 1836. Με συνεργάτη τον Γεώργιο Σουρία δίδαξε για τρία χρόνια φιλοσοφία και φιλολογία⁵²⁸.

Το 1834 εξέδωσε το βιβλίο του *Εσωτερικά ενέργειαι της εμπνεύσεως των θείων γραφών* και συνέχισε το έργο της μετάφρασης της Αγίας Γραφής. Για το ύστατο αυτό πόνημα του δόθηκε έμπνευση κατά τη διάρκεια της εγκατάστασής του στο Παρίσι δίπλα στον Κοραή. Η μετάφραση της *Παλαιάς Διαθήκης* ξεκίνησε στην Κέρκυρα και έλαβε πλήρη μορφή στη Σύρο το 1836. Λίγο αργότερα, ο Βάμβας άρχισε τη μετάφραση και της *Καινής Διαθήκης*, η οποία ολοκληρώθηκε τον Μάρτιο του 1838. Η μετάφραση από το εβραϊκό κείμενο και όχι από εκείνο που πρότεινε η επίσημη εκκλησία, η επιλογή να μεταφραστεί στην απλή νεοελληνική γλώσσα και η συνεργασία του Βάμβα με την αγγλική Βιβλική Εταιρεία για την πραγμάτωση του έργου, εγείρουν θύελλα αντιδράσεων τόσο από την εκκλησία όσο και από μορφές, όπως ο Κωνσταντίνος Οικονόμου⁵²⁹.

Ο Νεόφυτος εγκατέλειψε τη Σύρο στα 1836, για να μεταβεί για λίγο στον Πειραιά, όπου εγκαθίσταται. Στον Πειραιά πλαισίωσε τους συμπατριώτες του στη συγκρότηση του συνοικισμού τους και στην ίδρυση σχολείου. Με την ίδρυση του Πανεπιστημίου στην Αθήνα, κλήθηκε να αναλάβει εκεί χρέη τακτικού καθηγητή από το 1837 μέχρι το 1854, διατηρώντας ενεργό συμμετοχή στους ακαδημαϊκούς κύκλους. Δίδασκε φιλοσοφία, μεθοδολογία, πραγματοποιούσε πολλές ομιλίες, αρθρογραφούσε στον τύπο, διετέλεσε κοσμήτορας της Φιλοσοφικής Σχολής, ενώ την ίδια περίοδο εξέδιδε τα βιβλία του. Πέθανε στις 9 Ιανουαρίου του 1855 σε ηλικία 79 ετών, αφήνοντας πίσω του μια αρκετά σημαντική περιουσία και κυρίως ένα πλούσιο συγγραφικό, μεταφραστικό, επιστημονικό και ρητορικό έργο⁵³⁰. Τα έργα του είναι κυρίως διδακτικά, ενώ υπάρχουν και πολλά άρθρα του σε εφημερίδες, φιλολογικά κείμενα, σχετικά με τη μετάφραση της Αγίας Γραφής, καθώς και απολογητικά-υπερασπιστικά αυτής. Ο Βάμβας είχε, επίσης, πλούσια ομιλητική δράση καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του με λόγους και ομιλίες σε ιδρύσεις συλλόγων και σχολείων, ετήσιες εξετάσεις, σε έναρξη και λήξη μαθημάτων, επίσημες επετείους, κηδείες, επιμνημόσυνες τελετές και κηρύγματα⁵³¹.

528. Γ. Σουρίας, «Νεόφυτος Βάμβας», *Πανδώρα*, τόμ. Στ', Φύλλον 132 (1855), σ. 371.

529. Σ. Μπελόκα, *ό.π.*, Βλ. και Χ.Α. Παπαδόπουλος, *Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος*, εκδ. Τυπογραφείον Π.Α. Πετράκου, Αθήνα 1920, σ. 212.

530. Σ. Μπελόκα, *ό.π.*

531. Γ. Μεταλληνός, «Δύο ανέκδοτοι λόγοι του Ν. Βάμβα», *Εκκλησιαστικός Φάρος*, τόμ.62-64, (1980-1981), σσ. 311-370.

**26.2. Γραμματική τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης συνταχθεῖσα εἰς
τὴν κοινὴν γλῶσσαν διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς ἐν Χίῳ Δημοσίου
Σχολῆς ὑπὸ Νεόφυτου Βάμβα**

26.2.1. Εκδοτικές πληροφορίες-Χαρακτηριστικά του βιβλίου

Σύμφωνα με τον Ἀμαντο⁵³², την περίοδο που ο Βάμβας διηύθυνε τη Σχολή της Χίου, ιδρύθηκε τυπογραφείο στη Χίο, στο οποίο τυπώθηκε η Γραμματική του Βάμβα με τίτλο: *Γραμματικὴ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης συνταχθεῖσα εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς ἐν Χίῳ Δημοσίου Σχολῆς ὑπὸ Νεόφυτου Βάμβα*, Ἐν Χίῳ, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τῆς Σχολῆς, παρὰ Ι.Δ.Γ. Βαῦροφύερου τυπογράφου 1821.

Πρόκειται για ένα βιβλίο το οποίο τυπώθηκε αρχικά στη Χίο και μάλιστα, από όσο γνωρίζουμε, είναι από τα λίγα εγχειρίδια Γραμματικής που τυπώθηκαν σε ελληνικό έδαφος την εξεταζόμενη περίοδο και το μοναδικό από τα εγχειρίδια που μελετήθηκαν. Σύμφωνα με την Πολέμη, ο δεύτερος τόμος που θα περιλάμβανε τη Σύνταξη, τη σύνθεση των λέξεων και την Ποιητική, δεν πρόλαβε τότε να τυπωθεί⁵³³. Ακολούθησε η δεύτερη έκδοση, το έτος 1825 στη Βενετία, η οποία αποτέλεσε και την έκδοση στην οποία στηρίχτηκε η συγκεκριμένη παρουσίαση. Από σχετική μελέτη στην ελληνική βιβλιογραφία δεν διαπιστώθηκαν άλλες επανεκδόσεις του εγχειριδίου. Γνωρίζουμε, ωστόσο, ότι τον Νοέμβριο του 1828 κυκλοφορεί στην Κέρκυρα το «Συντακτικόν» του Βάμβα⁵³⁴.

Το εγχειρίδιο του 1825 αποτελεί μια Γραμματική της αρχαίας ελληνικής που συντάχθηκε, για να αποτελέσει διδακτικό εγχειρίδιο για τους μαθητές στη Σχολή της Χίου. Απευθύνεται σε μαθητές με απώτερο στόχο την πνευματική τους άνοδο, όπως θα φανεί και από το προλογικό σημείωμα του Βάμβα, το οποίο παρουσιάζεται παρακάτω.

532. Κ. Ἀμαντος, *ό.π.*, σ. 52.

533. Π. Πολέμη, «Ερμής ο Λόγιος. Περίοδος νέα. Ἐν Αἰγίνῃ, 1 Ἰανουαρίου 1829», *Ο Ερανιστής* 19, Αθήνα 1993, σ. 259.

534. Η Π. Πολέμη βγάζει το συμπέρασμα ότι κυκλοφόρησε τότε το Συντακτικόν στηριζόμενη σε αγγελία της Gazzetta, αρ. φ. 570, 17/29 Νοεμβρίου 1828, η οποία επαναλαμβάνεται και στους αρ. 571, 572. Βλ. Π. Πολέμη, «Ερμής ο Λόγιος. Περίοδος νέα. Ἐν Αἰγίνῃ, 1 Ἰανουαρίου 1829», *Ο Ερανιστής*, 19 (Αθήνα 1993), σ. 259.

26.2.2. Διάταξη και παρουσίαση της ύλης

Το βιβλίο χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο που παρουσιάζει τα μέρη του λόγου και το δεύτερο αφορά τα σημεία στίξης, τον τονισμό, την παραγωγή ονομάτων και ρημάτων και την ορθογραφία. Όλα τα παραπάνω κατανέμονται σε 255 αριθμημένες σελίδες, στις οποίες πρέπει να προστεθούν ένα δισέλιδο προλογικό σημείωμα και ένας εξασέλιδος πίνακας περιεχομένων, που προηγούνται στη διάταξη της ύλης.

Το εγχειρίδιο ξεκινά με ένα δισέλιδο με τίτλο «Πρὸς τοὺς φιλομαθεῖς νέους». Σε αυτό το εισαγωγικό κείμενο, ο Βάμβας αναφέρει πως οι πεπαιδευμένοι ομογενείς, παρατηρώντας τις διδακτικές μεθόδους άλλων σοφότερων εθνών και καθοδηγούμενοι από τα συγγράμματά τους, εφαρμόζουν πλέον στη διδασκαλία τους ό,τι πιο πρόσφορο υπάρχει στα δημόσια σχολεία με απώτερο στόχο την εκπαίδευση και επίδοση των νέων. Οι τελευταίοι οφείλουν να μαθαίνουν την ελληνική γλώσσα των αρχαίων προγόνων τους, αλλά και σημερινές γλώσσες άλλων λαών. Εκεί αποσκοπεί και το δικό του πόνημα, επιδίωξή του είναι να γνωρίσουν οι νέοι Έλληνες την αρχαία γλώσσα τους, η οποία θα αποτελέσει εφαλτήριο και για την εκμάθηση των γλωσσών των ανεπτυγμένων, φωτισμένων λαών. Προσανατολισμός του έργου του αποτελεί η πνευματική άνοδος των Ελλήνων.

Α΄ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α': Γράμματα, συλλαβαί, τόνοι καὶ πνεύματα (σσ. 1-6)

Ο συγγραφέας παραθέτει ένα εισαγωγικό κείμενο, όπου αναφέρει τη σημασία της γνώσης της γραμματικής και δίνει τον ορισμό του λόγου και των συστατικών του που είναι οι λέξεις, οι συλλαβές και τα γράμματα. Ακολουθούν περαιτέρω υποδιαιρέσεις: τα γράμματα χωρίζονται σε φωνήεντα και σύμφωνα, τα φωνήεντα σε μακρά και βραχέα και γίνεται λόγος για τις διφθόγγους. Οι συλλαβές διακρίνονται σε λήγουσα, παραλήγουσα και προπαραλήγουσα και επιπλέον γίνεται λόγος για τους τόνους και για τον τονισμό των λέξεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β': Γενική θεωρία τῶν ὀκτῶ μερῶν τοῦ λόγου (σσ. 7-10)

Αναφέρονται τα οχτώ μέρη του λόγου (άρθρο, όνομα, αντωνυμία, ρήμα, μετοχή, επίρρημα, πρόθεση, σύνδεσμος), τα οποία περιγράφονται συνοπτικά. Παράλληλα, δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ': Διαίρεσις των ὀνομάτων εἰς οὐσιαστικά καὶ ἐπίθετα.

Ἀριθμοὶ, Πτώσεις καὶ Γένη αὐτῶν (σσ. 10-15)

Ο συγγραφέας αναλύει τα ονόματα και τα διακρίνει σε επίθετα και ουσιαστικά δίνοντας τον ορισμό κάθε κατηγορίας. Αναφέρεται επίσης στον αριθμό των ονομάτων (Ενικός, Πληθυντικός και Δυϊκός) καθώς και τα τρία γένη (αρσενικό, θηλυκό και ουδέτερο). Στη συνέχεια δίνεται ο ορισμός των πέντε πτώσεων (ονομαστική, γενική, δοτική, αιτιατική, κλητική) και η σημασία-χρήση της καθεμιάς με παράλληλη χρήση ενδεικτικών παραδειγμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ': Ἄρθρα (σσ. 14-15)

Ο συγγραφέας κλίνει τα άρθρα και σχολιάζει σε ποια γένη και πτώσεις υπάρχουν κοινοί τύποι. Η κλίση είναι αρχαιοελληνική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε': Περὶ τῆς κλίσεως τῶν ὀνομάτων (σσ. 15-54)

Ο συγγραφέας αναφέρει πως η ονομαστική πτώση ονομάζεται και Ορθή και Ευθεία καθώς τα ονόματα βρίσκονται στη φυσική τους θέση, ενώ οι υπόλοιπες πτώσεις ονομάζονται πλάγιες. Αναφέρεται, παράλληλα, στις κλίσεις των ονομάτων που είναι πέντε. Στις τέσσερις πρώτες περιλαμβάνονται όλα τα ισοσύλλαβα ονόματα, ενώ στην πέμπτη τα περιτοσύλλαβα. Στις ενότητες που ακολουθούν κλίνει τα ονόματα ανά κατηγορίες και διακρίνει με έμφαση τις καταλήξεις τους. Η κατάταξη των ονομάτων ανά κλίση έχει ως εξής:

Στην πρώτη κλίση (σσ. 16-20), εντάσσονται τα ισοσύλλαβα αρσενικά ονόματα, των οποίων η ονομαστική ενικού λήγει σε –ας και –ης. Ως ενδεικτικά κλιτικά παραδείγματα παρατίθενται τα ακόλουθα: ὁ ταμίας, ὁ προφήτης. Ο συγγραφέας αναλύει τους διάφορους τύπους της πρώτης κλίσης, αναφορικά με τις καταλήξεις και με τον τονισμό, παραθέτει σχετικούς κανόνες και έναν πίνακα με τις καταλήξεις και για τους τρεις αριθμούς.

Στη δεύτερη κλίση (σσ. 20-25), εντάσσονται τα ισοσύλλαβα θηλυκά ουσιαστικά, που λήγουν σε –α ή –η. Ως κλιτικά παραδείγματα παρατίθενται τα ακόλουθα: ἡ μοῦσα, ἡ τιμή, και τα συνηρημένα: ἡ μνᾶ, ἡ συκῇ. Ο συγγραφέας δίνει κανόνες και εξαιρέσεις.

Στην τρίτη κλίση των ισοσύλλαβων ονομάτων (σσ. 23-27) εντάσσονται αρσενικά και θηλυκά ουσιαστικά, που τελειώνουν σε –ος και όσα ουδέτερα έχουν κατάληξη –ον. Για τα αρσενικά ονόματα, παρατίθεται ως παράδειγμα το ουσιαστικό ὁ λόγος, για τα θηλυκά, το ουσιαστικό ἡ ὁδὸς και για τα ουδέτερα, το ουσιαστικό τὸ ξύλον. Για τα συνηρημένα αρσενικά ο συγγραφέας φέρει ως παράδειγμα το ουσιαστικό ὁ νοῦς, και για τα αντίστοιχα ουδέτερα τὸ ὀστοῦν. Παρουσιάζεται, παράλληλα, ένας πίνακας με τις καταλήξεις των ονομάτων, συνοπτικοί κανόνες και εξαιρέσεις.

Στην τέταρτη κλίση (σσ. 27-30) ανήκουν τα αρσενικά και θηλυκά ισοσύλλαβα σε –ως, τα ουδέτερα σε –ων. Παρατίθενται ως κλιτικά παραδείγματα τα ακόλουθα: ὁ νεῶς, ἡ εὐγεως, τό ἄνωγεων. Ο συγγραφέας δίνει κανόνες και εξαιρέσεις.

Στα ονόματα της πέμπτης κλίσης (σ. 30) περιλαμβάνονται τα περιττοσύλλαβα όλων των γενών, είτε συνηρημένα είτε ασυναίρετα. Οι καταλήξεις των περιττοσύλλαβων ονομάτων είναι εννέα: τέσσερα φωνήεντα, α, ι, υ, ω, και πέντε σύμφωνα ν, ρ, ξ, ψ, ζ. Ονόματα που έχουν τις παραπάνω καταλήξεις, είναι τα εξής: σῶμα, μέλι, ἄστν, ἡχῶ, Ἑλλήν, ῥήτωρ, κόραξ, Ἄραψ, Αἴας. Ακολουθούν κανόνες που αφορούν την ονομασία και τις κατηγοριοποιήσεις των συμφώνων (ψιλά, μέσα, δασέα, ημίφωνα κ.λπ.). Στη συνέχεια, στις σελίδες 32-42, παρατίθενται κλιτικά παραδείγματα ασυναίρετων περιττοσύλλαβων ονομάτων: ὁ Ἑλλήν, ὁ λέων, ὁ θήρ, ὁ κόραξ, ὁ Ἄραψ, ὁ γίγας, ἡ χελιδών, ἡ μήτηρ, ἡ νύξ, ἡ ὄψ, ἡ ἐλπὶς, τὸ πρᾶγμα, τὸ γόνν, τὸ τέρας, τὸ φρέαρ. Ο συγγραφέας παρουσιάζει επιπλέον κανόνες και εξαιρέσεις. Ανάλογη πορεία ακολουθείται και για τα συνηρημένα περιττοσύλλαβα (σσ. 42-54). Ο συγγραφέας παραθέτει την κλίση των συνηρημένων ονομάτων περιλαμβάνοντας και τον ασυναίρετο και τον συνηρημένο τύπο. Παρατίθεται η κλίση του επιθέτου ἀληθής σε όλα τα γένη και τους αριθμούς. Κλίνονται, επίσης ονόματα διαφόρων καταλήξεων: τὸ τεῖχος, ἡ αἰδῶς, ὁ ἡδύς, ὁ ἰχθύς, τὸ ἄστν, ὁ ὄφις, ἡ πόλις, τὸ σῖνηπι, ὁ βασιλεὺς, ἡ γραῦς, ὁ βούς, τὸ κρέας, ὁ πλακόεις, τὸ τιμήεις, ὁ Περικλῆς. Για κάθε κατηγορία δίνονται κανόνες και τυχόν εξαιρέσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ': Περί ἀντωνυμιῶν (σσ. 55-67)

Ο συγγραφέας αναλύει τη θέση των αντωνυμιῶν στον λόγο και τις κατηγοριοποιεί ως εξής: προσωπικές, δεικτικές, αναφορικές, αυτοπαθείς, αλληλοπαθείς, αόριστες, ερωτηματικές. Δίνεται ο ορισμός κάθε κατηγορίας και παρατίθεται η κλίση όλων των αντωνυμιῶν. Στις δεικτικές εντάσσονται οι ακόλουθες αντωνυμίες: ἐκεῖνος, οὗτος, ὅδε, ἦδε, τόδε. Αναφορικές είναι οι αντωνυμίες αὐτός και ὅς. Οι αυτοπαθείς αντωνυμίες είναι τρεις, ὅπως τρία είναι και τα πρόσωπα και κλίνονται στα τρία γένη: ἑμαυτοῦ -σεαυτοῦ- ἑαυτοῦ. Η αλληλοπαθής αντωνυμία είναι η ἀλλήλων, και στις ερωτηματικές εντάσσονται οι αντωνυμίες τίς και πότερος. Τέλος, στις αόριστες εντάσσονται οι αντωνυμίες: τίς, ὁ, ἡ, τὸ δεῖνα, ὁπότερος, ὁποτέρω, ὁπότερον. Αξίζει να σημειωθεί πως δίνονται και περαιτέρω κανόνες και διευκρινίσεις για τη χρήση και τη σημασία των αντωνυμιῶν. Τέλος, να σημειωθεί ότι η μορφολογία και η κλίση όλων των αντωνυμιῶν ακολουθεῖ την αρχαία ελληνική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ': Περί ρήματος (σσ. 67-136)

Ο συγγραφέας δίνει τον ορισμό των ρημάτων ως εκείνα, που φανερώνουν την ενέργεια του υποκειμένου, το πάθος του ή την κατάσταση, στην οποία βρίσκεται. Τα ρήματα διακρίνονται σε ενεργητικά, παθητικά και καταστατικά και ανήκουν στην ενεργητική, παθητική και καταστατική διάθεση. Σε υποσημείωση, αναφέρεται πως υπάρχουν κάποια ρήματα παθητικής φωνής, που φανερώνουν ότι το υποκείμενο ενεργεί προς τον εαυτό του. Ο συγγραφέας ονομάζει αυτά τα ρήματα μέσα. Τα ρήματα κλίνονται ανάλογα με τα πρόσωπα, τους χρόνους, τους αριθμούς και τις εγκλίσεις. Παράλληλα, τα πρόσωπα είναι τρία: του ομιλούντος, εκείνου στο οποίο μιλά και εκείνο για το οποίο μιλά. Χρόνοι ονομάζονται οι διάφοροι καιροί, στους οποίους λαμβάνουν χώρα οι ενέργειες και τα πάθη των υποκειμένων ή εξετάζονται οι καταστάσεις τους. Διακρίνει τους χρόνους των ρημάτων σε: Ενεστώτα, Παρατατικό, Μέλλοντα πρώτο, Μέλλοντα δεύτερο, Παρακείμενο, Υπερσυντέλικό, Αόριστο πρώτο, Αόριστο δεύτερο και στην παθητική διάθεση Μετ' ολίγον Μέλλοντα. Οι αριθμοί των ρημάτων είναι τρεις, ὅπως και των ονομάτων. Οι εγκλίσεις είναι σχηματισμοί του ρήματος, καθώς συνδέουμε την έννοιά του είτε με τη θέλησή μας είτε με τις περιστάσεις. Οι εγκλίσεις είναι πέντε: Οριστική, Προστακτική, Ευκτική, Υποτακτική, Απαρέμφατο. Παράλληλα, συζυγία ονομάζεται ο κανονικός τρόπος, με

τον οποίο μεταβάλλουμε την κατάληξη των ρημάτων, για να παριστάνουμε τις εγκλίσεις και τους χρόνους αυτών. Τα ενεργητικά ρήματα έχουν την κατάληξη σε –ω και –μι ενώ τα παθητικά κυρίως σε –μαι. Γι’ αυτό οι συζυγίες των ρημάτων είναι η μία σε –ω και η άλλη σε –μι. Τα ρήματα διακρίνονται, επίσης, σε βαρύτονα και περισπώμενα και δίνεται ο ορισμός και ο τρόπος διάκρισης της κάθε κατηγορίας.

Ακολουθεί η κλίση αρχικά των βαρύτονων ρημάτων (σσ.70-75) με ενδεικτικό το ρήμα τύπτω σε όλους τους χρόνους, τις εγκλίσεις και τις μετοχές και στην ενεργητική και παθητική φωνή. Στη συνέχεια κλίνονται τα συνηρημένα ρήματα (σσ. 75-85). Ο συγγραφέας παραθέτει ως παράδειγμα της κατηγορίας συναιρούμενων ρημάτων με κατάληξη σε –εω, το ρήμα ποιέω-ποιῶ, και για τις άλλες δύο κατηγορίες, -αω και -οω, τα ρήματα τιμάω-τιμῶ και χρυσόω-χρυσῶ. Τα παραπάνω ρήματα κλίνονται σε Ενεστώτα και Παρατατικό και δίνονται οι αρχικοί τους χρόνοι. Επιπλέον, παρατίθεται η ονομαστική και γενική των μετοχών όλων των χρόνων. Η μορφολογία και κλίση όλων των ρημάτων, απαρεμφάτων και μετοχών είναι αρχαιοελληνική.

Ακολουθεί μια ενότητα με τίτλο «Περὶ τῆς χρήσεως των ἐγκλίσεων» (σσ. 85-86) στην οποία γίνεται λόγος για τη σημασία και τη χρήση των εγκλίσεων και του απαρεμφάτου. Για περαιτέρω κατανόηση, όσων αναφέρονται, δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα, τα οποία έχουν ληφθεί από αρχαίους συγγραφείς. Αξίζει να σημειωθεί πως σε μια υποσημείωση, ο Βάμβας δίνει και κάποιες πληροφορίες για τη γλώσσα της εποχής του. Συγκεκριμένα, επισημαίνει ότι η σημερινή γλώσσα δεν έχει απαρέμφοτο ἐγκλιση και στη θέση της χρησιμοποιείται η υποτακτική με τους συνδέσμους ἄν ή ὅτι.

Στην επόμενη ενότητα με τίτλο «Περὶ τῆς χρήσεως τῶν χρόνων» (σσ. 86-88) ο συγγραφέας αναφέρεται στη σημασία και τη χρήση κάθε χρόνου και δίνει ενδεικτικά παραδείγματα.

Ακολουθεί μια ενότητα με τίτλο «Περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν χρόνων» (σσ. 88-107). Σ’ αυτήν αναλύεται ο τρόπος με τον οποίο σχηματίζεται κάθε χρόνος, γίνεται λόγος για την αύξηση, τις καταλήξεις του κάθε χρόνου, δίνονται κανόνες και αναφέρονται εξαιρέσεις και ιδιαίτερες περιπτώσεις. Τέλος, ο συγγραφέας αποτυπώνει σε πίνακα τους χρόνους της ενεργητικής φωνής των βαρύτονων ρημάτων σε όλες τις εγκλίσεις στο α’ πρόσωπο ενικού και τις μετοχές.

Ακολουθεί ανάλυση της παθητικής και στη συνέχεια της μέσης φωνής των ρημάτων (σσ. 108-128). Εδώ ακολουθείται η ίδια διαδικασία που ακολουθήθηκε και για την ενεργητική φωνή. Ο Βάμβας δηλαδή, κλίνει το ρήμα τύπτομαι σε όλους τους χρόνους ως ενδεικτικό των βαρύτονων ρημάτων παθητικής φωνής. Επιπλέον, παρατίθεται η κλίση των: ποιέομαι-ποιοῦμαι, τιμάομαι-τιμῶμαι και χρυσόομαι-χρυσουῖμαι ως ενδεικτικών παραδειγμάτων για τις τρεις κατηγορίες των συνηρημένων ρημάτων παθητικής φωνής. Παραθέτει, παράλληλα, τις μετοχές όλων των χρόνων των παραπάνω ρημάτων, σε όλα τα γένη στην ονομαστική και γενική πτώση.

Αντίστοιχη διαδικασία ακολουθείται και για τη μέση φωνή. Δίνεται ο ορισμός της και παρατίθεται η κλίση των ρημάτων στη μέση φωνή. Ωστόσο, τώρα δεν κλίνονται όλοι οι χρόνοι παρά μόνο όσοι δεν συμπίπτουν μορφολογικά με τους αντίστοιχους της παθητικής φωνής. Έτσι, λοιπόν, ο συγγραφέας κλίνει σε όλα τα πρόσωπα, αριθμούς και εγκλίσεις τον Αόριστο α', τον Μέλλοντα α', τον Αόριστο β' των βαρύτονων και περισπώμενων ρημάτων της μέσης φωνής. Παραθέτει, παράλληλα, τις μετοχές όλων των χρόνων και σε όλα τα γένη στην ονομαστική και γενική πτώση.

Η επόμενη ενότητα έχει τίτλο «Σχηματισμός τῶν παθητικῶν καί μέσων χρόνων» (σσ. 127-136). Ο Βάμβας αναφέρει πως από τους χρόνους της οριστικής έγκλισης παθητικής φωνής άλλοι σχηματίζονται με αφετηρία την οριστική έγκλιση ενεργητικής φωνής, όπως οι χρόνοι Ενεστώτας, Παρατατικός, Παρακείμενος α' και β', μέσος Μέλλοντας α' και β', μέσος Αόριστος και β' Αόριστος. Οι άλλοι σχηματίζονται από την παθητική και μέση φωνή, όπως ο Υπερσυντέλικος, ο α' Αόριστος, ο α' και β' Μέλλοντας, ο μετ' ολίγον Μέλλοντας. Ακολουθεί ανάλυση του τρόπου σχηματισμού κάθε χρόνου ξεχωριστά. Τέλος, όπως προηγήθηκε και στην ενεργητική φωνή, παρατίθεται ένας πίνακας που απεικονίζει τον σχηματισμό των χρόνων παθητικής φωνής για τα βαρύτονα και τα περισπώμενα ρήματα, συμπεριλαμβανομένων των απαρεμφάτων και των μετοχών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η': Περί τῶν εἰς –μι ρημάτων (σσ. 136-138)

Τα ρήμα σε –μι προέρχονται από ρήματα με κατάληξη σε -εω, -αω, -οω, -υω. Ο Βάμβας αναλύει τον τρόπο με τον οποίο προκύπτουν τα ρήματα σε –μι από τα

παραπάνω ρήματα. Ο συγγραφέας επισημαίνει ότι τα ρήματα σε -μι έχουν τρεις χρόνους δικούς τους, οι οποίοι είναι ο Ενεστώτας, ο Παρατατικός και ο β' Αόριστος. Τους υπόλοιπους χρόνους τους δανείζονται από τα ρήματα σε -ω. Επίσης, τα ρήματα με κατάληξη σε -υμι δεν έχουν Αόριστο β', ούτε Ευκτική και Υποτακτική έγκλιση. Ακολουθεί ένας πίνακας, στον οποίο παρουσιάζεται το πρώτο πρόσωπο Ενικού όλων των εγκλίσεων του Ενεστώτα, του Αορίστου, του Μέλλοντα, του Αορίστου α', του Παρακειμένου και Υπερσυντέλικου των ρημάτων εις -μι. Παρουσιάζονται, παράλληλα, οι μετοχές των προαναφερθέντων χρόνων μόνο στο αρσενικό γένος. Στις επόμενες σελίδες (σσ. 139-141) παρατίθεται η κλίση των ρημάτων σε -μι στην Ενεργητική Φωνή, μέσα από τα παραδείγματα των ρημάτων τίθημι, ίστημι, δίδωμι, δείκνυμι, σε όλους τους αριθμούς και τα πρόσωπα στον Ενεστώτα, Παρατατικό και Αόριστο β'. Παρουσιάζονται, παράλληλα, οι μετοχές του Ενεστώτα και Αορίστου β' σε όλα τα γένη.

Ακολουθεί μια ενότητα στην οποία παρουσιάζεται ο τρόπος σχηματισμού των χρόνων της ενεργητικής φωνής των ρημάτων σε -μι και συγκεκριμένα του Παρατατικού και Αορίστου β'.

Η διαδικασία που ακολουθήθηκε για την ενεργητική φωνή, συνεχίζεται στην πορεία από τον Βάμβα και για τη μέση και παθητική φωνή. Αρχικά, σε έναν πίνακα παρουσιάζεται το πρώτο πρόσωπο Ενικού όλων των εγκλίσεων του Ενεστώτα, του Παρατατικού και των χρόνων που σχηματίζονται και κλίνονται όπως τα βαρύτενα ρήματα, δηλαδή του Παρακειμένου, του Υπερσυντέλικου, του μετ' ολίγον Μέλλοντα, του Αορίστου και του Μέλλοντα. Παρουσιάζονται, παράλληλα, οι μετοχές των χρόνων που προαναφέρθηκαν, μόνο στο αρσενικό γένος.

Ακολουθεί η παράθεση της κλίσης του παθητικού Ενεστώτα και Παρατατικού στα ρήματα εις -μι και το πρώτο πρόσωπο Ενικού όλων των εγκλίσεων των Μέσων Χρόνων, δηλαδή του Μέσου Αορίστου α' και β', και του Μέσου Μέλλοντα. Παρακάτω, κλίνεται αναλυτικά ο μέσος Αόριστος β' και παρουσιάζονται οι μετοχές του. Τέλος, γίνεται αναφορά στον τρόπο σχηματισμού των χρόνων της παθητικής φωνής και συγκεκριμένα του παθητικού Ενεστώτα και Παρατατικού και του Μέσου Αορίστου β'.

Ακολουθεί μια ενότητα με τίτλο «Ανώμαλα ρήματα εις -μι» (σσ. 148-166). Στην ενότητα αυτή παρουσιάζεται η κλίση των ανώμαλων ρημάτων σε -μι: εἰμι, εἶμι, ἴημι τα οποία προκύπτουν από το ρήμα ἔω. Το ἴημι, ἤμαι, εἶμαι, που

προκύπτουν από το ἔω. Παράλληλα, δίνεται η κλίση και των ρημάτων: κεῖμαι, ἴσημι (γιγνώσκω), οἶδα και φημι. Σε κάθε ρήμα παρατίθεται η κλίση των χρόνων που παρουσιάζουν ανωμαλία και επιπλέον δίνονται τα απαρέμφατα και οι μετοχές τους. Η κλίση τους είναι αρχαιοελληνική, με κάποιες μικροδιαφοροποιήσεις σε ορισμένους τύπους σε σχέση με όσα γνωρίζουμε και συναντάμε σε άλλες Γραμματικές της αρχαίας ελληνικής. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι, σε μια υποσημείωση, ο Βάμβας κάνει μια αναφορά στη γλώσσα της εποχής του και στη μορφολογία του ρήματος εἰμί, επισημαίνοντας ότι η σημερινή γλώσσα μεταχειρίζεται τον Ενεστώτα μέσης φωνής δηλαδή το εἶμαι αντί για το εἰμί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ': Προθέσεις (σσ. 167-168)

Σε αυτό το κεφάλαιο γίνεται λόγος για τις προθέσεις οι οποίες χωρίζονται σε μονοσύλλαβες, δισύλλαβες και μία τρισύλλαβη, που είναι η ἔνεκα. Γίνεται λόγος για τις προθέσεις που επιτείνουν τη σημασία τους κατά τη σύνθεση με άλλα μέρη του λόγου, καθώς και για όσες μειώνουν ή μεταβάλλουν τη σημασία τους. Επιπλέον, γίνεται λόγος για τις πτώσεις με τις οποίες συντάσσονται οι προθέσεις. Τέλος, αναφέρονται ορισμένα προθετικά μόρια, τα οποία, όταν συντίθενται με λέξεις, δίνουν σε αυτές ιδιαίτερη σημασία, όπως αύξηση, στέρηση, δυσκολία κ.λπ. Για όλα τα μόρια ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι': Ἐπιρρήματα (σσ. 169-170)

Τα επιρρήματα, σύμφωνα με τον Βάμβα, εκφράζουν τις διάφορες περιστάσεις των διαθέσεων των ρημάτων. Τα επιρρήματα διακρίνονται στις παρακάτω κατηγορίες: χρονικά, τοπικά, τροπικά, ποσοτικά, ταξικά, συγκριτικά, επιτατικά, ομωτικά, αρνητικά, απαγορευτικά, επεξηγηματικά, βεβαιωτικά, εξαιρετικά, αθροιστικά, δεικτικά, ομοιωτικά, εικαστικά, ευχετικά. Ο συγγραφέας αναφέρει σε κάθε κατηγορία ενδεικτικά παραδείγματα. Παρατίθενται επιπλέον κανόνες που αφορούν τα επιρρήματα, γίνεται λόγος για ονόματα που χρησιμοποιούνται επιρρηματικά και τις καταλήξεις που λαμβάνουν ορισμένα από αυτά για να δηλώσουν διάφορες επιρρηματικές σημασίες. Για όλα τα παραπάνω ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ': Σύνδεσμοι (σ. 171)

Σύμφωνα με τον συγγραφέα οι σύνδεσμοι λαμβάνουν το όνομά τους σύμφωνα με τη δύναμη ή την ανάγκη, που προσθέτουν στον λόγο. Διακρίνονται σε συμπλεκτικούς, διαζευκτικούς, υποθετικούς, αιτιολογικούς, συλλογιστικούς, εναντιωματικούς, απορηματικούς, δυνητικούς, ελαττωτικούς.

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α': Περί Σημείων (σσ. 172- 174)

Ο Βάμβας αναφέρεται στα σημεία στίξης, τα οποία χρησιμοποιούμε για να μην συγχέουμε τον λόγο: το κόμμα ή υποστιγμή, το κώλον ή μέση στιγμή, την τελεία στιγμή, το ερωτηματικό, το επιφωνηματικό, τα διαιρετικά (διαλυτικά), την απόστροφο, την υποδιαστολή, την παρένθεση. Αναλύεται η χρήση κάθε σημείου στίξης και παρατίθενται παραδείγματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β': Περί μεταβολῆς, αποβολῆς, προσθέσεως, μεταθέσεως καὶ διπλασιασμοῦ γραμμάτων (σσ. 175-179)

Ο συγγραφέας αναφέρεται διεξοδικά στη μεταβολή, αποβολή, πρόσθεση, μετάθεση και διπλασιασμό των γραμμάτων παραθέτοντας παραδείγματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ': Περί συναιρέσεως καὶ κράσεως φωνηέντων (σσ. 179-183)

Ο συγγραφέας αναφέρεται διεξοδικά με παραδείγματα στα φαινόμενα της συναίρεσης και της κράσης των φωνηέντων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ': Περί ἀποστροφου (σ. 184)

Σ' αυτή τη σελίδα αναλύεται το φαινόμενο της αποστροφου στις λέξεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄: Περί παραγωγῆς ὀνομάτων (σσ.184-209)

Στο παρόν κεφάλαιο ο συγγραφέας, αφού δώσει τον ορισμό των παράγωγων λέξεων, αναλύει τα παράγωγα ονόματα τα οποία διαιρούνται «γενικώς» σε: ρηματικά και παρώνυμα και ανάλογα με την ειδική τους σημασία σε περιεκτικά, αυξητικά,

υποκοριστικά, πατρωνυμικά, εθνικά, κτητικά, συγκριτικά και υπερθετικά. Παρατίθενται οι καταλήξεις αυτών των ονομάτων καθώς και ποικίλα παραδείγματα για κάθε κατηγορία. Παράλληλα, παρουσιάζονται τα επίθετα που παράγονται από άλλα επίθετα, τα ουσιαστικά που παράγονται από επίθετα, οι συγκριτικοί και υπερθετικοί τύποι των επιθέτων και ο τρόπος σχηματισμού τους, τα αριθμητικά επίθετα, τα τακτικά αριθμητικά, τα επιμεριζόμενα αριθμητικά και τέλος τα ανώμαλα ονόματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ': Περί παραγωγῆς ῥημάτων (σσ. 209-229)

Τα ρήματα, σύμφωνα με τον συγγραφέα, παράγονται από άλλα ρήματα, από ονόματα και από επιρρήματα. Αυτές οι κατηγορίες παραγωγών ρημάτων παρουσιάζονται σε αυτό το κεφάλαιο. Επιπλέον, παρατίθεται ένας κατάλογος ανώμαλων ρημάτων με αλφαβητική σειρά, στον οποίο δίνονται και οι αρχικοί τους χρόνοι. Τέλος, παρουσιάζεται και η παραγωγή επιρρημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ': Κανόνες γενικοὶ περὶ τῶν τόνων (σσ. 229-234)

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται ενδελεχῶς με παραδείγματα κανόνες τονισμού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η': Περί ἐγκλιτικῶν (σσ. 234-235)

Σύμφωνα με τον συγγραφέα εγκλιτικές ονομάζονται οι λέξεις που εγκλίνουν, δηλαδή στρέφουν και μεταβιβάζουν τον τόνο στη λήγουσα της προηγούμενης λέξης. Παρατίθενται όλες οι εγκλιτικές λέξεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ': Περί τῶν ψιλουμένων καὶ δασυνομένων (σσ. 236-238)

Στο κεφάλαιο αυτό αναφέρονται κατηγορίες λέξεων, που λαμβάνουν δασεία και ψιλή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι': Περί Ὁρθογραφίας (σσ. 238-255)

Στο κεφάλαιο αυτό αναφέρονται κανόνες ορθογραφίας για ονόματα, που έχουν κατάληξη σε -η, -ι, -υ, -ω, -αι, -ει. Αναφέρονται κανόνες ορθογραφίας για ονόματα «παραλήγοντα» σε -ε, -η, -ι, -ο, -υ, -ω και για «προπαραλήγοντα» σε -ε, -η, -ι, -υ, -ο, -ω, «διφθογογραφούμενα» ονόματα με αι, ει, οι στην παραλήγουσα και αι, ει στην

προπαραλήγουσα. Παρατίθενται κανόνες ορθογραφίας για ε, η, ι, ω, αι, ει στην παραλήγουσα των ρημάτων καθώς και για τη γραφή των επιρρημάτων.

26.3. Συμπεράσματα

Η συγκεκριμένη Γραμματική είναι μια Γραμματική της αρχαίας ελληνικής, γραμμένη σε απλή, κατανοητή γλώσσα, προφανώς λόγω της επιρροής του Κοραή στον συντάκτη της. Η βατή γλώσσα ίσως να οφείλεται και στο γεγονός ότι επρόκειτο για μια Γραμματική που προοριζόταν ως διδακτικό εγχειρίδιο των μαθητών της Σχολής της Χίου, όπου δίδασκε ο Βάμβας. Στόχος της, σύμφωνα με τον ίδιο το συγγραφέα, αποτελεί η γνωριμία των νέων Ελλήνων με την αρχαία γλώσσα τους, η οποία θα αποτελέσει τη βάση και για την εκμάθηση των γλωσσών των ανεπτυγμένων λαών.

Το συγκεκριμένο εγχειρίδιο δεν έχει πολλές διαφοροποιήσεις σε σχέση με οποιαδήποτε Γραμματική της αρχαίας ελληνικής. Αξίζει, ωστόσο, να αναφερθεί η κατανομή των ονομάτων σε πέντε κλίσεις αντί για δέκα που συναντάμε στα περισσότερα εγχειρίδια. Απλώς, ο Βάμβας σε κάθε κλίση ασυναίρετων ονομάτων κατατάσσει και τα αντίστοιχα συνηρημένα, χωρίς να δημιουργεί επιπλέον κλίσεις για αυτά. Επιπλέον, πρέπει να σημειωθούν κάποιοι διαφοροποιημένοι ρηματικοί τύποι των ανώμαλων ρημάτων σε –μι. Τέλος, αξίζει να επισημανθούν και κάποιες αναφορές-συγκρίσεις που κάνει ο Βάμβας μεταξύ αρχαίας και γλώσσας της εποχής του, όπως η απουσία του ρήματος εἰμί και η αντικατάστασή του από το εἶμαι στη νεότερη γλώσσα, καθώς και η αντικατάσταση του απαρεμφάτου από υποτακτική με τους συνδέσμους ἄν ή ὅτι.

Στα αρνητικά της συγκεκριμένης Γραμματικής πρέπει να αναφερθεί η παραπομπή των αναγνωστών σε μέρη της Γραμματικής που δεν είχαν ακόμη κυκλοφορήσει. Συγκεκριμένα ο Βάμβας στη σελίδα 123 μας παραπέμπει στο «Περὶ Συντάξεως» και στη σελίδα 174 μας παραπέμπει στο «Περὶ Διαλέκτων», μέρη, τα οποία όμως δεν υπάρχουν στο συγκεκριμένο βιβλίο. Γνωρίζουμε, ωστόσο, ότι αργότερα, το έτος 1828, όπως αναφέρθηκε στην παραπάνω ανάλυση, κυκλοφόρησε το *Συντακτικόν*.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ήδη από την κυκλοφορία της συγκεκριμένης έκδοσης αυτής της Γραμματικής γράφτηκαν κριτικές γι' αυτήν και μάλιστα αντιφατικές. Ο Κοραής, γνωστός για τη φιλική του σχέση με τον Βάμβα, διάβασε τη Γραμματική του

και σε επιστολή του προς τον Βάμβα, τον Ιούνιο του 1826, επιδοκιμάζει την προσπάθειά του, προτάσσοντας μάλιστα σ' αυτήν την επιστολή και ένα σώμα σημειώσεων. Επιπλέον, του συστήνει να μεταφράσει το Συντακτικό του Ματθία, συμβουλή την οποία ο Βάμβας ακολούθησε⁵³⁵. Επιπροσθέτως, ο Κοραής λίγο αργότερα και έχοντας διαβάσει μια επίθεση του Θεόκλητου Φαρμακίδη κατά του Βάμβα, που δημοσιεύτηκε στη Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος, συνεχίζει να επαινεί το συγκεκριμένο εγχειρίδιο και επεδίωξε μάλιστα να εισαχθεί στα ελληνικά σχολεία. Γύρω στα 1830 γράφει στον Βάμβα για τη Γραμματική του ότι «ἔχει σήμερον τὰ πρωτεία εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔσο βέβαιος ὅτι μέλλει νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὰ σχολεία, κἂν θέλωσι κἂν μὴ θέλωσι οἱ δ' ἡλιθιότητα ἢ διὰ κακίαν ἐμποδίζοντες τὴν εἰσαγωγὴν της⁵³⁶».

Ωστόσο, η παραπάνω επιθυμία του Κοράη δεν υλοποιήθηκε καθώς τελικά αντί για τη Γραμματική του Βάμβα, επιλέχτηκε η Γραμματική του Butman για τα ελληνικά σχολεία⁵³⁷. Εξάλλου, υπήρξε ήδη κι άλλη μια κριτική, αρνητική αυτή τη φορά για τη συγκεκριμένη Γραμματική. Ο Ασώπιος, ο Φαρμακίδης και άλλοι του κύκλου της Ιονίου Ακαδημίας συνέταξαν και στήριξαν αυτή την επίκριση⁵³⁸. Αυτή η αρνητική κριτική οφείλεται, σύμφωνα με την Πολέμη, στην τροπή που είχαν πάρει τα πράγματα στην Ιόνιο Ακαδημία μετά τον θάνατο του Γκίλφορντ και συγκεκριμένα στην ξαφνική ανάδειξη του Βάμβα –που ως τότε ήταν καθηγητής σε γυμνάσιο της Κεφαλληνίας- ως μέλους Επιτροπής της Δημοσίου Αγωγής, μιας Επιτροπής επιφορτισμένης με την αναδιοργάνωση της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και της Ιονίου Ακαδημίας. Ο Βάμβας εκείνο το διάστημα δεν έγινε απλώς μέλος της παραπάνω Επιτροπής αλλά και δάσκαλος Φιλοσοφίας στην Ακαδημία και επιστάτης του Σπουδαστηρίου⁵³⁹. Η ανάδειξή του στα ανώτατα αξιώματα οφείλεται σύμφωνα με τον Γ. Τυπάλδο-Ιακωβάτο σε υποστήριξη του αρμοστή Adam και των Άγγλων⁵⁴⁰ και σαφέστατα ο ηγετικός του πλέον ρόλος έθιγε τα συμφέροντα των Κερκυραίων λογίων, όπως ο Φιλητάς, ο Ασώπιος και ο Φαρμακίδης, οι οποίοι βρέθηκαν παραγκωνισμένοι. Έτσι και εκείνοι επιχείρησαν να τον πλήξουν με κάθε τρόπο και

535. Π. Πολέμη, *ό.π.*, σσ. 259-260.

536. Α. Κοραής, *Αλληλογραφία*, εκδ. Ο.Μ.Ε.Δ., Αθήνα 1984, σ. 135.

537. Γ. Τυπάλδος-Ιακωβάτος, *Ιστορία της Ιόνιας Ακαδημίας*, (επιμ.) Σπ. Ασδραχά, Αθήνα 1982, σ. 87.

538. Π. Πολέμη, *ό.π.*, σ. 256.

539. Π. Πολέμη, *ό.π.*, σσ. 264-265.

540. Γ. Τυπάλδος-Ιακωβάτος, *ό.π.*, σ. 71.

τελικά κατάφεραν, παρά την ευνοϊκή για εκείνον συγκυρία, να εμποδίσουν την κυκλοφορία της Γραμματικής του στα ελληνικά σχολεία. Στόχος τους βέβαια δεν υπήρξε μόνο ο Βάμβας, αλλά μέσω αυτού και ο Κοραής. Ο Ασώπιος ήθελε να πλήξει την κοραϊκή φιλοπροσωπία και ο Φαρμακίδης τη γραμματική αυθεντία⁵⁴¹.

541. Π. Πολέμη, *ό.π.*, σσ. 266, 269.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση των εγχειριδίων της γραμματικής είναι σημαντικό να επισημανθούν κάποια συγκεντρωτικά συμπεράσματα που αφορούν τη μορφή, το περιεχόμενο και την έκδοσή τους. Σ' ένα δεύτερο επίπεδο, θα αποσαφηνίσουμε τον τρόπο διαχείρισης της ύλης από τους συγγραφείς, τις ενδεχόμενες επιρροές που καθορίζουν τις επιλογές τους και θα προβούμε σε κάποιες βασικές διαπιστώσεις, συγκρίσεις και κατηγοριοποιήσεις.

Το σημαντικότερο δεδομένο για τα εγχειρίδια γραμματικής αυτής της περιόδου αποτελεί ο διαχωρισμός τους σε όσα αφορούν την αρχαιοελληνική και σε εκείνα που αφορούν τη νεοελληνική γλώσσα, γεγονός που αναπόδραστα καθοδηγεί τη μελέτη τους. Από αυτή τη μελέτη, διαπιστώνουμε ότι στην πλειονότητά τους οι προεπαναστατικές Γραμματικές αφορούν την αρχαία ελληνική (62%) και όχι την ομιλούμενη της εποχής (38%). Αυτό οφείλεται στην τάση αρχαιογνωστικού προσανατολισμού που επικρατούσε τη δεδομένη χρονική περίοδο και στην ερμηνευτική του φαινομένου αυτού για σύνδεση της φυλής με τους ένδοξους προγόνους της κλασικής αρχαιότητας⁵⁴². Εξάλλου, όπως επισημαίνει και ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης, οι Γραμματικές αυτής της περιόδου, ακόμη και όταν τιτλοφορούνται «της γραπτής και προφορικής ή καθωμιλημένης γλώσσας», είναι Γραμματικές των αρχαίων ελληνικών⁵⁴³.

Η επιλογή του κάθε συγγραφέα σχετικά με την αρχαία ή νέα ελληνική γλώσσα βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τις απόψεις του σχετικά με το γλωσσικό ζήτημα και σαφέστατα επηρεάζει το πόνημά του. Αυτές οι γλωσσικές απόψεις άλλοτε δηλώνονται ρητά, όταν, για παράδειγμα, ορισμένοι συγγραφείς δηλώνουν ξεκάθαρα ή αναλύουν, συνήθως στην εισαγωγή των εγχειριδίων τους την υποστήριξή τους στη μια ή την άλλη γλωσσική επιλογή, ενώ άλλοτε δεν δίνονται περαιτέρω επεξηγήσεις.

Η στάση των συγγραφέων απέναντι στο γλωσσικό ζήτημα καθόρισε όχι μόνο τη μορφή της γλώσσας, την οποία επέλεξαν να αναλύσουν (αρχαία-νέα), αλλά και τη γλώσσα συγγραφής των εγχειριδίων τους. Οι αρχαϊστές χρησιμοποιούν συνήθως αρχαϊζούσα γλώσσα, ενώ οι οπαδοί της κοινής ή της «μέσης οδού» του Κοραή

542. Ε. Κεφαλληναίου, *Νεοελληνικά Αλφαβητάρια 1771-1981*, εκδ. Παρασκήνιο, Αθήνα 1995, σ. 25.

543. Μ. Τριανταφυλλίδης, *Άπαντα, τόμ. 3, Νεοελληνική Γραμματική Ιστορική-Εισαγωγή (1938), Ανατύπωση με διορθώσεις*, εκδ. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 617.

χρησιμοποιούν πιο απλοϊκό λόγο. Σε ορισμένες περιπτώσεις επιρροή άσκησε και το μητρικό ιδίωμα του κάθε συγγραφέα, π.χ. το ιδίωμα της Κωνσταντινούπολης στον Καταρτζή ή το πελοποννησιακό στον Κανέλλο Σπανό.

Το ίδιο ισχύει και για τις επιρροές του κάθε συγγραφέα, την ιδεολογία, το επάγγελμα και τον στόχο του. Αποτελούν σημαντικούς παράγοντες στη διαμόρφωση του τρόπου συγγραφής και πραγμάτευσης των φαινομένων, στα παραδείγματα που χρησιμοποιούν, στις παραινέσεις τους προς τους μαθητές-αναγνώστες. Αρκετοί συγγραφείς, κυρίως όσοι έζησαν και έδρασαν στην Ευρώπη του Διαφωτισμού, δέχτηκαν επιρροές από έργα και Γραμματικές συγγραφέων άλλων γλωσσών που αποτέλεσαν πρότυπά τους, κάτι που είναι ευδιάκριτο στο έργο τους. Αναφέρουμε ενδεικτικά τις επιρροές από την κλασική Γραμματική του Port Royal και του N. Beauzee στη Γραμματική του Καταρτζή ή την προσθήκη λεξικού στο εγχειρίδιο του Δημήτριου Βενιέρη κατά μίμηση των ευρωπαϊκών Γραμματικών.

Επιπλέον, τα εγχειρίδια που προορίζονται για το μαθητικό κοινό ενισχύονται από ορισμένους συγγραφείς με πληθώρα παραδειγμάτων και αποσπασμάτων από άλλα κείμενα, οδηγίες διδασκαλίας προς τους διδάσκοντες, οδηγίες μελέτης προς τους μαθητές και αναγνώστες, ενώ συναντάμε ακόμη και τη μέθοδο της ερωταπόκρισης για την παρουσίαση της ύλης, όπως στο εγχειρίδιο του Βησσαρίωνα Μακρή. Το περιεχόμενο της διδακτέας ύλης αναπτύσσεται με τη μορφή ενός προκατασκευασμένου διαλόγου ανάμεσα στον υποτιθέμενο διδάσκοντα και τον μαθητή. Ο τρόπος παρουσίασης της ύλης συνεπάγεται και τον αντίστοιχο βαθμό δυσκολίας ή ευκολίας στην προσπέλαση κάθε εγχειριδίου. Μικρότερη δυσκολία παρουσιάζουν τα εγχειρίδια που υιοθετούν αναλυτικό τρόπο παρουσίασης των φαινομένων και μεγάλο αριθμό παραδειγμάτων, όταν βέβαια αυτά δεν γίνονται εξαντλητικά, ή επιλέγουν τη μορφή της ερωταπόκρισης για την ανάπτυξη του περιεχομένου.

Τέλος, πρέπει να επισημανθεί ότι τα περισσότερα εγχειρίδια ιδίως της αρχαίας ελληνικής έχουν συνταχθεί από ιερωμένους δασκάλους με αποτέλεσμα να είναι διακριτή σ' αυτά η αρχαιοπρέπεια ή η αρχαιολατρία τους. Τα παραδείγματά τους προέρχονται στην πλειονότητά τους από αρχαίους συγγραφείς ή έχουν ηθικολογικό και θεολογικό - θρησκευτικό περιεχόμενο. Αυτό είναι εν μέρει αναμενόμενο, καθώς ένα εγχειρίδιο Γραμματικής που κάνει χρήση παραδειγμάτων για την κατανόηση της δομής και της λειτουργίας της γλώσσας, είναι εξ ορισμού αξιακά φορτισμένο με

αποτέλεσμα να μην επιτυγχάνεται η αξιακή ουδετερότητα, όταν πρόκειται για συγγραφείς με αυτές τις καταβολές.

Οι αρχαιοελληνικές Γραμματικές

Όσον αφορά τις αρχαιοελληνικές Γραμματικές πρέπει να επισημανθεί ότι οι Γραμματικές αυτές στο σύνολό τους έχουν συνταχθεί από διδασκάλους διαφόρων Σχολών της Ελλάδας ή του εξωτερικού, όπως για παράδειγμα της Μεγάλης του Γένους Σχολής και χρησιμοποιήθηκαν ως διδακτικό εγχειρίδιο στις συγκεκριμένες Σχολές.

Αυτές οι Γραμματικές έχουν εκδοθεί από ελληνικά και ξένα τυπογραφεία του εξωτερικού, στις μεγαλουπόλεις της Ευρώπης που αποτέλεσαν κέντρο τύπου, παιδείας και διαδόσεως των ιδεών του Διαφωτισμού και κυρίως στη Βιέννη και τη Βενετία⁵⁴⁴. Στη σελίδα τίτλου των περισσότερων από αυτές αναφέρεται και το όνομα του χορηγού, ο οποίος συνήθως ήταν μεταξύ των πλούσιων και φιλογενών ομογενών, που δρούσαν στις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού. Μάλιστα, στις πρώτες σελίδες εκφράζονται συνήθως ευχαριστίες στο πρόσωπό του. Για ορισμένες Γραμματικές δεν αναφέρονται επανεκδόσεις στην ελληνική βιβλιογραφία, ίσως γιατί με το πέρασμα του χρόνου ο συντηρητισμός των συγγραφέων τους και η αρχαιοπρέπεια των εγχειριδίων τους θεωρήθηκαν παρωχημένα. Ορισμένες πάλι (ποσοστό 38,46%), γνώρισαν επανεκδόσεις, γεγονός που αποτελεί ένδειξη της διάδοσής τους αλλά και της ομοιομορφίας μιας κοινής διδακτικής πρότασης.

Η ομοιομορφία που προαναφέρθηκε σχετίζεται κυρίως με τα πρότυπα των συγκεκριμένων εγχειριδίων. Στην πλειονότητά τους ακολουθούν τα πρότυπα προγενέστερων Γραμματικών και συγκεκριμένα του Χρυσολωρά, του Γαζή και του Λάσκαρη, οι οποίες κυριαρχούσαν και στην εκπαίδευση. Διαπιστώνουμε σαφέστατες επιρροές και ομοιότητες των αρχαιοελληνικών Γραμματικών με τα παραπάνω εγχειρίδια αλλά και μεταξύ τους. Εξάλλου, κατά την παρουσίαση των μορφοσυντακτικών φαινομένων, είναι συχνές οι αναφορές στα παραπάνω πρότυπα. Το θεωρητικό λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται είναι συχνά ταυτόσημο και ανάγεται στη Γραμματική Τέχνη του Διονυσίου Θρακός. Τα κλιτικά παραδείγματα των περισσότερων Γραμματικών αντλούνται από ένα ογκώδες συμπίλημα του 4^{ου}-5^{ου}

544. Εξάιρεση αποτελεί η Γραμματική του Νεόφυτου Βάμβα, για την οποία γνωρίζουμε ότι η πρώτη έκδοση έγινε στη Χίο το 1821. Ο Βάμβας εκείνο το διάστημα διηύθυνε τη Σχολή της Χίου και η Γραμματική του προοριζόταν για τους μαθητές της Σχολής.

αιώνα μ.Χ., τους κανόνες του Θεοδοσίου. Για παράδειγμα, στα εν λόγω εγχειρίδια η εξοικείωση με την κλίση της πρώτης συζυγίας των αρχαιοελληνικών βαρύτονων ρημάτων γίνεται μέσω του ρήματος *τύπτω*, όπως και σε όλες τις προηγούμενες γενεές. Η κατάταξη των ρημάτων σε συζυγίες, οι χρόνοι, η κλίση τους και τα περισσότερα μορφο-συντακτικά φαινόμενα δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερες διαφορές. Επιπλέον, στα περισσότερα εγχειρίδια η οργάνωση των κλίσεων των ονομάτων γίνεται σε τέσσερις ισοσύλλαβες, μία περιττοσύλλαβη και πέντε συνηρημένες κλίσεις, με κάποιες εξαιρέσεις στις οποίες οι συνηρημένες κλίσεις εντάσσονται στην πέμπτη των περιττοσύλλαβων. Συχνά, ακόμη και τα κλιτικά παραδείγματα των ονομάτων που επιλέγονται (ό Δημοσθένης, ή όδος, ή μουσα) είναι τα ίδια, ένδειξη επιρροής από τα ίδια πρότυπα.

Οι ομοιότητες που προαναφέρθηκαν στο περιεχόμενο δεν ισχύουν για όλα τα εγχειρίδια και δεν αφορούν και τη διάταξη της ύλης, καθώς ορισμένα από αυτά περιλαμβάνουν στην ύλη τους μόνο Γραμματική (15,38%), ορισμένα μόνο Συντακτικό (23,07%) και ορισμένα και τα δύο (61,53%). Συνεπώς, τα βιβλία Γραμματικής που μελετήθηκαν δεν είναι πάντα συγκρίσιμα σε όλα τα επίπεδα.

Διαπιστώθηκε ότι ο άξονας διάρθρωσης της ύλης κάθε εγχειριδίου σκιαγραφείται διαφορετικά, με την έννοια ότι δεν υπάρχει αυστηρά οριοθετημένος κανόνας καθορισμού των μορφο-συντακτικών φαινομένων, καθώς και της σειράς τοποθέτησης στον άξονα αυτόν. Αντίθετα, παρατηρείται διαφορετική διάταξη-κατανομή του υλικού. Με εξαίρεση τη βασική διάταξη γραμματική –συντακτικό, με τη γραμματική πάντα να προηγείται, τα επιμέρους κεφάλαια δεν ταυτίζονται κι αν ταυτίζονται, διαφοροποιείται η διάταξή τους. Για παράδειγμα, τα εγχειρίδια που αφορούν μόνο τη σύνταξη -πρόκειται για τα εγχειρίδια του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, του Σέργιου Μακραίου και του Ανανία Αντιπάριου- έχουν διαφορετική θεώρηση και διάταξη της ύλης. Η πρώτη Γραμματική ακολουθεί διατακτική πορεία στηριζόμενη στα οχτώ μέρη του λόγου, η δεύτερη έχει ιδιάζουσα μεθοδολογία και φιλοσοφική θεώρηση με έμφαση στα συγκείμενα των οχτώ μερών του λόγου, στους συνδέσμους και στα σχήματα λόγου και η τρίτη ακολουθεί δική της μεθοδολογία με υπερβολική ανάλυση εστιάζοντας επίσης στα μόρια του λόγου.

Οι περισσότεροι συγγραφείς των αρχαιοελληνικών Γραμματικών έχουν μία διευρυμένη οπτική και ως προς τη σημασιодότηση της έννοιας «εγχειρίδιο Γραμματικής». Έτσι, τα εγχειρίδιά τους δεν περιλαμβάνουν μόνο το καθαυτό μέρος

της γραμματικής ύλης. Αντίθετα, όλες έχουν ένα είδος εισαγωγής με ποικίλη έκταση. Μπορεί να περιορίζεται σε μία σελίδα και να περιλαμβάνει στοιχειώδη αριθμό ορισμών, μπορεί να εκτείνεται σε πολύ μεγαλύτερο αριθμό σελίδων και να περιλαμβάνει επιστολές προς ευεργέτες, οδηγίες προς αναγνώστες, γλωσσικές απόψεις, ακόμη και απαντήσεις σε γλωσσικούς αντιπάλους, όπως στην περίπτωση των Κοραή-Δούκα-Ευθυμίου. Επιπλέον, ορισμένες Γραμματικές περιλαμβάνουν καταλόγους ανώμαλων ρημάτων, ονομάτων ακόμη και ομόηχων λέξεων, αποσπάσματα από κείμενα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων ή διαλόγους για εξάσκηση των μαθητών στην αρχαία ελληνική κ.ά. Ορισμένα εγχειρίδια είναι πιο «οργανωμένα» και στο τέλος περιλαμβάνουν καταλόγους με συνδρομητές, πίνακες περιεχομένων και ευρετήρια.

Η έκτασή τους ποικίλει, με το συντομότερο εγχειρίδιο να αριθμεί 111 σελίδες. Πρόκειται για αυτό του Σέργιου Μακραίου που πραγματεύεται μόνο τη Σύνταξη. Αντίθετα, το εκτενέστερο είναι εκείνο του Κωνσταντίνου Καραϊωάννη, το οποίο αριθμεί 907 σελίδες και περιλαμβάνει επτά βιβλία σε δύο τόμους. Διαπιστώνουμε, συνεπώς, ότι οι αρχαιοελληνικές Γραμματικές είναι πολυσέλιδες και δεν υπάρχει ομοιομορφία στον αριθμό και την κατανομή των μερών και των κεφαλαίων. Ορισμένες αποτελούνται από ένα βιβλίο και άλλες από περισσότερα, άλλες χωρίζονται σε τόμους ή μέρη, ενώ σε άλλες δεν υπάρχει διαχωρισμός σε βιβλία, τόμους ή ευρύτερες ενότητες παρά κατακερματισμός σε μικρά κεφάλαια με μέγιστο αριθμό κεφαλαίων αυτό των τριαντατεσσάρων στο εγχειρίδιο του Μαυροκορδάτου.

Τέλος, τα εγχειρίδια που αποτελούν γραμματική περιγραφή της αρχαίας ελληνικής, όπως είναι λογικό, δεν αντικατοπτρίζουν τη γλώσσα της εποχής τους, συνεπώς αδυνατούμε απ' αυτά να αντλήσουμε πληροφορίες για την ομιλούμενη και γραπτή γλώσσα αυτής της περιόδου.

Οι νεοελληνικές Γραμματικές

Οι νεοελληνικές Γραμματικές αποτελούν τη μειοψηφία, οχτώ στο σύνολο των είκοσι μία Γραμματικών που μελετήθηκαν (ποσοστό 38%). Έχουν συνταχθεί από συγγραφείς με νεότερες απόψεις, οι οποίοι έζησαν στο εξωτερικό και επηρεάστηκαν από τις απόψεις του Διαφωτισμού. Οι Γραμματικές αυτές αν και εκτείνονται χρονικά από το 1550 περίπου, χρονολογία που θεωρείται το *terminus ante quem* συγγραφής της πρώτης νεοελληνικής Γραμματικής, αυτής του Νικόλαου

Σοφιανού, ως το έτος 1805, κατά το οποίο κυκλοφόρησε η Γραμματική του Χριστόπουλου, παρέμειναν ανέκδοτες στο σύνολό τους για πολλά χρόνια. Η πρώτη τυπωμένη νεοελληνική Γραμματική είναι αυτή του Δημητρίου Βενιέρη, η οποία γράφτηκε και τυπώθηκε μόλις το 1799. Μάλιστα, ορισμένες νεοελληνικές Γραμματικές έμειναν άγνωστες μέχρι την εποχή μας και εκδόθηκαν μόλις τον 20^ο αιώνα, όπως για παράδειγμα η Γραμματική του Μητροφάνη Κριτόπουλου.

Η καθυστέρηση της έκδοσής τους οφείλεται στους «γλωσσικούς νεωτερισμούς» που περιέχουν. Περιγράφουν μια μορφή γλώσσας που αντιτίθεται στα καθιερωμένα αρχαϊστικά πρότυπα της Ορθόδοξης Εκκλησίας και του Πατριαρχείου. Συνεπώς, όπως προαναφέρθηκε και στα εισαγωγικά κεφάλαια, δεν χαίρουν καμίας εκτίμησης ή ενίσχυσης από τον μοναδικό ελληνικό επίσημο φορέα κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας, ενώ αντίθετα είναι πολύ πιθανόν να αντιμετωπίζονται ως όργανα θρησκευτικής προπαγάνδας.

Η καθυστέρηση έκδοσης των νεοελληνικών Γραμματικών συνετέλεσε στο να παραμείνουν άγνωστες και ανεπηρέαστες η μία από την άλλη με αποτέλεσμα να είναι διαφορετικές μεταξύ τους. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν παρουσιάζουν και κάποιες ομοιότητες, οι οποίες, όμως, περιορίζονται σε κάποιες κατηγοριοποιήσεις ή παρόμοια παραδείγματα που χρησιμοποιούν, καθώς αρκετές, αν και νεοελληνικές, έχουν επιρροές από τις ίδιες Γραμματικές-πρότυπα, που χρησιμοποιούνταν για χρόνια στη σχολική πρακτική, όπως αυτές του Λάσκαρη και του Γαζή, οι οποίες αποτέλεσαν το πρότυπο και για τις αρχαιοελληνικές Γραμματικές⁵⁴⁵.

Σχετικά με την έκδοση αυτών των εγχειριδίων παρατηρούμε, τουλάχιστον για την πλειονότητα αυτών που εκδόθηκαν στο εξεταζόμενο χρονικό διάστημα (εξαιρείται ο Χριστόπουλος), χαρακτηριστικά αντίστοιχα των αρχαιοελληνικών εγχειριδίων, δηλαδή αναφορά του χορηγού στο εξώφυλλο του βιβλίου. Επιπλέον, στο σύνολό τους οι νεοελληνικές Γραμματικές, ανεξαρτήτως του χρόνου έκδοσης, περιλαμβάνουν και εισαγωγή με σχόλια του εκδότη ή διατύπωση των γλωσσικών θέσεων του συντάκτη τους.

Τρεις από αυτές, η Γραμματική του Καταρτζή, του Κοραή και του Κριτόπουλου, έχουν εκδοθεί πολύ μετά τον θάνατο των δημιουργών τους και μάλιστα

545. Ι. Μανωλέσσου - Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού, «Γραμματικές της Νεότερης Ελληνικής: από το Νικόλαο Σοφιανό (περ. 1550) έως το Δημήτρη Βενιέρη (1799)», *Γλωσσικό ζήτημα-Σύγχρονες Προσεγγίσεις*, (επιστ. επιμ.) Γ. Μπαμπινιώτης, εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2011, σ. 112.

όχι ως αυτόνομα εγχειρίδια, αλλά ως τμήμα άλλων έργων και συγκεκριμένα «των ευρισκόμενων» του Καταρτζή η πρώτη Γραμματική, «των μετά θάνατον ευρεθέντων του Κοραή» η δεύτερη και ως τμήμα Επιστημονικής Επετηρίδας η τρίτη Γραμματική.

Οι νεοελληνικές Γραμματικές -με εξαίρεση αυτή του Δάρβαρη η οποία προοριζόταν για τη διδασκαλία των ομογενών και διατέθηκε στα σχολεία- δεν αποτέλεσαν διδακτικό εγχειρίδιο και συνεπώς ο προσανατολισμός και οι στόχοι τους δεν είναι πάντα διδακτικοί και διαφέρουν από εγχειρίδιο σε εγχειρίδιο. Στόχος του Κριτόπουλου, του Σπανού και του Δάρβαρη ήταν η σύγκριση αρχαίας και νέας ελληνικής, με τον Κριτόπουλο να στοχεύει επιπλέον στην επισήμανση της αξίας της αρχαίας. Ο Βενιέρης από την άλλη, απευθυνόμενος σε ομογενείς της Ιταλίας, συντάσσει μια Γραμματική που αποτελεί μια απλοποιημένη εκδοχή της Γραμματικής του Λάσκαρη, συνδυάζοντας αρχαιοελληνικούς τύπους με παράλληλους τύπους της κοινής. Ο Καταρτζής γράφει τη Γραμματική του πιθανότατα για να διδάξει στο γιο του Στέφανο την κοινή γλώσσα, ωστόσο, τα κλασικά και αρχαία πρότυπα, στα οποία στηρίχτηκε, τον οδήγησαν σε συντηρητικά στοιχεία. Η Γραμματική του Σοφιανού εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο της εποχής που υπαγόρευε τη μελέτη της νέας ελληνικής γλώσσας από ξένους για λόγους θρησκευτικής προπαγάνδας, όπως η προσπάθεια καθολικών ιεραποστόλων να έρθουν σε επαφή με χριστιανούς ορθόδοξους αλλά και για εθνικούς λόγους, δηλαδή για να επιτευχθεί η απελευθέρωση των Ελλήνων μέσω της μόρφωσης. Τέλος, ο Κοραής και ο Χριστόπουλος στόχευαν στην κωδικοποίηση και συστηματοποίηση της προφορικής γλώσσας της εποχής τους, στηριζόμενοι στις γλωσσικές τους θεωρίες για διόρθωση ο πρώτος και στην πεποίθησή του για αιολοδωρική προέλευση της γλώσσας ο δεύτερος.

Η έκταση αυτών των εγχειριδίων ποικίλει αλλά σαφέστατα είναι μικρότερη σε σύγκριση με εκείνη των αντίστοιχων αρχαιοελληνικών. Οι περισσότερες νεοελληνικές Γραμματικές αριθμούν λιγότερες από εκατό σελίδες ίσως λόγω του ότι ο στόχος των περισσότερων δεν ήταν διδακτικός και κατά συνέπεια δεν ήταν αναγκαία η περαιτέρω ανάλυση της γραμματικής ύλης. Εξάλλου, κάποιες από αυτές, όπως για παράδειγμα η Γραμματική του Κοραή, θεωρούνται απλώς προσχέδια Γραμματικής και όχι ολοκληρωμένα εγχειρίδια. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το συντομότερο εγχειρίδιο είναι αυτό του Κανέλλου Σπανού, στο οποίο η καθαυτό γραμματική ύλη, χωρίς τον πρόλογο του εκδότη και τα εισαγωγικά με τις γλωσσικές απόψεις του συγγραφέα, εκτείνονται μόνο στις σελίδες 21-44, ενώ το εκτενέστερο

εγχειρίδιο είναι αυτό του Δάρβαρη, της τάξεως των 448 σελίδων, το οποίο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ότι προσεγγίζει περισσότερο απ' όλα τις αντίστοιχες αρχαιοελληνικές Γραμματικές.

Όσον αφορά το περιεχόμενο, πρέπει να επισημανθεί ότι τα περισσότερα αφορούν μόνο τη γραμματική και μόνο τρία από αυτά περιλαμβάνουν και σύνταξη, ενώ σε ένα εγχειρίδιο γίνονται κάποιες αναφορές στη σύνταξη χωρίς όμως να αφιερώνεται ξεχωριστό κεφάλαιο σ' αυτήν. Εξάλλου, η μικρή έκταση αυτών των εγχειριδίων καθιστά δύσκολη την ανάπτυξη όλων των κεφαλαίων. Επιπλέον, στα εγχειρίδια αυτά το μεγαλύτερο μέρος αφιερώνεται στη μορφολογία και ιδιαίτερα στην κλίση των ονομάτων και των ρημάτων, με ελάχιστες έως καθόλου αναφορές στη φωνολογία. Η Cvetkovic-Kurelec, κάνοντας λόγο για τα γλωσσικά εγχειρίδια των Ελλήνων του Διαφωτισμού και την περιγραφή της προφοράς της νέας ελληνικής σ' αυτά, αναφέρει ότι στην πλειονότητά τους ακολουθούν το δόγμα του «ορθού λόγου» και τηρούν αυστηρά την ιστορική ορθογραφία και το κληρονομημένο γραμματικό κείμενο των πιο παραδοσιακών Γραμματικών. Οι περισσότεροι συγγραφείς προσπάθησαν να προσαρμόσουν τις ακόμη μη διαμορφωμένες γλωσσικές τους θέσεις στις αρχαιοελληνικές Γραμματικές, με αποτέλεσμα σχεδόν όλοι να κάνουν διάκριση των φωνηέντων σε μακρά, βραχεία και δίχρονα, των διφθόγγων σε καταχρηστικές και γνήσιες, ενώ τα ηχηρά στιγμιαία μπ, ντ, γκ, και τα τριβόμενα τσ, τζ, περιγράφονται ως βάρβαρα ψηφία. Γενικότερα, κυριαρχεί σύγχυση ανάμεσα στη γραφή και την προφορά λόγω της ατέλειας του ελληνικού αλφαβήτου και οδηγεί σε σφαλερές αντιλήψεις. Συγχρόνως, όμως, το υπόδειγμα της καθολικής και φιλοσοφικής γραμματικής που θα μπορούσαν να ακολουθήσουν, δεν προσέφερε το ανάλογο εναλλακτικό υλικό για την περιγραφή του φωνολογικού και του φωνητικού επιπέδου. Γενικότερα, η εννοιολογική θεώρηση της γλώσσας ως οργάνου γνώσης και η αναζήτηση λογικών δομών στη γλώσσα δεν μπόρεσε να εφαρμοστεί στα ελληνικά γλωσσικά δεδομένα⁵⁴⁶.

Από τα βιβλία αυτά αντλούμε πληροφορίες για τη γλώσσα της εποχής. Όλοι οι συγγραφείς αποδέχονται τη γλωσσική ποικιλότητα σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, παρουσιάζοντας στα κλιτικά τους παραδείγματα εναλλακτικούς τύπους, χωρίς

546. V. Cvetkovic-Kurelec, «Η περιγραφή της προφοράς της νεοελληνικής στα γλωσσικά εγχειρίδια των Ελλήνων διαφωτιστών», *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 20ης ετήσιας συνάντησης του ΑΠΘ* (23-25/4 1999), Θεσσαλονίκη 2000, σ. 252.

να διευκρινίζεται πάντα αν πρόκειται για τύπους λογιότερους ή λαϊκότερους⁵⁴⁷. Επιπλέον, ορισμένες φορές συναντάμε και διαλεκτικούς τύπους. Παρατηρούμε νεοελληνικές καταλήξεις ρημάτων και ονομάτων, απουσία των ρημάτων σε –μι, περιφραστική εκφορά του Παρακειμένου, το μελλοντικό μόριο *θα*, νεοελληνική μορφολογία μετοχών και αντωνυμιών, απουσία της δοτικής ή αναφορά σ' αυτήν με παράλληλη χρήση εμπρόθετων τύπων αιτιατικής, αναφορά στην αντικατάσταση αρχαιοελληνικών άκλιτων μερών του λόγου από νεοελληνικά. Αξίζει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι όλα τα παραπάνω δεν απαντούν στο σύνολο των εγχειριδίων. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ο περιφραστικός Παρακείμενος απαντά μόνο σε τρία από αυτά. Γενικότερα, πρέπει να αναφερθεί ότι οι νεοελληνικές Γραμματικές έχουν διαφορές στη μορφή της γλώσσας που περιγράφουν, αλλά αυτό είναι αναμενόμενο, δεδομένου του γεγονότος ότι καλύπτουν ένα χρονικό διάστημα περίπου τριών αιώνων, κατά το οποίο η γλώσσα δεν παραμένει αμετάβλητη. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η πλησιέστερη στην κοινή νέα ελληνική είναι η Γραμματική του Κανέλλου Σπανού ίσως λόγω και της χρονικής εγγύτητας με αυτήν, καθώς είναι γραμμένη στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, περίπου δύομισι αιώνες μετά από την Γραμματική του Σοφιανού⁵⁴⁸, ενώ η πλησιέστερη στην αρχαία ελληνική είναι η Γραμματική του Νικολάου Δάρβαρη.

Τέλος, οι συγγραφείς των Γραμματικών της νεότερης ελληνικής δεν φαίνεται να έχουν διάθεση αντιπαράθεσης με τους χρήστες της λόγιας γλώσσας. Ορισμένες φορές μάλιστα, όπως στην περίπτωση του Μητροφάνη Κριτόπουλου, η στάση τους απέναντι στην καθημερινή προφορική γλώσσα είναι αρνητική. Όταν μάλιστα περιγράφονται εναλλακτικοί τύποι, ο λογιότερος χαρακτηρίζεται «κομψότερος» και ο δημωδέστερος «βάρβαρος»⁵⁴⁹. Γενικότερα μπορεί να ειπωθεί ότι μεταξύ των εγχειριδίων αυτών επικρατεί ανομοιομορφία σε όλα τα επίπεδα, καθώς στους συντάκτες των νεοελληνικών Γραμματικών επικρατεί ένας διχασμός ανάμεσα στον σεβασμό για την κλασική εποχή και στην αποδοχή της λαϊκής γλώσσας σύμφωνα με το πνεύμα του Διαφωτισμού. Ο διχασμός αυτός κατήυθνε άλλους περισσότερο και άλλους λιγότερο σε μεθόδους κωδικοποίησης της γλώσσας βάσει γνωστών–κληρονομημένων παραδειγμάτων.

547. Ι. Μανωλέσσου - Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού, *ό.π.*, σ. 114.

548. Ι. Μανωλέσσου - Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού, *ό.π.*, σ. 114.

549. Ι. Μανωλέσσου - Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού, *ό.π.*, σ. 119.

Κλείνοντας, θα πρέπει να επισημάνω ότι η έρευνα που αφορά τις προεπαναστατικές Γραμματικές, δεν σταματάει εδώ, καθώς υπάρχει πρόσφορο έδαφος για περαιτέρω έρευνα στο συγκεκριμένο πεδίο. Θα μπορούσε να γίνει περαιτέρω μελέτη και έρευνα, όπως σύγκριση μεταξύ εγχειριδίων γραμματικής που αποτέλεσαν διδακτικό εγχειρίδιο κατά την προεπαναστατική περίοδο με τα αντίστοιχα μετά την επανάσταση και την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους και εντοπισμός ομοιοτήτων και διαφορών. Μπορούν να μελετηθούν όλες οι επανεκδόσεις των αρχαιοελληνικών Γραμματικών, για να διαπιστωθούν ενδεχόμενες διαφοροποιήσεις τους με την πάροδο του χρόνου. Τέλος, χρήσιμη θα ήταν μια συγκριτική ανάλυση αποκλειστικά μεταξύ των νεοελληνικών Γραμματικών, για να εντοπιστούν ομοιότητες και διαφορές ή συσχέτιση των νεοελληνικών Γραμματικών με κείμενα της εποχής, λογοτεχνικά και μη, καθώς και με σχετικές γλωσσολογικές μελέτες, για να διαπιστωθεί κατά πόσο ανταποκρίνονται στη γλώσσα της εποχής τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη Ε., «Οι αντιλήψεις των ξένων για τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό», *Ο Ερανιστής*, 21 (1997), σσ. 225-247.
- Αγγέλου Αλ., «Πώς η νεοελληνική σκέψη εγνώρισε το ‘Δοκίμιο’ του John Locke», *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, 7 (1954), σσ. 128-149.
- Αγγέλου Αλ., «Οι απαρχές του ελεύθερου τεκτονισμού στον Νέο Ελληνισμό», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 9 (1961), σσ. 318-335.
- Αγγέλου Αλ., «Η εκπαίδευση», *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΑ΄, εκδ. Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, Αθήνα 1975.
- Αγγέλου Αλ., «Των Φώτων. Όψεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, αρ. 3», *Νεοελληνικά Μελετήματα*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988.
- Αθανασιάδης Σπ., *Βίος Νεοφύτου Δούκα*, εκδ. τύποις Δ.Αθ. Μαυρομάτη, εν Αθήναις 1858.
- Αθανασοπούλου Αφ., «Για τις ελληνικές πηγές του Σολωμικού Διαλόγου», *Λέξη*, τεύχ. 142 (Νοεμ.-Δεκ. 1997), σσ. 868-881. Διαθέσιμο και στο διαδίκτυο: <http://www.potheg.gr/ProjectDetails.aspx?Id=154&lan=1> τελευταία πρόσβαση Αύγουστος 2016.
- Άμαντος Κ., «Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ απορρήτων (1641-1709)», *Ελληνικά* 5, Αθήνα (1932), σσ. 335-350.
- Άμαντος Κ., *Αδαμάντιος Κοραής*, εκδ. Τυπογραφείον Εστία, Αθήνα 1933.
- Άμαντος Κ., «Νεόφυτος Βάμβας», *Ελληνικά*, 7 (1934), σσ. 51-62.
- Άμαντος Κ., *Τα γράμματα εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν 1566-1822 (σχολεία και λόγιοι)*, εκδ. τύποις Αδερφών Ι. Φερούση, Πειραιεύς 1946.
- Αναστασίου Ι., «Η μικρή νεοελληνική γραμματική του Μητροφάνη Κριτόπουλου» *Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, Δ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο-Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 11-15.
- Ανδρειωμένος Γ. (επιμ.), Αθανάσιος Χριστόπουλος, *Ποιήματα*, εκδ. Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, σειρά: Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, αρ.38, Αθήνα 2001.
- Ανδρειωμένος Γ., «Οι γραμματικές αντιλήψεις των Α. Χριστόπουλου-Γ. Βηλαρά και το λογοτεχνικό τους έργο: Πρώτη απόπειρα συγκριτικής εξέτασης», *Σύγκριση/ Comparaison*, 13 (2002), σσ. 258-272.

- Ανδρειωμένος Γ. - Καραντζής Χρ., «Οι απόψεις των προδρόμων υπέρ μιας κοινής γλώσσας με αφετηρία τη γλώσσα της λογοτεχνίας: Ρήγας Φεραίος - Ιωάννης Βηλαράς - Αθανάσιος Χριστόπουλος», *Γλωσσικό ζήτημα-Σύγχρονες Προσεγγίσεις*, (επιμ.) Γ. Μπαμπινιώτης, εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2011, σσ. 153-163.
- Αντωνίου Δ. (επιμ.), *Η εκπαίδευση κατά την ελληνική επανάσταση 1821-1827, τεκμηριωτικά κείμενα*, τόμ. Α' 1821-1825, εκδ. Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2002.
- Αποστολόπουλος Δ.Γ., «Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και το «Υπόμνημα» του Κορυδαλέα στο «Περί γενέσεως και φθοράς» του Αριστοτέλη», *Ελληνικά*, 29 Θεσσαλονίκη (1976), σσ. 311-315.
- Αποστολόπουλος Δ.Γ., «Η ελληνική επιστολογραφία του Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου του εξ απορρήτων. Η οργάνωση μιας έρευνας», *Ο Εραμιστής*, 16 Αθήνα (1980), σσ. 151-189.
- Αραβαντινός Π., *Βιογραφική Συλλογή λογίων της Τουρκοκρατίας*, (επιμ.) Κ.Θ. Δημαράς, εκδ. Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1960.
- Αραβαντινός Π., *Ιστορία της Ελληνικής Παιδείας παρ' Έλλησι*, (εισαγ.-επιμ.) Ε.Ι. Νικολαΐδου, εκδ. Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1986.
- Αργυρόπουλος Κ.Π., «Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος «ο εξ απορρήτων»», *Πανδώρα*, τόμ. Ε', Φύλλο 98, 15 Απριλίου 1854, σσ. 42-45.
- Αργυροπούλου Δ.Ρ., «Κοραής Αδαμάντιος», *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τόμ. 5, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986, σσ. 24-26.
- Ασδραχάς Σπ.Ι., «Πατριδογραφήματα», Προλεγόμενα Δ.Χ. Σκλαβενίτη, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, *Μνήμων*, 25 (2003), εκδ. Εταιρεία Μελέτης της καθ' ημάς Ανατολής, Αθήνα 2003, σσ. 247-255. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://helios-eie.ekt.gr/EIE/bitstream/10442/8577/1/INR_Sklavenitis_b35.pdf τελευταία πρόσβαση Μάρτιος 2016.
- Auroux S., *La Revolution technologique de la grammatisation*, Mardaga, Liège 1994

Βακαλόπουλος Α., *Νέα ελληνική ιστορία (1204-1975)*, Θεσσαλονίκη 1979.

- Βαρμάζης Ν.Δ., *Η αρχαία ελληνική γλώσσα και γραμματεία ως πρόβλημα της νεοελληνικής εκπαίδευσης*, εκδ. αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992.
- Βελλιανίτης Θ., «Τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία», *Μηνιαίος Εικονογραφημένος Εθνικός Κήρυξ*, (επιμ.) Π.Π. Τατάνης, Enosis Publishing Company, Νέα Υόρκη 1925. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://pc-3.lib.uoi.gr:8080/jspui/bitstream/123456789/HASHa8a7796d6190b53f1dfeba/1/doc.pdf> τελευταία πρόσβαση Ιούλιος 2016.
- Βιάζης Σ., «Αντώνιος Κατήφορος», *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, τεύχ.14 (1890), σσ. 108-111, 114-117.
- Βιζουκίδης Π., Αναγνωστόπουλος Γ., Κοντοπάνος Α., *Ηπειρωτικά Χρονικά*, Έτος 5ον, τεύχ. α' και β', Εν Ιωαννίνους 1930.
- Βουλοδήμος Χ., *Πρώτη πεντηκοταετηρίς της εν Οδησσώ Ελληνεμπορικής Σχολής (1817-1867)*, Οδησός 1871.
- Βουτιερίδης Η., *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας (1000-1930)*, με συμπλήρωμα του Δημήτρη Γιάκου, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα ³1976.
- Βρεττός Α., *Νεοελληνική Φιλολογία ήτοι κατάλογος των από πτώσεως της Βυζαντινής αυτοκρατορίας μέχρι εγκαθιδρύσεως της εν Ελλάδι βασιλείας. Τυποθέντων βιβλίων παρ' Ελλήνων εις την ομιλουμένην ή εις την αρχαίαν Ελληνικήν γλώσσαν*, τόμ. Α', Αθήναι 1854.
- Beaton R., *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1996.
- Γαζής Γ., *Λεξικόν της Επαναστάσεως και άλλα έργα. Αυτοβιογραφικά και πατριδογραφικά. Λόγοι διάφοροι. Βιογραφία Μπότσαρη και Καραϊσκάκη. Τρόπαιον Δελβινακίου. Έγγραφα και επιστολαί. Ιστορικά σημειώσεις εις τό Λεξικόν Ν. Πατσέλη*, (επιμ. Λ. Βρανούση), εκδ. Ε.Η.Μ., Ιωάννινα 1971.
- Γεδεών Μ.Ι., *Η πνευματική κίνησις του Γένους κατά το ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, (εκδοτική επιμ.) Άλκης Άγγέλου-Φίλιππος Ηλιού, Αθήνα 1976.
- Γιαννικόπουλος Α.Β., *Ιστορία της εκπαίδευσης από την ελληνιστική στη σύγχρονη εποχή*, Γιάννενα 1989.
- Γιομπλάκης Αθ., «Δημήτριος Νικ. Δάρβαρης (1757-1823). Ό εκ Κλεισούρας τής Μακεδονίας διδάσκαλος του Γένους», *Γρηγόριος ο Παλαμάς*, 54 (1971), σσ. 313-323, 403-409 .

- Γκίνης Δ.-Μέξας Β., *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863: αναγραφή των κατά τη χρονικήν ταύτην περίοδον όπου δήποτε ελληνιστί εκδοθέντων βιβλίων και εντύπων εν γένει: μετά πίνακος των εφημερίδων και περιοδικών της περιόδου ταύτης*, εκδ. Γραφείου Δημοσιευμάτων Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1939.
- Γληνός Δ., *Έθνος και Γλώσσα*, εκδ. Αθηνά, Αθήνα 1971.
- Γούδας Αν.Ν., *Βίοι Παράλληλοι. Τῶν ἐπὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεψάντων ἀνδρῶν, τόμ. Α΄, (Ἀνατύπωσις-Κληῆρος)*, εκδ. τύποις Χ.Ν. Φιλαδελφέως, Ἀθηῖναι 1870-1872.
- Γραμματάς Α.Θ., *Γλώσσα και ιδεολογία στο νεοελληνικό διαφωτισμό*, εκδ. Κουλτούρα, Αθήνα 1991.
- Γριτσόπουλος Τ., *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, τόμ. 1, Αθήνα 1971.
- Γρόλλιος Κ., «Λατινομαθείς Επτανήσιοι λόγιοι από τον ΙΖ΄ έως τον ΙΘ΄ αιώνα», *Κερκυραϊκά χρονικά*, 15 (1970), σσ. 21-42.
- Caragounis Ch.C., *The development of Greek and the New Testament: morphology, syntax, phonology, and textual transmission*, εκδ. Mohr Siebeck, Tübingen, 2004.
- Cvetkovic-Kurelec V., «Η περιγραφή της προφοράς της νεοελληνικής στα γλωσσικά εγχειρίδια των Ελλήνων διαφωτιστών», *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 20^{ης} ετήσιας συνάντησης του ΑΠΘ (23-25/4 1999)*, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 245-55.
- Δαμαλάς Ν.Μ. (επιμ.), *Επιστολαί Αδαμάντιου Κοραή*, τόμ. 2, εκδ. τύποις των αδερφών Περρή, εν Αθήναις 1885.
- Δαμαλάς Ν.Μ. (επιμ.), *Αδαμάντιου Κοραή των μετά θάνατον ευρεθέντων τόμος έκτος περιέχων Απολλώνιου του Δύσκολου τα περί Συντάξεως βιβλία Δ΄. Μετά των εις ταύτα εξηγήσεων του Κοραή και την Γραμματικήν αυτού της κοινής ελληνική (γραικικής) γλώσσης μετά και τινών γραμματικών παρατηρήσεων αυτού*, εκδ. εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, εν Αθήναις 1888.
- Δαμασκηνός Δ., *Το γλωσσικό ζήτημα κατά την περίοδο της πνευματικής αναγέννησης του νέου Ελληνισμού (1771-1821)*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008.

- Δασκαλάκης Απ.Β., *Οι Έλληνες λόγιοι επί τουρκοκρατίας και η συμβολή των εις την απελευθέρωσιν. Μέρος Β΄. Από τον Αδαμάντιο Κοραή μέχρι του 1821 (οι διδάσκαλοι του γένους)*, Αθήναι 1958.
- Δελβερούδη Ρ., «Η γλωσσική ποικιλότητα και η διαμόρφωση της νεοελληνικής εθνικής γλώσσας», *Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της*, (επιμ.) Α.-Φ. Χριστίδης et al., εκδ. ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Αθήνα 2000, σσ. 23-28. Διαθέσιμο και στο διαδίκτυο στην Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα: http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/studies/dialects/thema_a_2_4/index.html τελευταία πρόσβαση Αύγουστος 2016.
- Δημάγγελος Ν., «Νικόλαος Σοφιανός ή πρώτη γραμματική τῆς δημοτικῆς (κοινωνιολογική έρευνα)», *Τομές*, 1, εκδ. Μπάυρον, Αθήνα 1976, σσ. 35-43.
- Δημαράς Κ.Θ., *Δυο φίλοι Κοραΐς και Βάμβας*, [Διδακτορική διατριβή], Θεσσαλονίκη 1953.
- Δημαράς Κ.Θ., *Ο Κοραΐς και η εποχή του*, εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1953.
- Δημαράς Κ.Θ., «Ένας διώκτης του Νεόφυτου Δούκα-Σαμουήλ ο Άνδριος-», *Αφιέρωμα εις την Ήπειρον εις μνήμην Χρίστου Σούλη*, Αθήνα 1956.
- Δημαράς Κ.Θ., «Σχόλια στη Γραμματική τῆς φυσικῆς γλώσσας του Δ. Καταρτζή», *Ν. Εστία*, 61 (1957), σσ. 622-690.
- Δημαράς, Κ.Θ., *Δημήτριος Καταρτζής (Σχεδιάσμα Βιογραφίας)*, Αθήνα 1965.
- Δημαράς Κ.Θ. (επιμ.), *Αδαμάντιος Κοραΐς, Αλληλογραφία*, τόμ. 2^{ος} 1799-1809, Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1966.
- Δημαράς, Κ.Θ., *Δημήτριος Καταρτζής Τα ευρισκόμενα*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1970.
- Δημαράς Κ.Θ. (επιμ.), *Καταρτζής Δ.- Δοκίμια*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1974.
- Δημαράς Κ.Θ., «Ο Κοραΐς και η γλώσσα. Η θεωρία», *Διήμερο Κοραή Προσεγγίσεις στη γλωσσική θεωρία, τη σκέψη και το έργο του Κοραή*, εκδ. Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1984, σσ. 9-28.
- Δημαράς Κ.Θ., *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα ⁸1989.
- Δημαράς Κ.Θ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Νεοελληνικά Μελετήματα, εκδ. Ερμής, Αθήνα ⁵1989.

- Δημαράς Κ.Θ., « Ο Μητροφάνης Κριτόπουλος», *Σύμμικτα Α' Από την παιδεία στην λογοτεχνία*, (επιμ.) Αλέξης Πολίτης, εκδ. Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 2000, σσ. 38-40.
- Δημαράς Κ.Θ., *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, Απ' τις πρώτες ρίζες ως την εποχής μας*, εκδ. Γνώση, Αθήνα ⁹ 2000.
- Δημητρακόπουλος Α., *Ορθόδοξος Ελλάς: ήτοι περί των Ελλήνων των γραψάντων κατά Λατίνων και περί των συγγραμμάτων αυτών*, εκδ. Τύποις Μέτζγερ και Βίττιγ, Λειψία 1872.
- Διαμαντούρου Ι., «Εξάπλωση της Επαναστάσεως κατά τον Απρίλιο και τον Μάιο. Επέκταση και ένταση των πολεμικών συγκρούσεων-Ναυτικός αγώνας», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. 12, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975.
- Δούκας Ν., *Απάντησις. Πρός Αλέξανδρον Βασιλείου*, εκδ. εκ τῆς Τυπογραφίας Γεωργίου Βενδώτη, ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας 1809.
- Δούκας Ν., *Ἡ κατ' ἐπιτομήν Γραμματικὴ Τερψιθέα ὑπὸ Νεοφύτου Δούκα*, ἔκδοσις τρίτη ἐπιδιωρθωμένη, ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, ἐκ τῆς τυπογραφίας τοῦ Σχράεμβλ, Βιέννη 1812.
- Δούκας Ν., *Πανηγυριστής, ἥτοι λόγοι παντοίας ὕλης*, ἐν Αἰγίνῃ 1835.
- Δρουκόπουλος Α., «Οι αδίδαχτοι Νεοέλληνες και ο λογιωτατισμός», *Υδρία*, τόμ. 2, αρ. 10-11-12 (1974), σσ. 58-61..
- Δρούλια Λ., «Το βλέμμα του «άλλου». Το Άμστερνταμ στον 18ο αιώνα όπως το είδαν δύο Έλληνες της εποχής», *Ο Ερανιστής*, 24 (2003), σσ. 95-103.
- Δυοβουνιώτης Κ.Ι. *Μητροφάνης Κριτόπουλος, Ανατύπωσις ἐκ τοῦ Τεροῦ Συνδέσμου*, εκδ. Τυπογραφείον Σ.Κ. Βλαστού, Αθήνα 1915.
- Δυοβουνιώτης Κ.Ι., «Μητροφάνους Κριτοπούλου, Ἀνέκδοτος γραμματικὴ τῆς ἀπλῆς Ἑλληνικῆς», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀθήνησι Πανεπιστημίου*, Αθήνα 1924, σσ. 97-123.
- Davey C. «Metrophanes Kritopoulos, pioneer for unity», *Θεολογία*, 38, τεύχ. 3, Αθήνα 1967, σσ. 459-486.
- Ε**κπαιδευτικὴ Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, *Παγκόσμιο Βιογραφικὸ Λεξικόν*, τόμ. 4, εκδ. Εκδοτικὴ Αθηνών, Αθήνα 1985.

- Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 9Α, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1988.
- Ερμής ὁ Λόγιος ἡ φιλολογικαὶ ἀγγελίαι, τομ. 1-11, Βιέννη 1811-1821, Ανατύπωση από ΕΛΙΑ, Αθήνα 1988.
- Ευαγγελίδης Τρ., *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τόμ. Α΄, Αθήνα 1936.
- Ευαγγελόπουλος Σπ., *Ελληνική Εκπαίδευση*, τόμ. Α΄, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- Ευαγγέλου Ν., «Σύντομη παρουσίαση των «Απάντων» του Στέφανου Κομμητά» *Πρακτικά Α΄ Πανελλήνιου Συνεδρίου (Αλμυρός – Βόλος, 18-19 Οκτωβρίου 2013) και Ευρωπαϊκού Συνεδρίου (Βουδαπέστη 14 Απριλίου 2014)*, «*Η ζωή και το έργο του λογίου και παιδαγωγού Στέφανου Κομμητά*, (επιμ.) Α. Σμυρναίος-Απ. Δαρόπουλος», εκδ. Εξωραϊστικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κωφών Αλμυρού «Στέφανος Κομμητάς», Αθήνα 2014, σσ. 67-77.
- Ευστρατιάδης Σωφρ., *Ὁ ἐν Βιέννῃ Ναός τοῦ Ἀγίου Γεωργίου καί ἡ Κοινότης τῶν Ὁθωμανῶν ὑπηκόων*, ανατύπ. Α' εκδόσεως, (επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο) Χαράλαμπος Γ. Χοτζάκογλου, εκδ. Χ.Κ. Σπανός, Αθήνα 1997.
- Eichler W., *Sprachdidaktik Deutsch. Ein kommunikationswissenschaftliches und linuistisches Konzept*, W. Fink Verlag, Munchen ²1979.
- Fromkin V., Rodman R. & Hyams N., *Εισαγωγή στη μελέτη της γλώσσας*, (μτφρ.) Ε. Βάζου, Γ.Ι. Ξυδόπουλος, Φ. Παπαδοπούλου, Α. Τσαγγαλίδης, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2010.
- Ζαβίρας Γ.**, *Νέα Ελλάς ἡ Ελληνικόν θέατρον*, Ανατύπωσις Α' Εκδόσεως, (επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο) Τάσου Αθ. Γριτσόπουλου, εκδ. Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Αθήναι 1972.
- Ζαμπακίδης Α., *Ο Νεόφυτος Δούκας (1760-1845) και το εκπαιδευτικό του έργο, συμβολή στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαιδεύσεως*, [Διδακτορική διατριβή], Θεολογική Σχολή Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας, Θεσσαλονίκη 2003.

Ζαχαρόπουλος Ν.Γ., «Έλληνες λόγιοι τῆς Τουρκοκρατίας: Σέργιος Μακραιός, ὁ διδάσκαλος τῶν ἐπιστημῶν ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Ακαδημίᾳ», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, 53 Αθήνα (1970), σσ. 44-69.

Ζαχαρόπουλος Ν., *Η Παιδεία στην Τουρκοκρατία*, εκδ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 2000.

Ζέλλιου-Μαστροκώστα Ε., *Η παιδεία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, εκδ. Μαϊάνδρος, Θεσσαλονίκη 1998.

Ζερλέντης Π., «Παναγιώτης Νικούσιος και Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ἄρχοντες των Μυκονίων», *Νησιωτική Επετηρίς*, τόμ. 1, Μύκονος 1918.

Ζώρας Γ., «Ο Κομμητᾶς και το Γυμνάσιον του Βουκουρεστίου», *Παρνασσός*, τόμ. Θ', αρ. 3, εκδ. Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός, Αθήνα 1967, σσ. 393-408.

Ζώρας Γ., «Ο Στέφανος Κομμητᾶς και το γλωσσικόν ζήτημα», *Παρνασσός*, τόμ. 10, εκδ. Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός, Αθήνα 1968, σσ. 90-101.

Ζώρας Γ., «Στέφανου Κομμητᾶ, Επιστολαί περί γλώσσης και παιδείας», *Παρνασσός*, τόμ. 13, εκδ. Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός, Αθήνα 1971, σσ. 635-650.

Ζώρας Γ., «Στέφανου Κομμητᾶ ανέκδοτοι επιστολαί», *Παρνασσός*, τόμ. 17, εκδ. Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός, Αθήνα 1975, σσ. 277-297.

Ηλιάδου Σ.-Τάχου Αν., «Οι δομές της παιδείας στα «κρυφά σχολεία» (1453-1912).

Από το μύθο στην επιστημονική προσέγγιση της Ελληνικής παιδείας την περίοδο της Οθωμανοκρατίας», *Πρακτικά ΚΘ' Πανελλήνιου Ιστορικού Συνεδρίου 16-18 Μαΐου 2008 & ΚΗ' Πανελλήνιου Ιστορικού Συνεδρίου 25-27 Μαΐου 2007*, εκδ. Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 85-135.

Ηλιού Φ., *Ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα: βιβλία φυλλάδια*, εκδ. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1997.

Ηλιού Φ., *Προσθήκες στην ελληνική βιβλιογραφία*, εκδ. Διογένης, Αθήνα 1973.

Ηλιού. Φ., *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα. Βιβλία-Φυλλάδια*, τόμ. 1, εκδ. Βιβλιολογικού Εργαστηρίου, Αθήνα 1997.

Ηλιούδης Γ.Ν., «Η Γραμματική του Κωνσταντίνου Λασκάρεως πρότυπο της Γραμματικής του Νικολάου Σοφιανού», *Ελληνικά*, 40 (1989), σσ. 413-417.

Henderson G., *The Revival of Greek Thought*, Albany publication, New York 1970.

Horrocks G. *Greek: A history of the language and its speakers*, εκδ. Longman Linguistics Library, Λονδίνο 1997.

Hunger H., *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τομ. Β', (μτφρ.) Γεώργιος Μακρής, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1992.

Husserl Edm., *Logical Investigations*, τόμ. 2^{ος}, Routledge, London & New York 2002.

Θαβώρης Α., «Οι απαρχές του γλωσσικού ζητήματος: Αττικισμός-Γλωσσική διμορφία», *Γλωσσικό ζήτημα-Σύγχρονες Προσεγγίσεις*, (επιμ.) Γ. Μπαμπινιώτης, εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2011, σσ. 47-55.

Θερειανός Δ., *Αδαμάντιος Κοραής*, τόμ. Α', εκδ. τύποις του Αυστροουγγρικού Λόϋδ, εν Τεργέστη 1889.

Θερειανός Δ., *Αδαμάντιος Κοραής*, τόμ. Β', τύποις του Αυστροουγγρικού Λόϋδ, εν Τεργέστη 1890.

Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, τόμ. 11, εκδ. Αθ. Μαρτίνο, Αθήνα 1966.

Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, τόμ. 5, εκδ. Αθ. Μαρτίνο, Αθήνα 1964.

Καββάδας Στεφ., *‘Η έν Χίω Βιβλιοθήκη τοῦ Κοραῆ. Ιστορία, Κατάλογος χειρογράφων*, Αθήνα 1933.

Καλιτζοπούλου-Παπαγεωργίου Ε., «Αιολοδωρική θεωρία», *Γλωσσικό ζήτημα-Σύγχρονες Προσεγγίσεις*, (επιστ. επιμ.) Γ. Μπαμπινιώτης, εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2011, σσ. 185-195.

Καμπάνης Αρ., *Ιστορία της νέας ελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1948.

Καραβίας-Γρίβας Ν., *Λεξικόν των ένδοξων ανδρών της ιστορίας των επιστημών, των αρμάτων, της πολιτικής, και των ωραίων τεχνών υπό Νικολάου Καραβία Γρίβα Ιθακήσιου*, τομ. Β' έκ της τυπογραφίας Η Αθήνα, εν Κωνσταντινουπόλει 1842.

Καραθανάσης Αθ.Ε., *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, εκδ. αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1975.

Καραθανάσης Αθ.Ε., «Μια Ελληνική μαρτυρία από τη Βιέννη για τις πρώτες συλλήψεις των συνεργατών του Ρήγα Βελεστινλή», *Μακεδονικά*, τόμος 18ος, Εταιρεία μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1978, σσ. 92-102.

- Καραθανάσης Αθ.Ε. (επιμ.), *Άπαντα Αγίου Αθανασίου του Πάριου*, τόμ. Α΄ *Η Γραμματική*, εκδ. Ιερά Μητρόπολις Παροναξίας Ιερών Προσκύνημα Παναγίας Εκατονταπυλιανής Πάρου, Πάρος 2006, σσ. νδ΄-νε΄.
- Καραντζόλα Ε., «Γραμματική της κοινής των Ελλήνων Γλώσσας: η διαχείριση της γραμματικής παράδοσης», *Σύγχρονα Θέματα*, 66, Απρίλιος-Ιούνιος 1997, σσ. 58-63.
- Καραντζόλα Ε., «Γραμματική, Γλωσσικό μάθημα και προγράμματα σπουδών στην Ελλάδα», διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://www.komvos.edu.gr/periodiko/periodiko2nd/articles/print/karatzola/> τελευταία πρόσβαση Μάιος 2016.
- Καραντζόλα Ε., «Η πρώτη γραμματική της κοινής», στο *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, (επιμ.) Μ.Ζ. Κοπιδάκης, εκδ. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1999, σσ. 214-215.
- Καράς Γ. «Δημήτριος Ν. Δάρβαρης (1757-1823)», *Ο Φυσικός Κόσμος*, τεύχ. 79, 1981, σσ. 18-19.
- Καραφύλλης Γρ., «Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Δ.Ν. Δάρβαρη. Σύθεση του ορθολογισμού με το συναισθηματικό θρησκευτικό λόγο», *Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 5 (1992), σσ. 281-292
- Καραφύλλης Γρ., «Οι φιλοσοφικές περί παιδείας αντιλήψεις του ιεροδιάκονου και καθηγητή Νεόφυτου Βάμβα», *Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 5 (1992), σσ. 297-306.
- Καραφύλλης Γρ., «Στέφανος Κομμητάς και Θεόκλητος Φαρμακίδης. Γλωσσική και φιλοσοφική οπτική στον ύστερο νεοελληνικό Διαφωτισμό», *Επιστημονική Επετηρίς του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 8 (1995), σσ. 67-82.
- Καρμίρης Ιω., *Ο Π. Ρουσάνος και τα ανέκδοτα δογματικά και άλλα έργα αυτού*, Αθήνα 1935.
- Κατραμής Ν., *Φιλολογικά Ανάλεκτα Ζακύνθου*, εκδ. Ιερά Μητρόπολις Ζακύνθου και Στροφάδων, Ζάκυνθος 1997.

- Κατσάνης Ν.Α. - Ντίνας Κ.Δ., «Οι Βλάχοι της Ελλάδας», διαθέσιμο στο διαδίκτυο, στην ιστοσελίδα: <https://www.vlahoi.net/vlahoi-kai-ellinismos/the-vlachs-of-greece> τελευταία πρόσβαση Δεκέμβριος 2017
- Κατσιαρδή-Hering Ολ., «Χριστόφορος Φιλητάς-Σκέψεις για τη διδασκαλία της γλώσσας», σσ. 9-42, διαθέσιμο στο διαδίκτυο στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/mnimon/article/viewFile/8072/7968.pdf>, τελευταία πρόσβαση Μάρτιος 2018.
- Κατσούδα Γ., «Η σχέση της Γραμματικής του Νικολάου Σοφιανού με τις Γραμματικές του Κωνσταντίνου Λασκάρεως και του Διονύσιου Θράκα», *Ελληνικά*, 52 (2002), σσ. 129-137.
- Κατσούδα Γ., «Το ρηματικό σύστημα όπως παρουσιάζεται στις γραμματικές του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα», *Μέντορας*, 7 (2003), σσ. 19-33.
- Κεφαλληναίου Ευ., *Νεοελληνικά Αλφαβητάρια 1771-1981*, εκδ. Παρασκήνιο, Αθήνα 1995.
- Κισσάβου Μ.Ι., «Νεόφυτος Βάμβας», *ΕΕΦΣΠΑ*, 20 (1969-70), σσ. 55-61.
- Κιτρομηλίδης Π., «Επτανησιακός Διαφωτισμός: Τα όρια της ιδιομορφίας», *Πρακτικά Ζ' Πανιόνιου συνεδρίου-Ζητήματα πολιτισμικής ιστορίας*, Λευκάδα, 26-30 Μαΐου 2002, τόμ. Α', εκδ. Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 2004, σσ. 241-257.
- Κόκκας Π.Γ., «Η οικογένεια Γκαρπολά και η πρώτη ελληνική εφημερίδα της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά*, 21 (1981), σσ. 222-251.
- Κονδύλης Π., *Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός: οι φιλοσοφικές ιδέες*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1988.
- Κοντογιάννης Π.Μ., «Ειδήσεις περί του ηπειρωτικού οίκου Καραγιάννη», *Τεσσαρακονταετηρίς της καθηγεσίας Κ.Σ. Κοντού. Φιλολογικά Διατριβαί υπό των μαθητών και θαυμαστών αυτού προσφερόμεναι*, εκδ. Τύποις Δ. Σακελλάριου, Εν Αθήναις 1909, σσ. 188-198.
- Κοπιδάκης Μ.Ζ. (επιμ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, εκδ. Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης-Ελληνικό Λογοτεχνικό Αρχείο, Αθήνα 42015.
- Κοραΐς Α., *Αδαμάντιου Κοραή βίος συγγραφείς παρά του ιδίου*, εκδ. Τυπογραφείο Νικ. Πάσσαρη, Αθήνα 1870.
- Κοραΐς Α., *Αλληλογραφία*, εκδ. Ο.Μ.Ε.Δ., Αθήνα 1984.

- Κοραΐς Α., «Ἡ γλῶσσα εἶν' αὐτό τὸ ἔθνος», *Ἄτακτα*, τόμ. 4^{ος}, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1995.
- Κορδάτος Γ., *Δημοτικισμός και Λογιωτατισμός*, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα ⁴1974.
- Κορδάτος Γ., *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Από το 1453 ως το 1961*, τόμ. 1^{ος}, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1983.
- Κορδάτος Γ., *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα ⁵1973.
- Κούκκου Ελ., «Ένας φίλος τῆς παιδείας καί τῆς νεότητος. Νεόφυτος Δούκας», *Ἀκτίνες* 150, Αθήνα 1954, σσ. 271-278.
- Κούμας Κ.Μ., *Γραμματική διὰ Σχολεῖα ὑπὸ Κ.Μ. Κούμα*, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Μνημοσύνης, ἐν Ἀθήναις ⁴1845.
- Κούμας Κ.Μ., *Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἕως τῶν ἡμερῶν μας, ἐκ παλαιῶν ἀπανθισθεῖσαι, καί τὰ νεώτερα ἐξ ἀρίστων Γερμανῶν ἱστοριογράφων ἐλευθέρως μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Κ. Μ. Κούμα*, τόμ. ΙΒ, ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἀντ. Αὐκούλου (Anton v. Haykul), ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας 1830-1832.
- Κουρμαντζή-Παναγιωτάκου Ελ., «Ἡ Ἐκπαίδευση στα Γιάννενα και οι ιδεολογίες της: Οι "Νεωτεριστικές" Σχολές και οι Σχολές Μπαλάνων και Ψαλῖδα (1645-1820)», *Ἀνάτυπο Ἀπὸ τῆ «Ἀωδώνη: Φιλολογία»*, τόμ. Κ', εκδ. Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Ι., Ἰωάννινα 1991.
- Κουρνούτος Γ. (επιμ.), *Λόγιοι τῆς Τουρκοκρατίας*, τόμ. Α', Εκδ. Ἰωάννου Ν. Ζαχαροπούλου, Αθήνα 1956.
- Κουρνούτος Γ. «Ἀδαμάντιος Κοραΐς 1748-1833», *Νέα Ἑστία* 1355, Αθήνα 1983, σσ. 3-15.
- Κρασίτης Β., *Λόγιοι τῆς Ἠπείρου (1430-1912)*, τόμ. Α', Αθήνα 1979.
- Κρητικός Παν.Π., «Συμβολή του τεκτονισμού των Ἰονίων Νήσων εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἔθνους», *Πρακτικά Γ' Πανιονίου Συνεδρίου*, τ. 1 (1967), σ. 181 και σημ. 1.
- Κρουμπάχερ Κ., *Το πρόβλημα τῆς Νεοτέρας Γραφομένης Ἑλληνικῆς*, (μτφρ.) Γ.Ν. Χατζηδάκις, εκδ. βιβλιοθήκη Μαρασλή, Αθήνα 1905.

- Κρύσταλ Ντ., *Λεξικό Γλωσσολογίας και Φωνητικής*, (μτφρ.) Γ. Ξυδόπουλος, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2003.
- Κυριακωνάνης Αν. (επιμ.), *Η ελληνική λογιосύνη της Κωνσταντινούπολης, Από τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο εξ Απορρήτων (1636-1709) στον Μανουήλ Γεδεών (1851-1943) Προσωπογραφική θεώρηση*. Λημματολόγιο, εκδ. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 2015.
- Kapsalis G.D., *Die Typik der Situationen in den Charakteren Theophrasts und ihre Rezeption in der neugriechischen Literatur*, Studienverlag N. Brockmeyer, Bochum 1982.
- Λαδάς Γ.-Χατζηδήμος Α., *Ελληνική βιβλιογραφία (1466-1800), τόμ. Δεύτερος, (Παράρτημα), Προσθήκαι-Συμπληρώσεις-Διορθώσεις Υπό Θωμά Ι. Παπαδόπουλου*, εκδ. Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1986.
- Λαδάς Γ.-Χατζηδήμος Α., *Ελληνική βιβλιογραφία, συμβολή στο δέκατο όγδοο αιώνα II*, Αθήνα 1976.
- Λαδάς Γ.-Χατζηδήμος Α., *Βιβλιογραφία των ετών 1791-1795*, Αθήνα 1970.
- Λαδάς Γ.-Χατζηδήμος Α., *Βιβλιογραφία των ετών 1796-1799*, Αθήνα 1973.
- Λαδάς Γ.-Χατζηδήμος Α., *Προσθήκες, διορθώσεις και συμπληρώσεις την Ελληνική βιβλιογραφία του Emile Legrand για τους αιώνες XV, XVI και XVII*, Αθήνα 1976.
- Λαθούρης Γ.(επιμ.), «Αμμώνιος ο Αλεξανδρινός», *Λεξικόν ομοίων και διαφόρων λέξεων*, εκδ. Ηλιοδρόμιον, Αθήνα 2012.
- Λάιος Γ., *Ο ελληνικός Τύπος της Βιέννης: από του 1784 μέχρι του 1821*, Αθήνα 1961.
- Λάμπρος Σπ., «Περί της παιδείας εν Ιωαννίνους επί Τουρκοκρατίας», *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. II', τεύχ. Γ', εκδ. εκ του τυπογραφείου Π.Α. Πετράκου, Αθήνησι 1916, σσ. 273-317.
- Λάμπρος Σπ., «Η Ελληνική ως επίσημος γλώσσα των Σουλτάνων», *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. 5, εκδ. εκ του τυπογραφείου Β.Δ. Σακελλαρίου, Αθήνησι 1908, σσ. 40-78
- Λάμπρος Σπ. «Γραμματική τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης. Παχωμίου Ρουσάνου Κατὰ Χυδαῖζόντων καὶ αἰρετικῶν καὶ ἄλλα τοῦ αὐτοῦ», *Νέος Ελληνομνήμων*, 6 Αθήνα 1909, σσ. 121-124.

- Λαφαζάνης Μ., *Ιωάννης Πέζαρος. Η ζωή, το έργο, η αλληλογραφία του*, [Διδακτορική διατριβή], Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2001.
- Λέφας Χρ., *Ιστορία της εκπαίδευσης*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήναι, 1942.
- Λιαπής Β.Αν, *Γλώσσα η Ελληνική. Από τη γλωσσική θεωρία στη διδακτική πράξη*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994.
- Λουκάτος Σπ., «Ο πολιτικός βίος των Έλλήνων της Βιέννης κατά την Τουρκοκρατίαν και τα αυτοκρατορικά προς αυτούς προνόμια», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας*, 15-16 (1961-1962), σσ. 287-350.
- Lallot J., *La Grammaire de Denys le Thrace*, CNRS, Paris 1989.
- Legrand É., *Nicolas Sophianos-Grammaire de la langue grecque vulgaire*. [Collection de Monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique, 2, NS], Αθήνα 1874, σσ. 175-98.
- Legrand É., *Bibliographie hellénique des XVe et XVIe siècles: ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec (ou) par des Grecs aux XVe et XVIe siècles, Accompagnée de notices biographiques, tables chronologiques, notes, documents et index*, G.-P. Maisonneuve & Larose, Paris 1962.
- Lemerle P., *Ο πρώτος Βυζαντινός Ουμανισμός*, (μτφρ.) Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1981.
- Lettres de Constantin Stamatis*, εκδ. Em. Legrand, Παρίσι 1872.
- Lyons J., *Εισαγωγή στη Θεωρητική Γλωσσολογία*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2002.

- Μ**ακρυμύχαλος Στ., *Ο πρώτος Έλλην απολογητής του ελεύθερου τεκτονισμού, Ο «πρωτοπαπάς» Ζακύνθου Αντώνιος ο Κατήφορος (1685-1713)*, Αθήνα 1955.
- Μαλαφάντης Κ.Δ., «Το γλωσσικό ζήτημα κατά το νεοελληνικό Διαφωτισμό», στο Ν. Ζούκης & Θ. Μητάκος (επιμ.), *Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος*, Αθήνα 7-9 Νοεμβρίου 2002. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.pee.gr/wp-content/uploads/praktika_synedrion_files/e_athena/sin_ath.htm Τελευταία πρόσβαση Αύγουστος 2012.
- Μαλαφάντης Κ.Δ., «Ο Δημήτριος Ν. Δάρβαρης, η Παιδαγωγική και ο «Ηδυσμένος Λόγος», *Ανάτυπον εκ του ΜΔ' τόμου του περιοδικού Παρνασσός*, Αθήνα 2002, σσ. 95-114.

- Μαλαφάντης Κ.Δ., «Ο Αδαμάντιος Κοραΐς ως παιδαγωγός», *Μνημοσύνη, Ετήσιον Περιοδικόν της Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών επί του Νεώτερου Ελληνισμού*, τόμ. 19^{ος}, Πρακτικά συνεδρίου «Λόγιοι της τουρκοκρατίας», Αθήνα 2013, σσ.125-155.
- Μαλτέζου Χ.Α. (επιμ.), *Ηπειρώτες στη Βενετία (16ος-19ος αι.) Έκθεση αρχειακών τεκμηρίων*, εκδ. Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, Βενετία 2007.
- Μάμουκας Α., *Αδαμάντιος Κοραΐς. Βίος και έργα*, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1989.
- Μανωλέσσου Ι. - Θεοφανοπούλου-Κοντού Δ., «Γραμματικές της Νεότερης Ελληνικής: από το Νικόλαο Σοφιανό (περ. 1550) έως το Δημήτρη Βενιέρη (1799)», *Γλωσσικό ζήτημα-Σύγχρονες Προσεγγίσεις*, (επιμ.) Γ. Μπαμπινιώτης, εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2011, σσ. 105-121.
- Μανωλέσσου Ι. «Μεσαιωνική Γραμματική και Μεσαιωνικές Γραμματικές» στο Γ. Μαυρομάτης-Νίκος Αγιώτης (επιμ.), *Πρώιμη Νεοελληνική Δημώδης Γραμματεία: Γλώσσα, Παράδοση και Ποιητική, Πρακτικά του 6^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi VI*, εκδ. Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 2012, σσ. 293-311.
- Ματθαίου Σ., «Ο Στέφανος Α. Κουμανούδης, οι «διδάσκαλοι του έθνους» και ο επικήδειος στον Νεόφυτο Βάμβα», *Ο Ερανιστής*, τόμ. 26 (2008), σσ. 255-280.
- Μέγας Α., *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος, Μέρος Β', Αιώνες γλωσσικών αναζητήσεων (1750-1926)*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1927.
- Μέγας Α., *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος, Μέρος Α' Αιώνες γλωσσικών αλλοιώσεων (350 π.Χ.-1750 μ.Χ.)*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1997.
- Μελετιάδης Ν.Χ., *Αναγεννησιακές τάσεις στη Νεοελληνική Λογιοσύνη, Νικόλαος Σοφιανός*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2006.
- Μερακλής Μ., «Κατήφορος Αντώνιος», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2007.
- Μέξας Β., *Οί Φιλικοί. Κατάλογος τῶν μελῶν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας ἐκ τοῦ Ἀρχείου Σέκερη*, Ἀθῆναι 1937.
- Μεσεβρινός, *Η προδομένη γλώσσα*, εκδ. Τα τετράδια του Ρήγα (Lund), αρ. 11, Λευκωσία 1973.

- Μεταλληνός Γ., «Δύο ανέκδοτοι λόγοι του Ν. Βάμβα», *Εκκλησιαστικός Φάρος*, τόμ.62-64, (1980-1981), σσ. 311-370.
- Μεταλληνός Γ., «Τουρκοκρατία – «Το γένος των ορθοδόξων» στην οθωμανική αυτοκρατορία», στο Μπέγζος Μ., κ.ά., *Η Ορθοδοξία ως κληρονομιά: τόμ. Β΄ Η Ορθόδοξη Εκκλησία σε Ανατολή και Δύση*, εκδ. ΕΑΠ, Πάτρα 2001.
- Μήτσης Ν., *Διδακτική του Γλωσσικού Μαθήματος: Από τη γλωσσική θεωρία στη Διδακτική Πράξη*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1996.
- Μήτσης Ν., *Η Διδασκαλία της Γλώσσας υπό το πρίσμα της επικοινωνιακής προσέγγισης. Εισαγωγή στη θεωρία και τις τεχνικές του επικοινωνιακού μοντέλου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2004.
- Μήτσης Ν., *Η Διδασκαλία της Γραμματικής στην Πρωτοβάθμια και τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Η επίδραση της γλωσσικής επιστήμης στην εξέλιξή της*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1995.
- Μιχαηλάρης Π., «Νεόφυτος Βάμβας», στο Βασ. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Κληρικοί στον Αγώνα*, εκδ. Τα Νέα, Αθήνα 2010, σσ. 81-113.
- Μιχαλόπουλος Φ., «Κ.Θ. Δημαρά: Ο Δημήτριος Καταρτζής και η γλωσσική θεωρία του», *Ν. Εστία*, 31 (1942), σσ. 253-255.
- Μπαϊρακτάρης Σ., *Νεόφυτος Βάμβας: Ο σοφός διδάσκαλος του Γένους, 1770-1855*, Αθήνα 2008.
- Μπελόκα Σ., «Βάμβας Νεόφυτος-Νικόλαος. Ιερέας, διδάσκαλος, λόγιος, συγγραφέας, καθηγητής» διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://docplayer.gr/201727-Neofytos-nikolaos-iereas-didaskalos-logios-syggrafeas-kathigitis-hios.html> τελευταία πρόσβαση Σεπτέμβριος 2016.
- Μπενάκης Λ.Γ., «Ανέκδοτο κείμενο του Νικολάου Ζερζούλη (1706-1773). Μια πρώιμη σύγκρουση με το Δωρόθεο Λέσβιο σε θέματα θεολογίας, φιλοσοφίας και επιστήμης. Παράρτημα: Ανανίας Αντιπάριος προς Ζερζούλην περί της λογικής ψυχής», *Δευκαλίων*, 21 (1978) εκδ. Κέντρο Φιλοσοφικών Ερευνών, σσ. 86-95.
- Μοσχονάς Εμμ., Γκίνης Δ., Μέξας Β., *Αλφαβητική αναγραφή των τίτλων της βιβλιογραφίας Γκίνη-Μέξα: 1800-1863*, εκδ. Κέντρο Νοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 1968.
- Μοσχονάς Εμμ. Ι.(εισαγ.-επιμ.), *Η δημοτικιστική αντίθεση στην κοραϊκή «μέση οδό»*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1981.

- Μότσιου Χρ., *Λόγιοι της Θεσσαλίας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1994.
- Μουσαίου Γ. & Κλεάνθους Ε., *Συντακτικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, εκ της δωδεκατόμου Εγκυκλοπαιδείας του αοιδίμου Στεφάνου Κορμητά, εκδ. Εκ της Πατριαρχικής Τυπογραφίας, Εν Κωνσταντινουπόλει ²1842.
- Μπαμπινιώτης Γ., *Εισαγωγή στη γενική Γλωσσολογία. Βασικαί αρχαί και μέθοδοι της Σύγχρονου Γλωσσολογίας*, Αθήνα 1974.
- Μπαμπινιώτης Γ., *Νεωτέρα Γλωσσολογία*, Αθήνα 1975.
- Μπαμπινιώτης Γ., «Αδαμάντιος Κοραΐς, ο μεγάλος στοχαστής της ελληνικής γλώσσας», *Ελληνική γλώσσα. Παρελθόν, παρόν και μέλλον*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1994, σσ. 41-53, 437-438.
- Μπαμπινιώτης Γ., *Θεωρητική Γλωσσολογία. Εισαγωγή στη Σύγχρονη Γλωσσολογία*, Αθήνα 1998.
- Μπαμπινιώτης Γ., *Συνοπτική ιστορία της Ελληνικής γλώσσας*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα ⁵2002.
- Μπαμπινιώτης Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 2005.
- Μπαμπινιώτης Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, εκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα ⁴2012.
- Μπαμπινιώτης Γ., «Από τη «Γραμματική των μερών του λόγου» στη «Γραμματική των επικοινωνιακών λειτουργιών», Διαθέσιμο στο διαδίκτυο στην ιστοσελίδα: <http://www.babiniotis.gr/wmt/webpages/index.php?lid=1&pid=7&catid=M&apprec=7> Τελευταία πρόσβαση: Σεπτέμβριος 2012.
- Μπενίσης Μ., «Ο Παχώμιος Ρουσάνος και το συγγραφικό του έργο», Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη 2006. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο, στο: https://www.academia.edu/2648192/%CE%9F_%CE%A0%CE%91%CE%A7%CE%A9%CE%9C%CE%99%CE%9F%CE%A3_%CE%A1%CE%9F%CE%A5%CE%A3%CE%91%CE%9D%CE%9F%CE%A3_%CE%9A%CE%91%CE%99_%CE%A4%CE%9F_%CE%A3%CE%A5%CE%93%CE%93%CE%A1%CE%91%CE%A6%CE%99%CE%9A%CE%9F_%CE%A4%CE%9F%CE%A5_%CE%95%CE%A1%CE%93%CE%9F τελευταία πρόσβαση Νοέμβριος 2016.

- Μπέττη Στεφ., «Γεώργιος Σουγδουρής, ο διδάσκαλος του Γένους», *Ηπειρωτική Εστία*, τόμ. ΙΒ΄, Ιωάννινα 1963, σσ. 177-184, 278-286, 381-388, 492-501, 605-614,
- Μπόμπου-Σταμάτη Β., «Στοιχεία για τον Αντώνιο Κατήφορο και τον Φραγκίσκο Μηνιάτη», *Πρακτικά. Δ΄ Πανιόνιου Συνεδρίου τόμ. Β΄, Κερκυραϊκά Χρονικά*, 26 (1982), σσ. 297–310.
- Μπόμπου-Σταμάτη Β., *Ο Βικέντιος Δαμοδός. Βιογραφία-Εργογραφία 1700–1754*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1998.
- Μωραΐτης Δ.Γ., *Ιστορία της Παιδαγωγικής*, Αθήνα 1953.
- Marchand S.L., *Down from Olympus: Archaeology and Philhellenism in Germany, 1750-1970*, NJ: Princeton University Press, Princeton 1996.
- Mackridge P., *Η νεοελληνική γλώσσα*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1989.
- Mackridge P., «Ρωμιοί + Armâni + Arbëresh = Έλληνες: όψεις του εθνικού και γλωσσικού αυτο- και ετεροπροσδιορισμού στη νότια βαλκανική χερσόνησο», *Πρακτικά Γ΄ συνεδρίου της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών*, Βουκουρέστι 2-4 Ιουνίου 2006. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: http://www.eens-congress.eu/?main_page=1&main_lang=de&eensCongress_cmd=showPaper&eensCongress_id=86 τελευταία πρόσβαση Ιανουάριος 2015.
- Mackridge P., *Γλώσσα και εθνική ταυτότητα στην Ελλάδα 1766-1976*, εκδ. Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2009.
- Mackridge P., «Korais and the Greek language question», in P. M. Kitromilides (ed.), *Adamantios Korais and the European Enlightenment*, Voltaire Foundation, Oxford 2010, pp. 127-149.
- Mackridge P., «Ο «ψωροφαναριώτης» Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος», *The Books' Journal*, 37 (April 2013), pp. 34-37.
- Mackridge P., The Christian Hellenism and Linguistic Archaism of Neofytos Doukas, in Dimitris Tziovas (ed.), *Re-imagining the Past: Antiquity and Modern Greek Culture*, Oxford University Press, Oxford 2014, pp. 98-111.
- Mackridge P., «Venise après Venise: official languages in the Ionian Islands, 1797–1864», *Byzantine and Modern Greek Studies*, Vol. 38 No. 1, 2014, σσ. 68-90. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο, στο: <http://www.maneyonline.com/doi/full/10.1179/0307013113Z.00000000038>.
- Menzel W., *Die Deutsche Schulgrammatik. Kritik und Ansätze zur Neukonzeption*,

- Schöningh, Paderborn,³1972.
- Moennig U., «Η υποτιθέμενη νεοελληνική μετάφραση της Καινής Διαθήκης του Μητροφάνη Κριτόπουλο », *Ελληνικά*, 43 (1993), σσ. 213-216.
- Moennig U., «Ο Μητροφάνης Κριτόπουλος μεταφραστής ελληνικών δημοδών στίχων (Στρασβούργο 1627)», *Θησαυρίσματα*, 22 (1992), σσ. 361-371.
- Νάκας Θαν., «Ο Αχιλλέας Τζάρτζανος και το Νεοελληνικό Συντακτικό», *Γλωσσοφιλογολικά Β' (Μελετήματα για τη Γλώσσα και τη Λογοτεχνία)*, εκδ. Εκδόσεις Σμίλη, Αθήνα 1991, σσ. 16-34.
- Νάκας Θαν., Η ελληνική γλώσσα στο κατώφλι του 21ου αιώνα. Η πολύτιμη συμβολή του «Θησαυρού της Ελληνικής Γλώσσας», *Γλωσσοφιλογολικά Α' (Μελετήματα για τη Γλώσσα και τη Λογοτεχνία)*, εκδ. Εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα ⁵2004, σσ. 311-322.
- Νέα γενική ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 9, εκδ. Δ .Απέργη – Κ. Εμμανουήλ & ΣΙΑ Ο.Ε., Αθήνα 1972.
- Ντίνας Κ., «Ο γλωσσικός χάρτης της ευρύτερης περιοχής Κοζάνης-Γρεβενών», στο: Καρανάσιος, Χ., Ντίνας, Κ., Μυλωνάς, Δ. & Σκρέκας, Δ. (επιμ.), *Κοζάνη, 600 χρόνια ιστορίας. Γένεση και ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης*, εκδ. Δήμος Κοζάνης, Κοζάνη 2014, σσ. 365-380.
- Νούτσος Π., *Οι λόγιοι του Βυζαντίου στη δύση*, Ιωάννινα 2004.
- Ξηραδάκη Κ., *Φαναριώτισσες Η Συμβολή τους στα γράμματα, στις καλές τέχνες και στην κοινωνική πρόνοια*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1999.
- Οικονομίδης Δ.Β., «Δημητρίου Καταρτζή βιογραφικά», *Αθηνά, Σύγγραμμα Περιοδικόν της έν Αθήναις Έπιστημονικῆς Έταιρίας*, τόμ. 62, εκδ. Τύποις Μηνά Δ. Μυρτίδου, Αθήνα 1958, σσ. 22-27.
- Οικονομίδης Δ.Η., *Περί του γλωσσικού ζητήματος*, εκδ. Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1903.
- Οικονόμος Ι.Λ., *Επιστολαί διαφόρων Ελλήνων λογίων, ανωτάτων κληρικών, Τούρκων διοικητών, εμπόρων και εσναφίων (1759-1824)*, (μεταγραφή-παρακολούθηση-πρόλογος) Γ.Α. Αντωνιάδης, Φιλολογική παρουσίαση Μ.Μ. Παπαϊωάννου,

- Αθήνα 1964.
- Οικονόμος Σ.Κ., «Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ απορρήτων», *Πανδώρα*, τόμ. ΚΒ΄, Φυλλάδιον 518, 15 Οκτωβρίου 1871, σσ. 314-322.
- Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό**, τόμ. 5, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986.
- Παΐδαρος Χ.Κ. «Δημήτριος Χ. Δάρβαρης. Πρόδρομος της Νεοελληνικής Παιδαγωγικής Σκέψης και της Διδακτικής Μεθοδολογίας», *Νέα Παιδεία*, 63 (1992), σσ. 72-86.
- Παντελάκης Εμμ.Γ., «Ο Κοραΐς και η γραμματική», *Τεσσαρακονταετηρίς της καθηγεσίας Κ.Σ. Κοντού. Φιλολογικά Διατριβαί υπό των μαθητών και θαυμαστών αυτού προσφερόμεναι*, εκδ. Τύποις Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1909, σσ. 132-173.
- Παμπούκης Χ., «Λόγος Ἐπιτάφιος εἰς τό μνημόσυνον τοῦ ἀοιδίμου Νεοφύτου Δούκα, ἐκφωνηθεῖς ἐν Ναυπλίῳ τήν 9 Μαρτίου 1846», *Οἱ σωζόμενοι Λόγοι μετά προλεγομένων περί συνθέσεως*, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως, ἐν Ἀθήναις 1852.
- Πανδής Δ., «Ο Νικόλαος Σοφιανός και η πρώτη γλωσσοεκπαιδευτική αναγέννηση του Νέου Ελληνισμού», *Επιθεώρηση Τέχνης*, 111 (1964), σσ. 132-149.
- Πανδής Δ., «Ο Νικόλαος Σοφιανός και η πρώτη γλωσσοεκπαιδευτική αναγέννηση του Νέου Ελληνισμού», *Επιθεώρηση Τέχνης*, 112 (1964), σσ. 323-349.
- Παπαβρόντος Β., «Η συμβολή της Εκκλησίας στην παιδεία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας», *Επιστημονικό Βήμα*, Τεύχος 13, Ινστιτούτο Παιδαγωγικών Ερευνών, Ιούνιος 2010. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.ipem-doe.gr/ep_bima/epistimoniko_bima_13/229e240.pdf
Πρόσβαση Αύγουστος 2012.
- Παπαδριανός Ι.Α., *Οι Έλληνες πάροιχοι του Σεμλίνου, (18^{ος}-19^{ος} αι.) διαμόρφωση της παροικίας δημογραφικά στοιχεία, διοικητικό σύστημα, πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα*, εκδ. Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1988.
- Παπαδόπουλος Θ., *Ελληνική Βιβλιογραφία (1544-1863): προσθήκες- συμπληρώσεις*, εκδ. Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1992.

- Παπαδόπουλος Χρ., *Ιστορία τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς ἐπὶ τῇ ἑβδομηκονταπενταετηρίδι αὐτῆς*, εκδ. Π.Α. Πετράκου, Αθήνα 1919, σσ. 41 κ.έ.
- Παπαδόπουλος Χ.Α., *Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος*, εκδ. Τυπογραφείον Π.Α. Πετράκου, Αθήνα 1920.
- Παπαευθυμίου Β., *Ιστορία Συνοπτική τῆς Ελλάδος.διηρημένη εἰς τέσσαρα μέρη, ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας* 1807.
- Παπαευθυμίου Β., *Φεραυγῆς Γραμματικὴ πρακτικὴ τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς γλώσσης*, ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας 1811.
- Παπαναστασίου Γ., «Γραμματικές της νέας ελληνικής», Κέντρο Ελληνικής γλώσσας 2001. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο, στην ιστοσελίδα: http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_d8/index.html Τελευταία πρόσβαση: Αύγουστος 2012.
- Παρανίκας Μ., *Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ.) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης (ιθ') ἑκατονταετηρίδος, Ἐν Κωνσταντινουπόλει* 1867.
- Πασσαλῆς Χ., «Μορφολογία και Σύνταξη. Μελέτες της μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημῶδους στην εποχὴ μας», *Γραμματικὴ της κοινῆς των Ἑλλήνων γλώσσης*, (επιμ.) Θ.Χ. Παπαδόπουλος, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1977. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο, στην ιστοσελίδα: http://www.greek-language.gr/greekLang/medieval_greek/bibliographies/syntax/show.html?id=142
- Πάτσιου Β., «Ο Κοραῖς για το θέμα των μεταφράσεων», διαθέσιμο στο διαδίκτυο στην ιστοσελίδα: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eranistis/article/viewFile/1580/1571.pdf>, σσ. 216-224. Τελευταία πρόσβαση Μάρτιος 2018.
- Πατρινέλης Χ.Γ., *Το ελληνικό βιβλίο κατά τη Τουρκοκρατία (1476-1820)*, εκδ. Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1989.
- Περάνθης Μ., *Ο ἄλλος Κοραῖς*, εκδ. Φιλιπότη, Αθήνα 1983.

- Πετρούνιας Ε., *Νεοελληνική Γραμματική και Συγκριτική Ανάλυση, Μέρος Α΄: Θεωρία*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1993.
- Πετρούνιας Ε., «Η προφορά της αρχαίας ελληνικής στους νεότερους χρόνους», στο *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, (επιμ.) Α.-Φ. Χριστίδης, Εκδ. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας και Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών - Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 947-957.
- Πέτσος Κ.Θ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός Ελληνική Βιβλιογραφία*, Γιάννινα 1993.
- Πέτσος Κ.Θ., «Γεώργιος Σουγδουρής (1645/7-1725): Άγνωστα στοιχεία για τη ζωή, τη διδασκαλία και το φιλοσοφικό του έργο», *Ανάτυπο από «Δωδώνη»*, τόμ. ΛΑ, μέρος 3°, σσ. 231-308.
- Πηδώνια Κ., «Ένα άγνωστο έργο του Γεωργίου Ζαχαριάδη με χρονολογία 1845», στο:
http://media.ems.gr/ekdoseis/makedonika/makedonika_25/ekd_pemk_25_Pidoni_a.pdf, σ. 47, πρόσβαση Ιανουάριος 2012.
- Πικραμένου-Βάρφη Δ. (επιμ), *Αγία Λαύρα Καλαβρύτων Β΄ Η βιβλιοθήκη της μονής*, εκδ. Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1978.
- Πολέμη Π., «Ερμής ο Λόγιος. Περίοδος νέα. Εν Αιγίνη, 1 Ιανουαρίου 1829», *Ο Ερανιστής*, 19 (1993), σσ. 244-274.
- Πολίτης Λ., *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα ³1980.
- Πολίτης Ν., *Διαλέξεις περί Ελλήνων ποιητών του ΙΘ΄ αιώνας: Γνωστοί ποιηταί δημοτικών ασμάτων*, εκδ. Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1916.
- Podskalsky G., *Η Ελληνική Θεολογία επί Τουρκοκρατίας: 1453-1821*, (μτφρ.) Γεώργιος Μεταλληνός, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2005.
- Ρ**αγκαβής Αλ., Λόγος έκφωνηθείς εις τήν ἀνακομιδήν τῶν λειψάνων τοῦ μακαρίτου διδασκάλου Νεοφύτου Δούκα τήν 17 Ἀπριλίου 1849, «*Η Εὐτέρπη*», Β' ἔτος, τόμ. Β', φυλλάδιον ΜΑ', Μάιος 1849.
- Ραγκαβής Κλ., «Ελληνικαί Βιογραφίαι, Αθανάσιος Χριστόπουλος», *Πανδώρα*, τόμ. ΙΒ, Φυλλάδιον 270, (15 Ιουνίου 1861) σσ. 135-140.

- Ράλλη Α. - Μελισσαροπούλου Δ. - Τσολακίδης Σ., «Ο Παρακείμενος στη νέα ελληνική και στις διαλέκτους: παρατηρήσεις για τη μορφή και την εξέλιξή του», *Μελέτες για την ελληνική Γλώσσα 27, Πρακτικά της ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας του τμήματος Φιλολογίας ΑΠΘ, 6-7 Μαΐου 2006*, εκδ. Α.Π.Θ. Ινστιτούτο νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μνόλη Τριανταφυλλίδη Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 361-372.
- Ράλλης Γ., *Λόγος εις τόν Ν. Δούκαν έκφωνηθείς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Πανεπιστημίῳ τήν 20ήν Μαΐου, ἐν Ἀθήναις 1846*.
- Robins R.H., *Σύντομη ιστορία της γλωσσολογίας*, (μτφρ.) Αθηνά Μουδοπούλου, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1989.
- Rossetti L., «Γλωσσάριον», σσ. 330-331, διαθέσιμο στο διαδίκτυο: https://www.academia.edu/16684244/%CE%93%CE%9B%CE%9F%CE%A3%CE%A3%CE%91%CE%A1%CE%99%CE%9F_Greek_2015_, τελευταία πρόσβαση, Οκτώβριος 2016.
- Rotolo V. «Η γλωσσική θεωρία του Κοραή. Ιδεολογικές ρίζες και ψυχολογικά κίνητρα», *Διήμερο Κοραή - Προσεγγίσεις στη γλωσσική θεωρία, τη σκέψη και το έργο του Κοραή*, εκδ. Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1984, σσ. 45 –58.
- Σαβράμης Ε.Ι., «Ο Βησσαρίων Μακρής», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, έτος 5^{ον}, Εν Ιωαννίνους 1930, σσ. 30-49.
- Σάθας Κ., *Νεοελληνική Φιλολογία: Βιογραφία των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων, από της καταλύσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι της Ελληνικής εθνεγερσίας (1453-1821)*, εκδ. Τυπογραφείο των τέκνων Ανδρέου Κορομηλά, Αθήνα 1868.
- Σάθας Κ., *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, τόμος Γ΄: Καισάριος Δαπόντες – Σέργιος Μακραίος - Αναστάσιος Γόρδιος – Δημήτριος Προκοπίου – Αλέξανδρος Τυρναβίτης – Κατάλογοι επιστολών ανεκδότων – Πατριαρχικά έγγραφα – Κατάλογος μαρτύρων*, εκδ. Τύποις του Χρόνου, Εν Βενετία 1872.
- Σακκής Δ.Α., *Η Εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α΄ Οθωνική περίοδο (1833-1843)*, εκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1997.

- Σβορώνος Ν.Γ., *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας. Ιστορική βιβλιοθήκη*, (μτφρ.) Αικατερίνη Ασδραχά, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα ⁸1984.
- Σειρηνίδου Β., «Πολιτισμικές μεταφορές και ελληνικές παροικίες, νέες αναγνώσεις μιας παλιάς ιστορίας με αφορμή το παράδειγμα του Δημήτριου Δάρβαρη», *Μνήμων*, 31 (2010), σσ. 9-29. Διαθέσιμο και στο διαδίκτυο: <http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/mnimon/article/viewFile/7730/7431.pdf> τελευταία πρόσβαση Οκτώβριος 2016.
- Σιακωτός Β., «Ο διδάσκαλος Κανέλλος Σπανός (1700 περ.-1756) και το έργο του *Γραμματική της τουρκικής γλώσσας* (1730)», *Journal of Oriental and African studies*, vol. 15 (2006), σσ. 251-292. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο στην ιστοσελίδα: <http://joastudies.files.wordpress.com/2012/07/joas-contents.pdf> Τελευταία πρόσβαση Σεπτέμβριος 2012.
- Σιμόπουλος Κ., *Η γλώσσα και το εικοσιένα-λογιώτατοι, φαναριώτες, κοτζαμπάσηδες, τίτλοι, αξιώματα και προσαγορεύσεις*, εκδ. Στάχυ, Αθήνα ²1998.
- Σιώκης Ν., «Η βλάχικη γλώσσα και οι προσπάθειες διατήρησής από τους Βλάχους απόδημους», *ανάπτυπο από το περιοδικό ΕΛΙΜΕΛΑΚΑ*, έτος 21ο, τ. 47, Ιούνιος 2002 και τ. 48, Δεκέμβριος 2002. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://www.scribd.com/doc/55646030/%CE%A3%CE%B9%CF%89%CE%BA%CE%B7%CF%82-%CE%94%CE%B7%CE%BC-%CE%9D%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BB%CE%B1%CE%BF%CF%82-%CE%97-%CE%B2%CE%BB%CE%B1%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CE%B3%CE%BB%CF%89%CF%83%CF%83%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BF%CE%B9-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%80%CE%B1%CE%B8%CE%B5%CE%B9%CE%B5%CF%82> τελευταία πρόσβαση Ιανουάριος 2015.
- Σκαρβέλη-Νικολοπούλου Αγ., *Τα μαθηματάρια των ελληνικών σχολείων επί τουρκοκρατίας*, εκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1989.
- Σκοπετέα Έ., *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα: Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830 – 1880)*, εκδ. Πολύπτυχο, Αθήνα 1988.
- Σκουβαράς Β., *Στηλιτευτικά κείμενα του ΙΗ' αιώνας (Κατά των αναβαπτιστών)*, [Διδακτορική διατριβή], Αθήναι 1967.
- Σκουβαράς Β., *Κεφάλαια από την ιστορία των νεοελληνικών γραμμάτων*, Αθήνα 1978.

- Σμυρναίος Α.-Χατζηλέλεκας Δ., «Στέφανος Κομμητάς (1762 – 1830): ένας φιλόπονος χειρώνακτας της προνεωτερικότητας», *Πρακτικά 7ου Πανελλήνιου Συνεδρίου του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.)*, «Μεγάλοι Έλληνες και Κύπριοι παιδαγωγοί από την αρχαιότητα έως σήμερα: Εκπαιδευτική συμβολή και παιδαγωγική μνήμη» Αθήνα 10-12 Οκτωβρίου 2014, διαθέσιμο στο διαδίκτυο: http://www.elliepek.gr/documents/7o_synedrio_eisigiseis/smyrnaios%20xatzhlelekas.pdf, τελευταία πρόσβαση Απρίλιος 2016.
- Σουρίας Γ., «Νεόφυτος Βάμβας», *Πανδώρα*, τόμ. Στ', Φύλλον 131 (1855), σσ. 355-361.
- Σουρίας Γ., «Νεόφυτος Βάμβας», *Πανδώρα*, τόμ. Στ', Φύλλον 132 (1855), σσ. 368-375.
- Σούρλας Γ.Ι., «Η ζωή και το έργο του Στεφάνου Κομμητά», *Πρακτικά Α' Πανελλήνιου Συνεδρίου (Αλμυρός – Βόλος, 18-19 Οκτωβρίου 2013) και Ευρωπαϊκού Συνεδρίου (Βουδαπέστη 14 Απριλίου 2014)*, «Η ζωή και το έργο του λογίου και παιδαγωγού Στέφανου Κομμητά», (επιμ.) Α. Σμυρναίος-Απ. Δαρόπουλος, εκδ. Εξωραϊστικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κωφών Αλμυρού «Στέφανος Κομμητάς», Αθήνα 2014, σσ. 41-44.
- Σοφιανός Ν., *Γραμματική της Κοινής των Ελλήνων γλώσσης*, (επιμ.-εισαγ.) Θ.Χ. Παπαδόπουλος, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1977.
- Σπάθης Δ. (επιμ.), Σούτσος Γ.Ν. *Αλεξανδροβόδας ο Ασυνείδητος*, εκδ. Κέρδος, Αθήνα 1995.
- Σταβέλας Απ., *Η φιλοσοφική θεμελίωση της ελληνικής γραμματικής (1650-1821)*, Παλάσιος, Κοραής, Κούμας, [διδακτορική διατριβή], Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας, Τομέας Φιλοσοφίας, Αθήνα 2000.
- Σταβέλας Απ., «Τα μόρια του λόγου κατά τον Στέφανο Κομμητά», *Πρακτικά Α' Πανελλήνιου Συνεδρίου (Αλμυρός-Βόλος, 18-19 Οκτωβρίου 2013) και Ευρωπαϊκού Συνεδρίου (Βουδαπέστη 14 Απριλίου 2014)*, «Η ζωή και το έργο του λογίου και παιδαγωγού Στέφανου Κομμητά», (επιμ.) Α. Σμυρναίος-Απ. Δαρόπουλος, εκδ. Εξωραϊστικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κωφών Αλμυρού «Στέφανος Κομμητάς», Αθήνα 2014, σσ. 199-203.

- Στάικος Κ.Σπ., *Τα τυπωμένα στη Βιέννη Ελληνικά Βιβλία 1749-1800*, εκδ. Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, Αθήνα 1995.
- Στάικος Κ.Σπ., *Ελληνικές εκδόσεις στα χρόνια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, εκδ. Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, Αθήνα 1998.
- Στάικος Κ.Σπ.-Σκλαβενίτης Τ.Ε. (επιμ.), *Πεντακόσια χρόνια έντυπης παράδοσης του νέου ελληνισμού (1499-1999)*, εκδ. Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2000.
- Σταματιάδης Επαμ., «Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ απορρήτων», *Χρυσασπίς*, τόμ. Γ', Φυλλάδιον 55, 15 Απριλίου 1865, σσ. 193-1197.
- Σταυρίδη-Πατρικίου Ρ., «Το γλωσσικό ζήτημα», 2001. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_d2/index.html Τελευταία πρόσβαση Αύγουστος 2012.
- Συμεωνίδης Σ., «Κοινωνία και παιδεία στη Σίφνο κατά την τουρκοκρατία (1537-1821)», *Σιφνιακά*, 5 (1995), σσ. 7-166.
- Σφυρόερα Β., «Δούκας Νεόφυτος», *Θ.Η.Ε.*, τόμ. 5, εκδ. Α. Μαρτίνο, Αθήνα 1964.
- Stoppie K., «Sophianos on participles and relative pronouns: between tradition and modernity», *Ελληνικά*, 57 (2007), σσ. 319-334.
- Τερζή Ν.**, Το αίτημα του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού για την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση: μια κοινωνιολογική προσέγγιση, *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, τεύχ. 3, 1985.
- Τριανταφυλλίδης Μ., *Άπαντα*, τόμ. 3, Θεσσαλονίκη 1981.
- Τσαντσάνογλου Ε. (επιμ.), *Αθανάσιου Χριστόπουλου Λυρικά*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1970.
- Τσιρπανλής Ζ.Ν., «Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ απορρήτων (Νέα στοιχεία και απόψεις)», *Δωδώνη Δ'*, Ιωάννινα 1975, σσ. 271-292.
- Τσοπανάκης Α., «Η γλωσσική θεωρία του Κοραή και η γλώσσα του», *Νέα Εστία*, 114 (1983), σσ. 30-46.
- Τυπάλδος-Ιακωβάτος Γ., *Ιστορία της Ιόνιας Ακαδημίας*, (επιμ.) Σπ. Ασδραχάς, Αθήνα 1982.
- Thompson J.D., *Organizations in action: Social science bases of administrative theory*, Vol. 1, Transaction publishers, New Branswick (U.S.A.) and London (U.K.) 2011.

Tonnet H., *Ιστορία της Νέας Ελληνικής γλώσσας*, εκδ. Παπαδήμα. Αθήνα 1995.

Υδρία, *Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 34, εκδ. Εταιρία Ελληνικών Εκδόσεων, Αθήνα 1984.

Vitti, M. *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003.

Φιλήμων Ι., *Δοκίμιον ιστορικών περί τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ὑπὸ Ἰωάννου Φιλήμονος*, ἐκ τῆς τυπογραφίας Θ. Κονταξῆ καὶ Ν. Λουλάκη, ἐν Ναυπλῖα 1834.

Φιλίππακη-Warburton E., *Εισαγωγή στη Θεωρητική Γλωσσολογία*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1992.

Φιλίππακη Warburton E., «Γραμματική και σχολική παιδεία», σ. 6, διαθέσιμο στο διαδίκτυο στην ιστοσελίδα του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας: <http://www.komvos.edu.gr/periodiko/periodiko2nd/default.htm>

Φιλίππου Φ.Α., *Εθνικοί οραματισμοί και εκπαιδευτική πολιτική του Ιωάννη Καποδίστρια στα πλαίσια του Διαφωτισμού (1800-1827)*, Γιοχάνεσμπουργκ 2003. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: https://www.google.gr/search?q=https%3A%2F%2Fujdigispace.uj.ac.za%2Fbits_tream%2Fhandle%2F10210%2F2583&ie=utf-8&oe=utf-8&aq=t&rls=org.mozilla:el:official&client=firefox-a Πρόσβαση Αύγουστος 2012.

Φιλοσοφικό κοινωνιολογικό λεξικό, τόμ. Ε', εκδ. Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1995.

Φουσάρας Γ., *Βιβλιογραφία των Ελληνικών βιβλιογραφιών: 1791-1947*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1961.

Φραγκίσκος Εμμ. «Πρώιμα σχεδιάσματα του Κοραή για μια Γραμματική της Γραϊκικής», *Διήμερο Κοραή Προσεγγίσεις στη γλωσσική θεωρία, τη σκέψη και το έργο του Κοραή*, εκδ. Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1984, σσ. 70–82.

Φραγκίσκος Εμμ., «Μέση οδός» και Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς. Σχόλιο σε μια αυτοκριτική του Κοραή για τη γλωσσική του Θεωρία», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στη μνήμη Κ. Θ. Δημαρά*, Αθήνα 1995, σσ. 237-248.

- Χαραλαμπίκης Χρ., *Γλώσσα και Εκπαίδευση. Θέματα διδασκαλίας της νεοελληνικής γλώσσας*, εκδ. Γεννάδειος Σχολή, Αθήνα 1994.
- Χαραλαμπίκης Χρ., «Γλωσσολογικές θεωρίες για τη γλώσσα. Μικρό οδοιπορικό στην ιστορία της γλωσσολογικής σκέψης», στο *Μια πολυεπιστημονική θεώρηση της γλώσσας*, εκδ. Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης-Εκδ. Πανεπιστημίου Πατρών, Ηράκλειο ²1998, σσ. 99-128.
- Χαριλάου Ν, «Η πορεία του Θουκυδίδη στη νεοελληνική σκέψη. Η έκδοση του Νεόφυτου Δούκα 1805-1806», *Μνήμων*, 20 (Αθήνα 1998), εκδ. Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, σσ. 29-44.
- Χαριλάου Ν, *Νεόφυτος Δούκας, ένας μεγάλος δάσκαλος και λόγιος του 18^{ου}-19^{ου} αιώνα*, [διδασκτορική διατριβή], Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Τμήμα φιλολογίας, Ιωάννινα 1999.
- Χαριλάου Ν., «Εκδόσεις αρχαίων κειμένων την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Οι εκδόσεις του Νεόφυτου Δούκα», *πρακτικά Γ' Συνεδρίου Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών*, Βουκουρέστι 2-4 Ιουνίου 2006 (επιμ.) Κων.Α. Δημάδης, τόμ. Β', εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007.
- Χατζηγεωργίου Ε., *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Η «Εφημερίς» των Μαρκιδών Πούλιου*, Θεσσαλονίκη 2012.
- Χατζημιχάλη Αγγ., «Οί ἐν τῷ Ἑλληνοσχολεῖῳ Μετσόβου διδάξαντες καὶ διδαχθέντες», *Ανατύπο ἐκ τῶν Ἡπειρωτικῶν Χρονικῶν*, τόμ. ΙΓ' (1939), ἐν Ἰωαννίνοις 1940.
- Χατζηφώτης Ι.Μ., *Το γλωσσικό μας Ζήτημα, Ιστορική αναδρομή και μερικές σκέψεις για την επίλυσή του*, εκδ. Μίνωας, Αθήνα 1972.
- Χατζιδάκις Γ.Ν., *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ελληνικά 1*, Βιβλιοθήκη Μαρασλή, Αθήνα, ανατύπωση εκδ. Πελεκάνος, Αθήνα 1905.
- Χατζοπούλου Β., «Η παιδεία στην Κοζάνη κατά το 18^ο αιώνα μέσα από τα χειρόγραφα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης», *Κοζάνη, 600 χρόνια ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας (Κοζάνη 27-30 Σεπτεμβρίου 2012)*, (επιμ.) Χαρ. Καρανάσιος, Κ. Ντίνας, Δ. Μυλωνάς, Δ. Σκρέκας, εκδ. Δήμος Κοζάνης, Κοζάνη 2014, σσ. 237-254.

Χριστόπουλος Αθ., *Ελληνικά Αρχαιολογήματα*, Αθήνα 1853.

Χριστόπουλος Αθ., *Τα ποιήματα: Ερωτικά-Βακχικά-Ποικίλα. Μετά βιογραφικού σημειώματος*, υπό Ι. Ζερβού, εκδ. Εκδοτικός Οίκος Γεωργίου Φέξη, Αθήνα 1916.

Χριστόπουλος Αθ., *Λυρικά*, (επιμ.) Ελένη Τσατσάνογλου, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1970.

ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

Ακαδημαϊκά Λεξικά και Εγκυκλοπαίδειες: [Academic Dictionaries and Encyclopedias](#)

Ανέμη - Ψηφιακή βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών: <http://anemi.lib.uoc.gr/>

Ανθέμιον-Ψηφιοποιημένο αρχειακό Υλικό των Ρωμαϊκών Κοινοτήτων της Πόλης:
<http://anthemion.phs.uoa.gr/index.php/el/>

Αρχείο Ελλήνων Λογοτεχνών, Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, διαθέσιμο στο:
<http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=461>

Γιάννενα, πόλη των ευεργετών: <http://www.giannena-e.gr/Eyergetismos/Eyerg/HPEIROTES%20EYERGETES.aspx>

ΕΑΠ (Ελληνικό Ανοιχτό Πανεπιστήμιο): <https://apothesis.eap.gr/>

Εθνικό Κέντρο Βιβλίου-Αρχείο Ελλήνων Λογοτεχνών:
<http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=461&t=585>

Ελληνική Βιβλιογραφία: http://www.uellner-biblio.de/pid_1486190

IKEE (Ιδρυματικό Καταθετήριο Επιστημονικών Εργασιών του ΑΠΘ):
<http://ikee.lib.auth.gr/record/131151>

Κάτοπρον Ελληνικής Επιστήμης και Φιλοσοφίας, 17^{ος}-19^{ος} αιώνας:
<http://195.134.90.78:8080/katoptron/loadUserPersonInfo.do?personId=27>

Κόμβος Ελληνικής Γλώσσας: <http://www.komvos.edu.gr/>

Πανεπιστήμιο Αθηνών: <http://old.lib.uoa.gr/hellinomnimon/authors/Makraeos.htm>

ΠΟΘΕΓ, Πολιτιστικός Θησαυρός της Ελληνικής Γλώσσας:
<http://www.potheg.gr/ProjectDetails.aspx?Id=154&lan=1>

Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα: http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/studies/dialects/thema_a_2_4/index.html

<http://tryginou.blogspot.gr/2007/08/i.html>

http://aitoloakarnaniko.net/index.php?option=com_content&view=article&id=602:stamatelosgiorgosakarnania&catid=87:personalities&Itemid=104

http://xiromeronews.blogspot.gr/2012/10/blog-post_5444.html

https://books.google.gr/books?id=1idkAAAACAAJ&dq=%CE%92. +%CE%A0. +%CE%95%CF%85%CE%B8%CF%85%CE%BC%CE%AF%CE%BF%CF%85&hl=el&source=gbs_navlinks_s

http://www.ygeiaonline.gr/component/k2/item/26628-karaivannhs_kvntantinos

https://el.wikipedia.org/wiki/Μητροφάνης_Κριτόπουλος